This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT
CLASS OF 1828

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXX.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1871.

~~IX. 228~~
~~Slav 1501~~
Slav 8101.33.40

HARVARD COLLEGE
MAY 25 1893
LIBRARY

Minot fund.

3417
49-16
8-33

Где је што.

стр.

1. Критички поглед на прошлост Срба у Угарској. Од Гаврила Витковића професора. Наставак . . . 1.
2. Автобиографија Милована Видаковића. Одломак . 92.
3. Шумско дрвеће и шибље у Србији. Написао др. Јосиф Панчић . . . . . 129.
4. Обичаји српског народа у Босни. Описао Богољуб Петрановић. Свршетак . . . . . 313.
5. Радња Српског ученог друштва . . . . . I.

КРИТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ СРБА У УГАРСКОЈ.

Од

ГАВРИЛА ВИТКОВИЋА

професора.

ДОДАТАК III ПЕРИОДУ.

О Ракоцином устанку.

Од 1700 — 1711.

Ни година дакле минула није, од како је устанак Мађара под Имром Текелијом савладан, а помагачи овога устанка малаксали Турци са ћесарем Леополдом I у Карловцу мир учинише (1699); и већ искочи нови непријатељ унутарњи у лицу младога Мађара Фрање Ракоција II, сина војводе Фрање Ракоција I.

Француски краљ Лудвик XIV изгубив свог верног сајузника турскога султана, стараше се, да ћесару Леополду I новог противника и супарника набави. И жеља се његова лако и на скоро испуни.

Фрања Ракоци II млад, изображен и частољубив, подстакнут од француског посланика у Бечу Маркиза Виларса, и видећи да је по закљученом карловачком миру, готово сва војска ћесарева из Угарске изнесена и са спољним непријатељем зањата због шпанског наследног рата, које у Француској, Нидерланду и Германији, које пак у Шпанији и Италији, у договору са Лудвиком

XIV и од овога и новчано подпомогнут са малом четом Влаха и Рушњака, пређе из Пољске у горњу Угарску са својим пријатељем грофом Николом Берчењијом, где га заостали устаници Текелини радосно дочекаше. И тако год. 1700 опет букне буна у Мађарској, која неизмерне јаде зададе мађарским сељанима и варошанима, а тако исто и Србима. За кратко време бијаше се прикупило уз Ракоцију до 70000 усташа.

Леополдо I бејаше у веома критичном положају. Она незнатна војена сила, коју могаше употребити, није могла и најмањи одпор дати мађарским усташима, а војску требаше и противу спољашњих непријатеља.

У таквој тескоби мораде прибећи и потражити помоћ прво (жали боже) храбрих Срба, а по том, и Хрвата, противу Ракоције и његових силовитих приврженика. „Caesar in hac Hungariae perturbatione, dum militem stipendiarium nequit propter Gallorum vim, ex Germania reducere: Rascianorum primum deinde Croatorum adversus male quietos impetrat auxilia.“ То ће рећи: „ћесар при овако узбуњеном стању Угарске, почем плаћену војску због силе француске ил немачке не могаше повући: то је позвао у помоћ прво Србе, а затим Хрвате, противу мађарских усташа.“ Тако вели писац, који је продужио Дифренову историју Илирика.

Овај Ракоцијев устанак, колико је убитачан био по српски народ, који бејаше и опет по својој несрећи устао у одбрану ћесарева престола, поглавито је значајан постао у својим последицама за Србе након 24 године.

Није нам цел, да у овој расправи причамо о свима ужасним и крвавим бојевима, у којима је изгинуло толико хиљада Срба.

Овде ћемо у кратко описати поглавите моменте и збића овога устанка, да би лакше могли оценити моралне последице овога варварског војевања.

Пре свега нужно је, да наше читаоце обавестимо о узроцима и о чињеницама свију дојакошњих устанака као и овога садашњег Ракоциног покрета.

Главне чињенице ових устанака мађарских бејаху властела и племићи мађарски.

Ми смо нашим читаоцима показали и на углед ставили необузданост ове саможиве властеле мађарске, која још од најстаријих времена, користећ се од краља Андрије II. изнуђеном повељом и правом на оружани одпор према краљевској власти, вавек устајаше не у корист општих земаљских по својих личних права.

Ова необуздана властела не бејаше довољна, да ограничи краљевску власт, јер се противу краљевских мекушаца и није бунила, што јој ови пуштаху на вољу, да своје поданике гуле и тлаче.

Бунише се противу краљева од Арпадова колена, а тако исто и противу краљева, које бираху властито сами по слободној вољи, а узрок тим побунама бејаше свакад, чим би који од енергичнијих краљева њихову разузданост хтео ограничити.

После мухачке катастрофе за пуних 200 година противљаше се мађарска властела краљевима од хабсбуршке лозе, не за то што би их сматрала за недостојне круне св. Стефана, не што су ови туђинци били, јер по угинућу Арпадове династије осим Матије Корвина, бираху и они сами туђинце за краљеве; но само с тога, што су ови наметнути краљеви у исто време били и германски ћесари, моћни господари и сами властољупци, те

нетрпеше де себе тисућу господара, супарника и такви сталеж, с којима би морали поделити краљевску власт.

И није се узалудно страшила та мађарска олигархија моћи ћесара и краљева, јер је ову необуздану властелу после двостољетне борбе, не само сломила бечка влада, но их, на 30 година после задњег устанка, бејаше већ окитила перчинима и фраковима, и у тој мери укротила, да за владе Марије Терезије синови оних негдашњих усташа, као златоткане лутке по мигу бечких дама играше менуета, шта више незнаше већ свога матерњег језика.

Ми овде не говоримо у славу и похвалу краљевској апсолутној власти, но према оној управи и власти олигархијској и према оном времену смемо одобрити и неограничену власт монархије, дакле једног човека, но власт олигархијску, јер апсолутизам једнога рађа слободу и народну самоуправу, а олигархија или власт неколицине свакад је упропастила државу, којом управљаше. То сведочи историја, неумитни судија прошлости и истинити показивач будућности.

Као што рекосмо најмоћнији ослонац и Ракоцином устанку, бејаше мађарска властела, која ни за годину дана, после свладаног Текелиног устанка, не могаше мировати, већ изнова подиже колико на одпор противу старога краља Леополда I, као и противу већ крунисаног младога краља свога Јосифа I, тако не мање и противу моћног положаја, који заузе народ српски од Ердеља преко Мориша, Тисе, Дунава и Драве, до самих граница Штајерске и доње Аустрије.

Уверићемо наше читаоце доказима из дела савременог писца „fratre Angelo Gabrielle[1]“, калуђера францишкана, који бејаше родом из Нице, а настанио се у Бечу, и који написа књигу „управа мађарска“, — а такођер и наводима и других најпризнатијих мађарских и страних писаца, о стању угарске пре Ракоцина устанка, и о правим узроцима течају и свршетку мађарског устанка под Ракоцијом II.

Фратар Анђело Габријел у свом именованом делу вели „да племство, што има великих добара, дакле спахије, имају прекомерну и превелику слободу и моћ према својим поданицима, (jobbágy), у суђењу и узимању данка. Тако голему власт треба вели с тим пре ограничити, што ове спахије још и таква права присвајају, на која несу овлашћени.

Но и племство без добара и они титуларни (bocskoros nemes) племићи у великом су броју, а не служе ни краљу ни држави, а међу тим уживају множину повластица и слобоштина, а у одбрану ових својих себичних сталежних права готови су у свако доба оружати се и туђи.“

Према таквом неприродном стању, вели писац, ваљало би, међу осталим, завести такву земаљску управу, у којој би учествовала сва четири сталежа, као што бејаше до године 1681. И сама та околност, што је одмах по укинућу овога стања у години 1683-ој букнула побуна Имра Текелије, доказује јасно, да би такву земаљску управу и опет требало у Угарској завести.

[1] Fratre Angelo Gabrielle de Nizza de Min. Oss. Rif. di S. Francesco: Il governo dell' Ongaria l'anno 1701. Ово је јамачно година у којој бејаше довршио ово своје дело, које се налази међу рукописима бечке царске библиотеке под бр. 8696.

Салаји, у својој „историји Угарске“ вели: „план овога францишкана, јамачно као претеран, чињаше се бечком двору, да је неизвршив, а напротив предлог Арцибискупа Колонића бар покушаја достојан“.

Какав бејаше предлог Колонића?[1]

Ево како га сам Салаји показује.

„Године 1696-е позвани бејаху мађарски главари. Том приликом изразио се био примас угарски Колонић овако: „Не држмо се уобичајних дојакошњих права, задржмо само оно, што вешта рука одабере, придајмо оно што политичка зрелост прописује.“ — — — —

„Та гомила немеша, и оних привилегисаних, што ужива толике повластице и толику слободу, а о порезу и данку неће да чује, заиста не може бити подпора доброј влади. Прави племићи по свом пореклу могли би уживати повластице, што им припадају, и ако би се одрекли претераних захтева и преимућстава. Они, који би по свом могућству могли заокружити се сјајом, постаће грофови, барони и каваљери. Но би морали примити на се, да плаћају бар трећину оне суме, што плаћају остале круновине.“ —

Из овога, што дојако наведосмо као из Ракоцине прокламације, коју ћемо доцније навести, види се, да, мимо себичности Ракоцијеве, да постане краљ од угарске, тражише Мађари, да поврате право на оружани одпор, што по названој „златној повељи“ Андрије II

[1] Ово је тај Колонић, који је као Арцибискуп острогонски и примас угарски, и по томе канцелар угарски, одговорио српској депутацији, што мољаше за несрећног Деспоту Бранковића »sic ratio status exposcit«, и што рече: »Деспота вам пустити неможемо, што би ви Раци и сувише главу подигли, а то ми у нашој мађарској земљи трпети неможемо.

уживаху, и да они (Мађари) и онет буду господари на оном земљишту, које отеше од Турака Немци и Срби а не Мађари, који шта више од 1526 1699 године помагаху Турцима противу својих назови краљева[1]

Ове преговоре угарски великаши водише Леополдом I у тој цели, да поврате она права или управо повластице свом сталежу у Угарској, које им краљ Леополдо I год. 1673 одузео, што су за подруго столеће готово непрестано у задрузи са Турцима војевали на уништењу Аустријског дома.

Године 1681-е, пошто Турци под Бечом и на више места заједно са Мађарима страдаше; још једном бејаше понудио Леополдо I Мађарима амнестију, ако одустану од Имра Текелије.

Но Мађари осташе противници назови краља.

Међу тим је, у течају више година, сву негдашњу Угарску са престоницом од Турака ослободила ћесарева војска, коју чињаху Немци, Пољаци и Срби.

И тако не само да несу Мађари ослободили земљиште, што се негда зваше угарска краљевина, но су још помагали Турке, да њихова отачбина остане под османлијама.

Као што рекосмо толико вероломство најзад нагони Леополда I, да поништи све, што као угарски краљ до селе држаше и поштоваше.

У течају горњих преговора са великашима букнула буна Ракоцина. Већина великаша мађарских на скоро пристаде уз Ракоцију. Овај пристанак мађара уз Ракоцију неје нов појав у историји Мађара, њихова стара

[1] Histoire des revolutions de Hongroie, Haga, 1739, у I књизи на стр. 430.

склоност на побуну, само се и овим фактом из нова потврдила.

У поменутим преговорима, показаше мађарски великаши, да они свакад сматраше срећу и напредак Угарске само у задовољењу својих себичних тежња, а у патњама и пропаштењу јаднога пука (Misera plebs contribuens).

Себичност ових великаша најбоље се огледа у распису Леополда I, који је у име краља ньитрански бискуп и угарски канцелар Владислав Маћашовски год. 1698, 24 Декембра, свима угарским жупанијама разаслао.

„Желећи, помоћу савета земаљског и ньеговим саизвољењем, највише јадном простом народу помоћи, и општи земаљски терет правично поделити, позвасмо у наш двор велики број првосвећеника и световне господе, као и посланике жупанија и слободних вароши, да по зрелом расуђењу и договору споразумемо се, а закључке ове конференције по правном обичају у Пожуну на сабору по јавном претресу, узаконимо. —

Но је ова наша жеља осујећена. — — — —

Јер су више свећенство, и световна господа, жупани и остали посланици у своје име поднели нами меморијал, из ког се јасно показало све, што су они до јако у срцу носили и скривали. Из свију сјајних речи и законских навода показа се тежња, да они сами разрежу, сами прикупе данак, како би моћнији на немоћне а поглавито на јадан пук натурили и сурвали свеколике државне терете. Но кад увидеше, да им то недамо, то су сво време преговора употребили на сујетно, а као што се сад види, на подло

цепидлачење, у намери, да осујете нашу намеру за одбрану јадне и угњетене сиротиње, а да они међу тим покажу се као браниоци закона, и да би народ нас сматрао као виновнике толиких јада и невоља.“ — —

Према наведеном јасно се даје увидети, да је покретач на побуне противу краља постојао у необузданој себичности свеколике угарске властеле, готованство да се знојем са чела јаднога народа храни, бејаше девиза њихова.

Но Салаји, Хорват и остали угарски хисторици никако да прослове о овој себичности и грабљивости својих великаша. Зашто? Што се они нестраше одобравати и недела својих племенитих сународника, док врлине и најблагороднија осећања својих немађарских суграђана најгорим именима бележе.

Да пређемо сада на оне моменте у овом устанку, где наши Срби долазе у додир са устаницима, било у отвореном пољу на крвавом бојишту, или у некој преписци и договорима.

Први судар Срба и Мађара догодио се код Дијосега у околини Великог Варада. Срби из Оласа, такођер из велико-варадске околине, под својим пуковником Бекерсом разбише код Дијосега 4000 коњаника и 3000 пешака мађарских. Ал се на скоро ужасно осветио Берчењија, који по упутству Ракоција, изненадно нападе на Оласи, запали село и сво становништво српско мало и велико са њиховим вођом Малим Влажом (Kis Balázs) посече.[1]

Салаји, говорећи о поменутој сечи, вели: „број Срба по ослобођењу Босне досељивањем толико је порастао,

---

[1] Histoir des revolut. Hongrie, V књ. стр. 62.

да је свакад много већи био, од броја сада у Угарској живећих Срба. Но никада не беше на броју више Срба, но у овоме добу Ракоцина покрета, нит бејаху Срби икада ратоборнији, јер на име ови нови досељеници борише се преко 10 година са Турцима у свом старом отачаству.“

„Да би овај сој (faj) вели Салаји, себи и својој ствари придобио, Ракоци из свога стана код Секелхида Августа 9-ог год. 1703 овако писаше Србима.“ [1]

„Знајући да је и овај вечито наоружани и оружију вичан народ српски (rácz nemzet) не мали део жалости и гонидбе у нашој држави сносио, да би и он учесник био у старинској славној слободи наше земље; шћадијасмо овим нашим писмом њима обзнанити, да ни дана не дане ни часа не часе, већ одмах се оружају, и да се обавежу на услугу нашем милом отачаству. Што ако учине, обвезујемо се нашим истинитим мађарством, да ће од оца на сина, од потомства на потомство бити у таквој слободи, да нигде ником неће данак давати; све српске вароши, које сада за слободу нашег отачаства на оружје устану, учествоваће у истој слободи, као и остале хајдучке вароши, [2] и да ће само својим оружјем служити своје отачаство. Ако на против не устану, како у обрану слободе нашег мађарског отачаства, тако и своје сопствене слободе, или јошт и противу нас оружје подигну; као што већ одпочеше неки у Великом Вараду

[1] Szalay László „Magyar ország története VI св. 95 стр. изрично вели: „Hogy magához ügyéhez hajlitsa e' fajt (сој, рассу), Rákoczi 1703. augustus 9-kén, székeltidi táborából ekkép irt rea:

[2] Хајдучке вароши сачињавају особити дикстрит саболчке жупаније, који до скора уживаше особите повластице у Угарској.

сакупљени Срби, то ћемо их без сваког милосрђа клати, и сећи, ни децу им нећемо штедети, и ако нам Бог благослови наше оружје, коначно ћемо их искоренити у мађарском отачаству.“ [1]

Салаји додаје овом писму: „Позив као и претње осташе без успеха.“

Ракоци у овом писму од 26-ог Авг. 1703. Краљу Лудвику XIV фали се: „да је у три пута Србе потукао и то један пут ердељске Србе.“ [2] Отуда се види, колику важност приписиваше Ракоције Србима, што је о тима јамачно претерано оцењеним победама извештавао и Лудвика XIV.

У Октобру исте године вели гроф Кароњи, Ракоцин ђенерал, у својим мемоарима; „бејах тада у Куманској и договорах се са Куманским капетаном Андрејом Тереком, како би најболе успели, да разбијемо српску војску (Rácz hadak), што се под Пештом и Будимом знатно умножила.“

Салаји вели: „Ракоци по савету свога скорашњега присталице (ђенерала Кароњије), и опет на ново разаслао био позиве Србима:“ желећи много усрдније, кад би Срби покајали се, и с нама се споразумели, да не би још и противу њих војску морао слати.“ [3]

Ђенерал Кароњи у својој автобиографији говори: [4] „да би са Србима требало веома пажљиво поступати.

---

[1] 647. fol. hung. у рукописима мађарског музеума.

[2] Fiedler, Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákoczy-s, II књ. 437 страни.

[3] Писмо Ракоције грофу Кароњи d. d. Tokaj ex castris. 1. Novembris 1703.

[4] Károlyi önéletirása „Ráczokkal csinjan kell bánni: Hasonló nézetben volt Bercsényi „Olly véleményben vagyok, — — —

Тако исто вели мишљаше главни ђенерал гроф Никола Верчењи, као што ми у свом писму пише: „У том сам убеђењу, — да ће Кохари из Острогона противу нас подићи Србе сентандрејске, зато би добро било неког (Србина) понудити деспотством, што би кечкеметски Срби најбоље могли извршити.“

По томе је Кароњи и посланицима подравских, сремских и бачких Срба издао заштитна писма, који му бејаху дошли у Шимег, да понуде своју верност, и помоћ од 5000 оружаних Срба. Пошто се вратио у Папу, под казном смрти запретио, да чувају, како не би Србе увредили и њих оштетили.

Леополдо још у свом писму од 10 Јула 1703 великом похвалом спомиње непоколебиму верност хрватских сталежа, и за награду обрицаше област међу Уном, Купом и Савом, Хрватској присајединити. Ова наредба не бијаше извршена, те се Ракоци користуђ овом околношћу под 18 Јан. 1704 послао беше прокламацију Хрватима, у којој вели, како је он по крви Хрвећанин а потомак славних јунака (грофова зриньских), и уверава их, да ће он испунити што је Леополдо I. пропустио. На свршетку прокламације вели: „ако би који било у потаји или јавно противио се нами и презрео слободу свог отачаства, тај ће осетити у пуној мери освету, која ће се вршити ватром и мачем.“

Хрвати се не осврташе на Ракоцине понуде, но још 20-ог Фебруара исте године на вараждинском са-

---

hogy Koháry (ћесарски ђенерал) Esztergomból a' Szentendrei ráczokat fogta ellenünk sürgetni. Jó vólna valakit közülök a' deszpotassággal felbiztatni, mit Kecskeméti rácz lakósok vihetnének véghez.«

бору, даду Леополду у помоћ 15000 на одбрану дравске крајине.

Истина, да је ратовање за време Ракоцина устанка било на жалост само клање, и радо би прећутали несрећну успомену оних грозних догађаја. Ми нећемо, да правдамо а још мање да бранимо такве крвничке догађаје, било да су их по нужди и Срби учинили.

Но овде желимо показати неправичност мађарских историка. На име Салаји у својој повесници (XXV књ. страна 144) причајући о грозној сечи, коју учинише 1-ог Фебруара 1704 године мађарски усташи у Печују, где су више од две хиљаде Срба, старце, жене и децу поклали, ни једном речи неосуђује овај акт мађарског варварства, а међу тим сам признаје, да је ова сеча учињена од стране Мађара, и ако је ђенерал Кароји са истим Србима уговор закључио у Шимегу и обвезао се да ће Србе закрилити и бранити. Тако је исто други вођ мађарске чете Дејак Ференц толика српска места по Бачкој и дуж Драве попалио и неоружане људе убијао. То се збило у Фебруару исте 1704-те године.

На скоро, вели Салаји (и највећим огорчењем прича), „Марта 25-ог дочуло било оно мало Куруца (јамачно ономадашње убице), да долази 10,000 Срба од Шиклуша, те ноћу измакоше из Печуја. Други дан јурише Срби у таквом беснилу на Печуј, да су надмашили ономадашњи поступак Куруца. Прво нападоше на католичке цркве и манастире и опљачкаше, а на име манастире језовита павлинаца, доминикана, францишкана и капуцина, убише четири језовита, три францишкана и три мирска свећеника и једног каноника — — — —

— — а такођер и оне попове који су нарочито имали дужност да силом пошокче православне Србе.“

За боље уверење наводимо овде податке из Географског рјечника, што је написао Фе́њеш Елек, у III книзи на страни 212, где говори о вароши Печују. И он прича о истим ужасним догађајима, овако:

— — — — Године 1688 бејаше још мало Католика у Печују, но већином Реформатовци и староверци (православни). Но су доцније староверци поунијаћени, и печујски танач (магистрат) године 1692 свечано се заветоваше, да у свом хатару некатолике трпети неће, забранио бракове некатолицима под казном губитка наслеђа. Године 1704 подђенерал Ракоцијев Владислав Шандор са 300 Куруца нападе на Печуј, и ужасни покољ и пустошења почини, њихова дивља освета бејаше поглавито управљена противу Немаца и Срба. Ал након 6 недеља похити царско-краљевски ђенерал Херберштајн са 12000 српских војника у помоћ Печују, и Куруци избегну из вароши. Но јадну варош у место заштите постигоше пустошења, јер Срби памтећи мучко убиство и изгнанство својих једновераца, поубијаше католике а поглавито попове, и порушише или оскврнише цркве, једном речи превазиђоше и саме Татаре у свирепству. Године 1720 не сједињени староверци буду коначно прогнани, цркву им одузеше и претворише у кожарску фабрику, која је сада имаовина кожара Ерета. — — — — — — —

Magyar ország Geographia = Szótára. Fényes Elek III kötet 212 lap. 1851. Pesten nyomatott.

— — — — 1688 ban még kevés katholikus találtatott Pésten, többség Reformátusokból, s' óhitüekből ál-

lott; de későbben á n. e. Ohitüek egyesitettek, 's a' pécsi tanács 1692 ben ünnepélyeseu megfogadta, hogy határaiban nem katholikus embert nem türend, sem házasságot, kiörökösités büntetése alatt, ollyannal nem köttend. 1704 ben Rákóczinak egyik alvezére Sándor László 300 Kuruczal Pécset megtamadván, a' városban iszonyú öldöklésekét és pusztitásokat vittek végbe, dühös boszujok áldozattjai fökép a' németek és ráczok lévén. Azomban hat hét után Herberstein császári kiválya Tábornok 12000 rácz katonával Pécs segitségére sietvén, a' Kuruczok elhagyák Pécset; de a' szegény város óltalom helyett végpusztulásnak néze elébe, mert a' ráczok nemfelejtvén hitsorsosaik üldöztetésèt és kiüzetését a' városból, a' katholikusokat, különösen a' papokat legyilkolták, a' templomokat berombolák vagy megfertöztették, szóval a' tatárokat kegyetlenségben jóval felülmúltak. 1720 ban a' n. e. óhitüek végképpen kiözettek, 's templomuk elvétettvén börgyárra alakitatott, melly jelenleg Ereth timár birtokában van. —

Заиста грозно дело, варварско војевање, и не могу се правдати ни Срби ни Мађари за таква недела. Но кад узмемо, да су Мађари касапили оне Србе с којима пре неколико дана мир учинише, не штедећи ни старо ни младо, морамо признати да су Мађари с тим изазвали Србе на освету. Грехота за невине грађане! Што су пак Срби оне крвнике католичке калуђере и попове убијали, томе се неће нико чудити, кад дозна, да су ове хијене и вампири јадном народу српском крв на памук сисали, да су српске свећенике на најгрознији начин мучили по најужаснијим тавницама. Но шта бисмо оне мрачне слике несрећног доба понављали, кад је довољно изрећи име Језовита, а да се у свакоме поштеном човеку крв

сирзне, и да се згрози од ових дивљих зверова у човечијем облику. На жалост принуђени смо више пута говорити о беснилу и неделима ових ужасних створова, с којима на жалост дође српски народ у додир. Рад својих себичних интереса а све под закриљем светиње божије, готови бејаху ови демони цео свет у прах и пепео претворити.

Довољно ће бити овде навести израз онога србо-мрзца Арцибискупа и примаса Колонића, који бејаше и мађарски канцелар; он не знадијаше другчије спасење за државу, но у католицизму. Овај ужасни католички Прелат рече једном ћесару Леополду I; „ја ћу од Угарске да начиним робље, за тим просијаке а најзад добре католике.“

И за саме католике постаде име Лојолиних потомака а и других калуђерских редова и светских попова посве ужасно омражено и гнусно. У толико мрскије бејаше име ових мучитеља и гонитеља својих српскоме народу.

У Септембру исте године покуша Ракоци, да задобије Србе на своју страну. У тој цели написа из Ђенђеша писмо патријарху српском Арсену Чрнојевићу, које овако гласи:

Reverendissime Pater,

Nobis honorande!

Quamquam tota Rasciana Gens et cuncti ejusdem Status Hungariae Cives, (incolae) existentes, post jam iteratis vicibus extradata Nostra Patentalia Mandata, perque eos percepta, ac ex iisdem ad Patriae et Nationis Nostrae commune bonum directe tendente pio Nostro proposito abunde intellecto in praesenti communi causa fidelitatem Nostram amplectendo, armis, et omnibus apparamentis

concurrere debuisset. Nihilominus neque hoc ad commune bonum tendens intentum Nostrum, neque, quod eadem mentionata belligera Rasciana Gens quoque, ac eius universus ordo exoticae Germanicae Gentis illegate, et tyranicum jugum in se ipsis multifariae experiens curando, in patriae, et proprio illorum antiquo legalis libertatis restabilimento, cum Hungara Gente cointelligenter, in hoc commune bonum tendente proposito Nostro suo concursu non ut coadjutorio Nobis fuisset, quin potius naturae et Christianitati formidabilem crudelitatem exequendo, mulieres et parvulos innocentes assare (cremare) et hamis injicere non formidassent, ac in hodiernum eidem Germano inimico (qui multifariis libertatibus non tantum privavit illos, verum inconstantibus, et coloratis variis promissis allicit) diversis praestationibus, et onerum supportationibus, ac aliis succursibus fidelem se continuo præhibuit. Et licet si hujusmodi temerariam eorundem inobedientiam penes strictam Nostram justitiam voluissemus rependere, habuissemus modalitatem, ut possessionatim depopulassemus eos, maluimus nihilominus ultronee quoque Nationem eandem clementiae nostrae exertitatione potius, quam crudelitate (tametsi praeteritis diebus certarum possesionum combussione debuerit temerariae, et horrendæ crudelitatis suæ pœnam solvere) ad amplectendam fidelitatem et clementiam nostram exuscitare, et stimulare, Dominationi Vestræ serio intimare voluimus, quatenus ejusdem Rascianæ Gentis omnis ordinis status, ob oculos ponendo eisdem, ab exotica Germanica gente multifarias perpessas illegales aggravationes, de clementia e contra Nostra in omnibus iis accipienda, et experienda affidando ad assumendam fidelitatem, et clementiam nostram, et in moder-

nae communis causae adjumento ad concursum (transmitendo eisdem praesentes Nostras Patentales Litteras) adhortetur, illiciat et stimulet. In verbo (parolla) et fide Nostra Principali, offerimus et promittimus, quod tam Dominatio Vestra, quam reliqui Status Ecclesiastici, quarumcunque facultatum amissione per Germanicam Nationem læsi, et dammnificati, ac aliis etiam libertatibus spoliati, ita eadem etiam Gens Rasciana, ac ejus cujuscunque ordinis status offensi, et laesi, omnia illa clementer restituemus, et in illis conservabimus manutenebimusque, tam modo, quam etiam in futurum. Praeterea vero Dominationi Vestrae pro fatigiis in praesenti negotio praestandis, viginti millia florenorum Hungaricalium absque omni deffectu enumerari faciemus. Comisimus insuper praesentis communis Boni operationem fideli Nostro Perillustri Generoso Joanni Hellempront, qui secundum instructionem sibi datam destinatam Rascianae Genti clementiam Nostram in omnibus abundantius etiam declarabit, et Dominationem Vestram informabit. Dom. Vestrae responsum praestolabimur. Datum ex Castris Nostris od Oppidum Gyöngyös positis die 6 Mensis Sept. Anno 1704. Franciscus Rákoczy m. p. Joannes Pápai. m. p. Intitulatio: Reverendissimo Patri Arsenio Csernovich Graeci Ritus Archiepiscopo, et Gentis Rascianae Patriarchae, Nobis honorando.[1]

У овом писму позива Ракоци Србе да се покају и поправе, и он ће српски народ и све сталеже истога у свима законитим правима подржати, а њему патријарху 20000 форинти угарских исплатити.

[1] Diplomatarium Rákoczianum, у мађарском народном музеуму међу рукописима под 400 fol. lat.

Поменути мајор Јован Хелленпронт бејаше опуномоћен, да устмено још и више каже патријарху Арсену, но написане као и изушћене речи немаше успеха.

Ми смо мало прије показали, шта је патријарх поменутим Ракоциним писмом учинио. Да би се што боље ћесару удворио, он му писмо предаде у руке, но о садржају ни спомена не учини народу свом. Ми имамо писмених доказа, где је патријарх Чрнојевић Будимским Србима дописивао, у најтежим околностима, кад бејаше сва околина притиснута од Ракоциних усташа. Кад бејаше без новаца, онда знадијаше потражити лека, а што је Ракоцино писмо затајао, то је његова кривица, ако народ не могаше или од Ракоције или од Леополда користи придобити.

Ђенерал Никола гроф Берчењи, предвидећи, да Ракоцин позив неће доћи у српске руке, написао је будимским, сентандрејским и пештанским Србима ово писмо[1] које у оригиналу овако гласи:

Én Békesi Gróff Bercsény Miklós Nemes Ungh Vármegyének Fö Ispánya, Méltóságos Erdélyi fejedelem felsö Vadászi Rákoczy Ferencz, és az Magyar haza szabadságháért Isten által fagyvert fogott egész Hadaknak Fö Generalissa. Adom tudtára mindeneknek az kiknek illik ez Levelemnek rendében. Tudva már nyilván minnyajoknál vagyon, hogy az Méltóságos Fsjedelem kegyelmes Urunk Eö Nagyságha, nem más véghre vette fel légyen ezen Istenes igyekezetit, hanem hogy az Édes Hazánk hajdani

[1] Ово писмо и друго равногласно налази се у оригиналу на мађарском језику у будимској и сентандрејској архиви; сентандрејско писмо овде саопштавамо у препису онако, како је написано оним истим правописом.

dicsösséghes szabadságnak meghnyerésére, és az ideghen Nemzetnek súllyos ighaia alól való felszabadulásra hozhassa az eltapodott Magyar Haza Lakósának sorsát 's állapottyàt, kiben mennyire seghétette legyen Isten eö Nagyságha diadalmas fegyverét, és eö Nagysaghával egyetértvén Magyar Haza Fiait tapasztalóképpen terjed hére. Ezen megbecsülhetettlen réghì szabadsághoknak kéntsét akarván az Méltósagos Fejedelem közönséghessen, az egèsz Magyar haza lakóséval közleni, elvégezte volt ennek elötte is magában ès eö Nagyságha, hogy az Rátz Nemzetet is (a' ki már sok száz esztendöktöl fogvást ezen dicsöséghes de el nyomatot Országhunkban az több Magyar haza lakósi közt egyenlö szabadsághal élt, és bövelkedet) ezen igaz küz ügyének elömozditására Attyai képpen intvén, hozhatta vólna elöbbi edgyes csendeséghre; mely iránt nóha ki is botsátotta vólt eö Nagyságha ezen Rátz nemzethez is magha kegyelmes Pátenseit, hogy országnak szabadságha mellett ezen Nemzet is, eö Nagyságha hévséghére hajolván, köz akárattal velönk együtt, Istenes szándékát mozdithassa; de hihetö vagy az Németh ellnségh által elfoglaltattván azon eö Nagyságha köz jóra inditó pátensei a' miat ezen Rátz nemzet kezéhez nem juthattak, avagy is féltekben azokhoz maghát alkalmaztattni nem kivánta. Vett mind az által Isteni engedelméböl nem akaratjának méltó példáját azon Rátz nemzet is, midön e' múlt nyáron az Méltosághos Fejedelem hathatós fegyrere által tsak nem végsöképpen elpusztitattván, utólsó veszedelemre jutott vala. Minekelötte azomban tovább is fegyverének Isten által kiterjedett erejét azon Rátz Nemzettel tapasztaltassa eö Nagyságha Attyai intését, ezen Rátz Nemzet eleiben ez levelemnek

rendében terjesszem, és e mostani hozzájok való eö Nagysága utólsó kegyes hajlandósághát megjelentsem; bizonyossak is lehetnek telyes nyugodalommal (ez irásomat nékik adott hit levelem gyanánt megtarthatjak), hogy valakik ezen eö Nagyságha intéséhez képpest eö Nagyságha és az Orszagh hisöghéré meghajolnak, mind fejeknek és életeknek ugy minden nemü jószáginak grátiájok adatik és legkissebb kar vallások iránt hiv erös parantsolatok kiadattnak; akarván azért ezen Méltoságos fejedelem Attyai kegyes gondviselését az Sz. Endrei és azok által körölbelö lévö Rátzságnak értésére adnom 's magam is eöket eö Nagyságha nevével intvén valamint óhajtva kiványàk magok, cselédjek és jószágok békességes megmaradását, seressék eönön magokat és e mostani jó alkalmatosságot, (kit most megvetvén) ezután nem márhasonlót oly könyen remélhetnek, nyugott elmével acceptálván vegyék be most grátiáját eö Nagysághának, bizonyosak lévén benne, hogy senkitöl nem félve szabadossan mind túl úgy innen is az Dunán magok jószágikban majorkodhatnak és békességesen el is lakhatnak: mire nézve a kik közölek az fegyver viseléshez alkalmatossak tapasztaltattnak, itt is az Méltosághos fejedelem és az Haza szolgálatjaban oly fizetések meg fog járni, valamint más fizetett Magyarságnak, mely iránt bizvást beis jelentsék magokat a' Tekintetes Nemzetes és vitézlö, Generalis Bottyáni János Uramnál eö kegyelménél, kit is Ujvár tájan e' napokban fel is találhatnak, van is már a' végett eö kegyelménél a' Méltósághos Fejedelemtöl pénze és instructioja. Költ Ujvárban die 22 Novembris 1704. Gróf Bercsényi Miklós." p. h.

Ја Бекешки гроф Никола Берчењи велики жупан племените Унгске жупаније, његовог височаства кнеза

ердељског горњо-варадског Фрање Ракоција, и за слободу мађарске домовине по вољи божјој наоружаног свеколиког воинства врховни ђенерал: дајем на знање свима коих се тиче садржај овога писма. Познато је јамачно свима, да његово височаство кнез наш милостиви господар ни за коју другу цељ, предузео био ову богоугодну тежњу, но да би мило отачаство до негдашње сјајне слободе придошло, и до ослобођења од тешког ига туђинског народа, довео судбу и стање погаженог становнишства мађарске домовине; у чему колико је Бог, победно оружје његовог височаства и са његовим височаством једномислеће синове мађарске домовине благословио, то се по искуству на далеко чуло. Желећи његово височаство, да сви становници мађарске домовине учесници буду неоцењеног блага старе слободе, решио је од пре у себи високи владалац, да и српски народ (који од више столећа у овом славном но подјармљеном отачаству, међу осталим становницима домовине у једнаким слободама живео, и обилато уживао: на припомоћ ове праведне заједничке ствари отачаски позове, и на пређашњи мир доведе; у којој цели, и ако је његово височаство распослало српском народу своје милостиве патенте, да за слободу наше државе, и овај народ, веран његовом височаству, заједничком вољом с нама уједињен његово божаствено предузеће потпомогне; но је вероватно, да су или непријатељи Немци ухватили оне на опште добро смерајуће патенте његовог височаства, и с тога и не дођоше до руку овога народа, или из страха, кад би на то пристали, и не примише их (патенте). Но је по милости божјој могао видити српски народ последице његова непристанка у течају прошлог лета, кад оно, моћним

оружјем његовог височаства, тек што није коначно упропашћен и у крајњу опасност дошао био. Пре, но што би и од сада његова оружија богомдану моћ искусио исти српски народ, његово је височаство мени заповедило, да још једном, ону његовог височаства отачаску опомену, том српском народу у свом писму представим, и ову садашњу последњу наклоност његовог височаства изјавим; и могу бити уверени и спокојни, (ово моје писмено што им дадох могу држати за доказ задате им вере), да су сви, који према опомени његовог височаства, на верност према њему и држави пристану, главом и животом као и њиховим сваковрсним добрима сигурни и у милости, и да не би и најмању штету трпели, издате су истините и строге заповести. Желећи дакле ову отачаску бригу његовог височаства сентандрејском и околном српству обзнанити, а и сам именом његовог височаства опомињући их, и као што желе, да они сами, њихови млађи и њихова добра на миру остану, и из самољубља нека пригрле ову добру прилику (коју ако презру) од сада већ подобну тако лако немогу очекивати, и мирно промишљајући, нек сада приме милост његовог височаства, и могу бити уверени, да се од никога не боје, и да ће слободно моћи с оне и с ове стране Дунава своја добра уживати и на миру становати: и по томе, који су за оружје способни, имаће овде у служби његовог височаства и домовине такву плату, као и остало наплаћено мађарство, и за то нек се поуздано и пријаве племенитом и јуначком ђенералу господину Јовану Боћани његовој милости, ког ће ових дана наћи у околини Ујвара, и за ту цел има од његовог височаства и новца и упуства. Дано у Ујвару (Neuhäusl)

22-ог Новембра 1704 године, ђенерал Никола гроф Берчењи. с. р. (М. П.)

И овај позив ђенерала Берчењије мораде остати без успеха. Узрок томе бејаше патријарх Чрнојевић и подвојвода Манастерлија, један и други бејаше и сувише привезан и одан чисто династичким интересима, и патријарх и подвојвода бејаху већ стари, а у тим годинама нарочито људи, који су од младости свикли на војничку и манастирску безусловну покорност према крунисаним главама, које они сматрају као лица света, неприкосновена и самим Богом на престоле позвана и створена.

Да се по срећи десио на челу народа српског човек млад, енергичан и разборит, као што бејаше Фрања Ракоци на челу мађарских усташа, не би Срби јамачно изиграли тако жалосну улогу, да се крве и да пропадају само за голе династичке интересе.

Што Ракоци, који је толико тежио, да српски народ на своју страну привуче, а преко патријарха и подвојводе, шта више и преко самог руског цара Петра, Србе не могаше придобити, није покушао, да ослободи деспота Бранковића, који још живљаше сужан у Егри, по дојакошњим податцима не можемо објаснити. Јамачно би Бранковић озлојеђен са големе неправде, осветио се бечким вероломцима, а свом народу сјајнију будућност прибавио.

Искусан вођ умео би се користити у целини политичким околностима, измерио би и оценио интересе, и помагао би онога, који би највеће користи ујамчио народу српском, који би пре свега морао изнудити автономну народну управу, право на територијум, на ком се бејаше српски народ у маси настанио.

А да је народ српски свестан био, и такве тежње у себи још одавна гајио о том ћемо се мало час уверити.

Народ српски из будимског дистрикта на првом конгресу народном у манастиру Крушедолу године 1707 формуловао је своје зактеве у 14 тачака. У XII тачки очито захтева народ српски одвојен териториум овим речима: „Декретомъ цесарске светлости, ѹ години 1694-ој издатом и обештано, како се нам хоће дати Шлавоніа и Сирміа и междѹ Дравомъ и Савомъ до Хрватске краине, и поліе бачко и ѣѹлинско, междѹ Крижемъ и Моришем, за то и садъ просимо, да намъ се то конфирмѹе и изда, како се може народ наш наместити.“ Сабор је те захтеве нешто преиначио и усвојио, а преко митрополита Исајије Дијаковића 4. Јануара исте год. поднео био на потврђење ћесару и краљу Јосифу I. Ове захтеве доставио је краљ Јосиф I угарском сабору у Пожуну на решење; но се овај пожунски сабор због куге и навале мађарских усташа растурио, и захтеви српски одоше у акта.

Поменути предлог будимских Срба саопштили смо у XXVIII, Гласнику, на страни 153, 154 и 155, а ради сравњивања, морамо овде у свом пространству навести што је Салаји (Szerb telepméнyek на страни 44, 45 и 46) по Керчелићу навео, да видимо колико се подудара са предлогом будимских Срба, који су тај предлог сабору крушедолском поднели.

По Керчелићу гласи поменути саборски предлог овако:

„*а)* Како је ћесар Леополдо I још године 1694-е то мислио и хтео, да српском народу треба дати одво-

ито земљиште: а како је извршење тога у оном времену изостало, то треба да његово величаство сада изврши.

б) Свеколика имаовина његова (Дијаковићева) архијепископата или крушедолске митрополије, (од које треба да зависе сви садашњи и будући епископи и свеколики народ, што живи у царско-краљевској области, све дотле док победоносно оружије Јосифа I не освоји и поврати столицу пећских патријараха), сва ова добра и свеколика имаовина његова и његових наследника да неокрњено припада архијепископату. Да се верозакон неоскврњено одржи под управом својих сопствених свећеника, као што је у римокатолика. Да се српски народ не приморава на светковање римокатоличких празника, јер двојне светковине, не рачунећи недељне дане, пошто би народу одвећ нашкодили, то их не би могао ни држати.

в) Ако би крушедолска митрополија у непријатељске руке допала, да је властан митрополит своју столицу преместити ма у коју варош, што припада Јосифу I, и од ове (нове) столице исто тако да зависе епископи.

г) Кад би, био митрополит, или ма који епископ, или неки поп (поунијатио се) сјединио се са римском црквом, да се такви, већ по самом учињеном делу, сматра, као да је лишен свога чина, и да се на његово место други избере.

д) Српски народни војни — официри и војници, после закљученог мира, да задрже свој чин, и да не допадну тежаштва, и да се о њихном издржавању наредба изда.

е) Српски народни племићи као и грађани, што живе по жупанијама и слободним варошима, да исто тако буду унапређени, као и Немци и Мађари; и у главним седни-

цама жупанијскима и при мађистратима, да приседавају, и поред вероисповедне слободе, да у исто време досеђу до звања.

ж) Ако становници места (у угарском провинцијалу) уговоре са спахијом, да остану при уживању уговорених услова.

з) Да на угарском и хрватском сабору учествује и Српски народ, бар њихови црквени поглавари и бољари да се позову, и да им је тамо места и гласа, нарочито сада, кад је већ једном хиљадама се настанио наш народ; — веле у просби, — покорно молимо: да ми као већ земаљски становници, на име, како воинставни тако црквени ред, према надлежности свога звања, на дијети ма које краљевине, добијемо место и столицу на вечита времена, како би пазили и очували наше повластице и наша права, о којима би говора било на истим местима. („Ut nobis — sedes tum ecclesiastico, cum saecularі statui — — — in quibuscunqne Regni Diaetis in perpetuum concedatur, ut eatenus Privilegiis et Juribus nostris ibidem obveniendis invigilare valeamus.“)

и) Да земаљски сабор изрекне слободу њихове вероисповести како у Угарској тако и у присајуженим областима, и да им је дозвољено, да међу собом свећенство и мирјани скупштине држе, кад би се год потреба показала.

ј) Да је српски народ слободан од давања десетка у смислу земаљских закона и њиховиx повластица.

к) Оне привилегије, које су у години 1690 Априла 6-ог и 21 Августа од дворске канцеларије, — 1690 год. Декембра 11-ог, и Августа 20-ог, и 1695 године Марта 4-ог од угарске дворске канцеларије — 1695 год. Септ. 10-ог од дворске камаре издате, да их прими земаљски

сабор, и да их заведе у књиге са онима, које би још добили, и да их узакони без икакве примедбе. „Privilegia nostra — — articulariter, una cum jam impetrandis, insimul, absque omni clausula recipiantur.“

Јосиф I бејаше наредио, да на поменути сабор у Пожун дођу по два народна посланика из бачког и сремског дистрикта. Митрополит Исајија Дијаковић, поднашајући закључке крушедолског сабора, у спроводном писму јавља, да ће по царској заповести послати двојицу из Срема а двојицу из Бачке на угарски сабор. Perceptis benignis Sacrae Cæsaræ Majestatis Vestræ mandatis, quibus ad generalem Regni Ungariæ Diætam inter relìquos ejusdem Regni et Partium eidem annexarum status et ordines, etiam Universitatis Syrmiensis et Bacsiensis districtuum comparere jubentur. Iis igitur benignis mandatis homagiali ex obligatione satisfacturi, duos ex singulo præfato districtu eo destinavimus, debite comparituros. Но све то бејаше узалудан покушај, да угарско законодавство српске народне привилегије и захтеве крушедолског сабора усвоји и узакони. Јер нити мађарска властела, која сачињаваше то угарско законодавство шћаше признати права српском народу, нити је пак ћесар и краљ имао озбиљску вољу, да принуди тај властеоски угарски сабор, да признаду закључке крушедолско сабора и привилегије, које они исти ћесари даваху српском народу, на основу узајмичког уговора (via pacti).

Из поменутих српских предлога и то нам је познато, како су Срби изрично изјавили жељу, да се они Срби, који се непосредно настанише на земљишту, што у оно доба припадаше круни св. Стевана, кад ћесар са мађарским устаницима мир закључи, да у закључцима мира

призната буде слобода верозакона, а тако исто и политична равноправност Срба с Немцима и Мађарима. Не иначе да се при закључењу мира призна властитост и право српског народа на одвојено земљиште, тако звану српску војничку крајину (Militär Grenz-District), која заузимаше целу јужну Угарску, доњу Славонију, Срем, бачку, арадску, чанадску, зарандску и тамишварску жупанију.

Да видимо, како ће се показати ћесар и краљ Јосиф I према својим сајузницима Србима, о којима сам у својој потврдној повељи од 29-ог Септ. 1706 овако говори: „Gens et populus Illyricus seu Rascianus, — perduellium conatuum avertendorum causa, cum immortali laude, nec sauguini, nec substantiae perpercit.“ То ће рећи: „Народ српски, да би бунтовничке умишљаје осујетио, не штедећи своје крви ни имање, са бесмртном славом борио се.

Срби су и овом приликом одржали трошни престо бечких ћесара и апостолских краљева као што вели Бартенштајн (на стр. 47. IV гл.) „So lange die innerlichen Empörungen in Ungarn fortgedauert haben, das ist vom Jahre 1526 bis 1711, sind Sie (die Serben) aller Orten, wo das Erzhaus die Oberhand behauptet von denselben (wegen ihrer ausserordentlichen Dienste) kräftigst geschützt worden. Како су ти бечки владари народу српском заблагодарили, то ћемо на скоро видети, при закључењу мира са угарским усташима 29. Апр. 1711 године у Сатмару.

И овај мир буде закључен, а о Србима и њиховим зактевима као и о правном положају угарских Срба не

бејаше спомена од ћесареве стране, и ако је он као победилац, а у исто време и краљ угарски, имао подпуно право, да у миру са Мађарима, као услов положи, да ови све признаду и ујемче, што је његов отац и он сам писмено и са својим подписом свечано ујемчио народу српском.

Напротив су у овом миру ујемчана мађарском живљу у Угарској негдашња ексклузивна права, која му право даде, да гњави све остале у Угарској живеће народе.

И тако видимо, где ћесар и краљ Јосиф I награђује Мађаре своје од 200 година најкрвније непријатеље и противнике његова престола и његове династије, а своје верне сајузнике Србе и Хрвате коначно презире.

Но је највећу неправду учинио Јосиф I и његов наследник Карло VI православним Србима, јер су они мимо свију привилегија и освештаних права, остали савршено без политичких и верозаконских права.

Из овога што сад наведосмо, може се извести највећа поука, да се од аустријских ћесара и угарских краљева само оружаном руком и побунама могло изчупати и осигурати, што би иначе поштена влада из правичности и увиђавности непремено дала.

Поступци мађарске властеле кроз два столећа јасно сведоче, да се према бечким вероломцима и насилницима, само насиљем и вероломством могло успети.

Сатмарски мир осигурао је протестантима слободу вероисповеди, а српска православна вера остаде и од сада без законске заштите, презрена, и насиљу, римокатолич кој поповштини и самовољи ових крволока изложена.

Ал је то све тако доћи морало, кад је патријарх Арсен Чрнојевић, као једини поглавар и цркве и на-

рода у оном времену признат по привилегији Леополда од 25-ог Августа 1691, у којој изрично се казује: „Ut omnes ab Archiepiscopo tamquam capite suo ecclesiastico tam in spiritualibus, quam saecularibus dependeant.“ (Да сви од архијепископа, као свога поглавара, зависе, како у духовним, тако и у светским стварима.)

Том истом повељом наређено је и то, да после патријарха прво место заузме подвојвода, који ће по потреби предводити и народ.

Као што рекосмо године 1691-е изабрат је за подвојводу Јован Манастерлија, и овај подвојвода више је марио за своје личне но за опште народне интересе. Већ и отуда се можа дознати способност овога подвојводе, што је он изабрат по вољи патријарха Чрнојевића, за кога већ знамо да је био себичњак и властољубив, те не би јамачно трпио до себе способног и опасног човека, који би ову голему архијерејску себичност у стању био ограничити или сломити.

Но и ови себичњаци легоше у гроб, пошто су народ српски оковали за крила двоглавог орла и оставили бечким и угарским властољупцима на милост и немилост.

По сирти патријарха Чрнојевића нарочитим декретом ћесарским забрањено је, да српски народ бира новога патријарха, већ само архијепископа.[1] И с тим поступком насилно је уништио Јосиф I, VI тачку повеље, коју је његов отац Леополдо I народу српском путем узајамничког договора дао.

[1] Horváth Mihály Magyar ország Története. Uj dolgozat. У V књизи на стр. 106.

И други себичњак, подвојвода Јован Манастерлија, умрьо је год. 1707. По његовој смрти забранио је ћесар Јосиф I другим декретом, да Срби несмеју бирати новог подвојводу.[1] Овај други декрет ћесара Јосифа I, поновио је и на ново посведочио вероломство ћесарево, јер је овим декретом уништио уговором освештано право, бирање војводе, које је српском народу ујамчио Леополдо I у IV-ој тачки своје повеље од 6-ог Априла 1690.

Обмана дакле бејаше она изрека Леополда I у поменутој повељи: „Promittimus vobis — — servata imprimis — eligendi Vojvodæ libertate.“ (Обећавамо вам — — — и обезбеђујемо пре свега слободу бирања војводе).

Није дакле прошло ни пуних 17 година, од како су бечки ћесари безсрамно погазили три најважније тачке уговора, које је ћесар Леополдо I са народом српским писмено закључио и у својој позивници и у својим повељама својим подписом свечано ујемчао. И ове је уговоре јавно пред светом уништио син његов Јосиф I, у сред спољних ратова унутрашњих немира, не обзирући, на све оно, што је он сам Србима свечано признао у речима „illibata integerima fidelitate“ и другим писменим доказима, које смо већ навели.

Оно, што је Јосиф I по смрти Манастирлије наименовао Мојсија Рашковића за пуковника славонијске милиције (colonellus Slavoniæ nationalis militiæ), под којим је позније (год. 1739) Танасије Рашковић војевао; тај поступак Јосифа I, још јасније доказује, колико штоваше ћесар те освештене уговоре.

---

[1] Horváth. M. на истом месту.

„И тако Манастирлијом угасила се, тако рећи, последња искра политичког живота српског, и Срби осташе без народног поглавара и управитеља, сами себи остављени, као зелен бор у гори, као сирочад без оца и мајке под стегом бесавесног туторства!

Политика немачка ишла је управо на пропаст српског народа средством постепеног укидања своју повластица народних.[1]

Спомињући дакле о закљученом миру у Сатмару, рекосмо, колико се могаше народ српски надати од вероломних ћесара, и за доказ овог вероломства навели смо више података, да сведоче о истини наших изрека.

Чему се могаху Срби надати од Мађара, с којима се бејаху крвнички омразили због привржености према ћесарима.

Осим других доказа, сведоче речи министра Бартенштајна,[2] који вели: „Der ungarische Hofkanzler Graf von Nádasdy, ungeachtet seiner gegen die nichtunirten Illyrier sonst bekannten Abneigung“, и на стр. 29: „Bei den meisten Ungarn sehr verhassten Nation.“

Ове речи аустријског министра Бартенштајна јасно показују, шта могоше Срби од Мађара ишчекивати, поред големе омразе оба народа, нарочито, кад знамо, да су многи мађарски магнати, па и многе коловоће последњег устанка, у великој милости стајали код насљедника Јосифа I и брата његовог Карла VI.

---

[1] Види »черте живота народа српског« од Александра Стојачковића на стр. 46 — 47.

[2] Bartenstein »kurzer Bericht.« на стр. 39.

На свршетку овога периода имамо још да говоримо о двома црквенонародним саборима, који су држани због избора нових црквених поглавара.[1]

Први црквено-народни конгрес држан је у манастиру Крушедолу године 1707 Маја 24-ог под председништвом дворског војеног саветника Каријана (Quarient). Број посланика на овом сабору није био означен. У њему беху сви тадашњи знатнији Срби духовног, војничког и грађанског реда. Од јепископа наших бејаху тада у сабору: Исајије Дијаковић, јепископ јенополски и архимандрит крушедолски; Стеван Метохијац, јепископ костајнички; Јевтимије Дробњак, јепископ сегедински; Јевтимије Поповић, јепископ будимски; Јевтимије Тетовац, јепископ мухачки; Спиридон Стибица, јепископ вршачки; и Јеврем Бањанин, јепископ вараждински. —

Ми смо једном већ казали, шта је на овом сабору решено, и да су ови закључци саборски остали неиспуњени, и дошли у акта бечке дворске канцеларије.

Други црквено-народни конгрес држан је опет у манастиру Крушедолу године 1710.

21-ог Јула 1708 год. престави се митрополит Исајије Дијаковић такође у Бечу, где се око народних ствари бавио. Тело му буде из Беча пренешено у манастир Крушедол и тамо сарањено.

За администратора крушедолске митрополије, дође Стеван Метохијац, јепископ пакрачки, но овај на скоро 27-ог Фебруара 1709 године умре и сарањен буде у манастиру Ремети. —

---

[1] Види Љетопис М. С. Ч. II стр. 76 — 78.

27-ог Маја 1710 године држан је други народни конгрес у манастиру Крушедолу, у коме изабран буде за митрополита јепископ пакрачки Совроније Подгоричанин.

Совроније Подгоричанин умре на брзо после избора 19-ог Септембра 1711 године, и сарањен је у карловачкој саборној цркви.

И тако до године 1713 управљао је крушедолском митрополијом бачки јепископ Христифор Деметровић.

Судећи по будимским актима, и овај сабор подносио је новом ћесару Карлу VI на потврђење закључке пређашњег сабора, но и овај ћесар није одобрио поменуте зактеве српског народа.

Ал не само да нису усвојени ови зактеви српског народа, но су такве паклоне мере предузете од римокатоличког свештенства тајним подпуштањем бечке владе, да је народ српски доведен до крајне пропасти.

У исто време, кад се толико хиљада српских војника борило, да хабсбуршкој династији сачувају престо шпански и угарски, још је за то доба римско свештенство живо настојало, да царским повељама обезбеђену слободу закона и вере наших праотаца уништи, и народ српски поунијати.

Немци и Мађари подједнако заверише се, да униште српску народност, а поред тога одпочеше од истих непријатеља страховита религиозна мучења и прогонства.

Унија православне цркве са римском бејаше омиљена идеја јежовитских питомаца бечких ћесара и мађарских римокатоличких црквених и светских поглавара.

И сам Бартенштајн министар Јосифа II; признаје ту грозну и крвничку политику (на стр. 21) „Kaiser Le-

opold hat nicht misskent, wie erwünschlich es wäre, einst die herübertretenden Illyrier zur Unions-Annahme bereden zu können.“ (Цар Леополдо добро је знао, како би то било пожелателно, кад би једном преселивше се Србе на Унију приволети могли). Исти министар Бартенштајн на страни 15-ог вели: „Würde man sie (die Serben) menschlich und kristlich halten, so könnte man auch hoffen, aus ihnen Menschen (!!) und Christen (!!!), mithin, stuffenweise katholische Christen zu machen.“ (Кад би се Србима човечно и хришћански поступало, могло би се надати, да би из њих људе и хришћане, а тако поступно римокатоличке хришћане направити могли).

Таквој пакленој политици за љубав жртвоваше савест верног и веома заслужног народа српског, насиљу, неправедној и неоснованој политици црних јежовита и њихових питомца биготних ћесара и министара, а често и самим непријатељима те неверне династије.

Ово су била љута и жестока гоњења, која српски народ у живац дирнуше, да најзад побунама озлојеђеног народа српског застрашени ћесар Карло VI и сам признати мораше. Он сам вели у својој протекционалној повељи: „cum insupportabili gentis Illyricæ seu Rascianæ præjudicio et damno“, а то ће речи: „са несносим уштрбом и штетом народа српског“, беше Срби гоњени због верозакона.

Најзад не могаше трпети народ српски ова нечовечна и зверска гоњења од римокатоличких попова, који јадан народ гњавише, а о том не само што су ћесари знали, но шта више и новцем помагали те папске оријате да народ српски покатоличе.

С почетка вели Бартенштајн (на 86 и 87 стр.) „предлагаху, да се установи достојанство апостолског намесника (Vicarius apostolicus); — — — — доцније би нарећено, да се сва сума, што 17000 форината превазиђе од доходака великоварадске богате бискупије, употребљава на корист уније и православне (католичке) вере (pro Bono unionis et orthodoxae fidei.“ Таквих инквизиторских касапница подигоше папистички попови помоћу бечке владе и мађарских католичких прелата у свима крајевима, где су православни Срби и Власи живели.

Како стајаше Срби у почетку XVIII века у политичком и верозаконском погледу по смрти патријарха Чрнојевића: то ћемо најбоље дознати по изворима из будимске архиве. И зато ваља још један поглед да бацимо на судбу оних српских насељеника, који се настанише у Угарској међу Мађарима и Немцима у разним варошима.

Судбина ових досељеника српских огледа се најбоље у судбини будимских Срба, што су Срби у свима овим варошима подједнака права уживали, као што су и једнаке невоље од војничких грађанских и поповских власти сносили.

Ми смо једном већ казали, какве су повластице добили будимски Срби, и уверени смо, да су у исто време и остали српски становници у угарским варошима такве исте повластице добили од ћесара Леополда I и његовог сина Јосифа I.

Из предстојећег писма владике Исаије Дијаковића од 9-ог Нов. 1706 видећемо, како стајаху Срби по смрти патријарха Арсена III.

„Смерније наше пишет ва богохранимују варош Табахану и ва град Пешту и варош Светуандреју, свештеником и христијаном васем и којемуждо радовати се многолетно.

По сих весто вам буди, ако се питате за нас и о здешни, како се находимо по преставленију господина нашего свето почившаго, како га тамо одслахсмо до ваших христољубија. Ми же зде остахом, сами плачни и тужни и дужни, остахом горше јеште, кое што поправљајући, што је остало, не доконато, јесмо веће доконали, и превелеђије васе народне извадили, и јеште неке парије саде правимо и јесмо поправили све. Ва том бо стиже од Осика и Даља наш брат протосинђер Виђентија и Томаш, а принесоше од туда леце оправе од господина Калиника, како се болше могло и са великим трудом и трошком учинити, јесте учинено, и до нашех рукух донесено. И саде смо придали меморијал светлости ћесарскојзи и на друга потрибна места, како заради онога имања, такођер за изабрати себе другога пастира и поглавара на место господина нашего свето почившаго патријарха другога пастира и патријарха, кога хоће вас народ себе за пастира одабрати, како и наше превелеђије указују, и такове меморијале јесмо их придали светлости ћесарској и другом где потрибује. И јеште нисмо ни једнога ответа имали, нити саде знамо, каков ће ответ нам изити, како нам и изиде ответ, такови да можемо поити доле међу народ, како смо и у меморијалу писали. И ако доле отидемо, не знамо што ћемо чинити, кога ли ћемо на то место одабрати, тко ли ће га одабрати. Народ расципљен, ви је тух, а други у арадској страни, а војаци и воинставни поглавари на војсци у та-

бору, једни овде у табору око Коморана, а други на хердељској страни, трети преко Саве до Лике и Крбаве. Свих у једно нису, никако се саде састати не можемо, а без тога бити не може. Зато смо овако самотрили, ако бисте добро учинили себе и својојзи души, и својему послитку, да бисте опште помолили господара Манојла капетана од Пеште, а другога од Табахани, а једнога од Сент-андрије, и да их овамо оправите и пошаљете. И отуда идући удрите у табор до тизих војинставних поглавара, те се договорите, нека и они пошљу господина Хажи-Мојсеја (Рашковића) и јеште једнога од Лике и Крбаве, и нека узму печате од свију официра. Такођер и ви учините, узмите печате, колико више можете, на једну хартију белу, или напишите тако: ми вам долу писати иштемо и одбирамо са свим народом, и опште како духовним тако и светским, себе за поглавара и учитеља, а именом немојте, неименујте, теке место оставите, да нам буде пастир и патријарх. И тако нека овамо принесу више-речени ваши посланици, и са стом истом книгом нека пођу до Коморана и Ђура, нека тако писмо од христијан узму. Такођер и у табору нека ту исту книгу понесу и укажу; тако нека и они печате ударе и пошаљу. И то свих чините, докле је време, саде се еште може што учинити, а послије не знамо како буде. Зато и труд и трошак нетребује жалити и донесите и новаца за трошак; знате, како је нестало било и јеште за живота господина патријарха трошка, што му се нашло по самрти, једва смо га со ониме доктором поплаћали и другим. Ако имате који црковни новац, пошаљите саде за харач. Такођер молите и господина ексарху кир Василија, да би и он послао — 100 — дуката, ако више

неможе, како смо му и писали и прије, да пошљу. Такође р и ви радите једа би — 100 — дуката послали, или скупите или црковне пошљите. Тако последујте, како вам пишемо, и ником саде хатер непазите ни гледајте, веће послидак саматрајте. Толико је садашна моја дужност вами пут указати, ако ћете тому последоват, еште можете што годи бити, ако ли не ћете, нека Бог од ваше душе пита зде нина и ва будуштих век. Ја сам не могу ништа учинити, чинисмо колико смо могли. Ето — 15 — лета, како се мучимо и трудимо, више од друге моје братије, и еште до крви хошту се подвизати за наш сиромашки народ, али један чловек, ништо не може, пачеже празнима и таштима руками, понеже ва љубви и јединствје господ Бог да утврдит и варазумит и вас и нас вакупе амин. Дато Нов. 9-ог у Бечу. 1706 године. Бедни и горки страдалац и непотребни Исаије Дијаковић епископ ионополски (јенополски).

На ово писмо одговорише Будимци владици Исаији 12 Декембра и. г. „Преосвештеному оцу и учитељу госп. Исаији Дијаковићу епископу ијанополскоме понизно поклоненије од свих нас, који се находимо зде у Будиму, и у Пешту, и у Сентандреји христијани општи вам свету десницу целујемо.

По сих весто буди вашему преосвештенству, како примисмо ваше свето писаније уписато девети дан Нојемврија у Бечу, од које писанија јесмо се сви разумели, што нам пишете. Али молимо се вашему преосвештенству, да нам опростите, за што на садашни бурни времени нисмо се могли сакупити, ни вашему светителству одписати, ни ответ учинити, по чему знате нисмо у једној вароши. А саде јесмо се сакупили и того

ради проматрали, како бисмо могли тамо посланике оправити, по заради општог дела. Не дао Бог ми се од тога неустручамо, нити пак се од трошка бранимо, али нам саде време неслужи, не знамо што да сотворимо. Ми смо се приготовљавали посланике шиљати, доли на крајну у Сријему. По чему сте нам писали у првој књиги очекујете декрет од светлости цесарске, да бисте доли сишли позаради изабранија себе архипастира црковнога по превелеђијам издати светлости цесарске. Паки како нам стиже ово последне писаније, таки нисмо доли послали никаква писанија, уздајући се по заповести, како нам пишете, да ћемо тамо, горе послати: али саде видимо, да је пут затворен, те и тамо горе мучно ћемо доћи, а и то не знамо, јесте ли по други страна писали да дођу тамо горе али сте исто нама. Того ради очекујемо опет вашего свето писанија, да нас уразумите у свачему, ако имате декрет да ћете доли ићи, да се и ми таштимо, ако ли паки до гори и тако да знамо. А ево шиљемо парију од ове исте книге, што сте нам послали у Коморан Адам Дијаку (фелдварији), који ће се и они уразумити, који ће и војинставним на глас дати, у којима ни си одписао, на то чекамо и од ни да нам одговор даду, те ако време видимо, те се узможе горе проћи и ако за потребу јесте, и брез того не можно буде, ваља нам се таштити и посланике послати, како годи видимо прилику, да вазможно буде. За што мих брез нашега архипастира црковнога знате не можемо, тачију за садашне време. Саде знамо вашему преосвештенству да је мучно, али радите на све стране, како сте и досад радили за општа дела. Знате, да не има наш сиромашки народ саде у садашња времена разумнијега и бољега па-

трона, разма вашега преосвештенства. Вишни Бог вам оће платити, ако не на овом свету а он оће на оном, како сваком добром пастиру словесним овцама. Друго и опште се сви опште молимо здобрим промотренијем промотрите позаради оно имање, што јест издато од светлости цесарске, с каквим превелеђијами оће се издати. Знате ваше преосвештенство, да наш сиромашни народ у Мачарској земљи особито не има ни за једно стопу конску, нити паки какве слободе, него понизни и потурни од сваког. Того ради молимо се, да би смотрено, а не итно промотрели, да би последак добар био, да би и ваше преосвештенство имали вечни помен, и да би нашему сиромашкому роду на фајду било и на утврђеније црквам нашим. А једа Бог дах и пречиста мајка Христова, те се сакуписмо с пољу или гори или доли саборно, и били смо тевтер послали, позаради свето почившаго патријарха именија, што се нашло при господина ексарха Василија, не знамо је ли вам до руке дошло, ето вам опет шиљемо — — — — — — а друго сви остајемо на службу вашему пресвештеничаству и ваше свето писмо очекујемо. Писато саборно у вароши Табани Декемрија месеца дан 12 на 1706.

Истога дана писаше Будимци Адаму Фелдвари, кога спомињу у поменутом писму, то је онај исти Фелдвари, који за живота патријарха Чрнојевића са владиком Исаијом и још другима иђаше у Беч код ћесара Леополда I, да моли за несрећног деспоту Бранковића.

„Племенитом господину Фудвари Адаму са васем братијам христијани, који се ту у Коморану находите понизно поклоненије.

По сих весто буди, вашему господству, како нам приђе писаније од господина владике Исаије, и нуди нас, да бисмо посланике послали горе у Бечу, како хоћете и у парији (равногласан препис), што вам пишемо и што нам је одписао. И шиљемо вам и што смо му одписали, те оћете прогледати. И како су ту близу Хаци-Мојсил и друга братија војинставна, оћете им послати, да и они знаду и прогледају. И на то вашу милост молимо, промотрите, како најбоље и разумније знате, и на то нам ответ дајте, како хоћемо творити, и војинставни што хоће на то одговорити. За све нам отпишите, те ако опште произволите, како хоћете и у книги видити, да се горе иде, а оно, да и ми знамо, да посланике оправимо. И молимо се, да ову книгу шиљемо му запечатлену, да му имате послати у Беч, а озго ако какве книге дођу, радите нам послати да разумимо у свашто. И Бог вас веселио на многаја лета. У самиренију месеца Дећемврија дан 12, 1706 лето.

У овим писменим подацима јасно се огледа стање не само Срба у будимском дистрикту, но и осталих Срба крајишника у опште свију српских досељеника у почетку XVIII века.

Ови будимски важни подаци дају нам способ, да из них дознамо најпоглавитије догађаје Срба у прво доба њихова досељења у аустро-угарским областима.

Ови варошки становници у почетку су стајали непосредно под ћесарском управом, а ову своју власт вршили су преко градских војених командира и камаралне управе.

Будимски Срби а јамачно и остали српски варошани, дуго су се колебали, да ли да остану под војничким ка-

маралним властима или да се ставе под власт варошких магистрата.

Најзад се решише да дођу под варошки магистрат, но да уживају равна права са осталим грађанима Немцима и Мађарима, као што се види из обе молбе будимских Срба, прву поднеше год. 1705 Леополду I.

Молбеница будимских Срба цару Леополду I.

Sacratissima Cæsarea Regiaque Mejestas, Domine Domine Clementissime.

Intelligere debuimus, qualiter Majestati Vestræ Sacratissimæ, in nomine totius Communitatis Rascianæ Budensis, supplicatum fuerit, quatenus Majestas Vestra Sacratissima eandem Communitatem a Jurisdictione et dependentia Magistratus Civilis ibidem eximere, et Comando ibidem existentis Generalis subjicere dignaretur. Siquidem autem ille ipse supplens libellus inscia nostra communitate, et per Solum Judicem ad instigationem unius Budæ residentis neo baptisati Turcæ, turbationis plebem sit confectus, imo et Sigillum in memoriali impessum clandestine per Judicem et præfatum turcam factum fuerit.

Ideo super eo facto et Majestatis Vestræ Sacratissimæ exhibito memoriali Soleniter protestamur, Majestatem Vestram Sacratissimam humillime rogàndo, quatenus toties factum memoriale rejiciendum, et Nostram Communitatem Rascianam Budensem Iurisdictioni et dependentiæ Magistratus Civilis tati cum conditione, eidem Magistratui decretaliter, ne pluribus oneribus, quam Germani et Hungari agravemur, et deinde sicuti antea in posessione certi cujusdam mensuræ tritici libræ, transitum Navium, cur-

ruum, quam cum continuo 70 Nostrum vigilamus, si autem timor incidat nostrum 700. Præterea s. v. (salva venia) plateas purgare, denique omnia obvenientia nostris expensis propriis præstare valemus, perpetuaque fidelitate Majestatis vestræ humillime subjicimus, quæque præstanda possibilia præstare volumus, dummodo libertatis prioribus frui et gaudere, clementissime demandare dignetur. Quibus nos Augustissimis Gratiis recomendantes morimur. Sacratissimæ Cæs. Reg. Majestatis Humillimi perpetuque fideles subditi. N. tota Communitas Rasciana Budensis. Budæ Anno 1705. 5. Mai.

А друга молбеница цару Јосифу I. год. 1707 гласи овако:

Светеишѣмъ цесарскомъ краліевскомъ величаствъ господинъ господинъ натъралитер нам ва се милостивеишемъ.

Исъ приложени сіи милосрднеишихъ протекциѡналскихъ копие (како под словом *a*) болше цесарско краљевско величаство ваше разъмети бъдѐте могли, како поред пристоине милости и милосрдности Леѡполда господина родитела прежде бившега вашего цесарскога краљевскога величаства веће почившега светога поменика, на понизнеишъ нашъ немъ ѵчинѣнъ молбъ поредь начина више речене протекциѡналске књиге милостивнеиши резоловато есте било, да ми ва долнеи Бъдимскеи вароши Табани реченои живъшти слободно и пресь сваке съпротивности живети и стаѩти можемо, и какоти пъргери ъ под варошомь самои администраціи цесарски краліевскои онде, какоти и славноме магистратъ вароши будимскога, како и дръги варошки пъргери есъ подложни да смо (и прочее).

С коиѡмь ѡвомь милостивнеишомь цесарскомь краліевскомь резолуциѡмь ѡсегурани и ѡрабрени, заедно снашомь фамилиѡмь и домовомь нашимь ѡнде више реченомь долнемь варошомь будимскомь нась наместили есмо.

Того ради и после на свакоіакои цесарскои краліевскои (како ѡвде под словом *б: г:* зде предложене сведочбе хоће исказати (службе сась свакомь подьпуномь вернстию свагда нась требовати смо дали какоти и све тегобе више споменутога вароша будимскога):

Паче и саборне еште ѿ године више поставліене 1696 те чакь до данашњегь ходештегь лета, на начинь и колико нека сведочи под словомь *д:* (славнога магистрата декреть) поднесли задоста есмо, узрокь кои после, и поред вредности више реченихь милостивнеишихь цесарских краліевских протекциѡналскихь книгах изь говоренихь узроковь за доста вредних саборно горе поменуте слободне краліевске вароши будимски варошки(м) пургером (упл(е)тени и помешати били, паче и ѡсобито, како под словомь *ж:* (ва брои и дружбу истинскимь пургеромь нась 39, ись фамилие наше братие сподобнимь пургерскимь книгами више сиѡи реченои копіи под словомь *ж:*) ѡглашени и примлени есмо били а и досада живовали.

Пошто паки садь по бившои и послатои славнои цесарскои краліевскои комисие (не знамо скоиѡмь смаћеиномь срећомь) мало више именовати пургери, негледавши на наше више иськазате узроке, службих и вредностихь нашихь атештациахь, нити на милостивнеише цесарске кралевске протекциѡналске книге, ѿ како да не можемо са шними помешати и уплтени бити како досад смо били, есу говорили, и што више у напредь буде, ни единога ѿ наше фамилие, или ѿ нась ѡнде у Табани живуштихь,

ва брои и дружбу више речени варошки будимски пургеров (веће примати да не ће), есу нами ѿговорили.

Зато и тога ради цесарско и краліевско величаство ваше понизнеише и на колена припадаюште молите се есмо находили, да би и себе пристоине милости и милосрдности, горе именоване милостивнеише книге нами ѿ Леѡполда и родителиѡ цесарскога кралевскога величаства вашега, веће светога поменика милостивеиши издате, паче и узрокь веће иськазати горе узроковь задоста пристоиних и вредних, какоти и ради службих верних наших, милостивнеише да би сте потврдили и многа пута више именоватои слободнои и кралевскои вароши, са свими слободами, привилегиами, иначинши варошкихь пургеровь ваплтити и помешати нась, милостивеише да би сте резоловали.

Кою високу цесарску кралевску милость и грацию верними нашими службами вазашними ѡбслужити, и васе можнаго Бога (да вашѣ цесарско кралевско величаство у вздашнему доброму здравию своему среѣному и по вечитому царствию поживете, паче и мушкаго плода родь на весели све Аустрие, и господствуюштиму свему и ва сему последнему да би господинь Богь даѡ), до смрти молити не ћемо престати.

Вашега цесарскаго краліевскога величаства, понизвеиши и вазда верни подложници грчаскога закона слободне краліевске вароши будимске пургери у долнои вароши Табани. Лета 1704.

С поља стоји написано:

Васѣсветеишему римскога царствиѡ самодржцу и владателю Немачкои, Шпанскои, Мађарскои, Пемскои, и Кроацкои и прочиму земльиму

Цесарскомъ кралевскомъ величаству господинъ господинъ натъралитерь милостивеишемъ. Понизнеиша молба ut intus.

И то право задобише, пошто су им толики новац узела будимска и бечка господа, а Срби толику крв пролили за спасење Будима од Ракоцијних усташа; што су им и градски мађистрат и градски војени командант у нарочитим дипломама признали. Писмено, које је будимски градски мађистрат тамошњим Србима, издао 8-ог Маја 1708 год. гласи овако:

Wür N. Bürgermeister, Richter, Undt Rath der königlichen haubt und freystadt Offen, geben hiermit, wo dieses vor zu weisen von nöthen, jedermäniglih offentlich zu vernehmen welcher gestalten die vermög von Ihro Kays: und Königlich: Mayestät Uns allergnädigst verlichenen freyheitten unter unser jurisdiction stehende: Und gehörig gesambte Reitzen in allhiesiger Reitzen Stadt oder sogenant Taban vor: und angebracht, mit Inständig gehörigen Bitte, wegen nicht allein zu ihro kayserl: Mayestät bisshero jederzeit geleisten thräuen Diensten und gegen uns Schuldig præstirten gehorsamb Ein authentisch Testimonium zu ertheilen: Wann nun dergleich Billige begehren nicht abzuschlagen, Sondern zur Kuntschaft der warheit Ihnen Reitzen Ein solches Umb so viell billiegen wollen, als Sie sich hiezu absonderlich bey diesen rebellions Traublen meritirter gemacht haben.

Zu dem Ende dan, dies gedachten Räitzen sich bey der Unterschidt vorgefallenen Käys. diensten gebrauchen lassen, und hierin fahls threy fleissig und Eyfrig beharrlich erzeiget, Wie mit weniger zur jüngst hin vor-

bey gegangener erwöllung der Richter, so wohl in genere als in spetie Ihro Kayserl. Mayst: als ferners unzerblechliche und beständige Threyheit, dan uns ebener mass all Schuldigen gehorsamb und fidelitet angelobet, dieses wirdt hiermitdurch gegenwärtige litteras Testimoniales (Jedoch muss unsern Kayserl: und Königl: Privilegien ohne Schaden und Nachtheil). Unnter Gemeiner Stadt mitlern Insigl: bekräftiget. Ofen den 8. May Anno 1708. (L S.) N. Bürgenmeister und Stadt alda.

Овде наводимо у оригиналу писмено, што је ђенерал и командант града Будима и будимског дистрикта, Јован фердинанд Пфеферсхофен издао будимским Србима 2-ог Новембра 1704 године.

Протекционално писмо, које даде ђенерао и главни комендант града и дистрикта будимског, будимским Србима, што су јуначки бранили и одбранили Будим од ракоцијевих усташа, гласи овако:

Der Römisch Kayserliche, auch zur Hungarn und Böheim Königliche Mayestät etc. Würklicher Camerer, General Veld Marschal Leüthenant, Bestelter Obrister und Commendant, auch Commendirender General zu Ofen und dessen District.

Ich Johann Ferdinand Freüher von Pfeffershofen; Urkunde hiemit und in Kraft diess vor jeder männiglich, dass bey instehenden diesen Rebellions Empörungen, so wohl die da hir Bey = und umb Ofen wohnende, als auch auf dem Land in meinem unterhobenden District niedergelassene Kriechen, und Rätzen biss anhero nicht allein trey, und in Kayserlicher Devotion unveruckter, ihren aller unterthänigsten Pflichten gemess verblieben seyn, sondern sogar von 31 Septembris Anno 1703,

vieder die Übel gesindte Hungarn, welche zwar durch allerhand schrifliche promessen selbe von ihrer bestendigen Tren und schuldigkeit ab=und an sich zu ziehen gesucht, die Waffen bis anhero dergestalten ergriffen, dass Sie jedesmahl bey antringender Noth, und wann es die Kayserliche Dienst erfordert haben, Tags und nachts auf meinen Befehl zur Wasser und Land dem Geinde sehr guten Wiederstand gethan, und so forth durch ihre Tapferkeit und bestendige treu, so gute ersprissliche und Preiswirdige Dienste erwiesen haben, dass der Feind zum öfftern nichts davon in seinen Vorgehabten Machinationen hin und wieder merklichen Abbruch und grossen Schaden gelitten hat. Zeügnuss dessen ist mein hier unten gestelte Handschrift und Vertigung. Actum Ofen den 2 Novembris Anno 1704. (L. S) Freyher von Pfeffershofen m. p·

На поменуту прозбу будимских Срба, издао је ћесар Јосиф I писмени налог дворском војеном савету, а савет угарској дворској канцеларији, која је у свом писму од 10. Септ. 1708 год. преко будимског посланика капетана Манојла, саопштила будимском таначу поменуто писмо, што писаше угарска канцеларија дворском војеном савету, у оригиналу гласи овако:

„Sacratissimæ Cæsareæ Regiæque Majestatis Exælso Aulæ Consilio Bellico hisce perquam officiose significamus. Præsentibus sub A (разуме поменуту просбу Будимаца ћесару) inclusum Iudicis, et Juratorum, totiusque Comunitatis Rascianorum Budensium, in inferiori Civitate, vulgo Taban nuncupata, degentium demissimum Memoriale, per Nicolaum Emanuel Plenipotentiarium Eorundem

penes sufficientes Literas Plenipotentiales, Coram hacce Cancellaria Regio — Hungarica pariter Aulica productas præsentatum uberius exhibere, qualinam de Causa et ratione iidem Supplicantes Rasciani, non obstante priori Memoriali hicce annexo ac expost per subsequentem Contrafictionem ex rationibus ibidem fusius declaratis annulato et revocato, a nullo alio nisi solo præfatæ Civitatis Budensis Magistratu, uti reliqui Cives Budenses dependentiam habere Cuperent, id ipsumque Domino Commendanti Budensi per Expeditionem istius Excelsi Consilii Aulæ Bellici decretaliter intimari facere demisse eflargitarent.

Cum autem Universi Cives et Inhabitatores Budenses, notanter vero Rasciani, tam de lege Regni, quam etiam Virtute Privilegiorum Caesareo — Regiorum, antelatæ Civitati Budensi clementer elargitorum ac Confirmatorum, Iurisdictioni Magistratus Civilis subjicere et ignoscerent, memoratique Rasciani in id Sponte consentirent.

Hinc presentem eorundem Rasciànorum humillimam Instantiam, cum titulato Consilio Aulæ Bellico perquam officiose communicari, simulque in eo recommendari, quatenus idem Excelsum Consilium Aulæ Bellicum, justo petito sæpefatorum Supplicantium deferendo, necessarios eatenus ordines, ad suprafatum Dominum Commendantem emanati facere haud gravatim velit. Cui adhibeuda reciproca grati Oficii Studia, Cancellaria hæc Regia manet promta et parata. — Ex Consilio Cancellariæ Regio — Hungaricæ Aulicæ. Viennæ 10 Septembris 1708.

У овом свом писму угарска дворска канцеларија веома топло препоручује молбу будимских Срба, што се

Будимци подчињењем својим под варошки мађистрат, у исто време подчинише и угарским властима, што је угарска канцеларија већ одавна и желела.

Будимски мађистрат, такођер је желео, да овим својим новим суграђанима, своју услужност покаже. Кад су дакле будимски Срби од мађистрата искали, да посланици будимске вароши закључења крушедолског српског сабора, на угарском земаљском сабору подпомогну, то је мађистрат нарочитим писмом од 3-ег Фебруара 1708 обећао, да ће својим посланицима у том смислу издати упутство.

Што су будимски Срби тражили, да дођу под варошки мађистрат, узрок томе бејаше, што их је војничка власт веома глобила, а у исто време мораху непрестано стајати под оружјем противу Ракоциних усташа. Међу тим су остали варошки грађани Немци и Мађари под штитом мађистрата на миру били.

Но им је војничко-камералну управу највише омразио неки капетан Пергази, који беше управитељ српске милиције у српској махали „Табану.“ Тај Пергази глобио је будимске Србе у тој мери, да им је за кратко време више хиљада форината под разним изговором отео, а осим тога их самовласно злостављао, како их ни Турци глобили и злостављали нису, као што у једном писму од 28. Јула 1708 год. спомињу. Ово писмо је писао будимски биров Стојан Радојковић капетану Гаврилу у Вуковар, да распита будимске исељенике, који су се због тешких зулума раселили у доњу земљу, у чему и колико је ове расељенике оглобио и злоставно тај Пергази. У том писму веле бирови и кметови: „и паки господару Гаврило и остала браћо, који се тамо удесите, разумите,

што вам пишемо. И сами сте разумели, како се живимо и не знамо, шта ће нашему народу Бог дати до послетка, своје поглаваре тако опраљајући (управљајући). — — Пишемо вам поради онизих књига, што смо вам и пређе писали, да нам пропитате тамо нашу браћу, који су од овуде тамо одселили, коме је шта учинио Чорбаџија (Пергази), и коме је што узео. И чули смо да сте били списали и послали по Тодору. Паки је он погинуо од Куруца (Ракоциних усташа), и књиге се стопиле, Куруци однили на фишеке. Него се молимо вашему господству, Бога и своје душе ради виђите, те опет отпишите и људе све пропитајте, и на скоро учините, једа би од шајке неостало, зашто нами је саде потриба, хоће доћи комесија велика из Беча, да виђа помеђу нами теготу нашу. Ради тога на скоро потрибује(мо) једа би Бог дао, да се врагу својему осветимо за што нами је велико стао ногом за врат био. Али, једа би Бог милостиви пода(о), те га скинемо с врата, како чујемо, а нису теке наше саме тужбе него и од других странах има; а чули сте и чућете и сами — — Слободно нека каже који је год био, те памти нека све спише, и остали који су ту, нека спишу своје тужбе што на кога имају тужити. То вас врло молимо да нам велику љубов учините, и то писмо пошљите сотоме шајком. И поздравите нам нашега частнога оца протопопа и Јована и господара Штрбана и остале свештенике и братију. И спаси вас Христос на многа лета у самиренију амин. Јулија 28 дан 1708 лето. У будимској долној рацијанској вароши, Стојан Радојковић биров са ешкути и кметови својими.

Да би како у општим народним делима, као и у делу свога ослобођења од војничке власти, а тако и противу

њихова душмана Пергазије поуздано радили, будимски Срби, мимо свога дојакошњег сталног посланика Зарије Добрића послаше и другог посланика негдашњег капетана Мануила Николића, коме дадоше пуномоћије од пештанске жупаније одостоверено, које у оригиналу овако гласи:

Nos Universitas Dominorum Prælatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Inclytorum Comitatuum Pest, Pìlis, et Solth unitorum. Damus pro memoria tenore præsentium significantes, quibus expedit Universis, quod cum Nos die et Anno infrascripti sub Congregatione nostra in Libera ac Regia Urbe Metropolitana Budensi celebrata, pro pertractandis certis hosce Comitatus nostros tangentibus negotiis, simul una fuissemus constituti, eo tum Providi Stojan Judex, Marcus Nenad, Sigismundus Ratkovics Jurati Tabanienses, Nomine et in Persona omnium et singulorum hic Budæ in inferiori Civitate, Vulgo Tabani nuncupato, Nationis Rascianæ inhabitatorum, ac in Comitatu Pilisiensi existentium et habitantium, cum hisce loci, pro nunc, nullum Venerabile Capitulum aut Conventus authenticus daretur, coram Nobis Personaliter constituti, sponte, et liberi, vivaque vocis suæ ministerio fassi sunt, et retulerunti Nobis eo modo. Quod cum iidem fatentes ob impedimentum modernarum revolutionum in Generali Regni Diæta Posonii actualiter stante, et durante ipsimet Personaliter præsentes esse, ac taliter Juribus et quoquomodo obvenientibus, eosdemque tangentibus negotiis Commode invigilare nequirent, aliunde autem fideli industria, dexteritati, et Sinceritati Generosi Domini Nicolai Emanuel, condam suæ Majestatis Sacratissimæ Capitanei, summopere confiderint, eundem ea-

tenus in suum Verum et indubitatum Plenipotentiarium elegissent, et facissent, constituissent, et ordinassent, prout elegerunt, fecerunt, constituerunt et ordinarunt, Coram Nobis, dando et attribuendo eidem plenariam, atque omnimodum potestatis facultatem secundum Instructionem eidem scriptotenus sub sigillo datam cointelligenter tamen, si habendo cum Illustrissimo Reverendissimo Domino Isaia Diakovics ejusdem Nationis Metropolitano Archi-Episcopo, quatenus idem Nomine et in Persona præmementionatorum omnium inhabitatorum fatentium et Constituentium Libere ubique loqui, Juribusque eorundem omnimode invigilari, Privilegiaque sua deffendere, intra convenientes Vero, et quoquo modo turbari et damnificare volentes cum judicio, et damno antelatorum Constituentium Consvetas protestationis interponere, Jusque Constituentium contra ejusmodi fortasse excedentes, et damnificare volentes in ordine ad aquirendam, huisquemodis Legalibus vindicandam hancce injuriam, et damnificationem Solenni cum interjecta Protestatione reservare possit valeat. Ratum atque firmatum se se habituros, quiqquid in præmissis pro parte constituentium, ipsorumque Commodo, et emolumento per præmentionatum Dominum Plenipotentiarium actum factum et Plenipotentiatum fuerit. Harum nostrarum Vigore et Testimonio Litterarum mediante. Datum ex congregatione Nostra. Die 24. May. Anno 1708. Lectum et extradatum per me Joannem Huszár Incl. prætact. Comit. sur. Notarium. (L. S.)

На печату стоји надпис: C. Franciscus Wesseleni Palatinus 1650.

Ово пуномоћије веома је важно, што из овога дознајемо, да је овај изасланик будимских Срба капетан

Манојло Николић послат био у Беч, што будимски посланици због бурних околности, а на име због Ракоцијевих усташа не могаху на сабор у Пожун отићи. С тога је поменути капетан Манојло добио налог од својих властодаваца Будимаца, да у сагласију са митрополитом Исаијом Дијаковићем, а јамачно и са оним другим будимским послаником Захаријом Добрићем, раде, слободно говоре; пазе на њихова права, и опште народне привелеђије бране.

Пре но што су послали Будимци капетана Манојла, писаху митрополиту Исаији Дијаковићу писмо, у ком га извештавају о мисији свога новог посланика овим речима:

„Васесветлејшему и блажењејшему оцу и господину и пастиру србословесних овац просвештењејшему митрополиту Исаији Дијаковићу понизно поклоњеније.

По сих весто ви буди, како нам приђе ваше частноје писаније писато 7 Маја и разумесмо што сте нам писали: или ћемо са бургери, или под комору, или под ченерала. Мих зактивамо, да будемо са бургери с полу, како и по осталих градових, али, да бисмо не били нихне обуће, веће, да смо поредо шнима у свакој правици, како смо казали и господару Манојлу. Он вам може сказати, како смо му говорили, и њега смо оправили тамо и послали смо неколико новаца по његовој милости — — — — — Одписујте нами почесто, да бисмо разумели, можели коју милост добити од свитлости ћесарске прима оволикој нашој верности и служби. И целујемо ви светије руце и стари и млади, и да прибивају светије ви молитве на нас. Маја 22. дан. 1708 лето. У Будиму.“

Већ 36-ог Јуна исте године пишу поменути посланици капетан Манојло и Зарије Добрић Будимцима: „Ва сако добро здравије желимо од господа Бога даровати се вам братијам нашима на многа лета.

И по сих да знате примисмо ваше рукописаније, што сте нам писали Јунија 9-ог дна, и разумео сам за васехо. Што ми пишете заради свакога добра братинска и дан и ноћ мислимо, да би мили Бог дао, да бисмо могли доконати свако добро, братољубија ради. И паки што ми пишете по заради шајки, што ви је говорио ђенерал, да имате дати људе. Добро се зато промислите и договорите, да не би горша ласт послеђна него прва. Ја сам овде чуо и разумео, да се извадио комендант, на Перкажино место, један хаокман (хауптман = капетан) Тилман, што био барјактар прво, она дугачки хроми, паке је ишао Хајстеру, те га препуналовао (предложио), да може он бити над Рацови обрвајда, да ће саставити он шајке по Дунаву. Веће се добро зато промислите и договорите се на духовно, како не би реч изишла на поље, зовните господара Радоњу и Живу и остале вајде, који би били цело мудри и здрави, и из Пеште ковача, те се лепо договорите и последак промислите, како је мучно скинути с врата такве господаре, који се силом намећу. Веће ако буде вама вајдами служити, и цесару буде потреба, хвала Богу, може се наћи и од нашега рода, који ће бити на томе месту, да нас свака хала не појахује, и оште нисмо ни једнога сметнули господара, а други хоће да кондише. Веће се немојте таки подати и припасти, доке ми не одпишете, те ако узхоћеју та браћа служити и бити на служби цесарској, барем нека

буде кои брат христијанин, те ми одпишите и нека ударе печате она браћа, који хоћеју пристати на цесарску службу и бити слуге цесарске до времена, а ми ћемо овде распитати и провидети, како би могли најбоље учинити и за плаћу и за остало свако добро, што би могли учинити за најбоље да је нашој братији. Веће ми одпишите на скоро свако ваше хотеније, за што има наши људи, који могу бити и на службу, а други на пургерству. И немојте се зато закаснити на ово-писмо, веће ми искусно одпишите, и нека се господари вајде тако на скоро не подају и на реч не стану, доке ми не одпишете, за што је ласно примити господара на главу, али га је мучно скинути. Веће нека се добро промисле господари вајде и господар Радоња, паке нека овако одпишу: „ми се не одбијамо од службе цесарске, који хоће јунака, али ми можемо наћи и међу собом такога човека, који ће нам бити обрвајда, а ђенерал је жив и заповедник, хоћемо и тако бити цесару верни и прави. А каде ми ви пошаљете тако писмо, ја ћу овде радити и извадити декрет, да ходи плаћа од месеца до месеца. Зато находисмо ми овде, који се находимо, да би боље било, да се други међу насе не меша. Знате добро свиколици, што сте патили од другога поглавара (Пергазије), и господар Радоња може промотрити, и прохесапити, колико је пути био у штук-хаузу (војни затвор). А најпосле како годе знате за најбоље, тако учините, а не мојте на мене имати злу вољу, да бисте рекли, да ви нисам дао на глас, како знате за најбоље, тако учините и мене одпишите на скоро. А саде би могло бити, да нисмо сваком магарци. Ако би ви било

драго служити, можете рећи: можемо ми наћи помеђу собом поглавара и обрвајду, и бићемо и тако цесару верни и прави. И спаси вас преблаги Христос, у самиренију на многа лета. Амин. Писато у Бечу месеца Јунија 26 дан, на 1708 лето. Капетан Манојло Николић. И ја Зарија Добрић поздрављаје општу братију нашу и остали васи род. И ја сам ктео да контрадикалујемо на ову ствар, али не знам, што је ваша воља, или је боље, да ходи глас једнога Немца, који није од нашега рода, или је боље, да је глас нашега општега народа српскога. А и господин митрополит вели: каде хоћеју служити, боље би било, да изберу од себе једнога доброга човека и верна, да нам се зна служба и пред цесарскоме двору.

Ово важно писмо, што у опште верно карактерише стање нашега народа у средњој Угарској у почетку XVIII века, саставио и написао је Захарија Добрић својом руком, јер капетан Манојло подписао се грчки. Додатак на свршетку писма, такођер је рукопис истога Захарије. Занимљиво је и зато саопштавамо овде што је Захарија написао с поља на писму. „Ако ли буде прошао господар Марко биров сентандрејски, а ви видите оправити по добру човеку, којн би ишли доле. Ако ли видите прилику, те узходи пошта, а ви немојте пошилати на пошти, то вас врло молимо, учините ми љубов, те по добру човеку оправите, ако нађете; а на пошти нешиљите.“

Пре полазка капетана Манојла у Беч, још 16-ог Маја 1708 год. добише Будимци писмо од свога заступника у Бечу Вукомана Лазаревића, који такођер пита Будимце „или ћете бити са пургери заједно, или ћете

бити под Комором.“ Даље вели у истом писму: „ја сам дао и меморијал у цесарски двор, да ћемо бити са пургери, како имају слободе Немци у граду и у горњој вароши, тако да и ми имамо у нашој вароши. Али сам ја уписао у меморијал, да нам ни пургери право не чине. Веће сам просио од Коморе, да би нам дали један декрет нами, да нам чине и они право, а други да пошљу пургером, да нам не чине криво. И писао сам, да смо ми сами од себе шанац копали, и карауле градили, и троја врата на шанцу, и на свакој стражи стоје по десет људи и зими и лети, а каде је страшно, онда се находимо и по сто људи на свакој стражи. А ми чувајући страже и врата на нашој вароши, а пургери узимљу сваки добитак, што би падало у варош, од кола, од лађи, и кантар и шиник. И тако сам метнуо, да одсеца мажа (кантар или цента) 40 фор. дохотка, а шиник 40 фор. и то су нам узели бургери, те они узимљу и дајемо ми многе посланике на сваку службу, а они не дају ни десетка, веће себе доходак сваки купу. Илица је нихна, ћуприја нихна, а нама никакува доходка не имамо у вароши ни за два новца, веће трудба и служба. А и ово сам метнуо да нам досађују и нихни цехови заради трговине, које смо научили од своје младости, да нам не даду чоху на риф продавати. И ово сам уписао, како смо доста људи изгубили наши, поред светлости цесарске, под тим градом, чувајући и бранећи од непријатеља. Тога ради да би нам допустили светлост цесарска тај мали доходак и наша прошенија. — — — — — — — — И да имате учинити једно умиљено писмо, и послати господину Ква-

рентију, (Quarient),[1] и да му имате лепо захвалити на његовој великој љубави и на његовој служби правој и верној, и да му имате обрећи у књиги његов дар — или — — — — почтено одпишите и обреците, како знате за најбоље, и како нећемо бити заборавни вашега господства и на предушта лета. И да зовнете и кршћане, те да ми скажете ове речи, што пишемо, да сте заједно са њима у јединству, не би зло било, да је и од њих један овде, да виђе и они, како ми за општину радимо, и што нам се даде, све ће нам бити општинско, како и до сада.

За што ли и староме (митрополиту Исаији) које писмо не пошаљете. — — — — — И кад пошаљете меморијал на комору под печатом варошким, тако да имате и мене послати исте оне речи, које се пишу у оном ме-

---

[1] Quarient, Каријан, или као што Вукоман пише Кварентије, то је председник дворског војеног суда, онај исти, што је на првом крушедолском народном сабору био краљевски комесар. Овај Каријан бејаше одиста Србима наклоњен, бар се то види из многих његових својеручних писама, што писаше будимском таначу, која ћемо као грађу за српску историју одвојено са осталим старинама и печатати. Овде ћемо саопштити једно од отих писама, што се на саму ствар о којој говоримо односи, и овако гласи: »Egregii, Prudentes et Circumspecti Domini Amici observandissimi Salutem et servitia mea. Ad litteras praetilatarum Dominationum Vestrarum sub 2 Julii adhuc exaratas, iam pridem respondissem, nisi semper descensum ab hine Domini Capitanei Emanuelis expectafsem. Et quia idem sine dubio feliciter iam appulit, non etiam ambigo, quin etiam iudustriam meam, qua tum Inclytæ Nationi, tum praettulatis Dominationibus Vestris servire desidero, iisdem uberius demonstraturus fuerit. Ad cuius etiam limpidiorem relationem me refero, et in reliquo permaneo. Earundem Dominationum Vestrarum. Viennæ die 7-or Octobrii 1708. Ad Servitia paratus Christoph Ignat. N. D. de Quarient et Rall.«

моријалу, ако ће бити и српски, али да је на њему печат варошки, како сам ја пленипотенцијаш (пуномоћник) од вароши, и јесу исте ваше речи, што сам ја писао у ономе меморијалу, и имена варошка, да су подписата у њему; у томе меморијалу упишете и моје, и мене ради веровањa, да нам се речи ударе једнаке зашто знате. Тако су Немци и да знате, моја мила братијо, како и сами знате у Бечу, тко не има новаца, на нега и негледају, веће јоште се лепим речима и ублажам људе, који ме што послуша, доке пошаљете трошка и ако сте кога и наредили да дође овамо, ја дотле не могу доћи, доке не дође писмо од вас и не буде конац овоме послу — — — — — — и то је велика цесарска милост и воља, да остало свако наше хотеније како ми хоћемо. — —

По доласку капетана Манојла вратио се Вукоман у Будим. А 25-ог Јуна исте год. јавља Захарија Добрић из Беча, да општи послови јоште све тако стоје, како је оставио господар Вукоман. — — — Ашче што хошчете разумети, које је време овде по между Немцима у Бечу; њима неће бити никад оскудно како нама свагда. Веће братио, ја сам христијанин, и што чујем хоћу вас посетити писмом, промотрите се добро за свашто, и изберите за вас, што знате да је најбоље. А ја би вас и више за што авизао (јавио), што чујем овде у Бечу по двору господственоме. Али није времена, бојим се да не падне другоме човеку у руке писмо, коме ја нисам рад. — — — —

Међу тим умре митрополит Исаија, Зарија Добрић у свом писму од 21-ог Јула 1708 пише Будимцима: „били бисмо ви ради писати боље глас. Али что да сотворимо, бивши божијим произволенијем престави нам

се господин митрополит месеца Јулија 20 дан ноћом у дванајест сахата по светоме Илији прву ноћ. Буди јему вечна памет. И ми оставши у великој бриги и у жалости, један мили Бог нека знаде, изгубивши свога доброга архипастира, и видевши сав двор цесарски и господа министри нас скрбне и жалостне, и послаше господина Кварента, и казаше му за нашу скрбну жалост, да бисмо се што несамуштали заради нашега господина архипастира, хоће бити милост цесарска на нами, како и до саде, и болша наша свака прошенија хоће се нам даровати и испунити. Тога ради братио, пишемо ви на знаније, да бисте прихватили свето почившаго тело, како знате најбоље и подобније наше вере православне, закона цркве восточне; а ми ћемо одавде оправити, како узможемо најбоље свога господина и црквена поглавара, и ако би се могло и доле пропратити светопочивше тело, немојте се оглушити, веће подобно учините и оправите, како вас Бог настави и дух свети научи. А веће за сада више неимамо вами што више писати, токмо нашу скрб и жалост једна за другом, која се неможе пригорити у нашему роду, поминатели и управители. И буди Бог са вами на многа лета. Писато у Бечу Јулија 21 дан на 1708 лето. Ја капетан Манојло Николић, и ја Захарија Добрић писасмо српски у хитошти.“

И ово је писмо написао и преписао својом руком Захарија Добрић. Оно што вели писасмо српски, то се јамачно односи на капетана Манојла, који је писао само грчки.

Одмах на 9 дана по смрти митрополита Исајије по новом календару 9-ог Августа 1708 године писао је Јосиф I будимском српском таначу ово писмо.

„Josephus I и т. д. — Honorabiles et Egregii, nec non Prudentes ac Circumspecti Fideles nobis dilecti. Quandoquidem benigne ordinaverimus, ut ad disquirenda Gravamina et querelas a Rascianis Budensibus, contra quendam Capitaneum Pergassi mota et suscitata, certa comissionalis Inquisitio, medio certarum tam exparte Militari, quam vero Nobilitari, ac Civili fide dignanter, minusque interassatarum Personarum quantocitius instituatur, et peragatur. Ad eandemque Comissionem, Colonellum Littman pro Præside, pro Assessoribus vero ex parte militari Supremum Vigiliarum Præfectum Regiminis Salmensis; ex parte autem Nobilitari et Civili vos, ad rite firmandos hoc Actus Inquisitionales denominaverimus, hujusque Congressui pro Auditore, seu Actuario Regiminis Monteculiani quondam Auditorem Himmelgeist adjunxerimus.

Ideo vobis harum serie firmiter comittimus et mandamus, quatenus acceptis iisdem, habita inter se mutua cointelligentia, dum et quando super inde per antelatum Præsidem requisiti fueritis, apud mentionatam Inquisisionem statuto tempore, et horis comparere, materiisque proponendis et disquirendis, pro eruenda veritate se dulam operam adhibere noveritis ac debeatis. Vobis in reliquo Gratia nostra Cæsarea — Regia benigne propensi manentes. Datum in Civitate nostra Vienna Austriæ, die nona Mensis Augusti Anno Domini 1708.

Овим писмом наређује Јосиф I комисију, да извиди тужбе будимских Срба противу капетана Пергазије.

Но у овом цесаровом писму не бејаше говора о том да ли да дођу Будимци под мађистрат или да остану под камералном и војеном управом. Ова ствар још

за дуго се провлачила и тек је доцније неподпуно извршена.

Совроније Подгоричанин епископ Славониски (познији митрополит) у свом писму од 8 Септ. 1708 год. пише Будимцима. „А по сих вјесто вам буди, како тамо посланик ваш кир Манојло капитан, будет ви васах по реду о здешним вазвестити. Паки добре и подвизао се јест, о свему вашем прошенију. Паче же вашего самога дела ради, све по хотенију вашему јест доконао, и два декрета извадио, једно, да сте с пургери равно, и сами да сте пургери, други, да нисте под генералом, нити, да ви у чем досађује или заповеда — — — — — — Паче же, како сами между собоју имате мудрих људи, право, тихо и без буне, и за ваш сам а и за општи можете видети потрошак. Паки ви, који сте како пургери, у пургерскому реду мислите бити, врло потребује јединомисално да се држите, супроти вашего того бантоватеља Беркази, како су се и овамо много поред вас заклели, тако и ви тамо между собоју, немојте да један мислите себи о злу, а други о добру, но сви својему општему добру да будете, један с другим верни, зашто зко се стиже Берказина кривица на вас, тако не бисте могли ни љето једино остати. За то нека буде проклет и троклет сваки они, који би год што особно или тајно крио и чинио супроти првога вашега сагласија, како сте по вашем посланику и двору цесарскому приложили — — — у том добро и вјерно слогом да пребудете, хоће вас Бог и ослободити и у миру оставити. Тако да ви је вједомо. — — — — —

Из другог писма владике Совронија од 14-ог Септ. и. г. види се прво: да се у прваше доба у свима важни-

јим општенародним пословима црквени поглавари обраћали Будимцима Пештанцима и Сентандрејцима ради савета о општим народним стварима и ради новчане помоћи; друго види се из овог писма, какво бејаше становништво будимско.

Одмах у почетку пише Совроније: „смјереније наше пишет ва богоспасајему варош будимску и пештанску — — — благовјерному тисуштнику, и благородним капетаном, бировом и ешкутом, бољарем и старешинам, трговцем и занатлијам, всем војинставним и пољестним великим же и малим. — — — — — — Поради наших општенародних послов; оставши сада по престављенију часно почивша митрополита (Исаије), и ми зде случивши се трудили смо се — — — и то с толиким потрошком и трудом, возрадујући нам, паки како би смо собраније имјели, и за поглавара црковнаго провидели, без шта прво бити неможемо. Але такову вешт са вјеликим подвигом и слогом и потрошенијем потребује чинити. Новца ни од једне стране не има, што мало находило се једног и другог преставлших, то све по капијах јеште за живота раздао, и то се не зна. Но како се је преставио митрополит, тако су му и дари умрли. Но сваки из нова гледа, како и послове из нова држе да се нихма ради. Сего ради општинству вашему сије наљежаније вазвештујемо, ако мислите о кому напредку општенародному и о својему православију, и мирном пребиванију, да бисте о тому јединодушно вазрадели са слогом, и од ваше стране да се преправите с трошком — — — И когда би, на сабраније и нарежденије поглавара, вас позвали, кога наредите и пошљете, нека сте готови с трошком, и

присталци да будете обштенародному изнова потрошенију — — — — —“

У додатку овога писма јавља владика Совронија: „и то сабраније буде се сабират о поклади божићних“ —

Из овога писма видимо и то, да су ове владике, по смрти митрополита разграбљивали митрополитску заоставштину, а при том су несити били и непрестано су искали новаца од будимских, пештанских и сентандрејских Срба. А глобише народ све у име православија и опште народне ствари.

Имамо примера у предстојећем писму, да је будимски архијепископ Михајло Милошевић, недовољан и онако великим давањем Будимаца, и клетвом изнуђавао новаца од народа.

Ово писмо је од године 1709, које писаху Будимци и Пештанци, гласи овако.

„Васех светејшему и блажењејшему господину кир Михајлу Архи-епископу будимском и прочим.

Ми вам опште нас 70 братије, који доходимо на договор у варошки дом, и на зло и на добро и на сваки договор, а господару бирову и господаром кметовом, и не текем 70, но и сва сиромаш с нама, сви смо у јединству. И како чусмо и разумесмо, да сте се разгњевили на 12 кметова и на бирова и чудно свезано писмо и љуто на них послали и од цркве и сабора одлучили, и к тому свештенике о ниних домов уставили: у велико недоуменије вападосмо и велика се сумња се между народом учини. За Бога кроз што то вако скоро и напрасно и безсудно би, што не има у овом царствију. Како најпре каквим другим научителним писанијем или судом непокарасте или не научисте, и што би дужност била ваша

непитасте, него у место прваго од вас благословенија пријмисмо прво клетву од ваше светиње, а не знамо за што. Ми сва сиромаш стојимо у бирову и оно 12 господара, који одговарају царским ђенералом и суду немачкому за све нас велике и мале, и мушко и женско, и за свештенике и за свакога како су дужни. А ваше блаженство ове господаре саде тако учините, што хоћемо ми чинити, скажите нам, где су них 12, ту је нас 70 и сва сиромаш на Богу и од них висије, и они саде бивши под таковом свестрогом вашом, пресјекоше црквенске послове и скупштину и поризивање, и голема смутња ће из тога изити, како упитају градска господа, кроз што то би и за што. И недај Боже у овој садашњој смутњи и у јазбених људи, рад је Немаца сести за оно наше мало астала, и по реду чупати свакога, и свештеника и мирске, како и у Пешти. И тада ће знати до једнога новца, што је између свештеници и међу свим и архијерејем, и свашто и на други начин обртати. Него за Бога владико свети чини што ћеш чинити и раздрешујте ове господаре, да се то не повуче по градској господи. и да нека велика комесија и за свашто испитивање неизиђе пред Немцих, а ми ћемо вама вашу милостињу и остала уређена скоро исправити. А за ћелију за Бога не гњевајте се, ону је баба јошт за живота на цркву дала и на тоештамент овај дала, који ето шалемо вашој светињи, да видите сами, и ми јошт онда у крунпук (Grundbuch = баштинску књигу) извадили и сам Кеплер дође и измери с оном другом кућом, и на то и книга ишла. — — — А ми сва сиромаш и цела варош са ови господари кметови — — — — Богу се молисмо, и просисмо и од цара и господе царске, и на то бивши помоштници и светопочивши

патријарх и по нем оставши митрополити и архијереји, док нам ово мало скупштине и суда и о свачем договора допустише. И толико година имасмо хвала Богу мирно и особито са својими свештеници и архијереји доконавање о васе и за васе, и дојако не бисмо распудени; а саде како видимо хоће да буде, што није било како смо овде, да иза туђих леђа слушамо, што се говори, а и сами се обештасте најпре владико свети с кметови за свашто договорити се и у јединству бити, а саде послушасте нове неке саветнике, које ми све знамо који су. — — Молимо ваше блаженство, да бисте никакве новине нечинили, него како су они, који су прежде вас били и светопочивши патријарх и по нем митрополити; зашто милостињи суме неима ни на једном месту, него колико се и кад се како може. А што се вашему блаженству од кога брата остави и нареди, ми се у то нећемо мишати, а милостиња се с клетвом ни даје ни узима, него добровољно што се изложи. Паки потом владико свети, што нами је издао светопочивши патријарх ставропигију, и на њу се и остали митрополити подписали, онако хоћемо да обдржимо, како онде стоји и како је за ове дви цркве пештанску и будимску онде издато и доконато. Паки ми сва сиромаш и цела варош молимо ваше блаженство, да бисте тај гњев уставили и мир помежду народом и благословеније учинили, зашто народ зактева, да бисте ваше блаженство ни једнога најмањега брата клели, ни од цркве и сабора одлучили, а камо ли оне господаре старије и поглаваре на које се сва сиромаш и сва варош оставила.“

Из овога писма јасно видимо, како је несавестан црквени главар Михајло Милошевић будимски архијепи-

скоп, будимске хришћане нехришћански глобио, а најзад у својој набуситости и грабљивости проклео и одлучио од цркве оне људе, који су од њега поштенији и свеснији хришћани били. Што се овај несити архијереј тако разгњевио и у својој јарости предузео такву велику црквену казну противу најотличније и у свакој прилици свесне и великодушне општине будимске, морамо се заиста чудити, што се епископима и свештенству давало и шаком и капом. Ми ћемо показати из будимских протокола, колико су Будимци давали владикама, што су званично бележили у својим тевтерима. Свом дијецезалном владици даваше више од хиљаде фор. осим тога непрестано су шиљали митрополитима хиљадама форината у Беч, где су се ови бавили ради опште-народних ствари.

Како су владике глобили народ, сведочи писмо патријарха Арсена IV, од 1747 год. у коме укорава владику будимског Дијонисију Новаковића због безмерног глобљења. Ево шта вели патријарх. „Сеја почти од славн. Будимскаго магистрата пријахом Танача будимске доље вароши именем всего обштества ондјешнаго закона нашего предложеније и тужбу предату — — — — — да за два љета милостиње, венчанице — — — — је су до 3980 фор. 57½ нов. примили на великоје онаго народа удрученије. — — — —

Но кад завиримо у тестаменталне наредбе будимских Срба, онда се морамо чудити, што тај јадан народ није коначно осиромашио од толиких милостиња, што даваше владици, архимандриту, протопопима, свештеницима разних нурија, манастирима у Јерусалиму, у Светој Гори, у свима крајевима где некад становаху и где се настанише. Ово давање милостиње бејаше у тој мери раскошно, да

је обично сума тих милостиња превазилазила, што деца и остали рођаци насљеђиваху.

Да би што боље упознали наше читаоце са оним, што мало час рекосмо, тако исто још са неким правним обичајима старих будимских Срба, навешћемо овде тестаменат, написан године 1702 по наредби Петра Радосављевића, који се родио у селу Вранишци у Ужичкој нахији.

„Ва име оца и сина и светога духа амин.

Почињемъ ја Петар Радосављевић, започињемъ ову мою таштаменту у моиѡи бистроі памети и уређуем, и кои самь летось до осамдесеть лета, и родио самь се у селу Вранишци у Ужичкои нахиі, и тако почињем уређивати од свога богоданога имена, што ми е Бог дао до овога часа и славни оваи мои дом, што е над мном, и виноград едан у будимском грунту (земљишту) четири охтила (осмина), и у Будаи-ершу (Будаерш село близу Будима) виноградъ фрталъ и по; имам хакова вина — 100 — и сидам; бакрача — 4, — два већа два мана; легена — 2; — и ибрика — 2; — Имам у сандуку платна и марамица; један зубун мор дугметаца на њему — 21 — сребрна, и една фута плаветна свилена и една кркбеш калемъ аршина платна — 175; — кошуља — 6; — заткани марама — 12; — пешкира — 8; — учкуръ — 1; — везенъ бохче — 2, — паки пешкира — 5; — чаршав — 1; — ѧстук — 1; — одимие зубунъ бео и дугмета — 13, — од сребра; 5 рифа ђоче (словачко платно), броенице пастеле — 1; — светогорске; 3 убрадача везена, срмом шарана, златоизвезени — 9; — 7 калупа раки сапуна; кашика светогорски — 7; — 15 — дугмета сребрни грончати,

што каква сребра 2 лота, минђуше злочесте — 2: — један лот срме сажеже(не), срме мало. До осам стотина новаца беле вересие, на ћуки — 40 фор. 55 — нов. готова новаца; дуката — 10; — 43 фор. ћилим шарен — 1; — у Живана ћебета — 6; — 3 фор. пређе има до — 40; — ћебета и фуне има на тавану до — 20; — фор. тепсије има — 2; — има на асталу халиа — 1; — исдрта; има лежеће халине, іорган, ѧстук; што што чаршава. И девоики да се да — 50 — фор. и трудбу господарем. Остављам ово добро на господара Јанту Милошевића и на господара Живана Бранковића и на Ђука Еремића, тако да се зна.

Девоики дао у сандуку марама златом — 8; — убрадача бела — 2; — игле бисеромъ — 2; — пар сребрни копчи — 1; — бурмица од сребра — 1; — чаршав бео — 1; — пешкира — 3; — кошуле мале велике — 4; — оште један чаршав; платна на кошуље бела, аршина — 27; — перде ѥнишер за іорган — 1; — тканица 1; — кацу и хардова има.

Имам сародно у Иригу, Мариіанъ Максимовићъ и Васа Николићъ у Иригу синовци; и од тога Максима и сиѧ девоика.

Оста Јакута дужна господару Петру — 444 — нов. иштели господар Петаръ; Јакути ни сам дужан ни новца ни по. И паки вели господар Петаръ о ти — 60 — дуката, што покојне Јакуте, ѧ нисам дужан ни новца ни по.

Ово наређуем за мою душу, кому што хоћу.

50 — фор. Митрополиту.

20 — фор. На свету цркву светому Димитрију.

15 — фор. На сиромашку страну.

. . . . Калуђерицама свакои по — 120 — нов.

12 — фор. Владики мескому.

12 — фор. Архимандриту.

12 — фор. Свештеником.

24 — фор. У Ковински намастир, Петру и Милици и Марти.

12 — фор. У Јерусалим.

12 — фор. У свету гору у Филиндар (Хиландар).

12 — фор. У Хопово, 12 фор. у Крушедол, 12 фор. у Раваницу.

12 — фор. У Пећ, да се да мому зету Живану — 100 — фор. има тал у кући.

Синовцем Максиму и Николи — по 25 — фор.

Петру дати у фуни (вуни) — 20 — фор.

Мишковој деци — 4 — фор.

Петру мали виноград, кума Ђурђу на пустари виноград и кацу.

4 — Еванђелија — 4 — фор.

6 — фор. Првосвештеником.

И остављам за ову милостињу да ми се прода дом.

Ове непрекидне глобе принудише Србе, те су на тадашњим и доцнијим саборима викали противу ових злоупотреба и тражише лека том злу.

У свом писму спомињу Будимци и позивају се на неку ставропигију, за коју веле „што нам је издао светопочивши патријарх ставропигију, и на њу се и остали митрополити подписали, онако хоћемо да обдржимо, како онде стоји и како је за ове дви цркве пештанску и будимску онде издато и доконато.“

Тим писменом, што се назива ставропигијом, добише Будимци и Пештанци право, да могу бирати свећенике,

које они желе, а владике морају те свеђенике потврдити. Обе ставропигије издате су године 1698-е и по оригиналу гласе овако:

Арсеніє Чрьноєвиѣ Божіею милостію архиепископъ пѣкскіи и патріярх всемь Србълюмъ.

Смерѣніє наше пишетъ, по даней ны власти сь више ѿ пресветагò и животворѣштаго дюха трисіяннаго божаства, благодетію светлости же киесарстіє, по пльно даной ны милости владателства и юправитѣлнаго ни юрождействà, вь догматех црковных вьсточнаго православіа придрьжештих сé, стройти всà и исправлати и сьчинати, дѣйством власти духòвніє проюказòвати, по правилю светыхъ апостолы и преданію светыхъ и богоносных ѿцевъ вь седмих вьсточных светых всèлѣнскых сьборъ утврждена. Сè и прочее хòштю си ко васъ наше по доушное устроєніє лоучше пристоєштим къ разуменію вà слоух вѣдомо представити, православнѝ синовѝ вьсточніє нашеы светѣй црквы у кралевскоѥ граду Пешту и собонполъ Дунава такожде вь краліевскагò града Боудіма вьроши срьбской пребиватели рѣкоми синове христіанскій ревностію ктиторства раждегши се црковъ светую, яко вь град Пешту, такождеже и вь варошъ будимскую бивающи христіяны, себе на ползу и своєй души вѣчни поменъ устройли, подвигь таштателны указюште й имена речѐним светым црквамъ вь лоучше своє і єште вь своєм животе соуштіи подюшіе, ставропигіи ихъ нарѣшти, и тòю властію ихъ облѐшти, сь многим моленіем општим и таштéніем ѿ всèго срдца, до нашей смѣрности допирають и нас ктиторским своим припадѣніем, ради свòих подюшіях; и умоляютъ сèго ради и смѣрности наша, яко по власти Богомъ данніє намъ тòжде и по утврди-

телной, милости свѣтлаго кіесара римскагò, вь свòих ѥмъ намъ подàнных привелигіах, молѥніе ихъ извршꙋю и сѐбо подꙋшія вѣчно ѹтврьдити причинаю и яко вь град Пештꙋ церковъ светꙋю христіанскꙋю, вь имѐ свѐтаго великò мꙋченика Христова Георгіа, тòжде и вь вàрошъ бꙋдимскꙋю церков вь име светаго велико мꙋченика Христòва Димитріа, ѿ прѐжде рѐкомихъ благочесьтивих Хрістіанъ сьзданіѥ биваѥміѥ двѣ глагòлю свете церкве вьстòчнаго православія подлежештѐѥ именовàтисѐ ставропигіѥ допòуштàю, и црковным прàвилом свѣзꙋю, и Богòмъ дàною ми влàстію потврьждꙋю, и прòчеѥ глаголю: и яко митрополитъ или єпіскꙋпъ или любо кой духòвни поглавàр, како вьстòчнагò православіа сице и прочайшая рѐда и зàкона, биваѥміи ѹ нихъ роукꙋ влàсти неимати ни по вòли ѥгòвòи свештѐника имъ подàвати, тàчію рѐкоми благовѣни хрістіанни пребиваюшти вьвише вьспомѐнꙋта мѣста, влàстъ да имеѥтъ, ѡбште събрàное ихъ братство, кòга ѡни обште изберꙋтъ, произволе, и всѝ заиштꙋтъ вьсточнàго православіа сьдржештàго се свештеника, Богꙋ и человеком ѹгòдна, тои достòинствѡмъ чина своѥго свештѐнодействòвати имъ влàсти да имеѥтъ, по прàвилꙋ апостолскомꙋ и предàнію светыхъ отецъ, вьстòчных седмих сàборех всѐлѣнских биваѥмих ѹтврьждѐніихъ дòгматех. За сѐ бо мòлю и заклиняю и зàветъ тврьди полàгаю, всàкога чьсти достойнаго поглàвара духòвнаго рѐда, биваюштàго ѹ више рѣкомих, нàшего смерѣніа устъ мòих слòвом именованых, и ѿ Бога дàною ми влàстію ѹтврьждѐнных ставропигіах, вь грàд Пѐштꙋ и вьроши бꙋдимской црквѐ двѣ христіанске, всачеміѥ никто примешателнꙋ роукꙋ влàсти да имеѥтъ, крòм смѣрност нàша, тàчію и пò мне биваѥми архіепискꙋпъ прьво іоустиніаскы

и патріарх слòвеносрьбскы, нáшего архипастúрскаго прѣстола нàследникъ, всàкъ иже чéтирем вселѣнскыи патріархом ѹ повиноватéлномѹ любвію ихъ благословитéлно вьстòитсе. Тòго ради всàкаго ѿ сéмъ належатéлнаго вéдца, и дѹхóвніє благодати наслéдника, молю и заклúняю, молитви ради смѣрности нáшѐѥ, и любве рáди светыхъ христовыхъ велúкомѹченикь, и господòдиновъ рѣкомим светим храмовом, ѥлúко лоучше божіа вóля приставит вы сьчиненое ѿ нас вúше извѣстноѥ подѹшіе ѹтврьждайте и благодатію обграждѹйте, а нѐ разрѹшéнію настáвници бивàйте, имéне ради божіаго. Сіи же дѣло извршивше ѥдиной божаствной благодати сіа превароу́чаю, тако да ѥстъ всàкомѹ вь ѹведетéлнòѥ разсѹжденіе. Въ лѣто ѿ бытіа ҂ѕ с ѕ. ѿ рождаствà Христова ҂а х ѵ н (1698). Съ ниже писаным брáтіи съборно: Евѳиміе митрополит бѹдимскы. Аѳанáсіе митрополит босúниликъ и зрúньском пòлю. Исáіа Діяковиѣь епискѹпъ ѥнополскы. — Месеца Іюніа 24 данъ. Арсѣніє архіепискѹпъ пръво Іѹстинія(н)скы, и патріархъ сръбскы.

Друга ставропигија од патријарха Арсена Чрнојевића гласи овако:

Арсеніи Чрьноевиѣь божіею милостію архиепіскѹпъ пекскіи, яко такожде всега Сербіи Болгаріи и прочих принадлежаніях патріарх.

Всемъ и ѿсобитимъ смиренія нáшего, въ христе синомъ, настоштая сія наши видештимъ, чтети же слишаштимъ, вечноє целованіє, божіє же благословеніє, ими же належит, ѿбаче въ службах наших, разѹмети ва ѹведеніє творимъ, памети же силою настоіештимъ, что по внегда не без благодатнейшаго: яснейшаго величаства благоволенія, нашего же благословенія: православніи,

прави же въсточнія нашеѧ цркви сини, кралѣвскаго свободнаго же града бѹдимскаго, предградія жителіе ревностию богобоязнства вазбѹжденніи Божіею благодатію производештіи слави и части, древнія же сахранюштіи религіи, светейшіи великомѹченикѹ Димитрію жрьтвованніи воздвигоша жрътвенникъ ѡбште вси, наипаче же а грѹндаторіи того, и патрони, много просиша, нашег же молиша смѣренія покорнейше челобитствѹюштіи: за еже бы предпоменѹтѹю въсточнѹю нашѹю греческаго закона црковъ въ Бѹдиме воздвиженнѹю, ѹдостоили се титуломъ ставропигіи ѡбдарити, ѹкрасити и облешти, сврхѹ егоже смѣреніе наше моленіями их побѹжденное от Бога намъ данною властію, не такмо силѹ даемъ и съизволяемъ, но такожде закон ѹставляемъ, ѹстановлени же от всех благопріятенъ крепки же имети се хоштемъ, яко да предреченая црковъ наша васточная въ честь светаго велико мѹченика Димитріа, светая ставропигиа, то есть свободна и невисештая назвати се и быти можеть, ни же сіи есть митрополитъ, ниже инь, кои либо, или от нашеѧ въсточнія цркви, или от западнія прелатовъ, кое за слѹжителя и свештенники предкоснѹтія цркви, чрезъ коварство наметнѹти, или чрезъ силѹ въшестити помислить, но само ѡбштимъ народа сагласіемъ и вотѹмами избранъ Богѹ и чловекѹ приятни православни поставити, и асигнирати се имать презвитеръ. И сице садржаніемъ настоештих изясняюштіи, киждаго по ѡсобъ и обштія, яже молити належить, отачески просимо и богомъ заклиньаемъ, да поменѹти свободнія кралѣвскаго града предградія бѹдимскаго жители, смѣренія нашего въ христе сини, предъименоватія цркви фѹндаторн, патрони и заштители, свободно, безопасно, и без свакаго досажденія и смете-

нія, употребити, уживати и радовати се снашими преимуштествованіи, и аутентиратимъ привилегіами, допустити са имуть казнѣ: 1698 лета дне 24 Јюнъ. Арсеніи архиепископъ пѣкскіи и патриярха Сербіи. Исаія Діяковиѣь епископъ ненополскіи. Евѳиміи митрополитъ будимскіи. Атанасіе митрополит зринополскіи.

Најважнија су места у овим ставропигијама где говори патријарх Арсен III: „јако митрополит или љубо који духовни поглавар, како васточнаго православија, сице и прочајшаја реда и закона бивајеми у них руку власти неимати ни по вољи јеговој свештеника им подавати, тачију рекоми благовјерни христијани, пребивајушти ва више васпоменута мјеста власт да имејет опште сабраноје их братство, кога они опште изберут произволе — — — — — — мољу и заклињају и завет тврди полагају всјакаго части достојнаго поглавара духовнаго реда бивајуштаго у више рјекоших нашего смерјенија, уст мојих словом именованих и од Бога даноју ми властију утврђених ставропигијах во град Пешту и вароши будимској црквје двје христијанске, всачемије, никто примешателну руку власти да имејет, кромје смјерност наша тачију и по мње бивајеми архијепископ прво јустинијански, и патријарх словено српски нашего архипастирскаго престола насљедник — — — — сачињеноје од нас више извјестноје подушије утврждајте и благодетију обграждујте а не разуменију наставници бивајте имене ради божијаго.“

Колико је важило ово писмено и у њему молба и преклињање патријарха Арсена III, видимо из гореспо-

менутога писма будимских Срба, у коме се јадају противу грабљивога и неситога црквеног поглавара Михајла Милошевића. Име овога грешника ваља да стоји забележено у повеспици српске цркве и српскога народа за поуку сваком српском црквеном главару, нека знаду, да ће повесница свачија дела забележити и добра и зла, да их потомци према делима или благосиљају или проклињу.

У овоме одсеку наше расправе показаћемо још, како су биле устројене српске општине и српска народна војска (Militia) у средњој Угарској на концу овога периода.

Слика из живота будимских иештанских Срба показаће нам најбоље, како стајаху и остали српски досељеници, а нарочито они, што живљаху по варошима у средњој Угарској.

У тој намери навешћемо неколицину акта и изводе из протокола будимског танача или општинског суда (мађистрата). Из ових акта и протокола видићемо устројство тих Танача, као и начин њиховог суђења бар у поглавитим стварима.

У оном писму, које мало пре саопштисмо, што писаху будимци архијепископу Михајлу читамо: „Ми сва сиромаш стојимо у бирову и оно 12 господара — — — ту је нас 70, и сав народ.

И тако је одиста и било. На челу танача стајаше бировсa 12 господара, који се зваху ешкути. (т. ј. присежни. То је био редован суд за обичне ствари. За веће ствари сазиваху се још њих 70; који су такођер целе године стални били и у суђењу учествовали.

Но кад се имало решити о општим стварима, онда судише сви саборно, или биров са 12 ешкута, и цео

народ. Тако налазимо у акту под бр. 1055 од 1728 године 30 Јуна, где је одговор о избору новога владике.

„Того ради јесмо сакупили се промотрити с божијим произволенијем и с преосвештеним врховним господином и архијепископом митрополитом Мојсијем Петровићем — — — — — — за сију епархију да преосвештени господин наш изберет вредни и достојни, којего будет његово преосвештенство ктело тројицу частнејши, и нашему народу да предложит, којего и ми христијани општо будемо промотрити и избрати — — — У име сабора будимске долне вароши Табани — — Танач са осталим скупа у сабору.“

Знамо да ће нас читаоци наши радо пратити у седницу будимског танача год. 1704, да видимо како су наши праоци општинске ствари расправљали. Ту ћемо наћи озбилна лица, бирова, ешкуте или кметове и остали народ где се договарају мирно и пуноважно о избору својих нових општинских поглавара као што је у протоколу забележено:

„На 1704 месеца Јунија 29 дан.

Да се има знати, када се састаше кметови у варошкој кући заради посла варошкога и потребе варошке, да поставе бирови и ешкуте и кметове, да послуже за ову годину дана, првеје по имену поставише господара Вукадина бирова, и ка нему постависмо три ешкута, првеје по имену, господара Вујицу бербера ешкутом, и паки господара Антонија Рашковића ћурчију и господара Лазу на ћуприји механцију. И паки постависмо дванајест кметова бирову на помоћ за годину дана.

Первеје да буде игуман (главар) овим кметовом старац Степо Ужичанин и господар Никола Чукурханлија,

и господар Стојан стари биров, и господар Илија (Бошњак), и господар Ненад абација, и господар Михајло таћација, и господар Тома бојачија, и господар Ћука Чукурханлин зет, и господар Христа бугарин, и господар Анта абачија, и Никола бугарин из Махале.

И тако урекосмо, који би од ови кметова недошао на Турфин (на суђење у седницу), да има дати талир глобе у варош.

Да се има знати, каде погодисмо Вукадина бирова, да служи за годину дана и обрекосмо бирову хака за годину дана 100 фор. И толмачу Владиславу урекоше за годину дана да служи, да толмачи вароши право, сума урекоше толмачу — — — 40 фор. и једне чизме дадосмо му, да помаже и Ћоси, каде има велики хузмет.

И Ћоси Милошу урекоше кметови, да служи за годину дана хака у вароши, сума 25 фор. и чизме и томрук, што може узети, и каде зовне човека на суд, да има узети по једну потуру.

И тако урекоше кметови, што буде глобе у вароши, да имају узети ешкути 2 новца а трећи у варош.

И кантар и шиник (мера за жито) дадосмо Јерменији Ачику, и закле се, да ће право чинити вароши, што год падне, да има дати у варош 3 новца, а Ачику Јерменији 4 новца, тако уговорисмо.“

Да видимо другу седницу, у којој решаваху о текућим обичним стварима: „На 1700 лета, месеца Октомврија 18 дан.“

„Да се има знати како се сабрасмо ми кметови, прве за старца Вука Хрњаге и његове сироте, што су остале унучад, сабрасмо се провидити за них; прве поп Пеја протопопа, и друго: Михајло Кабакул биров, и

Томо ешкут, и Дамњан старац и Стипан биров, и Милоши Ћебечија. И пригледасмо сиротинско што је годе мало много, како је био на самрти старац Вук рекао, и процинисмо све и кућу и мало много све. И остаде деци детине новаца — 230 форинти детиних, и предадосмо Вукаји очуху нихну те више писате новце; и урекосмо, да на њих даје по — 10 — фор. на годину камате деци. И урекосмо деци на сваки дан по — 8 — новца сваком на дане ђаке, што ће се хранити, и баба им да се храни ис комуна. И паки им оста јоште — 2 — винограда, један виноград — 25 — мотика; други виноград — 20 — мотика; и три куће. И разгодисмо на — 3 — чести куће три, и виноград. — 2 — И учинисмо у виноградији и у кући до послитка деци два хисета, а матери једно хисе; а у дитиних новци, да мати и длаке не има, детини су новци сами — 230 — фор. И мати да је деци назорник.

И тога лета дође деци од винограда вина — 20 — хакова, по — 5 — фор. хаков судом — 100 фор. учини. — — —

И ва то време би Михајло биров Кабакул, и Томо ешкут, Боја и Андрија ешкут Старовлашанин.“ — — — — —

Сад ћемо да покажемо, како су Будимци разрезивали порез.

„На 1706 лето Октомрија 14. сабраше се уречени кметови у варошку кућу, и са бировом Томом и ешкутом Вучком и Христом, поризаше прво: чорбаџиних новаца — 300 — фор. и бургерски — 88 — фор. и крштанске ревене 100 фор. и лађаром на Острогон — 120 — фор. и за стражаре двије — 35 — фор. и дун-

ђерски од Стојана — 23 — фор. и Томи бирову хака, — 60 — фор. и ешкутом обима — 40 — фор. писару Филипу — 45 — фор. толмачу Владиславу — 45 — Ћосино хака 27 фор. 50 нов. И што биров своје трошио на варош његових и христијанских 18 фор. и црквених 100 фор. на секуције (ексекуције) трошка досад 32 фор. 84 нов. Изиђе што је трошка варошкога, што је варош дужна, сума 1033 фор. 34 нов. А поризасмо сума — 1200 — фор. И поризасмо на главу по 1 фор. на вино по 3 нов. на вола и коња по 25 нов. на куповно по 10 нов. на овце по 5 нов. на куће, на велике по — 1 — фор. једне 75, једне по 50, једне по 30, једне 20, једне по 25, једне по 10.

И тако урекоше уречени кметови, да имају биров са ешкути купити, да кусур неостаје, и држаћемо од хиљаду форинти, оставићемо на кусур од 20 фор. ако ли више остане кусур да плати биров Томо са ешкути."

„1707 лето, месеца Априла — 25 — дан.

Изабраше браћа добре и почтене кметове, да послуже браћи у вароши без промине по својојзи души, да учине право, што их Бог паучи и свети дух настави."

„1708 лето месеца Априлија 26.

Поставише сва братија и мали и велики, господара Стојана за бирова да послужи свој сиромаши право и верно, Бога и душе ради; и урекосмо бирову плаће — 130 — фор. за годину дана — — — — и тако сви завешташе, каде је која скупштина општа, да имају таки на скуп доћи јединодушно, кои ли паки на уречену рич не дође, такови да има давати по — 1 — талир, што није дошао на скуп, и да има у недели дана два дни турвин чинити биров, у уторник и у суботу, и кме-

товом да буде плаћа, како и у горњој вароши кметовом има полза, и од хастал пинз (столски новац, дневнина) урекоше, каде који суд себи заквивају, да положи на хастал обичајем, да им се правица види; и печат варошки оста у игумна (најстаријег кмета) и ешкута.

„1710 лето месеца Априлија 23 дан. Постависмо бирова господара Станоја, и ка нему ешкуте, Христо и Живко капамација да послуже вароши право и верно како свому дому. — — — —

И тако уговорише, да се држе кметови са бировом право, и да се послушају међу собом, и да на поље рич не исносе, ни зле ни добре из Турфина, кои ли рич изнесе на поље, те се нађе, биршага (биршаг = глоба) да плати — 12 — фор. и да му места није — у Турфину. И паки ако би кои какву рич рекао за кметови, таковога да му уставимо уста и да биршаг пода — 12 — фор. и кмет кои чује злу рич за њих, ваља да бирову каже, ако не каже, биршаг — 12 — фор. И паки, каде се кметовом закаже, да дођу у варошку кућу на једну рич, каде је која потриба варошка, ако ли не дође кои на рич, да да — 12 — фор. И тако уговорише, да се чини турфин у уторник и у суботу, ако потриба буде људима судити у недели дана два дних.“

„Месеца Јунија 29 дан 1709 лето.

И тај дан господин владика с кметови заједно урекоше: чије каде се дете учи у мештера (учитеља), да има платити по један талир на годину, а кои не може дати новце готове, а он нека копа у црковному винограду за они талир. Ако ли је врло дете сиротно, те не има од куда да плати, од нега се неће ни искати, а нека се учи у школи, да је на хајмани; те новце уре-

чене за децу, да прима црковни син. — — — — И по томе погодисмо мештера Лацка Јеновца Криштовљевића да послужи, и нему службу 70 фор. за годину, и од звона његово, што узме, и у воску 35 ока. И себе да нађе помоћника, које га он хоће — — — — и да бистро уче децу."

Сви ови наводи из протокола будимског танача показују нам велику свест и разборитост Будимаца и Срба што живеше у будимском дистрикту. А на име братски одношај народа према њиховим старешинама, мора сваку српску душу да задахне поносом, а према овим врлим нашим предцима највећим поштовањем и љубављу. Но ако досада и немамо података из архива пештанских, сентандрејских и осталих српских становника у будимском дистрикту, по оним закључцима, које они сви саборно доконаваше и које за сада познајемо из акта будимских, поуздано смемо рећи, да су и они свиколици заслужили, да деле славу будимских Срба.

Овде имамо да напоменемо, како будимски танач стајаше у званичној преписци не само са српским мађистратима у средњој Угарској и српској војничкој крајни, но и са мађистратом вароши (српског) Београда.

За доказ тога саопштићемо овде писмо мађистрата београдског од 2-ог Јуна 1708 године.

„Племенитому и зјело вазљубљеному и избраному господару постављеному бирову Јосифу Николићу." — А по сих весто сатварајемо вашему братољубију, што сте нам послали ваше поштено писмо, по заради Живка. И ва њем писана разумјесмо, што нам пишете, да су га мушкатири (војници) немилостиво пробијали. То истина није, већ је дошао Стојан у варошки дом, и узео ма-

лога бирова и биров довео Живка до варошкога дома, и није га нико прстом додирнуо. И питао сам га лијепо по путу и по закону, јеси ли Живко дужан Стојану; и рече Живко јесам дужан, и ја га пита колико си дужан, и Живко рече: дужан сам 37 форинти. И ја му рекох имашли да платиш? И Живко рече: не имам новаца да платим. И ја рекох Стојану, хоћеш ли га почекати до који дан? И Стојан рече: нећу га почекати, веће га арештуј, докле не плати, не ћу га пустити. И ми га арештовасмо, како и остале дужнике. И био је три ноћи у арешту, а четврту је ноћ иставио подрумска врата и сломио резу, и утекао из затвора, а два бирова и тумач спавали у соби, нису ни осетили. Они су бирови и сада живи овдешњих људи домашни с кућом и домом. И учинили смо танач, и призвали Живкову матер, и оне бирове, и чула је својима ушима и видела, како се је стало дјело за нејнога сина.

Ако нам мислите на даљи писати, не трудите се, ни ми не бисмо били ради тому послу, како му је и сама мати овамо разумела, а ми недај боже нисмо никому непријатељи, веће смо свакому ради на добру. И спаси вас преблаги Христос у самиренију амин. — Месеца Јунија 2 у Белграду лето 1708. Аврам Ђурић биров од вароши савске, са остали ешкути остајемо на служби вашој милости.

Као што смо мало прије казали, имамо још да прозборимо о тако званој српској милицији у Будиму и будимском дистрикту.

На више места бејаше говора, да су будимски Срби чинили војничке услуге и на суву и на води (Дунаву).

Осим онога што видесмо у писмо од 5-ог Маја год. 1705 у коме Будимци казују цару Леополду I, да они у

случају нужде и 700 војника ставити могу у одбрану будимскога града, имамо доказа, да је одиста постојала народна милиција. И у то време бејаше међу осталим српским капетанима и капетан Перкази, који бејаше са својих зулума будимским Србима омражен. Видесмо из разних писама, како најзад Будимци стрѐсоше с врата тог силецију. Видели смо из писма капетана Манојла и Захарија Добрића (од 26-ог Јуна год. 1708) како на име Добрић лепо светује браћу Будимце, да Србина изберу себи за војничког главара „може се наћи и од нашега рода, који ће бити на том месту, да нас свака хала не појахује — — — је ли је — вели — боље, да ходи глас једнога Немца, који није од нашега рода, или је боље, да је глас нашега општега народа српскога.

О бићу те српске народне војске имамо доказа у писму ђенерала и коменданта будимскога града барона Јована фердинанда Преферсхофена од 2-ог Јануара 1704 године.

У овом писму ђенерал Преферсхофен изрично спомиње „Rasciana Nationis Militia.“

На челу ове српске народне милиције, бејаше тисућник и капетани, или као што се они сами називају обервајда и вајде (обер војводе и војводе), а по негди називају се и харамбашама.

Владика Совроније подгоричанин (познији митрополит) у писму свом од 14-ог Септембра 1708 год. вели „— — — благовјерному тисућнику и благородним капетаном.“

По једном писму од 19-ог Августа године 1708 показаћемо и имена тих будимских војничких поглавара.

„Мих ниже именовати Вајде са својим јунацима пишемо и дајемо на знаније свакому доброме господину или суду, где би годи належало видети ово наше писаније, да му се има веровати, како се ми држимо у јединству с вароши (Будимом) и у злу и у добру у свакому послу; наипаче и за ове чорбаџине (Пергазијне) послове, ако би на њему комисија била, што годи бирови и ешкути и кметови узбеседе, оно и ми сви беседимо, и на то стојимо, и зато се подписујемо, и своје печате полажемо; ако би се сами неудесили код куће, за вированије веће, да се има веровати горњему писму. (М. П.) Прво подписујем се ја харамбаша Радоња горњему писму. (М. П.) Паки Станоје Вајда делија, подписујемо се горњему писму. (М. П.) И Станивук Вајда Муктић, подписујемо се горњему писму. И Ђур(и)ца мали Вајда, подписујемо се горњему писму. И Петар Вајда подписујемо се горњему писму.

Ово писмо стоји у свези са писмом, што писаху будимцима њихови заступници и посланици у Бечу капетан Манојло Николић, и Захарија Добрић, у коме саветују своју браћу, да противу познатог зликовца капетана Пергазије напишу писмо: „Нека се добро промисле господари Вајде и господар Радоња, паке нека овако отпишу: „ми се не одбијамо од службе цесарске, који хоће јунака, али ми можемо наћи и међу собом такога човека, који ће нам бити обрвајда.“ — — — — — — —

Ова српска народна милиција постојала је још у години 1760-ој, као што се види из монографије вароши Будима, коју је написао године 1760 бележник будимског мађистрата З. Е. Фердинанд Милер.

Из поменутог дела можемо дознати не само имена поглавара, но и свију простих војника.

Милер вели, да је у српске чете у Табану застава била плаве боје (Vexillum flavum habuit).

Начелник коњаника: Димитрије Стефановић, економ. Заступник: Никола Марковић шнајдер, Барјактар: Александар Прерадовић, трговац, управитељ страже: Танасије Јеремић, шнајдер. Десетари: Јован Милошевић, Петар Топаловић, Манојло Петровић, Михајло Марцикић.

Прости војници; Тома Путниковић, трговац; Никола Марковић; Танасије Јеремић, Нестор Пантелић, Димитрије Никетић, Александар Прерадовић, Тома Димшић, Фрушко Ђорђевић, Исак Радовановић, Илија Орестијевић, Петар Дожић, Јоса Антић, Лаза Радојчић, Михајло Поповић, Јован Јосиповић, Никола Радојчић, Ђука Живковић, Андрија Сабо, Јоса Петровић, Петар Табаковић, Петар Панић, Лазар Милутиновић, Танасије Јанковић, Павао Лазаревић, Петар Стојановић, Јован Димитровић, Јован Вујанић, Јосип Станковић, Јосип Расказовић, Павао Владисављевић, Ђурка Поповић, Тодор Малибиров, Петар Владисављевић, Јован Милошевић, Ђира Куклендеровић, Кузман Радојчић, Живан Јосиповић, Трифун Ракић, Коста Ђукић, Миленко Остојић, Милутин Стевановић, Петар и Илија Ђолошевић, Исак Лазић, Васа Ловчевић, Симо Филиповић, Симо Дамјановић, Мојсило Дамјановић, Мија Стојановић, Васа Павловић, Срећко Исаковић, Гаврило Јовановић, Момир Петровић, Павао Ђирић, Јова Продановић, Ђира Ђукић, Прокопије Трифуновић, Никола Марцикић, Игњат Бејашевић, Мишо Стевановић, Лаза Петровић, Крста Стојковић, Стеван Стевановић, Стеван Станковић, Петар Милићевић, Нестор Николић, Ђира Живковић, Давид Давидовић, ћурчија,

Рада Јанковић, Гавра Радниковић, Јован Апостоловић, Ђорђе Милићевић, Танасије Јовановић, Јован Радуловић, Манојло Петровић, Стојча Толмачевић, Лазар Радивојевић, Јевта Стојановић, Михајло Орестијевић, Танасије Налбан, Василије Пантелић, Данило Апостоловић, Тодор Живковић, Јован Јанковић, Стеван Капамација, Михајло Кузмановић, Димитрије Симицција, Стојко Грујић, Стеван Веселиновић, Јован Котромановић, Јаков Пауновић, Никола Марцикић, Димитрије Марковић, Андрија Продановић, Јован Вукајловић, Јован Јосић, Јован Шума, Јован Грба, Петар Берберин, Аћим Кормановш, Грга Вуковић, Адам Томић, Мијат Алмашац, Илија Кнезовић, Јеремија Дивнин, Андрија Арнаут, Јован и Никола Пачацција, Тода Ћебап, Танасије Петровић, Риста Поповић, Станиша Лазић.

У градској чети бејаху ови Срби, већином кршћани. Аћутант градски: Јован Апостоловић. Десетари: Антоније Кокић и Антоније Мићић. Прости коњаници: Вартоломија Блажовић, Ђорђе Варалић, Јован Агић, Матија Маноковић, Јеролим Јосић, Глиша Шатановић, златар; Игњат Николић, Антоније Павијановић, Јосиф Кокић, Јосив Кесић, Антоније Кокиловић, Ђорђе Стрбић, Матија Парић, Петар Марић, Јосив Буњевац, Јосив Хаднађевић, Антоније Михајловић, Михајло Јаковчевић, Августин Маријановић, Матија Манаковић, Павао Блажовић, Андрија Дучић, Вартоломије Вицковић, Вартоломије Јурић, Јосив Сегединац, Антоније Пијановић, Михајло Сатовић, Давид Олиторовић, Ђорђе Антоновић, Антоније Томашковић, Петар Микшић, Вит. Кладовац, Јосив Агић, Јаков Јаковчевић, Марко Міназовић, Матија Јалић, Јован Петровић, Мартин Љубишић, Јеролим Јосић, Михајло Шатановић, Лука Петровић, Михајло Бабић, Матија Ћирић, Павао Пољаковић, Никола Богдановић, Тома Делијановић, Јован Павковић, Јован Битић, Јаков Блажовић, Јаков Мартиновић, Јаков Пољаковић, Матија Блажовић, ИлијаПавић, Матија Ђурковић.

У будимском дистрикту бејаше такве народне милиције на више места. Но је најзнатнија војничка чета српских шајкаша била у Коморану. Ови шајкаши чуваху најзнатнију ћесарску тврђаву у Угарској; и ту су непрекидно стајали до Марије Терезије, која је ове српске шајкаше за љубав Мађарима преместила у доњу Бачку, где и сада станују.

О овим шајкашима има спомена на више места. Тако их спомиње владика Исаија Дијаковић у свом писму од 9. Нов. 1705 год. које смо више горе саопштили.

И подвојвода Јован Манастерли, Адам Федвари, и капетан Јакшић бејаху из Коморана.

И ове разне српске чете у будумском дистрикту стајаше под самим подвојводом Монастерлијом за времена Ракоцијевог устанка, по сведочби самога Салајије, број војника износио је преко 10 хиљада.

Толико о српској народној милицији у будимском дистрикту, а о српским крајишницима бејаше већ говора на свом месту, а доцније имаћемо прилике још и више о тој нашој народној војсци прозборити.

У овој нашој расправи навели смо таквих података, који ће нашим читаоцима ставити пред очи јасну слику из живота наших честитих праотаца у првој десетини XVIII столећа. У течају ове расправе навешћемо још — неколицину таквих података а на име, да објаснимо многа тамна места у прошлости преко-савских Срба.[1]

(Наставиће се).

---

[1] Нашим читаоцима овом приликом јављамо, да ће се важнија будимска акта и протоколи, по закључењу српског ученог друштва печатати у нарочитој књизи »Грађа за српску повесницу.«

АВТОБИОГРАФИЈА МИЛОВАНА ВИДАКОВИЋА.

У збирци рукописа Српског ученог друштва налази се под бр. 185 почетак автобиографије Милована Видаковића. Рукопис је постао својина друштва још 1849 године поклоном Дим. Јовановића инцинира из Пеште. Писана је руком самога пок. Видаковића на полутабацима великог формата, правописом који је овде у свему задржан, око год. 1835, која на врху забележена стоји. Даље се ништа нашло није.

Рукопис тај штампа се сад, да би могао послужити грађом за биографију писца, коме се не може одрећи знатно место у нашој књижевности и велики уплив на постанак и развиће књижевне публике наше, макар како иначе мислили о критичкој вредности његових дела. У њему има описано детињство Видаковићево, и у занимљивој причи наћи ће интереса и литерарни историк, који хоће литерарним наклоностима и делима узроке и изворе да тражи, и народни историк, који ће наћи неколико цртица из народног живота прошлог века. С тим га предајемо онима који га ушчитају.

Мило мое ѝ любезно отечество, ѹ коемъ самь се іа родіо, естъ Сербія; земля една у призрѣнію просте природи прекрасна, здрава и плодоносна, коя е ѝногда чрезь нѣколико столѣтія такожде подъ вѣнцемъ царскимъ свѣт-

лила, и за великѹ се у Европи монархію сматрала: падши потомъ подъ иго Тѹрско, постане провінціомъ Сѹлтана.

Мѣсто моег' рожденія есть просто село Неменикѹће зовомо, кое лежи исподъ горе Космая. Гора се ова, холмовы, и гѹстими шѹмами окрѹжена, надъ селомъ на подобіе Ѳавора узвышѹе: триуголный видъ нѣнъ издалека пада у очи, као пластъ сѣна. Съ десне стране Космая у време нашыхъ деспо̑та̀ быо е еданъ лѣпъ монастырь, подъ именемъ Тресіе, а с лѣве стране дрѹгій, зовомый Вертище: но оба сада леже у развалинахъ. Изъ планине стичѹ се у село два поточића кои еданъ потокъ ѿ полъ села составляю, на комъ воденице мелю. Кѹћа е моихъ родителя была поредъ потока, мало више гди га дрѹмъ изъ Београда ходећи пресѣца. Предъ кѹћомъ нашомъ потокъ е извитіемъ своимъ изображавао мало полѹострове са зеленомъ шѹмомъ, у комъ е мати мене слѹчайно тѹ подъ едномъ тополомъ родила, по сказанію године 1780 месеца маіа.

Отецъ мой звао се Стеванъ Видаковичь, простый землѣдѣлецъ, кои ни своего имена записати ніе знао; а мати моя, кою самь мало и упамтіо, Станка, изъ села нашего и ѿ добре куће была е. Дѣдъ мой (отчіинъ отецъ) именовао се Станое, кои е у исто време преставіо се, кадъ самь се іа на свѣтъ родіо, само што ме е очима видіо (како самъ чуо) и благословіо ме, пакъ изданѹо. Старица егова, моя баба Маріа, кое се као дѣте опоминѣмъ, поживила е после нѣга нѣколико годи̑на̀, и преставила се зѣло стара. Станоевъ отецъ звао се Драгѹтинъ, и овога дѣдъ іощь именовао се Видакъ, ѿ коего смо, ми потомцы, презиме даже до данасъ, мени са братомъ моимъ Радосавомъ, кои е садъ у Сербіи, на 6-мъ колѣнѹ сѹщѹ, пріимили и задержали.

Дѣдъ мой Станое имао е два брата, Іоанна, коего се у моемъ дѣтинству опоминемь, а найпаче кадъ е се на саме Цвѣты преставіо, а другій, коему іа ни име упамтіо нисамь, прешао е из Неменикућа къ Дунаву, у село Вишницу, ѿ куда е са свинями на ову страну у Банатъ терговао. Станое е имао петъ сынôвà: Стевана, моегъ отца, Памка, Апостола, и Георгіа, коихъ се іа добро опоминемъ, и петога кои е се ѹ нѣкомъ монастиру постригао, и као монахъ скончао есть, іа га нисамь познавао, нити самь му име упамтіо. По сказанію мôихъ старіихъ Драгутинъ е Видаковичь доселіо се у Неменикће село (у Београдской жупаніи) ѿ Дрине рѣке, изь мѣста, Лозница зовома, у време іощь Георгіа II. Бранковича, Деспота и Графа: и то због нѣке буне, немира и на босанской границы турскогъ нападенія, уклоніо се са своимъ племенемъ овамо дублѣ у Сербію. А како самь се іа о овомъ извѣстити могао, то намъ далье слѣдовати буде.

Мои су родительи имали насъ 4 сына: Давіда, Дамяна, мене Милована и Радосава: и двѣ дщери: Босанку, и Ѳеодору, съ коіомъ намъ е любезна мати наша у пораждаю и заглавила.

По смерти наше матере остане намъ отецъ съ насъ шесторо дѣце удовъ! Онъ се више женити ніе хотѣо, или можно на оволико дѣце ніе за себе прилику ни наити могао. Вознамѣри паче Давида найстаріегъ сына, кои е было около своихъ 17 — 18 лѣта возрастомъ, оженити, судба му обаче ту радость недозволи, внезапу бо ѿ назеба разболе се младићь и умре. Дамянъ, іа и Радосавь, мали, едно другому до ува, а Ѳеодора на сиси! Сирота наша баба у глубокой своей старости напати се съ нами

годину, двѣли, добро и не памтимъ, па се престави купно съ неякомъ Ѳеодоромъ. Садъ спаднемо сви на вратъ стрини нашой Стани, чиче Апостола супругѣ, и младолѣтной сестри Босанки, коя е текъ у 14-ой или 15-ой години была. Но будући стрина и тако жена нѣка люта, и немилостива бяше, а къ тому и за своіомъ дѣцомъ коя іой у исто време ѿ нѣке редньомъ бывше болести помреше, ожалостьена, невосхотѣ съ нами се мучити, но навали на мужа своегъ, и ѿдѣлесе ѿ нашег отца: начине себи домъ, и изселесе, а насъ саме съ отцемъ оставе. Жалость е ово за нашег отца была: више бы путіи, сѣдећи му погледао на насъ, и сузе бы му на очи ударише. Сретни смо нешто у нашой туги были, што смо имали іошь едну баби нашу, дѣде Іоанна, второ супругу Ілінку, жену у среднихъ годинахъ, и здраву иначе, но на едну ногу ромну, коя е по смерти своегъ старца, као удовица, само съ единимъ сынчићемъ Міхайломъ, више наше куће, у своей, шльивикомъ окруженой кући обитавала, и у добромъ се налазила стаю; а іошь више имали смо помоћи и сожаленія ѿ нѣке старице Са́ре, изъ куће Хери́не, съ коіомъ кућомъ наша е у великом свагда пріятельству была. Ова е старица насъ често посѣщавала и тѣшила, насъ поучавала и свагда съ матерньомъ милостію предусретала: особито што е се съ покойномъ нашомъ матеромъ, као са сестромъ у любови живила была. Она бы сила путій нашему отцу уздишући рекла: „Е мой Стеване! изгубіо си Станку, изгубіо си и све добро съ ньомъ! Како ти нье нестаде, измѣни се вамъ сва кућа ваша!“ — „Ахъ! и неспоминьи ми Сарро моя любезна!“ возопіо бы намъ отецъ, „кадъ помислимъ само шта смо пре нѣколико година были, и на што смо сада

спали, сердце мое боле: кућа быти перва, чувена и свакому отворена, славна и весела: ѿмѣни люди, терговцы, и самъ мітрополітъ кодъ насъ дочекиватъ, угощавань и обдариванъ е бывао а сад ето шта дочекасмо, шта ли ћемо іощь дочекати, баремъ да хоће ратъ быти, као што се говори, пакъ куда пукло, да пукло: ніе ме ни за мене, поживіо самь баръ што самь поживіо, но за ову ме е дѣцу, коя текъ настаю живити, шта ће они дочекати какво ћеду нам добро они ѹпамтити.“ Мы дѣца ово слушаюћи смутили бы се на сердцу, и помрачили бы лица, а найпаче іа, кой самь найчувствителніи быо, и сестра наша, старія будући, болѣ е већъ свашто и разумѣвала.

Спрама наше куће преко потока была су три брата: Іліа, Милутинъ и Николай (колико се овогъ опомену могу, младъ человѣкъ, высокъ и лѣпъ, изучіо свето писмо и запопіо се быо е), ове су люде Хере звали зато што су се изъ Херцеговине ту доселили били, и то збогъ своего имѣнія да што ѿ Турака не пострадаю. Здрави нѣкіи люди и богати, сыновцы выше поменуте благодѣтелне наше бабе Саре, кои су такожде нашой кући великіи пріятельи были ѝ у свакой су намъ потреби пребѣгавали: особито Марица найстарія у кући газдарица, любила е насъ дѣцу као родьена мати. И будући да е баба Сара у горнемъ краю, накрай села кућу имала и са свои два сына, Стефаномъ и Міхаиломь весма у добромъ стану была, (ѿпоминемъ се, да су силне овце ѝмали) тако кадъ годъ намъ она донти ніе могла, свагда намъ е Марица долазила. Истина да и нашъ отецъ, ако и ніе быо у ономъ стану, у комъ е съ отцемъ своимъ и са стрицемъ Іѡанномъ пре тога бывао; но затѡ опеть

имао е лѣпъ стокъ, свыня доста, као што е у Сербіи збогъ многогъ жира лакѡ такове и имати, и имао нешто и оваца, коза, понешто и рогате марве; къ томъ прекрасне шльивике, различита воћа, еданъ лѣпъ на Космаю віноградъ, и еданъ великій у Костиной шъми за свакій усѣвъ вертъ (бащъ); имао е и свой плъгъ и волове по нѣколикѡ крâва мъзара, а держао е и пчелне кошнице: слѣдователнѡ, што е се ужитка тицало, нисмо ѡскъдни были, само што намъ е къћа ѿ первогъ своГъ станя клонъла, и отецъ намъ се кое за сыномъ кое, што е и безъ жене са ситномъ дѣцомъ ѡстао быо, такѡ ѡжалости и ѡскорби, а нарочитѡ кадъ мъ се іощь и братъ Апостолъ ѿдѣли, да мъ се ништа почти ни милило ніе. Особитѡ вѣма и вѣма гласкати се поче, да ће Търцы съ Нѣмцы ратъ ѝмати, пакъ се страхъ нѣкій у народъ усели, шта ће съ ними быти, ѡпоминюћи се, да съ више пътій ѹ таквой прилици ѿ Търâкà сиромаси пострадали: почне као и свакій добар отецъ промышлявати, къда ће съ нами.

Ага е нашъ, подъ коимъ е наше село было, именовао се Ибраимъ. Онъ е сѣдіо у Београдъ, и поредкѡ е намъ у село долазіо: бяше человѣкь младъ, плавъ, повысокъ, и малѡ богинявъ, но доброта ѿ Господинà: Търчинъ именемъ самѡ, а дѣломъ правый Хрістіанинъ. Коликѡ се опоменути могъ имао е Хрістіанкъ за женъ, и то изъ нашегъ села, у кою е се онъ збогъ лѣпоте залюбіо быо и узео ю. Постала е агиницомъ, но законъ е промѣнила.

Ага е имао на средъ села лѣпъ свой дворецъ, ѿ дрвета истина но повысокъ, съ многими ѡкръженъ стаями, и за Турке квартирми. Выше двора имадяше вертъ и

еднꙋ великꙋ ливадꙋ. У дворꙋ сꙋ мꙋ обитавали два Анціе; дворoправительи: Исмаилъ, за кога сꙋ сказивали, да е иногда Козакъ было, и другій, младъ человѣкъ, добаръ и весеѡ, звао се Османъ. Исмаилъ е често у нашꙋ кꙋћꙋ долазіо, особито у есенъ кадъ бы се віно ѡтакало, и млади прасцы, по двое — по трое на великомъ ражню пекли, дошао бы онъ лѣпѡ крадомъ ѿ Тꙋрâкà пакъ бы се поштенѡ почастіо претећи намъ дѣцы, да ће ономꙋ езикъ ѿсѣћи, кои бы га издао, да е онъ крметинꙋ ео и віно піо. Измеждꙋ прочихъ тꙋ у ханꙋ слꙋжителя имадяше онъ и нѣкогъ Сербина Мишкꙋ, малѡ истина манита, но онъ е се съ нимъ хваліо, да мꙋ е одъ свію найвѣрніи было. Исмаилъ е овай самѡ съ толикѡ намъ пріятельство показывао, што е кꙋћꙋ нашꙋ ѿ квартира, (кадъ бы ѿкꙋда многи Тꙋрци у село дошли, и у ханꙋ се смѣстити не бы могли) заклоняо, а у прочемъ е опакъ человѣкъ было, и налетица нѣкій, но еданъ разъ мꙋ лоша сретьа бꙋде, да мало ніе и заглавіо, али и на великꙋ сретьꙋ нашꙋ што ніе! Нѣкій ромый Марко, кꙋмъ наш по нечесомъ, удавао дщерь свою, и узео мога стрица Павка за старога свата. Чуе то Анціа Исмаилъ, и пріими къ сердцꙋ, за тѡ, што е се онъ за старога свата захтѣвао, и нисꙋ га пріимили. Кꙋћа е Маркова была спрамъ ха́на выше Саранца источника, изъ коегъ е цѣло село почти водꙋ носило, у брегꙋ сꙋща, ѡкрꙋжена зеленомъ шꙋмомъ. Тай данъ у вече по обичаю Марко дао великꙋ вечерꙋ на кою позове и Исмаила. По вечеры младежь ѹстане играти, а старіи, кои за то нисꙋ, задерже се у разговорꙋ поредъ чаше віна при столꙋ. Засвираю предъ кꙋћомъ свирале (гайде) и ухвате се момцы съ младами и дѣвойками у велико едно исподъ зеленихъ растôвà коло

играти. Милисавъ, мой братъ одъ стрица, Паѵковъ найстаріи сынъ, младиѣь околѡ своихъ 21 — 22 године, но крѹпанъ момакъ и здравъ, съ великимъ низъ ледьа перчиномъ, съ червеными пантльиками ѡплетенымъ, момакъ да мѹ е малѡ пара было, ставіо се тѹ за коловодю, весео пѹстый, игра и окретье коло, вратове да поломе. Мы дѣца скѹпили се тѹ на чопориѣе и гледимо. Приступи мени еданъ сосѣдъ нашъ и рекне ми, да идемъ кѹѣи, отецъ ме зове. Потешко ми то падне, ал' одемъ. Чудимъ се іа, што и мой отецъ на тѹ вечерѹ ніе ѿишао, али поне стрицъ Апостолъ, кои е пѣвецъ было, и веселякъ у дрѹжствѹ великій, а позвани сѹ были и обоица. Отецъ мени садъ запрети тамѡ више ити. „Да Богъ дà брате, рекне мой отецъ стрицѹ, кои мѹ дошао бяше, да то веселье вели на мирѹ намъ пройде.“ „И іа се боимъ“ ѿговори стрицъ, да што назлоберзъ онай непочне съ Паѵкомъ нашимъ, а человѣкъ быти ѣе заръ малѡ и напитъ пакъ ѣе се упустити съ ньимъ, но добро, приложи, што мы неодосмо.“ На то садъ рѹпи на врата Милисавъ, гологлавъ сый и съ голимъ ѹ рѹцы мечемъ, задувао се, да едва проговори „чико, возопи, іа учини шта учини, ѿ сад' што Богъ да, іа одохъ у свѣтъ!“ Со тымъ счепа мою червенѹ съ главе капѹ, и метѹвъ себи на главѹ „съ Богомъ“ рече, „и опростите ми, Богъ зна хоѣемо ли се више и видѣти, жао ми е за све васъ, но другче ніе могло быти!“ То рекне, окрене се и побѣгне, да ни рѣчце ѿ стрицѐвà тронѹтихъ не дочека, да мѹ се што ѿговори.

У йстый мà стекѹ намъ се тѹ и више ихъ съ веселя, и проповѣде, како е Ісмаилъ, тражеѣи самѡ приликѹ да се съ Паѵком свади, загледао се, при столѹ имъ сѣдеѣи у

сребрне пиштолье Паукв за поясомъ, и видѣћи моегъ стрыца напита, науми кавгв (свадью) заметнути: „Море Паукo старый свате! ѿкуда теби тіи пиштольи?“ „Исмаилъ баша, іа самь ове пиштолье купіо ѿговори мой стрицъ дерзновенно. „Іокъ валаа, іа те пиштолье познаемъ“, приложи Турчинъ, и то су пиштольи крадѣни теби продати, а крадѣно кои што купи, тай се за ятака признае, море!“ „Прости ћешъ Исмаилъ баша, рекне му стрицъ, іа іатакъ нисамь нити крадѣно што купуемъ, іа человѣка добро познаемъ ѿ коегъ самь ихъ купіо.“ И овако далше стану се при столу за исте пиштолье препирати; а по несрећи прочи се ѿ стола сви готово удальили были, и Исмаилъ на еданъ путъ заваравши Паукв очи, као бѣсанъ скочи съ мѣста своегъ и стровали га са столице на землью, счепа ножь, и текъ да га заколье, ал, на срећу чуе то изъ куйне Марица Херина (куварка ту бывша) утерчи имъ на вику, и счепа Турчина по среди, ѿторгне га ѿ стрица и хити га о землю, здрава бо и мужественна сердца ова Херцеговка бяше. Со тынъ сад' учини се буна, и Милисавъ како чуе: „уби Исмаилъ старогъ свата!“ латіо е мечь свой, и као рисъ полетіо е отцу на помоћ; у іарости онако као слѣпъ запуцао е Турчина сѣћи: и премда се толикіи ту люди сад' слегну, младића у первой фури (бѣшеству ономъ) задержати, нису му могли одолѣти, и Турчину више помоћи, развѣ што га ніе свога у комаде изсѣкао, и то више му е чалма и оне Турске антеріе сметале, да га на мѣсто убіо ніе: но тако е зло изсѣкао, и тако іако осакатіо, да су га полумертва у ха́нъ ѿнели.

За оваковый инди ужасный у оно време надъ Турчиномъ учиненый ексесъ, не само на насъ, бѣдно сродство,

но и на цѣло село сада страхъ и трепетъ нападне! Само е се то сада желило да Турчинъ неумре, у надежди подъ маньій нешто говоръ за нѣга пасти. На срећу наши имали смо у сосѣдству нѣку стару жену, коя е на гласу била, ране буди какве на свѣту быле, знала е она съ травами излѣчити, кућа`іой е била выше наше идући ко Кашинцу. Ову убо старицу таки призову, коя се дѣла пріими и ране Турчину истина позалѣчуе, по опетъ остане нагрдьенъ и сакатъ, за кое еднако е претіо, колико се као дѣте споменути могу, да ће онъ не само на Павка и нѣгове сынове, него и на све Видаковичье Бимбашира подвигнути, и цѣлу наши фамилію подъ мечь и у робство узети. Истина тежко бы онъ дѣло до тога и довео быо, да се ему Бимбаширъ даде, и за еднога се Аничію такова надъ цѣломъ едномъ фамиліомъ свѣта узме: но опетъ мы смо у страху живили, съ вѣком при том и надеждомъ на заступленіе аге нашегъ и агинице, куме намъ бывше. Но даде Бог, те ће се наскоро некако и рать съ Немцы почети, и со тымъ ће нáсъ зло ово минoити.

А стрицъ нашъ Павко, днà како му е сынъ Милисавъ Исмаила онако изсѣкао, и осакатіо, таки едну ноћь са своіомъ женомъ (второга брака) Стойномъ, и са своя три сина: Любисавомъ, Петромъ и Папомъ и съ еднимъ пасторкомъ (о Стойне) Стеваномъ, све е покупіо, што е понети могао, кућу затворіо и у Сремъ утетао, гди оде у Земуну своему нѣкоему о стрица брату, Диши, кой е быо сынъ нашега дѣда Іоанна; дѣдъ бо нашъ Іоаннъ, много пре тога, іа се іощъ ни родіо нисамь быо, подобнымъ начиномъ о турскога зла три своя сына, о перве свое супруге: Момира, Татомира и

овога Дишѹ пребаціо е быо у Сремъ. Татомиръ мѹ младъ іощь умре, а Момиръ доиде у Перлезъ, мѣсто у Банатѹ спрамъ Титела, мілитарско, и тѹ изѹчи терговинѹ, пакъ преиде у Сремъ, у варошъ Іригъ, дивно нѣко и здраво мѣсто исподъ Фрушке горе. Онъ се тѹ ѡжени и пѹсти се у радню, отвори месарнице и гостіонице, какѡ што ће и далье ѡ нѣмѹ слѣдовати; а Диша е у Земѹнѹ изучіо быо рѹкодѣліе, стрѹнице и покровце правити, и такожде тѹ оженен живіо е са своіомъ Іуломъ какѡ рѹкодѣлецъ лѣпѡ. Отецъ ихъ Іоаннъ съ нина на овой страни ѡстати ніе могао, но вратіо се у Сербію, и удовъ бывшій оженіо се по другій кратъ, и узео быо здравѹ нѣкѹ изъ Вербице села девойкѹ Ілінкѹ, съ коіомъ ће дрѹгѹ дѣцѹ изродити, но самѡ единъ сынъ Михаилъ, кога се я опоминемъ, преживи, а дрѹга сѹ мѹ дѣца сва померла была.

Овай истый дѣдъ нашъ Іѡаннъ тергѹюћи са стокомъ, быо е на далекѡ чѹвенъ и съ многими по свой Сербій и у Болгаріи познатъ; честѡ сѹ мѹ странни терговцы долазили, съ коими е онъ по више дâна у своемъ домѹ весели' проводіо. Овомъ приликомъ Коча нѣкій терговацъ на гласѹ, и богатъ,[1] имаюћи съ моимъ дѣдомъ радню, честѡ е намъ долазіо, и человѣкъ доста е у годинахъ быо, но неѡжененъ, залюби се у мою сестрѹ Босанкѹ, младѹ као каплю, и дѣвойче лѣпо, кою поиште себи за женѹ. Дѣдъ и нашъ отец ради бяху за нѣга дати ю, но она нипошто се склонити ніе могла. На то поиште ю изъ

[1] Кой ће потомъ, наставшѹ ратѹ, скѹпити противъ Тѹрака свободный хоръ и постати ѡ стране немецке капетаномъ, и прекрасне е услуге двору аустрійскомѹ у военной противѹ Тѹрака слѹжби чиніо, у коіой и погине.

села нашегъ нѣка ѳка удовица са своегъ сына Микѵ: и ова е кѵћа весма добро стояла, и момчићъ у прочемъ добаръ е и быо, и вреданъ, но маленъ возрастомъ, и збогъ тога моіой се сестри недопадне. Отецъ неоставляше на нѣнѵ волю, но еднакѡ навальиваше, да се дѣло соверши, особитѡ и затѡ, што ю не бы ѿ себе удальіо, но она никако се преволити немогаше. Ѡпоминемъ се, да бы честѡ на самѡ плакала, и стрицѵ се наймладьемѵ тѵжила, кое е и мени сила тежко падало, гледаюћи ю да већъ сирота ѡчаява. Она бы се была, коликѡ самь слѵшао, за момка найпосле и склонила, но за свекрвѵ казывали сѵ, да е ѿ свега опака жена была, и збогъ неѐ ѿважити се ніе могла. Кадъ ал' по нѣкоемъ временѵ наше любезне удадбенице — Босанке нестане! Омеркла а неѡсванѵла. Узбѵни се отецъ, и цѣла кѵћа, кѵда се девойче деде; траже ю, Боже, пытаю за ню и на све стране шилю, и нигди, ни гласа ни трага, какѡ да е у землю пропала.

Садъ ѹбо ѡставши мы дѣца у кѵћи и безь неѐ, сами съ отцемъ изгледаюћи изъ сосѣдства, да ктѡ дойде и штогодъ скѵва; да намъ спреми кѵћѵ, намѣсти и почисти: до дѵше, кое стрина Стана, кое баба Ілінка, или Марица (Херина) долазиле сѵ почестѡ, и надгледале насъ, а найвише добра наша, и благодѵшна баба Сарра, нигда насъ сирота заборавити ніе могла: нѣна е се матерня любовь и доброта, такѡ на моемъ сердцѵ впечатила, да іа ню, ово е већь скорѡ петдесетъ година, кѵпнѡ съ моіомъ матеромъ у молитвахъ моихъ къ Богѵ споминемъ. За сестрѵ потомъ чѵћемо, да ю е наймладьій стрицъ нашъ Геѡргій (ѿ неѐ умоленъ), еднѵ ноћь ѿвео, и за нѣкогъ Ѳеѡдоровича, какѡ сѵ казивали такожде доброгъ газду и млада момка, ѹ селѵ Гѵберевци ѹдао.

Ишло е се после околѡ нашегъ отца да іой ѡпрости, што га е съ такомъ своіомъ удадбомъ ѹвредила. Отецъ и такѡ благе нарави и сердца милостива, а особитѡ извѣстивши се да е у добрꙋ и честнꙋ кꙋћꙋ дошла, и на добре се люде намѣрила, ѡпрости іой, и чиними се и посѣти ю са стрицемъ, но она намъ на скоро по удадби своіой дойти ніе могла, стыдила се вальда, а потомъ ће намъ се и ратъ замести, и такѡ ю мы више нисмо ни видѣли.

Междꙋ тимъ почне се и тꙋрока войска у Београдъ, и дрꙋге пограничне градове скꙋпляти: ѡпоминемъ се, да сꙋ и сквозь наше село, на пꙋтꙋ бꙋдꙋћи, свакій данъ готовѡ из Македоніе пролазили; но мирнѡ, никаква насилія чинили нисꙋ. Све съ развити баряцы ихъ, и то све у време лѣтно, зими не. И чꙋемо да и немецка войска еднако се у то време на погранична мѣста сбираше: у Сремъ, ꙋ Банатъ и на сꙋвꙋ границꙋ у Славоніи. И премда насъ раю (подданике) у своемъ прохожденію Тꙋрцы ништа дирали нисꙋ, (поне ꙋ насъ близꙋ Београда кои смо, а далше какѡ е бывало, незнамъ); затѡ опетъ мы смо у великомъ страхꙋ были, да акѡ ихъ Немцы разбію, и станъ имъ распꙋ, тешко намъ онда! Ударили бы на насъ какѡ раздраженне золье. Затѡ све смо у опасности бывали, и сви бѣжаню преправни. Особитѡ кадъ дойде заповѣсть, да сви хрістіяни пꙋшке и пиштолье свое Тꙋркомъ предадꙋ, и за животъ главе да се ни кодъ кога више орꙋжія ненайде. Сада ништа се тꙋ више желити ніе могло, развѣ да насъ ѿ кꙋда Тꙋрцы зими ненападнꙋ. Кои смо имали у гори, и кое гдѣ по шꙋмахъ и лꙋгови наше станове (салаше), были смо у намѣренію до нꙋжде тамѡ избѣгнꙋти, гдѣ намъ е и стока: свинѣ, овце, и козе, и говеда прекѡ зиме бывала.

Истина да су Турци издавали заповѣсть, и народъ увѣщавали, да се мы ништа неплашимо, само да на миру у своихъ домовы, и при своіой сиротини заостанемо, да се неусудимо къ Немцемъ прибѣѣи, и противу Турâкà оружіе двиѣи; но народъ се на Турско увѣщаніе увѣрити ніе могао, знаюѣи, да бѣснимъ Іаничаромъ и другій разъ предѣлъ нико поставити ніе могао, а кольми ȳ време рата.

У таковомъ ȳбо страху ми живеѣи више кратъ е се намъ догодило, да смо зими, ноѣю, нашествіемъ у село Турске войске узнемирени бывали, и нѣколико путій боси по снѣгу у шуму бѣгали! Едва смо чекали да намъ пролѣтіе настане. И наступивши пролѣтію, еданъ дань изиде мой покойный отецъ у свой вертъ, кои смо выше села у Костинцу имали, да посѣе бѣла лука: поведе убо и мене, и посади ме поредъ леѐ, кою онъ копаше, и даде ми бѣла лука, да на чешлѣве комнямъ, и за сѣнье чистимъ. Сунце пролѣтно дань поугреяло и пчелице на силный плодоносныхъ древа по верту цвѣтъ измамило; птичице на све стране по шуми съ пѣніемъ и цверкутанѣмъ своимъ узавреле бяху: мирисъ са цвѣтовь тихимъ, часъ на час, вѣтриѣемъ по верту се развѣяваше и мы сладке ове природе даре уживаюѣи, весело ту радимо, ал' еданъ путъ мой отецъ хити мотыку ѿ себе, пакъ счепа мене за руку, и бѣжи самном узъ нѣкій поточиѣь. „Іао чико шта е?“ уплашенъ повычемъ: „Мучи, вели, ево Турака!“ На то пуче пушка, и іа на ону страну погледнимъ, и видимъ до едно 10 — 12 Турâкà, гдѣ се друмомъ ѿ Београда као бѣсни на коньи у село идуѣи утеркую, и копіями се надбацую. Ѿ насъ нису далеко были, нити су насъ и видѣти садъ могли, а да

су видѣли, безсумнѣ бы на насъ пѹцали были. Малый самь было, ѡпоменѹти се не могѹ, гдѣ сѹ ми у тай паръ братьа были, Дамянъ старіи и Радосавъ младьіи ѿ мене. Но по свой прилицы нисѹ были у селѹ, ибо отецъ са мномъ кѹћи непохити. По ѿшедшимъ Тѹркомъ, отецъ опетъ свой посао настави: покопа тѹ малѡ, пакъ остави: и да се у бригѹ, хоће ли у село или не. Шта е онъ мисліо, іа незнамъ, но какѡ е се мени проклетый Бумбаширъ у главѹ увертіо было, іа самь ове Тѹрке цѣло за Бумбашира держао. „За Бога чико, рекнемъ отцѹ, а да ніе то Бумбашир?“ „Е да, Бѹмбаширъ, ѿговори ми, то су вели нѣке бекріе (піянице) но айдемо кѹћи.“ Кадъ мы у село имамо шта и видѣти! Скѹпіо се силный народъ предъ Хере Иліе и Милѹтина домомъ, стои вриска кѹкавныхъ жѐнà, плачѹ и запѣваю, да се покидаю! „Шта е то за волю Божію?“ упыта отецъ. „Ето шта е!“ сквозь плачь ѿговори мѹ се, „Тѹрци намъ убише младога попѹ!“ — Ахъ, дѹша една заръ ѹ селѹ ѡстала ніе, коя се за нимъ ніе заплакала: младъ какѡ капля, и высокъ съ маломъ брадицомъ, прѹжіо се као еленъ, савъ кровавъ, а у лицѹ живъ, рекао бы проговориће. По довольномъ тѹ плачѹ и риданію унесѹ га братьа у еговъ новъ домъ, у кои е се сирома наскорѡ некакѡ съ попадіомъ своіомъ и уселіо было. Попадіа кѹкавна едва е другій дань къ себи малѡ дошла. Тѹрцы какѡ сѹ то учинили, одма сѹ коньe свое оболи и изъ села кораћичкимъ пѹтетъ отишли. Слѣдѹюћѹ ноћъ скѹпе се нѣкій тѹ у селѹ, и потайнѡ се воорѹже, пакъ се устреме за ньима, стигнѹ ихъ негде ѹ пѹтѹ, и за попа имъ се ѡсвете, но съ коликѡ ихъ, и какѡ претаило е се: да сѹ ихъ обаче и све потѹкли, со тымъ свога попа повратити нисѹ могли. Тежко свагдѣ

ономъ народъ, гдѣ добри закони уведени нисъ, и гдѣ самовольство влада и насилія чини. Када самъ се годь потомъ бѣднога состоянія нашегъ подъ игомъ тврскимъ ѡпоменъо, свагда ми е се сердце у мени заплакало, и свагда бы самъ возвео очи мое на небо, и помисліо: Господи! еда ли съ такѡ яко наши праотцы теби согрѣшили, да се потомство ихъ бѣдно овакѡ сада мучи, и пати.

Ми смо имали у оно време старіегъ священика, отца Іѡанна, кои е се, какѡ самь слушао, у свое младо време у Карловцы у Сремъ учіо. Овай е убо изучіо потомъ пріватнѡ у своемъ домъ Ніколая Херина (суща кои е садъ погинъо), дао га запопити и учиніо га бы своимъ капеланомъ. Отца Іѡанна домъ е бы исподъ хана, поредъ потока. У истый ма' кадъ съ вышеречени Турцы піяни онакѡ, и изненада у село рушили, младый попа найде се кодъ отца Іѡанна; ту на дворъ ходаюћи имъ обоицы у тихомъ разговорѣ, внезапъ чую пушке, баце взоръ ко ханъ и виде бѣсне Турке какѡ чикльаю свое коньe ѡколо хана, держ се и пуцаю: „бѣжмо!“ повыче отецъ Іѡаннъ, „ово неће добро быти.“ И такѡ онъ пусти се низъ потокъ бѣгати; а младый устреми се узъ нѣко преко потока бердашце, да побѣгне ту у едну шумицу, коя е управо спрам' хана была. И како е се сирома бѣгаюћи узъ бердо оно погао бы, пукне пушка, ѿ кое ту падне! Докле-се дотерчали, дотле онъ већъ изданъо бы, и найде му тане у усты! — Іа се какѡ дѣте опоминемъ, да самь га лично познавао, и као да га садь гледимъ, какѡ е то младићь лѣпъ, и благопристоинъ бы: но слушао самь, да е то тако разуменъ, и тако благъ и учтивъ человѣкъ бы, да му е се мало пара у егово време найти могло. Онъ е имао нѣку сестру, удату

вѣнь, коя се ніе могла за нимъ утѣшити, но найпосле сирота ѿ превелике тѹге свое и полѹди, и такѡ скончa животъ свой.

Приспѣ намъ време, акѡ се неварамъ ѡ Гъѹргъевѹ днѹ, да носимо крсте (литію): церква намъ е была выше села на селиштѹ (гди е иногда село было), скѹпи се народъ и изъ околнихъ нѣкихъ села, коихъ ни десета заръ частъ у церквѹ се на светѹ слѹжбѹ смѣстити ніе могла, но около церкве стоећи молили се Богѹ. По совершеной слѹжби поверви народъ изъ церкве съ еднимъ священикомъ и пѣвчики. Обичай е бно, да еданъ младъ момакъ, пристойно обѹченъ, распятіе хрістово, великѹ иконѹ, на раме узме и напредъ иде, а у два велика реда ставе се момчадь и дѣца, такожде чиннѡ обѹчена свакій по еднѹ иконѹ, съ чисты и извезены убрушчићи на рѹкѹ, персемъ приключенѹ держећи поидѹ, кои се крестоноше зовѹ. По среди овихъ священикъ съ нѣколико пѣвчика, и съ церквенякомъ, кои трапезу носи, а діаче едно котлићь съ китомъ босилька и кадіоницомъ у руцы: и за ньима народъ, напредъ наравнѡ мѹжкій а за овима женскіи полъ.

У оваковомъ строю кренѹвши се, священикъ съ пѣвчики из светогъ писма што треба пое, а крестоносцы съ народомъ сви узъ еданъ гласъ и затезаюћи часъ на часъ „Господи помилѹй:“ пою, и тако идѹћи свимъ перво у село, тѹ бо бяше намъ на едной великой старой крѹшки, предъ Хериномъ кѹћомъ, записъ[1], коемѹ приспѣвши,

[1] Записъ зове се изсѣченый на каквомъ знаменитомъ великомъ, живомъ древѹ крестъ, и то обичествѹе быти на среди села ил' на раскрщѹ, у виногради и на ньивахъ или и у вертовы, вмѣсто креста двигнѹтогъ; ибо Тѹрцы крестъ намъ у своихъ земляхъ двићи недопѹщаю.

крестоносцы съ иконами сви около записа, сирѣчъ около оногъ освященогъ и крестомъ назнаменованногъ древа, наокругъ станѹ: и на среди священикъ съ пѣвчиками молитве къ Богѹ, свѣдъ у наоколѡ народѹ у тишини съ вниманіемъ стоеѣѹ, совершивъ, святый крестъ на цѣлованіе народу стави, и ѿ креста сви редомъ иконе свете цѣливамо. По том окренемо се и къ другіимъ записомъ, съ коликѡ се само обиѣи може. Приближе се тѹ и Тѹрцы, и ове обреде наше гледе, но безъ и наймане̑гъ у чемъ увреждениа: ово самь као дѣте запамтіо, особито на сердце ми се яко впечати едногъ странногъ старца тѹ нѣко фізіогномическо ѡ мени изреченіе, кое нигда я заборавити нисамь могао. При истой овой литіи дошао тѹ бяше ѿ некѹда и еданъ страннъ мѹжъ, у годинахъ сый съ бѣлы власы и берковы, кои е тѹ нешто и у пѣнію помагао, имадяше бо и гласъ лѣпъ и видяше книжевенъ быти, тко е быо, я као дѣте нисамь знао: но то памтимъ да е многимъ тѹ познатъ, и у нѣкой особитой чести кодъ свію быо. Онъ нешто установи видъ свой на мене, и подѹго ме гледаше, пакъ запыта едногъ до себе: „Чіе е, вели, ово дѣтенце?“ на кое му онай ѿговори: „То е, рече, Стефана Видаковича дѣте.“ Іа бѹдѹѣи тѹ близѹ, чѹемъ то. „Да мѹ га Богъ поживи!“ приложи старацъ, „благоугодно дѣте нѣко, иматиѣе вели, лѣпе даре, и штета ѣе быти, акѡ га на кньигѹ неда.“ Ово по томъ пѹсте и моемѹ отцѹ у уши, и отецъ науми за цѣло да ме преда попи нашемѹ, отцѹ Іѡаннѹ на науку, бѹдѹѣи да у селѹ школе имали нисмо: даѣѹ га веляше отецъ попи нека се што поучи, пакъ када мало ѡяча, преб ацыти ѣу га на онѹ странѹ, или стрицѹ мѹ Диши у Земѹнъ или другомѹ Момирѹ у Иригъ. То се мени такѡ уверти у главѹ,

да самь я све о томъ, не само мисліо, но више путій и саняо, како ћу се я учити, како ћу у немецку страну къ стрицевомъ бити, како ћу се по фрушкогорски мамастиры по второй (по ихъ мнѣнію) Светой гори пролазити; светогъ кнеза Лазара, и цара Уроша видѣти и т. д. У овыхъ идеяхъ живеѣи, кад' бы самь годь у виноградъ бишао, кои смо на Космаю имали, успео бы се на высъ (верхъ горе Космая) и съ великимъ бы благоволеніемъ на Фрушку гору гледао, особито кадъ бы намъ дѣцы старіи наши казивали гдѣ б прилике подъ Фрушкомь горомъ лежи намъ варошъ Іригъ у коей нашъ стрицъ Момиръ живи. Или у пролѣтіе, таки у Марту мѣсецу, како се време бвори, кадъ бы намъ младе и дѣвойке съ момцы у Космайске планине по цремужъ[1] ишли, съ коими и мы дѣца престанемо, перво ми е было съ Космая на Сремске планине то есть на Фрушку гору гледати, време нестерпѣливо очекиваюѣи, да само нарастемъ, и у Сремъ преидемъ. Найпаче позываюѣи, како намъ е покойна наша баба Маріа проповѣдала, да е подъ Немцемъ весма лѣпо живети: ибо у нѣно младо іощь време Немцы су Сербіомъ завладали были, и имали ю около двѣ године подъ собомъ. „Моя дѣцо!“ више бы кратъ сирота уздишуѣи рекла, „кадъ самь, іа вели, была, дѣвойка 13 — 16 годйна̀ млада, идемъ сама на ньиву кудъ, или у виноградъ, пакъ весела пѣвамъ никог' се на свѣту не бо-

[1] У Космаю, а и по другихъ мѣсты у Сербіи, има нѣко зелье, кое цремужемъ ондашньи жительи именую, зелено и подуго на подобіе Гьургьица, кое се еде, вкуса е подобно мало младому бѣлому луку, но много е пріятніе и сочанно нѣко зелье, кое се найвише некувано са солю еде: но како цвѣтъ б себе истера веѣь за ело ніе.

ећи а сретне ме благословенный Немацъ, оффіцирь на коню, пакъ погледа на ме и насмѣе се: ако ми се я поклонимъ, а онъ ми вели скине іощь и шеширъ свой, а садъ жалосиой мени, не смѣ человѣкъ самъ никидъ да се макне.“ Малый самь истина іощь быо, но имао самь весма живе ідее, жива воображенія: што самь годь чио, не само да самь упамтити оно могао, но одма самь сверхи оногъ и разсиждения нѣка имао, и све самь жельомъ горео, да ми се што каже, и чиемъ оно што знао нисамь. За ово самь найвише возлюбіо быо стрица нашегъ Апостола, што ми е сила о нашихъ кральевы и деспоты, о юнацы сербски и храбры витезовы преповѣдати знао: о бою на полю Косови, и паденію нашегъ царства, и проча такова меніе онъ найрадіе преповѣдао, видѣћи, да бы ми и цѣлый дань при колѣни сѣдіо и повѣсти егове слишао: пакъ се нисм потомъ довольно дрити мене наслишати могли, кадъ бы имъ я ово оно као изъ книге преповѣдати почео. Покойный отецъ такожде имао е обичай намъ кадшто изъ светогъ писма преповѣдати: а нарочито о страданію Христовомъ, но нѣга у томъ нисамь тако радо слишао, ибо ніе толико іасанъ, као стрицъ быо, све бы нешто у кратко и за насъ дѣци непонятно оно было, а то е и сбогъ матеріе, коя е и по себи много тежша нежели исторіа. Иначе быо намъ е отецъ добаръ и побожанъ хрістіянинъ, человѣкъ благе нарави, и весма е мало говоріо. Имао е обичай свагда у суботи у вече и у очи свакогъ празника, цѣли свою фамилію на вечерню молитви совокупити, домъ таміаномъ окадити, и свѣћи вощани самъ ижећи, кою бы на стѣни о восточне стране поставіо, и тако сви къ востоки окренити напред мы дѣца, а за нами старіи стали бы, и найманѣ полъ часа

Богъ бы се молили. Иконе у кѫћи имали нисмо, но свако е се молило, како е кое знало, и оно е на уста своя свако произносило, што е кто у онай паръ на сердцѫ къ Богѫ чѫвствовао: молитве бо изъ книге знали нисмо. У церкви смо само ѡ празницы велики ишли, а недѣльомъ особитѡ мы дѣца рѣткѡ и лѣти, а зими іощь ибо и церква намъ е подалеко была. Храмъ е быо успѣніе матере Божіе, то самь упамтіо, за штѡ е се у нашѫ церкви силный народъ изъ околнихъ села на великѫ Госпоинѫ собирао, гдѣ сѫ после свете службе божіе и тержище велико држали и тѫ се на славѫ Божію и до саме ноћи веселили и у колѫ поредъ свирца играли. Колико самь упамтити могао найвише е се народа тѫ у нашѫ церкви, каѡ у каковъ монастирићь, скѫпляло на цвѣтнѫ недѣлю, и на воскресеніе (кое обично тамо велик-дан зовѫ) пакъ ѡ дѫховы, и на великѫ Госпоинѫ. Наше е се село збогъ церкве и хана а къ томѫ и на другѫ сѫще, нешто за ѿмѣніе мѣстанце сматрало.

Истина да е у Сербіи народ нашъ доста у оно време подъ удрученіемъ турскимъ стеняо, но опетъ збогъ лѣпе, здраве и плодоносне земльe, и збогъ веселыхъ свѫда предѣлà, зеленыхъ шѫма, кристалныхъ извôрà, и изобилногъ свакогъ рода воћа, кое е сила благовкусніе, него у Сремѫ: воліо е и оно удрученіе терпити, неже ли се изъ такове земльe кѫдгодь изселявати и тѫ гробове славныхъ своихъ предковъ на вѣки оставити. А найпаче они сѫ съ упованіемъ на промислъ Божій, свагда у надежди были, да ће имъ у чимъ ѿлакшати, и да ће ихъ Богъ кадгодъ ѿ насилія тѫрскогъ избавити и ѡсвободити. Затѡ рѣдко е се кто са своіомъ фамиліомъ ѿ онѫдъ у Сремъ или Банатъ ѡближне провінціе, и ѿ Сербѡвъ та-

кожде обитаеме сѫще, преселити хотѣо, развѣ у ратовы, и великихъ размѣрицахъ, што сѫ кадъ избѣгавали, но и ѿ овыхъ многе е сердце паки у свое отечество повѫкло, да сѫ се и опетъ вратити морали; ибо земля е као што рекосмо добра, а ніе толикѡ ѡбнародована, нисѫ утѣснѣни, поля свакій доволнѡ може имати, самѡ хоће ли радити, шѫме — дерва, и сѫвише стоке, особитѡ свйна̀ свѫда доволнѡ, такѡ да есѫ у состоянію и съ малимъ трѫдомъ свашта себи снискати и поштено живити. Само што у време рата народъ истый сила ѿ Тѫрака страда, а нарочито по селы, на дрѫмовы сѫщыхъ, више пѫтій ѿ необѫзданныхъ насилниковъ много претерпе. Съ данкомъ чини ми се да нисѫ яко ѡбтереćивати были; коликѡ се ѡпоменути могѫ, плаćали сѫ арача три гроша ѿ главе мѫжке на годинѫ, а грошъ е у оно време, какѡ самь слѫшао, было, каѡ нашихъ овдѣ 40 кр. у бакрѫ. Ѿ мѫжкога сѫ арачъ узимати починяли ѿ 9 године возраста, а за женско се ништа ніе платьало. Ова сѫ се три гроша ѿ главе у три кратъ прекѡ године исплатьивала. Ѡпоминемъ се кад' е тептишъ послѣдный пѫтъ предъ ратъ тѫрскій, у наше село дошао арачъ покѫпити, да сѫ насредъ села предъ ханомъ (лѣто бѫдѫћи) разапели были тептишѫ шаторъ, подъ коимъ е онъ съ нѣколикѡ Тѫра̂ка̀ сѣдіо, и селяни мѫ тѫ арачъ доносили. Свако е мѫшко у протоколѫ записано было, како они кои сѫ арачъ вećъ платьали, такѡ и младежь коя текъ прирасćѫе да плаća. За ове е младе више пѫтій распра бывала, што ѡкѫпе, да имъ за дѣте плати, кое іощъ ніе у 9 годинѫ ни вступило было, само кадъ виде, да е дѣте мало протеглясто, одна бѣде да вećъ 9 година има. И ѿ кога е што овакѡ тептишъ ѡпѫчити могао, то е у нѣговъ жепъ пало. По-

зываюћи писаръ изъ протокола свакогъ домаћина по имену, дойде редъ и на моегъ отца. Мой отецъ водећи мене и Радосава, младьега ми брата, за руку, стави се предъ тептиша; положи ту за себе и за стрица намъ Георгіа и за Даміана (старіегъ нашег брата) три гроша, показуюћи мене и Радосава, да смо іощъ мали. „Іокъ валха Стеване!“ повиче тептишъ, „морашъ платити и за Милована, онъ е већъ величкій, онъ има 9 година!“ „Свѣтлый ага!“ приложи мой отецъ, „ако морамъ, я се неће ни противити, но небы было право, дѣте е вели садъ текъ у осмой годиницы.“ „Плати море пакъ ћути!“ рекне тептишъ. На кое мой отецъ уздане, и маши се да плати, но другій ту до тептиша сѣдећи проседъ Турчинъ съ великомъ брадомъ погледи на отца пакъ на мене и рекне нешто тептишу турски, на кое овай: „Но Стеване! садъ ти вели за Милована пращамъ, но на годину морашь и за нѣга платити.“ Отецъ му на то захвали, поклонивши се и другимъ, и за мене неплати, нити бы' више судьено, да ѿ мене Турцы арача узму, рать бо већъ заметъ се, у комъ ћу я потомъ и овамо преити. Но съ колико ми се онай старый угоднымъ показао, што измоли, да отецъ за мене у тай паръ не плати, съ толико по томъ жао ми буде на нѣга гди полазећимъ намь, рекне моему отцу за мене: „Ама Стеване штета вели за ово дѣте што ніе Мусулманъ, іа бы га валха за сына узео.“

Между тымъ яко се поче говорити, да су Немци силну войску већь у Сремъ спустили и да су у намѣренію скоро на Београдъ ударити; да су се сва села Београду оближна, поплашила, и да већь, коя су по друмовы бѣгаю у шуме и сбываю се у збѣгове. Зато садъ

и наши селяни похите што берже, да оно хвдо лѣтине сберв, пакъ да се и мы у швме квдъ изселимо.

На то дойде намъ изъ Београда нашъ ага Ибраимъ; младъ человѣкъ околѡ своихъ 30 лѣта, плавъ бяше и мало богинявъ, народъ е съ нимъ весма задоволянъ быо; милостивъ бо и благодвшанъ еданъ господинъ, да му е малѡ пара и междв хрістіяны было. Онъ какѡ е дошао одма призове себи кнеза и све кметове, те имъ нѣке наредбе іощь у вече изложи, пакъ свтра дань цѣло село предъ свой дворъ даде сазвати. Поверви убо и мало и велико, да чвю шта ће ага говорити. Собранв тако предъ дворомъ народв бывшв, изиде ага съ нѣколикѡ іощь Тврâкà на чардакъ (олтанъ), погледи ихъ и почне имъ говорити.

„Раіо, и люди мои! Мы имамо съ Нѣмцы ратъ, то сте чвли, то вамъ е познато: Нѣмацъ съ великомъ силомъ на насъ удара, а и наши св се верлѡ добрѡ у Београдв утвердили, и на новв іощь войскв изъ Македоніе съ великимъ везиромъ чекамо; какѡ ће комв сретьа у орвжію послвжити не знамо: но то вамъ кажемъ, раіо, немойте се у овой размѣрицы каѡ дѣца варати, и каѡ што св се више пвтіи ваши предцы у томъ преварили, да се съ Нѣмцы и вы сложите и на орвжіе и вы противѡ Тврâкà устанете; ибо незнате, нити можете напредъ знати, на штѡ ће намъ дѣло изити. Затѡ послвшайте вы мене, послвшайте мой совѣтъ, што ћв вамъ рећи: ѡставите вы цареве нека они междв собомъ мейданъ дѣле, а вы лѣпѡ са своіими фамиліами примирите се и изъ прекрайка чекайте, кои ће мейданъ ѡдержати. Акѡ одержи Нѣмацъ, а вы мв се поклоните, онъ ће васъ драговольнѡ пріимити, нити ће вамъ замѣрити што моћи,

што и вы поредъ нѣга на насъ оружіе двигли писте: ако ли мы одержимо побѣду, то ћете остати наши, како што сте и были, и служиће вамъ за честь што се и вы нисте съ нашимъ непріятельемъ противъ насъ ополчили были, но заостали сте своему царю и своіой кропи вѣрни и покорни. А напротивъ ако се и вы преварите, како што су се ваши стари нѣколико кратъ преварили, те на Турке ударите, пакъ побѣду съ наши непріятельи неодержите: онда се надайте, да ће и васъ оно исто зло постићи кое е за таково дѣло и ваше старе иногда постигло, кое ми валха, раіо, не бы мило было! Жао бы ми било да вашимъ неразумнимъ поступкомъ у погибель себе баците. — Но будући, да у време рата, и оваке размѣрице свашто се догодити може, и войницы кои у ратъ на пролитіе свое крови иду, обичествую више свободе, него у мирно време имати, нити имъ се може предѣлъ свуда у томъ положити, раздраженъ бо Турчинъ о непріятеля иде како и слѣпъ, може о куду ударити и на васъ, и васъ, ако и ништа нисте криви, изсѣћи и поробити: зато васъ совѣтуемъ, да сви у горе и у дубраве избѣгнете и да се Туркомъ за време съ пута уклоните, докле невидимо шта ће быти. Оконча ли се ратъ за насъ сретно, вы ћете се опетъ у свое домове вратити, и безъ свакогъ вреда подъ своимъ царемъ заостати: ако ли бы по нещастію за насъ Нѣмецъ земльомъ завладао, а вы бысте остали подъ нимъ, како што без сумнѣ вы и волите; крестъ бо крестъ свагда тежи и ревнує, но ништа зато, само то вамъ се каже да у овакомъ случаю опасни на себе будете, да непострадате.“

И тако далше изговори добрый овай господинъ слово, за кое му народ сердечно захвали съ обѣщаніемъ, да ћею

совѣтъ еговъ слѣдовати, и своему монарху вѣрни заостати. Другій данъ спреми се паки за Београдъ: покупи све што е у двору имао, натовари на кола и даде напредъ у Београдъ отнети: а стоке што е имао, нешто говеда, и оваца, и нѣколико комадій быволовъ: крâвà и теоца, то заповѣди кнезу и кметовомъ, да распорежу на село, по колико комадій на кога газду дойде, да му держе и сачуваю, ако имъ се съ войске врати; ако ли се неврати, а оно на часть имъ. Со тымъ лѣпо опрости се са селяны и съ тежкимъ сердцемъ на путъ се купно и съ анчіами Исмаиломъ и Османомъ крене, кога подалеко испративши ови громогласно и съ наводненима очима „сретьанъ путъ“ повычу му, искрено желеѣи му, да га у здравію и паки виде.

Садъ селяны скупе се у агинъ дворъ и ту се посовѣтую, куда ѣею се уклонити; и найпосле заключе да побѣгну у подлужіе, у нѣке густе шуме и лугове, кое имъ о села по нѣкихъ равницахъ къ сѣверу леже. Даду убо еданъ данъ лѣпу вечеру у двору агиномъ справити, и віна себи изъ меане (гостіонице) донети: и ту лѣпо сви изъ села, и мало и велико, за сретьна себи у сбѣгъ полазка, цѣлу ноћь, узъ свирале играюћи провеселе. Трошакъ е овай село о агина имѣнія учинило; есу л' они на то о аге дозволеніе имали, или су сами себи ту свободу узели, непамтимъ.

Есень та намъ бяше лѣпа кад' се у подлужіе сви изселисмо. Шуме велике, дêрвà на све стране изобилно: поправе селяни себи, гдѣ е кои хотѣо, колибе, у кое се склонимо, да ту само презимимо, а на пролѣтіе, да се у космайске планине, вышше будући, за болю о Турâкà безопасностъ, преселимо. Приспѣ намъ и зима,

паде великій снѣгъ, подъ коимъ отещане гране на дервы клонꙋ чистѡ къ земльи, смерзнꙋтіи потоцы почнꙋ садъ подъ ледомъ уздисати: ухвати се свꙋда инье, и поизчезне намъ сладко оно птїца̀ цверкꙋтанѣ, самѡ бы се едне сове честѡ ѡбноћь чꙋле, да ухꙋћꙋ, и тишинꙋ онꙋ ноћнꙋ потресꙋ. По колибахъ свꙋда ватра, какѡ даню, такѡ и по цѣлꙋ ноћь непрестаннѡ горе, и люди сви ѿ дима почадьили а и гладью и страхомъ изтомлени да ихъ е жалость была погледати. Испочетка іощь, докле е комꙋ оно малѡ ране, што сꙋ имали, потраяло, и коекакѡ, но кадъ ране намъ нестаде, онда се у чꙋдꙋ найдемо. Но на послѣдокъ неста намъ соли, нити смо е могли откꙋда добити: мѣста бо и градови свꙋдъ позатворани, ни за кое новце достати е нисмо могли. У кога се застало іощь сира, тіи сꙋ месо са сиромъ ели, и тако сꙋ се по мало солили, а кои нисꙋ имали ни сира, тіи сꙋ морали месо онакѡ неслано ести, но какѡ намъ е тѡ падало, свакіи себи може представити. Єдꙋћи непрестаннѡ месо безъ хлѣба и безъ соли добию многи проливъ, и такѡ изслабе, да е свако каѡ болесно едва ити могло. Многи сꙋ ꙋ нужди тꙋкли ѿ кꙋкꙋрꙋза чокове, и такове сꙋ у жервны млели, и ѿ нихъ хлѣбъ себи мѣсили, да бы со тимъ гладнꙋ утробꙋ свою мало заварали. И кои сꙋ имали малѡ кꙋкꙋрꙋзна брашна, да съ чоковы они помѣшаю, и коекакѡ, могао е се по кой залогай съ месомъ изести, а кои сꙋ ѿ самыхъ чокова пробирали ести, нисꙋ могли. Нѣкій сꙋ найпосле брали иресꙋ онꙋ съ лесковихъ дѐрва̀, и то сꙋ жервнали, да едꙋ, но такѡ е то горкѡ было, да се ести ни поштѡ ніе могло. Ахъ, и дань-данашньіи кадъ се оне тꙋге и оногъ мꙋченія споменемъ, грозимъ се у себи. Но при свемъ томъ, коликѡ се ѡпоминемъ, ѿ такове глади

и онако гѹрећи се на зими по колебахъ нисѹ люди іощь умирали! Слабо е истина свако было, и каѡ болесно свако е изгледало, али сѹ живили. У таковыхъ тѹ тѣсныхъ ѡбстоятелствы едва е се чекало, да самѡ зѣне пролѣтіе, едно да бы се люди кѹда маћи могли, ране, а особитѡ соли себи ѿкѹдъ прибавити, а дрѹго да виде шта ће и ѿ рата быти, хоћедѹ ли се ударити, и како ће щастіе съ кимъ поступити, да едномъ виде при чемъ сѹ. У овомъ ожиданію изчезаваше намъ зима, данъ поодѹжа и благодатно сѹнце почне землю загреявати, снѣгъ растопи, а полетѹ мѹтни потоци. Садъ нѣкій навале, да се ѿдатле у Космай изселимо, а нѣкій хотяхѹ ту и прекѡ лѣта заостати. У таковомъ убо несогласію пріимимо жалостнѹ вѣсть, да сѹ Тѹрцы на нѣко село, ѡмишлявам се, ако се неварамъ, да е се Дрлѹпа звало, изненада некако ударили, поплѣнили и многе у робство ѿвели, междѹ коими и мою теткѹ нѣкѹ тѹ, и нѣкѹ дщерь у робство ѿведѹ. И бѹдѹћи да Дрлѹпа ніе далекѡ ѿ насъ была, поплаше се наши у сбегѹ, и у томъ страхѹ сви се садъ согласе, те се у Космай преселимо.

Дошедшимъ намъ у Космай, населимо се у Вртиштѹ планини, на лѣвой страни голога Космая, где и древный нѣкій тѹ у развалинахъ лежи монастырь. На сретьѹ нашѹ пролѣтіе намъ се те године весма лѣпимъ, и рано покаже. Ко нашемѹ сбегѹ приберѹ се намъ и Кораћичани, и іощь нѣкій ѿ околныхъ жителя, да бы у слѹчаю Тѹрскогъ нападенія болье се бранити могли. Но и мѣсто е ово непріятелю тѹ доити, весма неудобно было, особитѡ за конянике: не самѡ што е мѣсто узвишено и грднѡ великими растовы и гѹстомъ шѹмомъ обрасло но дѹбоке сѹ тѹда свѹда и дѹбраве, и измеждѹ високихъ

каменныхъ стѣна пропасти быле, да бы се лако и ѿ величайше силе бранити могли. Къ томꙋ народъ е се іощь и ѿ пꙋта кораѣичкогъ, ѿкꙋда бы сꙋ Тꙋрци найболѣ срѣѣꙋ да ударе прокꙋшати могли, обаломъ засѣкли, лѣпѡ се ѡградили и крѣпкꙋ стражꙋ поставили, такѡ да се по томъ ни малѡ нападенія ихъ бояли нисмо: а наипаче кадъ намъ по томъ шꙋме ѡзелене, и лиственна се древеса такѡ сгꙋсте, да е свакомꙋ лакѡ тꙋ, гдѣ е кои хотѣо сакрити се было, и изъ засѣде на непріятеля пꙋцати.

Кадъ се овакѡ у ово горовито мѣсто населимо, найдемо се истина у безопасности, и ѿдохнемо малѡ ѿ страха Тꙋрскогъ, а къ томꙋ и мило пролѣтіе сила насъ ублажаваше; но наста намъ великій постъ. Съ чимъ ѣемо садъ дꙋшꙋ издержавати, кадъ хлѣба и дрꙋге ране неимамо, развѣ меса, но како бысмо мы у таковъ постъ смѣли премерсити?! Нашъ отецъ имадяше за насъ меда доста, ораха, и сꙋвыхъ шльива, и со тымъ насъ е препитавао, но ова е рана безъ хлѣба и меса такѡ намъ се веѣъ ѡмразила была, и такѡ смо были изслабили, да смо едва и ходити могли: а кои ни тога имали нисꙋ, тіи сꙋ се са свимъ поразболели, и стали умирати, а нипошто премерсити. Но отецъ Іѡаннъ нашъ парохъ, паметанъ мꙋжъ, скꙋпи народъ и даде имъ прекрасно слово поученія, да могꙋ мерсити, да нꙋжда законъ измѣнюе, да наша света церковь ніе тако строга, да ни у крайной нꙋжди мерсити недопусти, по да люди кодъ меса, млека и сира умирꙋ ѿ глади. Што више и то имъ іощь у своемъ словꙋ приложи, да онъ оногъ кои сбогъ поста ѿ глади умре, неѣе исти погребсти, да онъ свимъ, какѡ дꙋховный отецъ постъ сада у нꙋжди разрѣшꙋе, и

благосиля ихъ да могу сви мерсити, развѣ среду и петакъ держати. И тако едва е любезну и побожну простоту свою на то склоніо да мерсе.

Оде убо нашъ отецъ іощь съ еднымъ сосѣдомъ нашымъ къ стоки своей да донесе намъ што за ело, а я и Радосавъ мой младьый братъ останемо сами — самцыти у колеби, до саме ноћи, па да побѣле очи изгледаюћи на отца, кои тай дань и недойде, и мы онако гладни потульимо мало огань и легнемо спавати: братъ исплакавши се таки заспи; но мени дойде нешто у главу, да намъ се ніе што отцу сбыло, дугу очи несведемъ, но у мысли молимъ се Богу, да насъ іощь и то зло не постигне, да се и отца лишимо, пакъ кудъ смо онда мали онако и неяки пристали. У неко веће доба заспимъ и самъ. Кадъ предъ саму зору презнемъ на нѣкій шумъ, отворимъ очи, али нѣко стиче ту огань, освѣтліо намъ колибу бяше, и чуемъ гласъ отца, погледимъ далѣ и видимъ, да отецъ съ нѣкими предъ колибомъ заклао юне едно и оправляю, іощь ни кожу са свимъ нису съ нѣга снимили, а комадъ великій о бута осѣкли, и сѣку у еданъ котао да кувају: „поберже само“, повиче отецъ на проче, „докле вели нису кукавна дѣца устала, коя како су гладни не бы дали месо ни докувати.“ Іа то чуюћи приталожимъ се, као да спавамъ, а овамо поплюшти ми вода на уста, кадъ ми месо изъ котла замириса. На то пробуди се и Радосавъ, устанемо и едва дочекамо, да намъ котао съ ватре скину. Отецъ бяше о нѣкуда и мало проіе добыо, и тако лѣпо поручамо, и чисто оживимо. „Небойте се дѣцо, рекне намъ добре садъ волѣ отецъ, небойте се вели, о сада глади, само кадъ зиму испливасмо, и кадъ намъ попа мерсити дозволи; иматиће̂мо одъ сада и млека

и сира, младыхъ яганяца, а по мало и хлѣба!“ Како што смо по томъ и имали.

Данъ на дань любко намъ пролѣтіе видъ свой обнавляше, любичицы и сасы перве цвѣтке благодатное сунце съ умѣренномъ теплотомъ своіомъ изъ землѣ вѣчъ измами; цремужъ свуда исподъ сувогъ преко зиме на земльи лежећегъ листвія сада озелени: весела шева узвышаваући себе у чистый надъ полями воздухъ перва намъ запое: дань по дань сѣда зима сасвимъ вѣчъ изчезну, и изъ ньене хладне руке мила весна правленіе пріими, све оживи, све на радость она садъ возхити: ахъ! —

Свудъ лугови и ливаде садъ се расцвѣтаю,
И птичице свуд' по ньима весело запою;
Свуд' пчелице съ лептирићи цвѣтъ мирисный облетью
Особито дивіе руже сада у пролетью,
Съ коихъ мирисъ по воздуху зефири разносе
И съ коим' се поля злачна диче и поносе.
Овдѣ славуй сакрыо се у зелено листвіе
Громкимъ гласомъ производи сладке мелодіе,
Све птичице онъ надпѣва, а неда се видѣти,
Духъ и у нымъ оживлява, да радости осѣти.
Ондѣ намъ се яганчићи млади заиграваю,
По травицы матеремъ се своимъ умиляваю.
Тихій онай жуборъ водный преко каменія
Съ птичіимъ гласомъ сооженый, сердце намъ пробія.
О ты Весно! дщи любезна сладке майке природе
Какова си намъ чудесна, кудъ те очи погледе!
Съ каквомъ силомъ ты подаешъ юный видъ естеству
Какве сладке пріятности даешъ нашем' чувству.
У пролѣтье гледаући дивный предѣлъ Космай
Види намъ се преображенъ онъ у земный рай!
Зато намъ га и дѣвице у пѣсни пѣваю,
Праведно га дѣвоячкимъ раемъ називаю.

Но кто рѣчій да найде за преганка чувства
Съ коими бы изразіо силу ову естества
И волшебне све прелести милога пролѣтьа
Да опише и подобно као што сердце осѣтьа.
И самъ да е Анакреонъ древный стіхотворецъ
Изразіо не бы ни онъ, онаковый пѣвецъ!
Све сладости у естеству као што сердце чувствує,
Нит' на лиру изложіо б' тончайше ідее! —

И заисто любезни читательи! ево ће скоро петдесеть година быти, о како самь я као дѣте, малый іощь, изъ Сербіе изишао, пакъ се и дань-данашньи съ особытим умиленіемъ оныхъ дивныхъ и романтическихъ по Сербіи предѣловъ весма добро опоминемъ, особито Космая у комъ смо оно пролѣтіе и до полъ лѣта у сбѣгъ провели, тако ми е се то у сердце впечатило да вовѣки заборавити не могу. Колико самь путій я у мисли на Космаю гори быо! неизброено кратъ е духъ мой на космайскомъ ономъ высу почивао, и дань-данашньый често ми тамо почива, и съ нѣга прекрасне оне и волшебне предѣле на све стране сматра и гледи. И како не бы, кадъ самь я перву часть моего у невиности іощь живота ондѣ провео, кое се найрадіе и садь споминемъ. О златное мое време, о любезна сердцу моему страно! и пріятни за чувство мое и данасъ іощь они предмети! Кадъ помыслимъ само како самь я по космайскомъ ономъ берду за яганчићи ишао, и за несташны ариће у веселе оне лугове често утерчкивао, преко великыхъ клада прескакао, и ариће вратьао; подъ онай освященный на среди гологъ Космая бывшій растъ, на комъ е кресть изрѣзанъ быо, колико самь путій я облазіо, и подъ нимъ се Богу помоліо: колико самь путій на ономъ великомъ бѣломъ камену сѣдіо (за кои прости люди сказую да су

ондѣ два юнака погребена) и ти сѣдећи съ особытимъ благоволеніемъ на Фрушки горы, у Сремы сущы, гледао, желећи време, кад' ћу я у Сремъ преити, и у мирномъ царству подъ благословеннымъ хрістіянскымъ скиптромъ безъ страха живити и книгу почети учити! И кад' самь се годь съ кимъ спустіо съ Космая у Тресіе, и видіо онай монастырь, коегѡ стѣне іощь у мое ондѣ време нису са свим срушене биле, акѡ самь и дѣте было, чистѡ бы ми се сердце у мени заплакало, слушаћи ѿ старіихъ каковъ е то лѣпъ монастырь у време нашыхъ деспотовъ было, и садъ такѡ запущенъ и порушенъ у пустиньи лежи! Прекѡ лѣта видьао самь іощь да у церкви истой и говеда на врућини пландую. И кадъ бы ми се случило ти са стрицемъ Апостоломъ быти, ніе ми доволнѡ покойный могао на мое за свештѡ пытанье већь ѿговарати, и казивати ми изъ оних развалина какве су ти келіе биле, гдѣ су ти калугерскій виногради и воћнаци лежали, ньіови вертови, разне стае, зидани бывши студенцы и проча овакова. По мнѣнію нѣкихъ овай е монастырь воздвигао было Лазаръ Деспотъ, княза Лазара сынъ. А запустіо се валяда при послѣднемъ нашемъ Деспоту Геѡргію. Ѡ дивно е то мѣсто, гдѣ намъ овай монастырь лежи, красный е то, и романтическій еданъ предѣлъ, да се у краткѡ ни ѡписати не може; особито кадъ се ова страна съ Космая погледи, ѡ какѡ ю е естество украсило!

Бавећи намъ се ти у сбѣгу, и ѡчекујући шта ће съ нами быти, хоћею л' се цареви ударити, и коя ће страна побѣду ѡдержати; пукне гласъ, да су Нѣмцы вećь мостъ на Забрежію изъ Срема прекѡ Саве рѣке поставили, и да имъ войска по малѡ у Сербію прелази, да е Іосифъ

вторый, благочестивый царь римскіи декретъ на нашъ народъ сербскій издао, да сва ѡближна къ Београдꙋ, Шабцꙋ, и къ Смедеревꙋ села, акѡ се бое да ѿ Тꙋрака што непострадаю, у Сремъ прелазе и нечекаю съ Тꙋрцы сраженія: да сꙋ већь многа села и прешла, и да и Сербльи по Сербіи на орꙋжіе против' Тꙋрака устаю. Но нашъ великій сбѣгъ: Неменикꙋћани, Кораћичани, и Рогачани, у Космаю живећи, нисꙋ се толикѡ Тꙋрака ни бояли, затѡ и непохити имъ се да у Сремъ прелазе; пробавимо убо време мы тꙋ ѿ прилике рећи до полъ лѣта. На то дойде намъ у сбѣгъ сербско воинство, подъ именемъ свободный хоръ (Freychor) междꙋ коими и мой стрицъ Паѵко, какѡ капетанъ надъ триста людій, те насъ ѡкꙋпе, да се и мы што скоріе у Сремъ уклонимо; да ће се цѣла земля сад узколебати, и да можемо тꙋ пострадати.

И такѡ сви готово у име Бога кренемо се на пꙋтъ. Што е кой могао ѿ своего добарца понети, понео е, а што ніе могао, остало мꙋ е. По найвише марвице што е кой имао, потерао е: овце, и козе, говеда, и свинье и т. д. Но и дань — данашный косне ми се сердца, кадъ помислимъ, какѡ намъ е тешкѡ пало ѿ свое се домовине растати, свое кꙋће и свою землю оставити, свега се добра своего лишити, и у чꙋжꙋ землю ити! Многіи бы за утолити самѡ тꙋгꙋ свою пꙋтемъ пѣвали, но притомъ опетъ бы имъ сꙋзе изъ очію ударише, подобнѡ киши, коя при ведромъ небꙋ и сꙋнцꙋ сꙋщꙋ падати почне. Многіи сꙋ се ѿ полъ пꙋта враћали, говореći да воле у своемъ отечествꙋ и погинꙋти, негѡ у чꙋжой земльи за своіомъ тꙋжити и чезнꙋти. Ѡ сладка е симпатіа своемꙋ отечествꙋ! Мило намъ е и просто селце у комъ смо се родили, сладкѡ

се и оних гробова споминемо, у коимъ намъ предцы наши почиваю.

Путовали смо подобно као Ісраильтяни изъ Египта. Млады люди и момцы вооружани, едни су ишли предъ нами, а другіи за нами, да небы о куда Турцы на насъ ударили. Лѣто намъ бяше прекрасно, топлоте умѣрене, и нигдѣ насъ за оно време не увати киша, и погода бурна. Гледимо на села сквозь коя и поредъ коихъ смо пролазили, сва већь у трави обрасла, нигдѣ никога у ньима неима, све е то ишло было: вінограды, вертови, станови, све е то пусто, и у коровъ лежи; а древа: крушке, ябуке, шльиве подъ плодомъ, но іощь незрѣлимъ съ пригнутими земльи гранами дремаю: мы дѣца терчимо, и онако зелено воће ёмо. Около полдне, кадъ бы намъ дань здраво поугреяо, посѣдали бы по зеленой и мирисной трави исподъ великихъ растова, и ту бы се у хладу одмарали, доклегодъ сунце мало намъ не попревали. Мы весела младежь на врућини ходећи, онако разгреяни едва бы дочекали, да на каковъ потокъ дойдемо, и да се умиемо, прекрасне се оне водице напіемо, и себе расхладимо. Стари и старице гледаући на насъ више бы путій намъ у сожалѣнію рекли: „піите дѣчице, и напіите се те лѣпе и здраве водице, неће те е, вели, у равномъ Сремъ и у Немачкой піити!“ У вече гдѣ бы на пренощіе стигли, закрили бы исподъ какве шуме полье, као каковъ таборъ, пакъ бы поставили свуда стражу и посѣдали бы вечерати, одма ягнье, іаре, кои што има, колѣ и пече или кува. Стари по томъ уморни поспу, а мы дѣца престанемо узъ младе момке, и већу часть ноћи у игри, смѣху, и шали проведемо, нежели што оспавамо. Путовали смо овако нѣколико дâнà: не што бы намъ до Саве

дойти далеко было, но штѡ смо збогъ Тврâкà заилазити морали, и све се швма и гора держати, кѹда Тврцы на коньи не могѹ лакѡ дойти. Ово е се наше пѹтешествіе слѹчило лѣта Г. 1788 и ѿ прилике (ако се неварамъ) месеца Іуліа.

Кад приспѣмо ко Забрежію и увидимо Савѹ, немалѡ удивимъ се величини ове рѣке, кою іа у животѹ іощь видіо нисамь быо! Видимо преко Саве и мостъ метѹтъ, но ѿ силногъ народа едва е редъ на насъ, да на нѣга вступимо, дошао. Што е народъ, то и силнѹ стокѹ: овце, говеда, свинѣ и проче на истый мость натерѹю да се погазе. Овдѣ застанемо нѣколикѡ гарнисôнà цесарске войске: были сѹ магьарскіи хѹсари и кѝразири, но было е и пѣшака съ нима. При самомъ тѹ мостѹ видимъ я, но ѡстрагѹ по издалека, моего отца гди се съ еднымъ на коню разговара; но докле самь я съ прочими самномь, до моста приспѣо, дотле мой отацъ оде мостомъ за своіомъ стокомъ, кою е напредъ съ моимъ старіимъ братомъ Даміаномъ послао быо. Имали смо нешто мало овâцà и коза, и нѣколикѡ комадіи ѿ говеда, а свѝня што смо имали околѡ двеста комадій, то е намъ заостало у Космаю (ѿ коихъ ели што покойный отец после на годинѹ дана кадъ е се вратіо, застати могао, не памтимъ). Тѹшкаюћи ми се тѹ сквозь народъ, и приближаваюћи ми се къ мостѹ, све самь на окѹ, докле самь могао держао онога на коню катанѹ, съ коимъ ми е се отецъ малѡ пре разговарао. Кадь веће на мостъ вступимо, видећи какѡ намъ се овай на води подъ силнимъ людствомъ люля, уплашимо се мы дѣца и узверимо се, не смѣмо на таковый мостъ. Войници се почнѹ смѣяти, и еданъ Немакъ на мене, плашећи ме: „но хлопецъ! вели, до разь тѹ

згинешь.“ На то другій „небой се, Миловане, рекне ми, небой се ништа, но иди свободно, ено чике гди на тебе чека!“ Погледимъ на нѣга, зачудимъ се и обрадуемъ кадъ у овомъ хусару познамъ брата моего ѿ стрица Милисава, съ коимъ ми е отацъ говоріо, „о, браца!“ Радостанъ возопимъ и хотѣхъ му приступити, но онъ ми повиче „иди само иди, вели, видиће́мо се на оной страни довече.“ Но не бы намъ судьено, да се више видимо, нити ія памтимъ, шта е се съ нимъ збыло; по свой прилици морао е у рату потомъ погинути. Едва ту дочекамъ другій край моста, гледаући како намъ се у воду угиба, зной ме чисто ѿ страха попао быо.

Кадъ изидемо ту на брегъ, ѿберемо се познатіи съ познатими, и едно другому радуући се: „но хвала Богу!“ рекну „ево насъ и у Срему, и хоће́л' намъ судьено быти, да се мы сретно опеть у нашу землю, у наше мило отечество повратимо?“

ШУМСКО ДРВЕЋЕ И ШИБЉЕ У СРБИЈИ.

НАПИСАО

Др. ЈОСИФ ПАНЧИЋ.

ПРИСТУП.

Од колике су важности добро по земљи распоређене и брижљиво сачуване шуме, од каквог су оне благодетног утицаја на живот људи, њихово здравље, њихово морално и материјално развиће, то се, на жалост, истом онда потпуно увиђа, пошто је где шума нестало или пошто су се преко мере разредиле. Оскудица у гориву и грађи, дуготрајне суше или плахе кише и жестоки ветрови са свиња оним невољама, којих допадају крајеви шума лишени, касно потсећају свет што у таковим крајевима живи, да ту нешто добро није и да томе ваља лека потражити. Али се таковоме злу врло споро лек справља, јер ако за шта то важи за шуме оно правило: да је лакше што сачувано него стечено.

Наша се земља у овом обзиру још не находи у тако не повољном стању, у нас још није шума нестало, нити су се оне тако проредиле, да би нам с те стране у ближој будућности какова опасност претила. Али растећи из дана у дан број становника — потрошача шумских производа, увећане са културним напретком народње потребе и у опште интенсивнија радња по свима гранама

државне привреде, све то нас озбиљно опомиње, да на шуме, овај замашни део народног капитала, за времена што већу пажњу обратимо.

Ово је добро увидела наша дружина за пољску привреду, кад је расписала награду за дело „гајење и употребљење шума у Србији“; тиме је она у добри час покренула преважно, али због свакојаких прилика, до сада у нас доста занемарено питање о српским шумама. Тим сам расписом и ја од неке руке позван, да штогод порадим у корист наших шума у оној партији, која мени, као посматрачу српске флоре, позната бити мора; и ја се томе радо одзивљем овим делцем, које списах у намери, да њиме олакшам нашему свету проучавање рашћа, што у Србији шуме саставља.

У делу сам описао 71 род и 188 фела дрвећа и шибља што у нас већином дивље расте, само неколицина — њих 10 — страна је, али је од давна у Европу донесена, те се већ и у нас, где више где мање, одомаћила, једно пак — молика —, које у суседној Старој Србији расте, уврштено је овде као интересантна новост, која би се могла и у нас с коришћу садити. Могао сам овај број да умножим још са повише фела — рода Astragalus, Satureja, Thymus, Teucrium и др. — које такођер имају стабло дрвено, али су оне понајвише раста врло сниског, и не улазе у састав шума, већ се виђају, гдекоје врло ретко, само по камењарима или голетним кликовима.

Као у осталој грађи за српску флору и фауну, служио сам се и овде аналитичким методом на олакшицу онима, који желе о мало муке и дангубе да дознају научно име дрвећу и шибљу, што у Србији расте. Како ваља да се с анализом поступа, то сам у више прилика раздо-

жио, за биљке у флори околине вароши Београда стр. III и IV, а у том делу, стр. 1—36, налази се и ботаничка терминологија, које сам се већином и овде придржавао.

Анализа родова стоји одма у почетку дела под I, а анализе фела могу се лако под овим насловом наћи иза научног описа сваког појединог рода у раздељку II.

Српска имена дрвећа и шибља, којих сам могао дозиати, стављена су испод научних имена фела, а за њима иду немачка и француска имена за оне, којима је какво дрво из тих страних литература познато. Сва су та имена накрај дела ради свачије употребе у азбучном реду изложена.

Знајући из искуства, да поред научних описа добре иконе јако олакшавају проучавање природних ствари, ја сам по научном опису навео све оне, које су мени достижне биле. А како је доста тешко, да и имућнији човек набави те скупоцене иконографије, држао сам да ми ваља и у том правцу нешто да порадим и нашао сам вештака, који ми је врло помњиво нацртао неколицину дрвећа и шибља, која су у науци нова или нису другде још довољно објашњена. Али како су нас због сад истом окончаног франц. немачког рата оставили дрворесци, те се због тога нису могле те иконе у нашој штампарији да израде, и како нам је неки институт у Германији, понуђен да те иконе изради, поставио претерану цену, то сам морао за сада да одустанем од прваштње своје намере, да овај првенац српске дендрологије с неколико бар икона окитим. Касније, ако буде здравља и бољих прилика, попаштићу се да оно, што је за сада промашено, не само накнадим, већ по могућству и допуним. —

I.

АНАЛИЗА РОДОВА.

1. Шибље параситно т. ј. растеће на другом дрвећу или шибљу. . . . . 2.
   Дрвеће и шибље автономно т. ј. на земљи за се растеће . . . . . 4.
2. Шиб мало кад већи од чеперка, са врло ситним, љуспастим лишћем. . XXXVI P. Arceuthobium.
   Шибље од 2 — 3 педа, са вијеним, плосним лишћем . . . . . 3.
3. Цвеће у пазуху од лишћа усамљено или двојно. . . . . XXXIV P. Viscum.
   Цвеће у пазуху од лишћа у грозд сложено. . . . . XXXV P. Loranthus.
4. Цвеће нарасло насред листоликих гранчица. . . . . LXXI P. Ruscus.
   Цвеће насађено на врх обичних гранчица. 5.
5. Лишће укрштено т. ј. све по два листа у једној висини дуж стабла стављена . . . . 6.
   Лишће растркано т. ј. по стаблу без реда смештено. . . . . 19.
6. Цвеће са много — више од 20 прашника. . 7.
   Цвеће са мало — мање од 10 прашника . . 8.
7. Цвеће сложено само из чаше, чашини листићи бојени . . . . . I P. Clematis.
   Цвеће сложено из чаше и крунице II P. Atragene.
8. Лишће сложено т. ј. од свакојаке руке дељено. 9.
   Лишће цело, само по ободу или на врху урезано . . . . . 12.

9. Лишће прстасто, плод споља меким бодљама обрастао . . . . . VI P. Aesculus.
Лишће перасто, плод без бодаља . . . . 10.
10. Цвеће сложено у висећи грозд . . . . . XXXVII P. Staphylea.
Цвеће сложено у усправљен коримб . . . 11.
11. У цвећу по два прашника, плод сушан . . . . . XLVIII P. Fraxinus.
У цвећу по пет прашника, плод сочан . . . . . XL P. Sambucus.
12. Лишће зимзелено . . . . . XI P. Buxus.
Лишће зими отпадајуће . . . . . 13.
13. По мало цветова на заједничкој петељци — 2 до 4 . . . . . 14.
Много цвеће у грозд или амбрел сложено. 15.
14. Лишће ободом цело, плод не пуцајући. . . . . XLII P. Lonicera.
Лишће ободом рескасто, плод пуцајући . . . . . VII P. Evonymus.
15. Плод сушан . . . . . 16.
Плод сочан . . . . . 17.
16. Лишће ободом цело, плод пуцајући . . . . . XLIX P. Syringa.
Лишће ободом рескасто или усечено, плод не пуцајући . . . . . V P. Acer.
17. По два прашника у гроздасто сложеном цвећу . . . . . L P. Ligustrum.
По 4 — 5 прашника у гроњасто сложеном цвећу . . . . . 18.
18 Лишће ободом цело, по 4 прашника у цвету. . . . . XXXIII P. Cornus.

Лишће ободом рескасто или на врху усечено, по 5 прашника у цвету . . XLI P. Viburnum.
19. Прашници сложени у маце, које по цветању отпадају. . . . . 20.
Прашници у маце не састављени . . . . 34.
20. Лишће игличасто, већином зимзелено — четина. 21.
Лишће плосно, зими отпадајуће . . . . 23.
21. Плод сушан, шешарица . . LXVIII P. Pinus.
Плод зрео сочан . . . . . 22.
22. Осредњи грм, са једнокоштим плодом LXX P. Taxus.
Сниско или осредње шибље, са вишекоштим плодом . . . . . LXIX P. Jnniperus.
23. Лишће сложено т. ј. повише листића на општој дршци . . . . . LVII P. Juglans.
Лишће једноставно т. ј. по једна цела или од разне руке усечена лиска на дршци . . . 24.
24. Плод зрео сочан . . . . . LIV P. Morus.
Плод зрео сушан . . . . . 25.
25. Семке на купици насађене, видљиве . . . 26.
Семке оплодницом укрите, не видљиве. . . 27.
26. Лишће округласто, плодова купица зелена, из две повелике љуспе сложена. LXI P. Corylus.
Лишће дугуљасто, плодова купица сушна, из много ситних љуспа сложена . LX P. Quercus.
27. Женско цвеће малобројно, на заједничкој петељци општим омотачем обложено . . . 28.
Женско цвеће многобројно, у мацу или клас сложено и засебним љуспама подбочено . . 29.
28. Мушке маце кратке, округласте, на подужу петељку насађене, висеће, семе троугално . . . . . LVIII P. Fagus.

Мушке маце подугачке, линеарне, висеће, семе округласто . . . . LIX P. Castanea.

29. Плод пуцајући, чаура, са многим, врло ситним, пернатим семкама . . . . . 30.

Плод не пуцајући, семке доста виђене, без влакнасте пернице . . . . . 31.

30. Лишће дугуљасто, на оба краја истанчано. . . . . LXIV P. Salix.

Лишће округласто, мање више затубасто. . . . . LXV P. Populus.

31. Љуспе на плодовом класу по ободу крупно рескасте или у 2 — 3 режња дељене . . 32.

Љуспе на плодовом класу целе . . . . 33.

32. Плодов клас висећи, кора од стабла бела. . . . . LXVI P. Betula.

Плодов клас усправљен, кора од стабла мрка. . . . . LXII P. Carpinus.

33. Љуспе испод плода плосне, зрелу семку не укривајуће . . . . . LXVII P. Alnus.

Љуспе око плода савијене, семку умотавајуће. . . . . LXIII P. Ostrya.

34. Цвет симетричан, лептираст . . . . . 35.

Цвет правилан . . . . . .

35. Плод на чланове подељен, попреко се распадајући . . . . . XIX P. Coronilla.

Плод не члановит, дужином пуцајући . . 36.

36. Високо дрво, са белим цвећем. XVII P. Robinia.

Сниско, ретко повеће шибље, са жутим или црвеним цвећем . . . . . 37.

37. Лишће перасто, мауне на дугим петељкама висеће . . . . . XVIII P. Colutea.

. Лишће троперо или цело, мауна усправљена. 38.
38. Лишће по ободу рескасто . XVI P. Ononis.
Лишће ободом цело . . . . . 39.
39. Чаша двоуспата, жиг споља косо отсечен .
. . . . . XIV P. Cytisus.
Чаша тродела, жиг изнутра косо одсечен .
. . . . . XV P. Genista.
40. Цвеће несавршено т. ј. састављено из једног цветног омотача . . . . . 41.
Цвеће савршено, сложено из чаше и крунице. 43.
41. Плод сушан, стиснут, крилат . LVI P. Ulmus.
Плод сочан, округласт . . . . . 42.
42. Лишће рапаво, по ободу рескасто, осредње дрво . . . . . LV P. Celtis.
Лишће глатко, по ободу цело, сниско шибље.
. . . . . LIII P. Daphne.
43. Цвет сложен из једног, од различите руке дељеног цветног листа . . . . . 44.
Цвет сложен из више, обично пет цветних листића . . . . . 51.
44. Лишће ситно, понајвише игличасто . . . 45.
Лишће доста виђено, плосно . . . . . 47.
45. Круница краћа од чаше, лишће врло ситно, редимице по гранчицама стављено. XLVII P. Calunna.
Круница дужа од чаше, лишће игличасто, по стаблу и гранама без реда растурено . . 46.
46. Прашници при основи срасли, цвеће без приперака . . . . XLV P. Bruckenthalia.
Прашници скроз слободни, испод свакога цвета по три приперка . . . XLVI P. Erica.
47. Најмање по осам прашника у цвету . . . 48.

Највише по шест прашника у цвету . . . 49.
48. Плод бобица, са много семака XLIII P. Vaccinium.
Плод коштуница, са пет семака. . . . .
. . . . . XLIV P. Arctostapylos.
49. Стабло са трњем — гранчицама у трн закржљалим . . . . . LI P. Lycium.
Стабло без трња, само лишће гдешто по ободу бодљаво . . . . . 50.
50. Зимзелен, усправљен шиб, са белим цвећем.
. . . . . XXXVIII P. Ilex.
Баврљаст шиб, са отпадајућим зими лишћем, а цвећем љубичастим . . . . LII P. Solanum.
51. Прашници малобројни, највише до 10 њих у цвету . . . . . 52.
Прашници многобројни, најмање по 15 у цвету. 59.
52. Зимзелени шиб, пењући се на друго рашће, камење или зидине . . . . XXXII P. Hedera.
Шибље или дрвеће са отпадајућим зими лишћем . . . . . 53.
53. Плод мека бобица. . . . . 54.
Плод сушан, или доста тврда коштуница . . 56.
54. Баврљаст шиб, пењући се на друго дрвеће.
. . . . . VIII P. Vitis.
Усправљено шибље . . . . . 55.
55. Плод округао, лишће округласто, у повеће кришке шапасто дељено . . XXXIX P. Ribes.
Плод дугуљаст, лишће дугуљасто, ободом зупчасто . . . . . III P. Berberis.
56. У цвећу по 10 прашника . . X P. Ailanthus.
У цвећу само 4 — 5 прашника . . . . 57.
57. Плод спљоштен, крилат . . XII P. Paliurus.

Плод округласт или ћошкаст без крила . . 58.
58. Плод гладак, по 4 прашника у цвећу . .
. . . . . XIII P. Rhamnus.
Плод длакав, по 5 прашника у цвећу. IX P. Rhus.
59. Прашници нарасли надно цвета — на ложи.
. . . . . IV P. Tilia.
Прашници нарасли наврх чашине цеви . . 60.
60. Плод сушан, правилно пуцајућа шизокарпија.
. . . . . XXXI P. Spiraea.
Плод већином сочан, правилно не пуцајући. 61.
61. Плод са једном семком — коштицом . . . 62.
Плод са најмање две семке, обично њих више 63.
62. Плод стиснут, са кожастом оплодницом, која се од зрелог плода неправилно одваљује . .
. . . . . XXI P. Amygdalus.
Плод округласт или дугуљаст, са сочном не пуцајућом оплодницом . . . XX P. Prunus.
63. Цвет са много, најмање 10 тучкова . . . 64.
Цвет са мало, највише 5 тучкова . . . . 65.
64. Лишће перасто, коштице укрите у задебљалој чаши . . . . . XXIX P. Rosa.
Лишће прстасто, коштице неправилно растурене по меком плодовом месу. XXX P. Rubus.
65. Лишће мање или више, кадшто до самог средњег нерва дељено . . . . . 66.
Лишће цело, само гдешто ободом рескасто . 67.
66. Коштице у плоду тврде. XXIII P. Crataegus.
Семке у плоду кожастом љуском обложене.
. . . . . XXVII P. Sorbus.
67. Плод ситан, мало што већи од грашка . . 68.
Плод виђен, најмање од величине ораха . . 69.

68. Лишће ободом цело, цветни листићи дугуљасти . . . . . XXIV P. Cotoneaster.
Лишће ободом рескасто, цветни листићи ланцетасти . . . . XXVIII P. Amelanchier.
69. Плод на врху од поширокe равни пљоснат, коштице у плоду тврде . XXII P. Mespilus.
Плод на закруженом врху угнут, семке у плоду кожастом оплодницом обрасле . . . . 70.
70. Плод пре зрења длакав, окца у плоду многосемена . . . . . XXV P. Cydonia.
Плод свакад гладак, окца у плоду дво-семена . . . . . XXVI P. Pirus.

II.

ОПИС ШУМСКОГ ДРВЕЋА И ШИБЉА.

A.) DICOTYLEDONEAE JUSS.

A. L. Jussieu Gen. plant. Ed. Usteri pag. 79.

Стабло дрвено, сложено из судова збивених у концентричне кругове — лета; лишће цело или од свакојаке руке дељено, са једним ребром као продужењем лисне дршке, нерви што из тог ребра излазе гранати и међу собом мрежасто сплетени; цвеће виђено, кадшто усамљено, најчешће у свакојаке цвасти сложено, ретко голо — без чаше и крунице —, кадшто не савршено — из једног цветног круга састављено —, обично савршено т. ј. сложено из чаше и крунице; ембрион са два наспрамна котиледона, ређе их има више а тад су пршљенасто око стабаоца поређани.

Овамо спада већина нашег шумског дрвећа и шибља.

a) Dialypetalae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 762 (exclusis Juglandeis, DC.)

Цвеће сложено из чаше и крунице, кадшто само из чаше (периантије) која је тад бојена, а састоји се свакад из повише, обично пет, слободних листића.

Фамилија: Ranunculaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 257.

Цвеће хермафродитно, правилно, прашника много, плодник један или њих више, плод једносемена ахенија, ређе малосемена бобица или многосемена чаура.

Овамо спадају већином зељасте биљке, само једно племе има у Србији неколицину репрезентаната, у којих је стабло дрвено и то:

Племе: Clematideae DC.

A. P. De Candolle Prodrom. System. natural. I pag. 131.

Чаша 4-пера, бојена, са круницом или без ње, плод многе репате ахеније.

I Род: Clematis L.

C. Linnaei Gen. plant. Ed. II pag 257.

Само један цветни омотач, прашника много, прашнице споља за прашне кончиће утврђене, лишће наспрамно, без залистака.

Анализа фела.

Цветни листићи изнутра глатки, прашнице дужином равне прашним кончићима или мало што дуже, ложа нага . . . Cl. Flammula.
Цветни листићи с обе стране длакави, прашнице 2 — 3 крат краће од прашних кончића, ложа длакава . . . . . Cl. Vitalba.

---

1. Cl. Vitalba L. Spec. plant. Ed II. p. 766. L. Reichenbach Icon. Flor. Germ. et Helv. IV f. LXIV.

Српско име: бела лоза, павитина, скробут, скромут; н. Waldrebe, фр. clematite.

Цвеће бело сложено у рехаве коримбе, цветне лиске с обе стране рутаве, ахеније са врло дугим пернатим кљуном; лишће перасто, листићи срцасти, цели или усечени; стабло бавржасто, пењуће се на друго дрвеће.

Расте свуд у Србији по речним лукама и крајевима од шума, и прави гдешто густе, не проходљиве павитњаке.

Цвета у Јуну.

Употреба. Наши сељаци праве гдешто од беле лозе гужве за везивање свакојаких ствари, утврђивање ограда и др., од грана се израђују котарице; лишће садржи, као у већине биљака што у ову фамилију спадају, љут отрован сок, који кожу наједа, ако се згњечено на њу привије.

Приметва. За другу сродну фелу, што је у науци позната под именом Cl. Flammula L, сећам се да сам је негде по Србији виђао, али сам пропустио да је уберем. Из горе стављене анализе моћи ће је сваки лако разликовати од обичне беле лозе.

II Род: Atragene DC.

A. P. De Candolle Prodr. Syst. nat. I pag 9.

Два цветна омотача т. ј. чаша 4-пера, бојена, и круница много пера; цветни листићи краћи од чаше, плодника много, плод многе кљунате ахеније.

2. A. alpina DC. Prodr. I pag. 10. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. IV t. LX no 4662.

С. и. — н. Alpenrebe, фр. clematite des alpes.

Цвеће усамљено, луњаво; цветни листићи лопатичасти, љубичасти, ређе бели; лишће двојно троперо, листићи овални, заоштрљени, ободом зупчасти; стабло баврљасто, пењуће се на друго рашће; нарасте у висину од 2 — 3 метра.

У нас као да је ово шибље ретко; ја сам га нашао само на Ртњу у Алексиначкој, где расте по крајевима од јелака.

Цвета у Јуну.

Употреба. Због виђеног цвећа сади се гдешто по баштама, у осталом може да послужи на оне исте цели као и бела лоза.

Фамилија: Berberideae Vent.

E. P. Ventenat Tabl. III pag. 83.

Цвеће хермафродитно, правилно, у грозд сложено; чаша бојена, 4-пера; круница 6 — 8 пера, цветне лиске у два реда стављене; прашника 6 — 8; плодник слободан; плод 2 — 3 семена бобица; лишће цело, по стаблу расуто, ободом рескасто.

III Род: Berberis L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 150.

Чаша 6 пера с поља подбочена омотачем од три ситна приперка; круница 6 пера, круничини листићи са ситним жљездама при основи; прашника шест; цвеће жуто; плод бобица; шиб.

3. B. vulgaris L. Spec. plant. Ed II p. 471. L. Reichenbach Icon. Flor. Germ. et Helv. III t. XVIII f. 4486.

С. и. шимширика, дивљи шимшир; н. Sauerdorn; фр. vinetier, épine vinette.

Цветни грозд висећи, бобице дугуљасте, црвене; лишће објајасто, са две трокраке бодље при основи; стабло усправљено, са веругавим гранама; нарасте до висине од 2 — 3 м.

Налази се у нас по кршевитим местима, на Гребену више г. Милановца, више м. Раванице у ћупријској, у клисури Гаура Лазару близу Злота у Црноречкој, на Горици више Рама у Пожаревачкој по песку, но овде биће да је некад посађена.

Цвета у Априлу.

Употреба. Дрво од шимширике жуто је и доста тврдо, те се може употребити на финије ствари од столара и дрводеља; са кором се боје жуто коже — сафијан; кисељасте бобице могу се употребити место лимуна, од њих се гдешто прави и мацун — у Румунији.

Фамилија: Tiliaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 320.

Цвеће хермафродитно, правилно, у пазуху од лишћа у гроње сложено; чаша и круница 5 — 6 пере; прашници многобројни, потплодни, са слободним, ретко при основи слепљеним прашним концима; плодник у 5 окаца дењен, у сваком окцу по два ембриона; плод сушна, пометањем 1-семена чаура; лишће цело, при основи неједнако срцасто; доста високо дрвеће.

IV Род: Tilia L.

C. Lin. Gen. plant. II pag. 232.

Чаша бојена; плод округао, длакав, цветна дршка подбочена дугачким приперком, који је до пола за петељку прирастао, цвеће беличасто, мирисаво.

Анализа фела.

1. Круничини листићи подбочени изнутра љуспама, на које су насађени прашници, лишће оздо сребрасто бело . . . . . T. argentea.
   Круничини листићи без љуспа . . . . . 2.
2. Плод чврст, са испалим уздужним гредама. . . . . T. platyphyllos.
   Плод папираст, са слабо испалим гредама. . . . . T. sylvestris.

4. T. argentea Desf. Cat. plant. hort. Paris. p. 150. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. et Helv. VI t. CCCXXIV.

С. и. бела липа; н. Silberlinde; фр. tilleul argenté.

Цветне лиске при основи изнутра подбочене повеликим љуспама, на којима су утврђени прашници; лишће повелико по наличју од густих звездастих длака сребрасто бело; плод без уздужних греда.

Расте у нас врло обилато по нижим брдима, најчешће у присоју, где је подлога каменита, у друштву са црним јасеном, ситном границом, цером и мачјим грабом.

Цвета од пола Јуна.

5. T. platyphyllos Scop. Flora Carn. p. 373. L. Reichenb. Flor. Germ. VI t. CCCXVI.

С. и. црна липа, сирдљива липа; н. Sommerlinde; фр. tilleul commun.

Цвеће малобројно, цветне лиске без љуспа при основи; плод чврст, дрвењаст, са пет испалих уздужних греда; лишће доста велико, матороо по наличју длакаво, пупољци длакави.

Расте по брдима, гдешто са белом липом, но обично боље успева по дивљачнијим и хланијим местима.

Цвета у Јуну.

6. T. sylvestris Desf. Cat. plant. hort. Paris. pag. 152. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. VI t. CCCXI.

С. и. липолист; н. Winterlinde; фр. tilleul des bois.

Цвеће многобројно, цветно лишће без љуспа при основи; плод папираст, са слабо испалим гредама; лишће доста ситно, оздо пепељаво, са четкицама од смеђих длака у пазуху од нерва; пупољци глатки.

Расте са пређашњом фелом, највише по дивљачним, планинским местима.

Цвета у Јуну.

Употреба. Липово је дрво због своје лакоће = 0·439 а), финоће и једнакости ткања, а и због беле боје много употребљено од столара и дрводеља на свакојаке покућне ствари и алате, особито такове од којих се поред лакоће и дурашност тражи. Као гориво липовина није ствари и односи се ка буковом дрву као 0,68 : 1 б); бољи је липов угаљ, а троши се највише у хемијским лабораторијама и узима се гдешто на справљање барута. Липова је лика сложена из врло чврстих, збивених влакана и употребљује се на везивање свакојаких ствари и справљање гужава; лишће је пријатна храна за стоку; из семена може се тискати уље; цвеће пажљиво осушено врло је пријатан тој.

Фамилија: Acerineae DC.

A. P. De Candolle Theor. élement. pag. 244.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично, обично у обилат грозд сложено; чаша 4—9 пера обично 5 пера, срасла са подебелим колутом на који су остали делови цвета утврђени; крупица 4 — 9 пера; прашника обично 8, кадшто до 12; тучкови у доњем крају срасли; плодник сложен из две срасле карпидије, у свакој карпидији по два ембриона, од којих се обично само један развија; плод 1-семена, с поља крилата жирка (самара); лишће наспрамно без залистака, обично шапасто — ређе перасто дељено.

а) Овде се разумева специфична тежа на ваздуху осушеног дрва по Dr. Th. Scheerer Lehrbuch der Metallurgie Braunschweig 1848 I p. 168.

б) По Dr Th. Hartig: Luft, Boden und Pflanzenkunde X Auflage Stuttgart 1861 I, p. 168, буково дрво као добро гориво узето је као 1, па коју се гореће сила осталог дрвља односи.

V. Род: Acer L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 159.

Круница најчешће 5-пера; прашнице на шиљате прашне кончиће нарасли; плод са различито управљеним крилима; цвеће беличасто или зеленкасто; осредње, кадшто врло високо дрвеће.

Анализа фела.

1. Лишће дугуљасто не дељено, само по ободу неправилно усечено и рескасто . A. tataricum.
   Лишће округласто, прстасто дељено . . . 2.
2. Плод са хоризонтално разведеним крилима . 3.
   Плод са мање више усправљеним крилима . 4.
3. Режњи од лишћа на врху затубасти, осредње . дрво . . . . . A. campestre.
   Режњи од лишћа заоштрљени, високо дрво. . . . . A. platanoides.
4. Плод са крилима у правом углу отстојећим . . . . . A. italum.
   Плод са крилима мање више паралелним, усправљеним . . . . . 5.
5. Лишће у три целе кришке дељено . . . . . A. monspessulanum.
   Лишће у 3 — 5, по ободу или на врху зупчастих крижака дељено. . . . . 6.
6. Плод пре зрења јасно црвен, кришке од лишћа затубасте, са затубастим зупцима. A. intermedium.
   Незрео плод жућкасто зелен, кришке од лишћа завршасте, са завршастим зупцима . . 7.
7. Између крила и плода округла, затворена шупљина . . . . . A. macropterum.

Шупљина између крила и плода отворена . 8.
8. Лишће особито у младог дрвета мал не до дршке прстасто дељено . . A. Heldreichii.
Лишће не дубље већ до половине у кришке дељено . . . . . A. Pseudo-Platanus.

---

7. A. tataricum L. Spec. plant. Ed. II. p. 1495. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. V t. CLXII f. 4824.

С. и. жешља, жест, жестика; н. Tatarischer Ahorn; фр. érable de Tartarie.

Цветне петељке управљене, плод пре зрења црвен са усправљеним крилима, лишће јајасто при основи срцасто, неправилно усечено и рескасто; обично шиб, кадшто сниско дрво.

Расте у нас често по крајевима од шума, у речним доловима и по брдским странама, особито много по Копаониковом подгорју.

Цвета у Мају.

8. A. monspessulanum L. Spec. plant. Ed. II p. 1497. L. Reichenb. Ic. Flor. Germ. V. t. CLXII f. 4826.

С. и. паклен, маклен, тврдак.

Цвеће рано, цветне гранчице рехаве, најзад суноврате; плод гладак, са усправљеним крилима; лишће глатко, маторо доста круто, оздо пепељаво, у три једнака, ободом цела режња дељено, при основи не срцасто; осредње дрво.

Расте у нас на многим местима по каменјарима, помешан често са јоргованом, мачјим грабом, мечјом леском и др., најлепше сам дрвеће находио више Николинаца испод Ртња у Алексиначкој.

Цвета у Априлу а тад почиње и лишће да развија.

9. A. intermedium nov. spec.

Цвеће непознато, гранчице са плодом рехаве, суноврате, плодова крила исправљена, млада црвена; лишће у пазуху од нерва длакаво, у осталом глатко, при основи право отсечено, горе у три режња дељено, средњи режањ са три, бочни са 2 — 4 затубаста зупца; осредње дрво.

Расте у нас у Књажевачкој на Бучанској гори идући Ласовачкој стени и на Лесковику у Алексиначкој, помешан са тврдаком и следујућом фелом, коју наш свет такођер тврдаком зове.

Цвета по свој прилици у Априлу, јер сам концем Маја находио савршено развит плод.

Примјетва. Ово дрво држи средину између две оближње феле, плодом је налик на пређашњу а лишћем више на фелу што следује, али као да је још сродније некој грчкој фели, A. Amaliae Orph. et Boissier Flor. Orient. I p. 951, само што грчко дрвце има јаче разведене гране и што је лишћем и плодом ситније.

10. A. italum Lauth. in K. Koch Dendrologie I p. 535. L. Reichenb. Ic. Flor. Germ. V t. CLXIII f. 4827.

Цветне гранчице обилате, усправљене; плод гладак, жућкасто зелен, са крилима у углу од 85° разведеним; лишће округласто, при основи срцасто, у 5 режања дељено, режњи по ободу крупно рескасти; омање дрво, најчешће шиб.

У нас доста ретко дрво; ја сам га нашао на Лесковику у Алексиначкој и Бучанској гори у Књажевачкој у друштву са двема пређашњим фелама, којих наш народ по имену не разликује.

Цвета у Априлу, пошто је већ лишће развио.

11. A. campestre L. Spec. plant. Ed. II p. 1467. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. V. t. CLXII f. 4825.

С. и. клеп, кун у Старом Влаху; н. Feldahorn; фр. érable champêtre.

Цвеће доста обилато, цветне петељке усправљене; плод гладак или длакав са хоризонтално разведеним крилима; лишће глатко или оздо кадифато (A. molle Op.) при основи срцасто, у пет режања дељено, режњи цели (A. austriacum Tratt.) или на врху усечени; осредње дрво.

Расте у нас свуд по доловима и нижим брдима, највише по крајевима од шума.

Цвета у Мају.

12. A. platanoides L. Spec. plant. Ed II p. 1496. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. V. t. CLXV f. 4828.

С. и. млеч; н. Spitzahorn; фр. érable plane.

Цвеће обилато, цветне петељке усправљене, плод са хоризонтално разведеним крилима, лишће глатко у пет крижака дељено, ободом зупчасто, кришке и зупци заоштрљени; високо дрво које из млађих делова, кад се ране, пушта млечан сок.

Расте по већим шумама, обично у друштву са буквом.

Цвета у Мају.

13. A. Heldreichii Orph. in Boiss. Diagn. plant. orient. nov. Ser. II, V p. 71.

Цвеће рехаво; цветне петељке усправљене; плод гладак, са нешто разведеним, под врхом раширеним крилима; лишће глатко у пет крижака цепљено, у млађег дрвета готово прстасто, кришке целе или усечене; осредње дрво.

Ово је дрво открито у Грчкој, ја сам га пак 1856 г. нашао на југу од Србије по Јавору, Голији и Јанковом камену.

Цвета у Јуну.

14. A macropterum Vis. Pemptas plant. Serb. novar. Venetiis 1857 p. II t. VI.

С. и. планински јавор.

Цвеће непознато, гранчице са плодом рехаве, суповрате: плод са крилима усправљеним, под врхом тако раширеним, да се унутарњим ободом поклапају; лишће глатко у пет крижака дељено, кришке до пола са паралелним, целим ободима, на врху усечене; високо дрво.

Ово сам дрво открио г. 1856 на Јастрепцу у Крушевачкој између Прокопа и Страцимира, где расте у друштву са буквом, обичним јавором и млечом; касније сам га виђао по Методији на Кораонику; цвета нисам још могао добавити.

Цвета по казивању пограничних стражари у једно време са обичним јавором, дакле у Јуну.

15. A. Pseudo-Platanus L. Spec. plant. Ed. II pag. 1495. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. V t. CLXIV t. 4829.

С. и. јавор; н. Traubenahorn; фр. érable sycomore.

Цвеће обилато, цветне петељке висеће; плод са крилима усправљеним, под врхом слабо раширеним; лишће оздо пепељаво, у пет крижака дељено, кришке јајасте од пола усечене или куупно рескасте, са затубастим зупцима; високо дрво.

Расте свуд по Србији са млечом, највише по буковим шумама.

Цвета у Мају, по вишим брдима у Јуну.

Употреба. Различите феле овога рода имају у техници различиту важност, према величини до које нарасту, мноштву у ком се где находе, тврдоћи и једнакости дрва и др. Најважнији у овом погледу јесу:

Клен; има необично чврсто дрво и употребљује се због тога од столара, дрводеља и машиниста у свакојако

покућне и све оне направе и алате од којих се чврстоћа и дурашност тражи; дрво од кленовог корена врло је жилаво, има лепе шаре на углађеној површини и узима се због тога од дрводеља на справљање свакојаких луксусних ствари, лула (Ulmerkoepfe), кутија и др.

Јавору је дрво мекше и од слабе дурашности, за то се узима ређе у грађу, али због једнакости дрвеног влакна тим се више троши од столара и дрводеља на покућне ствари, које нису толико изложене квару. Као гориво јавор је бољи од букве, ка којој се у пиродинамичком обзиру односи као 1, 14 : 1, а то исто важи и за друге две обичније срепе, клен и млеч.

Млечу је дрво нешто чвршће и дурашније од јаворовог, али није тако једро и бело, пак се с тога толико не тражи од столара.

Дрво од талијанске феле (A. italum.) јако је цењено од Талијана као материјал за прављење тамбура, виолина (кремонеске) и др. a).

Остале феле овога рода, које расту већином на истоку или југу од Европе, нису још научно добро испитане и за то слабо што знамо о ниховој употреби. Све садрже мање или више шећерастог сока, који се може у пролеће из набушеног дрвета исцедити и на справљање шећера и неког слабог вина употребити; лишће од већине фела добро је као храна за овце и козе, а и кора се може употребити на чињење кожа и бојадисање пређе.

Фамилија: Hippocastaneae DC.

A. P. De Candolle Theor. élem. Ed. II pag. 244.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично, неправилно; чаша отпадајућа 5-пера; листићи при основи

a) A. Bertoloni Flora ital. Bonnoniæ 1839. IV pag. 389.

у цев срасли; круница 4 — 5 пера, потплодна, цветни листићи не једнаки; прашника обично 7 ређе 5 — 10, прашни кончићи слободни насађени на колутасту ложу; плодник у 3 окца дељен, у сваком окцу по два ембриона, тучак један са врло ситним жигом на врху; плод сочна чаура са три окца од којих се гдешто само једно окце развија, семе крупно (налик на кестен); лишће наспрамно без залистака, прстасто дељено; дрвеће.

VI Род: Aesculus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 157.

Цвеће у обилат, гранат грозд сложено: чаша звоноста, из пет неједнаких режања састављена; цветне лиске окрајком разведене, наборите, прашни кончићи у лук на више накривљени; плод обрастао зељастим бодљама, које неким америчанским фелама (Ae. Pavia, Ae. lutea) фале.

16.*) Ae. Hippocastanum L. Spec. plant. Ed. II p. 488. L. Reichenb. Icon. Flop. Germ. V t. CXLI f. 4822.

С. и. —; н. Rosskastanie; фр. marronier d' Inde.

Цвеће бело са црвеним или жућкастим пегама; прашника седам; лишће 7-перо, листићи објајасто ланцетасти, по ободу двојно рескасти; доста високо дрво.

Ово дрво, тако се држи, расте дивље у Азији, али где, то није још познато. Год. 1576 донесено је у Европу, по свој прилици најпре у Цариград, а сад се који дан све више сади по парковима и друмовима, гдешто у друштву са другим фелама из Америке са црвеним и жутим цвећем (Ae. carnea, Ae. Pavia и др).

Цвета у Мају.

*) Овим знаком обележено је оно дрвеће и шибље, што у нас дивље не расте, већ је из других крајева света донесено.

Употреба. Дрво је коњском кестену — тако су га најпре Турци назвали — олоше и у грађу и гориво слабо употребљиво; нешто је боље за столарску и дрводељску радњу и може се у овом смотрењу упоредити са липовином; кора је танином обилата и може се употребити у стројарству; плод, који је на кестен посве налик, за то је до сада занемарен, што садржи неку горчину, коју су тек у новије време изнашли да одвајају, а може се употребити на справљање спирта и стирка; брашно од тог рода особито је хваљено на истоку као добра и за кашљиве коње пријатна храна a).

Фамилија: Celastrineae Br.

Ad. Brongniart Annal. des Sciences nat. X. p. 328.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично; чаша 4 — 5 пера са листићима при основи сраслим; круница 4 — 5 пера, нарасла на подебели потплодни колут; прашника 4 — 5, прашни конци слободни; један тучак са целим или у 3 — 5 режања дељеним жигом; плодник слободан, дељен у 3 — 5 окаца, у сваком окцу по два ембриона; плод пуцајући; лишће наспрамно, недељено, цело или рескасто, са ситним залисцима.

VII Род: Evonymus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 48.

Цветне гранчице у пазуху од лишћа стављене, цвеће ситно; чаша у 4 — 5 крижака дељена, цветних листића 4 — 5; прашника 4 — 5; насађених на меснат колут; плодник дељен у 3 — 5 окаца, у сваком окцу по 1 — 2 семке, лишће нераздељено, глатко; шибље.

---

a) C. Clusii Rariorum plantar. Historia Antwerpiæ 1601 p. 8.

Анализа фела.

1. Стабло и гране од мрких брадавица рапаве. . . . . E. verrucosus.
   Стабло без брадавица . . . . . 2.
2. Младе гране 4-угалне, у цвећу по четири прашника. . . . . E. europaeus.
   Младе гране ваљкасте, у цвећу по пет прашника. . . . . E. latifolius.

---

17. E. verrucosus Scop. Flor. Carn. I pag. 166. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. VI t. CCCX f. 5135.

Цветне гранчице кончасте, троцвегне; у цвету по четири прашника; плод угласт са закруженим угловима; лишће јајасто, заоштрљено; грање обрасло брадавицама; шиб ретко што већи од метра, са врло танким гранчицама.

Расте у нас свуд по шумама, особито по шумским каменљарима.

Цвета у Мају.

18. E. europaeus L. Spec. plant. Ed. II p. 286 Reichenb. Icon. VI CCCIX.

С. и. курковина, н. gemeiner Spindelbaum; фр. fusain commun, bonnet de prêtre.

Цветне гранчице кончасте, цвеће многобројно; у цвету по пет прашника; плод 5-угласт, углови остри; стабло 4-угло, глатко; лишће јајасто ланцетасто; шиб обично од висине човечјег боја, но може порасти и већи.

Расте по трњацима, брдским странама и крајевима од шума.

Цвета у Мају.

19. E. latifolius Scop. Flor. Carn. I pag. 165. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. et Helv. VI t. CCCX f. 5136.

Цветне гранчице здуљене, кончасте, цвеће многобројно; у цвету по пет прашника; плод 5-угласт, углови крилати; лишће јајасто ланцетасто, заоштрљено; стабло ваљкасто, глатко; шиб од два човечја боја и више.

Расте у нас само по вишим брдима, много ређе од пређашњих фела: ја сам га видео испод Старице у Мајданпеку, на Плешу у Књажевачкој и на Повлену у Ваљевској.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од курковине, које нешто наличи на шимшировину и које се као и шимшировина под длетом добро повија, радо се употребљује од дрводеља на гдекоје луксусне ствари, обично се пак израђује у вретена, свирке и друге ситније направе; жежено даје добар угаљ за писање и за справљање финијег барута.

Фамилија: Ampellideae H. B. et K.

Humboltd, Bonpland et Kunth Nova gen. et spec. V pag. 223.

Цвеће хермафродитно или полигамно, правилно; чаша ситна; круница 4 — 5 пера, нарасла на котплодни колут, цветни листићи на изменце стављени са ситним жљездама; прашника пет, прашни кончићи слободни; жиг седећи, не раздељен; плодник обично у два, ређе у више окаца дељен, у сваком окцу по 1 — 2 семена; лишће по стабљу расуто, са ситним венућим залисцима.

VIII Род: Vitis L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 85.

Цвеће ситно, црвенкасго, чаша петозупчаста; прашници у горњем крају дуго слепљени; бобице у два окца

дељене, малосемене; лишће шапасто дељено; баврљаст шиб, који се пење на друго рашће, и ту се утврђује рашљикама т. ј. кончастим израслима, што су из закржљалих цветних гранчица постале.

20.*) V. vinifera L. Spec. plant. Ed. II p. 293.

С. И. Винова лоза, вињага; н. Weinrebe; фр. vigne.

Цвеће многобројно, у сложен грозд збивено; бобице у вињаге свакад црне, у гајене винове лозе црне, црвене, жућкасте и зелене; лишће од свакојаке руке усечено, младо паучинасто, матоpo глатко.

Овај је шиб, тако се у опште држи, од давнине досељен из Азије у Европу, где се по умерено топлим крајевима у свакојаким варијететима гаји; у нас се вињага често налази задивљала око река и потока и по крајевима од шума, где се много крат до на врх највећег шумског дрвећа пење.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од винове лозе у техници је од слабе користи, само што даје угљенисано франкфуртско црнило; важност плода позната је.

Фамилија: Terebinthaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 405.

Цвеће хермафродитно, полигамно или дводомо, правилно; чаша 3 — 5 пера, слобоћна, листићи ређе при основи међу собом и са плодником срасли; круница 3 — 5 пера, ретко крунице нема, прашника 3 — 5 или 6 — 10, ређе више, прашни кончићи понајвише слободни, ређе при основи срасли; плодник слободан, ређе са чашом срастао, један, а кадшто их има до шест, али су већином јалови: тучак на сваком плоднику по један, жиг

не раздељен; плод не пуцајући, 1-семени, коштуничав или сушан; лишће засебно, цело или перасто, без залистака; дрвеће или шибље.

IX Род: Rhus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 145.

Цвеће у кунину сложено; чаша петодела; круница петопера, круничини листићи јајасти; прашника пет; плодник не раздељен; плод 1 — 3 семена коштуница.

Анализа фела.

Лишће цело, цветна кунина растресита . .
. . . . . R. Cotinus.
Лишће перасто, цветна кунина збивена. . .
. . . . . Rh. typhina.

---

21. Rh. Cotinus L. Spec. plant. Ed. II. p. 145.

С. и. руј; н. Sumach, Perueckensumach; фр. fustet, sumac.

Цвеће ситно, црвенкасто, плод сочиваста стиснут, гладак, многе петењке јалове, најзад здуљене, длакаве, лишће округласто, глатко; шиб од 2 м. висине.

Расте у нас врло обилато по камењарима и топлим брдским странама, помешан са јоргованом, мачјим грабом, макленом и др.

Цвета у Јуну.

22.*) Rh. typhina L. Spec. plant. Ed. II p. 380.

С. и. сирћетово дрво; н. Essigbaum; фр. vinaigrier.

Лишће перасто, са 8—10 листића на свакој страни, листићи јајасто ланцетасти, по ободу рескасти, лисне дршке, петељке и млађе гране густим рујавим длакама

обрасле; плодове гранчице врло збивене, најзад црвене уједно са плодом; осредње дрво.

Расте дивље у Америци, од куд је у Европу донесено, и ту се сади по башчама и парковима због китњастог лишћа и плода; расте врло брзо и јако се столича, те се гдешто већ и задивљало налази.

Цвета концем Јуна.

Употреба. Са дрвом од рујa може да се пређа бојадише жуто, а са кореном црвено и наранчасто; лишће се узима на чињене кожа. За нас је ово рашће од приличне важности, јер се находи врло обилато на више места особито по источним крајевима наше земље, од куд га се доста у обљижне области износи.

Од мање је важности сирћетово дрво; његово лишће може такођер да се употреби у стројарству, а кисео плод узима се на справљање оцта и бојадисање шешира, Дали је оцат од плода сирћетовог дрвета прављен здрав, то још није осим сваке сужње доказано.

X Род: Ailanthus Desf.

R. S. Desfontaines Acta acad. Paris 1786 p. 263.

Чаша кратка, 5-дела, кришке једнаке, јајасте; круница 5-пера, дужа од чаше; у мушком цвету десет прашника, са слободним прашним кончићима нараслим на потплодни колут, у хермафродитном само 2—3, у женском без прашника; плодника 2—5, слободна, стиснута, 1-семена, плод крилата жирка; лишће перасто; високо дрво.

23.*) A. glandulosus Desf. где и род t. 35.

С. и. пајасен а); n. Himmelsbaum; фр. Vernis du Japon.

а) По Б. Шулеку: Korist i gojenje šumah. Zagreb 1866 стр. 174. Чеси су први ово дрво назвали пајасеном због велике сличности

Цвеће зеленкасто у рехаву кунину сложено; плод најзад црвен; лишће перасто, са листићима наспрамним, јајасто ланцетастим, по ободу рескастим.

Расте дивљи у Хини и на Молукским острвима, од куд је пре мало што више од једног века у Европу донесен и ту се већ често по башчама и парковима, у новије време и по шумама сади.

Употреба. Дрво је ово особито важно с тога, што необично брзо расте а), пак како и нашу климу врло добро сноси, то се може корисно употребити на засађивање голетних, пешчаних или каменитих места, у нас где се стока слабо затвара тим више, што га наше домаће животиње, због непријатног задаја његовог лишћа, не једу. Пајасеново је дрво бело, врло меко и лако, али што даље то бива чвршће и теже; на шта би се пак могло употребити, то има истом да се искуством дозна.

Фамилија: Euphorbiaceae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 1107.

Цвеће 1 — или 2 домо, из једног, ретко двојног цветног омотача сложено; чаша 4 — 9 дела; круница 5-пера, кадшто без крунице; мушко цвеће састављено из прашника, бројем са кришкама чаше равних или сугубих, нараслих посред чаше или под закржљали плодник;

у лишћу и плоду са обичним белим јасеном; ту ћемо реч моћи и ми да усвојимо тим више, што је склопљена на прилику подобних у нас речи паклен, паперје, паужина и др.

а) У парку наше војене академије посечен је лане један пајасен, коме је било 18 година, и имао је дебљину од 4 д. м; сваке је дакле године нарашћивао са 2, 2 с. м. док наше обично дрвеће на пр. буква, која доста брзо расте, не нарашћује одсеком више него са 3 м. м.

женско цвеће сложено из 2 — 3-тиног плодника, нараслог на ложу или насађеног на подужу дршку; тучка три, ређе два, цела или 2-дела; чаура 3-гука, са три окца, у сваком окцу по једна или по две семке; лишће кад укрштено, кад по стаблу расуто, већином цело, без залистака.

XI Род: Buxus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 440.

Цвеће 1-домо, са 4-делим перигоном, мушко многобројно са четири прашника, женско усамљено, мушким опкољено и подбочено 3 — губом љуспом; плодник седећи, тучка три; чаура у 3 окца дељена, у сваком окцу по две семке, лишће укрштено.

24.*) B. sempervirens L. Spec. plant. Ed. II p. 1394. L. Reichenb. Icon. Flor. V t. CLIII f. 4808.

С. и. шимшир; н. Buchsbaum; фр. buis.

Прашници стреласти, на врху затубасти; лишће лаштеће, зимзелено, са длакавим дршкама; врло гранат шиб или сниско дрво.

Расте у топлијим крајевима јужне и западне Европе, у Македонији, Грчкоі, Далмацији и др.; у нас се гдешто по башчама сади.

Цвета у Априлу.

Употреба. Дрво је шимширово врло збивеног, једнаког кроја и врло лепе жуте боје; с тога се радо употребљује од вештака на свакојаке ситније ствари, кашике, кутије, у штампарији на дрворезе, у столарству на финије покућне ствари и др.; због китњастог раста и зимзеленог лишћа гдешто се и у нас по башчама сади.

Фамилије: Rhamneae R. Br.

Rob. Brown in St. Endlicher Gen. plant. pag. 1049.

Цвеће у рехав коримб или грозд сложено, хермафродитно или пометањем диклинично, правилно; чаша 4 — 5 пера, чашими листићи при основи срасли; круница 4 — 5 пера, доста ситна, листићи нарасли на потплодни колут; прашника 4 — 5, на обод од колута насађена, прашњи кончићи слободни; тучка 2 — 4, скроз или само у доњем крају срасла; плодник сложен из 4 — 5 карпидија; плод 3-гука коштуница, са сочном или сушном оплодницом; лишће по стаблу расуто, не дељено, са ситним залисцима; шибље или сниско дрвеће.

XII Род: Paliurus Tourn.

P. Tournefort Instit. rei herb. pag. 616.

Чаша са разведеним листићима; круница 5-пера; прашника пет, прашни кончићи при основи стиснути; тучка три, жигови дугуљасти; плод сушан, по ободу крилат, у три окца дељен, у сваком окцу по једна семка.

25. P. australis Gaertn. De fructib. et seminib. plant. p. 203. M. de la Marck Illustrations des genres t. 210.

С. и. драч, чалија; n. Stechdorn; ф. argalou, porte chapeau, épine de Christ.

Круничини листићи објајасти, уврнути, прашници преко крунице пружени; крило од плода ровашено; младе гране с једне стране длакаве; лишће јајасто са три уздужна нерва; трновит шиб, у нас ретко већи од човечјег боја.

Расте у нас на више места: у Топчидеру, Алексинцу, Суповцу, Књажевцу, Зајечару, Кусјаку и др.

Цвета у Мају.

Употреба. Једина корист за коју знамо та је, што је жива ограда од чалије за сваку зверад непроходљива.

XIII Род: Rhamnus Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 417.

Чаша бокаласта, 4 — 5 дела; прашника 4 — 5; тучак један, са 1 — 4 жига: коштуница са 1 — 4 коштице; шибље, кадшто доста високо.

Анализа фела.

1. Шиб трновит, са наспрамним гранама. . . . 2.
   Шиб не трновит, са посебице стојећим гранама. 3.
2. Коштице од плода са јапећом пукотином. . . . . Rh. saxatilis.
   Коштице од плода са узаном, не јапећом пукотином . . . . . Rh. cathartica.
3. Жига 2 — 4, ретко 5 . . . . Rh. alpina.
   Тучак не раздељен, жиг главичаст . . . 4.
4. Лишће лаштеће, по ободу цело, повисок шиб. . . . . Rh. Frangula.
   Лишће тавно, по ободу рескасто, доста снизак шиб . . . . . Rh. rupestris.

---

26. Rh. saxatilis L. Spec. plant. Ed. II p. 1671. Waldstein et Kitaibel Plantae Hnng. rar. III t. 255. (Rh. tinctorius WK).

Цвеће жућкасто зелено, жиг у 2 — 4 кришке дељен; плод са 2 — 3 коштице, свака коштица с леђа са пространом уздужном браздом; лишће елиптично или ланцетасто, на далеко рескасто; гране у три завршене; снизак шиб, кадшто на земљу оборен, другда усправљен, са јако разведеним гранама.

Расте често по каменитим брдима; око Мокре горе у Ужичкој, Ртњу у Алексиначкој, Уљ камену и Богданици у Књажевачкој, Столу у Крајинској, више Раванице у Ћупријској, више Топчидера и др.

Цвета у Мају.

27. Rh. cathartica L. Spec. plant. Ed. II p. 279.

С. и. пасдрен, псећи дрен, пасјаковина; н. Wegdorn, Kreutzdorn, Hirschdorn; фр. nerprun.

Цвеће жућкасто зелено; жиг у 2 — 4 кришке дељен; коштица у плоду са узаном пукотином с леђа; лишће јајасто, на близу рескасто, горњи зупци жљездом окончани; гране у трн завршене; шиб обично већи од човечјег боја, кадшто осредње дрво.

Расте у нас врло обилато, особито по питомим местима, око река и бара: у Топчидеру, по Макишу, у Поморављу и др.

Цвета у Јуну.

28. Rh. alpina L. Spec. plant. Ed. II p. 280.

С. и. љиговина; Alpen — Faulbaum.

Цвеће полигамно, жућкасто зелено; жиг у 2 — 4 кришке дељен; лишће повелико, лаштеће, овално, по ободу ровашено, са повише, најмање 12 пари по наличју испалих нерва; гране без трња; кривудав шиб мало што већи од човечјег боја.

Расте по каменјарима: у нас у Подрињу на Крстачи више м. Раче, на Равној гори и испод Мучња у Ужичкој, на Повлену у Ваљевској, на Радочелу више Студенице и др.

Цвета у Мају.

29. Rh. rupestris Scop. Flor. Carn, I p. 164, t. 5.

Цвеће хермафродитно; црвенкасто; круница из пет јајастих листића сложена; жиг нераздељен, главичаст,

лишће тамно, јајасто или округласто, по ободу рескасто, са 6 — 9 пари по наличју видљивих нерва; гране без трња, младе длакаве; шиб усправљен, ретко што већи од аршина.

Расте у нас по кршевима: око Мокре горе у Ужичкој, више Раванице у Ћупријској, по Обручатници у Алексиначкој, на Столу у Крајинској и др.

Цвета у Мају.

30. Rh. Frangula L. Spec. plant. Ed. II p. 280.

С. и. —; н. Faulbaum, Kratzholz, Zapfenholz, Pulverholz; фр. bourgène.

Цвеће хермафродитно, бело; круница из пет јајастих листића сложена; жиг не раздељен, главичаст; лишће лаштеће, овално, по ободу цело; плод незрео црвен, најзад црн (као што је зрео у већине фела црн); усправљен шиб, од величине 3 — 4 м.

Расте по влажним местима: близу Београда у Макишу, у Моравској долини између Карановца и Осаонице, врло обилато у Подрињу идући Сакару и др.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од обичног пасдрена доста је тврдо и употребљује се од дрводеља на свакојаке ситније ствари; од последње феле (Rh. Frangula) праве се враћеви и чепови за бурад, особито је пак ово последње дрво цењено од барутџија, јер даје жежено нај бољи и нај лакши угаљ за пушчани прах.

Много је важнији од прве овде описате феле пдод, који у рано доба справљен и са којекаквим хемичким стварима помешан, даје зелену, жуту и црвену боју; у трговини је овај плод познат под именом graines d' Avignon, у нас зрна или алаџувер.

Фамилија; Leguminosae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 381.

Цвеће хермафродитно, симетрично; чаша 5 пера, са листићима кадшто од основе у цев сраслим, другда двоуснатим; круница 5 пера, лептираста, на потплодни колут нарасла, два доња цветна листића у кобилицу срасла, три остала слободна, два бочна крила, а горњи највећи барјак; прашника десет, сви прашни кончићи у целу или расцепљену цев срасли, или девет кончића сраслих а десети слободан; плод из једног оплодног листића сложен, стубић један, жиг један на врху или с бока на тучак насађен; плод махуна, дуж пуцајућа или се у попречне чланове распадајућа; лишће цело или од свакојаке руке дељено; у нас већином зељасте биљке, гдекоје шибље и много страно дрвеће.

XIV Род: Cytisus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 347.

Цвеће усамљено, у рехав грозд или збивену главицу сложено; чаша зељаста, двоусната, горња усна са три доња са два зупца, барјак усправљен; прашници у један сноп срасли; стубић усправљен; жиг на спољашњој страни од тучка косо стављен; плод стиснут, са повише семака; лишће 3-перо, ређе цело.

Анализа фела.

1. Цвеће наврх стабла или грана у голи грозд сложено . . . . . 2.
   Цвеће дуж стабла или наврх грана лишћем подбочено . . . . . 3.
3. Цветни грозд висећи, шиб од величине човечјег боја или већи . . . . C. Alschingeri.

Цветни грозд усправљен; шиб мало што већи
од метра . . . . . C. nigricans.
3. Цвеће у пазуху од лишћа дуж стабла стављено. . . . . 4.
Цвеће наврх стабла или грана у коримб сложено. . . . . 6.
4. Лишће не раздељено . . . . C. decumbens.
Лишће троперо . . . . . 5.
5. Барјак гладак, цветне петељке краће од својих чаша . . . . . C. hirsutus.
Барјак длакав, цветне петељке од дужине чаша . . . . . C. elongatus.
6. Барјак по среди наранчаст, махуна рутава. . . . . C. capitatus.
Барјак свуд једнако бојен, махуна свиласта. . . . . C. austriacus.

---

31. C. Alschingeri. Vis. Flor. Dalmat. III p. 162 Ic. LIV.

Цветни грозд висећи, цвеће рано, као у свију следујућих фела жуто; лишће 3-перо, листићи објајасти, лисна дршка озгор браздовита; махуна од положених длака свиласта, по ободу задебљала; висок шиб или осредње дрво.

Расте по камењарима, у нас само на Цеврину у Крајинској.

Цвета у Мају.

Примetba. Друга сродна фела — C. Laburnum L. —, много је обичнија по Европи, а и у нас се често виђа сађена по баштама и парковима. Ову обичну фелу зову Немци bohnenbaumartiger Geissklee, фр. aubours, faux-ébenier.

32. C. nigricans L. Spec. plant. Ed. II p. 1041. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XXII t. 20.

С. и. зановет, као већина следујућих фела; н. Geissklee.

Цветни грозд усправљен; лишће троперо, листићи елиптични, сви делови од положених длака свиласти; снизак шиб ретко што већи од метра. Лишће и младо грање осушено поцрни.

Расте по брдовитим местима, камењарима, крајевима од шума по целој Србији.

Цвета у Јуну.

33. C. capitatus Jacq. Flor. Aust. p. 21 t. 33.

Цвеће у збивен коримб сложено; барјак по среди наранчаст; грање од разведених длака рутаво, годишње гране испод коримба усправљене, стабло обично премашуће; лишће 3-перо, листићи овални, од положених длака свиласти; махуне рутаве, најзад црне; снизак, усправљен шиб, ретко што већи од аршина.

Расте по думацима и крајевима од шума.

Цвета у Јуну.

34. C. austriacus L. Spec. plant. Ed. II p 1042. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XXII t. 27 I, II.

Цвеће наврх стабла у збивен коримб сложено, барјак свуд једнако жут: гране усправљене, длакаве; лишће 3-перо, ланцетасто, од положених длака свиласто уједно са барјаком и махуном, која матора бива смеђа; снизак шиб од величине пређашње феле.

Расте у нас врло обилато по хумовитим, присојним странама.

Цвета у Јуну.

ПримеТва. По нашим вишим брдима на истоку, по Барама и Расоватом камену расте неко сродно шибље

мало што веће од педи, са врло ситним лишћем (C. microphyllus Boiss.? Diagn. plant. orient. S. II p. 5); на Копаонику у Крушевачкој са жутим длакама по целом стаблу (C. chrysotrichus Boiss.? Diagn. pl. or. I, 2, pag. 12). Да ли се пак то шибље специфично разликује од пређе описате феле, то би се могло казати истом по сравњењу Боасијером описатог рашћа.

35. C. elongatus WK. Plant. rar. Hung. II p. 200 Ic. 183.

По 2 — 4 цвета у пазуху од лишћа наврх стабла или грана у лиснат грозд сложена, петељке од дужине чаше; барјак гладак, дужи од крила, а крила дужа од кобилице; лишће троперо, листићи објајасти, од положених длака свиласти; махуна 5 — 6 пута дужа но што је широка, зрела врана; штркласт шиб, од величине човечјег боја.

Расте у нас но Подунављу више Добре, око Милановца, Текија, Брзе Паланке и др.

Цвета у Априлу.

36. C. hirsutus L. Spec. plant. Ed. II p. 1042.

Цвеће у пазуху од лишћа сложено наврх стабла у кратак, лиснат грозд; чаше двојином дуже од својих петељака; барјак гладак, много дужи од крила; махуна рутава, кадшто само по ободу трепљава, матора врана; лишће троперо, листићи овални; снизак шиб, ретко већи од аршина.

Расте у нас по думацима, крајевима од шума: више Топчидера, око Мокре горе у Ужичкој, на Копаонику у Крушевачкој, на Ђурђевом брду близу Јагодине, на Плешу и Расоватом камену у Књажевачкој и др.

Цвета у Априлу.

37. C. decumbens Walp. Repert. V p. 804 Reichb. Ic. Flor. Germ. XXII t. 25 f. III et t. 29 f. III. IV.

Цвеће усамљено или двојно, у пазуху од лишћа сложено у подугачки, лиспати, једнострани грозд; чаше 2 — 3 крат краће од својих петељака; барјак гладак, мало што дужи од кобилице; махуна (25 — 30 м. м. д. 9 м. м. ш) зрела врана, глатка или длакава; лишће цело, дугуљасто или објајасто уједно са стаблом глатко, чешће свиласто, кадшто од разведених длака рутаво (C. Halleri); шиб ретко што виши од педи.

Расте у нас по присојима нижих и виших брда, рутави варијет на југоисточној страни Ртња у Алексиначкој.

Цвета у Априлу, на вишим брдима касније.

Употреба. Ове различите феле заповета, као што их наш народ у опште називље, од слабе су користи, ван што дају, где у повећој количини расту, у лишћу и годишњим зеленим гранама пријатан и здрав брст за овце и козе, а само прва фела, што може у прилично дрвце да израсте, могла би се употребити у столарству и дрводељству.

XV Род: Genista L.

C. Lin. Gen. Plant. Ed. II pag. 343. E. Spach Revisio gen. Genistae у Annales des sciences nat. 1844.

Цвеће усамљено, у рехав грозд или збивену главицу сложено; чаша зељаста 5-дела, горње две кришке дуже, доње три кадшто врло ситне; барјак право пружен; тучак мал не прав или нешто на више савијен: махуна стиснута мало — или много семена; лишће цело, ређе тродело; доста сниско и гранато шибље.

Анализа фела.

1. Стабло од силазећег лишћа крилато. G. sagittalis.
   Стабло ваљкасто, кадшто угласто, али без крила . . . . . 2.
2. Кобилица много дужа од крила . . . . 3.
   Кобилица крилима равна или краћа . . . 4.
3. Стабло са гранатим бодљама у пазуху од лишћа . . . . . G. dalmatica.
   Стабло без такових бодаља . . . G. inermis.
4. Цвеће у пазуху од лишћа усамљено или двојно. . . . . G. pilosa.
   Цвеће наврх грана у главницу или грозд сложено . . . . . 5.
5. Лишће троперо, скоро отпадајуће . G. radiata.
   Лишће не раздељено . . . . . 6.
6. Цвеће на врло кратке петељке насађено, наврх грана у главице збивено . . G. subcapitata.
   Цвеће са умерено дугим петељкама, накрај грана у дуже или краће грозде збивено . . 7.
7. Младе гране правилно троугле . G. scariosa.
   Младе гране ваљкасте или неправилно угласте. 8.
8. Махуне рутаве . . . . . G. ovata.
   Махуне глатке, ретко длакама рехаво обрасле 9.
9. Чашине кришке дуже од својих цеви, семке угасито смеђе. . . . . G. anxantica.
   Чашине кришке краће од својих цеви, семке шућкасте или зеленкасте . . . G. tinctoria.

---

38. G. radiata Scop. Flor. Carn. II p. 61.

Цвеће наврх грана у коримб сложено; петељке много краће од својих чаша; цветни делови свиласти; барјак

од дужине кобилице; махуна ситна, свиласта, у усправљен кљун завршена; лишће троперо, свиласто, врло скоро отпадајуће; стабло усправљено са смеђом дуж набраном покожицом, гране зелене; шиб ретко већи од аршина, страног изгледа с тога, што је обично без лишћа.

Расте у нас по присојним странама и камењарима: у Подрињу на Звезди, Стоцу, близу Сокол бање у Алексиначкој на Уљ камену у Књажевачкој и др.

Цвета у Мају.

39. G. dalmatica Bartl. et Wendl. Beitraege zur Bot. II p. 74. L. Beichb. Icon. Flor. Germ. XXII t. 34 f. III.

Цвеће наврх грана у дугачак грозд сложено; чаше од дужине својих петељака; барјак гладак или само дуж среде длакав, краћи од длакаве кобилице; прашнице дугуљасте; жиг гладак; лишће цело; махуна ромбична са 2 — 3 семке; лишће ланцетасто или линеарно; стабло длакаво, обрасло разведеним, од свакојаке руке гранатим трњем; шиб мало што већи од педи.

Расте у нас по камењарима око Мокре горе, на Стоцу и Звезди у Ужичкој.

Цвета у Мају.

40. G. germanica L. var. inermis Koch Syn. Ed. II p. 168.

Цвеће у кратак, рехав, лиснат грозд сложено; чаше од дужине својих петељака; барјак гладак, уједно са крилима много краћи од кобилице; прашнице овалне; жиг гладак; махуна длакава, овална са 4 — 6 семака; лишће цело, ланцетасто или јајасто; снизак шиб од разведених длака рутав.

Расте у нас на Пањку у Ужичкој, на равном Столу у Чачанској и Копаонику у Крушевачкој.

Цвета у Мају, на Копаонику у Јуну.

41. G. subcapitata nov. spec.

Цвеће наврх грана у збивену главицу сложено и подбочено кругом од збивеног наврх грана лишћа; чаша жућкаста, од положених длака свиласта, чашине кришке равне у дужини са чашином цеви, горње две пошироке, троугалне, доње три нешто краће, линеарне; барјак на врху крњ, уједно са кобилицом свиласт; крила глатка краћа и двојипом ужа од барјака и од кобилице; махуна нешто накрива, свиласта; лишће цело, дугуљасто, у доњем крају су́жено, дуж среде обично савито, згор глатко, оздо свиласто; стабло са гранама дуж изриљано, младе гране зелене, свиласте; кривудав гранат шиб, ретко већи од педи.

Расте по кршној Обручатници испод Ртња у Алексиначкој. a)

Цвета у Јуну.

Примѣтва. Г. Е. Боасије у Жневу, коме сам ову фелу послао, желећи да је сравни са две друге сродне феле, одговорио ми је да се разликује од G. involucrata Spach тиме, што је у ове стабло јако веругаво, длакаво, лишће ситније на обе стране разведеним длакама обрасло и што петељке носе приперке; од G. Sakellariadis Boiss et Orph., што ова има цвеће наврх грана гроздасто стављено и што јој је лишће уже, с обе стране длакаво. Трећа, G. sericea Wulf. с којом се моја фела у одећи слаже, разликује се тиме, што јој је цвеће нешто веће, што су чаше на доста дуге петељке насађене, што

a) Овамо спада по свој прилици и онај ситни шиб, који расте обилато наврх Сухог рудишта у Крушевачкој, а за који сам пре држао да је G. sericea Wulf. Сравни J. Pančić Verzeichniss der in Serbien wild wachsenden Phanerogamen у Verh and lungen des zool. bot. Vereins Wien 1856. стр. 477.

су чашине кришке дуже од своје цеви и што је барјак дужи од крила и од кобилице.

42. G. sagittalis L. Spec. plant. Ed. II pag. 998.

С. и. пријештап; н. Ginster mit geflügelten Aesten.

Цвеће наврх стабла у главице сложено; чаше с поља длакаве, дуже од својих петељака; махуне рутаве, маторе смеђасте: лишће малобројно, ланцетасто, стабло крилато, доњим крајем на земљу оборено; шиб од чеперка.

Расте по дивљачним местима, највише по брдским странама на југу од Србије, близу нас идући од Бањичке механе Торлаку.

Цвета у Јуну.

43. G. scariosa Viv. Flor. Ital. Fragm. I. t. VIII.

Цвеће наврх грана у рехав грозд сложено; петељке од дужине чашине цеви; барјак гладак од дужине кобилице; прашнице дугуљасте; жиг длакав; махуне глатке, лишће ланцетасто са сушним прозрачним ободом, стабло усправљено, угласто, са троугалним гранама.

Расте по камењарима: на Ртњу и близу Сокол бање у Алексиначкој, на Столу у Крајинској, на Барама у Књажевачкој и др.

Цвета у Априлу.

44. G. anxantica DC. Prodrom. II p. 150.

Цвеће наврх грана у грозд сложено; чаша жућкаста, дужа од своје петељке, чашине кришке дуже од своје цеви, махуна дугуљаста, глатка, са 6 — 8 бубрежастих семака; лишће елиптично, кошасто, младо дугим длакама рехаво обрасло, маторо глатко и доста круто; шиб од аршина, са доста здуљеним, угластим гранама.

Расте у нас по Златибору на обали Рзава.

Цвета у Јуну.

Приметба. Овај шиб може да се по нерватури лишћа нај лакше разликује од сродне жутилице: у ове су нерви малобројни и прозрачни, а пењу се уз лисни обод до обљижњих нерва, с којима анастомишу; у наше пак феле (да-ли и у талијанске?) ти су нерви многобројни, тавни и распадају се у густу мрежу, у којој су окца прозрачна.

45. G. ovata WK. Plant. Hung. rar. I p. 86 t. 84.

Цвеће наврх грана у доста збивен грозд сложено; петељке краће од чашиних цеви; барјак гладак, дужи од осталих цветних листића; кобилица под врхом длакава; прашнице јајасте; махуна скроз рутава; лишће јајасто или овално, уједно са гранама рутаво; обично снизак шиб мало што већи од педи и тад са мало грана, или већи и врло гранат, са ужим, елиптичним лишћем — G. lasiocarpa Spach.

Расте у нас по хумовитим странама и камењарима, од равнице до нашег највећег брда, Копаоника.

Цвета у Мају.

46. G. tinctoria L. Spec. plant. Ed. II p. 998; L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XXII t. 37 f. I, II.

С. и. жутилова трава, жутилица; н. Ginster, Faerber — Ginster; фр. genêt.

Цвеће наврх грана у обилат, лиснат грозд сложено, петељке од дужине чашиних цеви; барјак гладак, од дужине кобилице; прашнице дугуљасте, завршкасте; жиг длакав; махуна зрела смеђа, глатка, ређе рехаво длакава; семке округласте; лишће ланцетасто или овално, глатко, ретко ободом трепљаво; шиб усправљен, кадшто доста висок и штркљаст — G. elatior Koch.

Расте врло обилато по бујним ливадама и крајевима од шума од равнице до осређних брда, већи варијетет у Подунављу и др.

Цвета у Јуну.

47. G. pilosa L. Spec. plant. Ed. II p. 999. L. Reichb. i. m. t. 42 f. I, II.

Цвеће усамљено или двојно у пазуху од горњег лишћа; петељке мало што дуже од чаше, барјак свиласт дужи од кобилице; прашнице на изменце нешто дуже; махуне свиласте, маторе вране, семке мургасте, нешто стинуте; лишће дугуљасто, на кратке дршке насађено, свиласто; шиб од 0,5 — 1,5 м. в.

Расте по камењарима: испод Враћевшнице у Крагујевачкој, на Мокрој гори и по Забучју у Ужичкој.

Цвета у Мају.

Употреба. И о фелама овога рода важи оно, што је мало пре о зановетима речено; једина жутилица употребљава се на бојадисање пређе, жуто и зелено.

XVI Род: Ononis L.

C. L. Gen. plant. Ed. II pag. 346.

Чаша зељаста, звоноаста, у пет крижака дељена, кришке једнаке, линеарне; барјак виђен, цртаст, кобилица здуљена у кљун; стубић горњим крајем усправљен; махуна надувена, кратка, малосемена; лишће троперо, горње не дељено, ободом рескасто; обично доста сниско шибље, са ружичним или жутим цвећем.

Анализа фела.

1. Цвеће жуто, краће од чаше . . O. Columnae.
   Цвеће ружасто, ређе бело, дуже од чаше . 2.
2. Стабло лепљиво, гране без трња. . O. hircina.

Стабло не лепљиво, гране у трн окончане . 3.
3. Стабло усправљено, корен дупке у земљу силазећи . . . . . O. spinosa.
Стабло при основи на земљу оборено, корен на далеко под земљом пузећи . O. procurrens.

---

48. O. spinosa Wallr. Sched. crit. p. 379.

С. и. гладиш; н. Hauhechel; фр. bugrane.

Цвеће усамљено, у пазуху од горњег лишћа састављајуће рехав грозд, петељке обично краће од чашине цеви; круница ружаста, једном већа од чаше, барјак овалан, на врху ртаст, дужи од кобилице а још дужи од крила; махуна зрела жућкаста, од дужине чаше, семке 2 — 4, овалне, смеђе, кржичаве; листићи округласти; стабло трновито, усправљено обрасло између лишћа пругом од подужих длака; шиб мало што већи од аршина.

Расте около путова, особито по сушним и каменитим местима.

Цвета у Јулу.

49. O. procurrens Wallr. Sched. crit. p. 381.

Цвеће усамљено у пазуху од горњег лишћа састављајуће рехав грозд, петељке краће од чашине цеви; круница ружаста, трећином дужа од чаше; барјак округласт, ртаст, дужи од кобилице и од крила; махуна овална, жљезданим длакама обрасла, матора жућкаста, краћа од чаше; семке доста велике, 1 — 2, смеђе, крвжичаве; листићи дугуљасти; стабло при основи положено, пуштајуће у земљу жиле; шиб готово сав жљезданим длакама обрастао, мало што већи од аршина.

Расте у нас доста обилато по пољима, око друмова, на крајевима од ливада и њива, у опште по питомијим местима.

Цвета у Јулу.

50. O. hircina Jacq. Hort. Vindob. p. 40. t. 93.

Цвеће обично двојно, у пазуху од лишћа наврх грана у доста кратак грозд сложено, петељке краће од чашине цеви; круница ружаста, једном дужа од чаше; барјак дугуљаст, ртаст, дужи од крила и кобилице; махуна округласта, матора мрка, краћа од чаше, семке округласте, кврживаве; листићи дугуљасти; стабло усправљено, уједно са осталим деловима жљезданим длакама обрасло; шиб ретко од 2 м.

Расте у нас по влажним местима, око река и бара: близу Београда, у Поморављу и др.

Цвета у Јулу.

51. O. Columnae All. Flor. Pedem. p. 318 t. 20 f. 3.

Цвеће усамљено у пазуху од горњег лишћа састављено у кратки лиснати грозд; петељке краће од чашиних цеви; круница жућкаста, краћа од чаше или њој равна; барјак овалан, ртаст, дужи од крила и од кобилице; махуна ромбична, матора врана, од дужине чаше; семке (4 — 6) округласте, стиснуте, мургасте, кврживаве; листићи објајасти или дугуљасти; стабло устајуће, уједно са лишћем жљезданим длакама обрасло; шиб мало што већи од педи.

Расте по каменитим брдима: на Лесковику у Алексиначкој, на Оденцу близу Белог потока, по Барама и Коларници у Књажевачкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Ово сниско шибље није бог зна од какове техничке користи, а ни стока, осим осла, не једе га због

трња којим је већином обрасло; корење од гладишевине употребљује се као лек од камена за коње, а где овог трња изобила има, узима се у врзине.

XVII Род: Robinia L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 349.

Чаша звонаста, двоусната; круница са барјаком повеликим, усправљеним; жиг наврх стубића насађен, затубаст; махуна дугуљаста, стиснута, многосемена, са виђеним обрубом; лишће перасто, глатко; високо дрво са гранама трновитим.

52.*) R. Pseudo-Acacia L. Spec. plant. Ed. II p. 1043.

С. и. багрена, бела багрена; н. Akazie; фр. robinier.

Цвеће многобројно, бело, сложено у пазуху од лишћа у висећи грозд; петељка двојином дужа од трбасте, длакаве чаше, барјак округласт од дужине кобилице; лишће са 5 — 10 пари дугуљастих листића.

Расте дивља у средњој Азији, од куд је од давна у Европу донесена, а ту се у свакојаким варијететима по башчама, око друмова, гдешто већ и у пољу сади, пак се већ и сама семењем расплођава.

Цвета у Мају.

Употреба. Због бујног, китњастог раста и обилатог, доста виђеног, мирисавог цвећа багрена се, као што је пре речено, радо сади по башчама. Али и осим тога особито је тим корисна, што брзо расте, што успева доста добро и у посној, пешчаној и каменитој земљи. Њено жућкасто и прилично тврдо дрво може корисно да се употреби од столара и дрводеља, а и као гориво врло је добро; најпосле је и брст од багрене врло пријатна храна за стоку. За нас који још ограђујемо рађене земље

багрена би могла врло корисна постати и тим, ако би се употребила као жива ограда, јер се врло лако подиже и за кратко време непроходљивом бива. Онај варијетет што тера кратке, у куглу скупљене гране, зове се у науци R. umbraculifera; не цвета и само се може садницама да размножи.

XVIII Род: Colutea L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 361.

Чаша звоноаста, 5 зуба; кобилица на врху куса; жиг нарастао испод врха на унутрашњи обод од стубића; махуна јако надувена папираста, многосемена; лишће перасто; осредни шиб.

53. C. arborescens L. Spec. plant. Ed. II p. 1045.

С. и. пуцалина, жута багрена; н. Blasenstrauch: фр. baguenaudier.

Цвеће жуто, малобројно (2 — 6), сложено у пазуху од лишћа у кратак грозд; чаша обрасла црним положеним длакама, чашина цев кратка, зупци од чаше неједнаки, доњи најдужи; барјак виђен, округао, усправљен, на врху по среди крњ; крила узана, краћа од кобилице; махуна израшћујућа у повелики, прозрачни меур; семке глатке, стиснуте, смеђе; лишће са 3 — 5 пари повеликих, објајастих, листића; шиб од висине 2 — 3 м.

Расте у нас по топлијим местима: на Гребену више г. Милановца, по Кожељским и Жупским виноградима, на Кремину испод Студенице и др.

Употреба. Жута се багрена због виђеног цвећа радо сади по башчама и парковима, у осталом од слабе је важности; младе гране могу се употребити као и жутиловка на бојадисање; лишће је стоци доста слатко, али јој проузрокује пролив.

XIX Род: Coronilla L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 66.

Чаша звонаста, 5 зуба, са кратким зупцима, два горња зупца готово до врха срасла: кобилица у кљун продужена; прашни кончићи на врху раширени: махуна ваљкаста или угласта, дуж цртаста, попреко на чланове подељена, лишће перасто; доста снизак шиб.

54. C. Emerus L. Spec. plant. Ed. II p. 1046.

С. и. — н. Strauchige Kronwicke; фр. faux baguenaudier, coronille des jardins.

Цвеће малобројно (2 — 4), на врху опште петељке у амбрелак сложено; посебне петељке краће од чаше; барјак округласт, на више усправљен, на врху крњ, на нокатац двојином од чаше дужи насађен; махуне доста танке, до чеперка дугачке; лишће са 2 — 3 пара објајастих, оздо пепељавих листића; стабло дупке стојеће, од основе своје гранато, обично од висине 1 м., ретко више.

Расте у нас по кршевима: у Подунављу, на Топишници и Уљ камену у Књажевачкој, око Мокре горе у Ужичкој и др.

Цвета у Априлу.

Употреба. За овај шиб важи оно што је мало час за жуту багрену речено; лишћем може да се пређа бојадише; стока једе овај брст али јој не прија.

Фамилија: Amygdaleae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 376.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша венућа, 5-пера, срасла у звонасту цев, са 5-делим окрајком; круница 5-пера, круничини листићи нарасли на ситни

потплодни колут; прашника 15 — 30, са слободним прашним кончићима; стубић један, жиг главичаст; плод коштуница, са једном коштицом и једним семеном; лишће не раздељено; шибље или дрвеће, са гранчицама кадшто у трн окончаним.

XX Род: Prunus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 214.

Цвеће бело, сложено у гроњу или грозд; коштуница округласта, сочна, споља глатка или обливена сивим пепељком, са коштицом округлом или дугуљастом, по површини глатком; младо лишће преко среде дуж здвојено.

Анализа фела.

1. По 1 — 2 цвета у пазуху од лишћа, зрео плод обливен сивим пепељком - . . . . . 2.
   Цвеће на врху гранчица у гроње сложено, плод без сивог пепељка . . . . . 3.
2. Плод на подужој петељци висећи, осредње дрво . . . . . Pr. insititia.
   Плод на краткој петељци усправљен, доста снизак шиб . . . . . Pr. spinosa.
3. Лишће згор лаштеће, цвеће савремено са лишћем . . . . . 4.
   Лишће згор тамно, цвеће рано т. ј. пре лишћа се развијајуће . . . . . 5.
4. Лишће округласто, осредње дрво. Pr. Mahaleb.
   Лишће објајасто, врло снизак шиб . . . . . Pr. Chamaecerasus.
5. Дршке при врху са жљездама, плод сладак . . . . . Pr. avium.

Дршке без жљезда на врху, плод кисељаст
. . . . . Pr. vulgaris.

---

55. Pr. avium L. Spec. plant. Ed. II p. 376.

С. и. дивља трешња; н. Kirschenbaum, Süss-Kirsche, Waldkirsche, Zwieselbeere; фр. cérisier.

Цвеће рано, пре цветање увијено у сушне, по ободу трепљаве љуспе; плод округао, гладак, сладак, црн или црвен; лишће објајасто, оздо длакаво, по ободу двојно рескасто; дршке са две црвенкасте жљезде на врху; гране усправљене, подземно стабло без изданака; осредње дрво.

Расте по шумама виших брда, на Јелици, по подгорју Копаоника и др., по башчама се пак у свакојаким варијететима сади.

Цвета у Априлу.

56.*) Pr. Cerasus L. Spec. plant. Ed. II p. 679.

С. и. вишња; н. Weichsel, Weichselbaum, Sauerkirsche; фр. merisier.

Цвеће рано, пре цветања савијено у љуспе од којих су спољне сушне и по ободу трепљаве а унутарње листолике; плод округласт, црвен кисељаст; лишће објајасто, двојно рескасто, глатко, дршке без жљезда; гране разведене или висећи; подземно стабло са изданцима; осредње дрво.

Расте дивља око Црног мора у Азији, одкуд је од давна у Европу донесена, те се ту у свакојаким варијететима сади, а по виноградима или око људских обиталишта често се налази задивљала.

Цвета у Априлу.

57. Pr. Mahaleb L. Gen. plant. Ed. II p. 679.

С. и. премжа, магрива, дивља вишња; н. Steinweichsel; фр. malagué, bois de St Lucie.

Цвеће савремено са лишћем, лаштеће, округласто, при основи срцасто, по ободу рескасто, дршке кадшто с две жљезде на врху; плод ситан, округласт, накисео или горчаст, шиб или врло гранато дрво.

Расте у нас по каменљарима у Подунављу, у Књаževачкој, Алексиначкој, Ћупријској, Ужичкој и др.

Цвета у Мају.

58. Pr. Chamaecerasus Jacq. Collect. I p. 133.

С. и. дивља вишња; н. Zwergweichselbaum.

Цвеће савремено са лишћем; плод округао, накисео, лишће лаштеће, објајасто, по ободу рескасто, зупци жљездом завршени; снизак шиб, ретко што већи од аршина.

Расте по топлим странама, особито где је земља каменита: више Топчидера, на Гребену више г. Милановца, по Крајинским виноградима, испод Ртња, више Параћина, по Ђурђевом брду близу Јагодине и др.

Цвета у Априлу.

59. Pr. insititia L. Spec. plant. Ed. II p. 680.

С. и. трношљива; н. Kriechenpflaumen.

Цвеће рано; петељке обично двојне, ситно длакаве; плод округласт, на подугачкој петељци висећи, коштице наборите; лишће елиптично, по ободу рескасто, оздо особито по нервима длакаво, залисци линеарни, длакави; гране разведене, мање више трновите, младе сиваcто длакаве; дрво ретко што веће од два, три човечја боја.

Расте око села, по крајевима од шума, готово по целој Србији; може бити да је у нас као и по осталој Ев-

ропи задивљала. Неки држе да је трношљива производ хибридације између трна и мађаруше а); Кох напротив је дрши за самосталну фелу која по Европи и на истоку расте б).

Цвета у Априлу.

60. Pr. spinosa L. Spec. plant. Ed. II p. 691.

С. и. трн: н. Schlehen, Schwarzdorn; фр. épinier, prunelier.

Цвеће рано, петељке усамљене, плод округласт, на краткој петељци усправљен, зрео сивим пепељком обливен, коштице наборите; лишће елиптично, по ободу рескасто, најзад глатко, залисци линеарни длакави; гране разведене, трновите, младе длакаве; шиб највише од величине човечјег боја.

Расте по думацима, по крајевима од шума, ливада и др. по целој Србији.

Цвета у Априлу.

Употреба. Плод од две прве феле и од трношљиве једе се сиров или од свакојаке руке справљен и због тога се ово дрвеће у свакојаким варијететима и по башчама сади в). Дебље дрво од већине фела у томе се слаже, што је црвенкасто, по изглађеној плосни мрасасто, те се с тога може корисно да употреби од столара у дрводеља у свакојаке дрвене направе. Од правих вишњевих грана праве се камиши, а то важи и за премжу од које су шарени ка-

а) A. Neilreich Flora von Nieder-Oesterreich Wien pag. 920.

б) K. Koch Dendrologie Erlangen 1869 I pag. 95.

в) У планинским крајевима Швајцарске дивље се трешње суше а и многа се трешњевача од њих прави, а то се све као тражена роба за добре новце продаје (b. J. Leunis Synopsis der drei Naturreiche Hannover 1864. II p. 422); ово би могло да се ради и у нас, где дивље трешње изобила расту.

миши доста цењени; незрелим трњинама може пређа да се бојадише црно, трновом кором црвено; трњем се ограђују рађене земље, особито воћњаци.

XXI Род: Amygdalus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 214.

Цвеће рано, усамљено или двојно, у пазуху од лишћа; коштуница сочна или сушна, округла или дугуљаста, споља длакава, коштице дугуљасте, мање више стиснуте од не правилних бразда или јамица изривене. У нас по свој прилици две дивље феле а).

Анализа фела.

Цвеће црвено, доста виђено, коштице без бразде по ободу, лишће линеарно ланцетасто. . . . . A. nana.

Цвеће бело, ситно, коштице са браздом по ободу, лишће дугуљасто у доњем крају сужено . . . . . A. campestris.

---

61. A. nana L. Spec. plant. Ed. II p. 677.

Лишће линеарно ланцетасто, глатко, по ободу рескасто; чашине кришке краће од својих цеви; цветни листићи ружасти, објајасти или обсрцасти; гране усправљене; шиб ретко кад већи од аршина.

Расте по каменитим присојима на Гребену више горњег Милановца, по Богданици у Књажевачкој, на Ле-

---

а) Да би се с временом могло дознати, да ли заиста и друга Бесерова фела (A campestris Bess.) у нас расте — мени је само једна по плоду позната — додао сам овде анализу обеју тих фела.

сковику и Ртњу у Алексиначкој, по Мутничком пољу у Параћинској (A. campestris Bess?) и др.

Употреба. Ово ситно шибље од слабе је користи; плод му је доста ситан и горак, и може се употребити место горког бадема. Већа фела из Азије (A. communis L), која се у нас, осим Београда, доста ретко гаји, даје познати бадем.

Фамилија: Pomaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 370.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша 5-пера, чашини листићи у доњем крају у цев слепљени и са плодником срали; круница 5-пера, нарасла на гршак од чаше; прашника 30 и више, са прашним кончићима на чаши нараслим; плодник не раздељен или раздељен у 2 — 5 окаца; плод сочан, срастао са чашом која мање више задебља и у меснату масу израсте; лишће цело, кадшто дељено, подбочено ситним, махом отпадајућим залисцима; дрвеће или шибље.

α) Плод са коштаном ендокарпијом.

XXII Род: Mespilus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 217.

Цвеће виђено, бело, наврх грана усамљено, чашини листићи повелики; тучкова пет, плодник са два окца, у сваком окцу но два ембриона; плод округао, у горњем крају спљоштен; лишће цело; шиб или сниско дрво.

62. M. germanica L. Spec. plant. Ed. II p. 684.

С. и. мушмула; н. Mispelbaum; фр. neflier.

Цвеће подбочено приперцима; чаша руновита; круничине лиске улубљене, по ободу нешто крецаве; плод длакав, зрео смеђ; лишће дугуљасто, на кратке петељке

насађено, у горњем пола по ободу ситно зупчасто, оздо длакаво; дивљи или задивљали шиб са трњем.

Расте по думацима у горским крајевима, чешће се налази сађен и задивљао око обиталишта селских.

Цвета у Мају.

Употреба. Сади се у нас једино због плода, који на дрвету не зриje, већ се меће у сламу или сено, где сагњили а после је сладак за јело; дрво је доста тврдо и може се употребити у дрводелству онако као од пређашњег рода.

XIII Род: Crataegus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 216.

Цвеће средње величине, бело, ређе ружасто: чаша са 5 доста кратких крижака; плодник ретко не раздељен, обично у 2 — 5 окаца дељен, у сваком окцу по два ембриона; плод округао или дугуљаст, окончан на врху остацима од чашиних крижака; лишће од свакојаке руке усечено; обично доста велико шибље, ретко осредње дрвеће.

Анализа фела.

1. По 1 — 3 тучка у цвету . . . . . 2.
   По 5 тучкова у цвету . . . . . 3.
2. Цветне петељке, глатке, чашине кришке дугуљасте, по 2—3 тучка у цвету. Cr. oxyacantha.
   Цветне петељке длакаве, чашине кришке ланцетасте, само један тучак у цвету. Cr. monogyna.
3. Плод угасито црвен . . . . Cr. pentagyna.
   Зрео плод црн . . . . . 4.
4. Чашине кришке јајасте, врховима разведене. . . . . Cr. melanocarpa.

Чашине кришке ланцетасте, низ плод оборене.
. . . . . Cr. nigra.

---

63. Cr. oxyacantha L. Spec. plant. Ed. II p. 683.

С. и. црвени глог; н. Weissdorn. Hagedorn, Heckdorn; фр. aubepine.

Цвеће сложено у обилати коримб; петељке глатке; чашине кришке дугуљасте глатке, разведене и најзад сувраћене; тучка 2 — 3; плод округласт, зрео црвен, са 2 — 3 коштице: лишће објајасто, обично у 3 кришке плитко дељено; сниско дрво или обично шиб.

У нас је овај глог ређи од следујућег белог глога; је сам га виђао на Умци и близу Даросаве у Београдској, у Роготу у Крагујевачкој и близу Чачка испод Јелице.

Цвета у Мају.

64. Cr. monogyna Jacq. Flor. Austr. III t. 292 .f. 1.

С. и. бели глог.

Цвеће сложено у обилати коримб, петељке длакаве. чашине кришке ланцетасте, завршкасте, кадшто длакаве низ плод оборене; тучак један, на врху главичаст; плод дугуљаст, зрео црвен, са једном коштицом; лишће у дубоке завршкасте кришке исечено: осредње дрво или шиб.

Расте врло обилато по свима равнијим крајевима земље наше и саставља мешовите шумарице у Поморављу, на Млави, Пеку, Тимоку и др.

Цвета у Мају.

65. Cr. pentagyna WK. in Willd. Spec. plant. II p. 1006.

Цвеће сложено у обилат коримб, петељке длакаве; чашине кришке троугалне, разведене, врхом сувраћене; тучкова пет; плод угасито црвен, овалан, са пет коштица;

лишће особито по наличју длакаво, у завршкасте кришке дубоко исечено; повећи шиб или осредње дрво.

Расте у нас у Подунављу више Добре, у Поповици испод Црног врха у Крајинској, а највише у Поморављу између Јагодине и Ћуприје.

Цвета у Мају.

66. Cr. melanocarpa M. B. Flor. taur. I p. 386.

С. и. црни глог, као и следујућа фела па коју по плоду наличи.

Цвеће сложено у обилати коримб; петељке длакаве; чашине кришке јајасте, разведене, врхом сувраћене; тучкова пет; плод црн, овалан, са пет коштица: лишће длакаво у завршкасте кришке дубоко дељено; шиб или осредње дрво.

Расте у нас по хумовитим местима и крајевима од шума: близу Трнаве и Лужница у Крагујевачкој, више Белице у Јагодинској испод Главице у Параћинској, испод м. св. Стевана и на путу у Суповац у Алексиначкој и др.

Цвета концем Маја.

67. Cr. nigra WK. Plant. Hung. rar. I p. 62 t: 61.

Цвеће сложено у обилати коримб; петељке длакаве; чашине кришке ланцетасте, или плод оборене, тучкова пет; плод црн, округао, са пет коштица; лишће длакаво, у завршкасте кришке дубоко исечено; осредње дрво.

Расте по речним лукама: у Макишу и на Циганлији близу Београда.

Цвета концем Маја, уједно са пређашњом фелом, 15 дана касније од других фела што имају црвен плод.

Употреба. Глогово је дрво бело и врло тврдо, а употребљује се од дрводеља, столара и колара на свако-

јаке направе, од којих се иште чврстоћа и дурашност. Плод од већине, особито црвених фела бљутав је и слабо се тражи за јело, боље су црне глогиње, особито од последње феле, које бивају и нај крупније. Глог је наше најтеже дрво, сп. т. = 0,871.

XXIV Род: Cotoneaster Med.

F. K. Medicus in DC. Prodrom. II pag. 632.

Цвеће у пазуху од лишћа стављено: чаша кратка, ободом 5-зуба, са усправљеним зупцима; круничини листићи дугуљасти; тучка 2 — 3, краћа од прашника; плод коштуница, са 3 — 5 коштица, које из зрелог, на врху јапећег, плода вире; лишће цело; доста сниско шибље.

Анализа фела.

Чаше и петељке глатке, ретко рехаво длакаве, плод доста ситан, црвен, ређе црн . . . . . C. vulgaris.

Чаше и петељке руновите, зрео плод алев . . . . . C. tomentosa.

---

68. C. vulgaris Lindl. Trans. of Lin. soc. XIII. p. 101.

С. и. дуњарица; н. Bergmispel, Hirschbeere.

Цвеће усамљено, ређе по 2 — 3 цвета у пазуху од горњег лишћа насађена на кратке длакаве петељке; чаша глатка, са закруженим, по ободу сушним зупцима; круничини листићи овални, мало што дужи од чаше; плод црвен, ређе црн, зрео на ниже оборен; лишће овално на врху ртасто, згор глатко, оздо бело рутаво; шиб обично од аршина, низ стене оборен, ретко по недоступним местима усправљен и од величине човечјег боја.

Расте по камењарима виших брда: на Столу у Крајинској, Плешу и Расоватом камену у Књажевачкој, на Копаонику у Крушевачкој, на Ртњу, Острој чуци и Лабуковачком камену у Алексиначкој, на ова два последња места са црним плодом.

69. C. tomentosa Lindl. где и пређашња фела.

По 3 — 5 цветова, сложених у коришб; петељке и чаше рутаве; плод алев, на својој петељци усправљен; лишће јајасто, згор длакаво, оздо руновито; шиб у свима партијама нешто крупнији од пређашњег.

Расте гдешто са пређашњим по вишим брдима, али се виђа и по кршевима нижих места: више Раванице у Ђупријској, на Стенику у Чачанској, на Мокрој гори у Ужичкој.

Цвета у Априлу.

Употреба је овог обично сниског шибља слаба: где по забрањеним местима у право стабаоце израсте, може да се корисно употреби у камише; виђа' се гдешто и по парковима.

XXV Род: Cydonia Tourn.

P. Tournefort Inst. rei herb. pag. 632.

Чаша звоната, ободом у пет листастих крижака дељена; круничини листићи округли; плодник у пет окаца дељен, у сваком окцу повише ембриона; стубића пет; плод на врху угнут, у сваком плодовом окцу по 15 — 20 хоризонтално положених семака; лишће цело; дршке залисцима подбочене; шиб или осредне дрво.

70. C. vulgaris Pers. Synops. plant. II p. 40.

С. и. гуња; н. Quittenbaum; фр. cognassier.

Цвеће виђено, ружасто, на кратке петељке насађено: чашине кришке по ободу жљезданим зупцима обра-

сле; круничини листићи овални на врху крњи, с поља рутави, два крат краћи од чаше; плод округласт, млад густим маљем обрастао; лишће јајасто по ободу цело, по наличју купадрасто, залисци ситни, овални по ободу жљездама обрасли; шиб врло гранат од 2 — 8 м. висине.

Расте у нас по топлијим странама нижих брда: више Топчидера, у Страгарима у Рудничкој, близу Јагодине и др. Неки држе да је из Цидоније на Криту по осталој Европи разнесена и да је ту после дуготрајне културе задивљала; ја бих рекао да овај шиб у нас заиста дивљи расте.

Цвета у Мају.

Употреба. Осим плода, који се од свакојаке руке приуготовљен једе а и у лекове иде, може се и доста чврсто дрво корисно да употреби у свакојаке столарске и дрводељске производе.

XXVI Род: Pirus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 481.

Чаша бокаласта, ободом у пет кратких крижака дељена; круничини листићи округли; плодник у пет окаца дељен, у сваком окцу по два ембриона; стубића пет; плод на врху угнут; лишће не раздељено, по ободу рескасто; осредње дрво, дивље са гранама у три окончаним.

Анализа фела.

1. Плод дужи од петељке, на врху и при основи угнут . . . . . P. Malus.
   Плод од дужине петељке, на врху угнут, при основи закружен или истанчан . . . . 2.

2. Лишће ланцеласто или дугуљасто, на кратке дршке насађено . . . P. amygdaliformis.
Лишће округласто, на подугачке дршке насађено . . . . . P. communis.

---

71. P. amygdaliformis Vill. Cat. des. plant. du jardin de Strassb. p. 28.

С. и. сланопаћа:

Цвеће многобројно, сложено у гроње и подбочено линеарним, под врхом нешто раширеним приперцима (који због риђих длака, којим су густо обрасли од осталих сивастих делова јако се одликују); петељке 3 — 4 крат дуже од чаше; круничини листићи овални, у гладак или при основи нешто длакав нокатац су́жени; младе прашнице љубичасте, стубићи краћи од прашника, при основи длакави; плод округласт у петељку истанчан; лишће ланцетасто или елиптично, ободом цело или ровашено, у кратку дршку су́жено на младом шибљу, на матором, плод носећем дрвећу овално, насеђено на дршку мал не равне дужине; шиб или осредње дрво са руновитим млађим деловима, под јесен осим млађих грана глатко.

Расте врло обилато по источним крајевима наше земље: у Крајинској, Црноречкој, Пожаревачкој, Ћупријској и Алексиначкој и овде се на неким местима у доста великој висини налази — испод Ртња; од овуд Мораве напротив ретко се виђа: у Јагодинској у Буковачком забрану, а једно повеће дрво идући од Белице Табориштy.

Цвета у Мају.

Приметва. Слаже се у гдечему са оном фелом што је у науци позната под именом P. nivalis Jacq. — чему

иде у прилог и име, које је наш народ овој дивљој крушци надео, — али се у другом чему подудара и са руском фелом P. eleagrifolia Pall, а); ову моју сумњу могло би да разбистри једино сравњење тих сродних фела, а томе ја до данас не имадох прилике.

72. P. communis L. Spec. plant. Ed. II p. 686.

С. и. крушка; н. Birnbaum; фр. poirier.

Цвеће многобројно, у гроње сложено; петељке танке дугачке, глатке или длакаве; круничини листићи по покатцу глатки; прашнице младе љубичасте; стубићи слободни, при основи длакави, дужином прашницима равни; плод испод среде ка петељци истанчан, или у доњем крају закружен (P. Achras Gaertn); лишће овално, младо по ободу и нервима длакаво, маторо глатко, лаштеће.

Расте по думацима, крајевима од шума, највише по нижим, питомијим местима у целој Србији; чешће онај варијетет, што му је плод у доњем крају закружен.

Цвета у Мају.

73. P. Malus L. Spec. plant. Ed. II p. 686.

С. и. јабука; н. Apfelbaum; фр. pommier.

Цвеће малобројно, у гроње сложено; петељке доста кратке уједно са чашом длакаве; плод округласт или сплоштен, зрео сладак у дивљег варијетета (P. acerba Merat.) киселаст; лишће оздо кушљавим длакама обрасло (у дивљег варијетета глатко), по ободу зупчасто; пупољци длакави.

Расте по шумама, а но башчама се у свакојаким варијететима сади б).

а) K. Koch Dendrologie Erlangen 1869. I p. 217,

б) Неки држе, да су наше дивљаке страног порекла — из Азије, и да су по дуготрајном гајењу из култура умакле и зади-

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од описатих дивљака врло је чврсто и употребљује се због лепе боје, коју изглађено добива на свакојаке столарске и дрводељске производе: незрелим плодом служи се наш народ у бојадисању пређе. Гориво дивљаке недају најбоље: дивља се крушковина односи ка буковом дрву као 0,84 : 1,0 а дивља јабуковина као 0,77 : 1,0.

XXVII Род: Sorbus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 216.

Цвеће бело, сложено у обилате коримбе, чаша звоноста, у пет кратких, врхом увернутих крижака дељена; круничини листићи округласти; плод у 3 — 5 окаца дељен, у сваком окцу по два ембриона; лишће перасто или до разне дубине усечено; дрвеће или шибље.

Анализа фела.

1. Лишће перасто . . . . . 2.
   Лишће цело или на врху усечено, ређе само у доњем крају перасто дељено . . . . 3.
2. Пупољци лепљиви, плод жућкаст, зрео само с'једне стране црвенкаст . . . S. domestica.
   Пупољци длакави, зрео плод скроз црвен . . . . . S. aucuparia.

вљале. Други напротив веле да оне расту дивље по умерених крајевима Европе, средње и западне Азије и да су се ту, а и по целом обитаваном свету под негујућом човечјом руком преобразиле у оне небројене сорте јабука и крушака, којих данас производимо. Прву мисао заступа Кох у мало час споменутој дендрологији другу Алф. Декандол у делу: Geographie botan. raisonée II стр. 889.

3. Лишће оздо купадрасто бело, зрео плод црвен . . . . . S. Aria.
Лишће глатко или само младо длакаво, зрео плод црн . . . . . S. torminalis.

---

74. S. aucuparia L. Spec. plant. Ed. II p. 683.

С. и. сирдљиковина; н. gemeine Eberesche, Vogelbeer; фр. cochêne, sorbier des oiseleurs.

Тучка три, плод округласт, доста ситан, зрео јасно црвен; лишће перасто, листићи двојно рескасти; пупољци длакави; осредњи шиб или сниско дрво.

Расте у нас доста ретко по вишим брдским странама: у Клисури више Јошаничке бање у Крушевачкој, на Плешу и Расоватом камену у Књажевачкој.

Цвета у Јуну.

75. S. domestica L. Spec. plant. Ed. II p. 684.

С. и. оскоруша; н. Garten-Eberesche, Sperlingsbaum; Sperberbaum; фр. cormier, alisier commun, sorbier domestique.

Тучка три; плод средње величине, округласт или ка петељци истанчан, зрео само са стране сунцу окренуте црвенкаст; лишће перасто, листићи рескасти, згор наборити, оздо длакави; пупољци лепљиви; осредње дрво, у свима деловима веће од пређашње феле, на коју у осталом доста наличи.

Расте у нас по брдовитим крајевима по целој земљи, а вија се често и по башчама сађена.

Цвета у Мају.

76. S. Aria Crantz. Stirp. Austr. II p. 46.

С. и. мукиња; н. Mehlbeerbaum, weissfilzige Eberesche, Weisslaub, фр. alouchier.

Тучкова пет; плод округласт, зрео црвен; лишће објајасто, са 10 — 12 по наличју видљивих нерва с обе стране главнога ребра, по ободу у горњем пола двојно рескасто, згор зелено, глатко или нешто паучинасто, оздо бело од кушљавих длака; обично шиб, ређе осредње дрво.

Расте по каменарима: више Раванице и св. Петке у Ћупријској, на Лесковику и Ртњу у Алексиначкој, на Плешу и Барама у Књажевачкој, око Ужица и др.

Цвета у Јуну.

77. S. torminalis Crantz. Stirp. Austr. II p. 38.

С. и. брекиња; н. Atlasbeer-Esche; фр. alouchier des bois.

Тучка 3 — 5; плод објајаст, сиров жућкаст, зрео црн; лишће срцасто, у неједнаке кришке дељено, доње кришке разведене; осредње дрво.

Расте по шумама, особито нижих и средњих брда по целој Србији.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од све четири феле врло је чврсто и радо се узима од столара и дрводеља у свакојаке направе; повеће феле, брекиња и оскоруша у овом су погледу нај кориснije; као гориво смрдљиковина је од слабе користи јер се односи ка буковом дрву као 0,86: 1,0 много је боља брекиња = 0,93: 1,0.; кора од свију фела може да послужи у стројарству: плод од оскоруше и брекиње, пошто сагњили, врло је добар за јело, од мукиње је брашнав, од смрдљиковине бљутав; од свију ових плодова може да се прави сирће и ракија; са смрдљиковином радо засађују на северу друмове, због китњастог лишћа и обилатог, у јесен црвеног плода.

XXVIII Род: Amelanchier Mnch.

K. Moench Methodus plant. determ. pag. 682.

Цвеће бело, малобројно, у коримб сложено; чаша звоноаста, у пет кратких, врхом разведених крижака дељена; круничини листићи ланцетасти; плодник у пет окаца дељен, у сваком окцу по два ембриона; стубића 2 — 5, при основи срасла; плод коштуница, 2 — 5 кошта; лишће не дељено.

78. A. vulgaris Mnch. где и род.

Чаша млада руњава, најзад глатка; плод округласт, зрео црн, лишће округласто или овално, ободом рескасто, на дуге петељке насађено, младо кунадрасто, маторо глатко; шиб мало кад већи од метра.

Расте у нас по кршевитим местима: око Мокре горе у Ужичкој, на Ртњу и по Обручатници у Алексиначкој.

Цвета у Априлу.

Употреба од овог шиба једина је та, што се гдешто по парковима сади.

Фамилија: Rosaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 370.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша 4 — 5 пера, кадшто двојна, унутрашњи чашини листићи мање више у цев срасли; круница 5-пера, ретко 4-пера, насађена уједно са прашницима на горњи крај од чашине цеви; прашника много, прашни конци слободни; тучкова много; плод шипак т. ј. многе коштице укрите у задебљалу цев од чаше, или плод сушан, сложен из неколицине карпидија пршљенасто на ложи нараслих и садржавајућих по једну семку или њих више; лишће цело или од свакојаке руке дељено; обично доста сниско шибље.

XXIX Род: Rosa L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 219.

Чаша у пет подугачких, много крат перастих крижака дељена, са сочном бокаластом т. ј. под врхом суженом цеви; круница 5-пера, виђена, тучкови слободни или врхом срасли, плод изнутра издевен крутим длакама, између којих стоје многобројне коштице; лишће перасто, са залисцима дршци мање или више приграслим; стабло и грање обично обрасло бодљама.

Анализа фела.

1. Тучкови врхом у један сноп срасли. R. arvensis.
   Тучкови слободни. . . . . 2.
2. Бодље по стаблу доста дебеле, при основи српасто накриве. . . . . 3.
   Бодље доста танке, чекињасте, шиљасте, мал не праве. . . . . 5.
3. Лишће, особито по наличју, жљездама обрасло, црвено, мирисаво . . . R. rubiginosa.
   Лишће само гдешто и то по ободу или држци жљездама обрасло, црвено, без мириса. . . 4.
4. Цветни листићи по ободу, особито на врху трепљави. . . . . R. belgradensis.
   Цветни листићи без трепаља на врху. R. canina.
5. Петељке са плодом суповрате . . R. alpina.
   Петељке са плодом усправљене . . . . 6.
6. Режњи од чаше цели — кадшто и у R. tomentosa. . . . . 7.
   Режњи од чаше перасти. . . . . 8.
7. Цвеће бело или бледо ружасто, плод црн . . . . . R. pimpinellifolia.

Цвеће црвено, плод црвен . . . R. reversa.
8. Лишће оздо глатко, младо црвенкасто, петељка са чашом нага . . . . R. rubrifolia.
Лишће оздо мање више длакаво или жљездовито, петељка са чашом мање више чекињама обрасла. . . . . 9.
9. Цвеће пријатна мириса, угасито црвено, шиб ретко већи од аршина. . . . . R. gallica.
10. Плод округласт од величине обичног шипка, зрео црвен, без ћубе чашиних листића на врху. . . . . R. tomentosa.
Плод јајаст, већи од обичног шипка, зрео најзад завршен усрављеним чашиним листићима . . . . . R. villosa.

---

79. R. gallica L. Spec. plant. Ed. II p. 704.

Цвеће пријатна мириса на подужој петељци усамљено, чашине кришке једва нешто перасте са листастом израсли на врху, краће од крунице, по цветању одпадајуће; тучкови слободни, краћи од прашника; плод округласт, зрео црвен, коштице у чаши седеће; лишће са 5 — 7 округластих, доста крутих, оздо длакавих, по ободу двојно рескастих листића, залисци сви једнаки; снизак шиб, ретко већи од аршина, са многобројним, танким, правим или накривим бодљама.

Расте врло обилато у целој Србији по хумовитим местима, особито у присоју.

Цвета у Мају.

80. R. pimpinellifolia Ser. in DC. Prodrom. II p. 608.

Цвеће усамљено; чашине кришке ланцетасте, не дељене, мало што дуже од цветног пуноћка; тучкови

слободни, краћи од прашника; плод округласт, згор нешто спљоштен, зрео црн; лишће са 5 — 9 овалних, доста ситних, глатких или длакавих листића, залисци под горњим лишћем нешто шири; шиб од 1 — 2 аршина, са ружастим или белим цвећем и стаблом правим бодљама, кадшто врло обилато обраслим.

Расте по дивљачним местима, ређе у равници, понајвише на осредњим брдима, особито камењарима у целој Србији.

Примѣтва. Сродну фелу, са црвеним цвећем и црвеним плодом (R. reversa WK), мислим да сам негде видео на југу од Србије, али је убрао нисам. Да би се ово могло боље испитати, ставио сам и ту фелу у анализу српских ружа.

81. R. arvensis Huds. Flor. Angl. Ed I p. 219.

Цвеће ређе усамљено, понајвише сложено у коримб; петељке дугачке, кадшто жљездама обрасле; чашине кришке ланцетасте, не дељене, најзад отпадајуће; стубићи у један сноп срасли, од дужине прашника; плод округао или дугуљаст, усправљен, зрео црвен; лишће са 5 — 7 округластих или елиптичних, по ободу рескастих листића, залисци дугуљасти, са заоштрљеним, усправљеним врховима; шиб кадшто врло дугачак, на земљу оборен или на друго се шибље пењући, са белим цвећем и бодљама једнаким, при основи стиснутим, српасто накривим.

Расте по думацима и крајевима од шума, од равнице до средњих брда, у целој Србији.

Цвета у Мају.

82. R. alpina L. Spec. plant. Ed. II p. 703.

Цвеће обично усамљено, једним приперком подбочено, петељке пре и после цветања суноврате; чашине кришке

ланцетасте, не дељене, при врху нешто раширене, од дужине цвета или дуже; плод дугуљаст, зрео црвен, окончан чашиним кришкама; лишће са 5 — 11 елиптичних, по ободу тројно рескастих листића; шиб ретко што већи од два аршина, са јасно црвеним цвећем и плодом црвеним, кад глатким, кад жљезданим длакама обраслим — R. pyrenaica Gou.

Расте по вишим брдима: на Ивици и Златибору у Ужичкој, Столовима у Чачанској, Жељину и Копаонику у Крушевачкој, Ртњу у Алексиначкој, Ивановој ливади и Ветрену у Књажевачкој.

Цвета у Јуну.

83. R. rubrifolia Vill. Histoire. des plant. du Dauph. III p. 549.

Цвеће сложено у коримб, ређе усамљено; петељке кратке, глатке или длакаве, усправљене; чашине кришке целе или перасте, завршене листастом израсли, по цветању отпадајуће; тучкови слободни; плод црвен, округао, коштице посред чаше на кратке дршчице насађене; лишће са 5 — 7 елиптичних, рескастих листића: шиб ретко што већи од човечјег боја, са бодљама ретким, нешто накривим, лишћем особито у младо доба са љубичастим нервима или скроз црвенкастим и цвећем црвеним доста ситним.

Као да је доста редка; пађена у нас више Мокре горе у Ужичкој и на Плешу у Књажевачкој.

Цвета у Мају.

84. R. canina L. Spec. plant. Ed. II p. 704,

С. и. дивља ружа, шипак као и друге феле; н. Hundsrose; фр. rosier.

Цвеће ређе усамљено, обично сложено у коримб, петељке глатке, ретко длакаве; чашине кришке пера-

сте, по цветању сувраћене, најзад отпадајуће; стубићи кратки, слободни; плод овалан или објајаст, зрео црвен, коштице насред чашине цеви на дуге дршчице насађене; лишће кад глатко, кад оздо длакаво (R. dumetorum Thuill.) са 5—7 елиптичних, завршкастих, ободом рескастих листића; шиб обично већи од човечјег боја, са стаблом од половине у лук искривљеним и бодљама доста јаким, при основи стиснутим, српасто накривљеним и цвећем ружастим, ређе белим.

Расте по душацима и крајевима од шума по целој Србији.

Цвета у Мају.

85. R. belgradensis Panč. Flora agri Belgrad. p. 130.

Цвеће усамљено или сложено у коримб; петељке глатке; чашине кришке перасте, већ за цветања сувраћене, најзад отпадајуће; круничини листићи по ободу ситним зупцима обрасли; стубићи кратки слободни; плод овалан зрео црвен, коштице насред чаше на дуге дршчице насађене; лишће глатко са 5, ретко 7 елиптичних, згор лаштећих, ободом двојно рескастих листића. Шиб као у пређашње феле од које држим да је специфично различита: са трепаља на предњем крају од цветних листића, са ранијег плода, угасито зеленог, згор лаштећег лишћа и са дебљих бодаља по стаблу.

Расте око Београда, најчешће на Топчидерском брду по крајевима винограда и поља.

Цвета у Мају.

86. R. tomentosa Sm. Flor. Britt. p. 539.

Цвеће усамљено ређе у рехав коримб сложено; петељке кадшто чекињаве; чашине кришке обично перасте, најзад отпадајуће; плод округласт, усправљен, зрео

црвен, кадшто чекињама обрастао, средње коштице на дуге дршчице насађене, лишће са 5 — 7 елиптичних, длакавих, по ободу рескастих листића; шиб од величине обичне дивље руже.

Расте у нас доста обилато по планинским крајевима: на Буковима у Ваљевској, по Муртеници у Ужичкој, на Човечјој глави и Расоватом камену у Књажевачкој и др.

Цвета у Јуну.

87. R. villosa L. Spec. plant. Ed. II p. 704.

Цвеће у рехав коримб сложено; петељке чекињаве; чашине кришке перасте, до зрења плода трајуће и усправљене; плод јајаст, чекињама обрастао, најзад готово црн, покрупан; лишће с обе стране длакаво, листићи двојно рескасти; шиб много већи од обичне руже.

Као да је ова фела у нас ређа од пређашње, јер сам је ја нашао само на Жељину у Крушевачкој.

Цвета у Јуну.

88. R. rubiginosa L. Mantiss. plant. II p. 564.

Цвеће ређе усамљено, обично у коримб сложено; петељке жљезданим длакама мање више обрасле, чашине кришке перасте, сувраћене, најзад отпадајуће, стубићи кратки, слободни; плод овалан, усправљен, зрео црвен; лишће са 5 — 7 елиптичних, глатких или длакавих, двојно рескастих, оздо свакад жљездама обраслих листића; шиб ретко што виши од два аршина, са бодљама не једнаким, српасто накривим, цвећем ружастим или белим — R. agrestis Sav, кадшто врло ситним — R. micrantha DC; понекад у обилат коримб сложени — R. umbellata Leers.

Расте у нас врло обилато по равнијим или хумовитим местима, помешана гдешто са обичним шипком од ког

је свакад мања; има је и око Београда у свима горе изложеним варијететима.

Цвета у Мају.

Употреба. Сниско и штркљасто ово шибље од слабе је економичке користи; узима се у врзине; на обичније, веће феле калеме се по башчама питоме руже; плод од обичног и планинског шипка (R. canina и R. villosa) може се, вешто справљен, употребити као мацун у јела.

XXX Род: Rubus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 220.

Чаша трајућа, са кратком цеви, дељена у пет листастих крижака; круница 5-пера; прашника много, стубићи насађени наврх плодника; плод сложен од много коштица, уваљених у нарашћујућу, сочну ложу; лишће прстасто: шибље са мање више бодљавим стаблом, белим или ружастим, у гроздове или коримбе сложеним цвећем.

Анализа фела.

1. Плод црвен, ређе беличаст . . . R. Idaeus.
   Плод при . . . . . 2.
2. Стабло угласто, са плосним или упалим странама . . . . . 3.
   Стабло ваљкасто или не разговетно угласто. 4.
3. Лишће од густих длака на обе стране бело. . . . . R. tomentosus.
   Лишће с обе стране или бар по лицу зелено. . . . . R. fruticosus.
4. Доњи листићи седећи, зрео плод сивим пепељком обливен . . . . . R. caesius.

Доњи листићи на виђену дршчицу насађени,
плод без пепељка . . . . . 5.
5. Цело стабло особито на врху жљезданим,
обично рујавим длакама обрасло . R. hybridus.
Стабло без жљезданих длака . R. nemorosus.

---

89. R. caesius L. Flor. Suec. Ed. II p. 172.

С. и. купина, оструга, као и све остале феле са мрким плодом; н. Brombeerstrauch; фр. ronce.

Цвеће сложено наврх стабла или у пазуху од лишћа у рехав грозд; чаша пепељава, чашине кришке уз зрео плод усправљене; круничини листићи бели, овални, спред рутави; плод округао, зрео црн, обливен сивастим пепељком; лишће троперо; стабло усправљено, глатко (R. umbrosus Wallr) или рутаво, на тле оборено и пуштајуће у земљу жиле (R. agrestis Weihe).

Расте по врбацима, око река и потока — глатки варијет, рутави пак по орницама, обилато и по Врачару где је ратару врло немио.

Цвета у Мају.

90. R. hybridus Vill. Prosp. des plant. du Dauphiné p. 46. Waldst. et Kitaibel Plant. rar. Hung. II p. 150. t. 141. (R. hirtus WK).

Цвеће наврх стабла сложено у гранат грозд; чаша зелена са белим обрубом, око плода усправљена; круница повелика; бела или ружаста; плод округласт, црн лаштећи; лишће троперо, средњи листак елиптичан, при основи закружен или срцаст, бочни листићи с ваљске стране раширени; сви зелени делови обрасли подугачким, обично ријим чекињама, црвеним жљездама окончаним, безцветне гране на тле оборено и пуштајуће у земљу жиле; стабло са правим бодљама; шиб од дужине 2—3 м.

Расте у нас обилато по планинским крајевима: на Авали близу Београда, на Штурцу у Рудничкој, особито много на Јастрепцу у Крушевачкој и др.

Цвета у Мају, гдешто касније.

91. R. nemorosus Hayn. Arzneig. III t. 10.

Цвеће наврх грана у рехав, доста кратак коримб сложено; чаша пепељава под зрелим плодом посувраћена, круница повелика, бела или ружаста; плод округласт, црн; лишће петоперо, горње троперо или не раздељено, листићи дугуљасти, на врху завршкасти, при основи су́жени или насрцасти, бочни мал не седећи; стабло ваљкасто, обично без длака, обрасло правим или на ниже оборенim бодљама.

Расте по планинским местима, ја сам је нашао само око Мајданпека у Крајинској.

Цвета у Јуну.

92. R. tomentosus Willd. Spec. plant. II p. 1083.

Цвеће у подугачак, гранат али збивен грозд сложено, обично доста ситно; чаша беличаста са кришкама најзад сувраћеним; цветни листићи дугуљасти, у доњем крају су́жени; плод ситан, округласт, црн; лишће петоперо са ваљкастом дршком, на обе стране беличасто од врло збивених длака, под прстима благо, листићи округласти, или дугуљасти, завршкасти, бочни мал не седећи; стабло усправљено, бодљама српасто накривим доста густо обрасло.

Расте у нас по думацима и крајевима од шума, и близу Београда у Топчидеру.

Цвета у Јуну.

93. R. fruticosus L. Flor. Suec. Ed. II p. 172.

Цвеће њаврх грана у обилати грозд сложено; чаша са белим обрубом, најзад сувраћена; круничини листићи бели или ружасти, по ободу трепљави; плод округласт, доста ситан, црн, лаштећи; лишће петоперо, зелено, оздо длакаво са браздовитом згор дршком, листићи сви на дуже или краће дршчице насађени; стабло обрасло уједно са гранама подебелим, накривим бодљама; шиб од висине 2 — 4 м.

Расте у целој Србији, по думацима и крајевима од шума.

Цвета у Јуну, кадшто по други пут у јесен.

94. R. Idaeus L. Flor. Suec. Ed. II p. 172.

С. и. малина; н. Himbeerstrauch; фр. framboisier.

Цвеће у пазуху од лишћа усамљено или сложено у рехав грозд, петељке усправљене, са зрелим плодом суноврате; чашине кришке ланцетасте, зелене, са белим обрубом, најзад сувраћене; круничине лиске беле, објајасте у покатац сужене; плод округласт, црвен, ређе беличасто жут, длакав, особита пријатна мириса; лишће перасто, са 5 — 7 овалних, оздо беличастих листића; стабло усправљено, без бодаља; шиб од висине два аршина, ретко већи.

Расте по планинским особито каменитим местима на југу и истоку од Србије; на Биљаници у Пожаревачкој, Ртњу и Озрену у Алексиначкој, на Расоватом камену, Ивановој ливади и Плешу у Књажевачкој, на Јастрепцу, Желјину и Копаонику у Крушевачкој а).

Цвета у Јуну.

а) Наврх Ртња нашао сам у цвету ситнију фелу са зељастим стаблом и врло дугим врежама; биће зар она што је позната у науци под именом R. saxatilis L, али јој плода, који би имао бити црвен, видео нисам.

Употреба. Ово бодљиво, штрљасто шибље може се корисно употребити у врзине или живу ограду, у осталом од слабе је економне користи; плод од крупнијих фела може да се сиров или од различите руке справљен једе, гдешто се од њега пече ракија; малине се већ и у нас по башчама саде.

Приметба. Осим горе описатих фела од купина, има их по свој прилици у Србији и више, али се доста тешко проучавају с тога, што ваља имати цвета и плода са истог стабла. А како сазревање плода од средње руке за два месеца касније пада него цветање, то је човеку, који какову већу област испитује, тешко да удеси, да једнога лета двапут на исто место доспе, још теже да запамти с кога је стабла шта убрао. Зато ми до сада није било могуће да сазнам, дали које од других фела, што су у западној Европи познате — у Француској 24, у Немачкој више од 40 — и у Србији расту.

XXXI Род: Spiraea L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 218.

Цвеће доста ситно, махом бело, сложено наврх стабла или грана у обилате коримбе. Чаша у пет ситних крижака дељена; круница 5-пера; прашника много; плод сушан, обично сложен из 5 многосемених карпидија: лишће цело или ободом усечено; доста сниско шибље, а има повише и зеља.

Анализа фела.

1. Лишће дугуљасто, цело од густог маља беличасто сиво . . . . . Sp. cana.
   Лишће објајасто, гдекоје цело, већином пак на врху усечено, кадшто длакаво, али при том зелено. . . . . 2.

2. Стабло и лишће глатко, цветни коримби наврх грана стављени . . . . Sp. ulmifolia.
Стабло и лишће длакаво, цветни коримби већином у пазуху од лишћа стављени. . . .
. . . . . Sp. media. Schm.

---

95. Sp. cana WK. Plant. rar. Hung. III p. 252 t. 227.

Коримби у пазуху од лишћа на умерено дуге петељке насађени; лишће овално, завршкасто, на цветним гранчицама затубасто, од густога маља сиваcто; шиб мало што виши од аршина, са стаблима у круг разведеним.

Расте у нас по камењарима око Мокре горе у Ужичкој.

Цвета у Мају.

96. Sp. media Schmidt Oester. Baumz. II p. 53 Waldst. et Kit. Plant. rar. Hung. III p. 261 t. 235 (Sp. oblongifolia WK).

С. и. — н. Spierstaude; фр. spirée као и сљедујућа.

Коримби у пазуху од лишћа на кратке петељке насађени; лишће објајасто, на цветним гранама цело, на осталима на врху усечено; усправљен шиб, обрастао по свима млађим деловима разведеним длакама; нарасте где-што до висине човечјег боја.

Расте у нас обилато по камењарима; близу Белих, води у Београдској, на Борачкој стени у Крагујевачкој, Овчару, Каблару и Чемерну у Чачанској, више Раванице у Ћупријској, на Богданици у Књажевачкој и др.

Цвета у Мају.

97. Sp. ulmifolia Scop. Flor. Carn. I p. 349. t. 22.

Коримби на врху стабла или грана на умерено дуге петељке насађени, лишће јајасто, спред по ободу усечено и двојно рескасто, глатко; шиб од висине 1 — 2 м.

Расте по вишим каменитим брдима: на Жељину и Јастрепцу у Крушевачкој, Ртњу у Алексиначкој, Плешу, Ветрену у Књажевачкој.

Цвета у Јуну.

Употреба. Од овог ситног шиба друге користи нема, ван што се због обилатог цвећа и китњастог раста по парковима сади.

Фамилија: Araliaceae Bartl.

F G. Bartling Ordin. nat. plant. pag. 238.

Цвеће хермафродитно, правилно, чаша 4 — 5пера, чашини листићи у доњем крају у цев међу собом и са плодником срасли; круница 5 — 10пера, посађена наврх чашине чеви; прашника 5 — 10, са слободним прашним кончићима; плодник у 5 — 10 окаца дељен, у сваком окцу по један ембрион; тучкова 5 — 10, слободних или сраслих; жигови главичасти; лишће цело или у режње дељено; шиб пењући се у приличну висину на друго рашће или камење.

XXXII Род: Hedera L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 86.

Чаша ободом цела или у пет крижака дељена, круничине лиске од пола разведене, плод 5—10-семена бобица.

98. H. Helix L. Spec. plant. Ed. II p. 292.

С. и. бршљан; н. Epheu; фр. lierre.

Цвеће многобројно, на једнаке, звездатим длакама обрасле, петељке насађено; круничини листићи ланцетасти, зеленкасто жути, споља длакави; бобице црне, округласте, на дрху остатком од чаше и тучка обрасле; лишће глатко, зимзелено, на цветајућим гранама цело, на стаблу у 3 — 5 крижака дељено.

Расте у нас свуд по шумама, али остаје већином снизак и јалов, а само онај бршљан цвета и носи плод, који се пење на дрвеће, камење или зидине.

Цвета у Септембру.

Употреба је од овог шиба слаба, само што се гдешто због зимзеленог лишћа по башћама сади, ради маскованья голих зидова.

Фамилија: Corneae DC.

B. P. De Candolle Prodr. syst. nat. IV pag. 271.

Цвеће хермафродитно, у гроњу сложено; чаша 4 — пера са листићима доњим крајем у цев сраслим; круница 4 — пера; прашника 4; плодник у 2 — 3 окца дељен или не раздељен; лишће нераздељено, укрштено; шибље, кадшто доста високо.

XXXIII Род: Cornus L.

C Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 48.

Чашине кришке кратке; круничини листићи за цветања разведени, носећи по један прашник; стубић к врху задебљао, жиг право отсечен, коштуница у 2 — 3 окца дељена, садржавајућа често само једну семку; лишће ободом цело.

Анализа фела.

Цвеће рано, жуто, зрео плод црвен. . C. mas.
Цвеће позно, бело, зрео плод црн C. sanguinea.

---

99. C. mas L. Spec. plant. Ed.II p. 171.

C. м. дрен; н. Hartriegel (gelber), Kornelkirschen; фр. cornouiller (mâle).

Цвеће рано, жуто, на кратке петељке насађено и састављено у коримб, подбочен омотаћен од четири улу-

бљена листића: цветни листићи ланцетасти; коштунице дугуљасте, доста крупне, зреле црвене и накиселе; лишће на кратке дршке насађено, јајасто, оздо длакаво, од паралелних нерва цртасто; шиб са сивим гранама.

Расте свуд по думацима и шумама, од равнице до средних брда.

Цвета у Фебруару.

100. C. sanguinea L. Spec. plant. Ed. II p. 171.

С. и. сиба, свиба; н. Hartriegel, Hundsbeerstrauch; фр. cornouiller sanguin.

Цвеће бело, позно, сложено наврх грана у гроњу, без особитог омотача; цветни листићи дугуљасти, споља длакави, разведени; коштунице доста ситне, окончане зупцима од закржљале чаше, зреле црне, са белим педицама; лишће на дуге дршке насађено, елиптично са сведеним к врху нервима, оздо беличасто; гране с прољећа црвене; шиб мало што већи од два аршина.

Расте свуд, највише по питомим местима, око река и потока.

Цвета у Мају.

Употреба. Дреновина је једно од нашег најтврђег дрвља и употребљује се од столара и дрводеља на свакојаке направе, од којих се јачина иште; дрењине могу да се једу, а употребљују се и на справљање слатка. Сибовина је такођер доста чврста али због обично доста танког стабла на друго се што не употребљује, до на штапове, камише и друге ситнице.

Фимилија: Loranthaceae DC.

A. P. De Candolle Prodr. IV pag. 277.

Цвеће хермафродитно или диклинично, са кожастом, у 2 — 4 режња дељеном чашом и ситном 4 — 8пером

круницом; прашника 3 — 8; плодник не раздељен, са циглим једним ембрионом; плод бобица; лишће не раздељено, наспрамно; ситно, параситно шибље.

XXXIV Род: Viscum L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 473.

Цвеће једно — или дводомо: мушко са чашом по ободу у 4 режња дељеном и 4 прашника; женско са чашом плоднику приграслом, круницом 4-пером и једним тучком без стубића; бобица округла; лишће повелико, плосно.

101. V. album L. Spec. plant. Ed. II p. 1451.

С. м. имела као и сљедујућа фела; н. Mistel; фр. gui.

По 3 — 5 цветова седећих наврх грана; зрео плод бео, прозрачан; лишће лопатичасто, ободом цело; мали шиб, ретко што већи од две педи, са гранама рачвастим, у круг разведеним.

Расте на свакојаком шумском дрвећу; липи, јабуци, ораху, лески, тополи а зар и др.

Цвета у Марту.

XXXV Род: Loranthus Juss.

A. D. Jussieu Gen. plant. pag. 236.

Цвеће хермафродитно, ретко пометањем диклинично; чаша са кратким, зупчастим ободом; круница 4 — 8пера, нарасла на чашину цев; прашника толико, колико и круничних листића; стубић кончаст, жиг главичаст, бобица јајаста; лишће повелико, плосно.

102. L. europaeus L. Spec. plant. Ed. II p. 1673.

Цвеће у пазуху од лишћа сложено у кратак грозд, свака петељка подбочена засебним приперком; лишће лопатичасто као у пређашње феле, на коју овај шиб осим цвећа јако наличи.

Расте обилато по нашим храстовим шумама, најчешће на граници, ређе на церу.

Цвета у Априлу.

XXXVI Род: Arceuthobium MB.

Marschal Bieberstein Flor. Taur. caucas. III pag. 629.

Цвеће дводомо; мушко седеће, са плоснатом у 2 — 4 режњића дељеном чашом, са 2 — 4 прашника и са закржљалим плодником; женско са цевастом, стиснутом у два режњића дељеном чашом, жигом седећим и плодником у коме има само један ембрион: лишће врло ситно; ситан шиб.

103. A. Oxycedri MB. где и род.

По 1 — 3 цвета наврх грана или у пазуху од лишћа; чашини режњићи у мушком цвету објајасти, на прилику куке увити; прашнице посред цветних листића седеће; у женском цвету чаша двоусната; плод исправа седећи, а после на кратку дршку насађен и из чаше вирећи; лишће љуспасто, доњим крајем гране обухватајуће; шиб ретко што већи од педи.

Расте на црвеној фењи (Juniperus Oxycedrus): испод Стола, по Демероњи, око Рашке и на Борју у Чачанској.

Цвета у Септембру.

Употреба. Сви делови овог ситног шибља садрже лепљиву материју, која се може кухањем одлучити и као лепак на хватање птица употребити. Друге какове користи сада нема од овог чудноватог парасита, који је некад у медецини, хироманцији и теософији већу улогу него данас играо.

Фамилија: Staphyleaceae Bartl.

T. G. Bartling Ordin. nat. pag. 351.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша петопера у цев срасла, по ободу 5-дела; круница 5-пера, слободна; пет прашника на изменце стојећих са круничиним листићима; плодника 2 — 3, при основи срасла, у сваком плоднику повише, кадшто већином пометених ембриона; плод бобица или чаура; лишће сложено, наспрамно; дрвеће, у нас само један шиб.

XXXVII Род; Staphylea L.

C. Lin Gen. plant. Ed. II pag. 128.

Чаша бојена отпадајућа; цветни листићи виђени, бели; чаура надута, из 2 — 3 капка сложена, у 2 — 3 окца дељена, упутарњим ободима од капака пуцајућа, семке смеђе, покрупне, обично по две скупа срасле.

104. St. pinnata L. Spec. plant. Ed. II p. 386. Reichenb. Flor. Germ. V t. CLXI f. 4823.

С. и. клокочика; н. Pimpernuss; фр. patenotier, faux pistachier, nez-coupé.

Цвеће наврх грана у висећи, рехав грозд сложено; петељчице под половином члановите, подбочене липеарним приперцима; чашине кришке овалне, улубљене; круничини листићи објајасти, чаши величином равни; оплодница на прилику меура надута, семке лабаво омотавајућа; лишће перасто са 5 — 7 овалних, по ободу ситно рескастих листића; шиб од 3 — 6 м.

Расте по крајевима од шума, на много места по Србији и близу Београда у Топчидеру.

Цвета у Мају.

Употреба. Бело и доста чврсто дрво од клокочике узима се од дрводеља на свакојаке ситније направе; из семака може да се тиска уље.

Фамилија: Ilicineae Brongn.

A. Brongniart. Annales des Sciences nat. X p. 529.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша 4 — 6пера, чашини листићи у доњем крају у цев срасли; круница 4 — 6пера, потплодна; прашника 4 — 6, плодник у 2 — 4 окца дељен, у сваком окцу по један ембрион, ретко њих више; плод коштуница, са четири коштице; лишће зимзелено, засебно; дрвеће или шибље.

XXXVIII Род: Ilex L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 54.

Чаша ситна, трајућа, у 4 ретко више крижака дељена, круница са разведеним окрајком; 3 — 5 седећих жигова; у свакој коштици по једна семка; шиб.

105. I. Aquifolium L. Spec.. plant. Ed. II p. 181. L. Reichenb. Ic. Flor. Germ. XVII t. MLXXX.

С. и. зеленика; н. Hülsen, Stechpalme; фр. houx.

Цвеће беличасто, у пазуху од лишћа усамљено или у рехаву гроњу сложено; коштунице црвене, лишће јајасто, лаштеће, цело или крупно зубчасто, зупци бодљиви; на северу и у нас осредњи шиб, чим даље к југу тим израшћује у веће дрво.

Зеленика као да је у нас доста ретка; ја сам је нашао у шуми више Грошнице у Крагујевачкој и испод Острвице у Рудничкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од зеленике врло је чврсто и радо се употребљује од столара и дрводеља у покућне ствари;

од грана праве се бичаље, камиши, штапови; из коре може да се куха лепак.

Фамилија: Grossularieae DC.

A. P. De Candolle Flor. de. France IV pag. 405.

Цвеће хермафродитно, ретко пометањем диклинично, правилно, чаша 4 — 5пера, доњим крајем срасла у цев и плоднику прирасла; круница 4 — 5пера, нарасла на гршак од чаше; прашника 4 — 5; плодник нераздељен, са многим ембрионима; плод бобица; лишће засебно, шапасто дељено, без залистака; сниско шибље.

XXXIX Род: Ribes L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 87.

Чаша ободом у 4 — 5 крижака дељена; круничини листићи ситни, краћи од чаше; прашника обично 5, ређе 4 или 6, прашници на круницу насађени; бобица са многим угластим семкама.

Анализа фела.

1. По 1 — 2 цвета у пазуху од лишћа, плод зрео жућкаст, бодљиви шиб. . R. Uva crispa.
   Цвеће у пазуху од лишћа у грозд сложено, зрео плод црвен, шиб без бодаља . . . . 2.
2. Цвеће дводомо, цветне гранчице усправљене . . . . . R. alpinum.
   Цвеће хермафродитно, цветне гранчице бар врхом суноврате . . . . . 3.
3. Гране сиве, лишће само по нервима длакаво, ободом рескасто . . . . . R. petraeum.
   Гране сиво смеђе, лишће скроз длакаво, ободом двојно рескасто. . . . R. multiflorum.

106. R. Uva crispa L. Spec. plant. Ed. II. p. 292.

С. и. шмањак, огроз; н. Krausbeere, Stachelbeere; фр. groseille à maquerau.

Цвеће у пазуху од лишћа усамљено или двојно, подбочено ситним преперцима, чаша у гротлу длакава; чашине кришке затубасте, врхом сувраћене; круничине лиске објајасте, усправљене, краће од чаше; стубић доле длакав, у два жига дељен; бобице округле, зеленкасте или жућкасте, ређе црвенкасте, глатке (само по башчама) или чекињама обрасле; лишће округласто у пет режања дељено, обично длакаво, насађено на кратку дршку, коју боче по 2 — 3 бодље; снизак врло гранат шиб, са цвећем жућкастим или црвенкастим.

Расте по каменитим шумама на Ивици, Звезди и Златибору у Ужичкој, на Плешу у Књажевачкој, испод Ртња у Алексиначкој и др.

Цвета у Априлу.

107. R. alpinum L. Spec plant. Ed. II p. 291.

Цвеће дводомо, мушко многобројно (20—30), женско ситније, малобројно (2—3); цветне гранчице усправљене петељчице длакаве, подбочене ланцетастим, трепљавим приперцима, кад у дужини цвећу равним, кад дужим; чаша глатка, са затубастим, разведеним кришкама; стубић врло кратак; бобице ситне, зреле црвене, бљутаве; лишће при основи срцасто; шиб мало што већи од аршина.

Расте по каменитим брдима: на Ртњу и Лесковику у Алексиначкој, Расоватом камену у Књажевачкој, по Методији испод Копаоника у Крушевачкој.

Цвета у Мају.

108. R. multiflorum Kit. in Roem. et Schult. Syst. veget. V. p. 493.

Цвеће хермафродитно, у дугачке, суноврате грозде сложено, петељчице подбочене приперцима много краћим од цвећа; цветни листићи клинасти; прашници ван крунице пружени; бобице црвене, киселе; лишће у 5 режања дељено, обилатим длакама обрасло по ободу двојно рескасто; гране смеђе, рутаве; шиб од 1 м.

Расте по каменитим брдима рекао бих на више места у Србији, ал ја сам ову фелу убрао само на Биљаници у Пожаревачкој и то са зрелим плодом 20 Јула 1864 године.

Цвета у Мају.

109. R. petraeum Wulf. in Jacq. Miscell. II p. 36.

Цвеће хермафродитно у пазуху од лишћа сложено у подугачак, најзад висећи грозд; петељке доста дебеле, длакаве, подбочене приперцима ретко кад дужим од својих петељака; чаша глатка са усправљеним, трепљавим и црвенкастим ободом; бобице доста виђене, зреле црвене, накиселе; шиб од висине 1 — 2 м.

Расте по планинским крајевима на југу од Србије: на Василиној чесми, Голији, Јанковом камену и Одвраћеници у Ужичкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Ситно ово шибље од слабе је техничке користи: прва се фела, огроз, турск. ћићинбоба, сади по башчама ради плода који се сиров или од различите руке справљен у јела меће; једна фела, која се дивља може бити и у нас налази — R. rubrum L., сади се од давна по башчама под именом морског грожђа или рибизле н. Johannis-Beere; фр. groseiller commun, ради киселастог плода, који се сиров једе или од различите руке справљен у јела и лекове меће.

б) Gamopetalae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 346.

Цвеће сложено из два цветна круга: чаше слободне или за плодник прирасле и једнопере, по ободу од различите руке дељене крунице; ретко без крунице, као у белог јасена.

Фамилија: Caprifoliaceae Rich.

A. Richard Diction. classiq. d' histoire nat. III pag. 172.

Цвеће хермафродитно, правилно или неправилно; чаша доле срасла у цев и прирасла плоднику, горе дељена у 2, 3 или 5 ситних крижака; круница насађена наврх чашине цеви, ободом у 4 — 5 крижака дељена; прашника 4—5, нараслих на круницу; плодник у 3 — 5 окаца дељен, у сваком окцу по један ембрион или њих више; плод бобица; лишће наспрамно, цело или дељено; зеље или шибље.

α) Племе: Sambucineae Rich.

A. Rich. Diction. class. d' histoire nat. III pag. 173.

Круница правилна, точкаста, по један ембрион у сваком окцу од плодника; жига три, седећа.

XL. Род: Sambucus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 128.

Цвеће у коримб сложено, бело, чаша у пет крижака дељена; круница точкаста; прашника пет; жига три, седећа; бобица у 3 — 5 окаца дељена, са 3 — 5 семака; лишће перасто дељено; осредње шибље — у нас и једно зеље (бурјан).

Анализа фела.

Плод црн, зрео са цетељком суповрат . S. nigra.

Плод црвен, зрео са петељком усправљен . . . . . S. racemosa.

110. S. nigra L. Spec. plant. Ed. II p. 385. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCCXXX.

С. и. бзова, базга; н. Hollunder (gemeiner); фр. sureau.

Цвеће сложено у обилату, испрва усправљену а најзад суноврату циму, цветови вршни на петељке насађени, бочни седећи; бобице округле, зреле црне; лишће са 5 — 7 ланцетастих, заоштрљених, ободом неједнако рескастих режања; залисци, где их има, ситни; шиб од 3 — 4 м. висине, кадшто омање дрво, са белом сржи.

Расте обилато по думацима, крајевима од шума око река и потока, гдешто и по нашим башчама.

Цвета у Јуну.

111. S. racemosa L. Spec. plant. Ed. II p. 386. J. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCCXXXI.

Цвеће сложено у обилату, округласту, свакад усправљену кунину, сви цветови на петељке насађени; бобице округле, зреле црвене; лишће са 3 — 5 јајасто — ланцетастих, ободом ситно зупчастих режања, са или без залистака, при основи од сваке лисне дршке по две брадавице; шиб 2 — 4 м. висок, са смеђастом сржи.

Много ређа од пређашње феле; ја сам је виђао испод стене Шарен града идући од Расоватог камена Ивановој ливади на источној нашој граници и на Равној гори у Ужичкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Стара базговина особито од корена врло је чврста и може се корисно употребити у столарству и дрводелству; од млађих грана праве се ткачке цеви, од старијих штрцаљке и друге ситнице; плод се кухан може јести и меће се често у лекове.

XLI Род: Viburnum L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 127.

Чаша у пет режања дељена; круница точкаста са разведеним ободом; прашника пет; жига три, седећа; бобица без тина, садржавајућа обично само једну семку, ретко њих више; лишће не дељено или гдешто само у предњем крају усечено; шибље са белим цвећем.

112. V. Lantana L. Spec. plant. Ed. II p. 384. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXXI f. I. II.

С. и. удика; н. Brustbeere, wolliger Schneeball; фр. viorne (commun).

Цвеће збивено у густ коримб; петељке длакаве; чашине кришке јајасте, затубасте; круница 4 крат дужа од чаше, са ободом у једнаке режње дељеним; бобице овалне, стиснуте, најпре зелене, после црвене, најзад црне, семке овалне стиснуте; лишће длакаво, овално, затубасто, при основи срцасто, по ободу зупчасто, без залистака при основи; шиб ретко што већи од човечјег боја, са белим мирисавим цвећем.

Расте свуд по думацима и крајевима од шума.

Цвета у Мају.

113. V. Opulus L. Spec. plant. Ed. II p. 384. L. Reichenb. Icon Flor. Germ. XVII t. MCLXXI f. III, IV.

С. и. — н. gemeiner Schneeball; фр. viorne obier, sureau d' eau.

Цвеће сложено у рехав коримб, петељке глатке; чашине кришке овалне, глатке; крунице различите величине, ситније посред коримба, а много веће по ободу; бобице округле зреле црвене, семке јајасте, при основи срцасто угнуте; лишће згор глатко, оздо длакаво, спред у 3 — 5 зупчастих крижака дељено; залисци при основи од лишћа чекињасти; шиб од 2 — 4 м. висине.

Расте обилато по бујнијим, подводним местима, око река и бара.

Цвета у Мају.

Употреба. Стабло и праве гране од удиковине узимају се у обручеве и камише; због обилног цвећа и црвеног плода обе се феле саде по парковима, последња под именом: картоп.

β) Племе: Caprifolieae Rich.

A. Richard Diction. class. d' hist. nat. III pag. 173.

Круница цеваста или звоноста, ободом двоусната или петодела; плодник са повише ембриона у сваком окцу; стубић кончаст, жига три, кадшто срасла.

XLII Род: Lonicera L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 75.

Чаша са 5-зубим окрајком; круница левкаста или звоноста са ободом двоуснатим, горња усна у четири кришке дељена, доња цела; прашника пет; плод бобица, у три окца дељена, у сваком окцу по 2 — 3 семке; лишће цело; шибље.

Анализа фела.

1. Стабло бавршасто, повијајуће се по другом рашћу, цвеће пршљенасто . . L. Caprifolium.
   Стабло усправљено, по два цвета на општу петељку у пазуху од лишћа насађена . . 2.
2. Плодници (касније бобице) мал не до врха срасли . . . . . L. alpigena.
   Плодници само у доњем крају срасли . . 3.
3. Петељке једне дужине са цвећем, плод црвен. . . . . L. Xylosteum.

Петељке много дуже од цвећа, плод црн .
. . . . . L. nigra.

---

114. L. Caprifolium L. Spec. plant. Ed. II p. 246. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXXIII f. III.

С. и. орлови нокти; н. Geisblatt (wohlriechendes); фр. chevre feuille des jardins.

Цвеће сложено у пршљен, подбочено пршљеном од два, мање више срасла листа; круница с поља маљава, са цеви дужом од обода; стубић гладак; бобице овалне, не срасле, зреле црвене; лишће глатко, оздо пепељаво, округласто на старим, а дугуљасто на млађим, јаловим гранама; стабло баврљасто, повијајуће се око другог рашћа; шиб цвећа обично црвеног, у нас жућкастог — L. pallida Host.

Расте по думацима и крајевима од шума по целој равнијој Србији.

Цвета у Мају.

115. Xylosteum. L. Spec. plant. Ed. II p. 248. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXXIV f. I. II.

С. и. —; н. Hundskirsche, Heckenkirsche, Beinholz.

По два цвета насађена у пазуху од горњег лишћа на кратку петељку; чаша са кратким, зупчастим ободом; круничина цев у доњем крају трбаста, краћа од обода, стубић и прашни кончићи длакави; бобице округласте, спљоштене, у доњем крају срасле, зреле црвене; лишће овално, длакаво, оздо бељугаво; шиб од 1 — 2 м. висине, са доста ситним, жућкастим и длакавим цвећем.

Расте по шумама виших брда дуж целе јужне наше границе, а на истоку по Плешу и Расоватом камену у Књажевачкој.

Цвета у Мају.

116. L. nigra L. Spec. plant. Ed. II p. 247. L. Reichenb. n. m. f. III.

По два цвета насађена на подугачку петељку у пазуху од горњег лишћа; чаша са кратким зупчастим ободом; круничина цев у доњем крају јако трбаста, краћа од обода; стубић и прашни кончићи при основи длакави; бобице јајасте, доњим крајем слепљене, зреле црне; лишће дугуљасто, маторо глатко; шиб мало што већи од 1 м., са белим изнутра црвенкастим цвећем.

Као да је у нас овај шиб редак, јер сам га нашао само на Одвраћеници у Ужичкој.

Цвета концем Маја.

117. L alpigena L. Spec. plant. Ed. II p. 248. L. Reichenb. n. m. t. MCLXXV f. III, IV.

По два цвета насађена на подугачку петељку у пазуху од горњег лишћа; круничина цев кратка, при основи трбаста; стубић и прашници длакави; бобице мал не целом дужином срасле, зреле црвене; лишће повелико, дугуљасто, оздо маљаво; шиб мало што већи од 1 м., са ружастим цвећем.

Расте по камењарима виших брда: на Повлену у Ваљевској, Таламбасу и Јавору у Ужичкој, Ртњу у Алексиначкој, Плешу и Расоватом камену у Књажевачкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од феле, под бр. 115 описате, особито је чврсто и може се корисно употребити у пушчане шипке, камише и др; остало шибље није од какове веће користи, осим што се због китњастог раста и доста виђеног цвећа по парковима и башчама сади; лишће је од свију фела пријатна брстина за стоку.

Фамилија: Vaccineae DC.

A. P. De Candolle Theor. élem. Ed. I. pag. 216.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша у доњем крају срасла са плодником; круница звоначаста или бокаласта, насађена наврх чашине цеви; прашници слободни, бројем са режњима од крунице равни или сугуби; плодник у 4 — 5 окаца дељен, у сваком окцу повише ембриона; стубић кончаст, жиг главичаст; плод бобица; сниско шибље, са лишћем целим, без залистака.

XLIII Род: Vaccinium L.

C. Lin. Gen. plant. Et. II pag. 166.

Чаша ретко ободом цела, понајвише 4 — 5 зуба; круница у 4 — 5 крижака дељена; прашника 8 — 10; бобица округла, на врху угнута.

Анализа фела.

1. Плод црвен, лишће зимзелено . V. Vitis Idaea.
   Плод црн, лишће зими отпадајуће. . . . 2.
2. Гране ваљкасте, лишће ободом цело оздо пепељаво. . . . . V. uliginosum.
   Гране угласте, лишће скроз зелено; ободом рескасто . . . . . V. Myrtillus.

---

118. V Myrtillus L. Spec. plant. Ed. II p. 498. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLIX f. I. II.

С. и. боровница; н. Heidelbeere; фр. myrtille, airelle.

Цвеће у пазуху од лишћа усамљено, суноврато; чаша ободом мал не цела; круница бокаласта, са режњима врхом сувраћеним; прашници са две чекињасте израсли; бобица зрела црно љубичаста, сивим пепељком обливена, киселаста; лишће овално, ободом ситно зупчасто; шиб. од 1

— 4 д. м., са цвећем ружасто и зеленкасто белим, гранама угластим или крилатим и корењем далеко под земљом пузећим.

Расте по вишим брдима на југу, од Златибора до Копаоника и на овом последњем брду заузима уз следујућу фелу и кржљаву фењу све голе висове; ређе се виђа на источној нашој граници: на Ивановој ливади, Ветрену, и Расоватом камену.

119. V. uliginosum L. Spec. plant. Ed. II p. 499 L. Reichenb. и. м. t. MCLXVIII t. V.

С. и. —; н. Rauschbeere.

Цвеће суноврато, скупљено наврх годишњих грана у ситан грозд; чаша са кратким затубастим зупцима; круница бокаласта са кришкама кратким, врхом сувраћеним; прашници са две кончасте израсли; бобице округле, зреле плаветникасто сиве, бљутаве; лишће цело, бледо зелено по наличју пепељаво; шиб од 4 — 8 д. м., са цвећем белим и ружастим, гранама ваљкастим и кореном далеко пузећим.

Расте у нас само на Копаонику у Крушевачкој.

Цвета у Јуну.

120. V. Vitis Idaea L. Spec. plant. Ed. II p. 500. Reichenb. и. м t. MCLXVIII. f. I.

С. и. брусница; н. Preuselbeere; фр. airelle du mont Ida.

Цвеће сложено наврх грана у кратак на ниже оборен грозд, петељчице краће од цвећа, подбочене приперцима по ободу трепљавим; чаша са пет троугластих, трепљавих крижака; круница до пола дељена у пет затубастих, врхом сувраћених крижака; прашници без кончастих израсли; бобице округле, зреле црвене, кисељасте; лишће зимзелено, објајасто, на врху ртасто, згор ла-

штеће, оздо од смеђих жљезда педичаво; шиб од 2 — 3 д. м. са цвећем белим или ружастим, гранама усправљеним, длакавим и корењем пузећим.

Ређи у нас од пређашњих фела, ја сам га нашао само на Копаонику у Крушевачкој и у Мајданпеку у Крајинској.

Цвета у Мају или Јуну.

Употреба. Друге користи од овог ситног шибља нема, ван што се његов плод може јести; најбољи је од боровнице, а њом може и пређа да се бојадише; плод од друге феле (V. uliginosum) бљутав је за јело, Руси држе да може у већој количини поједен и да опије и с тога га зову: пијаница.

Фамилија: Ericeae R. Br.

Rob. Brown Prodr. Flor. Nov. Holl. pag. 557.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша петопера, са листићима мање више сраслим; круница у 4—5 крижака дељена; прашници слободни, бројем равни са круничиним кришкама или сугуби, нарасли уједно са круницом на потплодни колут; плодник слободан, у 4 — 5 окаца дељен, у сваком окцу по један ембрион, или њих више; плод сушан, ређе бобичаст; лишће цело, обично зимзелено, без залистака.

α) Цлеме; Arbuteae DC.

A. P. De Candolle Prodr. Syst. nat. VII pag. 580.

Плод бобичаст не пуцајући, круница отпадајућа.

XILV Род: Arctostaphylos Adans.

M. F. Adanson Familles des plant. II pag. 165.

Чаша у пет крижака дељена; круница бокаласта, са петозубим сувраћеним ободом; прашника 10, прашнице

по наличју са две кончасте израсли; бобице округле, са пет једносемених коштица.

121. A. officinalis Wim. et. Grab. Flor. Sil. II p. 391. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. t. MCLXVII f. 3. (A. Uva ursi).

С. и. планика; н. Baerentraube, Steinbeere, Sandbeere, фр. busserole, arbousier raisins d' ours.

Цвеће суноврато, сложено у кратак грозд, петељчице краће од цвећа, подбочене ланцетастим по ободу трепљавим приперцима; чаша са поширокимкратким режњима, круница изнутра маљава уједно са прашницима; бобица округла, зрела црвена, нагрка; лишће објајасто, зимзелено, маторо скроз глатко и лаштеће; снизак шиб од 3 — 8 д. м. са ружастим цвећем, стаблом на земљу оборенимиореном пузећим.

Планика је у нас ретка; ја сам је нашао само на Ртњу у Алексиначкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Лишће од овог зимзеленог шиба трошило се некада више но данас у лекарству, важније је ово дрвце за крзнаре: Татари се служе кором и лишћем ситно изилевеним на прављене сафијана а).

β) Племе: Ericeae DC.

A. P. De Candolle Prodr. Syst. nat. VII pag. 612.

Плод сушан, пуцајући, круница венућа, не отпадајућа.

XLV Род: Bruckenthalia Rchb.

L. Reichenbach Flora excurs. I pag. 413.

Чаша ободом у 4 кришке дељена; круница кугласто звонаста, ободом 4-дела, насађена на потплодни колут,

---

а) P. S. Pallas Flora Rossica I. 2. pag. 91.

прашни кончићи у доњем крају срасли; плодник у 4 окца дељен, у сваком окцу повише ембриона, стубић ван крунице пружен, жиг главичаст; плод чаура; снизак шиб, са црвеним цвећем и игличастим, зимзеленим лишћем.

122. Br. spiculiflora Rchb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXII f. I.

Цвеће сложено наврх грана у збивени, усправљени грозд; чаша ружаста, круница угаситија; лишће ободом трепљаво, завршено белом кожастом израсли; ситан шиб, са оборенim стаблом а усправљеним гранама, ретко што већи од педи.

Редак у нас шиб; ја сам га нашао само на Копаонику између Сухог рудишта и Бећировца и близу наше источне границе на Црном врху идући од Иванове ливаде Старој планини.

Цвета у Јуну.

XLVI Род: Erica. L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 163.

Чаша 4-пера, листићи слободни или доњим крајем срасли; круница много дужа од чаше, ободом у 4 зупца дељена; прашника осам; плод чаура, у 4 окца дељена, у сваком окцу повише семака; лишће игличасто; зимзелени, сниски шиб.

123. E. carnea L. Spec. plant. Ed. II p. 504. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXV f. I.

С. и. црница, црњуша, н. Haidekraut (gemeines).

Цвеће у пазуху од горњег лишћа сложено у једнострани грозд; круница цевасто звоноста; прашници са жигом преко крунице пружени; лишће пршљенасто сложено; шиб са ружастим цвећем, мало што већи од педи.

Расте врло обилато по целој нашој јужној граници од Ивице у Ужичкој до Копаоника.

Цвета рано у пролеће чим се окопни.

XLVII Род: Calunna Salisb.

R. A. Salisbury in Trans. of the. Lin. Soc. VI pag. 317.

Чаша у 4 једнаке сушне кришке дељена; круница краћа од чаше, звоноаста; прашника осам; плод чаура, дељена у 4 окца, у сваком окцу повише семака; лишће врло ситно, наспрамно или пршљенасто; шиб.

124. C. vulgaris Salisb. в. м. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXII f. II.

С. и. врисак; н. Besenhaide; фр. bruyère (commune).

Цвеће суноврато, сложено наврх грана у једностраии грозд; чаша ружаста; круница звоноаста, два крат краћа од чаше; прашнице са игличастом израсли; лишће у 4 реда по стаблу поређано, затубасто, глатко или трепљаво, доњим крајем здуљено у две зашиљасте израсли; шиб врло гранат, ретко што већи од аршина.

У нас редак, нашао сам га само на Сакару у Подринској.

Цвета у Јуну.

Ово ситно китњасто шибље од друге користи није, већ што се узима, где га у већој количини има у метле, и што је својим обилатим до позне јесени развијајућим се цвећем издашна храна за пчеле.

Фамилија: Oleaceae Lindl.

S. Lindley. Key to Syst. bot. pag. 67.

Цвеће хермафродитно или диклинично, потпуно или лишено спољашњих цветних омотача; чаша — где је има — цеваста, у 4 кришке дељена; круница отпадајућа,

4-дела; прашника два; плодник у два окца дељен, у сваком окцу по два ембриона или њих више; плод разнолики: крилата жирка, чаура или бобица; лишће цело или перасто; шибље или дрвеће.

α) Племе: Fraxineae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 573.

Плод сушан, пуцајући или непуцајући.

XLVIII Род: Fraxinus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 497.

Цвеће полигамно или дводомо; чаша и круница 4-дела, кадшто без чаше и крунице; плод крилата жирка (samara), кадшто само са једним окцем и једном семком; лишће перасто; дрвеће.

Анализа фела.

Цвеће рано, без крунице . . Fr. excelsior.
Цвеће савремено (са лишћем), са 4-делом круницом . . . . . Fr. Ornus.

---

125. Fr. excelsior L. Spec. plant. Ed. II p. 1509. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ XVII t. MLXXII f. II — VI.

С. и. бели јасен; н. Esche; фр. frêne.

Цвеће рано, без крунице, у пазуху од лишћа гроздасто сложено, испрва усправљено а после висеће; самаре дугуљасте, у доњем крају су́жене и закружене, на врху кусе или крње и ртасте од заоставшег стубића; пупољци црни; лишће са 9 — 13 дугуљастих, оздо длакавих, по ободу рескастих листића; високо дрво са сивом испрва глатком а после наборитом кором и гранама ломљивим, зеленим и лаштећим.

Расте у нас обилато по шумама, особито по бујним пљоштама; највеће се таково дрвеће виђа у Поморављу.

Цвета у Априлу.

126. Fr. Ornus L. Spec. plant. Ed. II p. 1510. L. Reichenb. n. m. f. I.

С. и. црни јасен; н. Manna-Esche; фр. ornier, frêne à manne.

Цвеће са белом, подугачком, у 4 режња дељеном круницом, сложено наврх грана у гроздасту киту, савремено са лишћем; самаре линеарне, ртасте од заоставшег стубића; лишће са 7 — 9, кадшто и мање, овалних, оздо по нервима длакавих, по ободу од среде зупчастих листића; осредње, већином мало дрво.

Расте по топлијим местима, а особито каменјарима од Топчидера до на крај равније Србије, а гдешто стиже у присоју и до виших брда.

Цвета у Мају.

Употреба. Јасеново је дрво врло чврсто, и употребљује се често на свакојаке направе од столара, колара и дрводеља; као гориво равно је са буквом; кора може да послужи у стројарству; из живе коре случајно или навалице рањене може у топлијим крајевима да се с пролећа добије сладуњава буза, лоја згуснута претставља ману; лишће је добра брстина за стоку. На ваздуху сушена јасеновина има спец. тежу = 0,644.

XLIX Род: Syringa L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 8.

Чаша цеваста, кратка, ободом 4-зуба; круница левкаста, ободом 4-дела, много дужа од чаше; прашника два, насађена на цев од круниде; у плоднику повише

ембриона у сваком окцу; стубић кончаст у цвету укрит, жиг у два режњића дељен; чаура у два окца дељена, на две стране пуцајућа; лишће наспрамно, цело; шиб.

127. S. vulgaris L. Spec. plant. Ed. II p. 11. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MLXXIII f. I.

С. и. љиљак, јоргован; н. Flieder; фр. lilas.

Цвеће на кратке петељке насађено, сложено наврх грана у повелики, гранати грозд; лишће јајасто, глатко, ободом целцато, на дуге петељке насађено; доста висок шиб, са виђеним љубичастим, ретко белим цвећем.

Расте у нас врло обилато по каменјарима у целом Подунављу и по каменитим присојима осредњих брда, где се виђа често помешан са копривићем, тврдаком, црним јасеном и мечјом леском.

Цвета у Априлу.

Употреба. Љиљково је дрво врло чврсто и може се корисно употребити од дрводеља у свакојаке ситније направе, особито ако се најпре кваси у ћезапу, од ког добива врло лепу црвену боју; због лепог цвећа овај се шиб сади често по башчама и парковима.

β) Племе: Oleineae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 571.

Плод сочан, не пуцајући, бобица или коштуница.

L. Род: Ligustrum L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 7.

Чаша 4-дела; круница са дугом цеви а ободом у 4 режња дељеним; прашници у цвету укрити; плод бобица, подељена у два окца, у сваком окцу по две семке; лишће цело; шиб.

128. L. vulgare L. Spec. plant. Ed. II p. 10. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MLXXIV f. I, II.

С. и. калина; п. Rainwaide, фр. troëne.

Цвеће на кратке петељке насађено, бзивено наврх грана у сложен грозд; чаша ободом у врло кратке зупце дељена; круница са разведеним кришкама; жиг подебео; бобица зрела црна, грка; лишће елиптично, на кратке дршке насађено, ободом целцато, на врху ртасто; шиб ретко кад већи од човечјег боја, са осредњим, белим цвећем.

Расте обилато по думацима, особито у равнијим крајевима а и по камењарима нижих брда.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од калине бело је и доста чврсто, али због ситноће није издашно, те служи само на гдекоје ситније направе; са црним плодом боји се гдешто (у Срему) вино.

Фамилија: Solaneae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 138.

Цвеће хермафродитно, већином правилно; чаша 1-пера, у 5, ређе 4 или 10 крижака дељена; круница потплодна, 1-пера, ободом дељена у кришке, које са чашиним кришкама на изменце стоје; прашници бројем равни са круничиним кришкама на које су и нарасли; плодник у два окца дељен, у сваком окцу повише ембриона; плод бобица или чаура; лишће цело или од свакојаке руке дељено; већином зеља, ретко шибље.

LI. Род. Lycium L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 81.

Чаша бокаласта, ободом двоусната или у пет кришчица дељена; круница левкаста; прашника пет, пра-

шнице усправљене, дуж пуцајуће; плод бобица; штркљаст шиб, са гранама у лук разведеним, гдекојим у трње закржљалим.

129. L. barbarum L. Spec. plant. Ed. II p. 277. L. Reichenb. Flor. Germ. XX t. MDCXXXV f. I.

С. и. —; н. Bocksdorn.

Цвеће усамљено или у пазуху од лишћа у багље сложено; чаша двоусната, усне 2 — 3зубе; круница са разведеним или сувраћевим, у пет крижака дељеним ободом; прашници ван крунице пружени, са концима у доњем крају длакавим; бобица дугуљаста, зрела црвена; лишће ланцетасто, глатко, ободом цело; шиб од величине човечјег боја или нешто већи.

Овај шиб, од давна донесен у Европу из северне Африке, у нас се почео пре дваестину година да сади и виђа се гдешто око Београда, Пожаревца, Алексинца и др. задивљао.

Цвета у Јуну.

Употреба. Лако се прима, брзо расте и јако се столича, с тога се узима у живу ограду, под којим је именом и у нас гдешто познат; плод је као у већине биљака, што у ову фамилију спадају, отрован.

LII. Род: Solanum L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 85.

Чаша у 5, ређе 10 крижака дељена; круница точкаста; прашника 5, ређе више, прашнице сведене, на врху диром пуцајуће; плод бобица.

130. L. Dulcamara L. Spec. plant. Ed. II p. 264. L. Reichenb. XX t. MCXXXIII f. I. II.

С. и. пасквица, разводник; н. Nachtschatten; фр. morelle grimpante, douce — amère, vigne de Judée.

Цвеће ван пазуха од лишћа у разведене гроње сложено, петељке глатке, при основи зглобљене; чаша кратка, са троугластим кришкама; круница у пет ланцетастих крижака дељена; плод овалан, зрео, црвен; лишће длакаво, доње цело, горње тродело са ситнијим бочним режњима; шиб танак, баврљаст са љубичастим, по ободу маљавим цвећем, обично нижи од човечјег боја.

Расте највише по бујним, влажним местима, око бара, река и потока.

Цвета у Јуну.

Употреба је од овог сниског, по камењу и другом рашћу повијајућег се шиба слаба; годишње се гране троше у лекарије; плод је отрован.

в.) Apetalae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 264.

Један, гдешто бојени, слободни или са плодником срасли цветни омотач — перигон или периантија.

Фамилија Thymaelaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 85.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично, већином правилно; перигон цеваст или левкаст, бојен, ободом у 4 — 5 крижака дељен, са једним ембрионом, ретко њих више, стубић кончаст, жиг главичаст, кадшто седећи; плод коштуничав, сочан или сушан; лишће цело; сниско шибље или маловечна зеља.

LIII. Род: Daphne L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 163.

Перигон левкаст, венући, ободом у 4 кришке дељен; прашника 8, у два реда на перигон насађених; стубић

врло кратак; коштуница нага, са једном коштицом; шибље већином врло сниско.

Анализа фела.

1. Лишће танко, зими отпадајуће. . . . . 2.
   Лишће кожасто, зимзелено . . . . . 3.
2. Цвеће рано, црвено, шиб већи од аршина . . . . . D. Mezereum.
   Цвеће савремено са лишћем, бело, шиб мало што већи од педи . . . . . D. alpina.
3. Цвеће наврх стабла или грана у главичаст грозд сложено. . . , ... 4.
   Цвеће у пазуху од лишћа по стиблу растурено или у лиснат грозд сложено. . . . . 5.
4. Лишће клинасто, цвеће црвено. . D. Cneorum.
   Лишће елиптично или лопатигасто, цвеће бело, ... D. Blagayana.
5. Цвеће црвенкасто, шиб веругав од висине педи . . . . . D. oleoides.
   Цвеће жућкусто, шиб са усправљеним, слабо гранатим стаблом, већи од аршина. D. Laureola.

---

131. D. Mezereum L. Spec. plant. Ed. II p. 509. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XI t. DLVI.

С. и. Личац, вучја лика, хајдучка опута; н. Seidelbast, Kellerhals; фр. bois jolis, bois gentil.

Цвеће рано, ружасто, мирисаво, сложено наврх грана у грозд, окончан багљом од младог лишћа; перигом споља мљав, са цеви дужином равној ободу 4-делом, разведеном; плод овалан, зрео црвен, сочан; лишће по цвећу се развијајуће, под зиму отпадајуће, ланцета-

сто, глатко или младо трепљаво; шиб од 1 — 3 аршина, са сивом, смеђо педичавом кором.

Расте по вишим брдима, особито у буковим шумама, врло га има много на Жељину у Крушевачкој.

Цвета у Фебруару или у Марту.

132. D. Laureola L. Spec. plant. Ed. II p. 510. L. Reichenb. n. m. t. DLV f. 1179.

Цвеће зеленкасто, мирисаво, сложено наврх стабла или грана у лиснати грозд; перигон гладак, са цеви дужом од 5-делог перигона; бобице овалне, зреле црне, сочне; лишће ланцетасто или дугуљасто, зимзелено, већином наврх стабла и грана збивено; шиб обично нешто већи од аршина, са смеђасто жутом кором.

Расте по планинским местима, у нас ређе од пређашњега: више Грошнице и по Гледићској планини у Крагујевачкој и на Звезди у Ужичкој.

Цвета у Марту.

133. D. Blagayana Frey. in Reichenb. Icon. Flor. Germ. XI p. 14. t. DLV f. 1180.

С. н. јеремичак.

Цвеће бело, свенуто жућкасто, сложено наврх стабла или грана у главичасти грозд: перигон с поља длакав, са цеви дужом од 5-делог, разведеног обода; бобице округласте, зреле беле, прозрачне, сочне; лишће кожасто, лопатичасто или елиптично, згор лаштеће; шиб од половине усправљен, слабо гранат, мало што већи од педи.

Расте у нас на југу, врло обилато по серпентинским брдима: на Ивици и Златибору у Ужичкој, на Столовима у Чачанској, Јадовнику у Крушевачкој и др.

Цвета одма пошто снег окопни: год. 1870 цветао је у Београду у башчи Г. кап. Драгашевића око божића.

Примитва. Од скора сам дознао, да на Златибору расту две феле јеремичка, бели и црвени. Дали тај црвени јеремичак не претставља ону фелу, што је у науци позната под именом D. Cneorum (b. бр. 136) или другу, што у нас још није нађена — D collina Sm., то ваља да се истом испита.

134. D. oleoides L. Mantiss. p. 66.

Цвеће црвенкасто, у пазуху од горњег лишћа усамљено или двојно; перигон звонаст, с поља длакав, са цеви нешто дужом од обода, који је у пет јајастих, завршкастих крижака дељен; плод зрео сушан; лишће зимзелено, лопатичасто, младо длакаво, маторо глатко; усправљен шиб, мало што већи од педи, са веругавим гранама и наборитом, испуцалом кором.

Расте по кршевима: на Крстачи више м. Раче и по Дервенти у горњем Подрињу, особито много по Забучју близу Ужица.

Цвета у Априлу.

135. D. alpina L. Spec. plant. Ed. II p. 510.

Цвеће бело, ноћу мирисаво, сложено наврх грана у кратки грозд; перигон с поља длакав, са цеви нешто дужом од обода, који је дељен у пет ланцетастих крижака; бобице јајасте, зреле црвене, сочне; лишће ланцетасто, савремено са цвећем, младо а кадшто и маторо длакаво; шиб ретко што већи од педи, са кором сивастом и гранама чворноватим, веругавим, на врху длакавим.

Расте по кршевима, но као да је у нас редак: ја сам га нашао само на Медведнику у Ваљевској и то на тако званом доњем платну или малом Медведнику, али му цвета ни плода видео нисам, пак зато незнам поуздано, да ли баш овој фели припада.

136. D. Cneorum L. Spec. plant. Ed. II. p. 511. L. Reichenb. n. m. t. DLIV f. 1176,

Цвеће црвено, усамљено или двојно у пазуху од лишћа, сложено наврх стабла или грана у кратки грозд; перигон с поља маљав, ободом дељен у 4 — 5 дугуљастих, ртастих крижака; бобице жућкасте, зреле смеђе; лишће седеће, лопатичасто, на врху ртасто, ободом уврнуто; шиб обично мањи од аршина, на земљу оборен, са усправљеним гранама и риђом кором.

Расте наврх Ртња у Алексиначкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Ово обично сниско шибље од слабе је техничке користи: кором може да се пређа бојадише жуто; са неке љутине, коју кора овог шибља садржи, она се употребљује, најчешће од повеће, под 131 бр. описате феле, у лекарству на отварање фонтанела; чврста лика као да се кадшто за невољу употребљује место опуте, отуд ваљда и име, ајдучка опута.

Неку важност има ово шибље и у естетичком обзиру, јер је лепог, већином раног и мирисавог цвећа; особито би наш јеремичак, који је у башчованству слабо познат, заслужио, да се у башчи гаји.

Фамилија: Moreae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 277.

Цвеће диклинично, једно или дводомо, сложено у клас или главицу, а кадшто уваљено у меснату ложу (у смокве); мушко са 3 — 4делим перигоном и 3 — 4, слободна прашника; женско са 4 — 5делим перигоном и плодником једно — ретко двооким, са једним ембрионом; плод обложен венућим, или у меснату масу на-

рашћујућим перигоном, ретко усамљен, понајвише много плодова сложених у сочан клас (дудинку); лишће по стаблу растркано, са отпадајућим залисцима; дрвеће.

LIV Род: Morus. L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 451.

Цвеће дводомо, сложено у кратке ресе; мушко са 4делим, за време цветања разведеним перигоном и 4 прашника, са концима попреко наборитим; женско са 4делим перигоном, плодником седећим и два стубића; плод обрастао сочним перигоном; лишће не дељено.

Анализа фела.

Плод црн или црвен, на кратку петељку насађен, лишће острикаво . . . . . M. nigra.
Плод беличаст, ретко црвенкаст на подугачку петељку насађен, лишће глатко . . . M. alba.

137.*) M. alba L. Spec. plant. Ed. II p. 1398. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCLVII.

С. и. бели дуд; н. Maulbeerbaum (weisser); фр. murier.

Женске ресе од дужине својих петељака; перигон по ободу гладак; жигови глатки; дудинке зреле беле или црвенкасте, сложене из многих, у сочну масу сраслих, перигона; лишће танко, округласто, у доњем крају срцасто, по ободу зупчасто или усечено, глатко или мало што острикаво; осредње дрво.

Расте дивљи у Хини, одкуд је пре два столећа у Европу донесен, где се сада много гаји због лишћа, којим се свилене бубе хране; у нас се налази на многа

места и задивљао по равнијим местима у Посавини и Поморављу.

Цвета у Мају.

138.*) M. nigra L. Spec. plant. Ed. II p. 1398. L. Reichenb. и. м. t. DCLVIII.

С. и. црни дуд, шамдуд; н. Maulbeerbaum (schwarzer).

Женске ресе мал не седеће или бар краће од својих петељака; перигон ободом чекињав; жигови длакави; плод црн, сложен као у пређашње феле из много сочних перигона; лишће доста дебело, округласто, у доњем крају дубоко срцасто, ободом зупчасто, врхом заоштрљено, површином острикаво; дрво нешто веће од пређашње феле.

Расте дивљи у Персији, од куд је пре белог дуда у Европу донесен а ту се сади највише због плода, јер му лишће свиленим бубама слабо прија.

Цвета у Мају.

Употреба. Осим лишћа, којим се свилене бубе хране, а које је и домаћој нашој стоци слатко, и осим плода који се једе, дуд је технички важан и са лепог и доста чврстог дрва, које се може употребити у столарству и бачварству; особито је добро за буриће од ракије, која у њима добија лепу жуту боју.

Фамилија: Celtideae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 276.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично, усамљено или у рехав грозд сложено; перигон у пет, за цветања разведених крижака дељен; прашника пет, са подебелим концима; плодник не раздељен, са једним ембрионом; плод коштуница; лишће засебно, рапаво; шибље или осредње дрвеће.

LV Род: Celtis L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 491.

Кришке од перигона једнаке, улубљене; прашници испод врха накривљени; жига два, разведена, длакава; коштуница танка меса, једнокошта; у нас обично шиб, ређе осредње дрво.

139. C. australis L. Spec. plant. Ed. II p. 1478. L Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCLXVII.

С. и. копривић, кошћела (у Црној гори); н. Zürgel; фр, micocoulier de Provence.

Цвеће беличасто; плод дугуљаст, на дугу петељку насађен, зрео црн; лишће јајасто, ободом зупчасто, врхом заоштрљено, са нервима по наличју испалим; кора мрка.

Расте по камењарима у целом Подунављу и близу Белих вода у Београдској.

Цвета у Априлу.

Употреба. Дрво од кошћеле црвенкасто је и врло чврсто, те се може корисно употребити на прављене руда, обручева, пушчаних шипака, вила, бичаља, штапова и камиша; дрво од корена тавно је и узима се у Француској у корице од ножева; плод се може јести.

Фамилија: Ulmaceae Mirb.

Mirbel in St. Endl. Gen. plant. pag. 275.

Цвеће хермафродитно, ређе пометањем диклинично; перигон звонаст, обично у 5, ређе у 3 — 4 кришке дељен; прашника 4 — 8, обично 5, са слободним концима; плодник сложен из два оплодна листића и раздељен у два окца, у сваком окцу по један ембрион; стубића два, разведена; плод крилата жирка; лишће засебно, са отпадајућим залисцима; дрвеће.

LVI Род: Ulmus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 102.

Цвеће хермафродитно, у пазуху од лишћа у багље сложено, много се раније од лишћа развијајуће; плод јако стиснут, прозрачним крилом опкољен, са две семке, кадшто само једном; лишће дуж нерва наборито.

Анализа фела.

Цвеће усправљено, на кратке петељке насађено, гране усправљене . . . U. campestris.
Цвеће на дуге петељке насађено, висеће, гране разведене . . . . . U. effusa.

---

140. U. campestris Sm. Engl. Flor. II p. 20. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCLXI.

С. и. црни брест: н. Rüster, Ulme; фр. orme.

Цвеће рано на кратке петељке насађено, петељке око среде члановите; прашника 4; плод објајаст, ободом гладак, у доњем крају нешто сужен, на врху дубоко урезан, са семком стављеном одма испод уреза; лишће средње величине, у доњем крају неједнако срцасто, по ободу двојно рескасто; повисоко дрво са усправљеним гранама.

Расте по крајевима од шума, по речним лукама и у опште у нижим, питомијим местима по целој Србији.

Цвета у Фебруару, кадшто и раније, а кад листа, у Априлу, плод му је мал не зрео.

141. U. effusa Willd. Prodr. Flor. Berol. p. 94. L Reichenb. и. м. t. DCLXVI.

С. и. бели или планински брест, вез.

Цвеће рано, на дуге петељке насађено, висеће, петељке при врху члановите; прашника 8; плод овалан,

ободом трепљав, на врху дубоко усечен, са једном семком од уреза поудаљеном; лишће повеће, длакаво, при дну неједнако срцасто, по ободу двојно рескасто; повисоко дрво, са разведеним гранама.

Расте по планинским крајевима у целој Србији.

Цвета у Марту.

Употреба. Брестово је дрво врло чрсто и с тога се много троши од столара и колара у свакојаке направе; кора се може употребити у стројарству; лишће је добра брстина за стоку; као гориво брестовина се односи ка буковини као 0,9; 1,0; специфична јој је тежа = 0,568. Све ово важи са бели брест, јер обичнији, црни брест у техничком је погледу лошији.

Фамилија: Juglandeae DC.

A. P. Dd. Candolle Theor. élem. pag. 215

Цвеће диклинично: мушко сложено у ресе, са многим прашницима, насађеним на рескасте љуспе; женско са омотачем у повише крижака дељеним и перигоном, који је за тај омотач и за плодник прирастао; плодник нераздељен са једним ембрионом у 4 режња дељеним; жига 2 — 4: плод (орах) обложен нараслим омотачем и перигоном (клапине), са једним семеном увитим у тврду љуску; лишће перасто; високо дрво.

LVII Род: Juglans L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 460.

Цвеће рано: у мушком цвету 14 — 36 прашника, са листато спљоштеним концима; у женскоме два стубића врло кратка и два велика, рескаста жига.

142.*) J. regia L. Spec. plant. Ed. II p. 1415.

С. и. орах; н. Wallnussbaum; фр. noyer.

Мушке ресе здуљене, висеће; по два женска цвета наврх гранчица стављена; плод округао, зелен, зрео црн, неправилно пуцајући и испуштајући неправилно наборите и рупчасте семке (орахе); лишће глатко, са 5 — 9 елиптичних, ободом целих листића; високо дрво са разведеним гранама и сивастом, најзад распуцалом кором.

Расте дивљи у Азији од куд је, незна се кад, донесен у Европу, где се у умерено топлим крајерима много сади; у нас се находи на много места у великој гдешто количини и задивљао, особито око манастира: највише га има на истоку од Србије у долинама, из којих вода у Тимок тече.

Цвета у Априлу или у Мају.

Употреба. Орахово је дрво јако цењено и много употребљено од столара и дрводеља у свакојаке финије покућне ствари, а највише га се зар троши у пушчане кундаке; лишћем и клапинама може да се бојадише црно и смеђо; из ораховних језгара може да се тиска врло фино уље, које би још већу важност имало, да се неби лако ужизало; и као гориво није ораховина на одмет, јер добро горе и зелена; специфична је тежа ораховом дрву на ваздуху сушеном = 0,660.

Фамилија: Cupuliferae Rich.

A. Richard in De Candolle Prodr. XVI 2. pag. 1.

Цвеће једнодомо: мушко сложено у ресе са љуспама кад целим кад дељеним и повише прашника, седећих на тим љуспама у различитој висини; женско кад усамљено наврх грана, кад у багље скупљено, са перигоном плоднику прираслим и подбоченим многим љуспама; плод

(жирка) седећи на купици сложеној из многобројних љусапа; лишће расуто цело или перасто сечено, без залистака; обично високо или осредње дрвеће, ретко шибље.

LVIII Род: Fagus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 461.

Мушко цвеће сложено у кратку ресу, насађену на дугачку петељку, са 8 — 12 прашника, нараслих на жљезданом колуту; женско укрито у бокаластом омотачу, са перигоном по ободу у кришке дељеним, плодником троугалним, у три окца раздвојеним, са 1 — 2 ембриона у сваком окцу и са три тучка; плод укрит у 4 — угласти, здрвењени омотач обрастао меким бодљама, са 1 — 3 троугалне семке; лишће цело; високо дрво.

143. F. sylvatica. L. Spec. plant. Ed. II p. 1416. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCXXXIX.

С. и. буква; н. Buche, Rothbuche; hêtre, fau, foyard, fouteau.

Семке смеђе, троугалне, са острим угловима; пупољци глатки; лишће на прилично дуге дршке насађено, овално, по ободу плитко рескасто и трепљаво, са испалим нервима по наличју, младо маљаво, маторо глатко и лаштеће.

Расте по вишим брдима, особито у осоју и саставља густе шуме, од 400 до 1500 м. надморске висине.

Цвета у Априлу.

Употреба. Буква је једно од наших најкориснијих дрвета, што је на местима, где расте, обично врло много има и што је на многе наше потребе, грађу (особито у води), свакојаке направе и у гориво врло употребљива; сила којом греје узета је као 1, на коју се пиродинамичка сила другог дрвља односи; специфична је тежа

буковине на ваздуху сушене = 0,728. Где букве доста има, а неможе због даљине обитаваних места или висине да се корисније употреби, ту се од ње прави поташа. Буков је жир добар за свиње, а из њега се може тискањем да вади уље, које се лако не ужиже; лишће је за стоку добар брст.

LIX Род: Castanea Tourn.

P. Tournefort Instit. rei herb. pag. 584.

Цвеће једнодомо: мушко сложено у подугачке, рехаве ресе, са љуспама у 5 — 6 крижака дељеним и 8 — 15 прашника, насађених надно тих љусапа; женско цвеће (кадшто хермафродито) ретко усамљено, обично по 2 — 5 цветића у багље скупљених и подбочених звонастим омотачем а с поља обраслих многобројним љуспама; плодов омотач подебео, с поља обрастао крутим бодљама; плод у 4 капка пуцајући са 1 — 4 с једне стране плосне а с друге закружене семке (коштан); лишће цело високо дрво.

144. C. vesca Gaertn. de fruct. I p. 181. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCXL.

С. и. коштан, кестен; н. Kastanienbaum; фр. chataignier.

Семке смеђе, глатке са беличастим пупком; лишће повелико, на кратке дршке насађено, ланцетасто, ободом зупчасто, по наличју са испалим нервима; пупољци глатки; дрво са гранама разведеним и кором сивастом и испуцалом.

У нас ретко дрво; било га је пре повише на Гучеву више Лознице и више Трнаве на Јелици у Чачанској, али се на оба места за ово двеестину година јако проредило.

Цвета у Мају.

Употреба. Коштаново је дрво тврдо, као и растово, и врло је корисно као грађа особито у води; као гориво нешто је лошије од раста; плод је сиров, особито пак кухан и печен пријатан за јело, гдешто се тај плод и меље — у Италији, и узима се за се или помешан са брашном на справљање хлеба.

LX Род: Quercus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 460.

Цвеће дводомо: мушко сложено у кончасте, обично рехаве ресе, са љуспама — перигоном — у 6 — 9 крижака дељеним и 6 — 10 прашника надно перигона седећих и нараслих на жљездани колут; женско усамљено на омотачу сложеном из иного љусапа, које касније у купицу нарасту; плод (жирка) на купици седећи; лишће понајвише ободом усечено; кора сива, од свакојаке руке испуцала; високо, гдекоје осредње дрвеће.

Анализа фела.

1. Љуспе што купицу састављају дугачке, чекињасте, врхом разведене или заковрчене. Qu. Cerris.
   Љуспе од купице тратке, ланцетасте или јајасте, усправљене . . . . . 2.
2. Плод насађен на петељке дуже од самога плода . . . . . Qu. pedunculata.
   Плод седећи или насађен на кратке петељке. 3.
3. Лишће на обе стране звездастим длакама густо обрасло . . . . . Qu. Tozza.
   Лишће глатко или длакаво, гдешто по наличју са звездастим длакама . . . . . 4.
4. Лишће повелико, на врло кратке дршке насађено . . . . . Qu. conferta.

Лишће средње величине, насађено на дршке
бар од пола његове дужине . . . . . 5.
5. Љуспе од купице ободом трепљаве, осредње
дрво . . . . . Qu. pubescens.
Љуспе од купице ободом глатке, високо
дрво . . . . . Qu. Robur.

---

145. Qu. pedunculàta Ehrh. Arb. no 77. Th. Kotschy Die Eichen t. XXVI.

С. и. лужник, лужњак, горун; а) н. Stieleiche, Sommereiche; фр. chène commun.

По један плод или њих више, нараслих наврх подугачке петељке; купица са кратким, глатким, до врха сљубљеним љуспама; жирка повелика обично јајаста; лишће на врло кратке петељке насађено, објајасто, ободом у неједнаке, закружене режње дељено, глатко; високо дрво са разведеним гранама и кором у плосна пољца распуцалом.

Расте по влажним местима, највише по лукама река и потока; где је шкриљаста или у опште силикатна подлога, ту се виђа и по брдима.

Цвета у Мају.

146. Qu. sessiliflora Sm. Flor. brit. III p. 1026. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCXLIV.

С. и. љутик, бељиг, бјељ; н. Steineiche, Wintereiche; фр. chène à glandes sessiles, chène rouvre, chène roure.

Плод седећи или на кратке петељке парастао, купица сложена из кратких, по среди грбавих, до врха сљубље-

---

а) Опште је у нас име за све феле овога рода храст, раст, а стара свима Словенима заједника реч, дуб, изгубила се и само јој се у речима Дубравица, дубрава, дубити, дупке као неки траг одржао.

них љусапа, жирка овална: лишће са умерено дугом дршком, објајасто, глатко или само младо нешто маљаво, ободом у закружене режње дељено; високо дрво са разведеним, веругавим гранама и кором у плосна пољца испуцалом.

Расте по дивљачним странама, највише онде, где је подлога каменита и пење се у доста велике висине, где друге питомије феле (граница, цер) не успевају.

Цвета у Мају.

147. Qu. pubescens Willd. Spec. plant. p. 450. L. Reichb. n. m. t. DCXLVII.

С. и. ситна граница, какрик, магаричар.

Повише плодова нараслих наврх кратке петељке, купице са маљавим или бар трепљавим, до врха сљубљеним љуспама; лишће омање, дугуљасто, на прилично дуге дршке насађено, длакаво или маторо згор глатко, ободом у закружене режње дељено; стабло квргаво, обично доста сниско (магаричар), са разведеним гранама.

Расте у нас свуд по присојним странама нижих брда, помешан обично са мачјим грабом и црним јасеном.

Цвета у Мају.

Приметва. Ова три до сад описата дрвета сматра Boissier, монограф купулифера а), као варијетете једне феле — Qu. Robur L., јер не налази вештаствених разлика, по којима би се оне могле прецизно да карактеришу. Ово долази, може бити од туд, што ботаничка наука нема по досадањем њезином методу довољно белега за разликовање неких природних ствари које би тим вредније било да се из ближе испита, што наш прости,

---

а) A. P. De Candolle Prodrom. Syst. nat. regni. veget. XVI, 2 pag. 4 — 11.

селски свет уме то дрвеће по узрасту, по цепљивости дрва и по својству плода врло добро да разликује.

148. Qu. Tozza Bosc. in De Cand. Prodr. XVI 2. p. 12. Th. Kotschy u. m. t. XXII.

Обично по два плода седећа наврх кратке петељке; купица са подугачким, ланцетастим, на врху слободним љуспама; жирка дугуљаста, двојином дужа од купице; лишће на доста кратке дршке насађено, објајасто, ободом кадшто врло дубоко у дугуљасте режње дељено, обрасло свуд звездастим, најзад оздо риђим длакама; корен далеко под земљом пузећи и терајући изданке.

У опште ретко дрво, нађено у Шпанији и у јужној Француској; у нас расте на брду више Забојнице идући у Крагујевац и у Кљештевици недалеко од Даросаве.

Цвета у Мају.

149. Qu. conferta Kit. in Schult. Oester. Flora. I p. 617. Th. Kotschy u. m. t. XIV.

С. и. слатка граница, сладун, благун.

Повише плодова, седећих наврх кратке петељке, купица са дугуљастим, при врху слободним љуспама, жирка повелика, овална; лишће велико, објајасто на врло кратке дршке насађено, по ободу у дугуљасте, закружене или крупно зупчасте режње дељено, по наличју, особито младо, мљаво; високо, чворновато дрво, са веругавим, разведеним гранама и кором у повелика, плосна пољца распуцалом.

Расте у нас врло обилато, по целој равнијој Србији; у Шумадији саставља са цером простране шуме.

Цвета у Мају.

150. Qu. Cerris L. Spec. plant. Ed. II pag. 1415. L. Reichb. u. m. t. DCL.

С. и. цер; н. Zerr-Eiche; фр. chêne chevelu.

Највише по два плода насађена на кратку петељку; купица са врло дугачким шиљастим, од пола слободним, разведеним или замршеним љуспама; жирке повелике, овалне; лишће на прилично дуге дршке насађено, објајасто, згор јасно зелено, оздо особито млађе длакаво, ободом у завршкасте режње дељено; високо дрво, са усправљеним гранама и кором распуцалом у повелика, завршкаста пољца.

Расте у нас свуд по хумовитим местима а пење се гдешто и до осредњих брда, где се меша са грабом и љутиком.

Цвета у Мају.

Приметва. У нас као да има две феле цера, којих наш народ под именом раног и позног цера разликује: у једног су љуспе по ободу од купице танке, власасте и нагусто стављене — ово као да је Линеова фела Qu. Cerris; у друге су љуспе дебље и раздалеко стојеће, ово ће бити Qu. austriaca Willd., као што ју Кочи претставља у често споменутом делу t. XX.

Осим два цера може бити да има у нашој земљи још неколико фела овог дрвећа; једну сам такову, љутику сродну фелу, што по Варваринском пољу у Јагодинској расте, пустио у свет под именом Qu. flavescens a): она се одликује од обичнога бјела тиме, што има смеђе купице, жућкасто лишће и грање.

Употреба. Овај је род дрвећа за Србију најважнији, јер расте врло обилато по свима равнијим местима и нижим брдима. Највише бих рекао има сладуна, цера и лужника; прва два састављају наше најлепше шуме,

a) J. Pančić Verzeichniss der in Serbien wild wachs. Phaner. стр. 571. —

лужник успева најбоље у пљоштама, ситна граница по присојима, бељиг на хладнијим брдима. Наш народ употребљава највише границу у грађу свакога рода, церовина се боље цепа од граничевине, али није тако дурашна, лужниковина дура најбоље у води и на влази.

Као гориво најбољи је цер, најлошији лужник; овај се последњи у пиродинамичком обзиру односи ка буковини као 0,9 : 1,0, бељиговина као 0,95 : 1,0, церовина се сматра равном буковини; за остале феле мало се што у овом правцу зна, јер не расту онде где би биле могле тачније да се испитају. Ову би празнину имали да попуне наши техничари, који томе најлепшу прилику имају.

Доста је важан за нашу земљу и жир; најбољи је од границе, већ с тога што најраније зрије, најлошији од цера, јер га свиње истом онда једу, пошто га мраз опари.

Растова кора употребљава се на чињене кожа.

Лишће свију фела дуба добар је и здрав брст за стоку.

LXI Род: Corylus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 461.

Цвеће једнодомо: мушко сложено у ваљкасте, доста збивене ресе, са 8 прашника, насађених на троделе љуспе и прашницама на врху длакавим; женско цвеће наврх грана укрито у љуспастом пупољку, са перигоном звонастим, по ободу рескастим, плодником двооким и два кончаста стубића; плод (лешњик) урастао у листастој купицу, семке укрите у тврдим љускама; лишће округласто; дрвеће или шибље.

Анализа фела.

Купица испод плода двојна, осредње дрво.
. . . . . C. Colurna.
Купица испод плода једноставна; висок шиб.
. . . . . C. Avellana.

---

151. C. Avellana L. Spec. plant. Ed. II p. 1417. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCXXXVI.

С. и. леска; н. Hasel; фр. noisettier, coudrier.

Цвеће рано: мушке ресе за цветања висеће, већ у јесен видљиве; женско цвеће усамљено наврх грана, са два пурпурна жига из пупољка виреће, купица краћа од плода; лишће на доста дуге дршке насађено, при основи срцасто, на врху заоштрљено, по ободу двојно зупчасто; шиб од 2 — 4 м.

Расте по крајевима од шума у целој Србији.

Цвета у Фебруару.

152. C. Colurna L. Spec. plant. Ed. II p. 1417. Reichenb. и. м. t. DCXXXVIII f. 1303.

С. и. диволоск, дивља леска, мечја леска; н. Türkische Hasel; фр. noisettier du Levant.

Купица двојна, спољна у многе, унутрашња у три кришке дељена, обе дуже од плода; лишће округласто при основи срцасто, по ободу неправилно усечено и зупчасто; осредње дрво са беличастом, распуцалом кором.

Расте по источној страни наше земље: више Раванице у Ћупријској, на Лесковику, Озрену и Ртњу у Алексиначкој, на Топишници у Књажевачкој, гдешто у Подунављу.

Цвета у Априлу.

Употреба. Дрво од обичне лесковине врло је жилаво и узимало се некада више но данас у обручеве. Дрво од мечје леске црвеникасто је и доста цењено од столара; од младих грана са белом плутастом кором праве се камиши; љесков угаљ врло је добар за барут; лешњици се једу, а може из њих и уље да се тиска.

LXII Род: Carpinus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 462.

Цвеће диклинично: мушко сложено у ваљкасте ресе, са 12 или више прашника, нараслих на јајасте љуспе и са прашницама на врху длакавим; женско састављено у рехав грозд и подбочено двема ситним, отпадајућим приперцима, у пазуху од којих стављени су левкасти, по ободу зупчасти или у три неједнаке кришке дељени перигони, са једнооким плодником и два, при основи срасла, стубића; плод јајаст, површином од уздужних греда неједнак; лишће не дељено; осредње или сниско дрво.

Анализа фела.

Љуспе испод плода троделе, доста високо дрво
. . . . . C. Betulus.
Љуспе испод плода не раздељене, ситно дрво.
. . . . . C. orientalis.

---

153. C. Betulus, L. Spec. plant. Ed. II p. 1416. L. Reichenb. Icon. Flor. Gen. XII. t. DCXXXII.

С. и. граб; н. Hainbuche, Weissbuche, Steinbuche; фр. charme (commun).

Мушке ресе са јајастим, на врху заоштрљеним, по ободу трепљавим љуспана; женско са нарашћујућим пери-

гоном, раздељеним у три прстасто разведена, цела или зупчаста режња; лишће јајасто, наборито, младо маљаво, маторо глатко, при основи закружено или срцасто, по ободу двојно зупчасто; доста високо дрво.

Расте по крајевима од шума у целој Србији, највише на осредњим брдима, помешан са буквом, цером, бјелом и границом.

Цвета у Априлу.

154. O. orientalis Lam. Enc. bot. Ed. I. p. 700 L. Reichb. i. m. t. DCXXXIV.

С. и. мачји граб, црни граб.

Мушке ресе са јајастим љуспама, женске са не раздељеним, по ободу неједнако рескастим перигоном; лишће јајасто, по ободу неједнако рескасто: шиб или сниско дрво.

Расте по присојним странама и камењарима по целој Србији.

Цвета у Априлу.

Употреба. Грабовина је бела, чврста и може добро да се углача; с тога се много и троши у столарству на свакојаке покућне и млинарске ствари, машине и др.; као гориво боља је од букве, ка којој се односи као 1,07: 1,0; специфична је грабовини тежа = 0,728; за стоку је грабово лишће и младо грање добар брст.

LXIII Род: Ostrya Mch.

P. Micheli Nova plant. gen. pag. 223.

Цвеће једнодомо: мушко сложено у ресе, са 12 и више прашника, насађених надно јајастих љуспа; женско састављено у кратке класе и подбочено двема ситним, отпадајућим приперцима и једнопером, касније нарашћују-

ћом љуспом, са перигоном цевастим, накривим, обода трепљава и плодником двооким, са два ембриона и два у доњем крају срасла стубића; плод (налик на плод од међа) сложен из млогих плосних мешака у пазуху од којих стављене су семке; лишће цело; омање дрво.

155. O. carpinifolia Scop. Flor. Carn. II p. 244. L. Reichb. Icon. Flor. Gen. XII t. DCXXXV.

С. и. црнограбић; н. Hopfenbuche; фр. charme houblon.

Плодов клас испрва ситан а касније нарашћујући, потплодне љуспе јајасте, у доњем крају длакаве; плод гладак, сиваст, са кусим, трепљавим врхом; лишће на кратке дршке насађено, елиптично, по ободу двојно зупчасто, глатко, оздо особито по јако испалим нервима мањаво.

Расте по гдешто у шумама: на Гучеву у Подринској, више Ваљева, више м. Студенице у Чачанској, по Обручатници у Алексиначкој и др.

Цвета у Априлу.

Употреба. И ово је дрво тврдо и могло би се зар онако исто, ако не боље, употребити као и грабово, али је слабо испитано.

Фамилија: Salicineae Rich.

A. Richard. Nouv. élem de bot. Ed. IV pag. 560.

Цвеће дводомо, мушко и женско сложено у ресе (маце); мушко са 2 — 10 прашника; женско са плодником нераздељеним, много ембриона и двема при основи сраслим стубићима; плод конична чаура, с врха у две поле пуцајућа и испуштајућа ситне семке, омотане перницом од длака на пупку нараслих; лишће цело или од

различите руке урезано, са залисцима или без њих; шибље, осредње или високо дрвеће.

LXIV Род: Salix L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 472.

Љуспе на мацама целе, мушки и женски цветови са две жљезде, стављене испод прашника или плодника и заступајуће потплодни колут: мушке ресе са прашним концима (2 — 10) мање више у доњем крају сраслим; женске са плодником седећим или на дршку насађеним, стубићима дугим или кратким и двојним жиговима; лишће цело; већином шибље, ређе осредње дрвеће.

Анализа фела.

1. Љуспе од маца скроз једне боје, зеленкасте или жућкасте. . . . . 2.
   Љуспе од маца на врху црвене, најзад мрке . 4.
2. Гране висеће . . . . . S. babylonica.
   Гране усправљене. . . . . 3.
3. Љуспе од маца до зрења плода трајуће. . . . . S. amygdalina.
   Љуспе од маца пре зрења плода отпадајуће. 4.
4. Маторо лишће скроз глатко, гране при основи крте . . . . . S. fragilis.
   Лишће бар оздо свакад свиласто, грање скроз витко. . . . . S. alba.
5. Младе прашнице црвене, после жуте, најзад црне . . . . . S. purpurea.
   Прашнице свакад шуте . . . . . 6.
6. Лишће ободом цело, маце кратке, сниско шибље, ретко кад веће од аршина. . . . . 7.

Лишће ободом зупчасто или рескасто, маце дугуљасте, шибље најмање од висине човечјег боја. . . . . 8.

7. Лишће линеарно ланцетасто, право пружено, чауре јако длакаве . . . S. rosmarinifolia.
Лишће јајасто ланцетасто, врхом завраћено, чауре мал не глатке. . . . . S. repens.

8. Лишће узано, много крат дуже но што је широко . . . . . S. incana.
Лишће само нешто дуже по што је широко. 9.

9. Жигови здуљени . . . . . S. hastata.
Жигови врло кратки . . . . . 10.

10. Пупољци кадифасто сиви . . . . S. cinerea.
Пуполци наги или кратким длакама рехаво обрасли . . . . . 11.

11. Лишће свакад згор длакаво . . . S. aurita.
Лишће згор глатко. . . . . , . 12.

12. Маце ране, лишће оздо кунадрасто . S. Caprea.
Маце савремене са лишћем, лишће најзад с обе стране глатко . . . . . S. grandifolia.

---

156. S. fragilis L. Spec. plant. Ed. II p. 1493. L. Reichb. Icon. Flor. Germ. XI t. DCIX.

С. и. бела врба; н. Knackweide, Bruchweide; фр. saule cassant.

Маце са лишћем савремене, мушке и женске дугуљасте, насађене на лиснату, мањаву петељку: мушке са два прашника, женске са рехаво стављеним глатким плодницима и стубићима мало што дужим од у накрст стављених жигова; лишће ланцетасто, заоштрљено, згор лаштеће а оздо тавно, кадшто пепељаво или младо куна-

драсто, по ободу рескасто; залисци косо стављени, овални, обично зупчасти; осредње дрво, са кратким гранама.

Расте обилато око река и потока, а често се и сади.

Цвета у Априлу.

157. S. alba L. Spec. plant. Ed. II p. 1449. L. Reichenb. n. m. t. DCVIII.

С. и. црвена врба; н. Weisse Weide; фр. saule blanc.

Маце са лишћем савремене, насађене на лиснате и маљаве петељке; мушке са два прашника; женске са чаурама јајастим, на врху затубастим, стубићима врло кратким и двојним жиговима; лишће ланцетасто, заоштрљено, скроз или бар по наличју свиласто, по ободу ситно зупчасто; залисци врло ситни, ланцетасти; осредње дрво са витким, кадшто жутим гранама (S. vitellina L.), пупољцима и лишћем, особито млађим, свиластим.

Расте са пређашњом фелом по целој Србији а и сади се још више него пређашња због грана, које су виткије и на којешта употребљивије.

Цвета у Априлу.

158.*) S. babylonica L. Spec. plant. Ed. II p. 1443.

С. и. жалосна врба; н. Trauerweide; фр. Saule pleureur, parasol du grand Seigneur.

Маце савремене са лишћем, насађене на лиснате, маљаве петељке: мушке непознате; женске доста ситне, са коничним глатким чаурама, стубићима кратким и жиговима на врху урезаним; лишће линеарно ланцетасто, заоштрљено, ситно зупчасто, глатко; залисци српасто увијени; осредње дрво, са врло дугим, витким, висећим гранчицама и сивом кором.

Расте дивља у Азији а) а отуд је по мишљену неких пре више векова дрво, што поси женске маце, донесено у Европу, где се сади по парковима особито пак по гробљу. Други напротив држе б), да је ово производ културе, као што је то друго неко домаће рашће, са пуним цвећем а без плода.

Цвета у Априлу.

159. S. amygdalina L. Spec. plant. Ed. II. p. 1443. L. Reichenb. и. м. t. DCIV.

Маце ране, насађене на лиснате петељке: мушке са жућкастим, глатким или само по ободу трепљавим љуспама и са два кончићима до пола срасла прашника; женске здуљене, рехаве, са љуспама много дужим од цветних петељчица, чаурама коничним, глатким, стубићима дугачким и жиговима у две кришчице дељеним; лишће ланцетасто, заоштрљено, згор глатко, а оздо са белим пепељком, ободом нешто узвито и зупчасто; шиб, ретко сниско дрвце, са усирављеним, смеђастим, много крат педичавим гранама.

Расте обилато по врбацима, око река, потока и бара.

Цвета у Марту.

160. S. purpurea L. Spec. plant. Ed. II p. 1444. L. Reichb. и. м. t. DLXXXII.

С. и. ракита; н. Bachweide; фр. saule pourpre, oisier rouge, oisier franc.

Маце ране, насађене на лиснате петељке, са љуспама на врху угаситије бојеним: мушке дугуљасте, са љуспама објајастим, длакавим, са два прашника концима до врха срасла и прашницама црвеним, најзад црним; женске кратке

а) По Паласу у приморју персијском. b. P. S. Pallas Flora rossica II p. 155.

б) M. A. De Candolle Geographie botanique raisonée II p. 1080.

и подебеле, са овалном, кунадрастом чауром, стубићима врло кратким а здуљеним, црвеним жиговима; лишће ланцетасто, по среди нешто су́жено, по ободу ситно зупчасто, оздо пепељаво, маторо обично скроз глатко, већином без залистака; ситан, штркљаст шиб, ретко већи од човечјег боја.

Расте обилато са пређашњом фелом.

Цвета у Марту или према години раније.

161. S. incana Schk. Baier. Flor. I p. 230. L. Reichb. и. м. t. DXCVI.

Маце ране, насађене на длакаве, лиснате петељке: мушке са жућкастим, мал не глатким, по ободу трепљавим љуспама и два у доњем крају срасла прашника; женске рехаве, здуљене, са љуспама дужим од својих петељчица, чаурама јајасто коничним, глатким, стубићима здуљеним а жиговима кратким, дводелим; лишће линеарно ланцетасто, згор глатко и угасито зелено, оздо беличасто, ободом сувраћено и ситно зупчасто; шиб или дрвце од 2 — 4 м., са смеђо зеленом, кадшто педичавом кором и глатким у млађе доба на врху кунадрастим гранама.

У нас доста ретка; ја сам је нашао на пешчаној обали Мораве испод Витановца у доњој Гружи и на Рзаву у Мокрој гори у Ужичкој.

Цвета у Марту.

Приметва. Ова је фела лишћем и дугим, витким гранама налик на другу, по осталој Европи обичнију фелу — S. viminalis L. —, коју ја до данас у Србији видео нисам, а може бити да је има на острвима или обалама Дрине, Саве, Дунава и Мораве. Разликује се од мало час описате феле љуспама од реса на врху тавније бојеним и чаурама кунадрастим.

162. L. cinerea L. Spec. plant. Ed. II p. 1449. L. Reichb. и. м. t. DLXXVI f. 1222.

С. и. ива, као и следујуће три сродне феле; н. Aschgraue Weide.

Маце ране, пасаћене на лиснате петељке: мушке збивене, јајасте, са љуспама објајастим, кадифастим; женске здуљене, са љуспама смеђим, на врху длакавим, чаурама овално здуљеним, кадифастим, насађеним на петељчице 3 — 4 крат дуже од бочећих жљезда, стубићима кратким и жиговима кратким у две кришчице дељеним; лишће елиптично, објајасто или ланцетасто, затубасто или завршкасто, по ободу зупчасто, крецаво, згор зелено, нешто маљаво, оздо пепељаво кадифасто, са нервима мрежасто заплетеним, јако испалим; залисци бубрежасти; пупољци кадифасти; шиб од 3 — 4 м.

Расте око река и бара: близу Београда у Мокролушкој долини.

Цвета у Марту.

163. L. grandifolia Ser. Sal. helv. p. 20. L. Reichb. и. м. DLXXVIII.

Маце ране или савремене, насађене на лиснате петељке: мушке ситне, кратко длакаве; женске здуљене, рехаве, са љуспама жућкастим, чаурама здуљеним, кунадрастим, насађеним на петељчице 5 — 6 крат дуже од бочећих жљезда, стубићима врло кратким и жиговима кратким, дводелим; лишће здуљено, завршкасто или затубасто, слабо зупчасто, згор глатко, оздо пепељаво; залисци бубрежасти; пупољци и младе гране длакаве; шиб од 1 — 2 м.

Расте по брдским странама, око потока и пишталина.

Цвета у Мају.

164. S. caprea L. Spec. plant. Ed. II p. 1448 L. Reichb. и. м. t. DLXXVII.

С. и. — ; н. Sahlweide; фр. saule marceau.

Маце ране, насађене на лиснате петељке: мушке покрупне, јајасте, са љуспама брадатим; женске кратке са смеђим, на врху брадатим љуспама, чаурама овално здуљеним, длакавим, нараслим на петељчице 3 — 5 крат дуже од бочећих жљезда, стубићима врло кратким и жиговима кратким, објајастим, дводелим; лишће овално, ободом цело или нешто зупчасто и крецаво, згор глатко и лаштеће, оздо пепељаво; залисци бубрежасти; пупољци глатки; осредње, у повољним околностима доста високо дрво.

Расте у шумама особито брдским, по целој Србији.

Цвета у Марту.

165. C. aurita L. Spec. plant. Ed. II p. 1446. L. Reichb. и. м. t DLXXV.

Маце ране, насађене на лиснате петељке; мушке овалне, густим длакама обрасле; женске овалне са љуспама на врху брадатим, чаурама здуљеним, длакавим, на петељчице 3 — 5 крат дуже од бочећих жљегда нараслим и жиговима кратким, овалним, на врху крњим; лишће објајасто или дугуљасто, врхом сувраћено, ободом цело или зупчасто, јако крецаво, лицем маљаво, наличјем од дугих кушљавих длака рутаво; залисци бубрежасти; пупољци глатки, ретко нешто маљави; шиб ретко што већи од човечјег боја.

Расте по влажним шумама и брдским пишталинама по целој Србији.

Цвета у Марту.

166. S. repens L. Spec. plant. Ed. II p. 1447. L. Reichb. и. м. t. DLXXIX.

Маце савремене са лишћем или мало што раније, насађене на петељке обрасле ситним приперцима: мушке јајасте, са мањавим љуспама и два у доњем крају длакава прашника; женске округласте или јајасте, са кадифастим љуспама, здуљеним чаурама, нараслим на петељчице 3 — 4 крат дуже од бочећих жљезда и стубићима подужим а жиговима овалним, дводелим; лишће елиптично, ланцетасто или линеарно, цело или зупчасто, скроз или само с доње стране свиласто; залисци ланцетасти, заоштрљени; ситни на земљу оборени шиб, са гранама усправљеним, ретко кад већи од аршина.

Расте по тресавама близу Неготина у Крајинској.

Цвета у Априлу.

167. S. rosmarinifolia L. Spec. plant. Ed. II p. 1448. L. Reichb. i. m. t. DXCI f. 1242.

Маце ране, насађене на лиснате петељке: мушке кратке, ваљкасте, са мањавим љуспама и два прашника; женске округласте, са чаурама здуљено јајастим, насађеним на петељчице 2 — 3 крат дуже од бочећих жљезда, стубићима кратким и жиговима јајастим, дводелим; лишће линеарно ланцетасто, са право пруженим овршком, ободом цело или нешто зупчасто, младо скроз свиласто, маторо згор глатко а оздо пепељаво; шиб нешто виши од аршина, са жућкастим или црвенкастим гранама.

Расте по баровитим пропланцима Копаоника, у тако званој Барској реци.

Цвета у Априлу.

Употреба. Врбово је дрво лако и меко и само се за невољу може у којекакве ситнице да изради; и гориво је од врбе олоше, још је у овом обиру најбоље дрво од планинске иве (S. caprea), а односи се ка буко-

вом дрву као 0,76 : 1,0; истоме је дрву на ваздуху сушеном специфична тежа = 0,416; неке феле, као црвена врба и ракита имају врло жилаве и гибке гране, те се употребљују у свакојаке плетере, лесе, котарице и др.; две повеће феле, бела и црвена врба, још су тим корисне, што брзо израсту у доста велико грмење, те се њима засађују речне обале и сва она места, која су рођењу подложна.

LXV Род. Populus. L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. I pag. 480.

Цвеће у маце сложено, са љуспама ободом исецканим и потплодним на прилику плитице улубљеним колутом: мушке маце са 8 — 30 прашника; женске са плодницима нераздељеним, седећим или на кратке петељчице насађеним, стубићима врло кратким са 2 здуљена, дводела жига; плод чаура, са многобројним, перницом завршеним семкама; дрвеће са целим, по ободу плиће или дубље урезаним лишћем.

Анализа фела.

1. Пупољци длакави, по 8 прашника у сваком цвету. . . . . 2.
   Пупољци глатки, лепљиви, по 12 — 30 прашника у сваком цвету . . . . . 3.
2. Лишће при основи срцасто, ободом у пошироке, кратке режње дељено, оздо бело. P. alba.
   Лишће при основи закружено, ободом цело, скроз зелено . . . . . P. tremula.
3. Гране усправљене . . . . P. pyramidalis.
   Гране разведене . . . . . 4.

4. Лишће дуже, но што је широко, кора сива, испуцала . . . . . P. nigra.
Лишће шире но што је дугачко, кора глатка, беличаста . . . . . P. virginiana.

α) Leuce Dub. Botanicon gall. I p. 427.

Прашника 8, љуспе на мацама кадифасто трепљаве, пупољци длакави.

168. P. tremula L. Spec. plant. Ed. II p. 1464. L. Reichb. Icon. Flor. Germ. XI t. DCXVIII

С. и. јасика, јагњеда, трепетљика; н. Espe, Aspe, Zitterpappel, фр. tremble.

Мушке и женске маце са љуспама ланцетасто клинастим; чауре глатке, јајасте, насађене на петељчице краће од потплодних колута; лишће на дуге, са стране стиснуте дршке насађено (од најмањег ветрића покретљиво), округласто, неједнако зупчасто, скроз глатко или младо нешто свиласто, јесење лишће заоштрљено, на краће дршке насађено; доста високо дрво, са беличастом, глатком кором и разведеним гранама.

Расте по влажним шумама и подводним местима.

Цвета у Марту.

269. P. alba L. Spec. plant. Ed. II p. 1463. L. Reichb. n. m. t. DCXIV.

С. и. бела топола; н. Weisspappel; фр. peuplier blanc, ypréau, blanc de Hollande.

Мушке маце са љуспама дугуљастим, по ободу рованим, на врху брадатим; женске са љуспама по ободу зупчастим, на врху трепљавим и жиговима линеарним, дводелим, у накрст стављеним; чауре јајасте, глатке; лишће округласто, угласто, на млађим изданцима шапа-

сто дељено, оздо бело; високо дрво, са кором испуцалом и гранама разведеним, млађим беличастим.

Расте у нас обилато по влажним местима, око река и потока.

Цвета у Марту.

β) Aigeiros Dub. Bot. gall. I p. 427.

Прашника 12 или више, љуспе на мацама наге, пупољци глатки, лепљиви.

170.*) P. virginiana Desf. Catal. pl. hort. Paris p. 242.

Женске маце дугачке, висеће, рехаве, гротуљасте (P. monilifera Lois.); лишће троугално, шире но што је дуго, на врху завршкасто или заоштрљено, глатко, ободом правилно зупчасто, са зупцима сувраћеним и трепљавим; високо дрво са беличастом глатком кором и разведеним гранама.

Расте дивље у сев. Америци, од куд је пре дужег времена у Европу донесено и ту сађено по парковима, обалама река и около друмова, од двеститину година и у нас близу Београда, Крагујевца и др.

Цвета у Марту.

171. P. nigra L. Spec. plant. Ed. II p. 1464. L. Reichb. n. m. t. DCXIX f. 1275.

С. и. црна топола; н. Schwarze Pappel; фр. peuplier noir.

Маце подугачке, са љуспама глатким, спред шапасто исецканим; прашника 12 — 30; чауре округле, глатке; лишће троугално, дуже но што је широко, ободом зупчасто, скроз глатко; пупољци лепљиви; високо дрво, са разведеним гранама и сивастом, испуцалом кором.

Расте по влажним местима, око река и потока.

Цвета у Марту.

172*). P. pyramidalis Lam. Diction. V p. 235.

С. и. јаблан; н. Italienische Pappel, Pyramiden Pappel; фр. peuplier d' Italie.

Мушке маце многобројне, седеће наврх грана, са ситним, лопатичастим, на врху исецканим љуспама; женске маце непознате; лишће троугално, једне дужине и ширине, на врху заоштрљено, по ободу зупчасто, глатко; високо дрво необичног изгледа, због усправљених и збивених грана.

Јаблан је странац незнаног порекла, који се од давна по парковима и око путова, у новије време и у нас подоста сади. Неки држе да је у Европу донесен из Азије, други напротив тврде а), да је дугом културом произведен од црне тополе.

Цвета у Априлу.

Употреба. Ове различите феле тополе слажу се са врбама у томе, што им је дрво исто тако лако и меко; али су много кориснije већ тиме, што брзо израсту у повелико дрвеће. Због лакоће употребљавају се све као грађа за кровове, у опште у сухоћи и где великог терета нема; јасику највише траже цигани за корита, ћасе и др.; дрво од маторе тополе има на углађеној површини лепе шаре и с тога се радо узима од столара у свакојаке покућне ствари; као гориво најбоља је јасика, а односи се ка буковини као 0,63: 1,0: специфична је тежа овом истом дрвету = 0,387, јаблану 0,393 а црној тополи = 0,366.; јасикин угаљ меће се гдешто у барут.

---

a) Grenier et Godron Flore de France. Paris 1856 III p. 145.

Фамилија: Betulaceae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 272.

Цвеће једнодомо, сложено у округласте или дугуљасте ресе, у пазуху од сваког штитастог приперка по 2 — 3 цвета: мушко са 4 прашника, седећа надно 3 — 4делог перигона, подбоченог од 2 — 5 ситних љусапа; женско обично без перигона, са плодником у два окца дељеним и жиговима седећим, кончастим; плод сушан са 1 — 2 семке; лишће цело; дрвеће или шибље.

LXVI Род: Betula L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 451.

Мушке ресе сложене из штитастих љусапа, прикривајућих по три цвета, са љуспастим перигоном и у свакоме по 4 до пола срасла прашника, са 1-оким прашницама; женске састављене из троделих љусапа са три цвета, без перигона; плодници седећи, плод крилата, 1 — 2 семена жирка, укрита нараслом, најзад отпадајућом љуспом.

173. B. alba L. Spec. plant. Ed. II p. 1393. Reichb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCXXIII.

С. и. бреза; н. Birke; фр. bouleau.

Женске ресе ваљкасте, љуспе у три режња дељене, средњи режањ краћи и дужи од бочних; плод елиптичан, стиснут, на оба краја су́жен, са крилом ширим од семке; лишће ромбично, глатко, на врху заоштрљено, по ободу двојно рескасто, згор зелено, оздо беличасто; повисоко дрво, са правим стаблом, белом кором и дугим, висећим гранама.

Расте по планинским местима: близу Гараша у Крагујевачкој, на Ивици, Златибору и Голији у Ужичкој,

по нижим странама Копаоника у Крушевачкој, ређе по североисточним крајевима Србије, око Мајданпека и др.

Цвета у Априлу.

Примеtba. Друга сродна фела — B. pubescens Ehrh. — са усправљеним, длакавим гранама и рескастим лишћем, као да такођер у Србији расте, али ово ваља да се потврди.

Употреба. Брезово је дрво због слабе дурашности као грађа од мање користи, али се тражи од столара за покућне потребе, од колара се израђује у лотре, руде, колица, делове од плуга, од бачвара у обручеве; од танких и витких гранчица праве се метле; кора се узима на чињење кожа а). Као гориво брезовина је прилично добра а односи се ка буковом дрву као 0,85: 1,0; нешто је бољи брезов угаљ = 0,9: 1,0; специфична је тежа на ваздуху осушене брезовине = 0,738.

LXVII Род: Alnus L.

C, Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 450.

Мушке ресе сложене из штитастих приперака, прикривајућих по 4 цвета подбочена од 4 ситне љуспе, са 4делим перигоном, 4 слободна прашника и 2-оким прашницама; женске из јајастих, подебелих приперака, прикривајућих по два цвета, са седећим, двојним, 2-оким плодником, зреле са нарашћујућим љуспама; плод обично 1-оки, 1-семени, семке угласте са крилом или без крила.

174. A. glutinosa Gaertn. De fructib. plant. II p. 54. L. Reichb. n. m. t. DCXXXI.

С. и. јова; н. Erle, Eller, Else; фр. aune, vergne.

а) Како се из брезове коре уље, употребљено од Руса на чињење кожа, добива, то разлаже Палас у пређе споменутој Руској Флори I стр. 145.

По 3 — 6 мушких реса наврх гранчица скупљених; женске ресе махом бројем исто толике, са љуспама троугалним, на врху задебљалим; семке стиснуте; лишће округласто или објајасто, по ободу крецаво, зупчасто или до различите дубине усечено, младо лепљиво, оздо у рачвама од нерва и по дршци длакаво; осредње дрво, са црнкастом кором и глатким млађим гранама.

Расте обилато по влажним шумама, око река и потока по целој земљи.

Цвета у Марту.

175. A. incana DC. Flore de France III p. 304. L. Reichb. n. m. t. DCXXIX.

С. и. планинска јова.

По 2 — 4 мушке, 3 — 6 женских маца на заједничким петељкама; љуспе на врху раширене и задебљале; семке стиснуте; лишће овално, нешто заоштрљено, по ободу двојно ситно рескасто, згор лепљиво, оздо мљаво; сниско дрво, најчешће шиб.

Расте по планинским местима, од Рудничке до на јужну нашу границу, ређе по источним крајевима од Србије.

Цвета у Марту.

Употрева. Јоховина је као и врбовина у грађу слабо употребљива и само се од ње израђују чункови и талпе за водоводе или у опште оне ствари, које су изложене влази, у којој ово дрво добро дура. И као гориво јова је лошија од већине другог дрвећа и само се са тихог, једнаког пламена, којим горе, радо узима у камине (оџаклије); ка буковом дрву односи се као 0,6 : 1,0; специфична је тежа обичној јоховини = 0,538. Кора садржи танина и употребљује се у стројарској радњи, у нас много од опанчара.

Фамилија: Abietineae Rich.

L. C. Richard Conifer. pag. 145,

Цвеће 1 —, ређе 2домо, сложено у ресе: мушке ресе са прашницама 2-или вишеоким, са окцима дуж или попреко пуцајућим, састављеним спонкама (connectiva) које се на врху прашница у љуспасте израсли продужавају; женске ресе са љуспама црепасто поређаним, прикривајућим по два ембриона; шешарице, што из женских реса постају, са нараслим, сдрвењеним љуспама, које укривају по једну или две крилате жирке; високо или осредње дрвеће, са лишћем игличастим — четином.

LXVIII Род: Pinus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 463.

Цвеће једнодомо: мушке ресе сложене у клас, прашници са кратким концима и прашницама 2 — оким; женске ресе усамљене или пршљенасто око гранчица стављене.

Анализа фела.

1. Лишће мрљаво, зими отпадајуће . . P. Larix.
   Лишће круто, зимзелено. . . . . 2.
2. Лишће по стаблу и гранама засебице стојеће. 3.
   По 2—5 листа у заједничкој усмини усађених. 4.
3. Шешарице са отпадајућим, смоловитим љуспама, лишће спљоштено, оздо пепељаво . P. picea.
   Шешарице са дурашним, не смоловитим љуспама, лишће четвртасто, скроз зелено. P. Abies.
4. По пет листа у једној усмини . . . P. Peuce.
   По два листа у једној усмини . . . . . 5.
5. Шешарице суповрате, кора на младим гранама црвенкасто жута . . . . . P. sylvestris.

Шешарице затубасте, хоризонтално разведене, кора на гранама бела . . . P. leucodermis.
Шешарице завршкасте, хоризонтално разведене, кора на гранама црнкаста. . P. Laricio.

α) Eupitys Spach. Hist. nat. des veget. Phan. XI pag. 374.

Љуспе од женских маца на врху задебљале, испод врха са пупчастом израсли — штитом (apophysis) —, по сред које стоји пупчаст облук (umbo); по два, ретко три листа састављена у једну багљу.

176. P. sylvestris L. Spec. plant. Ed. II p. 1418. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XI t. DXXI.

С. и. бели бор, белобор; н. Föhre, Kienbaum, Fichte, Kiefer (gemeine); фр. pin sylvestre.

Мушке ресе ситне, састављене у збивен грозд; шешарице усамљене или по 2 — 3 скупа на кратке петељке насађене, дугуљасте, завршкасте, свакад суноврате, љуспе дугуљасте са ромбичним, попреко кобиличастим штитом и затубастим облуком по среди; семке ситне, елиптичне, три крат краће од дугуљастог крила; лишће двојно, по гранама нагусто стављено (5 — 6 с. м. д.), круто, усправљено, згор пепељаво, ободом острикаво, врхом бодеће; високо дрво, са разведеним гранама и црвенкастом кором.

Расте по Златибору у Ужичкој.

Цвета у Мају.

177. P. leucodermis Antoine. Eine Föhre aus Dalmatien. t. I, II.

С. и. муника.

Мушке ресе у збивен грозд сложене; шешарице усамљене или по 2 — 3 на грани седеће, хоризонтално

разведене, јајасте, затубасте; љуспе дугуљасте са ромбичним, попреко кобиличастим штитом и завршкастим облуком по среди; семке доста ситне са српастим крилом; лишће нагусто по гранама стављено, скроз зелено, ободом глатко, врхом затубасто; доста високо дрво са усправљеним гранама и беличастом кором.

Нађено на Оријену и у Кривошијама у Далмацији и у Црној гори; у нас расте по Муртеници у Ужичкој.

Цвета у Мају.

Приметба. Ова фела као да држи средину између две суседне феле, а неки држе да је са следујућим, црнобором идентна а).

178. P. Laricio Poir. Dict. V p. 339. L. Reichb. и. м. DXXIV.

С. и. црни бор, црнобор; н. Schwarzföhre; фр. pin de Corse.

Мушке ресе у збивен грозд сложене; шешарице усамљене или по 2 — 3 на грани седеће, хоризонтално разведене, јајасте, завршкасте; љуспе овалне, са ромбичним, попреко кобиличастим штитом и затубастим облуком по среди; семке ситне са крилом 3 — 4 крат дужим, ланцетастим на врху затубастим; лишће двојно, по гранама раздалеко стојеће, глатко, завршкасто — од д. 1 д. м; високо дрво са разведеним гранама а кором црнкастом.

Расте у нас врло обилато по Ивици, око Мокре горе у Ужичкој, у Студеничкој, ко Копаонику и његовом подгорју; на северо-истоку од Србије нема црнобора; у Шумадији виђа се гдекоје дрво: у Кумодражи близу Београда, у Тополи, у Шаторњи идући на Штурац. Да ли

a) Flora Regensburger bot. Zeitung 1867 pag. 81.

је то дрвеће ту сађено или су то остаци некадашњих борових шума, ко то зна!

β) Strobus Spach. Hist. nat. des veget. Phan. XI p. 394. Dr. Christ. Beitraege zur Kennt. eur. Pinus-Arten Flora 1865. p. 257.

Љуспе на врху не задебљале, без штитасте израсли, али са сниским облуком испод врха; по 5 листа у заједничкој усмини; семке крилате.

179. *) P. Peuce Gris. Spicil. Flor. Rum. II p. 349. Dr. J. Henkel et W. Hochstetter Syn. der Nadelh. p. 90.

С. и. молика.

Шешарице усамљене или по две на грани у једној висини на кратке петељке насађене, кад усправљене, кад суноврате, око 1 д. м. дугачке, са љуспама доста танким овалним, с поља плитким браздама дуж изривеним, под врхом од мало што испалог облука неједнаким; семке елиптичне, са крилом двојином од њих дужим; лишће танко, усправљено згор жљебовито; осредње дрво.

Расте на Перистеру више Битоља, где је ово дрво први открио Гризебах а); касније је нађено у Грчкој и у Васојевићима, од куд су мени донесене гранчице са зрелим шешарицама.

Цветању време непознато.

Примetba. У новије време држе, да је молика истоветна са фелом, што је већ од давна у Тибету нађена и од Валича описана под именом P. excelsa Wall. б) У колико сам ја могао ову ствар да испитам на ексемплариима, којих су ми моји некадашњи врли ученици Г. Ч.

а) Dr. A. Grisebach. Beise durch Rumelien und nach Brussa 1844. II p. 189 — 192.

б) Ph. Parlatore Coniferae in De Cand. Prodr. XVI s. 2.

Мијатовић и А. Спасић из башче „Kew-gardens“ близу Лондона донели, рекао бих, да су ова два дрвета, која за пуних 900 географских миља раздалеко расту, заиста специфички различита: ношњом (habitus), дужином лишћа, бојом и дужином љуспа што боче лишће, величином шешарица а поглавито нерватуром семеновог крила: нерви су у тибетске феле јако веругави и мрежасто испреплетени, у наше су пак молике мал не паралелни а).

γ) Abies Duh. Arbr. fruit. V, p. 285.

Љуспе танке, на врху без штита и облука, лишће усамљено, кадшто доста наблизу на гранама стојеће.

180. P. picea L. Spec. plant Ed. II p. 1420. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XI t. DXXXIII.

С. и. јела, оморика б); н. Tanne, Edeltanne, Silbertanne, Weisstanne; фр. sapin, épicéa.

Мушке ресе у пазуху од лишћа усамљене, наврх грана збивене; шешарице дугуљасте, наврх грана размакнуте, седеће, усправљене, са љуспама танким, збивеним, најзад отпадајућим; семке објајасте, неправилне, два пут краће од својих крила; лишће на две стране од гранчица чешљасто разведено, згор зелено, оздо са две пепељаве уздужне пруге, на врху затубасто или крњо; високо дрво са дупке стојећим стаблом и гранама хоризонтално разведеним.

а) Сравни: St. Endlicher, Synopis Coniferarum. Sangalli 1847 pag. 146.

б) Оморика као да је име заједничко овој и следујућој фели, бар су ми моји знанци на југу показивали под тим именом час јелу час смрчу, чему у потврду иде и то, што се под омаром па нашем југу разумева шума јелова и смрчева, пак и борова или у опште оно, што немци зову — Nadelwald.

Расте помешана са смрчом или буквом; на Ивици и по Муртеници у Ужичкој, на Кобасици у Чачанској Копаонику у Крушевачкој, у Гледићској планини између Левча и Груже и на северном обронку Ртња у Алексиначкој.

Цвета у Мају.

181. P. Abies. L. Spec. plant. Ed. II p. 1421. L. Reichb. и. м. t. DXXXII.

С. и. смрча; н. Rothtanne; фр. pesse.

Мушке ресе растркане дуж грана; шешарице наврх грана усамљене дугуљасте, висеће, са љуспама танким, сушним, на врху крњим, не отпадајућим; семке ситно објајасте, 2 — 3 пут краће од крила; лишће усамљено али доста нагусто стављено око млађих грана и на све стране пружено или нешто на једну страну наведено, 4угласто, угасито зелено, на врху бодеће; високо, од саме земље гранато дрво, са разведеним или висећим гранама.

Расте обилато по јужној нашој граници од Ивице до Копаоника.

Цвета у Мају,

182.*) P. Larix L. Spec. plant. Ed. II p. 1420. L. Reichb. и. м. t. DXXXI.

С. и. аришевина (у Хрватској); н. Laerchenbaum; фр. mélèze.

Мушке маце усамљене, седеће и мал не савршено укрите у својим приперцима; шешарице доста ситне, јајасте, усправљене, по гранама растркане, са љуспама трајашним, нешто јапећим, ромбичним, на врху кусим или крњим; семке ситне, објајасте, два пут краће од крила; лишће мрњаво, отпадајуће, усамљено или збивено у повелике багље наврх задебљалих гранчица; високо дрво, са разведеним или висећим гранама.

Расте по високим горама у западној и северној Европе, а на многим се местима и сада; у нас није још нађена, а тешко да је дивље и има.

Цвета у Јуну.

Употреба. Поред букве и храста овај је род дрвећа за Европу најкориснији већ зато, што расте, у повољним околностима, обично у великом мноштву, често и на таковим висинама где никаково друго дрвеће напредовати не може; дрво је од свију у овај род спадајућих фела меко, еластично и врло лако цепљиво, с тога се много употребљава у грађу, алате и направе свакојаке; најважније за нас јесу:

Смрча; има је у нас, тако држим, више него свију других фела скупа. Због величине и пра́вога дебла радо се употребљава у грађу — премда толико не траје, колико обична боровина; мање се тражи од столара, због многих грана, које с осталим дрвом слабо срасту и из дасака лако испадају. И као гориво смрчевина је од боровине лошија, а односи се ка буковини као 0,78 : 1,0, нешто је бољи угаљ = 0,8: 1,0. Мање користи од смрче ово су: смола, које се насецањем маторијег гриења много добива; кора се може употребити у стројарству; млађе гране узимају се у плетере а четином се за невољу, особито зими, закрмљује ситнија стока.

Јела; дрво је њезино још од мање дурашности него од смрче, али је лепше, бело и једнаког ситнијег влакна, с тога се много употребљава од столара и на музикалне инструменте; као гориво нешто је лошије од смрчевине и односи се ка буковини као 0,7 : 1,0; из коре може да се дестилише терпентин; што се осталих користи тиче важи оно што је за смрчевину речено.

Белобор је са дурашности и финоће дрва много бољи од већине фела и употребљава се често у грађевини а од дрводеља у направе свакога рода; као гориво односи се ка буковом дрву као 0,9 : 1,0; боров угаљ раван је смрчевом.

Црнобор има смоловитије дрво и с тога је оно у грађу и гориво нешто корисније, него од белобора, у нас већ зато, што га много више има; наш народ вади из црнобора луч, смолу и катран.

Муника је од скора позната и још недовољно проучена; а како по изгледу и неким важнијим карактерима највише личи на црнобор, то ће ваљда у главноме, што се употребе тиче, имати и својства, која црнобор одликују.

Остале две феле не расту у нас, већ су само наведене ради потпуноће а нешто и с тога, е би наш свет, доснавши за њихова добра својства, прегао да их сади.

Аришевина је као грађа од свију четинара најбоља а највише се тражи од бродара и рудара; као гориво равна је смрчевини. Могла би се у нас садити свуд по вишим брдима.

Молики је дрво, као што ми казаше људи из Старе Србије, особито дурашно — мртвачки сандуци од моликовине, тако ми рекоше, никада не трухну. Молика би се могла у нас садити на Василином врху, Голији и у опште по свима вишим брдима наше јужне границе.

Луб од свију четинара служи нашим планинцима на покривање планинских зграда — катава, и на справљање које каквих ситница, каптара, лубурица и других направа или плетера, употребљених у бачијској економији.

За ваздух у шумама сложеним из дрвећа овога рода држи се да је здрав, особито људима наклоњеним јектици а).

Фамилија: Cupressineae Rich.

L. C. Richard Conif. pag. 157.

Цвеће једно-или дводомо, у ресе сложено: мушке ресе врло ситне, прашнице насађене на кратке, подебеле кончиће, са споном штитасто раширеном; женске састављене из мало љуспа, које у наших фела касније у меснату шешарицу (клекињу) израсту; семке без крила; дрвеће или шибље са зимзеленим лишћем.

LXIX Род: Juniperus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 485.

Цвеће дводомо: мушке ресе усамљене, са прашницима дуж ресе црепасто поређаним; женско цвеће тројно, са ембрионима на врху у отворену цев (жиг) продуженим и опколеним љуспама (њих шест), од којих горње нарасту, бивају сочне и најзад се при зрењу плода слепе, те плод личи на бобицу, у којој су три угласте семке; лишће игличасто; шибље или осредње дрвеће.

Анализа фела.

1. Лишће ситно, љуспасто, троугално, у 4 реда дуж грана стављено. . . . . J. Sabina
   Лишће линеарно, обично бодљиво, по стаблу расуто . . . . . 2.
2. Плод црвен. . . . . J. Oxycedrus.
   Плод црн, обливен сивим пепељком . . . 3.
3. Плод краћи од лишћа, усправљени шиб. J. communis.

---

a) Homines rustici in his sylvis habitantes raro phtysici fiunt. b. A. Scopoli Flor. Carniol. Viennae 1760 p. 410.

Плод мал не од дужине лишћа, сниски шиб, са гранама на земљу оборенim . . . . J. nana.

---

183. J. communis L. Spec. plant. Ed. II p. 1470. L. Reichb. Icon. Flor. Germ. XI t. DXXXV f. 1141.

С. и. клека, фења као и две следујуће феле; н. Wachholder, Reckholder; фр. genévrier.

Мушке ресе дугуљасте, стављене наврх грана у пазуху од лишћа; плод округао, црн, краћи од лишћа у пазуху којега стоји; лишће у тројне пршљене састављено, кадшто врло нагусто стојеће, линеарно од пола у бодљив врх заоштрљено, згор жљебовито, пепељкаво, на млађим гранама разведено; обично шиб од висине човечјег боја, са разведеним гранама.

Расте у нас по брдским, особито каменитим странама: у нашој околини више Топчидера и у Кумодражи, по смедеревским виноградима, близу Љуљака у Крагујевачкој, близу Алексинца и др.

Цвета у Априлу.

184. J. nana Willd. Spec. plant. IV p. 854. L. Reichenb. и. м. f. 1142.

Мушке ресе ситне, дугуљасте, стављене у пазуху од горњег лишћа; плод јајаст, мал не од дужине лишћа, црн; лишће нагусто по гранама стављено, усправљено и нешто мало на више савито, пошироко на врху у кратку бодљу завршено; снизак шиб са стаблом и гранама на земљу оборенim или само врхом усправљенim.

Расте у нас само по голетима високог Копаоника, где друго више дрвеће не успева.

Цвета у Јуну.

185. J. Oxycedrus L. Spec. plant. Ed. II p. 1470. L. Reichb. и. м. t. DXXXVII.

Мушке ресе ситне, јајасте, стављене наврх грана наблизу у пазуху од лишћа; плод обично краћи од лишћа, у којега пазуху стоји, округао, црвен, зрео лаштећи, без угнутог пупка при основи; лишће у тројне пршљене сложено, разведено, врло круто, згор са две бразде а оздо по среди са бритком уздужном гредом; обично шиб, ређе осредње дрво, са разведеним гранама.

Расте по копаониковом подгорју, испод Стола идући Магличу, по Демерођи а највише око Рашке у Чачанској.

Цвета у Мају.

186. J. Sabina L. Spec. plant. Ed. II p. 1472 L. Reichb. и. м. t. DXXXVI.

С. и. сомина; n. Sevenbaum. фр. sabine, savinier.

Мушке ресе ситне, јајасте, сложене дуж млађих грана; плод са петељком на ниже оборен, доста ситан, округао, матор плаветникаст; лишће ситно, љуспасто, по пар срасло и у 4 реда дуж стабла поређано, са ситном, дугуљастом, смоловитом жљездом на наличју; снизак, врло гранат шиб, ретко што већи од аршина.

Расте по недоступним кршевима на Столу и иза Злота у Црноречкој, у кршевитој провалији познатој под именом Гаура Лазару.

Цвета у Мају.

LXX. Род: Taxus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 485.

Цвеће дводомо, у пазуху од лишћа стављено; мушке ресе усамљене или двојне, са прашницима црепасто поређаним око опште дршке и прашницама на свакој љуспастој спони 3 — 8оким; цвеће женско усамљено, састављено из ембриона, на врху отвореног, подбоченог мно-

гим ситним љуспицама и омотаног потплодним колутом што касније нарашћује у меснату масу, у којој су јајасте семке уваљене; лишће игличасто; осредње дрво.

187. T. baccata L Spec plant. Ed II p. 1472. L. Reichb. Icon. Flor. Germ. XI t. CXXXVIII.

С. и. тиса. n. Eibe, Eibenbaum. фр. if.

Мушке ресе ситне, на кратке петељке насађене; плод седећи, обложен црвеним омотачем на прилику згор отворене чаше, у којој стоје подебеле, зеленкасте семке; лишће линеарно, на две стране чешљасто разведено, згор угасито зелено, оздо блеђе, на врху ртасто; дрво са усправљеним гранама.

Расте у нас по кршевима: на Штрпцу у Крајинској, Мучњу и Торнику у Ужичкој, али је обично свуд мало има.

Цвета у Априлу.

Употреба. Само овај последњи род, тиса, за техничке је цели важан, јер има врло тврдо и праменасто дрво, које дрводеље израђују у свакојаке ствари, кашике, виљушке, котарице, наш народ у Крајинској у ћасе, баквице за воду и др. специфична је тежа тисовини = 0,744. За месо од плода што наличи на дрењину држе, да може да се једе, за семку пак да је отровна a). Од четири феле клеке, што у нас расту, само црвена клека израсте у повољним околностима у осредње дрво, које наблизу иста она својства има којих има тисовина; од обичне и црвене клеке употребљава се плод у медицини и на справљање водњике, а од сомине су се узимале лиснате гранчице, пре много-више но сад, у лекарије као Emmenagogum.

---

a) St. Endlicher Enchiridion botanicum. Viennae 1841 pag. 145.

Б). MONOCOTYLEDONEAE JUSS. a)

A. L. de Jussieu Gen. plant. pag. 25.

Стабло већином зељасто, у нас врло ретко дрвено, сложено од васкуларних снопића, растрканих по осталом биљном ткању — у концентричне слојеве не поређаних; лишће већином не дељено са паралелним, ретко кад гранатим и мрежасто сплетеним нервима; цвеће гдешто виђено, најчешће ситно, невиђено, сложено из листића по броју тројном, кадшто подбочено само љуспама или чекињама; органи за репродукцију састављени из прашника и тучкова, ембрион са циглим једним котиледоном. Ми имамо само два претставника овог реда биљака, много их има више по топлијим земним појасима.

Фамилија: Smilaceae Br.

R. Brown Prodrom. Flor. nov. Holl. pag. 292.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично, правилно; перигон слободан, сложен из 4, 6, 8 или 10 листића, слободних или мање више при основи сраслих; прашници са листићима перигона на изменце стојећи, броју тих листића равни, са концима обично слободним или при основи сраслим; плодник слободан, у 3, ређе 2 — 4 окца дељен, у сваком окцу по 1 или више ембриона, стубића толико, колико су у плодника окца; плод бобичаст не пуцајући, семке округласте.

XXI, Род: Ruscus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 488.

Цвеће пометањем 2-домо; перигон дељен до дна у 6 разведених листића; цвеће мушко са 3 прашника, којих

a) Овај је облик истом по Декандолу у науци завладао, Жисије назва разделе царства биљног: A-Mono-и Dicotyledones.

су конци у цев срасли и нарасли надно цветних листића; женско са кратким стубићем а жигом целим, затубастим; плодник 2-оки, у сваком окцу по 2 ембриона; сниско шибље са плосним, листоликим гранама.

Анализа фела.

Листолике гранчице на врху бодљиве, мали, врло гранати шиб . . . . . R. aculeatus.
Листолике гранчице не бодљиве, мали шиб без грана . . . . . R. Hypoglossum.

---

188. R. aculeatus L. Spec. plant. Ed. II p. 1474. Reichb. Icon. Flor. Germ. X t. CCCCXXXVII f. 968.

С. и. спечак, вепринац (у Далмацији Vis.); н. Mäusedorn; фр. fragon piquant, houx frêlon.

Цвеће усамљено или двојно, стављено у пазуху од ситних листића нараслих насред горње стране од листолике гранчице (кладодије); перигон зеленкаст са спољним листићима овалним, а унутрашњим ланцетастим, краћим; бобице повелике, округле, зреле црвене, са семкама доста крупним, жућкастим; листолике гранчице многобројне, угасито зелене, глатке, на краткој дршци накриве, јајасте, целе, на врху у бодљу завршене; стабло усправљено, зелено, јако гранато, обично од величине једне педи, у необичним околностима и веће.

Расте по каменитим шумама и близу нас по Авали, у Раковици; у Роготу у Крагујевачкој тако бујног раста, да многа стабла стижу до висине 1. м.

Цвета у Марту.

189. R. Hypoglossum L. Spec. plant. Ed. II p. 1474. L. Reichb. и. м. f. 969.

По 3 — 5 цветова састављених у пазуху од ситних листића, нараслих насред листолике гранчице; перигон с лица зеленкасто бео, са спољашним листићима дугуљастим, на врху затубастим а унутрашњим ситнијим, ланцетастим; бобице округле, зреле црвене, са семкама беличастим; листолике гранчице малобројне (много веће по у пређашње феле), елиптичне, ка врху завршкасте, али не бодљиве; стабло зелено, ретко гранато, мало што веће од педи.

Расте са пређашњом фелом али ређе: на Авали, више Грошнице у Крагујевачкој и на Јастрепцу у Крушевачкој.

Цвета у Марту.

Употреба је од овог ситног шибља слаба, само што се због зимзелених листоликих гранчица гдешто у башчама сади, а гране од прве феле мећу се у ракију, која од њих позелени; семке испржене издају леп мирис и могу се употребити као сурогат од кафе.

НАУЧНА ИМЕНА У ОВОМ ДЕЛУ ОПИСАТОГ ДРВЕЋА И ШИБЉА.

Acer campestre L. . . . . бр. 11.
intermedium nov. spec. . . . . 9.
italum Lauth. . . . . 10.
Heldreichii Boiss. . . . . 13.
macropterum Vis. . . . . 14.
monspessulanum L. . . . . 8.
platanoides L. . . . . 12.
Pseudo-Platanus L. . . . . 15.
tataricum L. . . . . 7.
Aesculus Hippocastanum L. . . . . 10.
Ailanthus glandulosus Desf. . . . . 23.
Alnus glutinosa Gaertn. . . . . 174.
incana DC. . . . . 175.
Amelanchier vulgaris Mnch. . . . . 78.
Amygdalus nana L. . . . . 61.
Arceuthobium Oxycedri MB. . . . . 103.
Arctostaphylos officinalis Wim. . . . . 121.
Atragene alpina L. . . . . 2.
Berberis vulgaris L. . . . . 3.
Betula alba L. . . . . 173.
Bruckenthalia spiculiflora Rchb. . . . . 122.
Buxus sempervirens L. . . . . 24.
Calunna vulgaris Salisb. . . . . 124.
Carpinus Betulus L. . . . . 153.
orientalis Lam. . . . . 154.
Castanea vesca L. . . . . 144.
Celtis australis L. . . . . 139.
Clematis Vitalba L. . . . . 1.

Colutea arborescens L. . . . . бр. 53.
Cornus mas L. . . . . 99.
sanguinea L. . . . . 100.
Coronilla Emerus L. . . . . 54.
Corylus Avellana L. . . . . 151.
Colurna L. . . . . 152.
Cotoneaster vulgaris Lindl. . . . . 68.
tomentosa Lindl. . . . . 69.
Crataegus melanocarpa MB. . . . . 66.
monogyna Jacq. . . . . 64.
nigra WK. . . . . 67.
oxyacantha L. . . . . 63.
pentagyna WK. . . . . 65.
Cydonia vulgaris L. . . . . 70.
Cytisus Alschingeri Vis. . . . . 31.
austriacus L. . . . . 34.
capitatus Jacq. . . . . 33.
decumbens Walp. . . . . 37.
elongatus WK. . . . . 35.
hirsutus L. . . . . 36.
nigricans L. . . . . 32.
Daphne alpina L. . . . . 135.
Blagayana Frey. . . . . 133.
Cneorum L. . . . . 136.
Laureola L. . . . . 132.
Mezereum L. . . . . 131.
oleoides L. . . . . 134.
Erica carnea Scop. . . . . 123.
Evonymus europaeus L. . . . . 18.
latifolius Scop. . . . . 19.
verrucosus L. . . . . 17.

Fagus sylvatica L. . . . . бр. 143.
Fraxinus excelsior L. . . . . 125.
Ornus L. . . . . 126.
Genista anxantica Ten. . . . . 44.
dalmatica Bartl. . . . . 39.
germanica L. var. . . . . 40.
ovata WK. . . . . 45.
pilosa L. . . . . 47.
radiata Scop. . . . . 38.
sagittalis L. . . . . 42.
scariosa Viv. . . . . 43.
subcapitata nov. spec. . . . . 41.
tinctoria L. . . . . 46.
Hedera Helix L. . . . . 98.
Ilex Aquifolium L. . . . . 105.
Juglans regia L. . . . . 142.
Juniperus communis L. . . . . 183.
nana Willd. . . . . 184.
Oxycedrus L. . . . . 185.
Sabina L. . . . . 186.
Ligustrum vulgare L. . . . . 128.
Lonicera alpigena L. . . . . 117.
Caprifolium L. . . . . 114.
nigra L. . . . . 116.
Xylosteum L. . . . . 115.
Loranthus europaeus L. . . . . 102.
Lycium barbarum L. . . . . 129.
Mespilus germanica L. . . . . 62.
Morus alba L. . . . . 137.
nigra L. . . . . 138.
Ononis Columnae All. . . . . 51.

Ononis hircina Jacq. . . . . бр. 50.
procurrens Wallr. . . . . 49.
spinosa L. . . . . 48.
Ostrya carpinifolia Scop. . . . . 155.
Paliurus australis Gaertn. . . . . 25.
Pinus Abies L. . . . . 181.
Laricio Poir. . . . . 178.
Larix L. . . . . 182.
leucodermis Ant. . . . . 177.
Peuce Gris. . . . . 179.
picea L. . . . . 180.
sylvestris L. . . . . 176.
Pirus amygdaliformis Vill. . . . . 71.
communis L. . . . . 72.
Malus L. . . . . 73.
Prunus avium L. . . . . 55.
Cerasus L. . . . . 56.
Chamaecerasus Jacq. . . . . 58.
insititia L. . . . . 59.
Mahaleb L. . . . . 57.
spinosa L. . . . . 60.
Populus alba L. . . . . 169.
nigra L. . . . . 171.
pyramidalis Lam. . . . . 172.
tremula L. . . . . 168.
virginiana Desf. . . . . 170.
Quercus Cerris L. . . . . 150.
conferta Kit. . . . . 149.
pedunculata Ehrh. . . . . 145.
pubescens Willd. . . . . 147.
sessiliflora Sm. . . . . 146.

Quercus Tozza Bosc. . . . . бр. 148.
Rhamnus alpina L. . . . . 28.
cathartica L. . . . . 27.
Frangula L. . . . . 30.
rupestris Scop. . . . . 29.
saxatilis L. . . . . 26.
Rhus Cotinus L. . . . . 21.
typhina L. . . . . 22.
Ribes alpinum L. . . . . 107.
multiflorum Kit. . . . . 108.
petraeum Wulf. . . . . 109.
Uva crispa L. . . . . 106.
Robinia Pseudo-Acacia L. . . . . 52.
Rosa alpina L. . . . . 82.
arvensis L. . . . . 81.
belgradensis Panč. . . . . 85.
canina L. . . . . 84.
gallica L. . . . . 79.
pimpinellifolia Ser. . . . . 80.
rubiginosa L. . . . . 88.
rubrifolia Vill. . . . . 83.
tomentosa Sm. . . . . 86.
villosa L. . . . . 87.
Rubus caesius L. . . . . 89.
fruticosus L. . . . . 93.
hybridus Vill. . . . . 90.
Idæus L. . . . . 94.
nemorosus Hayn. . . . . 91.
tomentosus W. . . . . 92.
Ruscus aculeatus L. . . . . 188.
Hypoglossum L. . . . . 189.

Salix alba L. . . . . бр. 157.
amygdalina L. . . . . 159.
aurita L. . . . . 165.
babylonica L. . . . . 158.
caprea L. . . . . 164.
cinerea L. . . . . 162.
fragilis L. . . . . 156.
grandifolia Ser. . . . . 163.
incana Schr. . . . . 161.
purpurea L. . . . . 160.
repens L. . . . . 166.
rosmarinifolia L. . . . . 167.
Sambucus nigra L. . . . . 110.
racemosa L. . . . . 111.
Solanum Dulcamara L. . . . . 130.
Sorbus Aria Cr. . . . . 76.
aucuparia L. . . . . 74.
domestica L. . . . . 75.
torminalis Clus. . . . . 77.
Spiraea cana WK. . . . . 95.
media Schm. . . . . 96.
ulmifolia Scop. . . . . 94.
Staphylea pinnata L. . . . . 104.
Syringa vulgaris L. . . . . 127.
Taxus baccata L. . . . . 187.
Tilia argentea Desf. . . . . 4.
platyphyllos Scop. . . . . 5.
sylvestris Desf. . . . . 6.
Ulmus campestris L. . . . . 140.
effusa Willd. . . . . 141.
Vaccinium Myrtillus L. . . . . 118.

Vaccinium uliginosum L. . . . . бр. 119.
Vitis Idaea L. . . . . 120.
Viburnum Lantana L. . . . . 112.
Opulus L. . . . . 113.
Viscum album L. . . . . 101.
Vitis vinifera L. . . . . 20.

Српска имена дрвећа и шибља.

Ајдучка опута в. личац.
Аришевина . . . . . бр. 182.
Багрена. . . . . 52.
Базга в. бзова.
Бела врба . . . . . 156.
Бела липа . . . . . 4.
Бела лоза . . . . . 1.
Бела топола . . . . . 169.
Бели бор . . . . . 176.
Бели брест. . . . . 140.
Бели глог . . . . . 64.
Бели дуд . . . . . 137.
Бели јасен . . . . . 125.
Белобер в. бели бор.
Бељиг в. љутик.
Бзова . . . . . 110.
Бјел в. љутик.
Благун в. слатка граница.
Боровница . . . . . 118.
Врекиња. . . . . 77.

Вреза . . . . . бр. 173.
Брусница . . . . . 120.
Бршљан. . . . . 98.
Буква . . . . . 143.
Вез в. бели брест.
Вепринац . . . . . 188.
Винова лоза. . . . . 20.
Виђага в. винова лоза.
Вишња . . . . . 56.
Врисак . . . . . 124.
Вучја лика в. личац.
Гладиш . . . . . 48.
Горун в. лужник.
Граб. . . . . 153.
Гуња. . . . . 70.
Дивља вишња . . . . . 57.
Дивља леска в. диволоск.
Дивља ружа. . . . . 84.
Дивља трешња . . . . . 85.
Дивљи шимшир. . . . . 3.
Диволоск . . . . . 152.
Драч. . . . . 25.
Дрен. . . . . 99.
Дуњарица . . . . . 68.
Жалосна врба . . . . . 158.
Жеста или жестика в. жешља.
Жива ограда . . . . . 129.
Жута багрена в. пуцалина.
Жутилица или
Жутилова трава . . . . . 46.
Заповет. . . . . 32.

Зеленика . . . . . бр. 105.
Ива . . . . . 162—165.
Имела . . . . . 101.
Јаблан . . . . . 172.
Јабука . . . . . 73.
Јавор . . . . . 15.
Јагњеда в. јасика.
Јасика . . . . . 168.
Јела . . . . . 180.
Јеремичак . . . . . 133.
Јова . . . . . 174.
Јоргован в. љиљак.
Какрик в. ситна граница.
Калина . . . . . 128.
Кестен в. коштан.
Клека . . . . . .
Клен. . . . . 11.
Клокочика . . . . . 104.
Копривић . . . . . 139.
Костиља в. копривић.
Коштан. . . . . 144.
Кошћела в. копривић.
Крушка . . . . . 72.
Кун в. клен.
Купина . . . . . 89.
Курковина. . . . . 18.
Леска . . . . . 151.
Липолист . . . . . 6.
Личац . . . . . 131.
Лужник или лужњак. . . . . 145.
Љиговина . . . . . 28.

Љиљак . . . . . бр. 127.
Љутик . . . . . 146.
Магиња в. премжа.
Магаричар в. ситна граница.
Магрива в. премжа.
Мачји граб. . . . . 154.
Маклен в. паклен.
Малина . . . . . 94.
Мечја леска в. диволоск.
Млеч. . . . . 12.
Молика . . . . . 179.
Морско грожђе. . . . . 109.
Мукиња. . . . . 76.
Муника . . . . . 177.
Мушмула . . . . . 62.
Огроз в. шмањак.
Оморика в. јела.
Орах. . . . . 142.
Оскоруша . . . . . 75.
Орлови нокти . . . . . 114.
Оструга в. купина.
Павитина в. бела лоза.
Пајасен . . . . . 23.
Паклен. . . . . 8.
Пасдрен. . . . . 27.
Пасјаковина в. пасдрен.
Пасквица . . . . . 130.
Планика. . . . . 121.
Планинска јова. . . . . 175.
Планински брест . . . . . 141.
Планински јавор . . . . . 14.

Псећи дрен в. пасдрен.
Пуцалина . . . . . бр. 52.
Разводник в. пасквица.
Ракита . . . . . 160.
Рибизле в. морско грожђе.
Руј . . . . . 21.
Свиба или сиба. . . . . 100.
Сирћетово дрво. . . . . 22.
Ситна граница. . . . . 147.
Скробут или
Скромут в. бела лоза.
Сланопађа . . . . . 71.
Сладун или
Слатка граница. . . . . 149.
Смрдљива липа в. црна липа.
Смрдљиковина . . . . . 74.
Смрча . . . . . 181.
Сомина . . . . . 186.
Тврдак в. паклен.
Трепетљика в. јасика.
Тиса . . . . . 187.
Трн . . . . . 60.
Трношљива. . . . . 79.
Удика . . . . . 112.
Фења. . . . . 183.
Цер . . . . . 150.
Црвена врба . . . . . 157.
Црвени глог . . . . . 63.
Премжа . . . . . 57.
Црна липа . . . . . 5.
Црна топола . . . . . 171.

Црни бор . . . . . бр. 178.
Црни брест. . . . . 140.
Црни глог . . . . . 66.
Црни граб. в. мачји граб.
Црни дуд . . . . . 138.
Црни јасен . . . . . 126.
Црница, црњуша. . . . . 123.
Црнобор в. црни бор.
Црнограбић. . . . . 155.
Чалија в. драч.
Шамдуд в. црни дуд.
Шимшир. . . . . 24.
Шимширика . . . . . 3.
Шипак в. дивља ружа.
Шиањак. . . . . 160.

Немачка и француска имена дрвећа и шибља.

Airelle в. myrtille.
Airelle du mont Ida . . . . . бр. 120.
Akazie. . . . . 52.
Alisier. . . . . 75.
Alouchier. . . . . 76.
Alouchier des bois. . . . . 77.
Alpen-Faulbaum. . . . . 28.
Alpen-Waldrebe . . . . . 2.
Apfelbaum. . . . . 73.
Arbousier raisins d'ours. . . . . 121.
Argalou. . . . . 25.

Aspe в. Espe.
Atlasbeer-Esche. . . . . бр. 77.
Aubepine . . . . . 63.
Aubours. . . . . 31.
Aune. . . . . 174.
Bach-Weide. . . . . 160.
Baguenaudier. . . . . 53.
Baerentraube . . . . . 121.
Beinholz в. Hundskirsche.
Berg-Mispel. . . . . 68.
Besenhaide. . . . . 124.
Birke. . . . . 173.
Birnbaum. . . . . 72.
Blanc de Hollande в. penplier blanc.
Blasenstrauch. . . . . 53.
Bohnenbaumartiger Geissklee. . . . . 31.
Bockshorn. . . . . 129.
Bois de St. Lucie в. malagué.
Bois gentil, bois jolis. . . . . 131.
Bonnet de prêtre. . . . . 18.
Bouleau. . . . . 173.
Bourgêne . . . . . 30.
Brombeerstrauch. . . . . 89.
Bruch-Weide в. Knack-Weide.
Brustbeere. . . . . 112.
Bruyère. . . . . 124.
Buche . . . . . 143.
Buchsbaum . . . . . 24.
Bugrane. . . . . 48.
Buis. . . . . 24.
Busserole . . . . . 121.

Cerisier. . . . . бр. 55.
Charme. . . . . 153.
Charme-houblon . . . . . 155.
Chataignier. . . . . 144.
Chevre-feuille des jardins. . . . . 114.
Chène à glande sessiles . . . . . 146.
Chène chevelu. . . . . 150.
Chène commun. . . . . 145.
Chène roure или
Chène rouvre в. chène à glandes sessiles.
Clematite . . . . . 1.
Clematite des alpes . . . . . 2.
Cochène. . . . . 74.
Cognassier. . . . . 70.
Cormier . . . . . 75.
Cornouiller (mâle) . . . . . 99.
Cornouiller-sanguin . . . . . 100.
Coronille des jardins. . . . . 53.
Coudrier в. noisettier.
Douce-amère в. morelle.
Eberesche (gemeine). . . . . 74.
Edeltanne в. Tanne.
Eibe . . . . . 187.
Eiche . . . . . 145—150.
Eller в. Erle.
Epheu . . . . . 98.
Epicéa в. sapin.
Epine à vinette . . . . . 3.
Epine de Christ в. argalou.
Epinier. . . . . 60.
Erable champêtre. . . . . 11.

Erable de Tartarie . . . . . бр. 7.
Erable plane . . . . . 12.
Erable Sycomore . . . . . 15.
Erle. . . . . 174.
Esche . . . . . 125.
Espe . . . . . 168.
Essigbaum . . . . . 22.
Faerber-Ginster . . . . . 46.
Fau в. hêtre.
Faulbaum. . . . . 30.
Faux baguenaudier. . . . . 54.
Faux ébenier в. aubours.
Faux pistachier в. patenotier.
Feldahorn . . . . . 11.
Fichte в. Foehre.
Flaumige Eiche. . . . . 147.
Flieder . . . . . 127.
Foehre . . . . . 176.
Fouteau в. hêtre.
Foyard в. hêtre.
Fragon piquant. . . . . 188.
Framboisier. . . . . 94.
Frêne. . . . . 125.
Frêne à manne в. ornier.
Fusain commun. . . . . 18.
Fustet. . . . . 21.
Garten-Eberesche. . . . . 75.
Geissblatt . . . . . 114.
Geissklee, ... 32.
Genêt. . . . . 46.
Genevrier. . . . . 183.

Ginster в. Faerber-Ginster.
Groseiller commun. . . . . бр. 109.
Groseille à maquereau. . . . . 106.
Gui. . . . . 101.
Hagedorn в. Weissdorn.
Haidekraut. . . . . 123.
Hainbuche . . . . . 153.
Hartriegel. . . . . 100.
Hartriegel (gelber). . . . . 99.
Hasel. . . . . 151.
Hauhechel . . . . . 48.
Heckdorn в. Wegdorn.
Heckenkirsche в. Hundskirsche.
Heidelbeere. . . . . 118.
Hêtre . . . . . 143.
Himbeerstrauch. . . . . 94.
Himmelsbaum . . . . . 23.
Hirschbeere в. Bergmispel.
Hirschdorn в. Wegdorn.
Hollunder . . . . . 110.
Hopfenbuche . . . . . 155.
Houx. . . . . 105.
Houx-frêlon . . . . . 188.
Hülsen . . . . . 103.
Hundsbeerstrauch в. Hartriegel.
Hundskirsche . . . . . 115.
Hundsrose . . . . . 84.
If. . . . . 187.
Johannisbeere . . . . . 109.
Kastanienbaum. . . . . 144.
Kellerhals в. Seidelbast.

Kiefer в. Foehre.
Kienbaum в. Foehre.
Kirschenbaum. . . . . бр. 55.
Knackweide. . . . . 156.
Kornelkirschen в. Hartriegel.
Kratzholz в. Faulbaum.
Krausbeere. . . . . 106.
Kreutzdorn в. Wegdorn.
Kriechen-Pflaumen. . . . . 59.
Laerchenbaum. . . . . 182.
Lierre . . . . . 98.
Lilas. . . . . 127.
Linde. . . . . 4 — 6.
Mäusedorn . . . . . 188.
Malagué. . . . . 57.
Manna-Esche . . . . . 126.
Marronier d' Inde. . . . . 16.
Maulbeerbaum . . . . . 138, 139.
Mehlbeerbaum. . . . . 76.
Mélèze. . . . . 182.
Merisier. . . . . 56.
Micocoulier de Provence. . . . . 139.
Mispelbaum. . . . . 62.
Mistel. . . . . 101.
Morelle grimpante. . . . . 130.
Murier . . . . . 137.
Myrtille. . . . . 118.
Nachtschatten . . . . . 130.
Neflier. . . . . 62.
Nerprun. . . . . 27.
Nez-coupé в. patenotier.

Noisettier . . . . . бр. 151.
Noyer . . . . . 142.
Orme. . . . . 140, 141.
Ornier . . . . . 126.
Osier franc. . . . . 160.
Osier rouge. . . . . 160.
Pappel . . . . . 168 — 172.
Parasol du grand Seigneur. . . . . 158.
Patenotier . . . . . 164.
Peruecken — Sumach в. Sumach.
Pesse. . . . . 181.
Peuplier. . . . . 168 — 172.
Pimpernuss. . . . . 104.
Pin . . . . . 176 — 182.
Pin de Corse . . . . . 178.
Plane в. érable plane.
Poirier. . . . . 72.
Pommier. . . . . 73.
Porte-chapeau в. argalou.
Preuselbeere . . . . . 120.
Prunelier. . . . . 60.
Pulverholz в. Faulbaum.
Pyramiden-Pappel. . . . . 172.
Quittenbaum. . . . . 70.
Rainwaide. . . . . 128.
Rauschbeere. . . . . 109.
Reckholder в. Wachholder.
Riemenblume. . . . . 102.
Robinier. . . . . 52.
Ronce . . . . . 89.
Rosier . . . . . 84.

Rosskastanie . . . . . бр. 16.
Rothbuche в. Buche.
Rothtanne. . . . . 181.
Rüster. . . . . 140.
Sabinier. . . . . 186.
Sadebaum . . . . . ——
Sahl-Weide. . . . . 164.
Sandbeere в. Baerentraube.
Sapin. . . . . 180.
Sauerdorn. . . . . 3.
Sauerkirsche в. Weichsel.
Saule blanc. . . . . 157.
Saule cassant. . . . . 156.
Saule-marceau. . . . . 162.
Saule pleureur. . . . . 158.
Saule pourpre. . . . . 160.
Savinier в. Sabinier.
Schlehen. . . . . 60.
Schneeball . . . . . 112.
Schwarzdorn. . . . . 60.
Schwarzfoehre . . . . . 178.
Seidelbast . . . . . 131.
Sevenbaum . . . . . 186.
Silberlinde . . . . . 4.
Silbertanne в. Tanne.
Sommereiche в. Stieleiche.
Sommerlinde . . . . . 5.
Sorbier des oiseleurs . . . . . 74.
Sorbier domestique. . . . . 75.
Sperberbaum или
Sperlingsbaum в. Garten-Eberesche.

Spierstaude. . . . . бр. 96.
Spirée . . . . . 96.
Spindelbaum. . . . . 17 — 19.
Spitzahorn . . . . . 12.
Stachelbeere в. Krausbeere.
Stechdorn . . . . . 25.
Stechpalme в. Hülsen.
Steinbeere в. Baerentraube.
Steinbuche в. Hainbuche.
Steineiche . . . . . 146.
Steinweichsel . . . . . 57.
Stieleiche . . . . . 145.
Strauchige Kronwicke. . . . . 54.
Sumac в. fustet.
Sumach. . . . . 21.
Sureau . . . . . 110.
Sureau d' eau в. viorne obier.
Süsskirsche в. Kirschenbaum.
Tanne . . . . . 180.
Tatarischer Ahorn. . . . . 7.
Tilleul . . . . . 4 — 6.
Troëne . . . . . 128.
Traubenahorn. . . . . 15.
Trauer-Weide . . . . . 158.
Tremble. . . . . 168.
Ulme в. Rüster.
Vergne в. aune.
Vernis du Japon . . . . . 23.
Vigne . . . . . 20.
Vigne de Judée в. morelle.
Vinaigrier . . . . . 22.

Vinetier. . . . . бр. 3.
Viorne . . . . . 112, 113.
Vogelbeer в. Eberesche
Wachholder. . . . . 183.
Waldkirsche в. Kirschenbaum
Waldrebe . . . . . 1.
Walnussbaum . . . . . 142.
Wegdorn . . . . . 27.
Weichsel. . . . . 56.
Weide . . . . . 156, 167.
Weinrebe . . . . . 20.
Weissbuche в. Steinbuche.
Weissdorn . . . . . 63.
Weisse Weide . . . . . 157.
Weissfilzige Eberesche в. Mehlbeerbaum.
Weisslaub в. Mehlbeerbaum.
Weisstanne в. Tanne.
Wintereiche в. Steineiche.
Winterlinde. . . . . 6.
Wolliger Schneeball в. Brustbeere.
Ypréau в. peuplier blanc.
Zapfenholz в. Faulbaum.
Zerr-Eiche . . . . . 150.
Zitterpappel в. Espe.
Zürgel . . . . . 139.
Zwerg-Weichselbaum . . . . . 58.
Zwieselbeere в. Kirschenbaum.

ОБИЧАЈИ СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ.

Описао

Богољуб Петрановић.

(Свршетак[1])

III.

КРСНО ИМЕ.

(Исход Јаорини.)

Држи се да је крсно име успомена светитељског дана, у који се покрстила она породица, која га и дан данашњи слави у највећој радости и весељу.[2]

У Босни православни српски народ највише слави ова крсна имена: св. Николу, Јована и Ђурђа, а неки славе и св. Саву. И ево како се слави крсно име у Босни.

У очи крсног имена домаћица умијеси два крсна хљеба од цвијета пшеничног и накити их што љепше може и умије. При кићењу томе око ње стоје по двије ђевојке, да јој помогну што љепше могу украсити их. Хљеб који је већи и накићенији — онај је за први дан светковине. Накићен је обично овако: на сриједи је крст преко свега хљеба са различним шарама, а усред крста један цвијет, а између крста на све четири стране раз-

---

[1] Види Гласник књ. XXVIII и XXIX.

[2] Наши трговци у Сарајеву из економских разлога преносе крсно име на други дан.

ведене свакојаке гране. А и други је врло лијепо украшен, што ће служит' за уставке. Уз хљебове испече толико колача колико има својијех пријатеља, да свакога при поласку дарује. Међу тим домаћин закоље толико брава, колико му доста може бити за тај славни празник.

Домаћин званицама поручи, или их сам позове, да му дођу прославити празник. Онијем пријатељима, који су му даље од куће пошаље поруку, а сусједе и сам позове овијем начином. Изјутра у очи крсног имена, наточи плоску ракије, пак пође свакоме пред двор, и ракију им дâ говорећи: „Браћо моја! Божја кућа и ваша, дођите довече што вас више може моме славноме празнику на весеље.“ А они му одговоре: „Хвала ти што нас зовеш, имамо гдје и коме доћи.“

Кад дан мине, а вече настане, званице почну долазити, и сваки од њих кад пред двор дође јави се: „О домаћине! Јеси ли дома?“ Домаћин одговори: „Дома ти се родио!“ Кад званица у кућу уђегне рече: „Овдје год и честит дом и добра вече!“ Домаћин скочи на ноге и одговори: „Дао ти Бог добро: и добро ми дош'о и честита твоја душа била.“ Пак се онда с њим пољуби и упита за здравље његово и његове породице. А он њега упита исто, и изручи му поздраве од својијех. И све мушке главе пољубе се са званицом и упитају се за здравље и тамо и амо. Онда посједају код ватре, и домаћин послужи званицу ракијом, а за тијем кавом. На исти начин свакога пријатеља причекају и послуже. Кад се све званице саберу, домаћин их позове у собу застрту, па их ту невјесте и ђевојке изувају и ноге им умивају из почасти пријатељске. Онда званице умивају и руке, и устану

скупа с домаћином те се сви заједно Богу моле. Док се они Богу моле, млађи с домаћицом поставе им совре. Кад сврше молитву, посједају по реду за готову совру. Ту изберу између себе долибашу, који зна српске здравице напијати, и посједу га у чело совре, а до њега с десну страну кума од домаћинског дома, а око њих све главне пријатеље по реду и старјешинству. Сад им домаћин послужи ракијом и најприје наздрави долибаши: „Здрави сте, моја лијепа браћо, десно и лијево све нам било срећно и лијепо, даров'о господ Бог. Да почнемо ракију пити и срећу добити, ракија радост, а Бог милост, милов'о Бог ови дом и у дому домаћина, и његова кума и пријатеља, и узваника и намјерника; срећни приходници а у срећан дом са великом срећом и с благословом божјим и с беријетом многим даров'о господ Бог. Гдје приходиле званице ове године, да Бог да и до године и до суда праведнога, доклен је сунца и мјесеца у радости до старости, а у братинској љубави до вијека, има ко а има и коме долазити даров'о господ Бог. Здрав долибаша, ето ти је у руци, па се никуд не туци! За сутрашњег данка Христова празника, мојега крсног имена, да нам осване на велику радост, да обрадује ови дом и домаћина и све његово добро око њега, даров'о господ Бог".

Домаћин попије чашу, а долибаша прихвати здравицу, десном се руком прекрсти говорећи: „Час добар, а у добри час данас међу нас. Здрави сте ми, моја лијепа браћо, десно и лијево, све нам било срећно и лијепо, да почнемо и ракију пити у велики добри час, а по закону Христову, даров'о господ Бог. Првом а срећном, да нам буде са великом срећом и с благословом божјим и

данас и вазда, даров'о господ Бог.“ Сад наздрави куму на десну руку: „Здрав си куме, десни друже, а помози нам Боже, сјутрашњи празник, домаћинско крсно име на радост, а Бог милостив на помоћ, да нам осване на велику радост и обрадовање, да нас дарује и обрадује, да нам смете проклетог душмана и пексијана, који нам о злу мисли, да се о себи забави, и да нам буде господ Бог милостив“. А сва браћа вичу: „Амин“. Ову здравицу попију. Онда привати кум своју и говори: „Старијим метаније, и поклон ти имамо, које гласе гласно и Бога молио, Бог ти мољеније услишио, Бог ти милостив на помоћи био, и теби и домаћину и нама око вас, даров'о господ Бог. Што си поменуо домаћинско крсно име, помилов'о нас господ Бог и Христов празник, да нам крсно и поможе. Здрав брате! (који је на реду)“ Пак онда испије. А остали краће напију и то овако: „Долибаша, поклон ти имамо, које гласе гласно, Бог ти их услишио. Ако ми слудили нашом лудошћу, поправио Бог својом милошћу.“

Сад долибаши дође друга чаша, те наздравља:

„Здрави сте, моја лијена браћо! Ево опет мени чаша дође, нека знамо да смо се обредили, да вас није ког домаћин прескочио чашом? Чаша друга, а међу нас љубав дуга, а честита срећа до вијека, даров'о господ Бог. Да Бог да и милост божија, ђе год по двије чаше пива браћа пила, свака се добра срећа вила, а највише изобилна радост данас међу нас у нашега домаћина, даров'о господ Бог. Чаше по двије, да нам господ Бог душмане побије, а повиси и пошири кумове и пријатеље, колико је воља од милога Бога, даров'о господ Бог! Што је чаша втора, да нам је боља ора, да нам господ

Бог повтори[1] мирност и благост, изобилну радост, сјутрашњи празник домаћинско крсно име, да нам осване на велику радост, да обрадује ови дом и домаћина и његово све добро око њега даров'о господ Бог." И наздравивши куму попије. Кум прихвати другу, говорећи долибаши: „Долибаша, поклон ти имамо, које гласе гласно, Бог те услишио, а сагрјешеније опростио. Што си напио за сјутрашњега празника, домаћинског крсног имена, да нам осване на велику радост, да Бог да, да обрадује и вас и нас око вас, чаша друга, међу браћу честита срећа, даров'о господ Бог." Пак попије. —

Остале званице напију као и кум. Сад домаћин напије долибаши: „Здрав си долибаша, брате! ево и мени дође чаша друга, да нам буде љубав дуга а честита срећа до вијека, даров'о господ Бог! Све ћемо за сјутрашњега празника, мога крсног имена, да нам осване на велику радост и на мирност даров'о господ Бог." Пак онда попије и покучи трећу долибаши. Долибаша прихвати трећу чашу те ово наздрави:

„Домаћине! ти мени чашу трећу, а теби Бог голему срећу, здравље и весеље и братинску љубав до вијека, даров'о господ Бог!" чашу потури на совру. Сад домаћин заиште: „Дајте нам ватре и тамјана?" Долибаша рече: „На ноге се браћо! у име Бога и лијепе вишње славе божије, која може да нам поможе." Тада сви скину капе и скоче на ноге. А долибаша говори, који умије, читајте славу. Сад један кади испред иконе и око совре, а други чита славу овако:

---

[1] Јемство да су ове ријечи у здравици чисто народне уредништво »Гласника« оставља г. писцу. Исто тако и за остале ствари које се могу учинити сумњиве.

„Во славу[1] светија јединосушнија и нераздјелимија тројици, оца и сина и свјатаго духа. Амин. Да славимо истину господу Богу и спасу нашем Исусу Христу, иже во премногија молби, моленије и преблагосовеније славнија владичици нашија Богородици и приснодјеви Марији, вазда ступленије часни и небесни сили беспутна и на беспутна. Чеснаго славнаго пророка претечи господња Јована крститеља, четири ступа светаго јеванђелија: Марка и Матију, Луку и Јована. И четири вселенске патријаре: Василија великаго, Глигорија богослова, Јована златоуста и Јована милостиваго, светаго великомученика чудотворца Георгија. Светаго Јована богослова. Светаго Петра и Павла апостоле. Светаго пророка Илију и Пантелеимона, Димитрија мироточца и триста и осамнаест богоноснијех отаца. Четиридесет мученика. Шестнаест пророка. Дванаест апостола, који сабор саборисаше и безумног Арију изложише, и утврдише вјеру, и тројицу приповједише, и ми васи вјеровасмо. И архијереја Христова Николу ѣкоропомоћника

[1] Ову славу добио сам преписану од мог пјевача Илије Дивјановића из Црне Ријеке и какву сам је примио онаку је и свијету предајем. Још имам једну славу из Високога у неколико различну од ове, али у смислу ништа бољу. (И овдје уредништво »Гласника« оставља јемство за народност самом г. писцу. Ако је ова ствар народна, биће у њој језик поновљен према садашњему црквеном. Ми смо истина слушали од Бошњака да има слава босанска, у којој се помињу имена светаца, али не знамо, јесу ли преписивачи ове која се овдје саопштава, умјели пазити на све финоће које се у тим стварима не смију изгубити из вида. Има у Србији села, у којима се још сачувало старинско појање тропара ускршњега о преслави о Ускрсу. Тропар је онаки како га ми налазимо у србуљама, а појање је посве различито од данашњега. Тако нешто мора бити и с овом славом).

васијем христијанима. Страктентија, Јевтимија, Мартинија, Кузми, Дамјана, Ћира и Јована, Пантелеимона. Наше свете мајке преподобне Параскеје, свете Петке и свете нећеље. И свјатаго просветитеља, учитеља и наставитеља српској земљи помоћној страни Симеона мироточца и чудотворца. Архијереја Максима српскаго, деспота Јована, госпоже Анђелине. Тодора Тирона, светаго Тодора стратилата, светаго Стефана архидјакона. Стефана деспота, светаго Стефана Дечанскога, Стефана светаго краља српскаго. Светаго Симеона новаго. Цара и пророка, и цара Симеона. Аврама, Исака, и Јакова новаго. Просветитеље свијетле звијезде нашег цара Јуроша. И свјатаго цара Костантина. И светаго славнаго Арсенију водичара. Свете двије велике патријаре нашијех мирскијех цркава: Никодима и Арсенију. Светаго Сава српскаго, који је нашу земљу просветио и христијанском народу божји благосов оставио. Светаго Аркистратига Михајила аркангела и светаго аркангела Гаврила. Светаго Симеона Богопримца од лелена. Светаго кнеза Лазара Раванице почивајуште душице. Преставуштијем почтеним проштеније гријеха, а живијем здравље и весеље. И на здравље дому и домаћину и свему роду христијанскому. Богу слава и држава, нама здравље и весеље. Амин.“

Кад ишчитају славу, долибаша прихвати чашу, и онда каже: „О моја браћо, десно и лијево, све нам било срећно и лијепо, даров'о господ Бог. А ову ћемо у најљепше име, у име Бога и лијепе вишње славе божије, која може да нами поможе, и пресвете тројице јединосушне и нераздјелиме: оца и сина и светаго духа, која може, да нами поможе. Једа Бог да и милост божија,

да не оскуде лијепа вишња слава божија од овога дома ни од једнога хришћанскога ни дома ни рода, до суда праведнога и вијека скончанија, даров'о господ Бог, већ се вазда слава славила а Бог молио. Господ Бог нам на помоћи био и слава и данас и вазда, даров'о господ Бог. Који је јунак славио ове године, и до године и до суда праведнога; који јунак не мог'о, а жудио да мог'о, и њему господ Бог помог'о, те и он славу славио, крсне свијеће палио, и њему помог'о господ Бог и његово крсно име и слава и славна св. Тројица и данас и вазда. Што смо поменули св. тројицу, помог'о нам Бог и света тројица. Ако ми њу када заборавили, јали у лудости, јали у пјаности, јали у какијем мукама, јали у турскијем рукама, она нас не заборавила, већ нам онда била најскорашња и најбоља помоћница, а од сваке муке заступница, руку нам додала, муке не дала, из кала извадила, на праведна дјела наставила са оваком браћом саставила, саставио господ Бог свако добро у ови дом, нашему дому и домаћину, и нашему лијепоме састанку, који је овђе и другође и данас и од данас до вијека, даров'о господ Бог."

Сад долибаша наздрави домаћину: „Здрав ми буди домо домодаре, кућни господаре, браћни гостодаре! За сјутрашњега празника твога крснога имена, помоћника твога и нашега. Да Бог да и милост божија да ти крсно име поможе, и теби и нама око тебе, даров'о господ Бог." Пак се пољуби с домаћином и браћи рекне: „Свој, се браћи поклоњам са славом и са законом, старијему као и оцу а млађему као и брату."

Сад долибаша испије, а домаћин наздрави десноме куму крај долибаше: „Здрави сте моја лијепа браћо! У

име Бога и лијепе вишње славе божије, која може да нам поможе. Долибаша! поклон ти имамо, које гласе гласио, и Бога молио, Бог ти мољеније услишио и сагрешеније опростио, нама грешнијим на помоћи био и данас и вазда. Што си поменуо Бога и свету тројицу и лијепу вишњу славу божију, помог'о нам Бог и слава и св. тројица, била нам на помоћи и по дневи и по ноћи и на сваком страшном и слободном мјесту, даров'о господ Бог! Што си поменуо моје крсно име, ти поменуо данас на земљи, а сам господ Бог на небесима. Ако ми слудили нашом лудошћу, исправио Бог својом милошћу!" И опет се пољуби домаћин с долибашом, па рекне: „Свој браћи се поклоњам са славом и законом, старијему као и оцу, млађему као брату." За тијем попије.

Онда наздрави кум ономе који је на реду: „Долибаша, поклон ти имамо; које гласе гласио и Бога молио, Бог ти мољеније услишио и сагрешеније опростио. Што си поменуо господа Бога и лијепу вишњу славу божију, помог'о ти господ Бог и лијепа слава божија и данас и вазда, даров'о господ Бог! Што си поменуо Бога и св. тројицу и домаћинско крсно име, помог'о ти господ Бог и лијепа слава божија и св. тројица. И свој се браћи поклоњам са славом и законом, старијему као и оцу, млађему као и брату."

И с којим хоће, пољуби се, пак попије. А остале званице кад им реда дође овако здраве: „Долибаша, поклон ти имамо, које год гласе гласио и Бога молио, Бог ти мољеније услишио, а сагрешеније опростио, нама грешним на помоћи био." И тако се сви обреде.

Од ове здравице свако чељаде треба да пије јер је здравица славе, слава домаћинова празника и све поро-

дице његове. Кад се сви обреде, онда домаћин покучи чашу долибаши, те он овако здрави: „О моја лијепа браћо! ево мени опет чаша дође, нека знамо да смо се обредили.“ Остале званице говоре: „Срећно ти било!“ „Да вас није кога домаћин прескочио чашом? Ако вас је кога прескочио, имамо му дати двије за једну.“ А они одговоре: „Није нас прескочио.“ „Здрави сте, моја лијепа браћо! и коме ћу сад наздравити, добро ће му бити.“ Онда погледа очима на једнога од млађијех у доњој соври, и дозове га именом: „Здрав ми буди мајке сине, а сиви соколе! За нашијех свијех здравица и све војне среће, живота и доброга здравља.“ Онај пак одмах скочи на ноге. А домаћин му даде једну чашу говорећи: „Ето ти то, нека можеш стајати.“ Пак онда здрави долибаша њему што га двори: „Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! понајприје за нашијех мирскијех цркава, живота и доброга здравља, даров'о господ Бог. Здрав си ми! За наше Јерусалимске цркве, цвијета насред бијелога свијета, која нам сјајно служи летурђију од истока до запада свему роду и народу хришћанскоме. Здрав си ми мајке сине! За нашијех осталијех цркава и намастира, живота и доброга здравља, даров'о господ Бог! Које су узгор, господ их Бог узгор и подржао и на млога љета поживио нашу браћу и наш лијепи народ хришћански, даров'о господ Бог, те се у њима појала часна летурђија како дослен, онако и ослен, док је сунца и мјесеца, и суда праведнога, даров'о господ Бог! А које су се цркве обрушиле и оброниле, самилов'о се господ Бог на хришћански род, те даров'о добру годину и бољу господу, те се и оне поградиле и покрасиле с двора кречом и каменом, а изнутра крстима и иконама, поповима и калу-

ђерима, титорима и приложницима и браћом хришћанима, те се и у њима опојала часна летурђија, као у сретнијем и праведнијем, даров'о господ Бог! И здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! Што смо нарекли за наше мирске цркве Јерусалимске, цвијета насред бијелога свијета, како нам је сијала доселен онако и оселен док је сунца и мјесеца и суда праведнога, даров'о господ Бог! И здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За нашијех стараца калуђера, живота и доброга здравља, даров'о господ Бог, који чају у камену на камену, на штаке се послонили, и за наске се грешне господу Богу моле и молили се вазда. Да Бог да и милост божија, да се господу Богу и умоле, те приведу своје стадо ка Христову спасенију, ђено почивају и пребивају душе свете и праведне, даров'о господ Бог. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За нашега господара домаћина, за његове живе главе и доброга здравља, да нам га господ Бог поживи у радости на многа љета. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За његовијех синова, за његовијех синоваца, за његовијех брата, за његовијех братића, за његова свега свлада[1] и стара и млада, за његова свега рода и порода, плода и племена, живота и доброга здравља. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За његова кутњега шљемена, житнога сјемена, живота и лијепога здравља. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За његова стада, за његова рала, живота и доброга здравља. Рало му ходило дубоко, стадо му ходило широко; куда му рало ходило, туда му свако добро сјеме родило; у пољу шеница, а у двору мушка ђечица. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За његове кесе, за његове среће, за ње-

[1] Порода.

гова коњица и кириције, и за његова свега добра и обитеља, живота и доброга здравља. Што смо напили за његова живота и здравља, да му буду мушке и женске главе здраво и весело, све му било здраво и весело, надно и напредно, на многа љета, даров'о господ Бог! Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! за његовијех врснијех кумова и пријатеља, живота и доброга здравља, да су му кумови и пријатељи здраво и весело, надно и напредно, сретно и честито. С кијем се кумио, кумио се од воље без невоље, Бог му дао воље задовоље, па никад не било невоље. С кијем се пријатељио, пријатељио се по наму и по гласу, по оцаку бијелу, по образу свијетлу, по љубави братинској, даров'о господ Бог! Све му Бог дав'о кумова од врснијех домова, пријатеља од племенитијех родова, Бог му старе кумове и пријатеље поживио, нове поновио, колико је воља од милога Бога. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За јунака вољнијех и невољнијех, живота и доброга здравља, даров'о господ Бог! Који је јунак у вољи, господ га Бог у вољи поживио и подрж'о на многа љета. А који је у невољи, самилов'о се господ Бог, те и њега из невоље избавио, с браћом саставио, хљеба нахранио, вина напојио, братинскијем разговором веселио, даров'о господ Бог! Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За наше све српске браће и народа хришћанског, добре среће, здравља и весеља, среће и напредка, да са свијем будемо здраво и весело, надно и напредно, срећно и честито, господом Богом благосовљено, даров'о господ Бог.

„Што смо напили за нашијех мирскијех цркава и велике цркве Јерусалима, цвијета насред бијелога свијета, и осталијех мирскијех цркава и манастира, свијех

их господ Бог подрж'о и поштов'о с браћом хришћанима, с браћом, а са срећом, с владикама и с патријарама, с поповима и с калуђерима, с браћом хришћанима, с титорима и с приложницима, до суда праведнога, а и вијека скончанија, док је сунца и мјесеца, све се појала часна летурђија, а све по реду и по закону Христову, даров'о господ Бог! Што смо напили за нашега господара домаћина, за његова стада и рала, жито му родило, стадо му плодило. Што смо напили за његова кутњега шљемена и житнога сјемена, кутње му шљеме било тврдо и темељито, без земана непромјенито, ако му кад било промјенито, било му срећно и честито, даров'о господ Бог! Кад год испод свога кутњега шљемена износио двадесет и четири сјемена у поље међу воке и међу тежаке, крст на прси мет'о, десном га руком мах'о, куд год га мах'о, свуда му га господин Бог дав'о, те му било житно сјеме у бусу бусато, у трсу трсато, у класу класато, на гумну много, у кући споро и беријетно, даров'о господ Бог! Што смо напили за његовијех брата и братучеда, синâ и синоваца, унука и омладака, живота и доброга здравља, с браћом се хвалио, са синовима хранио, унуцима и омладцима дичио и китио, како Ђурђев данак миром и бехаром од Ђурђева до Петрова дана, даров'о господ Бог. Што смо напили за његова стада: куд му стадо ходило по пољима и по планинама, и оно му се познавало по звонима многијем, по чобанима добријем, по благосову божијем, даров'о господ Бог! Планине му обијало, цвијет савијало, његову дому срећу и беријет доносило, даров'о господ Бог! Што смо напили за његове кесе и за његове среће, срећа му била срећна и честита, кеса му била пуна и богата, кад год се на своју

кесу наткучио, вазда из ње докучио, свакоме добро учинио, а себи и својој души најбоље, даров'о господ Бог! Гладна наранио, гола приодео, боса приобуо, жедна напојио, свакоме добро учинио, и свак од његова дома срећу и беријет добио, а он од господина Бога, даров'о господ Бог! Што смо напили за његова коња и кирицује, кад год му од свога дома полазио, полазио му милостан, када му долазио, долазио му радостан, обрадовао га господ Бог! Коњиц му се заиграв'о, кириција попијев'о, његову дому корист и беријет доносио, даров'о господ Бог!

„Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За његове све војне срећица и мушке ђечице, живота и доброга здравља, и свега евлада и стара и млада, мушка и женска, што гоћ му Бог даров'о, оно му и поштов'о, а на многа љета поживио, даров'о господ Бог! Што год волили и Бога молили, господ нам Бог услишио у царство небеско, на мјесто помјестио, примка примак'о колико је воља од милога Бога. Ако ми слудили нашом лудошћу испоравио господ Бог његовом милошћу данас и од данас до вијека, даров'о господ Бог.“

Кога долибаша с овом здравицом прозове, мора све дотле на ногама стојати док се ова голема здравица не сврши, јер као млађи старијему ваља да двори. При свршетку ове здравице онај који двори обиђе око совре потуривши своју чашу на синију, те пољуби у руку долибашу и домаћина иштући од њих благослова: „Старији благосовите! Које гласе гласили и слова словили и господа Бога молили, господ нам Бог мољенија примио и услишио у царство небеско, даров'о господ Бог.“ Они му одговоре: „Живио! живио! сједи, па попиј!“ Онда

ђак, што је дворио сједе и пије говорећи: „Здрав домаћине, и сва браћо, који сте на реду! Бог се моли стојећи, а пиво се пије сједећи.“

За тијем наздрави домаћин десноме другу до долибаше истом здравицом: „Здрави сте ми, моја лијепа браћо! Чашом петом у име Бога и св. Петке и св. Нећеље, која може да нам поможе; и сувежниче остани с Богом и хвала ти на послужењу. А здрав си ми десни друже и сва браћо десно и лијево, све нам било сретно и лијепо. За домаћинскијех врснијех кумова и пријатеља, живота и доброга здравља, даров'о господ Бог! С ким се кумио, кумио се од воље а без невоље по Богу истиноме, по Јовану светоме, по закону Христовом, по народу српскоме; Бог му дао воље задовоље, те му никад не било невоље. С ким се пријатељио, пријатељио се по наму и по гласу, по опаку бијелу, по образу свијетлу, по љубави братинској, даров'о господ Бог! Гдје год кога замилов'о са свога срца кума и пријатеља, господ се Бог самилов'о, ако га он желио, сам га господ Бог даров'о и удијелио, те се и с њим братински пријатељио; пош'о десно — свратио се куму, пош'о лијево — свратио се пријатељу; им'о гдје доћи, а им'о гдје поћи у радости до старости, а у љубави до вијека, дарив'о господ Бог! Бог нам се дао радовати, а на срећну и честиту мјесту састајати, братинску љубав имати, за живота не омразити, даров'о господ Бог! Што смо поменули Бога и св. Петку и св. Нећељу, самилов'о се господ Бог и милов'о ови дом и у дому домаћина, и његова и кума и пријатеља и нас око њега, даров'о господ Бог! Помогла нам св. Петка и св. Нећеља у свако доба, а на сваком мјесту, и страшноме суду. Што год радили, радњом се

хвалили, а од радње корист и фајдицу виђели на многа љета, за дуга живота, а без сагрешенија, у дугу вијеку а у малену сагрешенију, даров'о господ Бог!"

Кад се сврши ова здравица, домаћин опет налије чашу и покучи је долибаши говорећи: „Долибаша, чуј се брате! божија и твоја!" Сад се долибаша затеже на пиће, говорећи: „Хвала вам, брате, ракије смо довољни, попиј, па остави." Домаћин му одговори: „Драгом вољом пијте, браћо, да се напијемо и да се веселимо." Долибаша одговори: „Драг био Богу и људима, ми смо ракијом довољни, попиј, па остави!" Онда домаћин завиче: „Здрави сте моја лијепа браћо! За свијех здравица и доброга здравља, што славили и Бога молили, Бог нам услишио, за све браће, добре среће, и за нас који смо данас живота и доброга здравља и Христова празника, да нам препоручи у радости славу осталијем празницима од једнога до другога, и да нама грешнијем буду на помоћи, и да се умоле господу Богу за нас грешне и за вас народ хришћански, даров'о господ Бог!" Па опет чашу покучи долибаши: „Долибаша брате! Божија а твоја, добро си ми дош'о и хвала ти, и мјесто ти на образу." Долибаша чашу прихвати, положи је на синију, пак оба скоче на ноге те се пољубе, а долибаша говори: „Добро ти ја дош'о, свака ти добра срећа дошла и у двору и на двору, даров'о господ Бог!" Сад оба сједу, а долибаша настави здравицу: „Кад год ти дошли, у добру те нашли, а кад пошли у бољем оставили, све ти добри долазили, а злијех ни Бог не д'о, који ти за част знали и за живот питали, а за здравље Бога молили. Здрави сте браћо! а помози Боже! Да Бог да, да и ми дочекамо, да и ми теби дамо сретну добродошлицу, у нашему дому, а по за-

кону Христову, даров'о господ Бог. Здрави сте браћо! срећни дом, срећна добродошлица. Здрав друже, а помози Боже!"

Неки у почетку шестој здравици и ово додаду: „Здрави сте ми, браћо, десно и лијево, све нам било сретно и лијепо! Ево домаћин навалио ракију, и мене је нашао с добродошлицом, што ме нашло, да и васке нађе. Срећна добродошлица, срећни дом, вазда му помог'о господ Бог. За наше срећне љубенице и добродошлице."

Сад домаћин свакоме по реду с пуном чашом послужи као и долибаши и сваки који прима добродошлицу, с домаћином се љуби и захвали му као долибаша. На добродошлицу, пошто се чаша у кап испије, даје се у дар домаћину јабука.

Сад домаћин покучи долибаши седму здравицу. Долибаша се нећка: „Хвала домаћине, доста је ракије." Домаћин рекне: „Узмите још и по ову чашу, нека нам није гологлава добродошлица, нека имамо часно и достојно." Долибаша прихвати чашу и говори:

„Здрави сте моја лијепа браћо! Ево дође часна и достојна, све нам било часно и достојно, господом Богом благословљено даров'о господ Бог! Здрави сте, моја лијепа браћо! За часне и достојне, за срећне и честите, Бог нам дао сјести оклен је лако устати, часно сјели, поштено прибрали, часна гласа, свијетла образа, мејдана отворена, кано срећни и праведни, за ракије прибрања, за браће стимања, чашу попити, а на ноге скочити. Здрави сте, моја лијепа браћо! За онога јунака, који у јутру урани, те донесе зелена бардака, и пробуди мамурна! Оклен наточио, Христос руку наслонио, беријет учинио, Бог му прискочио, па му дотекло сваком узванику, и

попу, и калуђеру, и куму и пријатељу. И здрав десни друже, а помози Боже!“

У очи крсног имена многи додају у домаћиновој здравици и ово: „Здрави сте ми, моја лијепо браћо! све ћемо за сутрашњега данка Христова празника, домова крсног имена (на пр. св. Ђорђа), да нам осване на велику радост дому и домаћину, да препоручи осталим празницима у радости, да нам буду на помоћи. Да Бог да и милост божија, вазда крсно име сретали, славили и пратили пуњем и летурђијом, а оно наске радовало и веселило милошћу божијом, даров'о господ Бог!“

На дан крсног имена, додаје се ово: „Здрави сте моја лијепа браћо! За данашњега данка, Христова празника, домова крсног имена, да нас препоручи у радости осталијем празницима од једнога до другога и да нама грешнијем буду на помоћи. Што се домаћин трудом потрудио, руком послужио, чашом скленом и големом срећом, слуга био Богу на пријестолу божијем као што је нама данас у његову дому, даров'о господ Бог, угодио Богу и закону божјем.“

На уставке крсног имена: „Здрави сте, моја лијепа браћо! Све ћемо за Христова празника и за његових крила и окриља, да нас окрили и од сваке муке заклони, и да буде на помоћи дому, домаћину, нашему састанку и роду хришћанскоме. За његова срећног испраћенија, вазда га господар домаћин срет'о и пратио с мирном и веселом браћом, а с великом срећом крсно име славио и пратио, а никад не оставио, већ га славила и његова чеда наком њега, даров'о господ Бог!“

Пошто се часна здравица сврши, онда браћа Срби иза совре устану и пођу к ватри ако је зимно доба, ако је љето у сјенку на зелену траву, ако није рђаво вријеме.

Ђе одсједну, изберу изврсна пјевача, те им отпочме пјесму згодну за оваку прилику као што је то пјесма о слави цара Душана.

Док породица домаћинова вечера, пријатељи се на страни услађују у слушању пријатних пјесама и веселих разговора, па кад вријеме за спавање дође, сваки пође спавати ђе га мјесто допане.

Кад сјутрадан сване, пријатељи се дигну и по обичају свом Богу помоле, док им домаћин донесе ракију, те их послужи, по реду најприје долибашу. Долибаша напије овако: „Здрави сте моја лијепа браћо! За срећне ноћи, од Бога помоћи, за срећнога уранка веселога данка. Што смо устали и водом умили се и господу Богу молили се, господ нам Бог мољеније услишио, сагрешенија опростио, нама грешнијем на помоћи био, све ћемо за јутрошњега празника домаћинскога крсног имена, помоћника и нашега и његова, да нам осване на велику радост и на обрадовање, обрадује ови дом и нашега домаћина, даров'о господ Бог! Здрав десни друже, а помози Боже!“ Пак онда испије чашу. За долибашом по истој здравици сви пријатељи по реду попију по три чаше ракије, а иза ње каву. Иза тога узме пјевач јасне гусле те их разговара јуначким пјесмама све до ручка. Кад буде готов ручак, званице засједу по реду за совру, као и синоћ. Сад их домаћин послужи с ракијом, и најпрву чашу наздрави он као и синоћ, разликом што здравици придода и ово: „Здрави сте ми, моја лијепа браћо! Јутрошње јутарце на радост, господ нам Бог на помоћ. Јутроске је сунце огријало и браћу обрадовало, понајбоље ови дом и у дому домаћина, и његов род и пород и пријатеље, и сву браћу узва-

нике и намјернике. И здрав долибаша, старјешина од овога кола!“

Седам редовних здравица напијају исто као и синоћ; а слава се не чита на ручку. Док ручак траје, ђевојке двије и двије ову пјесму пјевају:

Жарко сунце на исток бијаше,
Б'јеле дворе у пенцер сијаше,
Ко најљепше у соври сјеђаше?
Понајљепше часни долибаша.
Жарко сунце кроз пенцер сијаше,
Ко најљепше српски напијаше?
Понајљепше часни долибаша.
Жарко сунце кроз пенцер сијаше,
Ко најљепше браћи наздрављаше?
Понајљепше часни долибаша.
Жарко сунце кроз пенцер сијаше,
Ко најљепше славу напијаше?
Понајљепше слатки домаћине,
Помогла му слава до вијека,
И његово славно крсно име.

По ручку, ако је лијепо вријеме, изиђу пред двор пријатељи и узванице да гледају, како китно коло испред двора игра и пјесме пјева, како млади момци пушкарају и у нишан бију, како бацају камен с рамена и надскакују се. Ако ли је неугодно вријеме, остану код ватре, те пиће и каву троше, чибуке пале и уз гусле јуначке пјесме пјевају.

У пресјенак сунца, дигне се домаћин и његов кум те направе свијећу у облику трикирија. Кад се свијећа сврши, онда домаћин овако напије: „Здрави сте, моја лијепа браћо? За сретнијех крснијех свијећа, ђе се градиле ове године, да Бог да и до године и на предушта љета до вијека, даров'о господ Бог! У који дом, помог'о

му господ Бог с мирном браћом, а с великом срећом, с кумовима и пријатељима, са узваницима и са намјерницима, вазда је градио у здрављу и радости, и крсне свијеће палио и своје славно крсно име славио и пратио кано срећни и честити. Да Бог да и милост божија, да му просвијетле крсне свијеће његовим душама онога свијета, кано жарко сунце тијелу овога вијека даров'о господ Бог! Здрав десни друже, а помози Боже!"

Пошто се сви обреде с оваком здравицом, свијећа се однесе и постави на крсни хљеб, који стоји на погачи.

У сахат ноћи постави се совра, званице посједају по реду око совре и попију по двије здравице. Када трећој реда дође, домаћин донесе крсни хљеб како стоји, и полажући га на совру назове пријатељима: „Добра вече, јунаци!" Узванице му одговоре: „Дао ти Бог добро, и добро нам дошао!" За тијем домаћин донесе ћасу замућене ракије и у њој три јабуке, и опет назове: „Добра вече!" Пак постави пред долибашу. Сад долибаша заиште ватру и тамјана, пак сви устану у славу божију, скину капе, један кади совру и иконе, а други чита славу као и синоћ, док долибаша прислужи крсну свијећу пред иконом. Кад се сврши слава, онда долибаша прихвати ћасу ракије, те с њом напија у славу св. Тројице онако као и синоћ, и пошто најпре ижљуби се са св'јема преко совре, пак онда сви по три пута пйну ракије из ћасе. Пошто се сви ћасом обреде и мушки и женски, и старо и нејако, онда долибаша прихвати крсни хљеб с домаћином и напија ову здравицу: „Час добар, а помози Боже, да Бог да и милост божија да се деси међу нама добар час као преблагом Христу на крсту и св. Јовану на води Јордану. И да сте ми здрави моја лијепа браћо! за сре-

ћнога крснога колача, ће се сломи ове године, да Бог да на предушта љета до вијека у дому се ломио, а на њиви родио. Да Бог да и милост божија, које су га руке градиле, те се оне красиле и распознавале међу другама као даница звијезда међу звијездама. Да Бог да и милост божија, колико у њему има зрнаца, онолико у нашега господара домаћина по земану мушкијех глава: синова и синоваца, браће и братића, среће и весеља, даров'о господ Бог; жутијех дуката, бијелијех оваца, малених јањаца, шарених телаца, свакога блага што је и Богу и људима драго, даров'о господ Бог!" Сад додаје хљеб куму говорећи: „Здрави сте, а помози Боже! Ко му је кум, да му је жив!" Кум прихвати хљеб с обијема рукама и преломи га на својој глави, пак окрене наопослеп три пута говорећи: „Двије половине, четири четвртине, триста и осамнест добријех часâ. Домаћине, брате, да се пољубимо?" Пољубе се, и дâ му комад из десне руке а из лијеве тури на синију.

Докле старији за совром читају славу, свијећу прислужују, тамјаном каде и здравицу напијају, млађи на страни крсте се и Богу моле, а кад се ово сврши, старији сједну и двојица између њих иза оне тишине громовито запјевају.

Ко подиже вишњу славу,
  Помог'о га Бог,
И лијепа вишња слава
  И сам господ Бог!
Подиже је брат домаћин,
  Помог'о га Бог
И лијепа вишња слава
  И сам господ Бог!
И његово крсно име,
  И сам господ Бог,

Помог'о му до вијека
Сваки Христов год.

Док мушки ову богоугодну и славну пјесмицу пјевају, младе и ђевојке приуготовљене за пјевање к соври приступе, па док мушки сврше, ђевојке прихвате исту пјесмицу, те је отпјевају. Кад дјевојке пјесмицу понове, онда мушки ову другу започну:

Долибаша напијаше,
Помог'о га Бог
Домаћину наздрављаше,
Помог'о му Бог:
„Здрав си брате, домаћине!
Помог'о ти Бог!
Хвала теби на служењу,
Даров'о те Бог!
Кад си славу поменуо,
Помог'о ти Бог!
Дости браће саставио,
Даров'о те Бог!
Крсно име прославио,
Помог'о ти Бог!
И лијепо крсно име,
И сам господ Бог!
И лијепо крсно име,
Сваки Христов год."

И ову пјесмицу дјевојке отпјевају као и ону прву. — Остали чин сврши се као и синоћне вечери. Пошто узванице вечерају, дигну се иза совре и пођу у кућу, пак заједну око ватре. Ту пјевачи пјевају уз гусле јуначке пјесме, док домаћин са својом породицом не вечера а кад и они вечерају, онда се узванице поврате у собу, ту се ухвати коло, и дјевојке пјевају различне женске пјесме. Кад се коло растави, ко је старији, ко се добро накитио и ко је мамуран, пође спавати, а млађи остану,

те различне забавне игре све до зоре проводе као н. пр. прстенка, туре и т. д.

Како први тако и други и трећи дан прослави се крсно име у највећој радости и весељу. Трећи дан пошто пријатељи ручају, бацају новаца на синију колико који хоће. И то се зову уставци. За тијем се званице разлазе и при поласку даривају их домаћице оним колачима што су испечени са крснијем хљебом, да с тијем даром, кад кући дођу своју дјечицу обрадују.

Кад пријатељи и званице полазе домаћин их испрати с пићем пред двор, и они му овако од срца захваљују: „Хвала, брате домаћине! хвала ти части, хвала ти љубави, хвала ти чину лијепом и образу свијетлом, част чинио и част ишчекао и код Бога и код људи, дао нам Бог за љубав знати а не заборавити. И здрави сте свијетла браћо, србадијо! за срећнога нашега пута по хиљаду пута. Ко стио на пут, Бог му дао срећу у пут, ко ост'о у дому, да ради о добру, Бог нам дао добро а за много и данас и од данас до вијека, даров'о господ Бог!“

Овако се слави крсно име онђе ђе не долази свештеник, а ђе дође, он очита славу по уставу црквеном. За тијем сједне и побрже руча, стави колач у своју торбу; попише колико више може спомена, а кад наплати за свако име по двадест пара, тури споменицу с новцима у џеп, пак овуда ми је пут.

Примједба. И по осталим мјестима у Босни на исти начин слави се крсно име, с том разликом што су здравице мршавије, и ријетка су мјеста, у којима су овако красне и једре пјесмице о крсном имену.

Наша браћа римокатоличке цркве све ту до скора славили су крсно име као и остала браћа Срби у Босни,

али фратри (ујаци) забранише им, бајаги, из економскијех разлога. Због трошка није нужно било лишавати народ природне својине, ако се у том увиђала раскошност, народу се могло препоручити у мјесто три дана славе да се један дан држи, али никако не искорењивати народни обичај. — Тако је Мухамед II освојитељ Босне истурченој нашој браћи забранио славу крсног имена а у мјесто тога наметнуо им „бестиљ.“ Бестиљ се држи у вријеме бербе шљива, од којих се и справља. Босанске потурице такође шарају свијеће о бајраму у мјесто шаренијех јаја. Ни једно ни друго не чини се у осталим круновинама турског царства.

IV.

ПРИСЛУЖБА.

Има њекијех породица које прислужују њеке празнике иза крсног имена, и то чине само оне породице из којих су се његда домаћини у њекој незгоди завјетовали прислужити овог или оног светитеља. То се зове прислуга или прислужба, и слави се истијем начином и редом као и крсно име, али само један дан.

V.

ОПШТА ЗДРАВИЦА ПРИ СВАКОМ РАДОСНОМ САСТАНКУ.

„Здрави сте ми, моја лијепа браћо! Ево нам дође међу нас винце румено на срце весело; да нам буде сунце жарко, око јарко, винце румено, а срце весело; винце нам се виђело на лицу руменом, на срцу веселом, на тијелу свијетлом, на разговору српском, на здоговору

братском, на благослову божијем. Да Бог да, да нам буде образ свијетао, очи слободне, слава висока к'о у најсретнијег народа; винце кисело, срце весело, ко га пио, свијетао био, ко га здравио, срећу добио, ко га служио, никад не тужио. Србима слуга био с винцем руменим, свецима слуга био с царством небесним; винце се вило, на сабору пило, браћу веселило; ђе се пило благосов савило, велику срећу добило; с вином се здравили, с благодетом славили, с народом миловали — милов'о господ Бог ови дом и у дому домаћина и вас хришћански род и народ до суда праведнога и скончанија вијека даров'о господ Бог! Здрави сте, моја лијепа браћо! У име Бога и часнога крста и благога Христа, који нам сјаје од истока до запада свему роду и народу хришћанском, овога свијета тијелу, а онога свијета и тијелу и души даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија, који год јунак часни крст цјеловао и вјеровао и хришћански закон творио и српски народ слободио, својој души рајска врата отворио, те уза се српски народ приводио и божије лице видио и гледао, до скончанија вијека благослов добио, к'о оно славни јунак Милош Обилић и сваки јунак за јуначки знак, даров'о господ Бог! А који часни крст не вјеров'о, господ га Бог окренуо с крстом наопослен, те и он часни крст вјеров'о и цјелов'о, и њему Бог и часни крст на помоћи био! А ко не стио никако, проклео га Бог свакако, па га спремио низ морске лугове, да наплаћује дугове; ни дуга наплатио, ни с' амо вратио, драча га даскала, плоча га куцкала, смела га драча, убила га плоча, не чула га срећа, а Србима се добила већа и данас и до вијека, даров'о господ Бог!"

VI.

ПО СМРТИ.

(Испод Јаорине).

Кад који православни Србин, или Српкиња премине, њихову смрт црквено звоно не огласи, јер ту нема ни цркве ни звона, већ по гласу нарицања сусједи дочују (од уста до уста један другом јави) за смрт покојника, те својта, сусједи и пријатељи из села пођу, да ожалошћену породицу разговоре и утјеше у њеној тузи. Кад који долази, овако плачног поздрављa: „Помози Бог! да ти је здрава глава!“ Пак онда посједу те и они покојника ожале. Пошто га ожале, домаћин их послужи ракијом и кавом. — Мртвац се у кући не купа, већ се ватра пред кућом наложи и на њој се угрије вода, те мртваца окупају, пристојно га преобуку, положе на сриједи собе врху душека, на ком је лежао, те га прикрију покровом од бијела платна све до главе. — Ако је мртвац био момак или ђевојка, или млада невјеста, наките их свакојаким мирисавим цвијећем, а старе и женате не ките никако. — Суди у којима се вода смлачила за мртваца, у кућу се не уносе док не преноће под ведрим небом.

Кад свештеник над мртваца дође и по обичају помене га, онда га дигну и изнесу пред кућу, те у носила положе и ту четворица људи прихвате носила и упуте се с мртвацем пут гробља. Онај иде напријед који крст носи, а за крстом остали људи; иза људи свештеник пред носилима, пак онда женске. које наричу за покојником. Ако је отац умрьо, шћерка нариче за њим све до гроба:

Мили бабо, лијеп родитељу!
Куку шћерци младој кукајући,
Кукајући, сузе љевајући,
Љевајући и сиротујући.
Куку бабо, лијеп родитељу!
Куку Перо[1]! куку жарко сунце!
Моје жарко обасјано сунце!
Док си мене, бабо, миловао,
Дотлен мене гријало је сунце.
Кад би куда, бабо, полазио
И милосну шћерку остављао
И осталу своју породицу,
Онда би нас пресјенуло сунце;
Мене младу и сву твоју ђецу,
Кад би с' оклен, бабо, помолио,
Онда би се помолило сунце.
И бијело указало лице,
И нејаке наске огријало.
Куку бабо! куку љуте ране!
Данас нас је пресјенуло сунце,
Пресјенуло и заборавило,
Пак нас никад огријати не ће.
Куку бабо! куку љуте ране!
Куку бабо! куку жарко сунце!
Куку бабо! куку миловање!
Кад ли ћеш нам, бабо, долазити?
Кад ли ћеш нас, бабо, миловати?
Ко ли ће нас за те миловати,
И сироте твоје пожалити?
Куку бабо! куку миловање,
И данашње наше растајање;
Ти си нама, бабо, долазио
И од сваклен милост доносио.
Куку Перо! куку бабо мио!

---

[1] Или како му је име.

Мио бабо, лијеп родитељу!
Ко ће наске, бабо, дозивати?
Ко ли ће нас често миловати
Према теби и милости твоје?
Куку бабо! куку браћи твојој!
Куку бабо! куку двору твоме!
Куку бабо! куку ђеци твојој!
Ко ће твоју браћу дозивати,
Дозивати и наређивати?
Ко ће твоје дворе прегледати,
Прегледати и нашљедовати?
Ко ће твоју ђецу дозивати,
Ко ли ће их слатко миловати,
Миловати и одговарати?
Жалосница твоја шћерца мила,
Жалосница туге чини тужне,
И низ образ сузе рони ружне.

Жена за човјеком.

Куку мени, драги господаре!
Куку мени и госпоству твоме,
Код тебе сам све господовала,
У радости вијек вјековала;
Оклен гођ си надно долазио,
Од сваклен си милост доносио,
И милосно мене дозивао,
С радошћу ме за љубав дозвао,
С радошћу ме на крило призвао.
Ко ће мене данас дозивати,
Ко л' ће твоју ђецу призивати,
Призивати и насјетовати?
Ко л' ће твоје сироте гледати,
Нежењене синове женити,
Неудате шћерце удавати,
Удавати и рухо слагати?

Ко л' ће њима у походе доћи?
Куку драго! куку миловање!
Куку данас наше растајање!
Је л' те жао, жалосна ти мајка
У дворима остављена драга?
Тавно ј' мени тебе кукајући
И у двору твоме остајући,
И за тобом пјесме пјевајући
Вјечне пјесме од живота твога.

Ђеца за мајком.

Куку мајко! куку кукавице!
Куку наша тице ластавице!
Што одлеће од гнијезда свога
И остави нејаке пилиће?
С ким ће твоји тићи полећети,
С ким ће твоја ђеца останути,
Ко ће твоју ђецу дозивати,
Ко ли ће их мајко, миловати?
Куку, мајко, тице ластавице!
Куку, наша сиња кукавице!
Куда гођ си мајко полазила,
Све си ђеци рано долазила
И радосно ђецу дозивала,
На бијелу крилу одгојила,
А данас их нико дозват' нема,
Јер су твоја, мајко, уста н'ема.
Куку мајко, сиња кукавице!
Ти полазиш, а паске остављаш,
Никад више к нама доћи не ћеш,
Ни донијет' дара, ни милости.
Куку мајко, велика жалости!
Жалосни ти синци нежењени
И нејаке шћери неудате,
Ко ће њима рухо сакупити?

Ко ли ће их, мајко, удомити?
Ко л' ће њима у походе доћи?
Ком се кунем, све се кунем мајком,
Да ми живи и да ме дозива,
Да ме гледа и да ме призива,
А данас ме нико гледат' нема,
Дозивати, нити погледати;
Сунце сјаше, пак нам сад пресјену,
Мајка бјеше, пак нам сад премину.
Куку мајко, сиња кукавице!
Што си нам се мајко ражљутила?
Што си наске луде оставила
Хоћеш ли нам икад, мајко, доћи,
Или ћеш нам вјековито поћи?
Је л' ти жао љуте сиротње,
Што сад цвили и сузе прољева?
Кад ти чују шћерце поудате,
Тавној ће ти на весеље доћи,
Ал' те, мајко, не ће дома наћи,
Ко ће твоје шћери дочекати
Ко ли ће их разговорит', мајко,
Да ти дођу, да те опјевају,
Твоје, мајко, тамо вјековање,
И сиротно наше остајање?
Ко ће наске дозивати, мајко,
Мјесто тебе и милости твоје?

Мајка за сином.

Куку Јово! куку мио сине!
Тужна ти се мајка радовала
Кад је тебе слатко миловала,
На рукам' ти гнездо савијала,
Радост твоју на срце привила,
Да те љубим и да гледам у те.
Куку сине! куку љуте ране!

Куку мајци сињој кукавици!
Тешко мајци тужној кукајући,
У жалости тебе његујући,
Око тебе разговор водећи,
У жалости тебе спомињући.
Куку, Јово, мој сиви соколе!
Кад леће ти више мајци не ћеш
Што си своја крила расклопио,
Црној земљи главу оборио?
Што си мајци срце расплакао,
Да остаје сиња кукавица,
Пак да кука кајно кукавица,
Да преврће кајно ластавица
И да гледа ђе остављаш мајку?
Куку Јово! куку рано љута!
Што полазиш? што остављаш мајку?
Је л' ти жао твоје миле мајке,
И мајчина слатка миловања?
С ким ће мајка разговор водити?
Кога ли ће слатко миловати?
Куда ли ће погледати мајка? —
Куд гоћ гледа, ниђе Јове нема,
Све погледа оклен ће јој доћи.
Тешко мајци Јову чекајући,
Јадном срцу за њим кукајући!

Снаха за ђевером.

Куку мени, мој ђевере мио!
Мој ђевере, мој златан прстене!
Мој ђевере, моје миловање!
Кад сам мајку своју оставила,
Ја сам тебе за брата добила,
И за брата свога миловала.
Куку мени, мој ђевере мио!
Откле гоћ си двору долазио
Све си снахи милост доносио,

Доносио, мене даривао.
Мој ђевере, моје дозивање!
Мој ђевере, моје сјетовање!
Мој ђевере, моје миловање!
Ко ће мене младу дозивати?
Ко ли ће ме младу призивати?
Ко ли ће ми милост доносити?
С киме ли ћу у род мајци поћи?
Куку мени, мој мио ђевере!
Кад сам била ја на крилу твоме,
Ко гоћ мене кад за што закарај,
Ко гоћ карај, ти ме одговарај,
А данас ме одговорит' не ћеш,
Већ ја млада одговора немам,
Док ђевера под земљицу спремам.

Заове за снахом.

Куку нама, снахо милована!
Куку нама, кито накићена!
Синоћ си нам у бостану била,
Скоро смо те у киту набрале
И твоје се лице руменило,
А данас је љуто потавнило.
Тешко теби младој тавнујући,
Своју младост под земљу носећи,
Да ти лице у земљици вене,
Као ружа кад по земљи пане!
Тешко нама тебе кукајући,
А твом драгом туге слушајући!
Кад ти чује твоја мајка мила,
Ками ће ти у походе доћи,
Твоје тавне даре донијети.
Наша снахо, наша кито златна!
Је л' ти жао што остављаш драго,
Најмилије овог св'јета благо,
Је л' ти жао? жалосна ти мајка!

Мајка за испрошеном кћери.

Куку Маро! куку љута рано!
Тужне сам ти свате саставила
И жалосно весеље скупила
И жалосне даре приправила;
Данас су те свати прихватили.
Куку мајци, сињој кукавици!
Твоје тавне свате дарујући —
Кад ће мајка у походе доћи?
Што си се ти, Маро, ражљутила,
Што л' си, рано, мајку оставила?
Хоћеш ли се ужељети мајке?
Хоћеш икад својој мајци доћи?
Је л' ти жао мајке кукавице,
Ђе остаје сама кукајући?

Ову пак у опште наричу, кад понесу мртваца:

Куку нама наше растајање
И по гласу жалостан растанче!
Куку брате[1]! куку рано љута!
Ти полазиш а наске остављаш,
Поздрави нам нашу мајку[2] милу.

Како мртваца из куће изнесу, одмах прихвати која женска метлу те помете кућу, и буниште с метлом преко какве воде пребаци, за знак да болест из куће преко воде побјегне, те да не укида прије времена јуначке главе из породице покојникове.

Носећи мртваца три пут га до гроба помећу и ђе год почину, ударе по један камен. А кад дођу на мјесто вјечног почивалишта обнесу га наопослен, па га спусте на земљу с десне стране гроба. Ту му свештеник отцјева спомен, пак мртваца положе у гроб. Обично најближа својта покојника спусти у гроб, јер њих највише боли срце

[1] Овде именом наричу оном, који је умрьо.
[2] Овде поздрављају оне, који су помрли.

за њим. Онај коме се још рађају дјеца, може мртваца носити, али га не смије спустити у гроб, јер се боји каква удеса. — Кад су већ мртваца спустили у гроб, покрију му и главу, те га свештеник прелије с пуњем и најприје поспе црном земљом, пак сви остали за њим на мртваца баце по мало земље, говорећи: „Вјечна ти памет! вјечна ти радост!“ По што мртваца закопају посаде му крст више главе, или га ту исијеку у камену, за знак да ту почива хришћанин. За тијем од сваке дршке оруђâ одрежу помало дрвета и с тим ђељотинама гроб поспу, пак се онда враћају кући. Кад буду пред кућу, изнесу им укућани воде и на маши ватре; водом умивају руке, а по једну жишку ватре сваки преко себе пребаци, говорећи: „Како се ова ватра утрнула, онако нека се утрне и жалост ове породице за покојником.“ Пак онда улазе у кућу и одмах посједу за готову трпезу, те ручају и здравице здраве за упокој преставуштег: „За усопше совре, здрави сте ми, моја лијепа браћо, десно и лијево! све нам било сретно и лијепо, даров'о господ Бог! Првом а сретном, да нам буде са великом срећом, даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија и свети Петар, да нам буде овај састанак сретан, даров'о господ Бог! Здрави сте браћо! За радости преставуштијех душâ, које су се преставиле од овога рода и од овога дома, вјечна им памет, а блажени покој; проста им душица, лака им земљица; тијело им почивало, душа им царовала у царству небесном, у пријестолу божијему, ђено душе свете и праведне са Исаком, са Аврамом, са праведнијем царом Лазаром у царству небесному. — Бог да прости нашег брата (или сестру поименце); вјечна му памет и блажени покој; тијело му почивало, а

душа му царовала; даров'о господ Бог души која се преставила: бијели рај, лијепи стан и покој у превјечном царству небесном, ђено душе свете и праведне. Амин."

Кад долибаша ову здравицу сврши, сви који око совре сједе вичу: „Вјечна им памет! Бог да им душицу прости и помилује!"

„Здрави сте, моја лијепа браћо! Ево нам дође чаша друга, да Бог дâ да нам буде љубав дуга, а честита срећа до вијека, даров'о господ Бог! Ђе год се по двије чаше пива пиле, свака се добра срећа вила, а највише изобилна радост и божија милост међу нас, милов'о господ Бог ови дом и у дому домаћина и његово све плодоносно добро око њега, што му је Бог дао; Бог му добро поклонио и од сваке муке заклонио и вазда му на помоћи био, и њему и нама око њега, даров'о господ Бог! Здрави сте ми, моја лијепа браћо! За радости душа преставуштијех; Бог да прости нашег брата (поименце)! вјечна му памет, блажени покој! Бог да му душицу прости, помилује и све душе преставуште, које су се преставиле од овога дома и од овога рода, у рају се поставиле; Бог им дао лијепи стан, бијели рај и покој, душица им пребивала у стаду Христовом, у царству небесном, ђено душе свете и праведне са Исаком, са Аврамом и с праведнијем царом Лазаром, даров'о господ Бог!"

„Здрави сте, моја лијепа браћо, десно и лијево, све нам било сретно и лијепо, даров'о господ Бог! Пјсмо, напијасмо, господа Бога молисмо; господ нам Бог и помог'о и данас и вазда, а ово ћемо трећом за сретном, да Бог да да нам буде са срећом. У лијепо име; у име Бога и свете Тројице: оца и сина и светога Духа. Амин. Која не дијели друга од друга, кума од кума, брата од

брата; да Бог да и милост божија, да не одијели нашијех грешнијех душа од царства небесног и од раја бијелог, даров'о господ Бог! већ да приведе господ Бог стадо своје, наше грешне душе ка Христову спасенију, даров'о господ Бог! Гдје ми свету Тројицу заборавили, ја у лудости, ја у пјаности, ја у каквијем мукама, ја у турскијем рукама, она нас не заборавила, већ нам онда била најскорашња и најбоља помоћница и од сваке муке заступница; руку додала, на праведна дјела наставила, а с оваком браћом саставила, саставио господ Бог свако добро у ови дом и данас и вазда, даров'о господ Бог! И здрави сте, моја лијепа браћо! За радости душâ преставуштијех, које су се преставиле од овога дома и од овога рода. Бог да прости нашег брата (или сестру поименце) и све душе преставуште, које су од овога дома и од овога рода, вјечна им памет, а блажени покој; тијело им почивало, душа им царовала у царству небесном, у пријестолу божијему, ђено душе свете и праведне са Исаком, са Аврамом, са праведнијем царом Лазаром, даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија, да се умоле божији праведници за нас грешне и за род хришћански, да се самилује господ Бог на нас грешне и на род хришћански да нам поживи живе, да помињу преставуште панаијом, летурђијом, свијећом, молитвом божијом; с поповима, с калуђерима, с браћом хришћанима, с браћом и са великом срећом, и с беријетом млогијем и с благословом божијим, на млога љета до вијека, им'о ко, а им'о с киме, а им'о с чиме, даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија, да овоме дому пође лијепи напредак и беријет и за ове совре, кајно љету од Ђурђева до Спасова и до Петрова дана, даров'о господ Бог!

Самилов'о се господ Бог и свети Петар, те нам био и ови састанак сретан. Самилов'о се господ Бог и свети Спас, те нам се десио и данас међу нама добар час, кајно светоме Христу на крсту, а светоме Јовану на води Јордану, даров'о господ Бог!"

Около њега вичу: „Амин!" и: „Вјечна памет преставуштијем!"

„Здрави сте, моја лијепа браћо! Пйсмо, напијасмо, господа Бога молисмо; господ нам Бог и помог'о, мољеније услишио, сагрешенија опростио, а нама грешнијем на помоћи био, даров'о господ Бог! Најскорашњу писмо у име Бога и свете Тројице и мајке Богородице, помог'о нам Бог и света Тројица и света Богородица; а ово ћемо у име Бога и лијепога, златнога, сјајнога, часнога крста, који нам сјаје од истока до запада свему роду и народу хришћанскоме. Једа Бог да и милост божија, да нам сјаје часни крст онога свијета нашијем грешнијем душама, кајно жарко сунце овога свијета тијелу, даров'о господ Бог! Који год се јунак крстом крстио и часни крст цјелов'о и вјеров'о и право ходио, а хришћански закон творио, помог'о му господ Бог и часни крст и закон божји и данас и до вијека, даров'о господ Бог! А све ћемо за радости душâ преставуштијех, које су се преставиле од овога дома и од овога рода; које су се преставиле, у рај се поставиле, тијело им почивало, а душа им царовала у царству небесном, у пријестолу божијему, ђено душе почивају свете и праведне са Исаком, са Аврамом и са праведнијем царом Лазаром, даров'о нам господ Бог! Бог да прости нашег брата (поименце)! лака му земљица, проста му душица, Бог му дао лијепи стан, бијели рај и у њему вјечни покој!"

„Здрави сте, моја лијепа браћо! Најскорашњу писмо у име Бога и часнога крста, помог'о нам Бог и часни крст; а ово ћемо у име Бога, и свете Петке, и свете неђеље: да Бог да и милост божија, да се самилује господ Бог, света Петка и света неђеља на нас грешне и народ хришћански, да нам удијели живијем здравље и весеље, срећу и напредак, а преставуштијем рај и покој. Да нам господ Бог буде милостив на помоћи и света Петка и света неђеља и по дневи и по ноћи, и на дому и на путу и на свакоме мјесту, страшну и слободну и данас и вазда, даров'о нам господ Бог; а све ћемо за радости душа преставуштијех, које су се преставиле, у рај се поставиле од овога дома и од овога рода. Бог да прости нашег брата (поименце) и све душе преставуште, које су се преставиле, у рај се поставиле. Вјечна им памет, а блажени покој! Бог им даров'о лијепи стан, бијели рај и покој, тијело им почивало у земљи, а душа им царовала у царству небесном, у пријестолу божијем са Исаком, са Аврамом и са Јаковом и с праведнијем царом Лазаром ђено душе свете и праведне. Да Бог да и милост божија, да се умоле божији праведници за нас грешне и за род хришћански, да се самилује господ Бог на хришћански род и на нас грешне, кајно на оне свете и праведне, да приведе наше душе ка Христову спасенију, ђено пребивају и препочивају душе свете и праведне, даров'о господ Бог! Да Бог поживи живе, да помињу душе преставуште панаијом, летурђијом, свијећом, молитвом божијом, с поповима, с калуђерима, с браћом хришћанима; с браћом, а са срећом, даров'о господ Бог на млога љета док је сунца и мјесеца све по реду и закону Христову, даров'о господ Бог. Амин!“

Кад ручају и кад се здравице сврше, онда се разиђу сусједи и пријатељи у највећој тишини и скромности, препоручујући кућанима при поласку, да не туже за покојником, јер је Богу мио био, пак га је себи у рај позвао.

По смрти покојника покајнице иду му три јутра[1] на гроб те га прекаћују и оплакују, како кога више срце боли за њим, а ево једног примјера:

Добро јутро, мој милосни бабо!
Дошла сам ти кукавица сиња
Да ти вићу вјечну кућу твоју,
У којој ћеш вијек вјековати,
Како ти је на конаку било?
Је л' ти меко у земљици црној?
Је л' ти топло под травом зеленом?
Мореш ли се, тужан, обикнути,
Те у дворим' тавним вјековати
Брез сунашца и свога срдашца,
Брез синова сивих соколова
И брез шћерце твоје јединице
Данас, бабо, сиње кукавице?
С Богом бабе мога вјечни двори,
Ја ћу к вами сјутра опет доћи,
Али тужна к'о и данас поћи.

Одиве, које се не десе на погребу покојника, кад дођу у рођени двор, онда пођу на гроб покојника и пошто га ожале, у гробљу ручају.

Породица држи спомен покојнику о седмици, четрдесници, полугодници и годишњици.[2] И тадај се искупе сва она чељад, која су учествовала у спроводу и погребу

---

[1] По неким мјестима иду покајнице и по осам дана.

[2] У Сарајеву одвећ се сјајно држе помени за умрле, а исто и спроводи.

покојника, те му спомен у кући учине. Домаћин угости те покајнике као и на првој соври, и здравице се на исти начин испијају, као и прије. — Неке породице чине спомен умрлијем само на задушнице, или на Спасов дан, и то у гробљу ђе тај дан и ручају.

По смрти оца, или другог домаћина шћери ни одиве у Црној ријеци мираз не траже; која би потражила, та не би имала више мјеста међу поштеним другама. У Турака одмах траже.

VII.

ПРЕКАДА.[1]

(Испод Јаорине.)

Прекада обично бива на крсно име или по крсном имену, како се кад свештеник деси. Кад свештеник дође у дом оне породице, која жели поменути своје мртве у скупу својте и сусједа, домаћин постави пред њега синију и на њој панаију; свештеник се дигне, као и сва остала чељад, а домаћин свијеће им подијели, док свештеник окади панаију и около синије чељад, пак онда отпочме спомен преставуштијем, и кад сву читуљу прочита, онда узме тас лијевом руком, а десном прелијева вином панаију. Док то свештеник чини, сви около, мушко и женско, које може досећи, прихвати десном руком за тас, а које не може досећи, прихвати за друго чељаде које се држи за тас, те овако виче: „Вјечна памет и вјечна радост преставуштијем!“ Кад се помен сврши, свако цјелива крст из руке свештеника, и кад се сви обреде, онда посједају по реду око совре; свештеник

[1] Под исти начин свршује се прекада не само у Босни већ и у Боци Которској, особито у Паштровићима.

најприје узме панаију, пак домаћин иза њега свакоме раздијели за вјечни спомен умрлих. Сад домаћин узме свијећу у лијеву руку, а десном прихвати пуну чашу те наздрави долибаши овако: „Здрави сте браћо! За радости преставуштијех душа, сретна прекада, на сретну мјесту по закону Христову, сретни свештеник а у сретан дом, вазда нам помог'о Бог! Ми поменули преставуште душе на земљи, поменуо господ Бог на небесима. Што ми слудили нашом лудошћу, господ Бог исправио својом милошћу. Сви браћо здрави сте! Вјечна памет, и вјечна радост преставуштијем до вијека, даров'о господ Бог.“ За тијем долибаша настави оне исте здравице, које су по смрти покојника на првој соври држане.

На крсно име за то спомињу мртве, да би њихове душе тај дан биле радосне и веселе у царству небесном, као што су радосна и весела њихова жива браћа на земљи за часном и обилатом совром.

Прекада не држи се никад за спомен једне особе, већ за све преставуште од вијека.

Прекада по варошима држи се у цркви, а код куће панаија дијели. — Седмица, четрдесница, полугодница и годишњица држи се свуда једнако.

Наша браћа западног вјерозакона у Сарајеву до преклани имала су обичај у гробљу свршивати спомен с панаијом, а тадај забрани им њихов парох панаију доносити. —

VIII.

ВАРВАРИЦА.

У очи Варваре мученице свакога сјемена саставе у бакрач, налију воде па наставе на ватру. То се вари

сву ноћ све до зоре. Док се варица вари, овако јој припијевају: „Варварица вари, а Савица хлади, Николица куса.“ Кад заруди зора, онда нареде једном: „Хајде носи вару на воду.“ Он је и однесе у какву суду и понесе собом жлицу. Кад дође на чесму, заграби жлицом воде и три пута кане у вару, пак захвати жлицом варе три пут и тури крај чесме, говорећи: „Дај ми Боже од Бога здравља, од траве масла, од неба росе, од земље сваке плодоносе, здравља и весеља и житнога рода, источног плода.“ Иза тога поврати се кући, пак састави вару што је носио с оном што је у бакрачу остала. Онда је чељад проједу.

IX.

ОД АНДРИЈЕВА ДО ВАСИЉЕВАДНЕ.

Од Андријева до Васиљевадне мушки не сучу гужве, не даду женама сновати, ни у чини ништа повраћати, да би се стока учувала од звјерета.

Из истога разлога забрањен је тај посао и о међудневницама, то јест, од велике до мале Госпојине. Ни у ово доба не смије се ни гужва усукати. Ако је крајња потреба, може се, али ваља најприје пруће напалити. Кад се тако учини, онда не ће вук у стоку, ни зла душа може на њу што набацити. — У ово доба сабирају се љековите траве, као: велико зеље, равент, срчаник, желучаник, андуз и тако даље. У ово доба изгоне јањце на планину, да попасу љековитијех трава, како им не би мог'о наудити метиљ и власац. (Власац је жито по њивама, које с класа опане и иза кише поникне).

X.

СПАСОВ ДАН.

На Спасов дан у јутру прије сунца узму зеленијех грана, па у сваку њиву пободу по једну, чим забиљежи сваки своје жито. Други пак биљеже јањце. Понесу воде у бакрену суду међу јањце, чобан понесе маказе, прекрсти се три пут и овако помоли: „Господи Исусе Христе, милостив буди мени и моме стаду и буди нам на помоћи и у дану и у ноћи.“ Остали вичу: „Амин!“ Сад чобан одреже сваком јагњету по комадић уха, да их по том распозна од туђијех. Све комадиће ставља у онај бакрени суд. Кад их изброји, по том зна прави број својих јањаца. Иза тога понесе и саспе комадиће од ува на мравињац, говорећи: „Колико овђе има мрава толико у мене било брава, и увијек им била срећа здрава. Амин.“

Чобанима испеку жене пите гужвалије и остале најљепше ђаконије, хљеба, сира, кајмака, варена млијека и кисела, на млијеку кајмака и пилава, све то изнесу у подне на ужину, и све чобане из села саберу заједно, поставе им ужину. Ту се они часте и ужинају, од весеља пољевају једно друго млијеком вареним и киселим, нека су сви чобани шарени. То чине за то, да им се рађају бијели јањци и шарени теоци. Који су од млијека бијели, изгледају к'о бијели јањци, а други к'о шарени теоци. Сад настане још веће весеље; стане праска из пушака, скачу, пјевају, умећу се камена с рамена и проводе игре свакојаке, које трају до мрклога мрака. Тад стоку кући пођаве. Ово се зове „спасовница.“ Оног, који донесе ту спасовницу, највише полију чобани. Други дан тако их

исто части други домаћин, и то тако хода, док се сви не изредају.

XI.

ПЕТРОВ ДАН.

Од Видова до Петрова дне чобани почму гулити брезову кору, која се иначе зове „лила“, носе је кући, и ту се суши. У очи Петрова дне начине процијеп, у који смотану лилу заметну, сложену лист на лист, по сриједи стегну процијеп, а одозго натакну алку и утврде процијеп, како не може испасти лила. Тако приређено зове се „машала.“ Таких машала учине толико колико је чобана, мушку и женску по једну. У очи Петрова дне пошто затворе стоку у тор и осталу марву намире, понесу од куће ватру и машале, свако своју донесе тору и на вратима торним запале; најприје један запали своју, а сви остали своје на његовој, пак са запаљеним машалама упоредају се једно за другим, најприје мушки, па женски, и тако обиђу три пут око тора, говорећи: „Машала! Машала! Машала! Весело нам лиле горе, да нам добро краве воде.“ Кад то сврше, онда запушкарају, да им се огласи стоци весеље. Иза тога дођу кући с машалама и назову добру вече мајн, коју потпаљују, говорећи: „Дај мајо, кајмак, да те не палимо?“ Она им обећа, да ће им дати сјутра на Петров дан, само да је оставе на миру. Онда чобани врну се, и забоду све машале у плот од струге, ђе овце стоје, нек се машале згоре. — Ту вече ђе год има торова сјају се машале као дан.

У очи Петрова и Видова дне не припуштају јањце под овце, да не би било урока.

XII.

ВИДОВ ДАН.

На Видов дан пође домаћин или који други од мушкијех да обиђе жита, и кад тамо дође, изговори: „Добро јутро сретно и честито! Видов данак сретно виђеније.“ Пак отпоје ову пјесмицу:

Јелисије просо сије,
Иде Виде да обиде,
Да нам плодно роса роси,
Да нам добро жито роди.

XIII.

ИЛИН ДАН.

Који ради око чела, на Илйн дан урани прије сунца и пође у уљаник, понесе собом какав суд и нож, којим обрезује челе, те из улишта, у којима су младе челе извади с главе сата меда и остави га за лијек. Кад вади овај мед, ако се ко догоди близу њега и упита: „Шта ти је то?“ Он му одговори: „Прије лијек био нег' ти упит'о.“

Кад је ријеч о Илйн дану, и наша истурчена браћа Срби светкују Илйн дан, као и Ђурђев дан, па и у самом Сарајеву престоници босанској. Изиђу у поље, на рудине, или у баште, пак се тај дан часте, веселе, коло воде, пјесме пјевају и различне народне игре играју. На наш Илйн дан држе потурице и сајам на њеким мјестима, као на Кисељаку, гдје нема наше цркве ни општине, већ се народ из даљег сабере. Фратри од њеког доба ту с намјером служе на свој Илйн дан, под

ведрим небом, не би ли им пошло за руком да тај сајам с нашег Илйн дана на свој пренесу, али све им је узалуд, потурчени Срби не ће да знаду за нови календар и за раније светковине.

Неке потурице питао сам за што светкују Ђурђев дан и Илйн дан, па ево какав сам одговор добио. „На Ђурђев дан веселимо се с тога, што су се и наши стари тај дан веселили. Илйн дан ми не држимо вас дан, већ од по дне; до по дне је влашки Илија, а од по дне Алија!“ „А ко вам је то каз'о да се кад Илија потурчио?“ „Наше хоце, који све књиге знају.“ „Нису вам право казали, ви за то светкујете Илйн дан, што сте га с нама заједно светковали до освојитеља Босне Мухамеда II. Илија није се могао потурчити, јер онда, кад је он живио, није било Мухамеда ни турског закона; Илија је прије тога већ на хиљаду година живио, то су Османлије подмитиле ваше хоце да вас варају за своју корист, да се не сјетите што сте прије били, па да Османлије не изгубе власт и госпоство над вама. Та знате ли, како вам Осман паша забрањиваше, да не чините никакво весеље на Илйн дан, да је то влашки светац, а ви нисте власи, па ви опет изиђосте на рудину требевићку и славно проведосте Илйн дан?“ „Е попе, хвала ти, сад харлајишем (разумијем) шеретлук злијех Османлија, али не вјерујем, да су новцима поткупили наше хоце већ лажним бесједама, као што и нас за свашто варају, све нам веле, биће вам боље. А нама је с њима вазда горе, а њима с нама боље. Завадише нас с рајом, наговарајући нас: „„Глоби, дави рају, нек ти је под ногама.““ Незнавасмо за њихов шеретлук, па рају погњависмо, без раје остасмо нејаки, па смо сад под ногама Османлијама

као и раја, а да умјесмо с рајом к'о и прије сад би ми Османлијама судили а не би они нама, ама не ће ни то за дуго бити!"

XIV.

ПРОРОК ДАНИЛО.

На пророка Данила не даду чобанима алакнути, да не би вука намамили на стоку. Исти, од кога сам ово преписивао, рече ми: „Неки су алакали, али нијесу вука намамили."

XV.

БЛАГОВИЈЕСТ.

Пред Благовијест или на Благовијест чобани чине молитву за стоку, да им стока буде здраво и да им се овце с напретком јање, краве теле, а кобиле ждријебе.

На Благовијест, кад женске помету кућу, сметљиште запале на буништу, да не би ко сметље под стоку подбацио, пак не би било напретка у стоци.

XVI.

РАЗЛИЧНЕ ПРЕДРАСУДЕ.

У јесен кад пуштају празове у овце, преко празова чобани се љубе, да би тако овце своје јањце љубиле.

Кад се спрема путник на пут, трговац, или кириција, сват, или тежак, кад почиње орати, кад стане ручати и за ручком здравице здравити, не даду предиљама прести, као ни тад, док путник из куће не изиђе, јер пут ни радња не ће бити сретна.

Кад се у вече закоље бравче за вечеру не даду изнијети кости псима, док не сване, јер се може стока побољети.

Не даду женама радити о вуни у сриједу и у петак поради овчијег здравља. Не дају соли овцама у уторник, сриједу и петак, да се не би побољеле.

Пред Благовијести чобани чине прилоге цркви да се не би овце јаловиле.

Ловац, који лови не да другом изути своје обуће; кад би га други изуо, не би могао добро ловити.

Који продаје коња, изведе га на зелену траву или на равнину; кад је погођен, баци јулар, а купац прихвати за њ, па коња поведе за собом; ако коњ корачи прије десном него лијевом ногом, знак је, да ће бити сретан.

До колико дана по Ђурђеву дне загрми, по онолико ће пара бити ока жита, и по ту цијену биће за ову годину.

Кад који у чаши вина или ракије нађе трун, весели се, јер се нада некој користи и добитку: „Ево срећа!“ виче.

Тројица узму на руку по три ораха, сваки своје туче и збори првоме: „Како овај орах био пун, онако била домаћину пуна кућа.“ Другоме: „Како ови други био пун, онако му била пуна струга.“ Трећему: „Како био ови трећи пун, била му пуна срећа на многа љета!“ Кад се деси који орах празан, други одговоре: Не чуј Боже што пас лаје!“

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Први састанак одбора.

1. Фебруара 1871.

Били су: г. председник др. J. Шафарик, г.г. чланови: J. Грујић, Фр. Зах, М. Миловук, и секретар Стојан Новаковић.

Бр. 1.

Чита се протокол скупа од 27. Јануара ове године и за одлуку што се тиче снимања живописних и архитектонских споменика по Србији, која је учињена по предлогу уметничког одсека; наређује се да се упути уметничком одсеку, који да се појединце договори како ће се извршити.

Бр. 2.

Чита се даље одлука скупа о томе да треба да се на ново распише распис за Штросмајерову награду — и одбор нареди да се лањски распис понови, да се рок стави до 1. Декембра ове године и да се по новинама распошље.

Бр. 3.

За изабране чланове одбор нареди да се секретар постара да им се дипломе наштампају, потпишу и разашљу.

Бр. 4.

На предлог секретарев нареди се да се Главној српској књижари J. Д. Лазаревића може дати на продају друштвених књига по условима по којима су давате и до сад књижарници Вел. Валожића.

Бр. 5.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон или у замену:

1. Од г. Одобеска румунског књижевника.

а. Revista romana pentru sciinte, littere şi arte. Volumul I. и II. 1861. и 1862. Букурешт.

б. Odobescu J. A. Scene istorice din chronicele romanesci. Букурешт 1860.

в. Jarcu Dimitrie Annale bibliografice romane 1550—1865. Букурешт 1865.

г. L'église du monastère épiscopal de Kurtea Argis en Valachie. Vienne 1867.

д. Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de son économie rurale suivie du catalogue spécial des produits exposés dans la section roumaine a l'exposition universelle de Paris en 1867. et d'une notice sur l' histoire du travail dans ce pays. Paris 1868.

ђ. Notice sur les antiquités de la Roumanie. Paris 1868.

2. Од г. арх. Н. Дучића његово дело: Степеник или кормчија са славено-рускога језика и из србуља. Цетиње 1866.

3. Од г. А. Н. Спасића Statuts de l'etablissement de credit de Belgrade.

4. Од г. В. Јагића из Загреба његово дело: Das Leben der Wurzel dê in den slavischeu Sprachen. Wien 1871.

5. Од руског министарства просвете у Русији „Журналъ" за Септембар 1870.

6. Од г. Стевана Рајичевића фактора: Виша математика' Први део. Диференциални рачун. Од Паје Миљковића. По др-у Е. Христофелу. Београд 1870.

7. Од Матице Словенске њена издања:

а. Schoedler knjiga prirode II. snopič Astronomija in Kemija· 1870. Ljubljana.

б. Slovenski Štajer. Dežela in ljudstvo. Spisal Dr. Ivan Gršak. Ljubljana. J. Blaznik. 1870.

в. Razne dela pesničke i igrokazne Jovana Vesela-Koseskiga. 1870. Ljubljana.

г. Letopis Matice slovenske za 1870. Ljubljana.

8, Од царске руске академије наука из Петербурга: Сочиненія Державина съ объяснительными примѣчаніями Я. Грота. Томъ I—V. Ст. Петербургъ 1864—69.

Прочитано и потписано на другом састанку одбора 1871.

Састанак одсека историчког и државничког.

5. Фебруара 1871. год.

На састанку били су: председник г. Јев. Грујић, чланови: г.г. Ј. Шафарик, Јов. Мариновић, Влад. Јакшић, арх. Дучић, П. Срећковић, Ст. Бошковић, М. Ђ. Милићевић, М. Зечевић и из другог одсека Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Г. председник износи писмо и чланак г. Гаврила Витковића, професора гим. београдске „Критички поглед на прошлост Срба у Угарској," што је наставак његова пређашњег чланка под тим именом, штампанога у „Гласнику." Пошто се прочита писмо г. Витковића, одсек одлучи да се поменути његов спис преда на оцену г.г. Шафарику и Срећковићу.

Бр. 2.

Редовни члан г. Стојан Новаковић, саопшти писмо ред. члана г. Алексе Н. Спасића, намењено да се прочита пред одсеком, у коме јавља, како пристаје на то, што је његов превод Миљеве економије упућен школској комисији, а напомиње одсеку, да ли та одлука није неследствена спрам одлуке одсека филолошког и философског, по којој је примљено, да се о друштвеном трошку штампа „Историја умнога развића у Јевропи" од У. Дрепера — и да ли је чланак истога редовног члана „Банке на акције", који је одбијен из разлога специјалности, мање специјалан од чланка „Шафран", штампанога у „Гласнику". Г. Ст. Новаковић, прочитавши писмо одсеку, објасни оно, у чему г. Алекса Спасић налази неследствености, јавивши, како је и Дреперову „Историја умнога развића у Јевропи" одсек био упутио министарству просвете, али је отуда враћена за то, што се тај предмет у школама ниґде не предаје а те је године буџет министарства просвете ограничен био

само на издавање школских књига. Кад је ствар на ново дошла на претрес, одсек је одлучио, да се то дело штампа о друштвеном трошку за то, што оно друкчије није могло изаћи, што је то дело врло признато и чувено, и што у целој нашој књижевности од те врсте ништа нема. А ове године, кад је г. А. Н. Спасић поднео свој посао, буџет министарства просвете раширен је осем школске и на осталу корисну књижевност, а економија ће се тим путем издати и као школска и као корисна књига, као што су већ четири дела од те врсте до сада из тих трошкова издата, те за то је по друштво корисније, да свој новац приштеди за издавање ствари, које само оно потпомоћи може, или које строго узимљући у програм његов спадају. За „Шафран" мисли исти ред. члан да је специјалан у другом смислу него чланак „Банке на акције", по томе, што се онамо на пољу слабо обделаваних природних наука излажу упоредо с познатим научним резултатима и проматрања чињена с дугим трудом на нашем земљишту. На то одсек одлучи, да се и питање г. А. Спасића и објашњење г. Ст. Новаковића у протокол одсека забележи.

Бр. 3.

Г. председник износи писмо и чланак редовног члана г. Алексе Н. Спасића „Финансије и народи." Пошто се прочита писмо г. А. Н. Спасића, одсек одлучи, да се његов спис преда на оцену г.г. В. Јакшићу и К. Јовановићу.

Бр. 4.

Г. председник износи чланак ред. члана г. М. Милојевића коме је овакав наслов: „Путонис једног дела *Праве* од неких назване *Старе Србије*". Одсек одлучи, да се тај чланак г. Милојевића преда на оцену г.г. Ј. Шафарику и арх. Дучићу.

Састанак одсека историчког и државничког.

2. Марта 1871. год.

Били су на састанку: председник Јев. Грујић, чланови: г.г. Јанко Шафарик, Влад. Јакшић, П. Срећковић, арх. Дучић. К. Јовановић, М. Милићевић, Ст. Бошковић, Љ. Каљевић, М. Милојевић и М. Зечевић, а из другог одсека Ст. Новаковић,

Бр. 5.

Прочиташе се реферати г.г. Шафарика и Срећковића о чланку г. Гавр. Витковића „критички поглед на прошлост Срба у Угарској". Одсек одлучи на основу реферата, да се чланак г. Витковића прими за „Гласник" и награди са 60 #.

Бр, 6.

Прочита се заједнички реферат г.г. Шафарика и арх. Дучића о чланку г. Милојевића „путопис једног дела *Праве* од неких назване *Старе Србије*", у коме изјављују да се тај израд г. Милојевића не може примити за „Гласник", али заслужује, да се у особитој књизи штампа, те с тога предлажу да друштво дâ г. Милојевићу у име помоћи најмање 30#. како би свој путопис могао издати. Одсек одлучи, да се поменута сума удвоји, и тако да се г. Милојевићу изда 60 #. кад покаже наштампану књигу о своме путовању по Старој Србији.

Бр. 7.

Редовни члан г. Ст. Бошковић прочита свој дужи предлог о томе, да Српско учено друштво ступи у свезу с ученим друштвима српско-хрватским, словенским и бугарским ради тога, да се изда азбучни речник о свима наукама на језику српско-хрватском (ћирилицом и латиницом) и бугарском. Тај је предлог свој г. Бошковић поткрепио с више разлога, који се овде прилажу. Одсек се о томе својски посаветовао, па у след предлога г. Дучића усвоји у начелу предлог г. Бошковића и одлучи, да се тај предлог изнесе пред одбор Српског ученог друштва ради саслушања о томе свију одсека, ради саопштења осталим југословенским ученим друштвима, и да се штампа у новинама и у особитој брошири.

Бр. 8.

Редовни члан, М. Милојевић подноси одсеку свој чланак „Одломци старина српских добављених из Турске, Старе Србије и Херцеговине", који је већ једанпут био пред одсеком, наводећи да га је удесио према захтевима његових референата. Како је г. Милојевић изоставио само нека места у своме чланку

а није га нимало прерађивао, што је по оцени г.г. референата, требало учинити, одсек одлучи, да се тај чланак његов не може узимати на ново у расмотрење.

Први састанак одсека философског и филолошког.

3. Марта 1871. г.

Били су г.г. председник Јов. Бошковић, чланови: арх. Сава, проф. Ал. Васиљевић, Милан Кујунџић, Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Редовни члан и председник одсека проф. Јов. Бошковић, подноси свој чланак „Наука о језику и његин задатак" као прилог за Гласник. Будући је тај чланак читан приликом великошколске свечаности, те је свима члановима познат, а писац му је умножио важност додавши и белешке о литератури која се појединости те расправе тиче — и будући је даље чланак тај први из те науке који се за Гласник подноси — одсек одлучи да се расправа г. проф. Јов. Бошковића у Гласник прими и са 10 дук. од штампана табака награди.

Други састанак одбора.

16. Марта 1871. г.

Били су г.г. председник др. J. Шафарик, чланови: г.г. J. Грујић и Фр. Зах и секретар Стојан Новаковић.

Бр. 6.

Прочита се писмо г. Х. Стефана из ман. Раваница, писано 1. Марта 1871. и одлучи се да се остави у архив, будући није задатак друштвени промишљати о ономе што се тамо тражи:

Бр, 7.

Председник износи као прилог за Гласник превод Шлајхерове расправе „Кратак нацрт доисторијскога живота сјеверо-источнога дијела индо-европскога језика" поднесен од г. Обрада Михаиловића. Упућује се одсеку филолошком.

Бр. 8.

Читају се писма нових ред. чланова г.г. Љуб. Клерића, Стевана Здравковића и Лазара Чолак-Антића, којим се одзив-

љу и захваљују на избору уписујући се у одсек јестаственички и математичарски.

Бр. 9.

Читају се писма нових дописних чланова Кухача из Осека и Шулцера из Винковаца, у коме се одзивљу и захваљују на избору. Будући је у писму г. Кухача изложен сав његов рад на југословенској музици, одлучује се, да се то писмо стави међу биографијску грађу коју друштво има.

Бр. 10.

Како председника одсека философског и филолошког не бејаше на састанку, секретар јави по протоколу, како је у истом одсеку одлучено да се чланак г. Јов. Бошковића „Наука о језику и његин задатак“ у Гласник прими и са 10 дук. од штампаног табака откупи. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 11.

Председник одсека историчког и државничког јавља, да је одсек одлучио да се наставак чланка „Критички преглед на прошлост Срба у Угарској“ г. проф. Г. Витковића у Гласнику штампа, и са 60 дук. ћес. откупи. Одбор одобри ову одлуку.

Бр. 12.

Председник истога одсека јави, да је одсек одлучио да се из суме одређене на испитивање земаља српских и саопштавања о томе изда г. проф. М. С. Милојевићу 60 дук. у помоћ за штампање његовог „Путовања кроз Стару Србију.“ Одбор одобри ту одлуку и на потраживање пишчево одлучи, да му се од те суме половина може издати сад, а половина кад се дело наштампа.

Бр. 13.

Председник истога одсека јавља, да је одсек, на предлог свога ред. члана г. Ст. Бошковића, одлучио да се у ученом друштву почне одговор о издавању „Општег научног речника на српско-хрватском и бугарском језику“ и да се на договор и у помоћ за овај посао позову и остала учена друштва на словенском југу. Одбор прихвати ту ствар и одлучује да се пи-

сани предлог г. Ст. Бошковића у новинама и у књижици штампа и саопшти како осталим одсецима друштвеним, тако и осталим ученим друштвима у југословенству.

Бр. 14.

Чита се писмо управе државне штампарије од 5. Фебр. КД № 1490. којим се од ученог друштва тражи 808 гр. 24 п. пор. за штампање „Црногорских споменика о Шћепану малом. Како пак то дело није посебна књига него је ушла у друго одељење Гласника, у ком се штампа грађа за српску новију историју, и како се Гласник друштву бесплатно штампа, одбор одлучи да се то управи државне штампарије јави.

Бр. 15.

На поискавање г. М. С. Милојевића одлучује се, да му се за неке српске општине и школе преда на расположење 150 комада слика грбова српских.

Бр. 16.

На молбу читаонице В. Трстеничке одлучује се да им се пошље друштвених књига од којих повише има и да им се од сад редовно шиље.

Бр. 17.

На молбу дружине „Пупољка“ из Баје одлучује се, да им се пошље друштвених књига од којих повише има, и да им се и од сад шаље.

Бр. 18.

На молбу дружине „Биокова“ из Градца са универзитета, у којој су југословенски ученици, одлучује се да им се пошље од друштвених књига и да им се и од сад редовно шаље.

Бр. 19.

Чита се писмо г. Ивана Антуновића уредника „Буњевачких и шокачких новина“ из Калаче, којим одговара на писмо ученог друштва у ком је позван да у калачком архијепископском архиву истражује грађу за историју српских земаља. Г. И. Антуновић јавља да се због турских и унутрашњих угарских ратова који су све разорили и упропастили, ништа више не зна за калачки архив, ма да је сама архибискупска столица много новаца трошила тражећи га. Даље обраћа пажњу друштву да

би се штогод морало наћи у Печуху и да ће и сам имати то на уму, ако му време и прилике допусте. Одбор одлучи да се писмо г. И. Антуновића у архив остави.

Бр. 20.

Чита се писмо министарства просвете од 4. Фебр. о. г. бр. 500, у коме се за превод Ц. Ст. Миља „Начêлâ политичне економије“ јавља, да му при свој жељи да се тај рукопис наштампа није могуће то бар за сад учинити, једно с тога што књигâ таког садржаја има од различних писаца већ штампаних на нашем језику, па се врло мало распродају, а друго с тога, што је сума одређена у овогодишњем буџету за откупљивање рукописа скоро сва исцрпена. Одбор на то одлучи, да се рукопис врати г. А. Н. Спасићу и да му се ово саопшти.

Бр. 21.

Секретар саопшти како је још пок. П. Јос. Шафарик, издајући живот Стеф. Немање, писан краљем Стеф. Првовенчаним, јавио, да се у једном грчком рукопису минхенске библиотеке налази спомен и извод од једнога дела краља Ст. Првовенчаног, у коме су „литургичка питања“ бугарскоме архијепископу Дим. Хоматинском. Како је ствар на томе спомену до данас остала, писао је библиотекару минхенском да извиди, има ли доиста тако дело и замолио га да нареди да се препише за Српско учено друштво. Библиотекар је на то изнашао рукопис, наредио те га је секретар библиотеке г. Г. Лаубман преписао, па је тај препис с расправицом овамо послао. На то одбор нареди да се г. Лаубману у име хонорара 40 франака пошље, а за рукопис да се одсеку историчком јави.

Бр, 22.

Чита се писмо г. митрополитá Михаила, у коме саопштава одговор г. арх. Леонида дописног члана друштвеног из манастира Новог Јерусалима близу Москве, како би се могле за друштво набавити фотографије старина српских из Хиландара, само да би требало послати тамо изасланика с препорукама, коме би после и фотографија из руског светогорског манастира

на руци била. Не видећи за сад могућности да се предлог арх. Леонида изврши, одбор оставља да се о томе са г. митрополитом договара.

Бр. 23.

Секретар износи 45 комада писама нађених у граду београдском која су писана између 1815 и 1824. год. која је послао на поклон министар војени г. Јов. Белимарковић. Примивши са захвалношћу овај поклон, одбор одреди да се писма замотају, натпишу, и у списак историјског архива друштвеног заведу.

Бр. 24.

Секретар подноси једно турски писано писмено, које је друштву на поклон послао г. А. Алексић официр из Ћуприје. Прима се с хвалом и упућује се у архив.

Бр. 25.

Секретар подноси на поклон од г. Владимира Јакшића две тапије од кућа београдских из Карађорђева времена, које се примају с хвалом и упућују се у архив.

Бр. 26.

На предлог г. митрополита Михаила одобрава се, да се сад основаној библиотеци југословенској у Одеси пошљу на поклон све друштвене књиге.

Бр. 27.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон или у замену:

а. Од г. Јов. Мариновића председника државног савета. Pisctole i evangelja prikko svega godiscta u Mletczih 1773, дело Францишканца Петра Кнежевића из Книна.

б. Од министарства просвете: Закон о пословном реду у државном савету. Београд 1870.

в. Од г. Стевана Шулцера од Мигенбурга три брошурице-

1. Bemerkungen über den Polymorphismus einiger Pilze.

2. Mykologische Beobachtungen aus Nord-Ungarn in Herbste 1869.

3. Mykologische Beiträge.

г, Од мађарског историчког друштва Századok. A magyar történelmi társula közlönye. Pest 1871.

д. Од пруске академије наука у Берлину Monatsbericht за Декембар 1870.

ђ. Од „Матице Српске" из Нов. Сада: „Српски летопис за годину 1867. 1868. и 1869. књига 112. Н. Сад 1871."

е. Од омладинског одбора у Н. Саду.

1. Омладински календар за просту годину 1871.

2. Омладинску заједницу за годину 1869. III.

ж. Од г. П. А. Лавровског ректора Варшавског университета његова дела:

1. Сербско-русскій словаръ. Издан академијом наука у Петербургу 1870.

2. Старо-руское тайнописаніе Москва. 1870.

3. Од краљевско-пруске академије из Берлина Monatsbericht за Јануар 1871.

Прочитано и потписано на трећем одборском састанку 1871. год.

Састанак одсека филолошког и философског.

17. Априла 1871. г.

Били су: председник г. Јов. Бошковић, чланови, г.г.: А. Васиљевић, М. Кујунџић и Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Председник изнесе од одбора на преглед послани превод Шлајхерове расправе „Кратак нацрт доисторијскога живота сјеверо-источнога дијела индоевропскога језика" од г. Обрада Михаиловића. Будући је расправа некојима од чланова позната, прочита се неколико листа, да би се видело како је преведена. Уверивши се тако, да је превод посве рђав, те да се никако не би могао употребити, одлучи одсек да се расправа г. преводнику поврати.

Бр. 2.

Ред. члан Ст. Новаковић изнесе одсеку два чланка г. проф. М. С. Милојевића, у којима су исписи из старих рукописа

с расправама. У једноме је „Педесет и једно правило св. Симеуну српском“, а у другом „Сто седам правила св. Петки Параскеви српској.“ Први је испис из рукописа писана пре смрти св. Саве, како г. Милојевић показује, и може се држати да су та правила дело св. Саве, оно, које није добро познато и тражи се, а у другоме су исписи из пролога писана у Дабарци 1251. год. Како су то добри прилози за литерарно-историјска истраживања, одсек одлучи да се у Гласнику наштампају, а писцу у име откупа 12 дук. ћес. исплати.

Бр. 3.

Ред. члан Ст. Новаковић подноси „Библиографију српске и хрватске књижевности с додатком онога што су странци с нама писали за год. 1870.“ Одлучује се да се та година као и пређашње у Гласнику штампа, а писцу се за откуп одређује 3 дук. ћес.

Бр. 4.

Председник Јов. Бошковић реферује о чланку Ст. Новаковића „Јеротија Рачанина пут у Јерусалим 1704 год.“ и прочитају се и неки одломци тога старог рукописа, те се по томе одлучи да се у Гласнику штампа.

Бр, 5.

Прочита се писмо штампарије Јовановића и Павловића из Панчева којим пита, да ли се учено друштво прима редакције при штампању дела М. Видаковића и Доситија Обрадовића, која је дела та штампарија прештампати наумила. Одсек одлучи, да се штампарији јави, да учено друштво не налази за добро да се данас прештампавају дела. Мил. Видаковића; даље да за Доситија мисли, да би се у прештампавању његових дела тачно ваљало држати првог издања, да би их требало прештампавати данашњим прав писом, и, осим пажње да се добро и правилнопрочита онако како је Доситије изговарао (щ не као шч него као шт), да у језику не би требало ништа мењати ни поправљати. Што се тиче редакције, ниједноме члану није могуће тога се посла примити.

Бр. 6.

Ред. члан Ст. Новаковић јавља, да се у збирци рукописа Српског ученог друштва налази почетак автобиографије Милована Видаковића, у којој се приповеда о његову детињству проведену у Неменикућама у Србији и о ономе што се око тога времена догађало. То све пада у време пре године 1788 и може послужити прилогом за историју и политичку и књижевну. Одсек одлучи да се исти члан постара, да се тај рукопис тачно препише и у Гласнику штампа.

Састанак одсека историчког и државничког.

20. Априла 1871. год

На састанку били су: председник г. Јев. Грујић, чланови г.г. Ј. Шафарик, Јов. Мариновић, арх. Дучић, Вл. Јакшић, К. Јовановић, П. Срећковић, М. Милићевић, А. Чумић, М. Зечевић и из другог одсека Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Прочита се реферат г. Јакшића о чланку г. А. Спасића „Финансије и народи", и одсек одлучи, да се тај чланак г. Спасића прими у „Гласник" и награди са 6 дук. на табак.

Бр. 2.

Г, Вл. Јакшић поднесе свој чланак „Густина насељености Србије", који је спремио за „Гласник." Пошто г. Јакшић разложи у главноме садржину својега чланка, одсек одлучи, да се и тај чланак прими за „Гласник" и награди са 10 дук. на табак.

Бр. 3.

Г. Панта Срећковић поднесе своја два чланка за „Гласник" спремљена: „Војводство св. Саве" и „Мандрда војвода." За референта првог чланка одсек одреди г.г. арх. Дучића и Зечевића, а другог г.г. Чумића и Каљевића.

Бр. 4.

Изнесе се чланак г. Св. Никетића, гимназијског суплента из Неготина „Историјски развитак српске цркве". Одсек одреди за референте тога чланка г.г. арх. Дучића и Милићевића.

Бр. 5.

Прочита се писмо г. митрополита Михаила, у коме јавља друштву, да г. арх. Леонид шаље „Новый матеріялъ для болгарской исторіи“ и „Григорія архіепископа россійскаго слово похвалное Евтимію патріярху терновскому“, да се у „Гласнику“ штампа. За референте бише одређени г.г. Шафарик и Срећковић.

Бр. 6.

Г. Милош Милојевић поднесе свој свој чланак „Историјско-географски преглед земаља српских у Турској и Аустрији са земљама српских — југословенских — племена“, заједно с преписом саставка из књиге „Општи лист“ из патријаршије српске, и картом. За референте одсек одреди г.г. Срећковића и Милићевића.

Прочитано и потписано на састанку одсека историчког и државничког.

Трећи састанак одбора.

21. Априла 1871. год.

Били су: председник г. др. Јанко Шафарик, чланови: г.г. Јев. Грујић, М. Миловук, Јов. Бошковић, секретар Ст. Новаковић.

Бр. 28.

Секретар прочита писмо г. намесника Јов. Гавриловића, у коме јавља како је набавио и на поклон даје Српском ученом друштву једну Вертхајмову касу од бр. 5. која већ беше смештена у друштвеном стану. Одбор прима с највећом захвалношћу овај родољубиви поклон, одлучи, да се захвалност у протокол стави и на писмено г. Јов. Гавриловићу изјави.

Бр. 29.

Председник прочита писмо г. Х. Ристића из Беча, с којим шаље 170 дук. ћес. као завештање његова брата пок. К. Х. Ристића, остављено Српском ученом друштву „на издавање најбољих српских књига, а нарочито босанских“. Одбор прима овај

поклон с највећом захвалношћу тим више што долази од Србина из суседне братске земље која је у турском ропству, нареди да се новци за сад оставе у касу друштвену, да се брату покојникову пише да су примљени и да се поклон у новинама објави.

Бр. 30.

Чита се писмо дописног члана друштвеног г. К. Невострујева из Москве, којим захваљује друштву на избору у дописно чланство.

Бр. 31.

Чита се писмо г. проф. Мих. Петковића којим захваљује друштву на избору у редовно чланство и уписује се у одсек јестаственички и математичарски.

Бр. 32.

На молбу читаонице ћупријске наређује се да јој се шиљу друштвене књиге.

Бр. 33.

Председник предаје једну записку дописног члана друштвеног г. Убичинија, о ратовању српском по Угарској, за коју се одлучи да се изнесе одсеку историчком.

Бр. 34.

На предлог председников одлучи се, да се на изјављену потребу стави на расположење заступнику српском у Цариграду Гласник XIX—XXIX књиге.

Бр. 35.

С тога што су се скоро свима члановима одбора људи тужили на двоструко нумерисање Гласника по старом и по новом реду, јербо смета при повезу; што се даље чини забуна у навођењу, и што се у навођењу махом држи стари ред — одбор одлучи да се од сад нови ред и не помиње на Гласнику, него да се књиге нумеришу само старим редом.

Бр. 36.

Секретар подноси књиге које су дошле на поклон и у замену.

1. Од царске руске академије наука из Петербурга: Записки Томъ XVII. књ. II. Томъ XVIII. књ. I.

2. Од руског министарства народне просвете Журналъ за месец Јул, Август, Октобар, Новембар и Декембар 1870. год.

3. Од г. намесника кнежевског достојанства Јов. Гавриловића Царскй казиени законик за босански вилајет. У Сарајеву 1870. год.

4. Од југословенске академије Rada knjigu XIV.

5. Од краљ. млетачког института Atti tomo decimoquinto, serie terza, dispensa nona. Venezia 1869—70.

6. Од царске академије наука из Беча:

а. Sitzungsberichte philos-historischer Classe 64 Band Heft 2. 3; 65 Band, Heft 1. 2. 3. 4; 66 Band, Heft 1.

б. Sitzungsberichte math.-naturviss. 1870 I Abth. №2. 3. 4. 5. $^{6}/_{7}$; II Abth. $^{2}/_{3}$, 4. 5. 6, 7., 8.

в. Almanach 1870.

7, Од краљ. пруске академије наука из Берлина Monatsbericht за Фебруар 1871.

8. од г. проф. Кап. Невострујева из Москве: Исторію русской церквы Сочиненіе Е. Р. Ф. Москва 1848. 5 књига.

9. Од слов. Московског комитета преко г. митрополита Михаила:

а. Юноземцева О леченіи молоком простудныхъ и съ простудными сопряженныхъ болѣзней холодно-лихорадочнаго свойства. Москва 1857.

б. Евсевія архіепископа могилевскаго Утѣшеніе въ скорби и болѣзни, Изданіе пятое. Ст. Петербург.

в. Священика Платона Азбука для православнаго рускаго народа Москва. 1866.

г. А. Невског Русская духовно-нравственная христоматія. Изданіе второе. Москва 1861.

д. Н. Попова Славянскій пансіонъ въ Николаевѣ. Москва 1870.

ђ. Н, Попова О значеніи германскаго и византійскаго вліяній на русскую жизнь въ первые два вѣка ея развитія. Рѣчь читанная въ торжественномъ собраніи московск. универс. Москва 1871.

е. Русскіе государи. Царь Михаилъ Ѳеодоровичъ. Москва 1871. год.

ж. С. Соловьева Учебная книга русской исторіи. Изданіе седьмое Москва 1867.

з. Н. Маклакова Опытъ приложенія гомеопатіи къ леченію. Москва 1854. год.

и. О воспитаніи дѣтей въ духѣ христіанскаго благочестія. Изданіе третье. Ст. Петербургъ 1857.

1. А. Потебни замѣтки о малорускомъ нарѣчіи. Воронежъ 1871.

к. Тарасенкова Послѣдніе дни жизни Н. В. Гоголя. Ст. Петербург 1857.

л. Щербины Николая Йово и Мара. Сербская народная поема Москва 1860.

љ. Исторія тридентскаго собора. Москва 1869.

м. А. Гильфердинга Общеславянская азбука съ приложеніемъ образцовъ славянскихъ нарѣчій. Ст. Петербургъ 1871.

н. Дѣянія и посланія святыхъ апостоловъ съ апокалипсисомъ на русскомъ нарѣчіи. Изданіе первое. Ст. Петербургъ 1862. год.

њ. Московскія университетскія извѣстія 1870. № 7, 8, 9. 1871. № 1.

о. Юридическій вѣстникъ издаваемый московскимъ юридическимъ обществомъ 1867—1868. Книжка I—XII. 1868. I-XII.

п. Юридическую газету московскаго юридическаго общества № 1—24.

р. Евангеліе на рускомъ нарѣчіи. Изданіе четвертое. Ст. Петирбургъ 1862.

с. Од бугарског књижевног друштва његова Периодическог списанія книжку II.

Шести састанак одсека уметничког.

27. Априла 1871. год.

Били су: чланови г.г. М. Миловук, Стеван Тодоровић, Мијаило Валтровић, Драгиша Милутиновић и А. Бугарски.

Бр. 19.

На питање г. М. Миловука шта мисле чланови да треба радити са снимцима архитектурним и живописним, које би изаслати вештаци у Жичи и околини овога лета израдили, одсек једногласно одлучи: да исти снимци, израђени и спремни за штампање заједно са описима, буду на првом месту својина Српског ученог друштва, пошто их исто по уобичајеној порми награди. Пошто би Српско учено друштво ове снимке већ штампало, остаје вештацима право, да тај научни материјал и на други начин употребе у интересу наше домаће вештине и њеног упознавања у страном свету.

Бр. 20.

На питање г. М. Миловука која би два архитехта и два живописца и кад би ишли у Жичу да изврше задаћу по предлогу учињеном на петом састанку одсека уметничког од 8. Јануара 1871. год. број 17, одсек је одлучио: да г.г. М. Валтеровић и Д. Милутиновић као архитекти отиду од Петрова дне до 25. Августа, те да у Жичи и њеној околини, нарочито у Љубостињи и Крушевцу архитектуре прецртају и опишу. Ако им дозволи време, да још отиду и у Студеницу.

А што се тиче нужних живописаца, за сад се не могу изаслати, јер они који би могли нарочито г. Тодоровић не може никако ићи, будући је преоптерећен својим послом, а г. Никола Марковић није сада у Београду, и не зна се може ли се и он овога посла подухватити.

Што се тиче живописца, њихов избор остаје идућем састанку одсека уметничког.

Бр. 21.

Услед решења број 20, да два архитекта у Жичу отиду (и ако живописци сада и доцније не узмогну) умољава се одбор Српског ученог друштва да нареди, да се сума од 65 #.

ћес. држи спремна, како би се о Петрову-дне могла издати г.г. М. Валтеровићу и Д. Милутиновићу као изасланицима одсечким.

Састанак одсека философског и филолошког.

13. Маја 1871. год.

Били су: председник г. Јов. Бошковић, чланови г.г. А. Васиљевић, М. Кујунџић и Ст. Новаковић.

Ред. члан г. Ал. Васиљевић прочита своју расправу „О логичким заблудама и привидним доказима“.

Пошто се чланови сложише, да је расправа написана тако да се може штампати у Гласнику, одреде да се у име награде г. А. Васиљевићу исплати 15 дук. ћес.

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXI.

У ВЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1871.

Где је што.

—

стр.

1. О логичким заблудама или привидним доказима. Од А. Васиљевића . . . . . 1.
2. Историјски развитак српске цркве. II. Од Светозара Ј. Никетића . . . . . 44.
3. Густина насељености Србије. Од Владимира Јакшића 89.
4. Финансије и народи. Прва књига. Од Ал. Н. Спасића 144.
5. Нова грађа за бугарску историју. Од архим. Леонида 243.
6. Прилози к историји српске књижевности. Од Стојана Новаковића. VI. Јеротија Рачанина пут у Јерусалим 1704. год. . . . . 292.
7. Правила св. Петке Параскеве српске. Од Милоша С. Милојевића . . . . . 311.
8. Библиографија српске и хрватске књижевности за 1870. год. с додатком онога што су странци о нама писали. Саставио Стојан Новаковић . . . 348.
9. Радња Српског ученог друштва . . . . . I.

О ЛОГИЧКИМ ЗАБЛУДАМА

или

привидним доказима.

Први корак сваке поправке јесте признање учињене погрешке; докле човек не признаје да је учинио какве погрешке дотле се не може ни поправити. То начело које се обично примењује на наравствене поступке наше, може се потпуно применити и на поступке умствене. Историја наука представља нам сијасет примера да су људи разне заблуде примали за научне истине, да су узимали привидне доказе за сигурне доказе, и да су од свега тога одустајали тек онда пошто су дознали да су погрешили.

Кад би се напред знали сви извори тих разних заблуда, у које људи падају при истраживању истине, то би имало велике практичне вредности; то би могло послужити предохраном да се у даљем истраживању истине не залази на таке странпутице, или бар да се то у мањој мери чини. Ту потребу да се обележе све оне прилике, које нас наводе на странпутицу у научном испитивању, увиђали су још стари; још сколастичари изрекли су ово начело: „contrariorum eadem est scientia“ (наука је у узајамној противположности). То јест, ми дотле не можемо сазнати право стање какве ствари, докле не сазнамо и њену противуположност.

То начело исповедају и данас најбољи представници науке. У свима најновијим и најбољим логикама, ми налазимо простране трактате о логичким заблудама у разним наукама. У логики Ц. С. Миља четврта књига занима се искључиво тим предметом. Но ми се не ћемо пуштати у тако пространо расматрање те ствари; него ћемо се ограничити на оне поглавите изворе заблуда, који су постали, тако рећи, општи и којима налазимо доста примера и у нашој књижевности и у нашем народном животу; али ћемо се у главноме држати оног плана, који налазимо код Миља.

При том имамо да напоменемо још и ово: ми не ћемо обраћати пажњу на оне погрешке, које се чине нехотице, јер од таких погрешака не може се нико сачувати; или боље рећи против таких погрешака не помажу никаква правила науке. Овде ће бити говора само о оним погрешкама, које долазе од лажне методе, или од неправилног схваћања праве методе; те погрешке и зову се у науци заблудама. А кад се човек у свему држи праве методе, па нехотице учини какву погрешку, онда то и није заблуда, него проста погрешка.

Исто тако не ћемо говорити ни о оним погрешкама, којима је извор чисто наравствени. Ту разумемо оне погрешке, које долазе од немарности према истини или од сувишног интересовања каквим научним резултатима. О тим погрешкама не ћемо говорити једно за то, што њихов извор не спада у круг логике, а друго, што оне немају великог утицаја на развитак наука. Ми ћемо се ограничити само на оне заблуде, којих се извори сматрају за логичке процесе и које много сметају правилном развитку науке.

Све таке заблуде према изворима из којих су постале, могу се свести на ових пет врста:

Прву врсту састављају оне заблуде које се могу назвати априорним или умоизворним.

Другу врсту састављају оне заблуде, које долазе од проматрања.

Трећу врсту састављају заблуде индукције.

Четврту врсту састављају заблуде дедукције.

Пету врсту састављају оне заблуде, које долазе од збрке речи.

Ми ћемо сад редом испитати сваку врсту тих заблуда и показати како оне постају и како се можемо од њих сачувати, то јест, предложићемо неке практичне мере, које служе предохраном од таких заблуда.

ПРВА ВРСТА.

Заблуде априорне.

Извор заблудама, које састављају ову прву врсту, није предмет логике, у данашњем њеном стању; али почем је једна логичка предпоставка дала повод оном веровању, које служи извором тим заблудама, то ћемо и њих уврстити у ред логичких заблуда.

Ми признајемо нешто за истину по томе, што је то доказано; а признајемо опет нешто за истину по томе, што оно не потребује доказа, што је очигледно. Да ми доиста предпостављамо нешто за истину без доказа, у томе су сугласни сви учевни људи; јер иначе без те предпоставке, ми не би могли никад ништа доказати. За сваки доказ потребни би били нови докази и тако у том узајамном доказивању једнога другим не би никад

било краја. Но каква факта ми усвајамо непосредно, без доказа?

Ми овде не ћемо расправљати то велико питање у науци; оно управо и не спада у круг ове наше расправе. Ми ћемо само напоменути то, да односно тога питања, од постанка науке па до сада, постоје две различне и управо противположне школе. Једна школа тврди, да предметом нашег непосредног знања могу бити само факта наше субјективне свести, као: осећаји, идеје, душевни потреси и вољна дејства. Даље, по мишљењу те школе, све оно што се из тих факта извести може путем строгог наведења и јесте предмет нашег знања, а све остало остаје неприступно нашем знању. Друга противположна школа тврди, да предметом нашег непосредног знања могу бити и објективна факта, физични појави. На чему се оснива то њихово тврђење? Оно се оснива на тој предпоставци, да у природним стварима влада онај исти поредак, који влада и међу идејама о тим стварима. Ако ми, веле присталице те школе, спајамо две ствари у нашем уму, оне морају бити спојене и у самој природи; ако једна ствар наводи нас на мисао о другој ствари, која јој предходи или за њом долази, онда те ствари морају једна за другом ићи и у самој природи. И обратно, ако ми нисмо у стању представити себи две ствари заједно, онда оне не могу постојати заједно ни у самој природи. На кратко закони духа јесу истоветни са законима природе, и у ком реду теку наше мисли, у том истом реду теку и физични појави. На основу те истоветности закона духовних и физичних појава, дух наш дознаје те физичне појаве непосредно, априори, по складу своје природе.

Та предпоставка да су закони духовних појава истоветни са законима физичних појава и да по томе физични појави теку у оном истом поредку, у коме и духовни, — та предпоставка служи извором многим заблудама, које су највише распрострањене по свету и које имају великог утицаја на поступке људске како у практичном тако и у научном животу.

Готово све предрасуде и сујеверице, које и данас владају у маси, поникле су из тог извора. У разна времена и код разних народа ми налазимо сличне ствари, које су људи сматрали за веснике неке блиске несреће. Ми ћемо споменути неке сујеверице нашег народа, које су таког порекла то јест, које су поникле из тог извора, који смо горе навели.

Наш народ и данас сматра помрчину сунца за весник какве блиске незгоде за хришћане, а помрчину месеца за весник какве блиске незгоде за Турке. Сунце је символ хришћанства, а месец символ мухамеданства. Незгодан положај тих светила изазива у памети несрећне мисли, а за несрећним мислима мора доћи по оној предпоставци несрећа и у самој ствари. „Ми о курјаку а курјак ту“, то је већ ушло у пословицу народну. Значи кад се појавила мисао о курјаку мора се појавити и курјак у самој ствари.

На том основу наш прост свет боји се да мисли и говори о какој несрећи, да се не би та несрећа јавила у самој ствари. И кад већ морају нешто неповољно споменути у друштву, они се ограђују, па кажу: „далеко од нас било.“ Исто тако и на истом основу, прости људи држе за несрећан онај дан, у који су започели какав посао, па им није испао за руком; у тај дан људи се се-

ћају рђавих последица свога пређашњег посла, а кад се нешто рђаво врзе по памети, оно се мора догодити и у самој ствари. С тога у тај дан не треба предузимати никакав важан посао. То је веровање готово опште код свију народа.

Миљ наводи неколико примера из живота старих Грка и Римљана, из којих се види, да су се они бојали изговарати речи које напомињу какво зло. Кад су се у старо доба сусретали Грци прво им је било да опомену један другога: „говори само о добрим стварима“, а Римљани опет опомињали су један другог: „говори само добре речи.“ „То нису они захтевали из какве учтивости, вели Миљ, која није доликовала ондашњем њиховом владању у опште, него просто из страха да се не би за речма догодила каква несрећа у самој ствари. Римљани су, вели даље Миљ, чували се јако да не искажу какву реч, која напомиње сирт, па на место речи: „умро је“, они су говорили: „жив је“ [1]

Има још доста сујеверица, код разних народа, које су поникле из тог извора, но ми ћемо навести још само две — три, које се налазе код нашег народа.

Тако мало ће се код нас наћи људи, којима не ће овладати нека слутња кад на путу сретну зеца или им још зец пређе преко пута. Та слутња оснива се на томе, што те плашљиве животиње, које бегају од човека изазивају у памети нашој мисли о плашњи или страху. А кад се јаве таке мисли, онда људи верују, да ће се одмах нешто и у самој ствари догодити, што их може поплашити или довести у страх. Кад опет сретну лисицу,

---

[1] Види Миља: Логика, II том, стр. 304.

која по своме владању изазива мисли о превари, онда се људи боје да их когод скорим не превари.

Сви ти примери априорних заблуда, које смо до сад навели, припадају простом свету, и оне данас немају утицаја на људе моле образоване. Но има неколико заблуда те врсте од којих нису слободни ни образованији људи. На тој предпоставци да закони духа имају објективни значај саставили су учевни људи ове две аксијоме: Ствари, које ми не можемо представити себи заједно, не постоје заједно ни у самој природи; ствари, које ми увек представљамо заједно морају постојати заједно и у самој природи. Те две назови-аксијоме послужиле су основом толиким заблудама у науци, од којих ћемо ми овде навести оне, које су највише сметале успеху науке, па које још и данас сметају. Да обратимо пажњу најпре на другу аксијому.

Ствари које ми увек представљамо себи заједно морају постојати заједно и у самој природи. На тој аксијоми оснива се сва философска система Декарта. „Ја сматрам, вели он, за опште правило то, да све оно, што ја могу сазнати јасно и разговетно, мора бити истинито.“ На том основу Декарт тврди да геометријске фигуре доиста постоје у самој ствари, почем се оне могу разговетно да представе. На кратко: све што постоји у идеји то постоји и у самој ствари; што не постоји у идеји то не постоји ни у ствари. Идеја није ништа друго него резултат поређења самих ствари, па за то она мора одговарати стварима, а не ствари њој. Но о томе, рекао бих, нису ни мислили философи те школе. Том предпоставком да ствари морају одговарати идејама, које ми о њима имамо, проникнута је сва философија Спинозе

и Лајбница, из које се развила новија германска философија.

Формулу друге привидне аксијоме можемо укратко изразити овако: све што не можемо себи представити мора бити лажно. Ту аксијому бранили су метафизичари свију времена; а у данашње доба њу ватрено заступа Уевељ, и, што је најчудније сам Хербарт Спенсер сматра ту аксијому за најсигурнији доказ истине. „Да је нешто истинито, вели он, најсигурнији је доказ то, кад ми не можемо представити или замислити противно, т. ј. да је то лажно. Ма како мислили други о природи тога доказа, ја остајем при томе, да ми немамо јачег доказа.“ [1]

Пре свега имамо приметити то, да немогућност представити нешто и немогућност замислити нешто, није све једно. Дуго време људи нису веровали у биће антипода, не за то, што се биће таких људи није могло представити, него што се биће таких људи није могло замислити. Геометријску линију можемо опет замислити, али је не можемо представити; ми не можемо никако представити линију у таком облику да она нема ширине, а можемо замислити линију само са тим једним својством — дужином. Но и једно и друго, то јест, и немогућност нешто представити, и немогућност нешто замислити нема тога значаја, који се обично даје. То није какав особити закон духа, него једна проста навика, која се утврдила по законима асоцијације. Кад смо ми увек виђали две ствари заједно и никад их још нисмо видели одвојено, онда се у нашем уму, по законима асоцијације,

[1] Види Спенсера: „начела философије књ. IX.

утврди свеза међу тим двема стварима тако јако, да нам је после врло тешко представити или замислити те ствари одвојено. Исто тако, кад смо увек виђали две ствари одвојено и никад их нисмо видели заједно, онда нам је тешко после неког времена представити или замислити те ствари заједно. Историја наука представља нам сијасет примера, који потврђују тај факт.

Дуго време људи нису могли замислити да се земља окреће, јер опит их непрестано уверава о њеној непокретности, па и сада прости људи не верују тој истини. Док се није доказало да се земља окреће, дотле и најобразованији људи нису могли то ни замислити, а сада сваки иоле образовани човек то лако замишља; али опет по навици сви ми и данас говоримо да се сунце рађа и заходи.

До најновијег времена учевни људи сматрали су за необориву истину ову аксијому: „ствар не може дејствовати тамо, где ње нема.“ Та привидна аксијома састављена је на том основу, што се не може ни замислити да каква ствар може обелодањивати своју радњу тамо, где ње нема. Том аксијомом обарали су Картезијанци нову теорију тежине, као једну несмислицу. „По чем сунце, говорили су они, нема непосредног додира са земљом, то оно не може имати никаква утицаја на земљу.“ Та лажна предпоставка имала је утицаја и на самог Њутона, па је за то он измислио ефир, који посредује између сунца и земље и који управо саставља узрок томе појаву тежине или привлачења. „Не да се ни замислити, вели он, да може једна неодушевљена груба материја утицати на другу, без каквог нематеријалног посредника, ако нема

међу њима узајамног додира.“[1] Те речи Њутона требало би да има на уму сваки, који сматра да је нешто немогуће за то, што се оно не може замислити.

Данас никоме није тешко представити себи, да тежина, као и друго какво својство, припада материји без сваког посредништва. Предпоставка ефира никоме данас не ће олакшати разумевање тежине, нити се коме чини немогућим да небесна тела не дејствују и тамо, где она телесно не присуствују. За нас утицај тела једно на друго без узајмног додира нимало није чуднији, него што је и при узајмном додиру.

Нико није толико бранио ту заблуду и толико помогао те се она распространила, колико Лајбниц. „Ми имамо право, вели он, порицати сваку ствар, која се не може ни да разуме ни да објасни.“[2] Према томе оне ствари, које се лакше могу разумети и лакше објаснити истинскије су, него оне, које се теже разумеју и објашњавају.

Колико има ствари, које наши стари нису могли да замисле и објасне, а ми данас врло лако замишљамо и објашњавамо; а колико опет има ствари, које ми данас не можемо да замислимо, као на пример, крај простору и времену, но доцније потомство можда ће лако и замислити и објаснити. Накратко: нити треба сматрати за истину све што се може замислити, нити опет треба сматрати за лаж оно, што се не може замислити; јер та могућност да се нешто замисли, није никакав доказ истине.

---

[1] Види расправу Плајфера: »о успеху математичних и физичких наука« (II том. Логике Миља стр. 309).

[2] Види Логику Миља, том II, стр. 311.

Друга заблуда, која је из истог извора поникла и која стоји у тесној свези са том што смо је мало час представили, састоји се у овоме: „Разлике у природи морају одговарати разликама у језику, или боље рећи, разликама које постоје међу називима.“ Та заблуда имала је важну улогу у старо доба код грчких философа, а после код сколастичара. „Та заблуда, вели Миљ, сведочи о ниском ступњу развитка науке.“ Што је та заблуда била распрострањена међу грчким философима, Миљ објашњава тиме, што они нису знали другог ког језика осим свога матерњег, па им је врло тешко било разликовати ствари, које су у језику њиховом биле смешане, или сједињавати таке, које је језик разликовао. Услед тога код грчких философа, а нарочито код сколастичара, научно испитивање састојало се поглавито у анализи појмова везаних са обичним речима. Они су мислили да у одредбама смисла речи могу се изучити сама факта. Уевељ наводи неколико примера, у којима се огледају предрасуде те врсте; од тих примера навешћемо и ми два — три.

Речи, које су међу собом супротне морају означавати супротне ствари у самој природи. По томе дознати све супротности у речима, значи дознати све супротности у стварима. Питагор и његова школа нашли су неке супротности у називима бројева и отуда су извели да се и у природи све супротности могу свести на десет категорија. На том основу и Аристотељ пориче биће празнине, то јест, простора без ствари. „У празнини, вели он, не може бити разлике, коју ми означавамо са речима: доле и горе; ништа не може имати никакве разлике, па следствено ни порицања те разлике.

А празнина јесте порицање ствари, и по томе у празнини тела не би се могла кретати ни доле ни горе, а међу тим то кретање припада њиховој природи.

Та заблуда да међу стварима постоје они исти односаји, који постоје и међу нашим представама тих ствари, служи основом оном субјективном изучавању саме природе, то јест, да не треба проматрати и анализирати факта, него оне опште појмове о тим фактама, које налазимо у језику. Отуда је поникла и она предрасуда, која се у средњем веку сматрала за необориву истину, а на име, да између појава на небу и појава на земљи мора бити у свему разлика и по томе они не могу зависити од једних истих закона. И да човек не може ништа произвести, што би било налик на оно, што је произвела природа, почем између човека и природе постоји суштаствена разлика.

Трећа априорна заблуда, која је највише сметала успеху науке, састоји се у томе: да између узрока и послетка мора бити савршена сличност или истоветност; другим речима, да узрок не може произвести тако дејство, које би било различно од њега, него може произвести само тако дејство, које је сасвим налик на њега.

Доиста у природи многи појави теже да продуже своје биће или да произведу друге сличне појаве. Свако кретање тежи да продужи себе са истом брзином и истим правцем. Шта више и наше мисли, које су дејства прошлих осећаја, сличне су са тим осећајима. Таки примери у којима се огледа блиско сродство између дејства и њихових узрока, још су већма утврдили ту предпоставку, да узроци морају личити на своје послетке.

На тој предпоставци оснива се веровање да се може утицати на силе природне средством врачања. Врачање оснива се на оним средствима, која имају какве сличне црте са оним што се жели постићи. Н. пр., за продужење живота узимали су по једно парче од оних животиња, за које се мислило, да су дуговечне, па се то кувало и ту скувану чорбу употребљавали су као лекарство. На тај начин саставили су амајлију Овидијевој Медеји за продужење живота, у којој је између осталога било и ово: кора од корњаче, цигерица од јелена и глава од вране.

Од те заблуде дуго се није могла ослободити ни сама наука лечења. Предпостављало се да је, н. пр. за око најбољи лек она биљка која је налик на око, за зубе она која је опет налик на зубе и т. д.

Та заблуда имала је утицаја не само на лекарске него и на друге науке. Тако, на пример, у физици до скоро сматрало се за истину то, да кретање не може ништа друго произвести него само кретање. Шта више и сам Бакон мислио је да услови појава морају личити на сам појав, А Кузен изриком тврди: „Tout ce qui est vrai de l' effet est vrai de la cause“ (све што је истинито о дејству, то је истинито и о узроку). Колриџ у „литературној биографији“ тврди да закон узрочне везе може имати места само међу стварима једноликим, т. ј., које имају какво опште својство, а не може међу стварима различним, које немају општег својства. Па за то он пориче сваки утицај материје на дух и духа на материју.[1]

На тој немогућности узрочне везе међу различним стварима, оснива се Лајбницова хармонија света. Он је

---

[1] Види Колрица: литер. биогр. том. 1. глав. 8.

мислио да дух не може утицати на вештаство, нити вештаство на дух, него их је Бог удесио тако, да они стоје једно према другом, као два часовника, која и ако нису ни у какој свези, опет показују један исти час; кад један куца, онда куца и други. Декар каже да узрок мора имати сва она савршенства, која има и његов последак; јер вели, кад би се допустило да у идеји постоји нешто што не постоји у њеном узроку, онда би се морало допустити, да је то постало из ничега, да нема свога узрока. На том основу богослови доказују савршенство света, што је његов узрок Бог, у коме су сва савршенства. Бог творац овог света јесте најсавршеније суштаство, а по томе мора и у самом свету владати савршенство.“ Да у природи има и несавршенства то сваки увиђа, па за то слабо ко верује томе доказу. Али се многи служе њиме, кад им он иде у рачун, да би тиме добили на своју страну и религију.[1]

Најзад споменућемо још једну априорну заблуду, која се састоји у тој предпоставци да сваки појав може имати само један узрок. Ту је предпоставку учинио отац индуктивне методе Бакон, и то је један од поглавитих узрока што његова логика није имала оних практичних последица, које су од ње у почетку очекивали. Та предпоставка, којом се пориче множина узрока, и тврди да сваки појав мора бити произведен само једним узроком, много је сметала успеху наука; јер је отежавала посао изучавања сложних појава и сложних закона. Међу физиолошким појавима и у опште појавима друштвеног живота, нема готово ниједног појава, који не би имао мно-

[1] Види Миља: Логика III. II, стр. 331.

жину узрока. Но ми ћемо навести један појав из природе, који има више узрока. Тако, на пример, појаву топлоте може бити узрок 1, сунце, 2, трење, 3, електризам, 4, кемијско дејство. Може бити да се сви ти узроци могу подвести под један општи узрок; али до сад наука још није успела да то постигне. Да се прости закони природе често сусретају и заједнички раде, па том својом заједничком радњом производе сложан резултат, то је такав факт, који је данас ван сваке сумње. У опште при данашњем стању знања та предпоставка, да сваком појаву мора бити само један узрок, сматра се за таку заблуду, која је налик на оне, што смо их напред спомињали.

Има још доста заблуда те врсте; али их ми не ћемо све ређати. Ми смо навели само оне поглавите од којих мислимо да треба учинити предохрану. С тога ћемо сад да пређемо на другу врсту заблуда.

ДРУГА ВРСТА.

Заблуде проматрања.

Све те заблуде које смо до сад спомињали и које се управо могу назвати предрасудама, предходе процесу доказивања и служе место њега; но ми ћемо сад да говоримо о таким заблудама, које се садрже у самом процесу доказивања. А почем теорија доказа, у најширем смислу обухвата ова три процеса: проматрање, наведење и извођење, то ћемо редом расматрати погрешке сваког тог процеса.

Заблуде проматрања могу бити двојаке: негативне и позитивне. Прве долазе од непроматрања, а друге од рђавог проматрања. Кад је сва погрешка у томе, што

се нека факта нису никако ни спазила, која је требало промотрити, онда је погрешка од непроматрања. Кад ништа није пропуштено, него су сва факта примећена; али нису примећена како ваља, т. ј. примљена су нека за нешто друго, него што су она у ствари, онда та погрешка јесте погрешка рђавог проматрања. Да обратимо пажњу на погрешке првог реда.

И заблуде непроматрања могу бити двојаке: могу изостати од проматрања случаји извесног појава, а могу изостати неке прилике самог случаја. Да објаснимо то примером. Између многих примера ми узимамо један из логике Миља, који нам се чини да је најпростији и најбоље објашњава ту разлику. „Кад би ми, вели он, признали неку врачару — да она доиста може да погоди шта ће се унапред догодити, или шта се догодило, на том основу, што нисмо обратили пажњу на случаје, у којима се њено погађање није испунило, онда би то наше погрешно закључивање дошло од непроматрања случаја; но кад ми не би спазили те прилике, у случајима, кад се њено прорицање испунило, да је она тада радила у договору с другим лицем које јој је саопштило потребна знања за то погађање, онда би та погрешка била од непроматрања прилика.“ [1]

Наравно има доста људи непажљивих, који не обраћају пажњу на ова или она факта, а кадшто пронусте и најважнија факта; но о томе није вајде говорити, јер се томе не може помоћи. С тога ми ћемо да обратимо пажњу само на то, какви случаји и какве прилике најлакше могу да изгубе из вида проматрачи, па макар они

---

[1] Види логику Миља, II том, стр. 342.

били и најпажљивији. Знање таких случаја и прилика, које најлакше смећу с ума људи, може имати практичне вредности.

Једни се случаји тичу једне стране питања, а други се тичу друге стране. Сад ако нам се једни случаји више допадају, више нас интересују, него други, онда се први лакше спазе него други. На томе се оснива оно поверење, којим се, у пркос здравом разуму, користују варалице разних врста, оракули старих времена и врачаре свију времена. „Можда је слабо ко обраћао пажњу, вели Миљ, у каквој мери та заблуда влада на супрот очевидним доказима њене неистинитости. За пример можемо навести то, с каквим поверењем наш свет прима она нагађања о времену разних писаца календара, и ако му свако доба године представља мложину случаја, у којима се та предсказивања ни у колико нису испунила. Што се десило само неколико случаја, у којима су се та прорицања испунила, то је доста за одржање поверења према тим пророцима, који нити воде рачуна о природи случаја, нити о броју њиховом, који је потребан па да има значаја тај процес, који се у наведењу зове изузетком случајности.

Чиме се подржава та заблуда најбоље је објаснио Колриц постанком оне пословице, која се налази код свију европских народа, а на име: да су будале сретније него паметни људи. Ту пословицу ми смо слушали и код нашег народа у овом облику: „не треба да се роди паметан, него срећан“, или: „боље је, да се роди човек срећан, него паметан.“ Та пословица, по мишљењу Колрица, оснива се на тој склоности људској да се увеличава свако дејство, које се показује несразмерно према узроку своме, и свака прилика, која је јавно противпо-

ложна нашим појмовима о људма, који се налазе у тим приликама. Непредвиђене прилике могу врло много помоћи човеку; но ако су те прилике учиниле за њега онолико, колико би он сам по својим способностима могао извршити, онда тај успех не пада тако у очи. Кад паметни људи постигну своје цељи, то се сматра као обична, природна ствар, и ми не обраћамо пажњу на оне прилике, које су произвеле успех без учешћа мудрости тога човека; но кад се то исто догоди са човеком глупим или необразованим, ми обраћамо пажњу на сваки факт и памтимо га као нешто необично. Исто тако, кад глуп човек не успе у своме предузећу од прилика, које би могле спречити успех и најмудријем, то ми опет сматрамо за нешто са свим природно, што се подудара са глупошћу тога човека и не обраћамо пажњу на прилике које су му сметале. На кратко: кад људи ограниченог ума учине какав важан успех ми се дивимо томе и таке случаје добро памтимо, а на све друге многобројне случаје, у којима таки људи немају успеха, не обраћамо никакве пажње. И на против, кад паметни људи промаше своју цељ, ми те случаје добро памтимо, као нешто необично, а сви они многобројни случаји, у којима паметни људи постизавају своје цељи, пролазе мимо нас као ствари обичне, природне и ми на њих не обраћамо пажњу. Отуда погрешно изводимо, да срећа више иде на руку глупима људма, него паметним.[1]"

Тај пример лепо објашњава то, како се често закључује на основу неколико факта, која су нам због споменутих прилика пала у очи, не обзирући се нимало на то, какве су природе та факта и има ли других јачих

[1] Види логику Миља, том. II, стр. 334.

факта, који противно доказују. На томе се оснивају све предрасуде у астрологији и сановницима. Људи добро памте све оне случаје, у којима се правда њихово очекивање, а међу тим не обраћају нимало пажње на оне многобројне случаје, у којима се не испуњава оно, чему се надају. Осим тога, што су људи више склони да обраћају пажњу на оно, што је необично, него на оно што је обично, они су више склони да верују у факта позитивна, него негативна. „Та погрешка, вели Бакон, својствена је уму људском; међу тим негативни случаји често имају више значаја, него позитивни.“

Највећа сметња проматрању јесте напред усвојено мњење о какој ствари или каквим догађајима.

Има заблуда, које би и најпростији опит могао оборити, а међу тим те заблуде дуго владају само за то, што никоме и не пада на ум да учини тај опит. За пример таког случаја можемо навести онај спор о системи Коперниковој. Противници порицали су кретање земље на основу, ових факта: кад би се, веле они, земља окретала, онда камен, који би пао са висине каквог торња, не би пао у подножје самог торња, него у неком растојању од њега и то у правцу противположном кретању земље, исто тако, веле они, као што лопта, кад се баци са висине катарке, при брзом кретању лађе, не пада на место, где је катарка уз лађу прикована, него даље од ње, близу крма. Браниоци Коперникове системе, кад би само учинили тај опит с лоптом, одмах би оборили своје противнике, јер би им доказали да лопта пада тамо, где и камен, онако, како захтева њихова теорија. Али они то нису учинили, него су допустили тај привидан факт и узалуд мучили се да нађу разлику између та два случаја.

Кад се према физичним појавима и при том такии очевидним проматрајућа способност људска показује тако пасивном у след напред добивеног појма, онда није чудно, што се то још у већој мери догађа код предмета наравствених, друштвених и религиозних. Кад прости људи путују по страној земљи, они се обично враћају са оним знањем, с којим су одпутовали. Они су видели тамо то, што су се код куће надали да виде. Кад људи читају свештене књиге или друге, које су написане, по њиховом мишљењу, великим ауторитетом, они не могу да спазе у њима многе ствари, које противуслове њиховим сопственим појмовима.

Ови примери показују, какве погрешке долазе од непроматрања самих случаја, у којима се што догађа; но ми ћемо навести још неколико примера, који показују таке погрешке, које се могу учинити и кад се проматрају случаји, али се не спази каква важна прилика тога случаја.

У првом случају учињен је закључак брзо и на основу неколико факта, која су истинита, али нису довољна према маси противних факта, па која се није обраћала пажња: у овом другом случају учињен је закључак на основу непотпуних факта, то јест, таких факта, код којих неке црте нису никако ни примећене.

Пример таке погрешке представља нам знаменита флогистичка теорија горива, коју налазимо у логици Миља. Та теорија објашњава процес горива одвајањем вештаства, тако названог флогистона, које присуствује у сваком телу способном за гориво. Та предпоставка на први поглед, рекао бих, да се са свим подудара са појавом ватре. Уздижући се пламен буди у нама мисао, да се

тим процесом неко вештаство ослобођава и одваја, и да је видљиви остатак, пепео, мањи по обиму и тежини од гореће материјала. Погрешка је у томе, што није узет сав остатак, него само један део, а на име, нису узети на ум они продукти горива, који остају у виду газа. Кад су доцније и они били примећени и узети у рачун, онда се показао тај општи закон, да се при горењу ниједно вештаство не умањава по тежини него увеличава. И по томе да се процесом горива не одваја ништа, него још прима ново вештаство.

На том основу сматрали су људи у седамнаестом столећу симпатичан прашак доктора Дигба, као сигурно средство против сваке ране. „Кад је ко рањен, вели Парис, онда се оно оруђе, којим је учињена рана, посипало тим прашком, па се онда сама рана завијала чистим платном с налогом, да се ни пошто не дира у тај завој за седам дана. Кад се после седам дана скине завој, онда се види успех тога лечења, рана готово са свим зарасла!“ Успех лечења приписивали су тајанственој сили симпатичног прашка, који су с највећом ревности посипали по оружију. Међу тим успех брзог лечења зависио је од тога, што је завојем предупређен додир ваздуха до ране, и саме природе, која сама успешно лечи, кад јој не смета услужљива вештина. „У свима случајима, вели Парис, необичног лечења тајанственим силама, лекари намерно крију право средство лечења.“ С тога људи у тим случајима приписују сву силу лечења самом начину, а не обраћају пажњу на нека средства, која су ту била употребљена и од којих је управо и зависио успех.

У овим случајима, које смо навели, људи губе из вида таке прилике, које није тешко спазити; но има случаја,

у којима је тешко спазити све прилике. Таки су случаји врло чести у друштвеном животу, па за то науке социјалне често падају у погрешке те врсте. Ми ћемо навести један пример таке заблуде из народне економије.

У народној економији сматрало се као сигурно то начело, да раскошлук пооштрава индустрију. Кад Петар троши сав свој приход, па и сам капитал на раскошно живљење, онда он даје прилике многима да зараде. Напротив, Павле, који троши мали део својих прихода, а остало капитализира, даје врло мало или нимало посла другим људма. Сваки види да се толики људи користују имањем Петра, а нико не види да има ко вајде од имања Павла. Међу тим у самој ствари бива друкчије. Уштеђени капитал Павла прелази у руке човека, од кога је он купио векслу и који тим његовим новцима плаћа дуг банкеру; а банкер на ново даје те новце другоме трговцу или фабриканту, а ови опет дају тај капитал радницима за њихов труд, те се тако тим новцем користује много више људи, него што се користовало новцем Петра. После, кад се тај капитал с вајдом извади из продатих производа, он састави фонд за дуготрајно занимање још много већег броја људи. Но проматрач не види шта се ради с новцима Павла, па изводи да распикућство више даје потпоре индустрији, него штедња. У таку заблуду пао је знаменити економиста Адам Смит.

Исте врсте заблуда служила је код неких економиста снажним доказом против слободне трговине. Ко купује инглеску свилу, тај потпомаже инглеску индустрију; ко купује лионску, тај потпомаже француску. Ту се губи из вида једна врло важна прилика, а на име та, да онај, који купује стран еспап чини то, те се из његове земље

извози домаћих производа у стране земље у оноликој вредности, у коликој је донесено производа са стране. Што се више страних производа уноси у коју земљу, то ће се опет више њених производа изнети у стране земље. Наравно, тај факт, по његовој сложности, није лако спазити и одостоверити специјалним проматрањем, премда ни једно проматрање, које је до сад учињено, не противуслови том факту, а међу тим умозакључење, које га доказује стоји необориво.

Заблуда у овом случају, као и у предходном, састоји се у томе, што људи виде један део појава, а не виде други, па узимају тај један део за цео појав. Дакле та је заблуда постала од непроматрања.

2. Као што људи често падају у заблуде од непроматрања, тако исто падају и од рђавог проматрања. У првом случају догађају се погрешке, што нека факта нису примећена; у другом случају догађају се погрешке што су нека факта рђаво примећена, то јест, примљена су за оно, што она нису у ствари.

Погрешке те врсте најчешће се догађају, кад ми узимамо резултате наших комбинација за просте упечатке спољних органа. За пример таке заблуде можемо навести оно неповерење, с којим су људи предусрели Коперникову систему. Људи су уображавали, да виде у самој ствари како се сунце рађа и залази и како се звезде окрећу око полуса. Ми сад знамо, да они нису могли видети тако штогод; то, што су они доиста видели, био је ред привидних појава, који су подједнако сугласни и са оном теоријом, које су се они држали и са другом са свим различном и управо противположном. Но такав случај, у ком је по општем мишљењу, најсигурнија сведоџба

спољних органа показала се са свим лажном, није још у стању да отвори очи заступницима здравог или општег смисла, па да се лакомислено не поверавају оној оцени, коју прости људи произносе о закључцима развитих људи.

Што је год човек мање развијен и што мање има знања, то је све више неспособан да разликује резултате извода од простих упечатака, на којима се они оснивају. Отуда су се изродиле оне чудне приче, којих има много код сваког народа. Онај што прича, обично не прича то, што је видео или чуо, него онај упечатак, који је произвело на њега оно, што је видео или чуо, — упечатак, кога већи део саставља извод, а међу тим оно се не казује као извод, него као факт. Како је тешко успети да сведок разликује своје комбинације од простих упечатака, то је добро познато истражним судцима. Још је теже код простака, кад он описује какав природан појав.

У опште, мешање осећања са изведеним из њих закључцима и неспособност разликовати их једно од другог, неће нам се нимало учинити чудним, кад узмемо на ум то, да већина наших осећаја важи за нас само као знак, по коме ми прозиремо нешто даље. За нас није важна боја и површна дужина, што опажамо оком, него само ствар, о присуству које нам сведоче ти појави. А где је осећање безразлично, а тако оно обично бива, тамо где ми слабо обраћамо на њега пажњу и пропуштамо га несхвативши јасно у чему је оно, па прелазимо на резултате извода. Да би дознали како је доиста било само осећање, потребно је да се изучава, као што и раде живописци. Потребна је велика практика у психолошкој анализи, па да се разложи та чврсто спојена асоција-

ција. Без те аналитичке спреме људи сматрају готово сваки појам за прост осећај овог или оног органа. И доиста дуго су људи мислили, па и сада многи мисле, да је на пример, величина предмета и њихово растојање прост осећај виђења, нешто готово, што непосредно усваја око. А међу тим сад се научним путем доказало, да је то резултат комбинације осећања три различна органа, као: виђења, пипања и кретања, и да у томе поглавита улога припада мишићном органу кретању. Но доста о томе; да пређемо на трећу врсту заблуда.

ТРЕЋА ВРСТА.

Заблуде индукције.

Највише има заблуда ове врсте и при том њих је теже спазити и довести у ред него остале заблуде. Заблудама индукције ми зовемо оне погрешке, које су учињене на основу привидног а неистинитог наведења. Таких погрешака има сијасет, но ми ћемо обратити пажњу само на оне, које су важније и које много сметају успеху науке.

1. Пре свега навешћемо оне индукције, које нимало не одговарају правилима истинске индукције; за које проматрање и опит не представљају потребних услова, па да се могу сматрати за правилна. Таки су, на пример, сви закључци од оног поредка појава, који влада овде на земљи или сунчаној системи, на поредак појава, који може владати у каком удаљеном крају васиј оне, где појави, у колико нам је познато, могу бити са свим другчији и управљати се по другим законима.[1] Така су сва

[1] Види логику Миља т. II.

она порицања односно појава, који зависе од узрочне везе, то јест, све оне реченице, којима се потврђује немогућност тога закона. Ако се до сад путем проматрања и опита није још пронашао узрок каквом појаву, то се не може закључити да нема узрока таком појаву. Тако би се могло закључити само при тој лакомисленој предпоставци, да су нам познате све силе природне. Чинити таку предпоставку, да не кажемо ништа више, било би и сувише рано; јер и то ограничено знање о силама природним, које сад имамо, са свим је скорашње. Ма како да се временом рашири наше знање о природи, опет би нам тешко било представити да ли је то знање потпуно, па и кад би било потпуно, како би се ми уверили о томе.

Само ови једини закони природе, представљају довољно основа за тако тврђење о немогућности, а на име: закон броја и просторности, који никад не долази у сукоб са другим противним узроцима, и закон узрочне везе појава. Да не може настати никакве промене код оних појава, који су последци извесних предходних појава, као својих узрока, докле не настане какве промене код самих узрока, то се може тврдити са свим поуздано. Но тврдити да се последци неће изменити и ако се измену узроци, или да се узроци не могу никако ни изменити, — за тако тврђење немамо никаква основа.

2. Друга заблуда индукције састоји се у томе, да се сви појави могу разложити на једно просто начело, другим речма, да се може наћи један општи узрок свима узроцима, један општи закон свима законима. То је врло стара заблуда, коју су заступали грчки философи, а нарочито Талес и Демокрит; но она је сад у но-

није доба оживила и има доста снажних заступника, па за то ћемо на њу да обратимо особиту пажњу.

Говорећи, да се сила која обдржава планете на њиховим орбитама, може свести на силу привлачења, или да се сила, која приморава тела да се кемијски сједињавију, може свести на електризам, ми тврдимо у првом случају то, што јесте, а у другом то, што може бити резултатом истинског наведења и што ће, по свој вероватности, најпосле и бити. Али у оба та случаја, ми сводимо кретање на само кретање. Тиме се потврђује само то, да се једна врста кретања, за коју се мислило да се управља по особитом закону, може подвести под други општији закон кретања кога је оно прво кретање само један почестан резултат. Дакле да се почесни закони кретања могу подвести под општије законе кретања, или да се сложни закони кретања могу разложити на просте законе кретања, то је сигурно, и о томе не може бити више никакве сумње. Но да ли се на том основу, што се једно кретање своди на друго кретање, може успети да се топлота сведе на кретање, или да се сведе светлост на кретање, као што данас мисле неки философи, или појави живота на појаве механичке и кемичке, као што мисле неки физиолози? Миљ не признаје да је то могуће, јер вели има неколико простих закона, који се даље не могу никако разложити, следствено, не могу ни подвести један под други. Таких простих закона, по његовом мишљењу има толико, колико има различних наших осећаја — различних не по количини, него по каквоћи. Ми смо у томе са свим сугласни са Миљем.

Истина да неки покрети материјалних честица састављају услове топлоте и светлости; истина да неке

физичке промене у нашим нервима могу бити услови не само наших осећаја и душевних потреса, него и самих мисли; истина да неки механички и кемички услови могу бити довољни да покрену физиолошке законе живота: али није истина да се тим стварима, и ако су оне доказане, може потпуно објаснити топлота, или светлост или осећање. Нека, на пример, буде са свим доказано то, да осећају боје у нашем оку и може предходити читав низ физичких промена, узрока и последака: зраке падају на око, преламају се тамо и зближавају, узајамно укрштају се, производе обратну слику на мрежаној кожици ока, а за тим кретање, и једно кретање спроводи друго до мозга и т. д. опет на крају тих кретања биће нешто, што није кретање, него је осећање боје. Ма колико ми различних кретања ставили напред, опет ћемо најпосле за тим различним кретањима наћи нешто што је различно од кретања, што је боја. Каким начином једно кретање производи друго најближе кретање, то се може објаснити општим законом кретања; али на који начин последње кретање производи осећање боје, то се не може објаснити никаквим законом кретања: ту ради закон боје, а то је различна ствар и увек ће остати различном, то јест, остаће оно што је. Где наша свест признаје разлику између два појава; где ми осећамо ту разлику, не по количини него по каквоћи, и где сазнајемо да никако прирашћивање томе појаву не може произвести са свим други појав, тамо свака она теорија која куша да стави један појав под законе другог појава, мора бити лажна, и ако она теорија, која признаје један појав за узрок другоме може бити истинитом.

2. Други облик привидне индукције састоји се у побројавању познатих случајева или сумирању готових истина. У том смислу и разумевали су процес индукције стари философи, нарочито сколастичари. Смисао те привидне индукције може се објаснити овим примером: кад ми испитамо појединце какве је народности био сваки апостол Христов, и нађемо да је сваки од њих био родом Јеврејин, па онда закључујемо: сви су апостоли били родом Јевреји. Наравно да у том закључку нема никакве нове истине до које смо дошли на основу познатих истина путем закључивања, него се у њему обухватају једним изразом већ познате истине; у том закључку само се побројавају или сумирају готове, раније познате истине. Таку индукцију назвао је Бакон: inductio per enumerationem simplicem. То је први и најпростији начин индуктивног закључивања, којим се служе људи док су на ниском ступњу образованости. Накратко: то није процес научне индукције, него тако названог „општег или здравог смисла.“ Људи који се држе тога нижег процеса индукције, а не знају за онај виши, научни процес, обично не разликују емпиричке законе, који су сигурни само у границама нашег проматрања и опита, од природних закона, који су сигурни и ван граница нашег проматрања и опита.

У таке погрешке обично падају тако звани „практични људи“, а у науци највише падају историци. Већина историка, знајући добро друштвене појаве свога века, узимају људе и ствари тога века за општи тип људи и ствари, па тумаче историјске догађаје прошлих векова на основу оних података, које му даје онај век, у коме он живи.

3. Но често се догађа да људи разликују почесне законе од општих, емипиричке од природних, па опет чине погрешке како у практичном тако и у научном животу. Н. пр. они признају тај природни закон узрочне везе појава,[1] то јест, да сваком појаву мора предходити други као његов узрок и за њим доћи други као његов последак; али између многих предходних и следећих појава, они не знају који су међу собом везани законом, па често узимају оне, који не стоје међу собом ни у каквој законитој вези. Таке погрешке чине се највише у социјалним наукама, где су појави веома сложни. Ми ћемо овде навести два поглавита облика таких погрешака.

„После тога, значи у след тога“, то је један облик погрешака те врсте. Ако је, на пример, у некој земљи усвојена система ограничене трговине, па се после тога почела у тој земљи нагло развијати индустрија, онда се закључује, да је ограничена система узрок развитку и напредку индустрије. Тако су многи економисти приписивали успех индустрије у инглеској системи ограничене трговине, која је пре тога владала у тој земљи.

Међу тим узроци развитка индустрије у Инглеској били су са свим други, који нису ни узети у рачун. Најпосле можда је био и то један између многих узрока, али никако није он сам, јер у другим земљама, где је такође

---

[1] Примедба: Под именом узрочне везе појава, данас наука неразуме неку тајну и невидљиву силу, која везује појаве, као што се до скора мислило, него разуме ону сталну једноликост у току појава, то јест, у току појава једни предходе, а други за њима долазе. Они који увек и безусловне предходе јесу узроци, а они, који увек и безусловно следују јесу последци. Наћи сталну једноликост између предходећих и следећих појава, значи наћи закон узрочне везе.

владала та система није било никаква напредка, него још и назадка у индустрији.

Тако често и државници греше, кад цене неку установу по томе, што је земља под њом благовала, а међу тим то благостање земље могло је бити и без те установе. Накратко: то што је један појав предходио другоме, није нимало доказ да му је био и узрок, ако се ничим не докаже, да тај појав по природи својој тежи да произведе такав резултат, и да међу осталим предходним појавима, који су с њиме били, нема ни код једног те тежине.

Ту се као што видимо, свеза узрока са послетком изводи из случајног састава појава без научне оцене вероватности на основу познатих својства предпостављеног узрока. Но има и другог облика лажне индукције, који се обично зове лажном теоријом, а на име, кад се закључци оснивају на својствима једног узрока, а не обраћа се пажња на друге узроке, који су такође учествовали у стварању тога резултата. Прва је погрешка својствена простим људима, а друга полуобразованим или што се код нас каже надрикњигама.

4. Најзад споменућемо још један облик погрешне индукције, који се може назвати лажном аналогијом. Аналогично доказивање јесте закључивање, да оно, што се показало као истина у једном случају, биће истина и у другом случају, о коме се зна да је у нечему сличан са првим, али се не зна да ли је сличан у свима суштаственим својствима. На пример: земља је слична са месецем у неким својствима, па се закључује да и на месецу морају живети људи као и на земљи. То је аналогично закључивање. Али земља је и различна од месеца у неким

својствима, па можда та разлика и саставља услов живљења људског на земљи. Ако се не зна каква својства земље састављају услове живота људског и ако се не докаже да је земља у тим својствима слична са месецем, онда ти аналогички докази не вреде, то су привидни докази.

У таке погрешке падају често и државници и научници кад хвале какву установу и препоручују је извесној држави на том основу, што је друга држава, у којој постоји та установа, учинила велике напретке. Кад би те обе државе биле у свему бар главноме сличне међу собом и различне само у томе, што у једној постоји та установа, а у другој не постоји, онда би тако закључивање било сигурно, то јест, да би та установа и овој другој држави дала таке напредне резултате. Али ако су те две државе различне међу собом и у другим важним приликама, од којих поглавито и зависи напредак у једној и назадак у другој држави, онда тај доказ не вреди, то јест, та установа не би произвела у овој другој држави оно, што се од ње очекује.

Таким привидним доказима служили су се у познатој полемици о гвозденом путу код нас г. г. Стеван Поповић и Ч. Мијатовић, као што сам ја то још тада приметио њима. Први доказује, да ће код нас гвоздени пут бити од штете тиме, што је он био од штете тим и тим државама; други опет доказује корист његову тиме, што је он био од користи овим и овим државама. Наравно, да гвоздени пут сам по себи нити је произвео ону штету у једним државама, нити ону корист у другим, без многих других и врло важних прилика. Па за то, ако наша држава није слична у свима тим приликама са оним држа-

вама, где се показала штета, онда може и не бити штете код нас; ако она није слична у свим тим приликама са оним државама, где се показала корист, онда код нас може и не бити користи од гвозденог пута.

Што се тиче тих аналогичких доказа имамо у опште приметити то: у социјалним наукама, где су појави веома сложни, па имају много како сличних тако и различних знакова, треба избегавати аналогичке доказе, или другим речма треба их употребљавати врло смотрено, то јест, само у таким сличним случајима, где влада један исти закон; другим речма, где се те сличности могу подвести под природни закон узрочне везе појава.

ЧЕТВРТА ВРСТА.

Заблуде дедукције.

Сви готово писци логике, осим Миља, разумеју под именом заблуда само те заблуде, о којима ћемо сад да говоримо, то јест, дедукције. Све таке заблуде потанко су изложене у логици Уетлија. Против заблуда ове врсте, т. ј. дедукције, служи нам снажном оградом силогистичка формула. Силогизам није једина и неопходна форма закључивања, као што су мислили сколастичари; ми можемо закључивати и без силогизма, а тако обично и закључујемо, него је силогизам проба, да ли је наше закључивање правилно или није, другим речма: ми лако можемо наћи недостатке нашег закључивања, кад га представимо у силогистичкој форми. Ми ћемо овде споменути само три поглавита облика заблуда, у које падају људи при дедуктивном закључивању.

1. Пре свега обраћамо пажњу на оне заблуде, које долазе од тако названог преокретања реченица или

премиса у силогизму. Сколастичари сматрали су, да је само оно правилан силотизам, који допушта тако преокретање. На пример: свако *А* јесте *Б*, дакле: свако *Б* јесте *А*. Таке погрешне закључке чине људи врло често, само што те закључке не исказују речма: а чим би их исказали речма, одмах би видели погрешку. На пример, ми можемо закључивати, да су сви Срби људи, али не можемо обратно закључивати, да су сви људи Срби; или, ми можемо закључити, да неки људи нису Срби, али не можемо обратно закључити, да неки Срби нису људи.

Таке погрешке од преокретања обелодањују се, чим се изразе речма; но има и таких погрешака, које се лако не виде и кад се изразе речма. То обично бива код преокретања таких реченица, које садрже какву предпоставку.

Ако су последци лажни, онда су и основи лажни, то је сигурно; но да ли је сигурно ово: ако су последци истинити, онда су и основи истинити? Тако закључивање чине људи врло често, а међу тим оно је са свим налик на оно, што смо горе навели: неки људи нису Срби, дакле неки Срби нису људи. Колико је различних лажних начела било и у практичном и у научном животу, што су их и највећи умови сматрали за истинита само за то, што она, по њиховом мишљењу служе потпором вери, наравствености или каком политичком правцу, који људи цене. На кратко: премисе могу доказивати закључак, али закључак не може доказивати премисе. По томе, ако је нађено да је закључак лажан, онда су и премисе лажне; али ако је нађено да је закључак истинит, онда није још сигурно да су и премисе сигурне.

На том основу чине се често погрешке, које се састоје у томе, што људи сматрају за истину оно, што је

противно лажи. Те погрешке чине обично они, који не умеју да разликују противне реченице од супротних. Две противне реченице, и ако не могу бити обе истините, могу бити обе лажне. На пример: Петар или је православне вероисповеди или католичке. Те обе реченице не могу бити истините, али могу бити обе лажне. Петар нити је православне нити католичке вероисповеди, него је протестанске.

2. Те погрешке, које смо мало час споменули, нису у строгом смислу погрешке дедукције, јер оне не произлазе из тог процеса, него од других, тако рећи спољних прилика, које га прате; али има доста погрешака и таких, које се чине при самом процесу дедуктивном. У реду таких погрешака споменућемо прво оне, које долазе од збрке појмова.

У сваком правилном силогизму не сме бити ни више ни мање него само три појма или термина. Но често се догађа, да у једном силогизму има више од три појма, који су смешани са средњим појмом. Кад су све премисе силогизма формално представљене, онда је лако спазити ту погрешку; али кад се која премиса изостави, па се само подразумева, онда је тешко определити је ли силогизам правилан или није, јер онај који закључује увек је властан начинити свој силогизам неправилним, додавши му лажну премису. Но то нимало не обара цену силогистичких правила, која приморавају свакога, који закључује, да изабере таке премисе, које може бранити. Кад је већ такав избор учињен, онда је лако видети да ли закључак следује из тих представљених премиса или не. На кратко: докле је која премиса изостављена, па се само подразумева, дотле је тешко видети има ли

више појмова, него што треба; јер под изостављеном премисом једни разумеју једно, а други друго. Но кад се изреком каже шта се подразумева, онда је лако приметити има ли какве погрешке. У осталом те погрешке и не падају толико у ову врсту, колико у ону пету и последњу врсту, коју састављају погрешке или заблуде, које долазе од збрке речи и појмова; па за то ћемо ми на њих обратити пажњу после.

3. Много су важније и опасније оне заблуде, које долазе од смесе самих премиса, што бива у вези многих закључака. На пример: у првом силогизму доказан је закључак и признат за истину; а у другом силогизму докази не оснивају се на том признатом закључку већ на другој реченици, која је налик на тај закључак, па се због те сличности мешају те две реченице. Таке погрешке бивају врло често код оних књижевника, који нису навикли да тачно исказују своје мисли, кад они у премисама признају нешто за истину са извесним ограничењем или под извесним условом, па после у закључку заборављају за тај услов, за то ограничење. У заблуду тога својства пала је меркантилна теорија Адама Смита и других економиста, које спомиње Миљ.

Теорија та оснива се на том начелу, да све оно, што доноси новац, може обогатити народ, или другим речма, да се богатство мери количином новаца, којих има у земљи. Отуда се изводи тај закључак, да се достојанство трговине у свакој земљи мери по том новчаном балансу, који она производи; и по томе да је штетна свака она трговина, која више износи новац из земље него што уноси. Треба употребити све мере да се новац привуче у земљу и задржи у њој. Та теорија греши, што изоставља један

важан услов, од кога и зависи цена новцу. Ако се богатство појединог човека мери по количини новца, којим он влада, онда то саставља меру његове способности куповати за цену тих новаца, а то наравно стоји под условом да нема никакве сметње употреби новаца на таку куповину. Дакле та је премиса, да се количина богатства мери количином новаца, верна под извесним условом, а споменута теорија узима је за сигурну без сваког услова, па закључује: да је нагомилавање новаца нагомилавање богатства, и ако то нагомилавање бива таким средствима, која поништавају онај услов, при коме само новац и саставља богатство.

Таког је својства и она заблуда, која се обично зове неправилном применом одлучних истина, кад смо признали за сигурно неко одлучно начело, то јест, одвојено од свију узрока, који могу нањ утицати и мењати га, па после сматрамо га за сигурно и у конкретним случајима, кад на њега утичу и друга противна начела. То је тако обична заблуда у политици и у опште у друштвеном животу, да је сувишно објашњавати је каквим примером. Но ипак навешћемо један пример из логике Де Моргана, по коме се може боље судити о заблудама те сорте.

„Предпоставимо да је украдена нека ствар — на пример: коњ — и сумња је пала на извесног човека. Тај човек узима адвоката да га брани на суду. Адвокат врши верно своју дужност према клијенту, који му је с поверењем предао своје дело. Између неизвршне намере клијента и ненамерног извршења његовим адвокатом може бити учињена превара и то на такав начин, да у тој превари нема варалице.“

ПЕТА ВРСТА.

Заблуде од збрке речи.

Извор овим заблудама није лажна оцена доказа, него неопредељено разумевање тога, из чега се састоје докази. Те су заблуде тројаке: 1, заблуде од двосмислених речи; 2, заблуде petitio principii; 3, заблуде ignoratio elenchi. Ми ћемо навести неколико примера, који објашњавају та сва три вида.

1. Већи део заблуда ове врсте долази од двосмислености речи, — кад је истинито оно, што каква реч означава у једном смислу, онда је истинито и оно, што она означава у другом смислу. Ту није учињена погрешка у оцени доказа, јер ту управо и нема никаква доказа, који се односи на саму ствар. Докази, који се ту употребљују, тичу се са свим друге ствари, која се, у след двосмислености речи, узима за постојећу. Да објаснимо то са неколико примера.

Реч теорија, по својој двосмислености, дала је повод многим погрешним закључцима. У правом смислу теорија означава резултат научне индукције на основу проматрања и опита. У том смислу теорија може бити како истинита тако и лажна, као што и индукција може бити учињена неправилно. Но неке су теорије неопходан резултат знања каквог предмета, које је представљено у форми општих реченица за упутство у практичном животу. У том смислу теорија је објашњење практике. У другом и најобичнијем смислу теорија означава усиљавање уображења да појми постанак нечега без дугог испитивања. Само у том смислу теорија није сигуран вођа. Имајући тај смисао пред очима практичари често исме-

јавају сваку теорију, и омаловажавају законите резултате научног испитивања.

На такој двосмислености речи оснива се и онај познати доказ Декартов о бићу Бога. Сам појам, вели он, о таком суштаству, доказује његово реално биће. Јер кад таког реалног бића не би било, онда бих ја сам саставио тај појам; а кад бих га ја сам саставио, онда бих га ја сам могао и поништити. Но ја не могу да поништим појам о бићу Бога, следствено мора бити неко, ко га је усадио у моју природу, а то је Бог. Двосмисленост тога садржи се у замени ци ја, под којом се у првом случају разумева моја воља, а у другом закон моје природе. Ако представа, која постоји у мојој души, нема ван себе другог оригинала, онда наравно следује закључак, да сам је саставио ја; али не моја воља, него закони моје природе. Кад Декарт после каже, да ми не можемо поништити ту представу, он ту разуме дејство наше воље, — што је истинито, али не доказује оно, што се хоће да докаже, да мојом вољом не могу поништити не само ту, него никакву представу; но то што су произвели неки закони моје природе, могу доцније ти исти закони, или други и поништити или изгладити, што се често и догађа.

На тој двосмислености замени це оснива се лажна теорија Колрица о слободној вољи. „Није истина, вели он, да се вољна дејства људска управљају по каквим мотивима; човек ствара мотиве, а не мотиви човека.“ За доказ томе, он наводи то, „што је за једног човека снажан мотив, то за другога није никакав мотив.“ Та је премиса сигурна, али она не доказује ништа друго, него то, да су различни људи у различној мери осет-

љиви према једном истом мотиву. Кад два различна човека употребе једну исту количину вина, па један буде пијан, а други трезан, то не доказује, да су они хтели да тако буде, да су они дошли до тако различног стања по самовољи, него да су различно осетљиви према употребљеној количини пића. На кратко: то доказује, да извесни услови у самом човеку могу произвести извесна дејства, којима је повод дат с поља; али не доказује и то, да ти сами услови немају никаква узрока, као што предпоставља та теорија о слободној вољи. У тој теорији заменица ја скаче с једног смисла на други: у једном смислу она означава наше захтеве, а у другом њихове последице.

Врло многе и важне заблуде јављају се у науци од двосмисленог значаја речи истоветност. Прави смисао термина јесте, да означи потпуну сличност међу стварима. Тако, на пример, кад кажемо, ова је кућа озидана од истог материјала, од ког је озидана она друга, ми тиме не тврдимо то, да је она друга кућа била разрушена, па онај материјал употребљен на ову другу кућу, него тврдимо то, да је за обе куће употребљен сличан материјал. Шта више истоветност у првобитном смислу не означава ни потпуну сличност; јер кад ми кажемо о неком човеку, да се променио од неког доба, то не разумемо, да је он постао са свим другом личношћу, него да се изменио само у неким својствима. Ништа није толико сметало успеху реализма, колико двосмисленост тога термина. Говорећи, да различна лица имају једно исто мњење, једну исту мисао, једну исту идеју, многи не разумеју ту тај прост факт, да та различна лица имају слична мњења, сличне мисли или идеје, него да

постоји нека ствар у првобитном смислу, која је приступна свакој личности. На томе се оснива и Платонова теорија о идејама, које су, по његовом мишљењу, нека реална бића, која постоје у свима оделитим предметима, познатим под једним истим именом.

У какву заблуду може пасти и најдаровитији књижевник служи нам за пример знаменити Берклијев доказ о бићу Бога, којим је он мислио учинити једном за свагда крај сваком скептизму и атеизму. Ево у кратком изводу тога доказа:

„Ја сам јуче мислио о некој ствари, па сам после престао о њој мислити; сад опет мислим о њој. Дакле, ја сам јуче имао у мојој души идеју те ствари; ја имам идеју ствари и сад. Идеја та, данас очевидно, није каква друга него она иста, која је била и јуче. Но прошло је неко време од јучешњег и садашњег момента, кад ја нисам имао те идеје. Где је она била за то време? Очевидно, она је морала негде бити, јер није ишчезла, њено биће није престало, иначе ја не бих могао данас имати ону исту идеју, коју сам имао јуче, као што не могу данас видети живог оног човека, кога сам јуче видео, ако је он међу тим умрьо. Но идеја не може нигде боравити осим у души, па кад није у души човековој, она је онда у души божијој.“

Тај Берклијев доказ, који су дуго време сматрали да је тако снажан да се ничим оборити не може, није управо никакав доказ. Сва његова сила зависи од двосмисленог значаја термина истоветност. Беркли меша истоветност индивидуалну са истоветношћу врсте, па узима прво тамо, где постоји само друго. Кад ми говоримо да имамо данас исту мисао, коју смо имали јуче, ми

ту не разумемо ону исту индивидуалну мисао, него другу са свим сличну с њоме. Кад кажемо, да имамо сада ону исту болест, коју смо имали прошле године, ми ту не разумемо ону индивидуалну болест, него болест једне врсте.

Најзад споменућемо још једну заблуду, која долази од двосмисленог значаја речи право.

У једном смислу човек има право да ради нешто, ако су други људи морално обвезани да му у томе не сметају. У другом смислу, имати право радити нешто противположно је немању таког права, т. ј. моралној дужности не радити то. У том смислу казати, да човек има право радити нешто, значи, да он тим радом не противуслови својој дужности; да други људи не само што нису дужни стати му у томе на пут, него и немају узрока да по тој радњи рђаво мисле о њему. Тај смисао са свим је различан од првога. Право, које човек има по сили дужности, која лежи на другима, са свим је различно од права, које се састоји у одсуству сваке дужности, која лежи на њему самом, а међу тим та два смисла увек се мешају међу собом. На пример, кад ко каже, ја имам право да слободно, штампом, кажем своје мишљење, то је истинито само у том смислу, ако би други, који му у томе сметају, радили против своје дужности. Но тај, који хоће да публицира своје мишљење, предпоставља, да тиме не гази никакву дужност, а то може бити и истинито и лажно гледајући према томе, да ли је то мишљење истинито, а друго да ли ће оно, кад се при извесним приликама преда јавности одговорити интересима истине у опште. На кратко: нико нема права да ради оно, што вређа право других; он има право да то не ради, па ако ради, онда други има право да му у томе стане на пут.

2. Други вид заблуда ове врсте не долазе с двосмислености речи, већ од друге збрке, која се зове petitio principii или узајамно доказивање. По одредби Уетлија petitio principii јесте онај привидан доказ, у ком су премисе или истоветне са закључком, или се доказују самим закључком. На пример, кад ко доказује биће божије сведоџбом св. писма, а међу тим истинитост те сведоџбе зависи од бића божијег. Или кад ко доказује смртност појединих људи тиме што су смртни сви људи, а међу тим истинитост те опште премисе, да су смртни сви људи, зависи од тога, је ли истинито то, да су смртни поједини људи, што она хоће да докаже.

Таки докази употребљују се често не само у разговорном језику, него и у науци. Уетли наводи неке примере таких привидних доказа, којима се служи механика. Ево једног од тих примера: свака је честица материје подједнако тешка. Одкуда ви то знате? Отуда, што је свако тело, које има више честица, теже. Али ми видимо, да су нека тела мања по обиму, па опет тежа од оних која су већа по обиму. Али та мања тела имају опет више честица, него она већа, само што су код онога првог честице већма збијене него код овога другог. Одкуда ви то знате? Отуда што је оно теже. Дакле оно, што се најпре хтело доказати, сада служи доказом ономе, чиме се хтело доказати. Кад тако једна ствар доказује истинитост друге, да би после та друга ствар доказала истинитост њену, онда се то зове узајамно доказивање и јесте једна струка привидног доказивања, које се у науци зове petitio principii.

3, Трећи вид заблуда, које долазе од збрке речи, зове се у науци, ignoratio elenchi. Привидним дока-

зима ове сорте служе се људи обично за то, да њима постигну какве практичне цељи. Они се састоје у томе, кад писац или беседник, говорећи о каквој ствари уплете и таку реч, која није потребна, но која ће произвести на слушаоце или читаоце такав упечатак, који ће их више расположити за ту ствар или против ње, према томе каква је намера писца или беседника. На пример, неко је дошао под суд за утају правителствених новаца. Бранилац оптуженог наводи многе олакшавајуће прилике и државни тужилац види, да су судије расположене да ублаже казну, па примећава: све је то лепо, али опет признаћете да је то гадно дело, да је то крађа. Наравно нико није ни мислио да је то добро дело, али он хоће тиме да произведе код судија гнушање према томе и да изазове строжију казну над оним који је учинио.

Таким доказима служе се обично адвокати и публицисте у полемици.

Таких привидних доказа ignoratio elenchi наћи ћете пуно у сваком чланку „Видов дана“, у коме он обара мишљење својих противника. Ако његови противници говоре о слободи, онда он каже њима: „и ја сам увек био за слободу, али нисам за ту вашу, која води за собом револуцију и пропаст друштвеног поредка.“ Ако противник брани поредак, онда му опет он одговара овако: „и ја сам за поредак, али нисам за тај ваш, који ће да произведе мртвило у друштву.“

Ако се ко жали на сурово поступање власти, он му одговара: „власт не може благо поступати са непоштеним људима“ и т. д.

У опште код нас најчешће јавља се та врста привидних доказа у томе, што се мисли другога изопачавају, или што се другоме подмећу таке мисли, које могу произвести рђав упечатак на слушаоце, па се онда то обара као нешто, што заступа противник.

А. Васиљевић.

ИСТОРИЈСКИ РАЗВИТАК СРПСКЕ ЦРКВЕ.[1]

Пише

Светозар Ј. Никетић.

Кад се угасила и последња тињајућа искра српског државног живота и српске политичке самосталности, у Србији је остао само један једити народ са својим патријарком, да оба испаштају грехе и своје и туђе. Великаши српски, који доживеше кобне дане и пропаст српске државе, распршташе се куд који: једни се истурчише, други пређоше у угарске земље, да онамо траже нову отаџбину и нове потврде својим привилеђијама и племићским угодбама. Бранковићи, као једини преставници српског државног живота после пропасти српске, одселише се у Угарску и тамо основаше нову срп. државу — деспотство. Народ, угледајући се на њих и сам се селио и остављао свој стари завичај и своју браћу по народности и вери у руке азијатским дошљацима — Турцима. Срби што се иселише из Србије у Угарску, надали су се да ће у њој бар унеколико одржати своју политичку независност и слободу, али ово је било само надање, које се одмах под првим деспотом почело окретати на противну страну. Угарски краљеви примивши Србе у своје земље, имали су своје политичке рачуне, који Србима на први мах нису познати били. А какви су били ови рачуни, види се у многоме и данас, нарочито у оним земљама које стоје под круном св. Стефана. — — —

[1] Први чланак о срп. црквеној историји до пропасти српског царства, штампан је у Гласнику XXVII. за год. 1870.

Како за оне који се иселише, тако и за оне што осташе на свом огњишту да сносе турске зулуме, једини је спас била вера, коју је народ српски више ценио и од саме политичке независности. Вера, удружена с народношћу, будила је енерђију, а помагана преставницима цркве и свештенством, благодетно је дејствовала на ум и нарав народну. У тешким годинама искушења, она се јавља као једина морална потпора васцелога српства. Необзирући се на политички пад и турчење неких великаша, Срби и под турским јармом, благодарећи својој тврдој вери и оданости православљу, осташе вавек онаквим истим Србима, као што су били и пре пропасти.

С тога вера и црква српска заузимају највидније место у историји српског народа овог периода.

I.

1459 — 1790.

Општи поглед на период под Турцима. — Патр. Арсеније II и међу-патријаршество. — Патр. Макарије. — Патријарси после Макарија: Павле, Антоније, Ђерасим, Никанор и Јеротије. — Патр. Јован и зулумћар Синан-паша. — Патр. Пајсије, његов политички и књижевни рад. — Патр. Гаврило и његова мученичка смрт. — Патр. Максим и деспот Ђорђе Бранковић III, њихов рад и сношаји с Аустријом. — Значај ових сношаја.

Пошто Турци са свим овладаше Србијом и разделише је на пашалуке, српска црква узе са свим други

карактер. Представници њени — патријарси, ови чувари чистоће вере и православља, остављени да заједно с народом српским сносе тешки јарам ропства, одмах првих дана после коначне пропасти српске државе, удружише се још тешње с народом и уместо скромних молитава и некадашњих испосничких врлина, пригрлише заједно са ојађеним српством једну општу тежњу — једну заветну мисао: ослобођења од Турака. Од тог доба вера и народност, као једна тврда и непомична стена, одбијаху од себе вековима туђински нападај и обнадеждаваху српски народ надом на бољу, срећнију и сјајну будућност. Уз то и патријари српски, као представници вере и цркве, очуваше у својој личности и пређашњу политичку власт и пробудише моралну снагу у народу. — Манастири — ова скровишта богомољаца, људи, којима је највише до тога стало, како ће спасти своју сопствену душу од вечне погибије и смрти, беху сада једина места, где се српски народ могао политички препородити и духом укрепити. Онамо — у пустињи, под мрачним сводовима благодетног царства вере и љубави, где са́мо провиђење руководи слабе и немоћне на прави истинит пут у животу; где божанска искра распаљује срца верних синова својих; где царује вечна правда и истина, — онамо се јавља и прва мисао народног ослобођења. У њима је сачувана и сва особина српског народа: сви обичаји и традиција народна, са свима њиховим добрим и рђавим странама, једном речју: сав унутрашњи живот народни.

Какву је важну улогу играла српска црква за време турског господарења у Србији, најбоље се види из рада неких патријара српских, који су поред старања о вери и цркви, са највећом опасношћу живота свог, радили на

народном ослобођењу. Тако се н. пр. зна, да је патријар срп. Јован слао 1606. год. калуђера Дамјана са фратором Домиником Андријашевићем к надвојводи Фердинанду, који је онда владао Штајерском, а после био импер. римски и краљ угарски, и тражио од њега — а преко њега и од краља угарског Рудолфа, — да му помогне ослободити народ српски од Турака. Даље видимо, где патр. срп. Максим, враћајући се из Јерусалима, венчава (22. Септ. 1663.) у цркви једренској (адријанопољској) Ђорђа Бранковића за деспота српског, да би народ, добивши у њему свог световног поглавара, могао одважније устати на Турке и стрести са себе турски јарам.

Но патријари српски нису тражили помоћи само код римског императора. Они су ишли и даље код руских царева. Тако н. пр. одлазак митрополита српског Михаила године 1652, па после године 1660 — 1661, био је такође с политичком намером.

Године 1655. видимо, да је патријар српски Гаврило сам у Москви био, и да се ту задржавао више од једне године. Због овог његовог пута, који је на сву прилику био политичког карактера, Турци га по доласку у Србију ухвате и погубе. С том истом намером ишао је у Москву и митрополит срп. Тодосије (1662 и 1665).

У доцније време (15. Марта 1750:), кад су два српска патријара: Арсеније III. и IV. одбегли у аустријску државу, Танасије патријар са митрополитима: београдским, херцеговачким и рашким, договоривши се у Пећи, послали су у Русију Василија Петровића митрополита црногорског, да тражи помоћи за српски народ и српску цркву.

Најпосле и сами патријарси, оставивши завичај свој и прешавши у државу аустријску, старали су се да свом народу прибаве помоћи, не би ли се једном јарма турског ослободио.[1]

Али не може се опет рећи, да су баш сви патријарси српски задахнути били љубављу к народу и његовом ослобођењу. На престолу патријаршком седеле су често и такве личности, којима је српски народ био туђин и по народности и по тежњама, па с тога су оне млого више обраћале пажњу на своје сопствене интересе — на свој џеп, него на народ српски, његову веру и цркву; а још мање на његово ослобођење. Овакве саможиве личности највише се појављују у српској цркви пред пропашћу српског патријарштва, кад су Грци — фанаријоте са свим поплавили били српску земљу и мало по мало истиснули и народну јерархију из српске цркве. Тиранија грчких владика јако се опажа и данас у оним српским земљама, што су још под Турцима.[2] Њихове грамзиве и ненаситне душе и данас дањи стају на пут уједињењу народа српског и ослобођењу његовом из ропства.

Свакојако, овим се још не пориче рад оних патријараха, који су с пуном свешћу радили за народ српски на политичком и црквеном пољу. Шта више, овим не пада и она мисао, да су патријарси српски после пропасти српског царства били више политички него црквени представници у српском народу; или ако баш хоћете и једно и друго заједно. —

---

[1] Гласник књ. II. св. XIX од 1866. г. чл. »О нашим пећ. патријарсима.«

[2] За пример навешћемо овде митр. сарајевског Дионисија, — ову изјелицу народњу, који је срећом ове године смењен.

Овакав је у главном био општи карактер историјских догађаја у Србији, одмах после пропасти српске државе. Црква српска и њени представници — патријарси и после кроз све време, док је трајала српска патријаршија са својом самосталном народном јерархијом, примали су најживље учешће у млогим важним догађајима тога времена.

Прво и највеће зло, које су Турци учинили српском народу и цркви, после освојења Србије, био је намет на српску патријаршију и одузимање црквених добара. Око је млого учинило, те су се патријарси удружили с народом и подједнако с њим сносили несрећну судбину и јарам турски. Несрећа ова догодила се при патр. Арсенију II, при ком Турци са свим завладаше Србијом (1459. године).

После овог патријарха, за читаво једно столеће т. ј. све до Макарија „перваго патріарха по вторѣ обновлѥніи чьстномоу и светомѹ престолѹ“ и „обновлшаго престол светаго Савы“, не види се да је било правог патријарха у српској цркви. Но српска црква, за све то време, свакојако, није могла бити без свог поглавара. Њоме је морао неко управљати; ако не патријарх признати султаном, а оно неки од митрополита српских, ког је у овим незгодним приликама само духовенство српско поставило као администратора на то место. У сопоћанском споменику забележени су међу архијепископима и Теодосије, Теофан, Филип и Павле.[1] Може бити, да би се који од ових могао уврстити у ред

[1] Гласник VI св. XXIII. од 1868. г; Гилфердинг. »Боснія Херцег. и. т. д« стр. 152. — У рукопису једном од XVII. в. говори се да је после Арсенија II био патр. срп. Никодим; али и то није поуздано. Гласн. књ. XI. од 1859. стр. 165.

српских патријараха после Арсенија. Али који управо — за сада се не може тачно одредити.

После овог међу-патријарштва, седео је на престолу патријаршком св. Макарије. Он је управљао српском црквом од 1558 — 1570. год. и познат је у историји као политички радник и распространилац црквене просвете у Србији. Околност једна, давала је могућност Макарију, да учини млого добра за цркву српску. Брат његов Мехмет — паша из Сокола, био је везир и зет султана Селима. Помоћу његовом, он добије султански хатишериф да може обнављати цркве и манастире, које су Турци — фанатици разорили.[1] Пре свега он се постара да обнови стару патријаршку обитељ, која је млого пострадала од варварства турског. После се пресели у обновљену пећску обитељ, где је катедра патријаршка и пре била. У њој је умрио и био сахрањен.

За време његовог управљања српском црквом штампане су млоге црквене књиге.[2]

За Макаријем био је патр. српски Павле. О њему се не може ништа поуздано казати, ни кад је, ни колико је, ни како је управљао. Мисли се, да је ово један од

---

[1] По троношком летописцу Макарије је „о брата своего великаго везира турскаго царским атишерифом свя монастири и церкви поновилъ, зане турци повелѣніемъ своих султановъ, и дѣже слѣди воевод нашихъ обрѣтахѹ со всею силою тщахѹся затирати.“ (Гласник V стр. 75.)

[2] Тако у Милешеву, штампан је 1557. псалтир. а 1545 молитвослов (требник); у Београду еванђеље 1582; у Мркшином мало еванђеље 1562 г; у Венецији требник 1547., служебник 1554., посни тријод 1561. г. и у Скадру цветни тријод 1562. г. („Святые южныхъ славянъ“ Филарета стр. 77).

оних патријараха, који се у сопоћанском споменику спомињу као патријарси српски, који су управљали српском црквом после патр. Арсенија II. Али држећи се новијег поређења пећских патријараха (види Гласник VI св. XXIII. чл. Руварца: „О каталозима пећ. патр.“) ми га овде стављамо после Макарија.

Идући за овим патр. српски, био је Антоније. Он је умрио 1574. год.[1] О животу и раду овог патријарха, ми такође ништа не знамо. Неки мисле, да је ово онај исти Антоније херцеговачки митрополит, чије се име спомиње у натпису грачаничком, који је био братанац патр. Макарија и везира турског Мехмет паше.[2]

Четрнајести патр. српски био је Ђерасим. Знатно је, што се он први од свију патр. српских после пропасти назива: „Патријарх Срба и Бугара“, а овамо се међу тим поуздано знаде, да се охридски патријарх још 1456. г. потписивао: патријарх Бугара, Срба и т. д.[3] О његовом животу и управљању не зна се ништа.

За овим био је срп. патријар Саватије. Њему се приписује, да је он год. 1586. сазидао пивску обитељ. И он спада у ред оних патријараха, о којима летописи ништа опширније не говоре.

После њега дошао је за патријарха Никанор, за ког се мисли, да је онај исти белоцрквански митрополит који је 1581. г. живео.

---

[1] Мајков. Исторія серб. языка. стр. 52.

[2] Везир овај, који је имао брата и синовца патријархе, да не буде Соколовић — паша, који је и сам ђаковао у м. Милешеву, па после допао ропства (види Ранке, срп. револуцију стр. 232. ср. »Синан-паша« од Срећковића, стр. 74. 82.)? Гласник VI. св. XXIII. од 1868. г.

[3] (Види Гласник VII стр. 178.) Тамо.

По каталозима пећских патријараха за Никанором долази по реду патр. Јован, али по дечанском споменику и месечнику шишатовачком Јовану предходи:

Јеротије.[1] Он је умрьо 17. Фебруара 1592. године.

Седамнајести патријарх по реду, био је Јован. У запису еванђеља бешеновачког, које је писано „вь храмѣ светаго Георгія глаголемаго Ломница“, говори се, да је патр. Јован заступио Јеротија одмах после смрти његове; — дакле 1592. г. Осим овога, у запису једног калуђера из ораховичког манастира у Славонији стоји, да је овај манастир грађен 7102 = 1594. год. при пожешком митрополиту Василију и патријарху пећском Јовану, близу ораховичке тврђаве (Czaplović Slavonien ect. II p. 207), што јасно сведочи, да је Јован био патријарх после Јеротија.

За време овог патријарха, живео је чувени зулумћар и крволок српски Синан-паша. Кад се Срби за време дебелог Новака (около 1595 г.) дигоше на оружје у савезу с Власима и Мацарима, Синан-паша крене силну војску преко Дунава, и да би уништио све што је најмилије Србину, он пошље с једном четом војске Ахметбег-оћуза, те узме тело светитеља српског Саве из цркве

[1] У Месечнику м. Шишатовца пише на крају ово: свръши се сия книга при вьсеосвященомъ митрополитъ Бѣлградскомъ и Срѣмскомъ владики кѵр Макарію у Врдникъ вь лѣто 7097 = 1589. Вь дни преосвященаго Архіепископа пекскаго оца и учителя срьблкмь и бльгаромь и инимь многимъ странамь владике кѵр Іѥрофеа. Гласник VI. св. XXIII. од 1868 г. стр. 247.

Милешеве, донесе га на Врачар код Београда и ту га спали (30. Марта 1595. г.)[1]

Ова и још млога друга насиља, која су српски народ и српска црква морали трпети од Турака, принуде најпосле патријарха да ступи у блиске политичке сношаје са туђим владаоцима и од њих да тражи помоћи. У тој намери, патр. Јован пошље (1606 г.), као што напред споменусмо, Данјана калуђера владаоцу Штирије Фердинанду, да се договори о ослобођењу Србије испод турске власти, али се слабо овајдно. Турци су и после тога чинили зулуме и терали свој ћеф, а западни владаоци нису на то ни главе окретали, нити им је стало било до тога, што јадан српски народ под притиском пишти и умире. Они га нису хтели ни познати, а још мање заузимати се за народ, коме добро ни имена нису знали.

Патријарх Јован умрьо је у Цариграду 14. Окт. 1614 године.[2]

---

[1] У октоиху м. Тројице, описује се зло стање српске цркве тога доба овим речма: вь лѣто (7103 = 1595.) въздвыже се рать Тѹркомь съ Оугры, и поробыше татары Влашкѹ землю Мокшаньдію; ѡлѣ тогда попраніе и беда церквамь и священникомъ ѿ Ісмаилть вь сербсцѣи земли и по инѣхь странахь оубиства безчисленаа и запустенія многымь светымь обителкмъ. — Тогда же светительствѹющѹ прѣстоломь сръбскымь прѣѡсвещеномѹ патріархѹ кѹр Іоаннѹ. Гласник VIII. св. XXV. стр. 86.

[2] Гласник за 1867 г. к XXII. стр. 210. У Магазину Далматинском за 1843. г. штампано је писмо патр. Јована, спископу босан. Тодору (од г. 1614), а по запису у панегирику беочанском, дано је исто вь дар

Патријарх Пајсије I „Јањевац“, био је ученик патр. Јована, а после митрополит новобрдски. Кад се патријарх Јован преставио г. 1614. у Цариграду, „сабор митрополита, епископа, клира, властела и других знатних лица“, избере у Грачаници за патр. пећског Пајсија.[1] За његово време, стање српске цркве било је млого жалосније и горе него и при самом Јовану. Турци су ударали на патријаршију пећску грдне намете и чинили безакоња: гонили свећенике и калуђере, разоравали цркве и манастире, палили и пљачкали све, што год им је пало шака. Зулумима није било краја, и јарам турски био је већ тако јако притегао, да се више није могао сносити. Побуђен, или управо рећи принуђен овим жалосним стањем патр. пећски, митрополит скопљански Симеун, измоли год. 1641. од цара руског Мијајла Тодоровића грамоту на име патр. Пајсија, у којој се говорило, да патријарх пећски може купити милостињу по Русији, али не одмах, већ после осам година. Но стање патријаршије пећске није дозвољавало да се толико дуго чека, за то патр. Пајсије одмах друге године (1643), пошље пећског

светѣй богородици добрѹнстѣи въ лѣто 7123 (— 5509 = 1614.) при блаженѣишемѹ архиепископѣ пекском кѹр Јоаннѣ и кѹр Ѳеодѡрѣ митрополитѣ босанском. Глас. VI. стр. 248.

[1] Летописац српски Ђ. Бранковић, овако говори о постављању Пајсија за патр. пећског: Tunc ergo collegti seniores magno numero in concilium quippe omnes Metropolitæ et Episcopi et Clerus et Magnates seu Wlasteli et personae nobiles beneque natae non paucae colligentes se in Metropoli Crachaniczensi eligerunt Novobrdensem Metropolitam eumque fecerunt Archiepiscopum seniorem. На ово Пејачевић примећује Nomen non est expressum sed spatium trium vocum relictum Гласник V св. XXII. стр. 210.

архимандрита Кентиријона да купи милостињу по Русији. Из писма архимандритова, које је он послао цару из Путивља са границе руске, види се, у каквом је тешком и жалосном положају била онда патријаршија пећска. „Наш је архијепископ (патријарх) — пише он — стар; њему има више од сто година. Ми смо га сада оставили у турској земљи, у највећој невољи. Он је у оковима и због данка увалио се у велики дуг, који износи девет хиљада ефима; а земља је — као што вам је већ познато — због агарјанског насиља, са свим осиромашила.[1]

Осим труда и настојавања око обнављања и украса прво-престолне српске цркве, као што о томе и натпис на истој сведочи, Пајсије је познат још и као црквени књижевник. Од њега имамо „житије цара Уроша“, које је писано, вь послѣднѩ врѣмена нѹждна и оусилна ѿ безбожних[2] и службу истом светом. А поред тога још и „повѣсть вкратцѣ.“ о праведном Стефану Штиљановићу деспоту српском (+ 1515.)

Пајсије управљао је српском црквом тридесет и две године. О његовој смрти прича се, да га је ранио биво, па је од тога и умрьо 2-ог Новембра 1646. год.

После смрти патр. Пајсија, постане патр. српски блажени Гаврило. Гоњења, започета при Пајсију, продужише се и после смрти његове.[3] Нужде патријаршије

---

[1] Снош. Россіи съ Востокомъ II стр. 237. (в. Правосл. обозрѣніе за м. Август 1868 г. стр. 497.)

[2] „Житије“ ово штампано је у Гласнику књ. V. св. XXII. За 1867. г. стр. 213.

[3] У октоиху писаном 1693 г. у м. Милешеву, говори се о гоњењима овако: Тогда подъехомъ нужду и гоненіе великое и пріетъ мученія вѣнецъ Гаврилъ іеромонахъ м. Октоврія в 9 день и много

пећске биле су вапијуће, а положај патријарха још гори и несрећнији него икада дотле. С тога се патр. Гаврило упути најпре у Влашку, да тамо купи милостињу, а одатле с том истом намером дође и у Москву. Но пре поласка на пут, он препоручи (1651 г.) епархију никшићску владици црногорском Василију, да њоме управља. Дошавши у Москву, он затече велики неред у руској цркви. Некакав прота Авакум и његова два друга: коломенски епископ Павле и муромски прота Данило, успротиве се поправљању црквених књига, отпочетом у то време руском црквом. На сабору држаном 1655. г. у Москви, присуствовао је и срп. патр. Гаврило заједно са анатиохијским патријархом.[1] Покупивши милостињу, он се после године дана спреми на пут у Србију. Но док је он тумарао тражећи помоћи, престо српског патријарха заузме други (Максим), који као што Лекијен говори „оптужи Гаврила код султановог везира због издаје.“[2] Турци то једва дочекају, везир дозове к себи

мученіе подъетъ отъ трьклѣтаго Нухъ-паши. И тогда изгна бостанжіе изъ монастыря и неимѣхомъ, кому плакати. И идохъ на царствующіи градъ и царь (Мурат) бѣ на Багдаду; не имѣхомъ, кому плакати. Запис. Геогр. общ. XIII. стр. 311 — 313. ср. житіе южнихъ Славянъ Филарета од. II стр. 79.

[1] Овом приликом Гаврило је однео у Русију опширни опис постанка патријарштва српског, који се сада чува у московској патријаршкој ризници.

[2] Лекијен на стр. 322. говори о томе овако: Post saeculi nuperi medium sedebat Gabriel AEppus Serviae, quo in Moschoviam profecto, sedem Maximas quidam arripuit, qui illum perduelionis reum egit apud Turcici sultani Vezirum. Quocirca Veziri sentencia Gabriel Prusae (?) laqueo occisus est postquam frustra tentatus erat, ut Christo fidem ejuraret.

Гаврила и почне га испитивати, мучити и навраћати да се одрече хришћанства и прими мухамедство. Но блажени не хте превернути вером и њега као политичког преступника и издајника осуде на смрт. За тим га одведу у Брусу и у Октобру 1659. г. обесе.[1]

Престо патријара пећског заузе Максим, који је он још за живота патр. Гаврила преотео. Ово је врло важна личност у срп. историји тога времена. Као патријарх, он је по самом положају свом имао доста прилике да се изближе упозна са млогим политичким и неполитичким стварима. И одиста, од њега се управо и почиње нов поглед на српске ствари. Као патријарх српски, он је у исто време био и политички агенат и ступио у тешње сношаје са бечким кабинетом, договарајући се с њиме о ослобођењу Срба и прогонству Турака са балканског полуострва. Заузевши престол патријаршки на силу и помоћу интрига, његова је главна намера била да привуче народ на страну Аустрије, у чију се помоћ Максим највише уздао, а да га одврати од Русије. Тако је мислио Максим. Али политичарима бечким није толико било стало до ослобођења Србије, — премда су се они овом фразом свагда служили — колико до тога, да им народи балканског полуострва помажу у ратовима

Гласн. VI. св. XXIII стр. 248 А по историјском спису цариградских патр. »Гаврило II цариг. патр. обешен је био у Прузи облаган једним Јевреином.«

[1] У рук. карловачком пише се, да је Гаврило умрьо у Никеји; и повешен бисть ва Никеи скончажитіе, тамо же и гробь его, родомь ѿ расіе иже нинѣ глаголѥтсе старіи влахь ѿ веси щиткова (по именицима био је родом из Стојног Београда). Гласник VI. св. XXIII, стр. 248.

против Турака. У тој цељи Аустрија је ка' да и наговарала Максима да помоћу њеном заграби престо патријарха српског, јер је врло добро знала да је патријарх био највеће лице и најјачи политички ослонац у некадањој неманићској држави, па је с тога намеравала, да помоћу патријарха завлада и целим српством.

Кад се Максим са свим утврди на столици пећског патријарха, он отпутује у Јерусалим на хаџилук. На повратном путу сврати у Цариград и ту одпочне своја преговарања са бечким агентом Панајотом Никусијем, о ослобођењу Срба испод турске власти. Пошто у тврдо уговоре, да бечка влада ослободи Србе, Максим оде у Адријанопоље, где га још боље у томе увере, јер је поменути Панајот био у свези са тракијским и маћедонским великашима, и ту мироше за деспота српског Ђорђа Бранковића (III.), који је био ердељски посланик у Турској; а у исто доба као бечки агент, издавао тајне намере ердељске бечкој влади, на што се т. ј. на издајство, позивао у доцније време, као на заслуге. То је било 22. Септембра 1664. године. Од тог времена патријарх и Ђорђе Бранковић почну бунити српски и бугарски народ, да устане на Турке и да се преда Аустрији.[1]

Популарност Аустрије, расла је од тог доба код Срба непрестано. Бечки политичари, видећи да се народ српски скупља око Ђорђа као око свог владаоца, чинили су све што год је могуће, само да што више придобију Србе на страну Аустрије. Пре свега, они су подметнули Ђорђу, као даровитом и одважном човеку,

[1] Синан-паша. П. Срећ. стр. 87. Упор. »Ист. срп. Народа Крст. за 1866.« стр. 111.

презиме Бранковић[1], дали му титулу грофа и обећали му Херцеговину, Срем, Банат и Бачку. Назив „деспота“ он је добио преко воље цареве, јер у уговору с патријархом Максимом о томе није било ни речи. За то се ваљда и говорило; „да је он тајно помазан у Адријанопољској цркви.“ Ово се потврђује још и тиме, што је Аустрија, кад је хтела затворити Ђорђа, уписала му у грех још и то, што се он без саизвољења царевог звао, „деспот српски.“

Таквим начином језуитска Аустрија мислила је једно, а патријарх с народом српским са свим друго. Аустрија, ослобођавајући од Турака, помоћу незадовољне раје, јужне Мацаре и Србију, мислила је да заокругли своју државу балканским полуострвом, који је у то време био свакојако у њеним рукама. На сву прилику, ово би се и остварило, да нису Турци почели напредовати у својим војеним предузећима. Глупа калуђерска политика, којој и онако имамо највише захвалити на коначном упропашћењу, при оваквим околностима могла би много допринети дволичној политици крвних непријатеља срп-

[1] Ово говоримо с тога, што никако не верујемо да је Ђорђе био из породице Бранковића, већ као у тврдо држимо, да му је то име због политичких узрока подметнуто. А ево на чему ми оснивамо ову нашу сумњу. Ђорђе Смедеревац имао је три сина Гргура, Стевана и Лазара. Гргур се покалуђерио и као калуђер Герман умрио је 1459. г. а син његов Змај Деспот Вук, умрио је као деспот 1485. Деспот Лазар (1456 — 1458), није имао деце, а његов старији брат Стеван (1459 — 1466,) имао је два сина Ђорђа и Јована. Први се покалуђерио и то је патр. Максим, а други је умрио 1502. г. па се на њему и свршују Бранковићи. Одкуд сад после 166 година да се пронађе, да још има Бранковића?! Да га је било, то би народ за цело пре о њему знао него Аустрија. Али кад га није било, није га могао ни пронаћи.

ског народа, само да су случајно друге прилике биле. Патријарх српски Максим био је заслепљен обећањима и лажима бечког кабинета. Но срећом, у то време у Угарској изроде се унутрашњи немири. Јован Запоља војвода од Сибиња (Ердеља) и аустријски кнез Фердинанд — обојица намераваху да заузму престо угарски, који је после смрти Лаушеве (1526. године) остао без наследника. Уз Запољу присташе и многи Срби, што се после пропасти иселише у угарске земље. Но кад умре цар Јован (црни) последњи представник српски у Угарској (1526.), Фердинанд надвлада Запољу, који да би се одржао против Фердинанда, дозове у помоћ Турке. Док је жив био Запоља, Турци су се претварали као да се за њега боре, но кад он умре (1541.), они освоје Будим (1542.), а за тим многа друга места и градове, па постану господари над већом половином угарских земаља. Тако Срби у овај мах измакну Аустрији из шака.

Баш у оно време, кад су Петар Зрињије и гроф Франкопан бунили јужне Словене, а Фр. Ракоције и Текелија — Мађаре, и позвали још и Турке у помоћ против Аустрије, преставио се и патр. српски Максим. Он је умрио 30. Окт. 1681. г.[1] На годину дана пред смрт његову, умрио је православни митрополит ердељски Сава (1680), која је због интрига језуита бачен био у тавницу

[1] Јефрем печујски епископ, који је код патр. Максима архиђаконовао, записао је у једној књизи ово: Въ лѣто битіа 7189. а ѿ христа 1681. престави се блажени отьць и господинь Максимь патріархъ срьбски, м. Окт. 30. в патриаршіи пеѣской. Гласник VI. св. XXIII. стр. 249.

с тога, што није хтео примити унију, и тек је пред смрт ослобођен.

Са смрћу патр. Максима, тесно је скопчан и правац аустријске политике. Док је Максим био у животу, она је мислила да помоћу његовом привуче српски народ на своју страну, а после — пошто их задобије и отера Турке, да њих и њине земље што су под Турцима биле присаједени својим земљама и Угарској. Но кад јој то не испаде за руком и Турци дођоше чак под Беч, онда се Аустрија за неко време остави политике освајања и само је гледала да се што пре курталише Турака и беде. А кад и то успе, и турски бурак посрну пред Бечом, онда Аустрија поче сплетати нове замке и измишљавати нове начине, којим би дошла до своје жељене цељи т. ј. освојења Србије.

Одавде се почињу најнесрећнији дани за српски народ и српску цркву. Ово је, као што један српски историк вели, почетак другог већег и несрећнијег Косова и коначна пропаст српства. Под овим разуме се сеоба српског народ под патријарсима Арсенијем III. и IV.

II.

1690 — 1766.

Патр. Арсеније III. и сеоба Срба у Аустрију. — Политика бечког кабинета и намере фанаријота — Патр. Калиник I. — Патр. Танасије и Мојсеј и освојење Београда (Митр. Мојсило Петровић). — Патр. Арсеније IV. (Шакабента) и друга сеоба Срба. — Прелазак Срба у Русију. — Патр. Танасије II, Гаврило II и III, Виђен-

тије и Пајсије II, Ћирило и Гаврил IV. — Патр. Максим (Бркић) и његова судба. — Последњи патр. срп. Калиник II. Пропаст срп. патр. и узроци тога — Унутрашње стање срп. цркве под Турцима. — Црквена књижевност и прве штампарије у Срба. — Завршетак.

Глупости људској веле нема краја. И одиста, ако пажљиво будемо посматрали радњу наших патријараха у другој поли XVII. века, ми ћемо се у томе потпуно уверити. Једна погрешка вукла је за собом стотинама других, важнијих и несрећнијих по опште-народну ствар. Непријатељи српства, за чудо су се умели свагда користити рђавим положајем и наивношћу српских поглавара. Особито суседна Аустрија свагда је вешто забадала своје отровне канце у срце српског народа. Не успевши да превари Турке и да им одузме земље крај Саве и Дунава, она на измаку XVII века узме други пут, који народима на балканском полуострву није донде никако познат био. Политика тобожњег ослобођења српства, није испала Аустрији за руком, али политика колонизације, политика насељавања и узимања под своје царско покровителство, донела је своје обичне плодове. Користећи се несрећним и жалосним стањем подајника у Турској, Аустрија у договору с патр. срп. Арсенијем III Чарнојевићем изда проглас (прокламацију) на српски народ у Турској (6. Апр. 1690 г.) и позове Србе да се преселе у аустријску државу, обећавајући им слободу вере, народности и политичку самосталност.

Но пре него што се отпочело пресељавање Срба у Аустрију, деспот Ђорђе Бранковић, који је тада живео

у Аустрији, договарао се најпре с аустријским конзулом Концбергом и патр. Максимом, о ослобођењу Срба и утврђењу деспотства у Србији. А доцније, кад су Турци освојили већи део Угарске, Леополд I. аустријски преко Ђорђа и патр. Арсенија III. Чарнојевића, позове Србе да се преселе у Аустрију, обећавајући им многа знатна права, која ни до данас нису испуњена. Из целе ствари види се јасно намера Леополдова, зашто је он позвао Србе да се доселе у Аустрију; а кад се узму још у рачун и оне околности, у којима се држава аустријска у то време налазила, онда политика бечког кабинета постаје са свим јасна. С једне стране Турци а с друге рат с Французима, поставили су били Аустрију у врло незгодан положај. Она је морала тражити начина да се искобеља и да силу одбије силом. Срби као највећи непријатељи турски, били су природни савезници њени; с тога није никакво чудо, што су се они, предвођени Ђорђем Бранковићем, онако храбро борили за одржање аустријске царевине. Погрешка је највећа била у томе, што је Ђорђе потпомажући Леополда и остваравајући његове планове, мислио да тиме политички препороди Србију, на што Аустрија не би никад пристала. Ово ће по свој прилици и бити један од главних узрока што је Аустрија уапсила Ђорђа и то баш пред саму сеобу Срба.

Но у целој овој ствари, главну је улогу играо патр. Арсеније III. Поступци његови у овој ствари, карактеришу га као човека малодушна и посве слаба политичара. Он је био главни проузроковатељ несреће српске. Истина, стање цркве српске било је у то време здраво рђаво. Турци због непрестаног ратовања ударали су велике намете на пећску патријаршију, а паше и спахије,

гулили су народ и чинили у то време зулуме по Србији у највећој мери; уз то се још придружи и лукава намера цариградског патр. да заузме патр. пећску; али све су то била времена зла, од којих се српство могло доцније избавити. Она су само могла побудити патр. Арсенија III., да по примеру својих предходника ступи у политичке сношаје са неком јаком државом, па најпосле и с Аустријом, али га нису могла натерати да остави огњиште и да више од по милијуна Срба исели из питоме земље, која је била срце Србије. Само варљива обећања Аустрије и глупост Арсенија III, могли су тако што измислити и учинити. Лудост поступања патријарха и вештину бечке владе, тек ћемо онда моћи потпуно разумети кад кажемо, да патријарх одводи Србе у туђу земљу „уздајући се да ће цар ослободити Бранковића из апса!“ Као да би им од тога било вајде. . . .

Овај одлазак Срба из своје постојбине, као што напред рекосмо, био је гори и црњи од косовске битке. Косовска је битка убила српску државну независност, али је народ остао, и само је требало чекати да прохује сила турска, па да се народ опет појави целокупан, пун живота и снаге. Али одвести део народа у туђу земљу, то је самртна каштига народа. Вук Бранковић издао је свог таста на Косову а патријарх и Ђорђе Бранковић распршташе Србе из Старе Србије. Да је ово била највећа несрећа за Србе и да Турци не би народу ништа радили, види се из тога, што су турске војске летеле на све стране да зауставе селеће се породице, јер су добро знали, да земља без народа не вреди ништа.[1]

---

[1] Синан-Паша, П. Срећ. стр. 89.

Кад се Срби преселише у аустријске земље (у Срему, Бачкој, Банату, и Славонији, око Осека, па све дуж дунавске обале до самог Будима, у варошици Сент-Андреји и селима: Помазу, Калазу, Чобанцу и Руднику сада Збегу), патријарх се Арсеније настани у Сент-Андреји близу Будима и ту подигне свој двор; а после отиде у Беч, да настане код царског двора да се пусти из затвора деспот Ђорђе и да се боље објасне и потврде права, која је цар Леополд даровао српском народу.[1] У том умре Арсеније у Бечу (27. Окт. 1706 г.) и ништа не испослова. После његове смрти аустријски Срби не добише више патријарха. На четири године за тим, умре у затвору и деспот Ђорђе Бранковић, и тако Срби у Аустрији остану и без политичког и без црквеног поглавара.

Док су аустријски Срби тумарали с патријархом Арсенијем по Бечу и обијали прагове „всеавгустејшег цесара“, тражећи да им бечке дипломате растумаче права и привилеђије добивене по одласку из Србије, дотле су се Турци светили заоставшим Србима у турској царевини за грехе, које они нису учинили. Особито је црква и свештенство српско највише плаћало за учињену издају народу, цркви и царевини. Сви најглавнији и најбољи људи, као владике и свештеници, и многи од њих који осташе у свом завичају, принуђени бише да преврну вером и да се истурче. Многи манастири и цркве, биле су разорене и у пепео обраћене. Осим тога, патр. цариградски видећи рђаво стање српске цркве, почне одмах настојавати код султана, да патријаршију пећску споји с цариградском. А да су Грци у то време одиста смерали да

[1] Истор. Срп. Народа. стр. 127.

присвоје себи патр. пећску, доказује још и то. што одмах по одласку Арсенија III. долази на столицу пећске патријаршије:

Калиник родом Грк, који није изабран био српским свештенством, него је с бератом царским дошао у Пећ 1696. год. и заузео престо патријаршки. С њим су дошла још два грчка епископа, који су му по налогу цариградског патр. и султана предали управу над пећском патријаршијом.

Калиник није дуго био патр. пећски. Он оде у Темишвар и тамо умре 16. Авг. 1710. год.

За њим дошао је на патр. престо Атанасије I. (6. Јан. 1711. г.) митроп. скопљански. И овај патријарх није дуго управљао српском црквом. Одмах чим је постао патр. пећски, он одпутује у Темишвар и друге године после његовог одласка (6. Окт. 1712.) постављен буде за патр. српског у пећском ман. рашки митрополит:

Мојсило. За времена овог патријарха, у политичком свету десише се неки важни догађаји, који се у неколико дотичу и српске цркве. На име: Аустрија се беше заратила са Турском и по старом обичају позвала Србе да војују против неверника — Турака. Па да би их још већма придобила на своју страну, она обећа (1713 и 1715.) аустријским Србима неке повластице и потврди све оне привилеђије, које су Срби добили још за време Леополда I. То је било за време Карла VI. аустријског. Рат, у име ког су дате биле повластице Србима, сврши се срећно по Аустрију (1718. г). Аустрија задобије Србију и Београд.[1] С тога и српска црква у Србији дође

[1] Овај рат највише је нашкодио Срему. Готово све вароши и села, цркве и манастири били су разорени Турцима. Остаци

под власт митрополита аустријског. — Срби, надајући се, да ће се и остале земље српске ослободити испод турске власти и основати држава српска, пренесу столицу митрополита српског из Карловаца у Београд. Наду ову подржавао је у Србима и сам император Карло, али са свим у другој цељи, т. ј. да помоћу Срба одбије непријатеље и отме од Турака све оне земље у којима данас Срби живе, па после да их придружи својој држави. За митрополита на нову катедру постављен буде Мојсило Петровић, који је већ неколико година управљао српском митрополијом.

На скоро Турци опет заузму Београд и митрополија пренешена буде натраг у Карловце. Мисли се, да је овом приликом прешао и патр. Мојсило у Аустрију и тамо и умрьо.

Још за живота патр. Мојсила, сабор српских епископа, по одобрењу султановом, изберс за патр. српског Арсенија IV. Јовановића (Шакабенту).[1] То је било 18. Фебр. 1725. год. Име овог патријарха, опомиње нас на најнесрећније дане у историји српског народа. Арсеније IV., ни по карактеру ни по раду свом, ни уколико не уступа Арсенију III. Добивши од султана Махмута потврђење „Ахметовог фермана“ Арсеније не мислећи ни најмање о ужасним последицама, које су постигле српски народ за време патр. Арсенија III, упути се у договарања са бечком владом с цељу ослобођавања Ср-

---

српских светаца: Анђелине, Максима и деспота Јована изгорели су. Благочастиви Срби скупе св. пепео и руку преп. Анђелине и однесу све то у м. Крушедол, где се они и данас чувају.

[1] Сеи за живота патриіара (Моисеа) воспріими престоль сербскіи и бысть патриіархъ. Гласник IX. За 1857. год. стр. 247.

бије испод турске власти. Аустријски цар Карло IV. издајући се за највећег браниоца страдајућих хришћана у Турској, употреби своју језуитску умешност и вештину политичку, те тако приволе Србе к себи. Но ми већ знамо, какве је намере имала Аустрија и пре, а особито онда, кад је дозволила Србима да пренесу своју митрополитску столицу из Карловаца у Београд. Њој је нужно било да неко други војује за њу, па је с тога тако јако и симпатисала Србима. Нови рат с Турцима (1736. г.) изазове наново политику Леополда I. Император Карло VI. по примеру Леополда I., науми да побуни Србе и подигне их против Турске, а што је још најгоре, да их и исели из њихове земље. У то време у Србији (у Староме Влаху) још су живели Рашковићи, који су световали народ да не напушта свој завичај и своју земљу. С тога се Карло обрати пећском патријарху и потпустивши најпре своје агенте у Србију, сам писмено позове патр. Арсенија IV., да заједно с народом пређе у Аустрију. Кратковиди Арсеније IV, исто онако као и његов имењак и сабрат Арсеније III, поверује ласкавим обећањима немачког императора и у најгоре време, науми да исели народ у аустријске земље. Срећом Турци дознаду намеру његову и пусте се у потеру за њим. Неке врате натраг, млоге исеку и оставе на месту, и само патријарх са неколицином свештених лица умакне и пређе у Аустрију.[1] Ово ужасно и крваво пресељење Срба, догодило се 1738. год.

---

[1] У раваничком љет. о овом пресељењу говори се овако: Въ тои ратъ (т. ј. Немаца с Турцима) патриіархъ Арсеніє четврти, пекски, даде се бегв и са шнимь народь многъ, иноци многи, и владика

Што су патријарси: Арсеније III и IV прешли у Аустрију и оставили своју паству и свој народ без сваке моралне потпоре, тим је само већма отваран био пут несрећама у земљи. Турци су се светили за превару и издајство оба патријарха и ударали страшне намете на патријаршију и свештенство српско. Али највише су ове неприлике у српској цркви годиле патријарху цариградском и фанаријотима.

Исто тако ова сеоба није ништа добро донела и оним Србима, што се иселише у аустријске земље. Истина Арсеније III и IV прелазећи у Аустрију однели су собом и достојанство патријарха српског, као последњи политички — народни ослонац Српства, али се оно тамо није дуго одржало. У Банату колонизација Немаца и језуитске школе, још пре тога, већ су у велико радиле да поунијате и покатоличе православне Србе. С пресељењем Арсенија IV борба је била све већа, док није најпосле прешла у јаван бунт. Угарска је влада са римским свештенством и угарском властелом од срца желела да се Срби поунијате, па је свашта чинила да се то учини, и помагала је римско свештенство у његовим намерама. Но Срби верни својој православној вери, не дадоше се завести на странпутицу; па се зато већ 1718. дигну на оружје, ради злих дела поунијаћеног владике Југовића. Не прође ни 20 година после тога, а Срби опет усташе

нишки Георгіе Поповић ѿ сея предѣли од Пећи, и Новог Пазара и ѡдь Косова, и сва Сервія дадошеся вь бегствѹ узь Дѹнав за Немцемь: тогда многь народь хрістіански Турци заробише и у плѣн одведоше. Гласник к. III. св. XX стр. 13.

на оружје под капетаном Петром Сегединцем, да учине крај својим патњама (1735).

Ове побуне српске не умекшаше владу, него учинише, те су Срби још већма били гоњени. Тавнице су биле пуне Срба, њихов се јаук чуо на све стране; многи бише погубљени, а многи помреше у тавницама од боја и глади; а све ово чинише Србима за то, што су били православни. Угарске су власти (ђенерал Петаци) немилице тукле српске свештенике, што су децу српских православних родитеља крстили по правилима православне цркве, и на силу одузеше од Срба манастир Марчу, па га дадоше унијатима (1753). Ето шта су нашли Срби у новом отачаству, где су избегли од Турака, да под хришћанском владом живе на миру! Они су били мучени од Немаца као и од Турака, нити се може казати, које су муке биле веће. С тога устану Срби још једном на оружје: сва Хрватска, Славонија, Срем и голема бихарска жупанија била је спремна да се брани од напасти (1755). Али се и ова побуна утиша без већих последица за Србе.[1]

Немогући и даље сносити гоњења и тиранизам аустријске владе, многи аустријски Срби крену се из насељених земаља у Русију,[2] где на скоро изгубе и своје име и језик, и тако се порусе, да се данас само памти да су они негда били Срби и то по назову једног среза у екатаринославској губернији, који се и сад зове „сла-

---

[1] Истор. Срп. Народа за школу од 1866 г. стр. 131 и 132.

[2] Срби су се селили у Русију у два маха: један пут под капетаном Текелијом и Хрватом год. 1751, и тада их је прешло до 100.000, а други пут под Шевићем и Прерадовићем (1755). С почетка они су имали своје народне и црквене старешине, а после им је то одузето. В. Голубица II, за 1841. г. чл. Срби у Русији, стр, 270.

вяно-сербскій уѣздъ.“ Они што осташе у Аустрији, потпадну под уплив Немаца и других народа и готово сви пропадну. А преко њиховог патријарха аустријска је влада свагда извршивала своје планове, који су били шкодљиви за српску народност. Тек у последње време, почела се и међу њима будити свест о народности, која дао би Бог да скорим покаје грехе својих предака и да својим новим, бољим и свеснијим унутр. уређењем развије и утврди свој народно-политички и црквени живот. . . .

Кад је политичка власт у Србији прешла у руке Турцима, онда је — као што смо већ споменули — остао у земљи само патријарх с народом — ове две најглавније чињенице у земљи. Но кад патријарси српски почеше остављати цркву и своју паству, а што је најгоре, одводити из земље и народ, онда поче и морална веза међу црквом и народом да слаби. Бегство патр. Арсенија IV. тако је јако озлоједило Турке, да ови нису хтели дозволити Србима да сами изберу себи новог патријарха. Грци, који су одавна злобним очима гледали на српску цркву, ово једва дочекају. Они употребе прилику у своју корист и (около 1740. г.) у договору с Турцима, пошљу на упражњено место патријарха пећског Грка, по имену:

Јаниција III, кога је султан још у Цариграду потврдио за српског патријарха. — Ако је веровати предању, које се до данас сачувало у патријаршији, овај патријарх није био никако наклоњен користи српског народа, а и самој патријаршији учинио је доста штете, јер је све драгоцености њене од векова сачуване запљенио.[1] Он није био дуго српски патријарх. Године

[1] Историја цркве за учећу се младеж. Београд, 1856. стр. 133.

1760, ми га видимо на столици патријарха цариградског.

Патр. Атанасије II. Србин, био је родом из Скопља. Он је год. 1750. завладичио Василија, синовца митр. црногорског — Саве, и 15. Марта исте године послао га са особитом поруком у Русију да купи милостињу. Видећи да је патр. Арсеније са собом у Аустрију однео и многе црквене утвари из Пећи, он исте године пошље свог архимандрита да их донесе натраг.[1] Али од свега највећа му је брига била да црква српска има свуда своје ваљане представнике, који би народ могли још боље утврдити у вери православној. Тако 1751 год. 21. Августа, он поручи босанском митр. Гаврилу, да посвети јеромонаха Симеуна Концаревића за епископа далматинског,[2] а Јула исте године, он постави у Сарајеву јером. Аксентија Паликућу за митр. херцеговачког.[3]

После њега, били су патријарси српски:

Гаврило II. Србин родом из Босне.

Гаврило III. Грк.

Виђентије Србин, родом из Срема.

Пајсије II. такође Србин. Најпреје био митрополит ужички, а доцније постављен је за патријарха пећског.

Ћирило Грк, који је још познат и под именом Киријака. Он је послан био из Цариграда. За њега предање казује, да је изневерио свету цркву.[4]

[1] Гласник IX. стр. 217.

[2] Срп. Далм. Магазин. За 1862 г. стр. 152.

[3] Потписивао се: Атанасије, по милости божијој православни архијепископ пећски, свију Срба, Бугара, Поморја, Далмације, Босне, Хрватске, соне стране Дунава и целог Илирика патријарх. Види: Гилфер. Босния, Герц. и Стар. Сербія (1859) стр. 664.

[4] Историја цркве за учећ. младеж. Београд 1856. г. стр. 133.

Гаврило IV. такође Грк. О њему летописац српски вели, да се 1762. г. потурчио и добио име Махмут-ефендија. — Упражњени престо патријаршки заузме године 1763

Василије (Бркић), који је био архиђакон код Арсенија IV. у Карловцима. Он није дуго управљао српском црквом. У јесен 1763. године, кад је долазио у Београд ради виђења са родбином, која је живела у Карловцима, Турци посумњају на њега, ухвате га и пошљу у заточење на неко острво у средиземном мору. После се он ослободи затвора и добегне у Црну Гору, где је живео све до 1780. год.[1] Не зна се кад је умрьо. — Ово је био последњи патријарх Србин.

Из тога, што је на престолу пећске патријаршије после 1737. г. седео час Грк час Србин, може се закључити, да и после пресељења Арсенија IV духовенству српском није са свим одузето било право гласа при избору патријарха пећског. Но после Василија, буде опет послан из Цариграда Грк и то:

Калиник II. тридесет пети и последњи патр. српски. Давнашња жеља цариградских патријараха сад се са свим испуни. Туђ елеменат овлада српском црквом и управа над њом дође у руке фанаријота. Још онда, кад је Арсеније IV. пребегао у Аустрију, у јерахији патр. пећске било је доста Грка, који су приликама слати из Цариграда на упражњена места епископа у Србији. Доцније пак, кад су на престолу пећске патријаршије

---

[1] Русскій Вѣсникъ за 1841. г. књ. 3. »журналная записка произшествіямъ на Черной Горѣ въ бытность тамъ князя Юрія Долгорукова.« Упор. Правосл. Обозрѣніе за Авгус. 1868. г. стр. 504.

седели Грци, елеменат овај све је већма јачао, док није најпосле са свим овладао српском црквом, и истиснуо из ње народну јерархију. После прогнанства Василија Бркића, епископи — Грци изјаве патријарху царигр. Самуилу, да они не ће више Србина за патријарха. Народу српском, који се већ навикао да има свог патријарха, ова захтевања грчких епископа нису се ни најмање допала. Он почне протестовати против тога и изјави, да ће сваког Грка, који би дошао да заузме престо патр. пећског срамно истерати из своје средине. Но сила околности била је јача од предања, елеменат српски слабији од политике фанаријота, а Турци снажнији од обојих. Патријаршија српска буде укинута и патријарх пећски по вољи султана оста само по имену без свог нарочитог представника, а црква и јерархија продани буду 1765. г.[1] цариградском патријарху, који се од тада зове и патријарх пећски.[2] Патр. Калиник, коме се по

[1] У Гласнику VI стр. 46. вели се, да је пећска патр. укинута 1765. г. Ми смо тако и казали у првом чланку а и сада, ради следствености. Но поред многих доказа, који говоре, да је она укинута 1766. г. најважнији је онај, који се налази у м. Каленићу. На натпису истог манас. стоји, да је он обнављан разним добротворима: тогда святѣйшіи престолъ славено сербскій правящꙋ и содержащꙋ господинꙋ патріархꙋ хаджи кѵръ Калинику, при господинꙋ митрополиту бѣлградскомꙋ кѵр Ереміи лѣта отъ Адама 7274 ѿ рождества же по плоти Бога слова 1766. Види још и чланак „Архіепископія Оридская“ у чтен. Моск. общ. Ист. за 1766. год. књ. 4.

[2] По казивању наших старих духовника, а особито арх. дечан. Х. Данила, који је 103. год. живео, овако је уништена

свој прилици нису допадала поступања цар. патр. буде 11. Сеп. 1766. г. збачен са патр. столице, а на његово место дође за митропол. амасијски митр. Гаврило.

У исто време збачени буду са својих катедара и епископи: самоковски, иштипски, скопљански, ново-пазарски, нишки, ужички, београдски, босански и херцеговачки и замењени буду Грцима.

Ето тако нестаде и последње успомене сјајне прошлости и једине узданице ојађеног српства! — — —

Ко је био највише крив што је патријаршија српска укинута?

У старој историји српској има доста примера, где грчка политика изазива са свим неочекиване догађаје и увлачи Србију и српски народ у тешке и незгодне положаје. Србија је онда трошила своју снагу у безплодним ратовима и увлачила се у беде и невоље све више и више, док се није најпосле сурвала у пропаст заједно с онима, који су јој кроз толико векова читали политичке лекције. У свима и најпознатијим приликама, духовенство је играло свагда највећу улогу и било је не само представник цркве, већ и политике. Но кад Турци уништише политичку власт у Србији и Грчкој, онда оста само теократија са својим предањем и ту — у цркви, одпоче се нова борба, која се свршила падом пећског патријарха. Грци, помагани Турцима, својим старим са-

---

срп. патр. Неки митрополити, а по имену ново-пазарски, нишки и београдски почну се противити срп. патр. Патријарх је тражио да буду послушни, али они нису хтели. Онда патр. принуђен буде тужити се султану и покупивши све дипломе и фермане свог престола однесе их у Цариград где и остану. Беседе Еп. Ужич. стр. 325. У опште различно се о томе говори. Упор. Гласник V. св. XXII. стр. 357.

везницима, оборише срп. патријаршију онако исто, као што су припомогли пре тога да српска држава пропадне. Закорела мржња двеју народности, овде се исказала у највећој својој потпуноћи.

Али ма колика да је велика била суревњивост фанаријота, опет се пропаст срп. патр. има много више приписати у кривицу самим патријарсима српским. Још пре пресељења патр. Арсенија III. и IV. ми видимо где неки патријарси сами припомажу намерама царигр. патријараха својом пасивношћу, а доцније својим остављањем столице без сваке нужде и потребе. Свакојако патр. цариградски и фанаријоте, којима је приликама давата могућност да остваре своју вајкадашњу жељу, још дуго не би могли доћи до цели, само да није било оних грозних појава, као што је сеоба Срба. То је управо и био главни узрок што је срп. патр. пропала и што је султан продао достојанство патр. и јерархију српске цркве цариград. патр. Самуилу.

Што се тиче саме вере, она овим не само да није ништа изгубила, него је шта више много више добила, него што би се на први мах могло мислити. Грци, заузевши престол патр. пећског и оборивши достојанство српског патријарха, учинили су и нехотице велико добро српском народу, јер је с пропашћу његовом отклоњен био и онај вредни утицај, који је у два маха доводио веру и народност српску до коначне пропасти.

О унутрашњем стању српске цркве за време турског господарења у Србији, ми највише дознајемо из султанских фермана (хата), које су они давали српским патријарсима. Од свију најпознатији је ферман султана Махмута, сина султана турског Мустафе-хана, дати па-

тријарху Арсенију IV. у 1731. год.[1] У њему се јасно црта и верно описује стање српске цркве и положај срп. патр. у то време. Тако пре свега из њега дознајемо, да је патријаршија српска плаћала султану 70.000 аспара (акчи) годишњег данка, и да је патријарх српски могао у својој патријаршији чинити све што за добро нађе: „нити се ко смео мешати у његове патријаршке послове, нити пак дирати у његову личност.“ Самостална управа црквом, осигурана је била ферманом од стране турске власти како патријарху, тако и свима епископима и нижем клиру. Обреди и установе цркве православне обезбеђени су били од сваког насртања и преиначавања. Имање патријаршије, цркава и манастира, које је остало после пропасти у рукама духовенства, било је у рукама патријарха српског.[2] Патријарх српски, по бератима султанским, имао је у својим рукама и неограничену власт администратора. Он је могао митрополите, владике и калуђере лишити чина, — само ако су криви — и без допуштења власти турске.

Потребе патријаршије пећске, ишчекивале су многе жртве од стране верујућих хришћана, које су они чинили у разним приликама патријарху, свештенству и црквама у Србији, као: мирије, таксе за венчање и. т. д. Па је све ово ферманом предвиђено и озакоњено.

Осим овога, из фермана дознајемо још и то, да је у време патријарха Арсенија IV било још женских манастира у Србији и да је општежитије калуђерско, сачувано у потпуној својој целини.[3]

---

[1] Види Гласник IX. За год. 1859. стр. 181.

[2] Тамо, члан 23. стр. 185.

[3] Гласник XI. стр. 183. чл. 5. »Патријарх ће имати власт по досадашњем обичају, сво имање, које после смрти попова,

Постављење патријарха, по хатишерифу, зависило је од сабора епископа, а утврђивао га је у том достојанству султан својим ферманом. Оваквом законитом патријарху, морали су се покоравати сви без разлике; а кад би случајно он скривио, његова се парница расправљала у Цариграду.[1]

У ферману се још казују и границе српског патријарштва у то време.[2] Но о епархијама ми дознајемо из других фермана, који су давани патр. цариградским тек после уништења пећске патријаршије. По њима, у српском патријархату била је Пећ (Ипек) столица патријарха са епархијама: ужичком, нишком, скопљанском, јенипазарском, босанском, херцеговачком, ћустендилском, самоковском и призренском.[3] У

калуђера калуђерица, владика и митрополита заостане, узаптити и. т. д.«

[1] Тамо, члан 24. стр. 185.

[2] По бератима султанским, српска је патријаршија граничила с бугарским епархијама: видинском, нишевачком, (не нишком), софијском и пловдивском (филипопољском); по линији дакле од ушћа до извора Тимока, и оданде на Пирот, Радомир, Ихтимат и Самоков, даље к југу управо до границе негдашњег Угљешиног деспотства, или на Разлог и оданде покрај Неврокопа, Миленика, Петровича и Струмице на Вардар. Нижња отока ове реке делила је сва три патријархата. Од Велеса до ушћа Вардара, све епархије на десно припадале су охридском, на лево цариградском; а Дрим у правцу с м. св. Тројице на Калкандере и Велес, био је граница између пећског и охридског патр. К западу пак, наш патр. није имао никаквих опредељених граница. Гласник VIII. стр. 130.

[3] Осем епархије ужичке, остале се 8 и данас броје у списку катедара цариградске патр., а поименце: Рашко-призренска (екс. доње Мизије), ћустендилска и стипијска, самоковска, скопљанска, нишка, херцеговачка, босанска и зворничка (тит. ексарха Далмације). Гласник. књ. X. св. XXVIII. стр. 303.

списку нема епархије цетињске и београдске, а то је ваљда с тога, што је прва била самостална, а друга у след ратова Аустрије с Турском и заузећа Београда, није ни дошла у списак патријаршије цариградске. Но најзначајније је, што ферман ставља под власт патр. пећског и свештенство латинске цркве у Босни.[1] Овакво што могло се догодити само у том случају, ако римокатолицизам у оно време није био слободна и призната вероисповед у турском царству.

Но при свима општим повластицама султанским, опет се не може мислити, да су све повластице даване патријарсима српским, истицале из сопствених побуда цариградских султана, а још мање, да су се Турци тачно њих придржавали. Пре се може мислити, да су патријарси, видећи се у невољи, сами изнуђавали све ово, само да одрже своје достојанство и власт, и да обезбеде своју сопствену личност од насиља зулумћарског и јаничарске охолости. Ово се јасно види из берата султана Махмута, који много опомиње турске власти, да не чине зулуме патријарху и његовим људма. Па и саме заповести султанске, нису биле испуњаваће од стране Турака онако и у оној мери, као што је „хатима“ било прописано. За ово сведоче нам незгоде патријарха и цркве за све време док је она била под Турцима; а на последак и злостављање и протеривање неких епископа у то време. Ако још узмемо у рачун и то, да су јаничари били у оно доба највећа политичка и државна сила у

---

[1] Гласник XI. стр. 128. Не зна се управо кад је латинско духовенство у Босни потпало под власт пећског патријарха, но 1762. г. оно већ није било под њим. — Bosnien — in Allgem. Weltgeschichte von Gebharbi. 15. св; 3. оде., стр. 793.

турском царству, онда можемо слободно рећи, да црква српска није ни у пола уживала од оних права и повластица, које су на свитку (ферману) руком самог султана потписане биле у Цариграду.

С догматичке стране, црква српска за времена турског, није ни у чему попуштала од својих старих предања и веровања. Православна вера одржала се међу Србима за све време њиног сужањства. Оно, што је погазило закон и веру својих предака и истурчило се, није ни најмање могло помести заоставшој већини, да сачува своју стару веру, која је једина и могла пробудити у Србима наду боље и лепше будућности. Босна — била је у овоме једини изузетак од свију осталих земаља српских. Снажна бољарством, које је свагда стајало одвојено од народа, није могла тако лако да се одрече својих угодаба и госпоштине, па је с тога ударила са свим другим правцем. Поцепаност владала је и пређе у цркви босанској, и као што нам је већ познато, властела босанска, вазда је жртвовала веру — политици. Тако је она чинила и онда, кад су Турци овладали Босном и начинили од ње своју област. Немајући никаквог тврдог верозаконског ослонца, они погазише веру и већином се истурчише. Народ угледајући се на њих, или је прелазио у латинску цркву, или се заједно са својим великашима турчио, — нешто од зулума турског, а нешто и по томе, што му се милила обећања азијатског рахатлука и севдалука. У осталим српским областима овакви појави били су ретки, осем случајева кад је сила превазилазила сваку меру и свако трпљење.

Главни узрок овом жалосном појаву у Босни приписивао се највише манастирима, којих по готову није

никако ни било у Босни. Но у колико су манастири допринели, те се већи део срп. народа одржао у својој старој прадедовској вери, у толико се мање може тврдити, да се Босна истурчила једино с тога, што њих није било у њој тако много, као по другим српским крајевима. Раскол у цркви босанској, поквареност и индиферентизам виших сталежа, били су верни пратиоци целе историје босанске. Они су на сваки начин и били главан узрок турчења у Босни, коме је припомогло још и то, што манастира у Босни није било.

Осим турчења, доста је стајало на пут и то, што се туђ елеменат — фанаријотство, јако увукао био у српској цркви. Но срећом, ово није толико утицало на веру, колико на јерархију српске цркве; па с тога и није имало бог зна каквих последица. — Исто тако и папе слабо су у овом периоду јављале своју жељу да потчине српску цркву римском престолу. Ово је ваљда с тога, што се у то време готово сва западна Јевропа налазила у таквим приликама, које су јој слабо отварале вољу, да помоћу религиозне пропаганде остварава своју политику освајања на истоку. Страх од турске поплаве, религиозне и друге војне реформације, а на скоро и сама револуција у Француској, држали су дуго сву Јевропу у грозничавом стању. С тога папе и да су хтеле, нису имале кад да мисле о Србији и српској цркви. Раскол у самој цркви римској, не само да је поткопао ауторитет папски, него шта више нашкодио је и самој вери католичкој. Све ово, и ако није познато било раји у Турској, опет је бар у толико помогло, што је паралисало сваки могући покушај Рима и римских папа да остваре своју давнашњу политику на балканском полуострву.

Будући је у овом периоду црквено-религиозни развитак срп. народа био непомичан, то је и црквена књижевност доста заостала била од периода неманићског. Многи манастири и цркве биле су разорене и духовенство разагнато на све стране. Тек на по гдекојим местима наилази се на радњу летописаца, и то у са свим скученом обиму — читуљарном, и то понајвише политичког карактера. Оваквих записа налази се и данас нешто у Србији а нешто и у фрушкогорским манастирима у Срему, где су се већином настанили срп. калуђери по одласку Арсенија III. и IV. Но прва црквено-књижевна радња за време владе турске усасређена је била у монастирима кабларско-овчарским, који су се звали „српска св. гора.“ Они су ово име потпуно заслужили, јер пре освојења српских земаља Турцима, сва је наша црквено-књижевна радња била у м. Хиландару и Студеници; а кад се прекиде веза са Св. Гором, склоне се писци црквених књига под окриље Каблара и Овчара, и ту се одпочне књижевна радња ондашња. Колико је израђено било књига у истим манастирима, најбоље се може видети из тога, што су г. 1829. пребројане **србуље**[1] у м. Никољу, и нађено их до 234.

Осим овога, кабларско-овчарски манастири знатни су још и с тога, што су они нѐми сведоци оног жалосног доба, кад је црква српска била у најнезгоднијем положају. Сви су они подигнути за време турске владе. —

Од оригиналних писаца овог периода, једини патр. **Пајсије** I заслужује да се назове овим именом. Он је

[1] И писане и штампане књиге, у којима је језик српско-славенски, зову се у народу нашем **србуље**, а то с тога, што је у њима језик наличнији на српски, него на данашњи црквени. Види »Примјери српско-славен. језика« од В. Караџића. Беч. 1857. г.

написао: „Житије цара Уроша“ и „Повѣсть вкрацѣ“ о праведном Стефану Штиљановићу деспоту српском († 1515.) За „житије Уроша“ може се рећи, да је доста верно и потпуно, јер је, као што Гиљфердинг мисли, писац имао при руци доста ваљане изворе, из којих је црпео факта о животу младога краља. Уз ове оригиналне списе, треба споменути још и једно писмо патр. Арсенија IV, које је садржине дидактичке. Оно је писано по случају раздора и гажења закона црквених код племена: еже зовѹ се Никшићи и Дробніаци и Кѹчи и Пипери и Белопавлићи и Чрна Гора и приморска страна, и ина окрстна племена, еже обретают се ва Херцеговини.[1] Из њега се још дознаје и једна врло жалосна појава за тадашње свештенство српско. Патријарх, забрањујући у тој својој окружној посланици вернима, да не држе по две жене, нити да жена код жива мужа узима себи другог, што је у оно време чешће бивало, обраћа се после поповима па им вели: „и ви попови, немојте такве безаконике венчавати; ако се који поп нађе, да је такве безаконике венчао, или ако какво зло учини поп, да му се удари 300 штапа и да плати 50 гр., па онда да се одлучи заједно с безаконицима.“ Овакви појави одиста вређају и хришћанско осећање и човечност, и могу се извинити само тадашњим стањем ствари у турској царевини.

На измаку XV. столећа допрла је и до Срба вештина штампања књига. Први основачи штампарија били су код нас: Ђурађ Црнојевић војвода зетски и Божидар Вуковић из Подгорице. У првим српским штам-

[1] Тамо, стр. 63.

паријама (у Мљецима и Црној Гори) штампане су искључиво црквене књиге, што служе за богомољу, као: псалтири, јеванђеља, апостоли, литурђије (службе), требници, часловци, октоици, пентикостари, триоди и. т. д. Све ове књиге, штампане су по разним местима: у Црној Гори на Цетињу (1494), у м. Милешеви (октоих 1537, псалтир 1554 и 1557), у Мркшиној цркви (1562), у Горажду, въ ѡбители рѵіанцѣи — Рујну у нахији ужичкој, (г. 1529), у Београду (1552), у Скадру 1493 (некакав Стефань ѿ града Скадра, штампано је у Мљетцима год. 1561 „Триод посни“ а г. 1563 „Пентикостар“ вь странахь македонскихь вь отьчество скендери) и у Трговишту (1512).[1] За чудо је, како се наше црквене књиге никада нису штампале у патријаршији пећској!

Калуђери српски и у овај мах чинили су своје услуге цркви и земљи, које уређивањем књига, које и самим штампањем и резањем писмена, а највише својом заузетошћу око распростирања истих. Но највећу су услугу учинили народу и цркви основачи штампарија, у колико су тиме сачували све драгоцености старе српске књижевности. — — —

Пошто Турци са свим овладају Србијом и народом; манастире похарају и многе попале и забране их понављати; људе знатније и богатије побију и растерају, а латини се у приморју осиле, онда престане штампање

[1] Најстарија је у нашим крајевима наштампана књига ѡхтоихъ, који је наштампао војвода зетски Црнојевић у год. 1494. У Русији, први пут је наштампан апостол у Москви год. 1564. — Дакле за читавих седамдесет година доцније!

књига у нашим крајевима. У том Руси навале штампати црквене књиге на преиначеном словенском језику, које народ наш, неимајући својих, стане куповати и учити се новом црквеном језику (руско-словенском), и тако мало по мало, не само заборави свој црквени језик — онај којим су писане наше **србуље** — него и омрзне на њ према овоме новоме.[1]

У овом периоду под Турцима опажају се три главне ствари, које управо и карактеришу целу ову епоху. Прво, црква српска постаје црквено-народно и политичко тело а патр. пећски, морални представник српства. Друго, политика Аустрије стара се, да преко цркве и њених представника привуче к себи Србе и потчини их својој власти. Ово се остварило сеобом Срба у Аустрију и пропашћу народњег елемента у српској цркви. Грци — фанаријоти били су трећа неприлика у српској цркви, који су најпосле и оборили достојанство српског патр. У другој половини XVIII. века, у Србији није више било народно-црквених представника. Остала је само једна **вера**, која је једина и очувала народу српском све оно, што га је и одржало да не пропадне са свим. —

С пропашћу патријарштва српског, пала је и црквено-народна јерархија у Србији. **Пећ**, некадашња средсреда црквено-народне управе, губи од тог доба своје значење. Прогнати епископи српски пребегоше у Црну Гору, која је једина од свију српских земаља сачувала своју независност. На њихова места постављени буду архијереји — Грци, који сад са свим овладаше

[1] Примјери срп. слов. језика В. С. Караџића, стр. 23.

српском црквом и удружише се са непријатељима српским — Турцима. Узалуд се митрополит црногорски Сава Петровић жалио синоду руском, преко митрополита московског Платона, на неправду, коју Грци учинише српским епископима. Молба његова, да се они опет врате натраг на своја пређашња места, остала је без сваких последица, а може бити да није ни дошла онамо, куда је намењена. Свакојако види се, да је стање срп. цркве после пропасти патр. пећског било најжалосније и најгоре од свију досадашњих. Док је у Србији био срп. патријарх и народна јерархија, дотле су и сами Турци друкчије гледали на српски народ. А кад и њега нестаде, онда се зулуми увећаше и народ заједно с црквом оста у рукама самовољних азијата и старих ширета — фанаријота.

Колике су биле патње српског народа у то време — ми не можемо тачно одредити. Судећи по унутрашњем стању турске царевине у то време, може се као поуздано рећи, да су оне превазилазиле сваку меру и стрпљење. Јаничари — као пред своју смрт — беснили су више него икад дотле. Рушећи светиње и успомене народа српског, они су немилице газили српски народ, пљачкали га и пили му, што-но реч, крв на памук донде, док нису најпосле створили реакцију у целој царевини турској. За српску цркву и народ, време од пропасти пећске патријаршије па до Кочине крајине (1789.) било је најтеже и најнесносније. Земља — исељавањем остала је пуста; вароши су изгледале као потурчене насеобине; народни се живот усредсредио у селима раштрканим по шумама и гудурама, а цркава готово није никаквих ни било. Многе нурије, немајући својих свештеника, нити

какве богомоље, припадну манастирима, где су свештеници редом служили литурђију и само се онда сви искупљали, кад су наступали велики празници. Од тог доба и немири у Србији постају све чешћи; а од 1791. г. кад су Аустријанци пребродили натраг Дунаво, може се рећи да у Србији више није било никада мира. Особито у пашалуку београдском, коме се најпосле дотужало сносити зулуме и насиља турска, па је за то први и устао на Турке под Карађорђем.

Одавде се почиње нов период у историји срп. народа, тако звани период „устанка“ и ослобођења испод турске власти.

ГУСТИНА НАСЕЛѢНОСТИ СРБІЄ.

Densité de la population de la Serbie.

ОДЪ

РЕДОВНОГЪ ЧЛАНА СРБСКОГЪ УЧЕНОГЪ ДРУЖСТВА

ВЛАДИМИРА ЯКШИЋА.

НАЧАЛНИКА СТАТИСТИЧНОГЪ ОДѢЛЕНИЯ.

par

Vladimir Iakchitch.

Дали є аустрійскій Генерал-Штабъ за време двадесетогодишнѣгъ владаня аустрійскогъ двора у већой части данашнѣгъ нашегъ отечества одъ године 1717. до 1737. какве послове на полю геодезіє вршіо ніє намъ поуздано познато, и ако єданъ доста незграпный нацртъ географичне карте изъ оногъ доба имамо. Напротивъ свима намъ є іоштъ свѣже у памети остало, кои смо народной свечаности, год. 1830. на Првозваногъ Андрею у Бѣограду држаной присуствовали, да су наскоро затимъ преко цѣле зиме руски официри, поручици: Есенъ и Каменскій, и капетани: Сашалскій и Коцебує (погледньій є сада корпусный командантъ у Одеси) сву Србію у накрсть пропутовали, а поглавито цѣлу дужь наши данашньи граница на спрамъ Турске обишли, умке и бранике дизаюћій и съ тиме точке бележећій као сталне политичне границе између Србіє и Турске. Томъ прили-

комъ чинили су они многобройна астрономична сматраня по цѣли точногъ опредѣленя извѣстны мѣста са своимъ географичнымъ дужинама и ширинама. Нешто одъ речены послова пуштено є и у явность, али ньинъ веѣій део зацѣло се іошть неиздатъ чува у архиви рускогъ Генерал-Штаба у Петрограду.

Осимъ поменуты астрономичны сниманя рускій официра у години 1831. подобный є посао допуніо и покойный Дръ. Краилъ, бывшій управитель централногъ завода за метеорологію и земный магнетизамъ у Бечу. Онъ є у Маю мѣсецу 1858. године као гостъ у момъ винограду становао и ту неделю дана своя сматраня чиніо, а потомъ истый посао и по другимъ варошима Србіє продужіо, добивши и одъ наше владе на ту цѣль матеріялну помоћъ у слѣдъ мое личне препоруке. Плодъ свога рада предао є онь потомь явности у Гласницыма математично-естествословногъ одѣленя Академіє Наука у Бечу, а наскоро затимъ и упокоіо се.

На основу тригонометричны премераваня првогъ реда у години 1831. у Србій свршены, сачинили су поменути руски официри инженѣрскогъ кора и географичну карту Србіє, одредивши веѣиномъ и административне границе поединымъ окружіяма. Поменутый земльовидъ Србіє, пре него што га собомъ у Русію однеше, уступише тада на кои данъ князу Милошу на увиѣенѣ, кои одма нареди, те се истый одъ едногъ вештака што є више могуће было точно сними и прецртъ плана за србску владу задржи.

Одъ године 1831. пакъ после више є географичны картій како одъ рускій тако исто и одъ нѣмачкій картографа изишло, осимъ што су іоштъ у години 1822.

французскій Генерал-Лайтнантъ Гильмино и маршалъ Кромелинъ генералну карту цѣле европске Турске сачинили а инжинѣр-географъ Лапи у Паризу на светъ ю издао, али коя є односно Србіє врло несавршена испала. Одъ србскій пакъ земльомѣра издао є првый географичну карту Србіє Бугарскій у години 1845; но како є ова као почетница доста погрѣшна была, то изда у години 1850. Јованъ Миленковићъ, учивши у Русій за време емиграціє одъ 1814. — 1830. лѣта инжинѣрство, болѣ дотерану географичну карту Србіє, послуживши се найвише са србскомъ копіомъ рускогъ оригинала и испуняваюћій многе у оной заоставше празнине, сходно у последнѣ доба одчасти преиначенымъ границама поєдины новодобивены округа, нарочито на источной границы. Ова є карта и данасъ званично важећа за Србію и налази се по свимъ явнымъ надлежателствима за употребу.

Да би се точна географична карта Србіє добила, нужно бы было, тригонометричну мрежу извести, нарочито триугольне мреже другога и трећегъ реда одредити, али за овакве геометричне операціє нужно є не само многочисленый искусный земльомѣрскій персоналъ, но и огромне новчане суме имати, кою наша влада до сада прегорети іоштъ ніє могла. Она притяжава додуше, као што чуємо, у генерал-штабу воєногъ министерства добру карту за специялно воєне цѣла, и наша є стратегія съ тиме намирена, али карту за камералне цѣли іоштъ ни изъ єдногъ окружія сачинѣну немамо, нити ћемо тако скоро и имати моћи, почемъ се за то, као што рекосмо, врло велике жертве изискую. Упоређуюћій трошакъ у нѣкимъ европскимъ државама учинѣній на сачиненѣ точногъ порезскогъ катастера, безъ процѣне чистогъ до-

одка, већъ само на геометрично мѣренѣ издатый, Србія бы на 600.000 дуката на ту цѣль потрошити морала, у течаю одъ свои десетину година. Са оволикомъ готовиномъ србска државна каса данасъ више нерасполаже, али ю є имала пре одпочете рударске раднѣ у Майданпеку, па камо лепа наша срећа да є у место на ову на ону по народну привреду онако благотворну цѣль употреблѣна была.

Гореименовани руски официри омеђивши а одъ части астрономично и снимивши Србію, израчунаше површину нѣну, на основу одъ ньи сачинѣногъ земьовида, да износи у округлой суми 800 квадратны географичны миля. Многи наши патріоти небеше съ овомъ величиномъ задовольни и тврдише, да Србія и 1000 миля површине има. У овомъ ньиномъ мненю подкрепише ій и други савѣстни люди, кадъ оно прускій картографъ професоръ Енгелхардъ у Берлину, у години 1853. израчуна да Србія точно 998 квадратны географичны миля брои. Кланяюћій се ауторитету нѣмачкогъ професора и я за нѣко време усвои нѣгово мненѣ, али предпоставлѣюћій да руски инжинѣри са 20°|₀ погрѣшку учинити никако нису могли, предузмемъ коректуру реченога рада, те немаюћи цѣлисходнієгъ средства, узмемь у помоћь точно израђене земльовиде: бывшегъ србскогъ войводства, княжества Влашке и Ерделя, те служећи се мрежомъ одъ квадратића пронађемъ да Србія манѣ одъ 800 миля брояти мора а никако до 1000 као што Енгелхардъ тврђаше, сирѣчъ само 760. Найпослѣ пре две године предузме географичный заводъ Юстуса Пертеса у Готи у Германіи, на найвѣрніимъ картама планиметрично израчунаванѣ и изнађе найпослѣ резултать

да површина земљишта княжества Србіє 791 квадратну географичну милю износи, а Црне Горе єдва десетый део оне, т. є. само 80½ миля.

Набавившій подробно дѣло горереченогъ берлинскогъ академика пре више година, я самъ се одма на могъ статистичарскогъ друга, г. Енгела у Берлинъ обратіо, съ молбомъ, да Енгелхардъ изнова површину Србіє изнађе, єръ она њиме одређена у величини одъ 998 квадратны миля получена є, као што є и самъ цртачъ у своме дѣлу признао, на француской карти генерала Гильмино-а, коя є, као што рекосмо, іоштъ у години 1822. света угледала, дакле пре него што є Србія сталне своє данашнѣ политичне границе получила, као што самъ се проучаваюћій дѣло географа Енгелхарда подпуно и самъ увѣріо био. У овомъ сирѣчъ узете су границе Србіє не као сада што су на спрамъ Турске, но сходно административномъ подѣленю турскій областій пре 1830 године; те тако су многи делови Енгелхардови рачуна чакъ у Стару Србію закачили, кои су и данасъ подъ управомъ турскомъ а не нашомъ. Међутимъ изъ Берлина не получи никакавъ задоволяваюћій одговоръ, али разлика између површине одъ 760 □ миля, кою я пронађо, и съ коіомъ се и списатель лепогъ дѣла о Србіи г. Каницъ године 1868. послужи, и оне од 998 миля, кою Енгелхардъ постави, учини, да є наведеный географскій заводъ себи труда дао, да приближно найточнію површину за Србію опредѣли. Манякъ пакъ онай између мои прорачунаваня и они у заводу картографа Пертеса пронађены, толкує се поглавито тиме, што я кривуданя површине у рачунъ подпуно узети нисамъ могао, и кое се само точнымъ геометрич-

нымь мѣренѣмъ за катастарске цѣли постиѣи дає. Са овогъ гледишта сматраюѣій и найновіи податцы у Ґоти постигнути немогу са свимъ точни быти, али є за чудо, како се скоро до истоветности слажу са онима, одъ стране руски официра пре четрдесетъ година пронаѣенимь.

Кадъ намъ є дакле површина Србіє, са найманѣ могуѣомь само погрешкомъ, у 791. географичной квадратной мильи опредѣлѣна, онда намъ само остає, да и површину поєдины наши округа одредимо, како бы премамильну населѣность не само цѣле землѣ, него и нѣны поєдины делова приближно дознати могли. За ову цѣль сачинили смо на реченой карти Миленковиѣа пространу мрежу одъ 33.000 малы квадрата, те тако смо раздѣливши пронаѣену површину цѣле землѣ одъ 791. милѣ у 33.000 квадратиѣа пронашли, да одъ послѣдньи по 41.72 на єдну милю одпадаю. Дѣлеѣій далѣ са овимъ количникомъ дотичне броєве изнаѣены квадратиѣа свакогь окружія изналазимо по колико є квадратны миля одъ последньи свако велико. За допуну земльишта узето є, да половина огледала пограничны рѣка: Саве и Дунава, дотичнимъ прибрежнымъ окрузима причислити треба, коє меѣутимь, збогъ незнатногъ простора, са Дриномъ и Тимокомъ учинѣно ніє.

Податцы речены прорачунаваня били су слѣдуюѣи за поєдина окружія, сходно политичной дсоби ньиной у време пописне 1866. године:

текући број. Numeros d' ordre.	Окружија. Cercles.	ЧИСЛО КВАДРАТИЋА. Nombre de petits carrés. ЕДНА ГЕОГР. □ МИЛЈА =41·72 КВАДРАТИЋА. Un mille carré géographique =41·72 petits carrés.	ПОВРШИНА КВАДРАТНЕ МИЉЕ. Superficie en milles carrés géographiques.
1.	Варошъ Бѣоградъ. Ville de Belgrade.	13 (3)	·31
2.	Алексиначкій. . . Alexinatz.	1.316	31·54
3.	Бѣоградскій . . . Belgrade.	1.551 (50)	37 18
4.	Валѣвскій . . Vaglévo.	2.188 (19)	52·45
5.	Княжевачкій . . . Knajevatz.	1.269	30·41
6.	Крагуєвачкій. . . Kragouévatz.	2.094	50·19
7.	Краинскій . . . . Kraïna.	2.398 (136)	57·48
8.	Крушевачкій . . Krouchévatz.	2.788	66·83
9.	Подринскій. . . Podrigné.	1.325	31·77
10.	Пожаревачкій. . . Pojarévatz.	3.062 (98)	73·39
11.	Рудничкій . . . Roudnik.	1.396	33·46
12.	Смедеревскій. . . Smederevo.	1.034 (16)	24·79
13.	Ужичкій . . . Oujitzé.	4.510	108·10
14.	Црнорѣчкій. . . . Cerna-Réka.	1.553	37·23

15.	Чачанскій. . . . Tchatchak.	2.127	50·98
16.	Шабачкій. . . . . Schabatz.	1.673 (46½)	40·10
17.	Ћупрійскій. . . . Tchouprïa.	1.509	36·17
18.	Ягодинскій . . . . Yagodina.	1.194	28·62
	Свега. . . Total	33.000 (368½)	791·00

Подъ затворителномъ ставлѣни квадратићи означаваю половину површине рѣка: Саве и Дунава прибрежнымъ окружіяма причислѣни, а та су осимъ вароши Бѣограда: шабачко, валѣвско, бѣоградско, смедеревско, пожаревачко и краинско. Кодъ вароши Бѣограда узетъ є само обзиданый просторъ у призренѣ а никако и савъ атаръ варошкій. Сходно овой таблици смедеревско є окружіє наиманѣ у Србіи а ужичко є найвеће, ово е веће и одъ цѣлогъ княжества Црне Горе и то са єдномъ трећиномъ. Прво є окружіє єдва пола тако велико као што є среднѣ єдно, почемъ бы ово 46½ □ миля одсѣкомъ велико бити морало, али ужичко є управо за два и єдну трећину среднѣга окружія велико. Но при свемъ томъ представля намъ прво окружіє далеко већу економну вредность, како у погледу на природну плодность земльишта, тако исто и на овога географичный положай, одъ ужичкога и ако четири пута просторомъ манѣгъ.

За сачиненѣ овога списа поглавито насъ є побуђенѣ водило, да премамильну населѣность поєдины окружія пронађемо, т. є. по колико жителя срединомъ на свакой квадратной географичной мильи у свакоме окружію у

Србіи живи. Ради постиженя наведене цѣли неизоставно е было, да назначимо брой наѣены у Србіи жителя не само за последню пописну 1866. годину већъ и за кою другу између старіи. Найприродніе е дакле, да найстарію пописну годину за основъ узмемо, а то е была 1834. кадъ одма после задобивены данашньи политичны граница сво жительсво Србіе беше преброяно у течаю мѣсеца Юнія. Но изъ узрока што е пописъ 1866. године на свршетку исте чинѣнъ, и предпоставльаюћій да е нѣколико душа приликомъ првогъ брояня и изостати могло, невештиномъ самы брояча, усвоили смо дѣло, да е првый пописъ умѣсто у половини 1834. на краю 1833. године свршенъ. Али одъ не манѣ е ползе знати, колико жителя Србія и у найновіе доба, и после послѣднѣгъ пописа, брой. Ово се лако дознае, кадъ вишкове роѣены надъ умрлима за године 1867. 1868. 1869 и 1870. изнаѣемо и исте броевима людства поедины округа одъ године 1866. додамо. Само е кодъ вароши Бѣограда одъ реченога метода одступити се морало, почемъ у нашой престолницы и данасъ више душа преко године умире него што се роди, те умѣсто тога узели смо као да людство нѣно са 500 душа годишнѣ расте. На овай начинъ излажемо у слѣдуюћой скрижали податке броя людства поедины окружія у Србіи за године 1833. 1866. и 1870. Прве су две праве пописне а последня е приближно израчунѣна.

текућій број. Numeros d' ordre.	Окружія. Cercles.	БРОЈ ЖИТЕЛЯ. Nombre d' habitants. у години — en		
		1833.	1866.	1870.
1.	Вар. Бѣоградъ. . Ville de Belgrade.	7.133	*24.768*	26.770
2.	Алексиначко . . Alexinatz.	20.198	*48.136*	51.609
3.	Бѣоградско. . . Belgrade.	38.716	*63.880*	68.695
4.	Валѣвско. . . . Vaglévo.	54.667	*83.483*	87.097
5.	Княжевачко. . . Knajevatz.	23.943	*55.079*	58.534
6.	Крагуєвачко. . Kragouévatz.	52.040	*98.141*	105.096
7.	Краинско. . . . Kraïna.	42.221	*70.293*	72.903
8.	Крушевачко. . . Krouchévatz.	34.3[illegible]2	*67.439*	71.895
9.	Подринско. . . Podrigné.	27.509	*48.824*	51.416
10.	Пожаревачко. Pojarévatz.	75.187	*140.601*	152.989
11.	Рудничко. . . . Roudnik.	31.907	*47.467*	49.679
12.	Смедеревско. . . Smedeıevo.	2[illegible].739	*60.077*	66.507
13.	Ужичко. . . . Oujitzé.	52.167	*104.377*	108.672
14.	Црнорѣчко. . Cerna-Réka.	28.063	*53.284*	56.378
15.	Чачанско. . . . Tchatchak.	40.736	*58.037*	60.102

16.	Шабачко. . . Schabatz.	49.796	*73.619*	78.140
17.	Ћупрійско. . Tchouprïa.	30.514	*55.884*	60.668
19.	Ягодинско. . . Yagodina.	41.225	*62.184*	67.105
	Свега. . . Total.	678.133	1,215.576	1,294.255

Изъ овога по азбучномъ реду окружія излагаюћегъ прегледа види се како є врло неєднакій брой жителя у поєдинымъ окружіяма Србіє, почемъ Подринско єдва трећину онога броя има што га има Пожаревачко. Осимъ тога иста само површно прегледаюћій показує намъ неєднаку снагу множеня людства за време одъ тридесетъ и седамъ последній година. Свакояко є већъ, са гледишта добре администраціє сматрано, итно време наступило, да се границе поєдинымъ окружіяма, поне гдѣ су одступаня одъ средине найача, преиначе.

Предходећій прегледъ садржи дѣйствителне броєве жителя у свакомъ окружію у Србіи у дотичнимъ годинама, али кадъ се ови са већъ пронађеномъ површиномъ разделе, онда дознаємо и по колико душа одсекомъ у свакой одъ речене три године на єдной квадратной географичной мильи станую, као што намъ следећа таблица посведочава.

Текући број. Numeros d' ordre.	Окружія Cercles.	Релативна насељеност. Population relative. у години — en		
		1833.	1866.	1870.
1.	Варошъ Бѣоградъ Ville de Belgrade.	23.010	*75.380*	86.355
2.	Смедеревско. Smederevo.	1.119	*2.422*	2.681
3.	Ягодинско. Yagodina.	1.441	*2.174*	2.346
4.	Крагуєвачко. Kragouévatz.	1.036	*1.955*	2.093
5.	Пожаревачко. Pojarévatz.	1.024	*1.916*	2.084
6.	Шабачко. Schabatz.	1.242	*1.836*	1.948
7.	Княжевачко. Knajevatz.	787	*1.822*	1.925
8.	Бѣоградско. Belgrade.	1.041	*1.717*	1.846
9.	Ћупрійско. Tchouprïa.	843	*1.544*	1.675
10.	Валѣвско. Vaglévo.	1.041	*1.590*	1.659
11.	Алексиначко. Alexinatz.	641	*1.522*	1.638
12.	Подринско. Podrigné.	865	*1.536*	1.617
13.	Црнорѣчко. Cerna-Réka.	754	*1.433*	1.515
14.	Рудничко. Roudnik.	953	*1.417*	1.483
15.	Краинско. Kraïna.	736	*1.205*	1.268

16.	Чачанско. . . . . Tchatchak.	799	*1.138*	1.178
17.	Крушевачко. . . . Krouchévatz.	515	*1.009*	1.076
18.	Ужичко. . . . . Oujitze.	483	*966*	1 005
	Средине. . . Moyennes.	856	1.539	1.636

У овомъ прегледу ставлѣна су окружія не по азбучномъ реду већъ по опадаюћемъ односно густине населѣности. Приликомъ првогъ народногъ пописа у Србіи найнаселѣніе е окружіе было Ягодинско пакъ затимъ Шабачко, а найслабіе Ужичко са Крушевачкимъ; Подринско е стаяло у средини. После пакъ тридесетъ и седамъ година представля намъ се Смедеревско као и у старо доба; найслабіе населѣна осташе опетъ она иста, коя и пређе беше: Ужичко и Крушевачко, а и Подринско заступа као и пре средину. Као уобште што природна плодность обытаваногъ земльишта подлогъ за ячину населѣности дае, исто тако се и кодъ насъ та истина повторава, почемъ намъ е свима ясно познато, да е Смедеревскогъ окружія земльиште найплодніе у Србіи а Ужичкогъ наймршавіе. Ово се потврђуе и податцыма пописа непокретногъ имаия у Србіи у години 1863. полученымъ, коіомъ е приликомъ доказано, да у Смедеревскомъ окружію на сваку душу по 45 дуката непокретногъ имаия одпада, докле у Ужичкомъ више одъ $5^1|_2$ дуката нема. — Међутимъ има и знатногъ одступаия одъ овогъ природногъ закона услѣдъ савршеніегъ развитка граћанскогъ законодавства, односно народнопривредне управе, разны образованы предѣла,

Осимъ изложеногъ прегледа премамильне насѣлености по опадаюћемъ реду занимльиво є видити, како є она крозъ наведены тридесетъ и седамъ година у поєдинымъ окружіяма растла, т. є. по колико є жителя у свакоми нашемъ окружію годишнѣ на єдной квадратной мильъ неодносно и односно принавляно. Слѣдуюћа скрижаль растолковаће намъ у рѣчи стоєће питанѣ заєдно са періодомъ, крозъ кои бы се людство по окружіяма удвоити могло сходно искуству поцрплѣномъ крозъ минувшій тридесетъ и седамъ година.

текучій брои. Numeros d' ordre.	Окружія. Cercles.	годишњѣ множ. людства одъ 1833 — 70. Augmentation annuelle de la population. de 1833 — 70.		времениикъ удвоєня. Période de doublement.	
		на єдной квадр. мильи, душа. par mille carré, individus.	на сто — pour cent.	година années.	мѣсецій mois.
1.	Вар. Бѣоградъ. . Ville de Belgrade.	171·0	3·18	21	—
2.	Алексиначко. . . Alexinatz.	26·9	2·36	28	3
3.	Княжевачко. . . Knajevatz.	30·8	2.27	29	4
4.	Смедеревско. . . Smederevo.	42·2	2·22	30	6
5.	Крушевачко. . . Krouchévatz.	15·2	1·93	34	6
9.	Ужичко. . . . . Oujitzé.	14·1	1.92	34	9
7.	Пожаревачко. . Pojarévatz.	28·7	1·84	36	3
8.	Крагуєвачко. . Kragouévatz.	28·6	1·83	36	5

9.	Црнорѣчко. . . Cerna-Réka.	20·6	1·83	36	5
10.	Ћупрійско. . . Tchouprïa.	22·5	1·79	37	3
11.	Подринско. . . Podrigné.	20·3	1·66	40	2
12.	Бѣоградско. . . Belgrade.	21·8	1·51	44	2
13.	Краинско . . Kraïna.	14·4	1·47	45	4
14.	Ягодинско. . . Yagodina.	24·5	1·29	51	8
15.	Валѣвско. . . Vaglévo.	16·7	1·25	53	4
16.	Шабачко. . . . Schabatz.	19·1	1·21	55	1
17.	Рудничко. . . . Roudnik.	14·3	1·18	56	6
18.	Чачанчко. . . . Tchatckak.	10·2	1·05	63	6
	Средине. . . Moyennes.	21·1	1.69	39	5

Ради ясніегъ предходећегъ сравненя множеня людства на површини свакогъ округа узели смо пописну 1833. и приближно израчунѣну 1870. годину, како бы што већій просторъ времена получили. Непазећій на Бѣоградъ, єръ є у ванприродномъ положаю односно топографскій у рѣчій стоећій изучаваня, и овомъ су приликомъ сва окружія по опадајућемъ реду ставлѣна, како за годишнѣ множенѣ њиногъ людства на сто, тако исто што се періода удвояваня тиче. По овоме Алексиначко окружіе прво мѣсто запрема са 2·36% годишнѣгъ множеня, пакъ одма за њимъ на реду є Княжевачко са

2·27°|₀; у првомъ се удвоява народонаселенѣ за 28 година и 3 мѣсецій а у другомъ за 29 година и 4 мѣсецій. На найнижой сразмѣрицы стою: Чачанско са 1·05°|₀ годишнѣгъ множеня и Рудничко са 1·18°|₀; у првоименованомъ удвоява се людство єдва крозъ 63 године и шестъ мѣсецій, а у другомъ нешто пре и то крозъ 56 година и полъ. Подринско се приближава средини, будуѣій є ова 1·69°|₀ велика и людство сѐ у Србіи крозъ манѣ него 40 година удвоява, сходно напредованю нѣговомъ одъ исто толико прошлы година.

Досада смо сматрали премамильна одношеня населѣности цѣле Србіє, као што су іой именовани рускогъ женійскогъ кора официри заєднички са турскимъ и србскимъ комисарима у години 1831. границе одредили, но коє є текъ после две године и то у 1833. подпуно извршено было. Међутимъ ніє излишно знати ради подпуніегъ сачиненя топографіє нѣне, каква су одношеня у томъ погледу и пре наведеногъ времена владала. Данашнѣ политичне границе Србіє одређене су у главномъ іоштъ у години 1812. Мая мѣсеца приликомъ заключаваногъ мирногъ уговора између Русіє и Турске у Букурешту, али овай неоста дуже одъ године дана у снаги, єръ 1813. године у Септембру турскомъ войскомъ прегажена Србія изгуби сву пре годину дана стечену бывшу политичну самосталность. Текъ услѣдъ нове борбе подъ княземъ Милошемъ у години 1815. поврати се нека ако и не онолика слобода земльи, кою іой букурештскій уговоръ ємчаше, али и то само у границама негдашнѣгъ бѣоградскогъ пашалука, а не и у онима 1833. године съ новодобивены шестъ окружія.

Стара окружија имала су до речене године слѣдуюће просторне површине.

текући број. Numeros d' ordre.	Окружія. Cercles.	ЧИСЛО КВАДРАТИЋА. Nombre de petits carrés. ЈЕДНА ГЕОГРАФИЧНА КВАДРАТНА МИЉА = 41·72 КВАДРАТИЋА. Un mille caré géographique = 41.72 petits carrés.	ПОВРШИНА У КВАДРАТНИМЪ МИЉИМА. Superficie en milles carrés géographiques.
1.	Варошъ Бѣоградъ . Ville de Belgrade.	13	·31
2.	Бѣоградско . . . . Belgrade.	1.551	37·18
3.	Валѣвско . . . . Vaglévo.	2.188	52·45
4.	Крагуєвачко . . . Kragouévatz.	2.094	50·19
5.	Пожаревачко. . . . Pojarévatz.	3.886	93·15
6.	Рудничко. . . . . Roudnik.	1.396	33·46
7.	Смедерево . . . . Smederevo.	1.034	24·79
8.	Соколско. . . . . Sokol.	1.017	24·38
9.	Ужичко . . . . . Oujitzé.	2.166	51·91
10.	Чачанско. . . . . Tchatchak.	1.718	41·18
11.	Шабачко. . . . . Schabatz.	1.648	39 55
12.	Ћупрійско. . . . . Tchouprïa.	1.086	26·03

13.	Ягодинско . . . . . Yagodina.	1.194	28·62
	Свега . . . Total.	20.991	503·20

Да бы сада према назначеной површини негдашнѣгъ бѣоградскогъ пашалука и премамильну населѣность израчунали, необходно є потребно, да се и дотичный брой жителя изъ старіи времена и то наймaнѣ у два рока изложи, изъ кога бы се не само односна населѣность већъ и степенъ множеня людства посебны окружія прибележити могло.

За ову цѣль имамо података одъ године 1820. кадъ є, у колико знамо, првый путъ жительство Србіє редовно пописано и у књиге сведено по мѣстима обитаваня, коє се и данасъ у нашемъ министерству финансіє чуваю. Томъ приликомъ наброєни су само следуюћи елементи: куће, порезъ и арачъ плаћаюће главе; пакъ како є у години 1833. приликомъ обштегъ пописа іоштъ додато и по колико душа одъ оба пола у комъ мѣсту има, то ніє тешко было израчунати и по колико є душа свако окружіє у старимъ границама у години 1820. врло приближно брояти морало.

Текући брой. Numeros d' ordre.	Окружія. Cercles.	Брой жителя. Nombre d' habitants.		Премамильна населѣность. Population relative.	
		У години — en			
		1820.	1833.	1820.	1833.
1.	Вар. Бѣоградъ. Ville de Belgrade	2.948	*7.033*	9.510	*22.690*

2.	Ягодинско. . . Yagodina.	31.632	*41.674*	1.106	*1.457*
3.	Шабачко. . . . Schabatz.	33.960	*49.161*	859	*1.243*
4.	Смедеревско. . Smederevo.	19.496	*28.053*	790	*1.131*
5.	Валѣвско . . . Vaglévo.	47.872	*54.129*	912	*1.032*
6.	Бѣоградско . . Belgrade.	29.660	*38.057*	797	*1.023*
7.	Крагуевачко. . Kragouévatz.	37.224	*49 934*	741	*995*
8.	Рудничко . . . Roudnik.	22.200	*32.437*	663	*969*
9.	Чачанско . . Tchatchak.	32.242	*39.117*	783	*950*
10.	Ресавско. . . Resava.	17.388	*22.320*	669	*859*
11.	Пожаревачко. . Pojarévatz.	60.430	*77.972*	660	*837*
12.	Ужичко. . . . Oujitzé.	23.000	*32.473*	427	*605*
13.	Соколско. . . Sokol.	10.012	*11.865*	414	*486*
	Свега . . . Total.	368.064	484.225	728	958

Нѣгдашньій бѣоградскій пашалукъ изъ когъ се е Србія одъ 1815 — 1833. године састояла, брояо е дванаестъ гореисчислѣны окружія. Ова су и по своимъ простору као и по людству међу собомъ сасвимъ неед. нака была. Шабачко ніе имало варошъ Лѣшницу; Чачанско (пожешко) е было безъ студеничкогъ среза, али е зато имало трстеничкій срезъ; Ресавско е сложено было

изъ среза истога имена и едне части данашнѣгъ параћинскогъ среза. Пожаревачкомъ причислѣнъ е био срезъ Поречкій. Ужичко іоштъ ніе имало предѣлъ подъ именомъ „Старый Вла“ познатый као ни Рачанскій срезъ, кои е заедно са Азбуковачкимъ сачинявао Соколско окружіе. Сви дванаестъ доондашньи окружія познати су били у народу подъ именомъ „Нахія.“

И овомъ приликомъ ставили смо окружія ради сравненя премамильне населѣности по опадаюћемъ реду, а одъ пописны година узелисмо, као што е веће наговештено, 1820. као прву у коіой е людство правилно брояно у старимъ и 1833 као такову са истимъ качествомъ у пространіимъ земальскимъ границама; но почемъ Цигани у Србіи настанѣни у години 1820. брояни нису то смо ій и изъ године 1833. изоставили ради правилніегъ сравненя напредованя людства за свакій округъ крозъ тринаестъ година.

Негледаюћій на варошъ Бѣоградъ било е у години 1820. нейнаселѣніе Ягодинско окружіе а наислабіе Соколско, а ово се е исто дѣло и послѣ тринаестъ година, у 1833. повторило; но ако последнѣ збогъ свое незнатности съ Ужичкимъ споимо, онда е ово у обе назначене године найслабіе населѣно было, са 422 и 566 душа у дотичнымъ годинама на свакой мильи. За време опустошителногъ дванаестолѣтногъ рата за народну слободу страдали су поглавито на граници налазеći се краеви, али са повраћенимъ миромъ у години 1815. поче се становничество Србіе не само яко природно множити, веће и знатный брой Христіяна поче се изъ Турске доселявати, поглавито у слѣдъ започете грчке борбе за независностъ у години 1821. — Ягодинско окружіе, одъ

части Пожешкимъ и Ресавскимъ одъ турскій плячканя заклонѣно и на спрамъ цариградскогъ друма лежеће, одкуда се струя заграничны доселѣника поглавито валяше, задоби одма после 1815. лѣта найгушћу населѣность, коя дуже одъ двадесетъ година прво мѣсто у Србіи запремаше.

Као што е горе са Србіомъ одъ седамнаестъ окружія поступано, исто тако ћемо сада и ону одъ дванаестъ округу негдашнѣгъ бѣоградскогъ пашалука са напредованѣмъ премамильногъ людства прегледати и то како у првомъ временику одь 1820 — 1833. тако исто и у другомъ одъ последнѣ до 1870. године, или крозъ сви петдесетъ година.

Текучій бр. ой. Numeros d' ordre.	Окружія. Cercles.	Временикъ одъ 1820 — 33. Période de 1820 — 33. Годишнѣ множенѣ людства на квадратной мильи. Augmentation annuelle de la population par mille carré géographique.	
		Неодносно. absolue.	На сто. pour cent.
1.	Варошъ Бѣоградъ. Ville de Belgrade.	101·4	6·30
2.	Рудничко . . . Rudnik.	25·1	3·08
3.	Шабачко. . . . Schabatz.	29·5	2·81
4.	Смедеревско. . . Smederevo.	26·2	2·73
5.	Ужичко. . . . . Oujïtzé.	13·5	2·62
6.	Соколско. . . . Sokol.	5.5	1.20

7.	Крагуєвачко. . . Kragouévatz.	19·5	2·24
8.	Ягодинско. . . . Yagodina.	27·0	2·1[illegible]
9.	Ресавско. . . . . Resava.	14·6	1·91
10.	Бѣоградско. . . . Belgrade.	17·4	1·90
11.	Пожаревачко. . Pojarévatz.	13·6	1·81
12.	Чачанско . . . . Tchatchak.	12·8	1·47
13.	Валѣвско . . . Vaglévo.	9·2	·95
	Средине . . . Moyennes.	17·7	2·10

Текући број. Numeros d' ordre.	Окружія. Cercles.	Годишнѣ множенѣ людства. Augmentation annuelle de la population. одъ 1820 — 70. Године. de 1820 — 70. années. на сто — pour cent.	Временикъ удвоєня. Periode de doublement. Године. années.	Мѣсецы. mois.	Премамиљна населѣность у г. 1870. Population relative en 1870.
1.	Вар. Бѣоградъ . Ville de Belgrade.	4·01	16	8	86.355
2.	Смедеревско. . . Smederevo.	2·36	28	5	2.681
3.	Ужичко и Сокол. Oujitzé et Sokol.	2·01	33	2	1.005
4.	Ресавско . . . . Resava.	1.82	36	8	1.675
5.	Пожаревачко . . Pojarévatz.	1·80	37	—	2.084

6.	Крагуевачко. . . Kragouévatc.	1·73	38	6	2.093
7.	Рудничко. . . . Roudnik.	1·68	39	8	1.483
8.	Шабачко. . . . Schabatz.	1·63	40	11	1.948
9.	Бѣоградско. . . Belgrade.	1·61	48	1	1.846
10.	Ягодинско . . Yagodina.	1·51	44	2	2.346
11.	Валѣвско. . . . Vaglévo.	1·17	57	—	1.659
12.	Чачанско. . . . Tchathak.	1·16	57	6	1.640
	Средине . . . Moyennes.	1·81	36	10	1.807

Изъ прве таблице види се ясно, да се є людство Србіє, на свакой квадратной мильи у првомъ временику одъ 1820. до 1833. године са 2·10°|₀. годишнѣ множило, а у другомъ одъ 1833. до 1870. године пакъ са 1·69°|₀. У првомъ є найяче множенѣ показало се у Рудничкомъ округу са 3·08°/₀ а найслабіє у Валѣвскомъ са ·95°/₀, годишнѣ. Ово є у толико достопамятніє што прво окружіє много неплодніє земльиште има одъ последнѣгъ. Кадъ се Соколско окружіє са Ужичкимъ спои, као што смо и горе учинили, збогъ малолюдности оногъ, то добиваимо годишньій процентъ одъ 2·25 за множенѣ ньиногъ становничества у првомъ временику.

У другой скрижали покушали смо извести по опадаюћемъ реду за стара окружія, прво процентъ годишнѣгъ множеня ньинога людства, друго временикъ ньиногъ удвояваня и треће ньину премамильну населѣность

у найновіе доба. Оне две прве части односе се на педесетолетный временый просторъ одъ 1820 до 1870. године. Смедеревско са земльиштемъ найплодніе окружіе показало е за поменуто време и найячіи процентъ множеня своегъ становничества, Чачанско пакъ (негдашнѣ пожешко) са найнеплодніимъ и заузима последнѣ мѣсто у наведеномъ погледу. По истоветномъ реду управля се наравно и временикъ удвояваня людства дотичны окружія, по коима се и законъ процента ньиногъ годишнѣгъ множеня влада.

Што се далѣ густине людства стары окружія тиче, видимо изъ горнѣ таблице, да е Смедеревско на првомъ мѣсту, као што се у истоме оно за прошлы педесетъ година найяче и намложило. Ужичко пакъ са Соколскимъ и сада е найслаболюдніе и ако е людство у истоме за исто време добро напредовало. Све економне прилике за то говоре, да ће и одсада последнѣ окружіе найслабіе населѣно быти, ерь кадъ народъ у томъ алпійскомъ краю отечества више заслуге за свое издржанѣ неналазіо буде, силазиће у жупне долине Мораве и Колубаре.

Изложившій у предидућимь скрижалима преманильну населѣность стары дванаестъ окружія, ставлямо сада оне делове новы у години 1833. Србіи повраћены са дотичнимъ приближнимъ ареаломъ, броемъ жителя у години 1870. и односномъ ньиномь густиномъ.

текућій број. Numeros d' ordre.	Окружія. Cercles.	поврШина у квадрат. миляма. étendue en milles carrés.	број житеља. Nombre d' habitants. у години. — en 1870.	према-мильна насељеность. Populat. relative.
1.	Княжевачко. . . . . Knajevatz.	30·41	58.534	1.925
2.	Подринско . . . . Podrigné.	20·51	36.403	1.775
3.	Краинско. . . . . Kraïna.	37·73	64.453	1.710
4.	Алексиначко. . . . . Alexinatz.	31·54	51.609	1.638
5.	Црнорѣчко . . . . Cerna-Reka.	37·23	56.378	1.515
6.	Крушевачко. . . . . Krouchevatz.	66·83	71.895	1.076
7.	Ужичко. . . . . Oujitzé.	42·07	33.900	806
8.	Студеничкій срезъ. . District de Stoudenitza.	21·48	11.970	556
	Свега . . . Total.	287·80	385.142	1.338

Ова окружія представляю новоприсаюжене у години 1833. краєве, али не са свимъ тачно. Одъ Подринскогъ одпао є азбуковачкій срезъ, а одъ Ужичкогъ „Старый Вла“; но кодъ Крушевачкогъ остао є срезъ истогъ имена, изъ узрока, што є и срезъ параћинскій у замену истога изъ рачуна изоставлѣнъ; ово є све збогъ тога учинѣно, што се точно не бы опредѣлити могло, кои є брой жителя у реченимъ земальскимъ одломцыма у години 1870.

было када правилный пописъ людства чинѣнъ ніе, већъ е онъ на основу извода изъ црквены протокола додаваюћій вышакъ роћены надъ умрлима пронаћенъ. У прочемъ велике погрешке и у томе израчунаваню нема. Искупимоли краеве старе и нове Србіе у купе, то получавамо слѣдеће прегледе:

Текући број. Numeros d' ordre.	Краеви. Contrées.	Површина квадратны миля. Superficie en milles carrés.	Број жителя. Nombre d' habitants.	Односно людство. Population relative.
	у години 1833. — en 1833.			
1.	Стара область . . Territoire ancien.	503·20	491.162	973
2.	Нова область. . . Teritoire nouveau.	287·80	186.975	654
	Свега . . . Total.	791·00	678.137	857
	у години 1870. — en 1870.			
1.	Стара область . . Territoire ancien.	503·20	909.113	1.807
2.	Нова область. . . Territoire nouveau.	287·80	385.142	1.338
	Свега . . . Total.	791·00	1,294.255	1.636

Овай сведеный прегледъ стары и новы краева Србіе показуе врло ясно, како су окружія подъ управомъ србскомъ одъ 1815. до 1833. стаявша у овой последньой, приликомъ брояня становничества, по 973 душа на ед-

ной квадратной мильи имала докле нова текъ исте године исподъ турскогъ господства одтргнута више одъ 654 имала нису. У овой разлицы найвѣрніе се огледа плодъ народне владе надъ туђинскомъ; предпоставимоли пакъ, да е на старомъ земльишту 1000 душа одсеком становало, онда на новомъ више одъ 673 нађено ніе, дакле едва две трећине оногъ броя.

После тридесетъ и седамь година стара окружія показаше 1807. душа на свакой мильи а нова 1338, дакле опетъ знатно манѣ. Међу тимь признати се доиста мора, да су новодобивени краеви донекле претрпљену штету у людству за речено време накнадили, еръ на 1000 душа у старимъ окружіяма брояно е у години 1870. у новимъ не као оно 1833. године само по 673, већъ по 740 душа, дакле у мѣсто трећине као пре, сада недостае само една четвртина пакъ да се оба предѣла у томъ погледу подпуно изравнаю. У старымъ окружіяма растило е людство на 100.000 жителя годишнѣ са 1613 глава а у новимъ и са 1871 глава годишнѣ, у временику одъ 1833. до 1870. лѣта.

До сада смо статистично испитивали премамильну наслѣность само нашегъ отечества у ужимъ и пространіимъ своимъ границама, и дознали смо велику разлику у томъ погледу међу поединимь нѣговимъ окрузима. Садъ ћемо у слѣдећой скрижали представити подобна одношеня и за све државе наше части свѣта, еръ тако су само научна испитиваня на своимъ мѣсту а иначе остаю едностранa и манѣ понятна. Обште е призната политична истина, да се донекле у степену премамильне населѣности и висина станя образоватности огледа, съ врло редкимъ изузетцыма за оманѣ краеве. Коме н. п. неће бити

познато, да Белгія, Саксонска и Ломбардія у сваковрстномъ дружственомъ одношаю похвално мѣсто у европскоій породицы заузимаю, докле є Шпанія іоштъ и сада сажаленя достойно земльиште, али на овоме нестаную іоштъ ни сада 2.000 душа на єдной квадратной мильи, докле гореизчислѣни краєви скоро петъ пути ячу премамильну населѣность одъ речене землѣ имаю.

Скрижаль густине людства у европи.
Tableau de la densité de la population en Europe

Текуће брой. Numeros d' ordre.	Државе. États.	Површина у квадрат. миляма. Superficie en milles carrés géographiques.	Людство — Population.		Премамильна населѣность. Population relative.
			године. année.	Брой — Nombre.	
1.	Белгія. . . Belgique.	535	*1868.*	4,961.644	9.275
2.	Холандска Pays-Bas.	643	*1869.*	3,852.028	5.987
3.	Вел. Британ . Gr. Bretagne.	5.[illegible]39	*1871.*	31,465.480	5.480
4.	Италія . . . Italie.	5.377	*1869.*	2[illegible],480.430	4.934
5.	Нѣмачка . Allemagne.	9.957	*1867.*	40,465.142	4.265
6.	Француска . France.	9.592	*1866.*	36,469.094	3.802
7.	Швайцерска Svisse.	752	*1870.*	2,670.345	3.551
8.	Аустрія . . . Autriche.	11.27[illegible]	*1869.*	35,951.912	3.190
9.	Данска. . . Danemark.	694	*1870.*	1,783.565	2.569

	Исландъ. . . Islande.	1.894	*1870.*	75.909	40
10.	Португалска . Portugal.	1.684	*1863.*	4,188 420	2.427
11.	Шпанія . . . Espagne.	9.207	*1868.*	16,744.052	1.816
12.	Румунска . . Roumanie.	2.197	*1859.*	3,861.437	1.758
13.	Грчка. . . Grèce.	910	*1870.*	1,457.894	1.609
14.	Турска . Turquie.	6.303	*1867.*	8,000.000	1.270
15.	Црна Гора . Monténégro.	80	*1863*	100.000	1 250
16.	Русія . . . . Russie.	98.666	*1865.*	80,000.000	816
17.	Шведска . Svède.	8.020	*1869.*	4,158.757	518
18.	Норвешка . . Norvège.	5.751	*1866.*	1,712.628	298
	Свега . . **Total.**	179.274	—	304,298.737	1.697
19.	Србія. . . Serbie.	791	*1870,*	1,294.255	1.636

У овомъ прегледу споене су нѣке оманѣ државице са пограничнымъ већимъ ради удобнієгъ сравненя, и ако су државоправно сматране независне. Тако су Италіи причислѣни: република Сан-Марино и княжество Монако; — Холандской: велико войводство Луксенбург; — Аустріи: княжество Лихтенштайнъ; — и Шпаніи: република Андора. Кодъ Нѣмачке ушли су сви делови саданѣгъ нѣмачкогъ савеза подъ игемоніомъ кралѣвства Пруске стоећи.

Познато є, да є наша часть света, по просторной величини, међу своимъ другарицама четврта на реду; само є Аустралія іоштъ маня одъ нѣ. Односно пакъ целокупногъ людства она є друга на брою, почемъ ю у томъ погледу само колевка рода човечскогъ, Азія, надмашева. Найпосле што се густине становничества тиче, она запрема прво мѣсто међу свима, имаюћій два путъ ячій размѣрь и одъ саме Азіє, а съ тиме се потврђує и гореспоменута истина, да є у ньой и образованость на найвишемъ степену савршенства.

Сва Европа са Србіомъ заедно брои у округломъ числу површину одъ 180.000 квадратны миля, на коіой до 305 миліона душа станую. Премамильна населѣность испада по томе око 1.700 душа за сваку милю. Србія посебно неимаюћій више одъ 1.670 душа односно населѣности показує неоспарно, да се іоштъ не налази на равной културной равнотежи са другима сажительима Европе.

Кралѣвство Белгія, узето као независно политично тѣло, найяче є у цѣлой Европи населѣно; брои преко 9.000 душа на свакой мильи. За ньимъ долази кралѣвство Холандско са 6.000 душа. На противположеномъ краю стоє сдружена скандинавска кралѣвства: Шведска и Норвежка, одъ кои прво текъ 500 а друго єдва 300 душа на свакой мильи има. Међу тимъ што се оба ова края тиче, а не манѣ и саме Русіє, примѣтити валя, да у ньима много пустара налази се, не само у предѣлима ладногъ пояса земнога круга, већъ и на десетъ степеній сѣверне ширине и исподъ овога гдѣ є царство растенія због прекомѣрне зимне ладноће и недовольне летнѣ топлоте, коє у истомъ владаю, тако клима за производ-

ство неспособна, да нити люди нити кућевна стока у истимъ у великимъ брою становати могу. Да би дакле истини више одговараюћу населѣность речены предѣла постићи могли, нужно є, да ньине неплодне краєве одъ цѣлогъ ареала одузмемо и само остатакъ у целокупный брой жителя раздѣлимо, те у количнику премамильну населѣностъ дознамо.

У Русіи су губерніє: Архангелска съ новомъ земльомъ Олонецка и Вологдска 25.944 квадратны миля велике, а у Финланду окружіє Улеаборгъ брои 3.098 квадратны миля, коє броєве одъ целе површине рускогъ царства у Европи кадъ одузмемо, получавамо само 69.624 квадратны миля уместо горньій 98.666. — У Шведской треба одузети окружія: Емтландъ, Вестерботенъ и Норботенъ са 3.939 квадратны миля цѣле површине истога кралѣвства пакъ онда имамо само 4.081 квадратны миля, на коємъ земльишту Шведи поглавито станую. Тако исто и у Норвежкой има окружіє Тромсе 2.007 квадратны миля све неплодне земльѣ, коє одъ цѣлога ареала одузето дає само 3.744 квадратны миля за обытаваный край. — И островъ Исландъ, поъ владомъ Данске стоєћій, само є єдна велика пустара, коя є преслабо населѣна нити ће икада много яче быти, докле годъ плодногъ земльишта и изванъ нѣ у свѣту нала, зило се буде.

Неодузимаюћій дакле никако одъ главны броєва становничество речены пустара добивамо у следећой скрижали вѣрніє податке премамильне населѣности како специялно изчислѣны држава тако исто и цѣле наше части свѣта. Но осимъ купа самосталны држава ніє излишно да дотичне податке и областій оны држава изложимо съ

коима непосредно граничимо или кои су намъ по езику сродни, а та су: Рватска са Славоніомъ, Военa граница и Далмація у Аустрій; вилаети: Босна и Бугарска у Турской.

Текући број. Numeros d' ordre.	Државе. Etats.	Површина у квадрат. миљама. Superficie en milles carrés géographiques.	Людство — Population.		Премамиљна насељеност. Population relative.
			Године année.	Број — Nombre.	
1—15.	Већій д. Евр. Majeure partie de l' Europe.	64.943	—	218,427.352	3.352
16.	Русія. . . . Russie.	69.624	*1863.*	80,000.000	1.140
17.	Шведска Svède.	4.081	*1869.*	4,158.757	1.019
18.	Норвежка. . Norvège.	3.744	*1866.*	1,712.628	457
Цѣла Европа. . . Europe entière.		**142.392**	—	**304,298.737**	**2.137**
	Области. Provinces.				
1.	Рват. и Слав. Croit. et Slav.	350	*1869.*	980.000	2.800
2.	Военa Гран Front. milit.	6.0	*1869.*	1,200.391	1.968
3.	Далмація. Dalmatio.	232	*1869.*	442.796	1.910
.	Босна. Bosnie.	1.100	*1867.*	1,320.000	1.220
5.	Бугарска . Bulgarie.	1.460	*1867.*	1,737.000	1.190

Предстоећа скрижалъ учи насъ, да є за обитаванѣ способно земльиште рускомъ цару у Европи покорено онако велико као и ареалъ другы независны држава што є, само што є ово три путъ населѣніє одъ онога. Шведска стои у овомъ погледу са Русіомъ на єдной нози, али Норвежка при своимъ сманьиваню ипакъ намъ наймалолюдній край представля, текъ половину густине Русіє и Шведске. — По сведенимъ числима судеѣій наше отечество єдва $^1/_2\%$ величине Европе износи, а кодъ броя становничества испада размѣръ іоштъ и одъ овога маньій да є. Текъ на краю текуећегъ вѣка рачунаће Србія онако яку премамильну населѣпость као и Европа што ће ю имати, све ако ванредны политичны потреса у овой небуде.

Одъ оближиьи славенскій краєва Рватска са Славоніомь брои знатно ячу премамильну населѣность одъ Србіє, готово два путъ ячу, коє бы доиста и было, кадъ бы нешто проглашеный пописный резултатъ одъ 1,015.000 жителя у год. 1869. постигнутый за речене аустрійске области усвоити смели. Я мислимъ да є послѣдна цифра погрешна и высоко завіена, и ако на челу печатъ званичности носи, а скоро ће се видити ко погађа.

И Воєна аустрійскаграница а и Далмація имаю ячу односну населѣность одъ Србіє, али опетъ не Богъ зна какву; друге пакъ две нѣне посестриме, одређене да у близской будуѣности у ню се политично стопе, Босна и Бугарска, далеко манѣ народа на свакой квадратной мильи одъ нѣ броє, а и єсу одъ нѣ на нижемъ степену образованости. Србія є іоштъ пре двадесетъ година онолику населѣность имала, кою намъ сада речена два вилаєта показую.

Напослѣдку заключуемо овай чланакъ односно людства са слѣдећимъ прегледомъ, у коме є лѣтописно премамильна населѣность Србіє, у годинама у коима су дѣйствителни пописи людства чинѣни, ставлѣна, изузимаюћій само послѣдню 1870. годину у коіой є людство приближно пронаћено.

Напредованѣ людства Србіє по пописима. Progrès de la population en Serbie suivant les recensements.		
	людство — Population.	
године — Année.	свега — Total.	на єдной квадрат. мильи душа. Par mille carré géographique individus.
1833.	678.133	857
40.	828.895	1.048
43.	859.545	1.087
46.	913.160	1.154
50.	956.893	1.210
54.	998.919	1.263
59.	1,100.879	1 392
63.	1,133.647	1.433
66.	1,215.576	1.539
70.	1,294.255	1.636

Сходно заключеню међународногъ статистичногъ конгреса на реду шестогъ у Флоренцу, престолницы кралѣвства Италіє, у години 1867. држаногъ, имаю све владе пописе стоке тако удесити, да се они у исто доба предузму кадъ се и людство брои. Овогъ су се правила додуше многа статистична надлежательства и пре наведене препоруке точно држала, имаюћій резултате пописа стоке изъ оны исти времена кадъ и людства. И кодъ насъ є у Србій тако исто раћено у двема кадъ є людство

брояно, споменце у години 1859. и 1866; а и ове године, када се нареду десетый попис людства чиніо буде, брояће се равновремено и кућевна стока. Ова стои у свима земљама у извѣстномъ нѣкомъ размѣру къ людству и сачинява важну грану земльодѣлске радиности. У Србій посебно гаєнѣ стоке и данасъ є главно заниманѣ цѣлогъ жительства, кое се веѣъ и по томе обелоданює, што већа половина нашегъ заграничногъ извоза изъ нѣ се и изъ нѣни производа састои. Кадъ є дакле статистично важанъ моментъ изналазка густине населѣности людства, исто тако одъ не манѣ є користи дознати и по колико кога рода стоке у найближемъ сусѣдству са становничествомъ на свакой квадратной мильи брои се. Из следеће скрижали видиће се по колико є кое окружіє у обе године разне стоке брояло, а и то, по колико є глава одъ исте на сваку милю одпадало.

Преглед кућевне стоке у Србіи свега и односно.
Tableau des animaux domestiques en Serbie en nombre absolu et relatif.

Текуће број. Numeros d' ordre.	Окружія. Cercles.	число коня — Nombre de chevaux.			
		свега — total.		односно — relatif.	
		у години — en.			
		1859.	1866.	1859.	1866.
1.	Вар. Бѣоградъ. Ville de Belgr.	307	*663*	990	*2.139*
2.	Шабачко. . . Schabatz.	17.215	*17.148*	429	*428*
3.	Смедеревско. Smederevo.	4.251	*5.349*	172	*216*
4.	Валѣвско. . Vaglévo.	11.648	*10.944*	222	*209*

5.	Пожаревачко . Pojarevatz.	20.886	*13.918*	285	*190*
6.	Књажевачко. . Knajevatz.	7.798	*5.651*	256	*186*
7.	Бѣоградско. . Belgrade.	7.033	*6.827*	189	*185*
8.	Рудничко. . . Roudnik.	5.774	*5.315*	173	*159*
9.	Алексиначко . Alexinatz.	6.540	*4.362*	207	*139*
10.	Крагуєвачко . Kragouévatz.	6.092	*6.647*	121	*132*
11.	Подринско. . Podrigne.	4.832	*4.148*	1[illegible]2	*131*
12.	Краинско. . . Kraïna.	7.805	*7.188*	136	*125*
13.	Чачанско. . . Tchatchak.	6.06[illegible]	*6.238*	119	*122*
14.	Ужичко. . . Oujitzé.	14.161	*12.852*	131	*119*
15.	Црнорѣчко. Cerna-Réka.	6.047	*4.137*	162	*111*
6.	Ягодинско. . Yagodina.	3.286	*2.758*	115	*97*
17.	Ћупрійско. . Tchouprïa,	4.159	*3.198*	115	*89*
18.	Крушевачко. . Krouchevatz.	5.989	*5.642*	90	*84*
	Свега . . . Total.	139.900	122.985	177	156

Текући број. Numeros d' ordre.	Окружія. Cercles.	число говедій — Nombre de bestiaux.			
		свега — total.		односно — relatif.	
		у години — en.			
		1859.	1866.	1859.	1866.
1.	Вар. Бѣоградъ. Ville de Belgr.	466	*811*	1.503	*2.616*
2.	Вѣоградско. Belgrade.	55.199	*52.393*	1.485	*1.406*
3.	Шабачко. Schabatz.	59.473	*56.059*	1·483	*1.398*
4.	Смедеревско Smederevo.	33.838	*33.956*	1.365	*1.371*
5.	Рудничко. Roudnik	39.083	*44.920*	1.168	*1.342*
6.	Крагуєвачко Kragouévatz.	54.096	*60.897*	1.078	*1.213*
7.	Валѣвско. Vaglévo.	62.539	*61.648*	1.192	*1.175*
8.	Ягодинско Yagodina.	36.151	*33.585*	1.263	*1.173*
9.	Пожаревачко Pojarevatz.	87.308	*68.933*	1.190	*940*
10.	Алексиначко Alexinatz.	36.643	*27.952*	1.162	*886*
11.	Чачанско. Tchatchak.	43.867	*44.752*	861	*878*
12.	Княжевачко. Knajevatz.	28.605	*25.816*	941	*849*
13.	Црнорѣчко. Cerna-Réka.	44.779	*29.823*	1.203	*803*
14.	Подринско. Podrigné.	24.947	*25.958*	786	*802*
15.	Ћупрійско. Tcnouprïa.	35.857	*26.468*	991	*732*

16.	Крушевачко. . Krouchevatz.	51.738	*47.820*	774	*716*
17.	Краинско. . Kraïna.	44.019	*37.825*	776	*659*
18.	Ужичко. . . . Oujitzé.	64.084	*61.809*	593	*571*
	Свега . . . Total.	802.692	741.425	1.015	937

Текући број. Numeros d' ordre	Окружія. Cercles.	Број свиня — Nombre de cochons.			
		свега — total.		односно — relatif.	
		у години — en.			
		1859.	1866.	1859.	1866.
1.	Вар. Бѣогр. . Ville de Belgr.	547	*456*	1.765	*1.471*
2.	Смедеревско . Smederevo.	171.545	*101.233*	6.923	*4.086*
3.	Шабачко . Schabatz.	223.441	*162.385*	5.572	*4.050*
4.	Крагуєвачко . Kragouévatz.	198.246	*144.622*	3.940	*2.881*
5.	Валѣвско . Vaglévo.	179.841	*149.217*	3.429	*2.845*
6.	Бѣоградско . Belgrade.	184.894	*100.287*	4.973	*2.697*
7.	Рудничко. Roudnik.	88.318	*78.204*	2.640	*2.338*
8.	Ягодинско. . Yagodina.	71.601	*59.348*	2.502	*2.074*
9.	Подринско. . Podrigné.	62.133	*57.445*	1.956	*1.809*
10.	Пожаревачко. Pojarevatz.	189.291	*123.876*	2.581	*1.690*

11.	Ћупрійско. . Tchouprïa.	86.763	*52.933*	2.399	*1.463*
12.	Алексиначко . Alexinatz.	59.960	*41.529*	1.901	*1.317*
13.	Чачанско. . Tchatchak.	40.837	*42.316*	801	*830*
14.	Крушевачко . Krouchevatz.	57.543	*49.330*	859	*738*
15.	Црнорѣчко Cerna-Réka.	34.346	*25.742*	923	*692*
16.	Княжевачко . Knajevatz.	23.078	*20.588*	759	*677*
17.	Краинско. . Kraïna.	53.374	*35 424*	929	*616*
18.	Ужичко. . . Oujitzé.	48.595	*46.229*	450	*428*
	Свега . . . Total.	1,774.348	1,291.164	2.243	1.632

Текући број. Numeros d' ordre.	Окружія. Cercles.	Число оваца — Nombre de moutons.			
		свега — total.		односно — relatif.	
		у години — en.			
		1859.	1866.	1859.	1866.
1.	Вар. Бѣогр. . Ville de Belgr.	1.987	*1.784*	6.410	*5.755*
2.	Смедеревско . Smederevo.	148.986	*148.258*	6.012	*5.963*
3.	Ћупрійско. Tchouprïa.	144.659	*197.390*	4.000	*5.457*
4.	Пожаревачко. Pojarevatz.	373.660	*387.614*	5.094	*5.284*
5.	Княжевачко . Knajevatz.	118.743	*160.141*	3.905	*5.266*

6.	Алексиначко . Alexinatz.	115.711	*147.466*	3.669	*4.676*
7.	Крагуевачко . Kraguévatz.	101.519	*227.429*	4.012	*4.531*
8.	Ягодинско . . Yagodina.	106.127	*124.597*	3.708	*4.354*
9.	Црнорѣчко . Cerna-Réka.	167.759	*149.056*	4.507	*4.005*
10.	Бѣоградско . Belgrade.	170.914	*148.680*	4.597	*3.999*
11.	Рудничко . . Roudnik.	80.164	*120.104*	2.396	*3.589*
12.	Валѣвско . Vaglévo.	153.489	*153.605*	2.926	*2.928*
13.	Шабачко . . Schabatz.	97.060	*97.985*	2.420	*2.443*
14.	Краинско. Kraïna.	152.387	*136.753*	2.651	*2.379*
15.	Подринско. Podrigné.	66 199	*71.567*	2.084	*2.252*
16.	Крушевачко . Krouchevatz.	67.442	*136.187*	1.009	*2.038*
17.	Чачанско . . Tchatchak.	52.953	*88.660*	1.039	*1.739*
18.	Ужичко . . Oujitzé.	165.699	*180.034*	1.533	*1.665*
	Свега . . . Total.	**2,385.448**	**2,677.310**	**3.016**	**3.385**

Текући број. Numeros d' ordre.	Окружија. Cercles.	Число кошница. — Nombre de ruches.			
		Свега — Total.		односно — relatif.	
		угодини — en			
		1859.	1866.	1859.	1866.
1.	Вар. Београдъ. Ville de Belgr.	102	*343*	329	*1106*
2.	Смедеревско . Smederevo . .	12630	*8656*	506	*350*
3.	Шабачко . . Sabatz . . .	12387	*12041*	309	*300*
4.	Бѣоградско . . Belgrade . .	14084	*10906*	395	*293*
5.	Ягодинско . . Yagodina . . .	8496	*7407*	297	*259*
6.	Валѣвско . . . Vaglévo . . .	14216	*10013*	271	*191*
7.	Крагуевачко Kragouévatz .	13602	*8785*	271	*175*
8.	Рудничко . . Roudnik . .	5355	*5752*	160	*172*
9.	Ћупрійско . Tchoupria. . .	7730	*6161*	214	*170*
10.	Подринско . . Podrigné . . .	6090	*4446*	192	*140*
11.	Пожаревачко . Pojarevatz . .	19033	*9512*	260	*130*
12.	Алексиначко . Alexinatz. . .	7418	*3100*	235	*98*
13.	Княжевачко. . Knejevatz . . .	6833	*2965*	225	*97*
14.	Крушевачко . Krouchevatz .	10002	*5493*	150	*82*

15.	Чачанско . . Tchatchak.	4082	*3430*	80	*67*
16.	Црнорѣчко. . Cerna-Reka.	8591	*2130*	231	*57*
17.	Ужичко . . . Oujitzé. . . .	7647	*5387*	71	*50*
18.	Краинско. . Kràina	783[illegible]	*2625*	136	*46*
	Свега . . . Total.	**166.737**	**106.452**	**211**	**134**

Текући број. Numeros d' ordre.	Окружія Cercles.	Число — Nombre de			
		Плугова — Charrues		Кола — Voitures.	
		Свега — total.	односно — relatif.	Свега — total.	односно relatif.
		у години 1866. — en 1866.			
1.	Вар. Бѣоградъ Ville de Belgr.	70	*226*	623	*2.010*
2.	Смедеревско. Smederevo.	3.557	*144*	8.296	*335*
3.	Пожаревачко. Pojarevatz.	7.8_7	*107*	21.053	*287*
4.	Ягодинско . Yagodina.	3.320	*116*	7.640	*267*
5.	Шабачко . . Schabatz.	3.291	*82*	10.571	*259*
6.	Бѣоградско . Belgrade.	3.975	*107*	9.077	*244*
7.	Ћупрійско . . Tchoupria.	3.389	*94*	7.497	*207*
8.	Княжевачко . Knejevatz.	3.571	*117*	6._2_	*205*
9.	Крагуєвачко .	5.170	*103*	10 248	*204*

	Kragouévatz.				
10.	Алексиначко. Alexinatz.	3.204	*102*	6.194	*196*
11.	Црнорѣчко . Cerna-Réka.	3.873	*104*	6.896	*185*
12.	Краинско . . Kraïna.	3.835	*67*	9.368	*163*
13.	Валѣвско . Vaglévo.	4.044	*77*	8.129	*157*
14.	Рудничко . . Roudnik.	3.938	*118*	4.258	*127*
15.	Подринско . Podrigné.	2.631	*83*	2.189	*69*
16.	Крушевачко . Krouchevatz.	4.151	*62*	5.100	*76*
17.	Чачанско . . Tchatchak.	3.136	*62*	2.661	*52*
18.	Ужичко . . . Oujitzé.	4 970	46	1.329	*12*
	Свега . . . Total.	67.952	86	127.151	161

Становничество Србіе занима се одъ памтивека поглавито са сточарствомъ и ово му найобылніи помоћныи источникъ у нѣговой народной привреди подае. Коньи се употреблюю обычно за удобность путованя жителя а манѣ за подвозъ, зато ій размѣрно и нема много; Говеда се веѣъ у веѣемъ брою одгаиваю, єръ су нужна како за польске разновидне радове тако исто и за рану народа а и извозе се преко свію земальскій граница; — са Свиняма є Србія односно къ людству и земльишту іоштъ и найбогатіи край на свету, и оне се рѣшително за извозну трговину у западну Европу пате, а налазе

евтино и брзо поприште своє у пространимъ растовимъ и буковнымъ жиропаћама наше Шумадіє; — съ Овцама є Србія такоће врло богата, коє се више за израну и одећу становничества нежели за извозъ негую; — найпосле ніє она ни са Козама оскудна, єръ се оне негую у кршовитимъ и врлетнимъ странама у коима овце, збогъ суровіє климе и иршавіє паше, свой обстанакъ у опасностъ доводе.

Простране и іоштъ слабо людствомъ населѣне територіє знатно олакшаваю ньинимъ становницима подизанѣ кућевне стоке, поглавито зато, што ови поглавито сочне пашняке за лако и брзо своє успеванѣ потребує. Међу тымъ и ово условіє има такоће извѣстны свои граница: єръ за гаєнѣ многобройне стоке изискує се и великій брой стадара: говедара, овчара, свиняра и козара. Примѣћава се наочигледъ готово свуда, да броєви крупне стоке, као што су: коньи и говеда паралелно са жительствомъ расту, докле ситна бела стока: овце и козе, за своє напредованѣ простране утрине и угаре безусловно изискую. Свинѣ стоє у овомъ погледу у средини, али ипакъ и ньино є одгаиванѣ найнапредніє у предѣлима са жироородним горама обилуюћимъ.

У Србіи найгушће су Коньи настанѣни онде гдѣ и люди: у окружіима шабачкомъ и смедеревскомъ, кои су цѣлой земльи са равницама найпретежніи. У крушевачкомъ пакъ, гдѣ и онако мало света станує и гдѣ су честе врлети, има ій іоштъ и найманѣ.

Говедіи такоће у првоименована два окружія найвише има а тако исто и у бѣоградскомъ, поглавито збогъ главногъ града землѣ истогъ имена, кои преко 6.000

комадій говедій преко године заколѣ и поеде, а найманѣ у слаболюдниимъ окружіима: ужичкомъ и крушевачкомъ.

И са свинима од иста она окружія — съ погледомъ на просторъ землѣ — найбогатія, коя су и са коньима и говедима, па после ньи долазе правилнимъ редомъ шумадински краеви; найсиромашній е пакъ ужичкій край у комъ мало или готово и нимало жиородне горе нема.

Са овцима обылуе равница долнѣ Мораве, гдѣ се и иначе найяче богатство стиче због велике природне плодности земльишта, а та су: смедеревско, ћупрійско и пожаревачко: у колико е оно пакъ оскудніи у толико е и манѣ у стаию белу стоку да подиже, куда спадаю окружія: ужичко, чачанско и крушевачко.

Козе стануию нарочито у тимочкомъ краю — гдѣ свинѣ ране за запатъ и гоенѣ немаю — а много ій се манѣ у Шумадій налази, еръ се последнѣ съ већомъ користи у ньой подижу. Шабачко већиномъ равно окружіе, имаћій притомъ много крупне стоке и премного свиня, нема нужде да и ситну стоку пати, кое осимъ тога ни за извозъ тамо на своимъ месту нису.

Зачудо е да се и Кошница у онимъ краевима Србіе у найвећемъ брою налази, у кое и найвише новаца долази, — посластице изъ меда правлѣне тражиће наичешће новчани люди, — а у найманѣмъ има ій у онимъ окружіима у коима жительи или найтеже до новаца доспеваю, као што су наше Ере, или гдѣ е друго уживаће средство, вино, а не медъ више ценѣно.

Са земльиштемъ плодни, густо населѣни и већиномъ равни краеви имаћеду и у справама за само производство као и за плодова превозъ, — у плуговима и ко-

лима — бройно надмоћіе, спрамъ предѣла редко населѣны, брдовиты и са неродним слоиштемъ. У врсту први спадаю оружія: смедеревско, пожаревачко и шабачко, а у ону последню: ужичко, чачанско и крушевачко.

Разгледавши премамильну населѣность поредъ людства и саме кућевне стоке у поединимъ окружіяма Србіе, коя се съ онимъ равновремено брои, и знатну часть нѣговогъ заниманя пакъ и тековине сачинява прелазимо садъ и на испитиванѣ изъ свію другій држава Европе, изъ кои су подобны податцы прикуплѣни и явности предати. У следећимъ скрижалима изведени су прегледи: коня, говедій, свиня, оваца и коза изъ найновіи пописны година. Примѣтити притомъ треба, да су сѣверни прередко людствомъ населѣни краеви: Русіе, Шведске, Норвежке и Данске изъ рачуна површине земльишта изоставлѣни и овай е на познату величину сведенъ, као што е и кодъ премамильне населѣности людства учинѣно. Просторъ пакъ Босне и Бугарске увеличанъ е са 220 квадратны миля, изъ кои е санцакъ Нишкій саставлѣнъ, спадавши до 1869 године подъ Бугарску а одъ ове дошавши подъ управу Валіе одъ Старе Србіе са столицомъ у Призрену. Неимаюћій брой стоке изъ Тунавилаета (Бугарске) по санцацима, као што га изъ Босне имамо, већъ само цѣлокупный за сву областъ нисмо могли ни дотичный на Нишкій санцакъ спадаюћій брой стоке ни одузети одъ обштега на сву Бугарску односећегъ се.

Преглед кућевне стоке у Европи свега и односно.
Tableaux des animaux domestiques en Europe en nombres absolus e relatifs.

Текући број. Numeros d' ordre.	ЗЕМЉЕ. PAYS.	Године.	Број коња. — Nombre de chevaux.	
			свега. — Total.	односно — relatif.
1.	Белгија . . . . Belgique.	*1856.*	277.311	518
2.	Холандска . . . Pays-Bas.	*1865.*	273.692	426
3.	Француска . . France.	*1866.*	3,857.385	391
4.	Вел. Британија. Grde.-Brétagne.	*1868.*	2,142.757	373
5.	Немачка . . . Allemagne.	*1867.*	3,265.295	337
6.	Аустрија . . . . Autriche.	*1857.*	3,438.567	305
7.	Италија. . . . . Italie.	*1866.*	.,427.263	265
8.	Влашка . . Moldo-Valachie.	*1859.*	513.739	234
9.	Русија. . . . . Russie.	*1856.*	16,172.749	232
10.	Иберс. Полуостр. Penins. iberique.	*1865.*	1,781.524	164
11.	Швајцерска. Svisse.	*1866.*	105.668	141
12.	Грчка . . . . . Grèce.	*1865.*	111.235	123
13.	Сканд. земље. . Pays scandinaves	*1865.*	935.219	109
14.	У Европи . . . En Europe.		94,060.573	691

	У Србіи. . . En Serbie.	*1866.*	122.985	156

Текући број. Numeros d' ordre.	ЗЕМЉЕ. PAYS.	ЧИСЛО ГОВЕДІЙ — Nombre de bestiaux. Свега — Total.	односно — relatif.
1.	Белгія . . . . . Belgique.	1,257.649	2.351
2.	Холандска . . . . Pays-Bas.	1,384.238	2.153
3.	Велика Британія . . Grande-Bretagne.	9,083.416	1.582
4.	Нѣмачка . . . . . Allemagne. .	14,868.286	1.535
5.	Швајцарска. . . . . Svisse.	992.895	1.320
6.	Француска. . . . . France.	12,733.188	1.291
7.	Влашка . . . . . Moldo-Valachie.	2,750.132	1,252
8.	Аустрія . . . . . Autriche.	13,436.630	1.192
9.	Италія . . . . . Italie.	3,939.515	733
10.	Скандинавске земљѣ. Pays scandinaves.	4,326.754	507
11.	Русія. . . . . Russie.	25,618.406	367
12.	Иберскій Полуостр. Péninsule ibérique.	3,431.987	315
13.	Грчка. . . . . Grèce.	337.477	261
	У Европи. En Europe.	94,302.394	691
14.	У Србіи . . . . . En Serbie.	741.425	937

Текући број. Numero d' ordre.	ЗЕМЉЕ. PAYS.	БРОЈ СВИЊА — Nombre de cochons.	
		Свега — Total	односно — relatif.
1.	Белгія . . . . . Belgique.	458.418	856
2.	Нѣмачка . . . . . Allemangne.	7,612.318	785
3.	Италія . . . . . Italie.	3,996.442	743
4.	Аустрія . . . . . Autriche.	7,807.242	693
5.	Француска . . . . France.	5,889.624	597
6.	Холандска . . . . . Pays-Bas.	366.680	570
7.	Велика Британія . . Grande Bretagne.	3,189.167	555
8.	Влашка . . . . . Moldo-Valachie.	1,088.737	496
9.	Иберскій Полуостр. Péninsule ibérique.	5,178.588	476
10.	Швајцерска . . . . Svisse.	304.191	406
11.	Русія . . . . . Russie.	10,180.527	146
12.	Скандинавске земљѣ. Pays scandinaves.	857.674	101
13.	Грчка . . . . . Grèce.	55.776	61
	У Европи . . . . En Europe.	46,985.354	345
14.	У Србіи . . . . . En Serbie	1,291.164	1.632

Текући број. Numeros d' d' ordre.	ЗЕМЉЕ PAYS	БРОЈ ОВАЦА — Nombre de moutons.	
		Свега — Total	односно — relatif.
1.	Велика Британија Grande-Bretagne.	35,607.813	6.203
2.	Француска . . . . France.	30,386.233	3.082
3.	Нѣмачка . . . . . Allemagne.	29,071.090	3.000
4.	Иберскій Полуостр. Péninsule ibérique.	24,688.787	2.268
5.	Влашка . . . . . Moldo-Valachie.	4,824.900	2.198
6.	Грчка . . . . . Grèce.	1,892.131	2.080
7.	Италија . . . . . Italie.	9,584.972	1.782
8.	Холандска . . . . . Pays-Bas.	954.710	1.485
9.	Аустрија . . . . . Autriche.	15,407.602	1.367
10.	Белгија . . . . . Belgique.	583.485	1.091
11.	Русија . . . . . Russie.	47,312.533	681
12.	Скандинавске земљѣ . Pays scandinaves.	5,168.741	606
13.	Швајцерска . . . Svisse.	445.400	594
	У Европи . . . . . En Europe.	206,928.396	1.514
14.	У Србији . . . . . En Serbie.	2,677.310	3.385

Текући број. Numeros d' ordre.	ЗЕМЉЕ PAYS	БРОЈ КОЗА — Nombre de chèvres.	
		Свега — Total	односно — relatif.
1.	Грчка . . . . . Grèce.	2,3. 1.787	2.628
2.	Италија . . . . . Italie.	3,072.858	571
3.	Иберскій Полуостр. Péninsule ibérique.	5,466.051	502
4.	Швајцерска . . . . Svisse.	374.481	498
5.	Холандска . . . . . Pays-Bas.	136.894	218
6.	Нѣмачка . . . . . Allemagne.	2,024.330	209
7.	Белгија . . . . . Belgique.	110.000	206
8.	Влашка . . . . . Moldo-Valachie.	423.077	192
9.	Француска. . . . . France.	1,679.9 8	170
0.	Аустрија. . . . . Autriche.	1,019.531	91
11.	Скандинавске земљѣ . Pays scandinaves.	576.270	67
12.	Велика Британија. Grande-Bretagne.	190.42.	33
13.	Русија . . . . . Russie.	1,402.737	20
	У Европи. . . . . En Europe.	18,870.383	138
14.	У Србіи . . . . . En Serbie.	451.249	570

Горе е доказано, да су Белгія и Холандска найнаселѣніи краєви у Европи, па подобно повторава се и кодъ крупне стоке; коня и говедіи оба кралѣвства у найвеѣемъ брою на єдной квадратной мильи брою. Найреѣе су пакъ коньи настанѣни у ладнимъ предѣлима три скандинавска кралѣвства: у Данской, Шведской и Норвежкой. Са житнимъ производствомъ, услѣдъ прекомѣрне летнѣ жеге, оскудни южни краєви Европе: Грчка и Иберія, найманый брой говедій на свакой мильи имаю.

После Белгіє, Нѣмачка найгушѣу населѣность у свиняма има, коє се тамо у место жира са кромпиромъ крме, кои врло обылно раѣа; — Грчка є пакъ са Скандинавіомъ у томе найоскуднія, гдѣ нитъ єдногъ нити другогъ рода крма ни за нужду нема.

Са неизмѣрнымъ ливадама и пашама снабдѣвена велика Британія, веѣъ поради своє вунепе индустріє, многобройна стада оваца нѣгує, у чему іой и Французска са Нѣмачкомъ изъ далека слѣде, а пустарама, єзерима и ледняцыма препунѣне Швайцерска и Скандинавія заузимаю последнѣ мѣсто, єръ овца є нѣжно створенѣ, коє непогоду лако неподноси.

Грчка са своимъ, свакогъ скоро питателногъ растѣнія лишенымъ, голымъ стѣнама изобилує козама, задоволяваюѣіи се найудніомъ пашомъ као и мазге и магарцы, те съ тога одъ сва три рода стоке саразмѣрно найвише и има; ладна пакъ на сѣверу а на югу безлужна Русія найслабіи брой коза показує на простору иначе пашама преобылнымъ.

Осимъ гореизложены држава по меѣународномъ

праву у редъ независни спадаюћій ставлямо у следећимъ скрижалима и оне славенске области Аустріе и Турске, са коима се Србія граничи и кое смо статистично изближе познати свакояко дужни. Те су: Рватска са Славоніомъ, Воєна Граница и Далмація у Аустріи и Босна са Вугарскомъ у Турской. У истима наћена є у дотичнымъ годинама кућевна стока у следећимъ броєвима а и премамильна ньина населѣность была є у изведенимъ размѣрима.

Године 1869. вило є свєта — en 1869. ily a eu				
Родови стоке — Especes de bestiaux.	У Хрватскоj и Славоніи. en Croitie et Slavonie.	у Воєноіи граници — en Frontières militaires.	у Далмациj. en Dalmatie.	у босни и вугарскоj. en Bosnie et Bulg.
Коня . . . Chevaux.	130.359	197.809	24.686	391.244
Говедіи . . Betails.	356.622	432.979	83.808	1,609482
Свиня . . Cochons.	417.096	491.323	26.134	876.205
Оваца . . . Moutons.	194.668	982.711	675.0. 0	7,590400
Коза . . . Chèvres.	28.781	133.281	280.377	
На єдной квадратной географичной милья — Par mille careé géographique.				
Коня . . . Chevaux.	372	324	106	142
Говедій. . Betails.	1.019	710	316	583
Свиня . . . Cochons.	1.192	805	113	317

Овацъ . . . Moutons.	556	1.611	2.909	2.750
Коза . . . . Chèvres.	82	219	1.208	

Успоредѣующій прегледе пописа стоке као и ове премамильну населѣность са подобнымъ податцыма за Србію важеѣимъ постизавамо следующе занимльиве народнопривредне послѣдке.

На земльишту нашегъ отечества нестанує онолико коня колико иначе у Европи, а позната є и та истина, да су они, што се качестви тиче, горій но и гдѣ. Ово є тужный появъ за свакогъ родолюба нарочито войничкогъ реда, єръ народъ са брзимъ и многимъ коньима служеѣи се, може не само у пробитачнымъ приликама пространa завоєваня чинити, — а тай позывъ ими Србія има илъ ни єдна земля, — веѣъ и нападающегъ непріятеля съ веѣимъ успѣхомъ поражавати но кадъ само пѣшачи. — И у Рватской и воєной границы такоѣе више коня има но у насъ, у Босни и Бугарской исто скоро толико, а у неплодной Далмаціи много манѣ.

Са говедима Србія бройно знатно болѣ стои, и ако се она, што се качества тиче, са онима у Европи мѣрити немогу. У насъ є она на брою яча, него и у Босни и у Бугарской, него и у воєной границы и Далмацій, само што ю Рватска у томъ надвишава.

Наше земльиште, као што смо чешѣе наговестили, прикрилює знатнія стада свиня но ма чіє друго, у Турской ій изъ вѣрозаконскій узрока неможе засада много ни быти, а збогъ неплодности земльишта ни у Далма-

ціи; Рватска пакъ са Военомъ границомъ ньима изобилю и у економномъ реду обе одма за Србіомь долазе.

И съ погледомъ на стада оваца Србія се поносити може, еръ ю само Енглезска у томе претиче а Нѣмачка и Французска на близу стое, па и сама Босна и Бугарска нису са ньомъ на равной паралели. Одъ све друге врсте стоке мало имаюћа Далмація, подобно Грчкой, доста оваца пати, споріе іой у томъ обзиру Военa граница слѣди, али Рватска са Славоніомъ съ овцама оскудніе су но што е и многолюдна Европа. У собственой Рватской манѣ оваца има но ма у комъ предѣлу было Аустріе было Европе.

Найпосле и ако е у последнѣ доба великій брой коза изъ польске наше привреде истреблѣнъ, ипакъ ове стоке доста у насъ има. Кршовита и неплодна Грчка као и Далмація што е, у томъ е сравненю надмашую, а у Црной Гори брой ньинъ мора да е веће́й но све остале стоке што е, судеће́й по податцима изъ Ерцеговине званично прибратимъ.

У Бѣограду у мѣсецу Марту 1871. године

ФИНАНСИЈЕ И НАРОДИ

у

три књиге.

Извори:

M. Le Mis D' Audiffret. — Système financier de la France. 3 edt. Paris, 1864.

Dr. Carl Ritter von Hock. — Die Finanzverwaltung Frankreichs. Stuttgart und Augsburg, 1857.

„ „ „ „ „ . — Die Finanzverwaltung der Vereinigten Staaten Amerikas, Stuttgart 1867.

Carl Julius Bergius. — Grundsätze der Finanzwissenschaft mit besonderer Beziehung auf den Preussichen Staat. Berlin, 1865.

M. A. Batbie. — Traité théorique et pratique de droit public et administratif, Paris 1865 — 1868.

M. Casimir Perier. — Les Finances et la Politique. Paris 1863.

Прва књига.

„La critique est aisé,
et l'art est difficile.«

Boileau.

Од кад је човековог друштва, улога финансија јавних једнако је била велика и знатна; али у најновије доба, са свестраним развитком и унапређењем човечанства, и

улога финансија постала је много већа и знатнија. Уплив финансија — као што то можемо видети на свакој страни историје свију народа и држава — који је врло често решавао судбину влада и читавих народа, сваки дан све већи и већи постаје. Овај уплив показује се и огледа у свима кризама и неприликама финансијским и политичким, у свима менама и комбинацијама друштвеним, економским и политичким. Поводом великих и знаменитих измена, што су се догодиле у систему кредитноме, у оптоку добара и вредности, и у опште у целоме финансијскоме склопу у механизму; јавна имаовина, о којој се пре само неколико година народ бринуо само у толико, у колико је он сам својим знојем морао да ју прикупља и тече, данас стоји у нераздвојној свези с приватном имаовином. По томе и изучавање финансија јавних, што је пре било намењено само за оне, који су или по своме положају, или из укуса њоме се бавили, данас је постало имаовина, изучавање опште, и предмет свакидашњег јавног разговора и претресања. Данас свако наређење финансијско, свака мера финансијска, свака радња финансијска изазива многе и велике јавне претресе и разговоре, како по земљама уставним и слободним, тако и по земљама деспотским и неслободним. Данас је питање финансија у свију народа, питање живота и опстанка. Него и то је жива и необорива истина да и данас сваки суди о наређењима и мерама финансијскима по своме знању и својој памети, а много реди и по своме личноме интересу. Па за то ништа и није тако обично као што су погрешна суђења у питањима финансијским, која да се добро разумеју, преко су нужна

нарочита и дубока изучавања. Ми смо се подватили, да бар у неколико, у овом спису, пропратимо и разбистримо главнија питања финансијска, којих је јасно и добро разумевање преко нужно по сваког грађанина.

I.

1. Премда су финансије по државу оно исто што је крв по тело, што је пара по локомобилу, и по томе дакле основа државама; опет су оне још једнако такав предмет којега тачна и разумљива определења и многи чиновници финансијски и многи грађани не знају. За то држимо да је преко нужно, пре свега, да у главноме определимо, шта су финансије; па после да пређемо на потанка разлагања и објашњења питања финансијских. Јер то је са свим очита истина, да никако закључење, никако објашњење не може имати стварне вредности, ако је сама ствар, само начело сумњиво, нејасно или погрешно.

Ми разумемо под финансијама јавним скуп правих средстава и начина помоћу којих уставне и народне владе пуне и намирују државну благајницу нужним средствима за отправљање и усавршавање јавних послова, и за унапређење народна благостања и напретка. Него и то је преко нужно да знамо, докле може имати влада право на набављање нужних средстава, и где су овоме границе, као и којима средствима, и на које начине она има право да набавља речене потребе. И тако по овоме имамо да расправимо три главна начела финансијска: она се односе на правну власт јавних финансија; на признавања

и освештавања ових власти; и на наредбе за стварно њино извршење, или за њено истинско остваравање.

2. Прво питање ми морамо сматрати као са свим решено. Јер пошто друштво једаред постави и призна личност укупну друштвену, која се зове држава, влада, власт јавна или политичка или још суверенство; и пошто оно држи и признаје да је ова власт нужна за опстанак и усавршавање појединих личности, следователно и целога, онда је и то само од себе јасно, да морамо признати и државно право на опстанак и одржање саме себе, а ово право она може имати на ствари само онда кад има и нужних средстава за свој опстанак. Јер свака личност, била она ма које природе — укупна, морална или појединa, да опстане и да се даље развија и траје, мора имати нужних средстава за свој опстанак и своје развијање. По томе држава у извесним приликама и околностима може да се послужи начинима и средствима, која би се иначе сматрала као недозвољена, само да себе спасе, унапреди и одржи: јер свака личност дужна је да ради на одржању себе саме. Држава имајући овако јавну и вишу власт, дужна је да утврди и ујемчи свој опстанак, своје развијање и своје трајање. Па за ово она осваја земље, присваја добра и наслеђа, наплаћује данке и порезе.

3. Ова средства и ове начине којима се држава служи, да опстане, да се развија и да за дуго траје, признали су сви нараштаји људски; и ниједна школа или наука политичка до данас није пробала да их нападне и доведе у сумњу.

Ако узмемо да државна власт изиђе из свог нерадиног кола, па се пусти да ради у кругу финансијскоме; онда она мора имати извесних и одређених правила, по којима ће радити. Него и то нам ваља признати, да се ова правила често и у највише реди готово постављају по вољи. За то ми видимо да су власти финансијске претеране и теретне по народе онамо, где суверенство не зна ни за каква правила положена и границе; а да су оне напротив умерене онамо, где је оно подчињено једноме телу политичкоме. По овоме ми имамо две системе финансијске, тако да кажемо, противне једна другој. Ми ћемо обе ове системе сравнити између себе и пропратити.

4. Прва система финансијска налази се по земљама где је суверенство неограничено, на име по апсолутним монархијама, по неким демагошким и војничким републикама. По државама од овака склопа, на име, где је воља једнога или њих неколицине највиши закон, имаовине и богатства свију грађана и целога народа немилице троше и расипају на пропаст народну само њих неколицина; дажбине неправедне и огромне сваки час измишљају се и намећу; поља и земље одузимају се раденим грађанима, па се уступају дворским наредницима и љубимцима; сопствености се узапћују под изговором, да се одржи мир и поредак у земљи; народне благајнице, знојем раденог народа напуњене, харају се и празне; сва народна имаовина и заслуга у рукама је неколицине само, који с њоме на милост и немилост располажу. Земљерадништво, занати, трговине изналасци и усавршавања чаме и листом пропадају. По државама од оваке

врсте, финансијсте државне најпре и врло радо нагињу на деспотизам; они врло радо обилазе правду и на тај начин подривају пропаст и опстанак целој државној згради.

5. Напротив, по државама где је суверенство у рукама самог народа, и где је подчињено разним његовим представницима, на име, политичким или административним и судским властима, тамо и систем финансијски лежи на са свим другим основима. То је до душе истина да треба финансије да задрже карактер заповеднички и највиши, и да господаре над сопственошћу, даље да се старају о раду и радњама грађанским, оптоку капитала и вредности, размени добара и послова. Него, и то је жива истина, да јавне финансије имају власт да експроприрају и мењају приватне имаовине у корист целога народа, да пуштају у обрт капитале, да уређују трговачке оптоке, да замењују новац металски с новцем од хартије, да процењују имања и добра, дохотке и приходе, најамнице, заслуге и плате појединих грађана. Тако исто и њино произвођење, њино прошење, и сваку врсту њине силе и снаге. Али сви ови поступци, који по својим спољним знацима изгледају да су неопредељени, могу бити удешени по економским законима, онамо где се иде истински на то, да се уклоне старе махане и неправде, да се ослободи и подигне радина личност, народ радини, да се ујемча бољи поредак свакидашњим менама, да се обезбеди право сопствености, и да се подели државан терет на све држављане подједнако и праведно.

Политичко преставничка система има поглавито и по превасходству тај задатак да уведе у финансијама

правилну економну размену; и где ова система овлада, тамо државна благајница узима од народа само оно, што јој је неопходно нужно за плаћање и издржавање служба јавних које су намењене на одржање и унапређење појединих грађана и целог народа; тамо држава на једноме путу узето од грађана враћа им на другоме путу с много већим интересом, него што би од тога поједини могли добити и имати. Политичко преставнички систем тиме се поглавито одликује што се под њиме узима за државну благајницу од чиста дохотка појединих грађана само онолика чест, колика је преко нужна за државне издатке, које сам народ по каквоћи и по количини опредељује.

6. Да не би размене које постоје између грађанског имања и државне благајнице рђаво испале, да се оне не би сударале т. ј. да се не би грађанска зарада од стране државе просто упропашћивала, све под изговором за народно унапређење, нужно је да видимо, како стоје ствари са дажбинама и теретима.

Онај, који данак плаћа и терете сноси, има јемства по уставно представничким земљама, да се њи не ће ударити већи терет него што може да издржи, а да не осети и не претрпи ни мало у радњи и животу, јер тамо су финансије подчињене законима јавна рачуноводства и буџета или биланца; а њина наређења и њино ступање у живот морају да пређу кроз многе законске форме, да не могу имати на себи ни сенке од дела својевоље. Ова радња финансијска прави се у виду понуде и тражње трговачке, која садржи само нацрте буџета од расхода и буџета од прихода. Све ове буџете на длаку претресују и о њима тачан разговор воде законодавац и администратор

и најпосле тако их уређују, да министру финансија јавних не остаје ништа друго да ради у овом обзиру до само да положене закључке изврши. Овако смо, тако да кажемо, у колу буџета, или још јасније да се изјаснимо, границе буџетима одређује народ слободан на својим законодавним и слободним скупштинама, и сваки који има посла с јавним финансијама обвезан је да ове границе, да положена закључења о финансијама јавним скроз познаје. За то народне владе које озбиља жуде за напретком старају се из дана у дан све више да усавршају наређења министарска, и пре свега траже начина и прилике да народу покажу јасно, на шта оне сваку његову пару употребљују и троше, и да пред њега изнесу прави и чисти рачун о свима финансијским радњама.

Ако сад погледамо на оно што смо напред казали, онда имамо у финансијама три чести: на име, дохотке стварне или истинске, службе министарске и администрацију финансијску. Ове три чести нису између себе тако тесно везане као узроци и дејства; и за то их писци одвојено сматрају и о њима говоре. Него опет за то оне су саставни делови једног целог, једна иста личност брине се о њином постанку, њином сугласју, и о њином подчињењу под исте законе научне. Јер по државама од слободних начела данак није ништа друго него плаћање служба јавних, а јавна служба опет намеће народу данак; а од овога долази свакидашња мена финансија, у којима, данак, који је негда био главни предмет финансисте, постаје само и голо средство за сврхе далеке и велике. По томе ми можемо слободно да кажемо да су трошкови или издатци јавни узрок дажбина, а

узрок опет издатака и трошкова јесу службе јавне; и тако су службе узроци последњи и прави свију издатака и трошкова јавних. Одобрење народне скупштине или тела, коме у делокруг иде и то, да води бригу о јавним финансијама раствара се на толико почестних одобрења колико има разних издатака или расхода државних, колико има служба јавних, које се предлажу у буџетима. Предлог за једну службу не може да се односи и одобри за другу службу; и по томе поред сваке предложене службе буџетом и законодавним телом одобрене, стоје узроци у услови гласања и одобрења скупштинска, и сума на исто звање или службу одобрена. Где буџет није овако уређен, тамо су финансије народне сваки час у погибији, тамо се и најчеститији државници наводе лако на то, да народне зараде махом троше на своје личне сврхе, и на своја и својих обогаћавања. Буџет је прави уговор, који обвезује владу наспрам скупштине и народа. Појединости буџета престављају просте обвезе, које опет дају многе друге појединости; и ми имамо толико подробности, колико имамо разних чланака или позиција буџетских, које влада подноси скупштини на одобрење.

7. То је са свим јасно да народи и многи писци још и дан данашњи зазиру и боје се од власти финансијске, која је кроз дуго време била скроз деспотска; али и то је необорива истина да је иста финансијска власт, сведена код многих народа на ступањ званичника, одговорна, и да она по томе не може више да ради шта хоће код слободних народа. По државама од преставништва система финанције јавне лежи на фактама економским, имаовинама, занатима и трговинама, који дају нужне

изворе и нужна богатства за касу јавну. Него и поред тога што финансије имају карактер политички, оне су опет чест науке економске и примењују се на нарочите случајеве, који не смеју да мењају начела права и истинска. Па кад узмемо још и то у обзир, да врло често узроци, или још пре несавршенства државе производе противсловља, то онда изилази да је преко потребно, да се финансије расветле науком; јер, и ако је то још врло тешка ствар увести савршену правду у финансијама; опет на овај начин пре и поузданије до ње долазимо, и одређује се бар до некле јавној потреби правац, којим ће ићи колена будућа, и који ће она усавршавати.

Наука треба да учини паметнима и видљивима и уређења финансијска и балансе прихода и расхода јавних; јер ове три чести заједно састављају поредак, који стоји добар за канцеларије и благајницу јавну или државну, и за интересе појединог грађанина. Уређења пре свега треба да означе тело финансијско, да определе докле се оно може покретати, на име да определи његов делокруг, даље која су његова расположења наређујућа; како се могу употребити средства извршна, како се ради у средсрећу, а како по гранама; како има да се пази на законске наредбе, на који начин постоји подчињеност, и како се даје рачун држави која прима од народа средства за свој опстанак и напредак, и народу који даје држави оваких средстава. У буџете или балансе расхода долазе службе јавне, звања, сваке врсте власти државне или помесне које су узрок, као што смо то већ напоменули, порезима и приходима. Него како се налазе по буџетима расхода многи намети и многи

наумесни издатци, то треба све издатке и расходе пропратити сматрајући их с гледишта општенародне користи; треба поделити чести, уредити их као што ваља сувишне трошкове и издатке избацити из буџета, и тачно одредити, шта припада касама владиним, помесним и приватним. Буџет прихода напоследак треба да покаже изворе, да побројн чести, да изложи њина слагања, неслагања, недостатке, нарочита својства и способности данака и пореза који су са свим различни, јер ниједан међу њима не може бити толики да би могао сам да издржи велике терете испод којих већина народа тешко дише.

И поред тога што су ове три напоменуте чести подједнако знатне и важне, опет за то ни стари ни нови писци нису их подједнако неговали и изучавали. Чест органска и административна финансије за дуго време остављена је била само искуству, и сматрала се као ствар страна великоме телу финансијскоме. Чест пасивна или издатака и расхода државних тек од скора је постала предмет изучавања и за скупштине народне и за државнике. Чест активна или чест дохотка и прихода државних више се неговала и изучавала, но оне две друге чести, и од појединих лица и од самих држава. Него при свем том и она врло мало задовољава и слабе утехе даје онима који терете сносе, и повод је многима и жестоким жалбама.

Ми ћемо имати прилике, у течају нашег говора о овим трима честима, да се позовемо на праве истине економске науке, и да покажемо ползу од наука по примене. Ми ћемо поћи на наш посао правим путем, па ћемо

за то да говоримо пре свега о имаовинама и вредностима или богатству, и то или јавном или државном, и приватном, као о ствари које дају материју финансијама државним.

II.

1. Нама се чини то је ствар са свим јасна, да финансиста мора, ако хоће да подчини законима науке своју вештину финансијску, пре свега да познаје имања и службе, на којима жели подићи своја уређења и државне рачуне. Како се богатства састоје из разних делова, који су подчињени разним правилима и законима, то ћемо пре свега да говоримо о имаовини јавној; за тим ћемо говорити о имаовинама телеса моралних, о имаовинама појединих грађана, и најпосле о имаовини народној, које се између себе јако разликују.

2. Имаовина јавна састављена је од многих добара, која су отворена и приступна за сваког грађанина, или полезна по васцело друштво, као што су путови, обале, пристаништа, бродне воде, тврдиње, цркве, јавни пазари, баште и јавни садови, споменици и многа друга овака добра, која нису државна, јер као така могла би да се забране за приватне службе и уживања; и не дају приходе, који се могу прорачунати, јер се не би разликовала од добара и вредности трговачких. Имаовине јавне разликују се од осталих имаовина поглавито и тиме, што се не могу отуђити, и што састављају неку врсту придева, који припада искључиво суверенству друштвеном. Друга одлука јавне имаовине јесте релативна плодност, јер она је плодна нарочито по оне

држављане, који могу или хоћеју да је употребе и њоме се служе.

3. Него две ствари нарочито ваља на ум узети кад год говоримо о имаовини јавној. Прво обманљиви изглед да имаовина јавна ништа никога не стаје; и друго непрестане експропријације од стране финансија за рачун јавне имаовине или другим речма: отуђивања приватних имања у корист јавне имаовине. Обманљиви изглед, да имаовина јавна никога ништа не стаје може се доказати на два начина. Прво, што ова добра не могу да се претворе у полезна сретства, ако друштво или влада не чини велике и честе издатке и трошкове, које трошкове и издатке подноси и издржава народ, или у новцу, или у раду тешкоме и скупоме. Друго, што поједини грађанин мора да издржава и подноси нарочите трудове и суме новчане ако хоће за себе да вуче користи или моралне или материјалне од истих добара.

Где год се претпоставља полза јавна праву приватне сопствености, тамо ми морамо да напустимо поредак грађански у експроприрању; или стављају се запреке да добра природна и наслеђа нараштаја прошлих не наслеђују грађанин радину и његове фамилије. Ми смо на овај начин приморани да пружимо руку комунизму, јер уводимо на место сталне и трајуће сопствености притежавање неизвесно. Ово ми видимо и на самим дажбинама и порезама, које су тако исто акт експропријације, које финансијсте узимају од појединих грађана па их претварају у имаовину јавну.

4. Многи узимају да човек може да подчини својој влади земљу, и да је на век ужива и од ње вајду вуче;

и да земља и природна добра могу да доносе приходе забадава, од којих се дају нагомилати велики капитали и огромна богатства. Због овога и појам притежање или заузимање често се меша с појмом сопствености, и изазива лаки, али не и полезни прелаз са заузимања приватног на притежавање јавно. Па ово је изазвало и школу социјалистичку, која хоће да на разне начине уведе експропријације приватне. Него обманљива сен прихода и доходака забадава одмах нестаје, чим се из основа проучи светско уређење, у коме човек постоји, као и друга светска створења. Ми живимо међу животињама без броја, које живе једне о трошку других. Па као што створови концасти и наливењаци микроскопски тамане разне ситне животиње и биљке, и од њих живе; као што животиње савршеније и веће живе од савршенијих биља и животиња; тако исто и човек, најсавршенија животиња, преврће утробу земље, ради је, и од ње живи. Непрестаним превртањем и обрађивањем, земља најпосле постаје изнурено и мртво тело, и престаје доносити сваку вајду по њена имаоца. Зато он мора да јој поврати силу и снагу, мора на име да јој поврати својим знојем све оне стихије, што је имала, па временом изгубила, и без којих би остала само мртво и непроизводно тело, и по њега и по читав његов род; и овако ће је само моћи наново претворити у земљу плодну, на име у земљу од плодова и прихода. Човек се управо у томе разликује од осталих створења природних, што је до некле у стању, само кад хоће, да оно састави или направи, што је раставио или покварио: а ова сила састављања и прављења припада искључиво сопственику

извеснога добра или имања. Ако сад узмемо, да само сопственост даје подпуно право на накнађивање и повраћање изгубљених сила и својстава, онда изилази и то јасно и појмљиво, да је честа експропријација имања од врло велике штете по друштва и народе, јер овакав акт широм насрће и напада на рад и прилежање.

Него сопственост нема своје порекло само у раду. Има заузимања о којима воде рачуна нарочито правници; и личност особе коју су именовали нови философи. Али ова два порекла са свим очита и преко нужна пре су урођена и припадају свима створењима, и показују радњу и нагон за одржање: она су два порекла првобитна, на којима су се подигле две велике школе, које су од прастарих времена до данас на изменце царовале и падале, на име школу социјалистичку и школу комунистичку. Него рад је новијег порекла и долази од неплодне природе, и од увиђавности образована човека, и од уређења правнога т. ј. рад има махом за основу ове две стихије. Но за рад нужне су још и друге силе предходне, на име окупација материјална, која је нужна за опстанак и напредак појединог лица. Радом се одликује човек; јер само човек може да подиже и гаји биљке, животиње, добра и земље што су се покварили и истрошили преображавањем, само је човек кадар да производи читав онај низ добара и производа који састављају сопственост народну и дају хране разменама.

Ако овај израз: човек производи или ствара, и изгледа мало појачи, опет то се мора признати, да човек управља и надзирава над радњама, које набављају и производе добра, и да он повраћа сили стварања и

произвођења све изгубљене и нужне стихије; на име морамо то отворено признати, да само помоћу човековог рада ми долазимо до многих добара, до којих иначе никад не би могли доћи, ако би се ослонили на саме природне силе, да нам их оне саме произведу, набаве и за уживање и потрошњу спреме.

Ми немамо намере да говоримо овде о грађанским уређењима, почем се то довољно види, само по себи, да финансије не могу да допусте штетне експропријације добара и имаовина, а да у исто доба не пониште и не утамане у крилу сопственост и рад, без којих произвођење добара и блага не би се могло ни с места помаћи, без којих човек би остао у првобитном свом стању. Приметићемо овде само то, да је неопходно нужна сопственост стална, трајашна и наследна; јер само код оваке сопствености рад може опстати на свету, и све се више и јаче развијати, а друштво и народи напредовати у свакоме обзиру среће и благостања.

5. Из овога што смо горе рекли излази то јасно и непобитно, да онамо не може бити ни разговора о имаовини јавној, где би постојала уређења комунистичка, која су са свим противна сопствености, и која на њу воде војну. Него на срећу она саставља особену врсту имаовине заједничке коју издржавају дуги и велики трошкови нараштаја многих и узастопних — сопственост, која се не може отуђити само за то, што се тешко дели на чести. И по томе кад год се принови или отуђи која чест од овог имања, она престаје бити јавна; као што то онда бива, кад власт надлежна т. ј. народ нађе за добро, да прода неку чест од пута или друма јавног,

пазара јавног, добра црквеног, или овоме подобна, која одма добијају изглед други, и нестају са света као добра јавна.

Ми можемо слободно казати, да је јавна имаовина саставна чест народна суверенства, које суверенство, саобразно положеним законима, може да укине извесне приватне сопствености да појединих грађана имаовине експроприра и себи присвоји. Него имаовине од оваке врсте постале би неплодне, и ако би неко од њих и имао каку ползу, па било то и сама држава, тај неко назвао би се притежалац њин, и искључио би друге из њина уживања и њине употребе.

III.

1. Држава као тело има своју личност, која се разликује од народног суверенства; она ваља да је подчињена извесним законима у њеним радњама грађанским, у притежавању добара, наслеђу, и мењању њених сопствености, у радњама, које она може да предузима као личност, и у менама и надзору над њеним добрима и имаовинама. Држава треба да има довољно имања, која су јој нужна за остваривање свију радња, на које је она позвана. За то ми имамо имаовину државну, коју можемо умесно да назовемо, доменска имаовина. Ова имаовина врло је богата онда, кад има све врсте добара, капитале, радионице, арсенале, справе и приборе разне, којим сама може да располаже, и која добра и имаовине она има само за то, да њима располаже и да их употребљује на радње за које она и одговара.

Државна имаовина састоји се из разних непокретних и покретних добара од којих је сама држава ималац, и која над њима има подобна права правима приватним. Неку чест ове имаовине набавља држава путем окупације, по уговорима, и проналасцима; а неку опет чест наслеђем, купљом и променама. Државе су имале као своју имаовину, млого више непокретних имаовина, у оно време, кад се још нису тачно познавале границе сопствености грађанских. Напротив данас добра покретна из дана у дан све се већма нагомилавају, и у њих иду не само покретности и прибори канцеларијски, него и велике спреме ратне, магазе и стоваришта јавна, радионице, монополи индустријски и новчане вредности.

Од свију оваких и подобних имаовина и добара ваља да се држи такав тачан рачун, по коме се могу видети у свако доба, тачно на длаку, приходи и расходи њини, њине промене, умножавања или опадања, и управа с њима. Има много плодних државних земаља, а много опет и неплодних, које, ако би се подчиниле обделавању, много би више трошкова народ стале, него што би дохода давале. Има државних грађевина, које доносе приличан доходак, али има већином и таких на које се морају чинити многи и велики издатци само да се одрже. Државе имају радионица и магаза производних, на име, које доносе лепе приходе, најпосле налази се силество добара државних, која су намењена за чисту потрошњу. Од свију оваких добара финансије треба да воде тачан рачун, и да разликују добро капитале од доходака приходе од издатака и трошкова непроизводних на канцеларије, и од издатака и трошкова, производних на ра-

дионице, фабрике и разна заведења. Па како ова добра и имања припадају разним министарствима државним, то треба у министарству финансија да постоји главна књига о државној имаовини, у коју ваља да се заводе тачно вредности, и све промене свију државних добара.

2. Добра државна врло су различна; па за то је нужно да се она поделе на разне и опредељене разреде или гомиле.

Имаовина државна могла би да се подели на ове разреде: Прво, на земље плодне и неплодне, које се дају поправитии и оплодити. Друго, на зграде издате под кирију, и употребљене. Треће, на радионице војничке магазе стоваришта војничка. Четврто на радионице магазе и стоваришта за израђивање, смештање и продавање дувана, соли, и т. д. где су ове радње искључива имаовина државна. Пето, на покретности, приборе и материјале канцеларијске. Шесто, на магазе и стоваришта ђумручка. Него свако од напоменутих добара и имаовина треба да је заведено по књигама тако, да се на први мах може видети: шта оно вреди, и колико има од њега. Овакав тачан рачун водити и пред цео свет ихпутем јавности редовно износити, истина мало је потеже, али је неопходно нужно те да се на пут стане злоупотребама и крађама државним које се данас широм чине скоро код свију народа који слабо или никако не контролишу своје власти.

Водити тачан број о добрима непокретним државним, то није тако тешко; али је много теже водити тачан рачун о добрима покретним, јер се она непрестано мењају. Него и поред све ове тешкоће, и покретна добра

државна дају се поделити на извесне разреде по саставу и склопу свом, ради лакшег вођења рачуна. Ова добра државна могу се тако исто и процењивати по извесном и положеном обрасцу. Ми не можемо узети да су добра државна покретна тачно процењена, кад смо им дали цену пијачну, јер ова је цена различна по разним местима, и непрестано се колеба. Али за књиге финансијске и за рачуноводство и није толико нужно да се знају цене пијачне, па зато могу да служе за добра непокретна бројеви или процене катастра, а за покретности радионица државних, стоваришта и сместишта, канцеларија и т. д. цене тарифе уведене, и усвојене.

3. Ми имамо још и других тела јавних моралних, која власт законодавна признаје, и која имају своју имаовину, која стоји у највише прилика под надзором владе и финансија државних, којима поглавито то у дужност спада, да се старају да њине материјалне чести стоје у непрекидној свези с њиним честима моралним. Овде је реч о општинама, окрузима, манастирима школама, тела која су изложена разним приликама и случајевима, на име она се шире, једна у друга стапају и сливају, она много реди са свим нестају, као самостална тела. Ова тела млого реди опет губе своју личност, па се сједињују с другом личности, као што то онда бива, кад се две општине споје у једну општину, или два среза у један срез, и т. д.

Већина данашњих писаца тога је мишљења, да су добра свију ових тела моралних у многоме неплоднија, него што би била, да су под надзором и на расположењу приватних грађана. За то по свима напредним државама

подобним телима одузимају се имаовине, па се уступају раденим и производним рукама; а њима оставља само извесно и преко нужно уживање.

4. Имаовине приватне стоје, напротив, спрам државе са свим другојаче; и финансиста који мора скроз да их познаје, али који често не може сам својим рукама да их опипа, ни сам да их прегледа, измери и оцени — принуђен је да се послужи разним начинима и средствима, која нису тачно позната и опредељена, и која наука гледа да усаврша и што простијима учини. Главна вештина у овоме обзиру састоји се у томе, да се означе неки закони и промене имаовина и богатства, по којима се у систему финансијскоме разликују имаовине непокретне од имаовина покретних; пренашање имаовина путем наслеђа и уговора; обрт трговачки међународни; и трговина потрошње унутрашње.

За имаовине непокретне праве се и уређују катастри геометријски, топографијски, парцеларни, пољски, по којима се разликују добра по положају, обделавању и сопствености, и служе уједно и за статистику, за солидарност притежавања и ипотека или залога. Затим се прави и уређује катастер процењујући, који су нове државе умотале у операцију научну од анализа ситних и несигурних, и који за то увек готово рђаво испада, и слабо одговара очекивању. Старе државе много су пре и тачније долазиле до пожелане сврхе у овоме обзиру, јер по њином законодавству грађани морали су да кажу сав доходак од својих имања, и све промене, које би се десиле у овоме обзиру у току времена. Па овакав закон и дан данашњи постоји у Енглеској.

Фипансиста, да позна имућност непокретну, сад дели породице на извесне разреде, сад опет тражи од свакога грађанина да сам каже колико има капитала а колико опет прихода од којих добара, и за извесно време. Него оба ова начина дознавања народног богатства несавршена су, почем у првом случају грађани остављени су, тако да кажемо, на милост и немилост финансисте, а у другом опет случају финансиста мора да се ослони често на неизвесну и сумњиву веру грађана.

За наслеђа и преносе имања непокретног постоје регистри, печати и баштинске књиге. Све ове путове мора да прође имање, које наслеђује какав грађанин, или који своје имање на другога преноси.

За трговину међународну постоје канцеларије ђумручке, и кроз њих морају да прођу и да се пречисте све робе и сва добра пре него што се употребе и потроше: сви извози и сви увози пријављују се ипроцењују се по канцеларијама ђумручким. На овај начин финансије могу да означе и одреде цене. Него врло велике погрешке чине се онда кад се цени богатство народно по балансу трговачком, по коме се узима, да увоз представља дуг по народ, а напротив извоз да преставља народни добитак и напредак.

За трговину унутрашњу постоје дажбине на потрошњу. Али су начини за подизање овог државног прихода са свим различни. Сад се ударају дажбине на радионице, које израђују и продају јестива и пића, као што је систем акцизе; сад опет на увожење оваких добара; сад на продавање извесних добара, тако рећи бирају се начини и путови за наплаћивање разних дажбина у

виду трошарина, који су по обичаје и нарави земље и народа најбољи и најугоднији, и који највише јемства дају зато, да ће се унети у јавну благајницу праведна чест од зараде сваког грађанина.

IV.

1. Финанције укупно састављају систему; а финанције саме за себе састављају административну чест владе; и све остале канцеларије управне нису ништа друго него функције власти или служба јавних. Зато су оне уређене по свима државама у једноме само министарству. Ово надлежателство народно можемо узети, као неку врсту машине велике, која се поправља и понавља сваки час, која се удешава по приликама и околностима, и која и поред непрестаног поправљања има скоро увек по нешто на себи што неодговара времену, и што би ваљало изменити и дотерати за нарочне прилике и околности. Зато велике финансисте од Пита па до Гледстона ступајући у министарство финансија морали су најпре да отпочну своју радњу с поправкама и променама финансијске машине.

2. Кад год почнемо да мислимо о министарству финансија, увек наилазимо на три главне ствари; прво, на закон налажући, који саставља администрацију финансијску; друго, па наредбе органске и извршне, које издају саме канцеларије административне; и треће, на радњу, која се оставља и поверава самим званичницима финансијским; или другим речма да кажемо ово исто: ми имамо власт законодавну, извршно министарство, и радњу локалну. На ова три основа обично подиже се

влада финансијска; за то пошто определимо својства ова три предмета, моћи ћемо да положимо одређена начела целе организације финансијске.

Али пре но што се пустимо у испитивање ова три напоменута предмета или основа, поставићемо ово питање: је ли нужно да сва ова три основа, који се узајмно помажу и попуњују, састављају једну сферу, или три одвојене сфере? Преважно питање централизације и децентрализације административне. Ствар је тако јасна, да ове три чести треба да стоје у тесној свези између себе, почем су оне саставне чести једног и истог целог, да би било са свим излишно нарочним разлозима подупирати је. Јер, кад год је реч о једној власти, увек треба да је средсређе тесно везано са гранама, почем само на овакав начин може бити поретка хармонична. Него свака од речених сфера треба да има и да одржи непрестано своју нарочну автономију и независност; природне и нужне не треба да се на вештачки начин поруше; а за све ово опет треба добро проучити начин, на који оне могу да постану независне али опет у тесној свези. Ако дакле закон не треба да уђе у сферу наређења министарских, ни радњи административних канцеларијских, онда изалази на среду то питање, где треба да се налази граница законске власти? А ако наређења органска канцеларијска не треба да измену законе, онда се појављује питање, у чему се састоји одговорност министарска? А ако опет канцеларија, на име званичник треба да одговара за своје радње и послове, онда ваља да се зна то, докле треба поштовати власт законодавца и министра, и њој се покоравати? Даље како и на који

начин може да се учини одговоран лично званичник за радње и послове, у којима имају учешћа: законодавац, министар и подчињени чиновник? На све ово треба тачно да одговоримо.

3. Нико не сумња о томе да власт судску финансија поставља закон, почем је он извор општи свију сила управних. Ова је власт по томе безлична, па она се не може да смеша с личном одговорности министра и званичника извршних. За то је то од превећ велика значења, да се надмоћност или власт закона поштује и то како од стране грађана, тако и од стране министара и званичника; јер само овако ни једни ни други не могу да протурају и намећу своје сопствене и својевољне наредбе по наредбе законске. Где се закон не поштује, ту не може имати места ни власт законодавчева; а овако опет нестаје и узрока независности и непокретљивости судскога тела и главне рачунске контроле, установе које су намењене нарочито на то, да чувају и одржавају финансијске законе, и да не дају да се чине повреде и погрешке административне. Ово је на длаку опредељено код влада са системом свесног народног представништва, који се нарочито одликује тиме, што се по њему власти деле строго на: законодавне, судске и извршне; као и тиме, што је признато увек право интерпелације законодавцима против извршних државних чиновника. За то ваља с пута уклонити и из корена почупати све оне старе предрасуде, које по многим државама допуштају да министар може мењати законе са својим наредбама административним, и на овај начин доводити у опасност опште народне интересе.

4. Извршна чест закона има две сфере, прва је органско уређење канцеларија, и друга наређења за свршавање послова по канцеларијама. Органско уређење канцеларија просто је ствар министрова, који издаје наредбе, како да се најбоље изврше и остваре законска наређења. Напротив за свршавање послова по канцеларијама, који се поверавају нижим званичницима канцеларијским, нужне су нарочне наредбе помесне или локалне, и више административне. Министар је одговоран за органско уређење канцеларија; он је творац његов. Органско уређење канцеларија остварује се са два наређења: једно говори о сталном уређењу канцеларија, а друго о наредбама извршним у погледу појединих закона. Него ми не можемо да се пуштамо у набрајање појединих и безброја радња, које су поверене одговорности појединих подчињених званичника. Ову мисао ми ћемо да изнесемо у једном примеру.

Ако узмемо законе о рачуноводству, наићи ћемо на ове одсеке: балансе, приходе, расходе, уговоре с приватним лицима, рачуне. То је ствар са свим природна, да министар сад не може да уређује балансе, сам он не може ни да прима државне приходе, ни да исплаћује државне расходе; он сам не може да присуствује при уговорима, које држава закључује с приватним лицима, или друштвима у разним приликама. Министар сам не може на длаку тачно да прати све покрете државних рачуна; него за све ово нужне су му многе туђе руке. Ово су толике одговорности помесне или локалне, које, ако би тражили да се све усредсреде у једно лице, са свим би пропале, или још боље да кажемо, не би нико за

њих ни одговарао. Одговорност министарска од природе је кратка и ограничена на наредбе његове; а министрова мудрост, његово познавање природе сваког посла, искуство и памет његова, огледају се у простом и хармоничном уређењу канцеларија, и добром отправљању народних послова.

5. Радња унутрашња, као што смо ми то већ казали, јесте чисто ствар канцеларије. Она се обично поверава једноме чиновнику, па он за њу и одговара. Кад погледамо на ствар мало боље и изближе, видећемо, да је неугодно и доста опасно поделити одговорност на чести различне, т. ј. на разна лица, или је везати строго за наредбе и прописе, које долазе озго. „Машина сваке администрације онда је само добра, кад су тачно прописане припреме за чиновнике и јасно постављена правила за њино унапређивање; кад се послови добро располажу међу онима који имају да их израде, кад се заведе угодан и методички поредак за њино израђивање, кад се добар и тачан рачун води о израђеним пословима; кад сваки зна за шта је одговоран, и кад сваки опет зна за шта ко одговара; кад се строго избегавају сви судари који долазе од небрежења, наклоности, у сваком послу административном.“ (Mill, on representative gouvernement, p. 13. Peoplé's edition, London MDCCCXV.) Сваки старешина канцеларије треба да има тачно назначени круг за своје радње, и да се сме у њему слободно покретати онако, како он нађе да ће најбоље бити по радње и послове којима управља, и за које одговара. Наредбе канцеларијске не треба строго да траже од поглавара, да се они по њима управљају и њих слепо придржавају у свима приликама, на прилику и онда, кад би то по саме послове и радње, па сле-

довољно и по народне интересе штетно било. Разборитост и наученост, прилежање и тачно познавање науке финансијске и економске и свију положних закона и наређења ваља да стоје на челу у свима приликама. Јер, кад поглавар канцеларије није разборит човек, ни научен и прилежан старешина, онда не може бити ни разговора о његовом слободном покретању на пословима канцеларијским. Где овако стоји ствар, тамо је преко нужно да је старешина канцеларијски са свим везан за наредбе и претписе министарске за сваки појединн случај. За добро вршење државних финансијских послова, а нарочито виших послова, треба да их чиновници скроз разумеју; на име да су спремни и изучени као финансисте. По државама где се озбиљски заузима за народни напредак, од званичника државног иште се нарочито школовање па да се прими у државну службу; и пошто се једном прими за чиновника, онда мора да издржи строги испит сваки пут пре но што се унапреди на веће звање. И само по оваком систему унапређивања државних чиновника Пруска и Енглеска добиле су многе ваљане чиновнике који знањем, искуством, окретношћу и моралом чиновнике свију скоро држава на континенту европском у велике надмашају. Како су то красни чиновници кад их упоредимо, на прилику, са многим нашим званичницима по свима струкама, и на по се по струци финансијској; који су покупљени на посао, у много прилика и против њине воље, из свију струка и занимања приватних, који су рђаво плаћени, па још горе спремљени, и које њихове канцеларијске старешине махом морају да воде на посао као оно неуку, неразбориту и слабачку децу.

6. Одправљање и свршавање канцеларијских послова треба поверити људма што су на челу канцеларија, јер нико други није тако близу њих, као што су ови поглавари, и нико други не може боље да их познаје и свршује од њих. Али, за ово је опет неопходно нужно то, да одговорни поглавари канцеларија могу потпуно рачунати на своју непокретљивост од стране више власти, нарочито онда кад су добри за своје послове, и кад у подне у пола ноћи могу слободно да поднесу на преглед свој рад вишем судији који не стоји под власти министарства, као што је то на прилику главна рачунска контрола, или државни савет, надлежатељства, која су позвана поред осталога и на то, да изричу свој непристрастан суд о тачном, законском и исправном отправљању и раду финансијских послова.

7. Него, овај систем независних али одговорних поглавара канцеларијских захтева и други низ од подчињених канцеларијских чиновника, који су слободни од сваке одговорности, и које ћемо назвати чиновницима неодговорним и нижег реда, и ма да су они прости извршиоци наредаба њиних претпостављених, лица локална, или помесна која се обично постављају на звања и дужности и од њих разрешавају само на предлог канцеларијских поглавара, који их на радове употребљују. Ми ћемо у неколико изближе да проговоримо о овом низу раденика канцеларијских, који су по готово свуда врло рђаво плаћени, а много реди још горе спремљени за послове, и који се налазе у великоме јаду и чемеру. Прво ћемо говорити о њиним пословима, затим о избору и по-

стављању њином, после о награди, и напоследак о унапређивању њином.

Што се тиче радова нижих канцеларијских чиновника, они су двојаки, интелектуални и механички. По овоме ћемо и ове чиновнике поделити на два разреда, на оне, који су способни за једну врсту радње, и на оне, који су способни за друге радње.

Сваки дан скоро слушамо, да ново постављеног чиновника ваља употребити неко кратко време на преписивање, да се на овај начин упути на посао. То је јако у самој ствари. Него ако би био овај посао интелектуалан, ми не држимо да би био ово прави пут да се нижи чиновник упозна с пословима. Ко би јако пријонуо на механички рад, тај никад не би изишао на пут интелектуална посла. Људи од науке, који се употребљују на механичке послове, у највише прилика, падају у нерад, и тако са свим пропадају и за њих саме и за државу. За то треба чиновника, који се спрема за више звање, одмах употребити на какав посао интелектуалан, истина од нижега значења, и поштедети га од велика рада чисто механичка.

Механички послови или чисти преписи по канцеларијама и боље и јефтиније би се свршавали, кад би се преписивачи плаћали на комад а не на годину. Између система плаћања на годину и плаћања на комад толика је иста разлика, као што је између и гладног и ситог желудца. Под системом плаћања на годину, сваки преписивач стара се да се што мање напреже, и да што мање уради. Под системом плаћања на парче напротив сваки пријања својски да кроз кратко време што више уради и

сврши. Па првом систему само се једна и извесна лица могу употребљавати на преписивање, па ма како велики и озбиљни послови били. Напротив по другом систему налази се сваки дан читав низ од утакмичара који траже рада, и који се могу по избору употребити за ма колико велики и хитан посао. На овај начин машина преписа сама од себе ради у велике, и тако се онима, којих мисли ваља да су управљене на озбиљније послове, уштеђује време и труд да не морају непрестано пазити и контролисати да преписивачи прилежно и добро раде своје послове. Под системом плаћања на комад. као што је то искуством доказано, послови преписивања јевтиније и много брже, па и тачније свршују се него под системом плаћања на годину. Спорост и нетачност на радовима преписа по канцеларијама јесу недостатак далеко већи, него што то изгледа на први поглед. Многе мере од којих често судбина појединих лица и читавих разреда, или стварни интереси целог друштва донекле зависе, често се обустављају, пренебрегавају и одуговлаче само због спорости и нетачности канцеларијских преписивача.

Што се тиче избора и постављања чиновника, под системом плаћања на годину, који ће остати за цела века тако рећи преписивачи, ваља поглавито пазити поред њиног моралног владања и прилежања и на то, да имају леп, брз и читак рукопис.

Способни чиновници за интелектуалне послове бирају се и постављају на ова два начина нарочито: 1 подвргавају се испитима, и 2 морају да издрже неко извесно време пробу на пословима. По неким државама (Енглеска Пруска) ипри сваком унапређењу чиновник мора

да положи оне испите, који се траже за оно место, на које он жели да се унапреди. У Енглеској у многим струкама чиновници се узимају у службу и унапређују, пошто су неко време опредељено издржали довољну и прописану пробу о способности, добром владању и прилежању. Него далеко би спремније и боље чиновнике имали, кад би се оба ова начина спојила, па би чиновници морали при сваком унапређењу да издрже прописане испите и нужну пробу.

Награда чиновничка може бити тројака: на име кредит или уважавање, последице, надање и изглед и новчана награда.

Много реди каже се да само с добрим платама могу се имати добри чиновници. То је тако, нема сумње, него само донекле. Али ово се не може никако казати и за младе чиновнике, који први пут ступају у службу државну. Истина млади чиновници од изгледа задовољни су с малим платама у почетку, али они ће постати брзо незадовољни, ако на малим платама остану кроз подуже време. За то плате и награде чиновничке треба да буду толике, како ће их увек задовољити и посао им омилити. Најбоља политика награђивања државних чиновника састоји се у томе, да се чиновник поступно и по заслузи и способностима, које би показао на послу, из дана у дан тако рећи награђује, и да је награда толика, да од ње може пристојно живети и отуда свој и својих будући живот обезбедити донекле.

Што се тиче награда које се састоје у кредиту и важности, оне долазе саме од себе у надлежној сразмери. Чиновник од добрих својстава не може се употре-

бити на послове министрове а да у истом ступњу нема и његову власт. Кредит и важност јесу награде од велике цене и значења у почетку; али њина вредност опада с временом. Него од свију намама најснажније су награде надања и очекивања.

Систем сваке службе па следователно и финансијске за коју су неопходно нужна енергија и способности, треба да је тако уређен, да заслужан чиновник може поуздано рачунати да ће бити унапређен кроз сваких десет година своје добре службе бар по једаред. Човек је од природе тако створење, а нарочито човек бистре памети, да постаје са собом незадовољно увелико, ако бар у неколико не пође напред и са својим стањем материјалним и положењем у друштву најмање кроз сваких десет година; и ако остане на истој тачци и у једном и у другом обзиру, на којој је био у самоме почетку. Природне човекове способности све постају слабије кроз сваки десет година, па зато човека донекле сама природа тера да унапреди стањем и имањем, те да на тај начин, у неколико бар, надокнади губитак који је претрпео у слабости телесној. Радени и интелигентни чиновници, по томе, биће незадовољни, по самој природи ствари, а услед тога и спрам посла не расположени, ако не напредују у својим службама у оном истом сразмеру у ком малаксавају здрављем и снагом физичком. Систем унапређивања државних чиновника по периодама много се пре може препоручити, него систем унапређивања по класама најчешће се изиграва правда.

Права на унапређивање чиновника државних јесу: способност, и године службе. Онда је најтеже кад се

ова права сукобе; а то је онда, кад најспособнији чиновник није уједно и онај који је служио најдуже. Овде није реч о писарима или механичком разреду чиновничком, него о оним чиновницима који се узимају на виша места за озбиљне послове. Имајући обзира на велике јавне интересе и послове приватне, који се поверавају овим чиновницима, може се поставити ово као основно правило: да треба највише пазити на способност при унапређивању чиновника.

При унапређивању државних чиновника треба бити веома обазрив. Само у преко нужним и особитим приликама, у приликама где је то по службу државну неопходно нужно, да извесна личност и од нарочитих својстава и извесног карактера заузме извесно место, може се у неколико поступност у унапређивању обићи, иначе у свима осталим приликама, као што лорд Бекн учи, унапређивање званичника треба да бива „per gradus non per saltus.“ Јер осим обичних неприлика и незгода, које су скопчане са непоступним унапређивањима државних чиновника, треба нам још и то напоменути, да је надежда о унапређењу, највеће подстрекало на рад и све даље стручно усавршавање; и да услед велике награде на једаред, која не може бити честа и оволика и унапред, чиновник добија ону награду, која би му давала изворе за намаму на рад кроз много година идућих. Осим тога, кад се чиновник наједаред јако унапреди, онда не само да ће остати мало места за његово даље унапређивање, него ће и његове претензије у велике порасти; јер он који је једним скоком, тако да кажемо, дошао до великог места, неће бити никако за-

довољан да у будуће напредује поступно. За то треба чиновнике државне добро хранити, али никако не прехранити.

По свему што смо довде говорили о државним чиновницима у опште, и о финансијским званичницима на посе, изилази то јасно, да је систем одговорности за своје радње, награђивања и унапређивања по заслузи, даље добро награђивање способних, вредних и поштених чиновника државних, лична слобода и поштовање достојанства, простота на пословима и радњама преко нужна за то, да се народни послови и по струци финансијској по канцеларијама државним брзо, добро, тачно и јефтино отправљају.

Него по несрећи и на велику штету народа, код већине континенталских држава јерархија чиновничка из дана у дан све се више намножава, и то без сваке потребе, послови и радње све се више заплећу, чиновници, из дана у дан све су кукавнији услед малених плата, и све се више од њих тражи да буду гола и слепа оруђа својих претпостављених. А овако се све већи терети финансијски ударају на народ, све се више сеје по земљи јад и чемер, све се јача незадовољства распаљују, и апсолутизам све више маха осваја, и услед свега овога неуморан рад паметна, опште полезна и слободна човека тера се широм из канцеларија, па место његово заузима рад ништава, неполезна и веома опасна роба по поредак, мир, опстанак и независност народа.

8. Да повторимо у неколико речи главна начела о унапређивању државних чиновника. Прво, треба да

постоји суверенство нелично, и потоме једнакост закона. Ову једнакост не смеју да прекораче или да обиђу својевољне наредбе министарске; она не сме да се замота и замути прописима налажућим. Друго, треба да постоји одговорност лична министрова, одговорност званичника, коме у дужност спада да се стара о добром расположењу и тачном свршавању послова по канцеларијама, које су на ту сврху само и заведене да се својски заузимају и старају за тачно примењивање и извршивање закона. Треће, треба да је остављено поглаварима канцеларија извршивање и примењивање закона, да они сами могу издавати наредбе за добро отправљање послова по њиним канцеларијама, а за све ово опет он сам треба и да одговара; јер само код оваке администрације послови државни моћи ће напредовати и тачно свршавати се. Треба да постоји јерархија поретка, одговорности и независности званичника државних: два начела главна, која сједињују три власти: законодавну, наређујућу и извршну, а не мењају ни умањују силе, него остављају недодирнуте радње и послове по канцеларијама, као што би то било по приватним кућама, кад би се радње повериле искуству, памети и интересу личноме оних, који с њима рукују, и који за њих имају да одговарају.

9. То треба увек да имамо на уму, да не можемо имати добрих уређења, добрих наредаба и добрих извршилаца ако не пођемо на посао с почетка. Англосаксонска раса много се одликује, што се тиче уређења и вршења послова државних, а у овоме она успева поред осталога и за то, што добро изучава узроке и што увек пре него што би направила и издала како наређење администра-

тивно, политичко, војено, и т. д. положи своја научна начела. Од оваког поступка долазе многе практичке ползе.

Узмимо да се у некој земљи власт закона јако поштује. Из овога следовале би две непосредне последице. Прво, уштедели би се укази поглавара државног, с којима, би се код све предосторожности врло често доводила у опасност одговорност министарска; нити би било тако честих прописа наређујућих, који насрћу на наредбе законодавне. Друго, радило би природно јавно надлежатељство, које је обвезано да бди над радњама и за које министар има да одговара.

Узмимо најпосле да бирократија тачно познаје уређења правна и уређења административна.

На овај начин нестало би наклоности спрам централизације; нити би министар тежио на то и из далека, да на себе натовари бриге званичника административних; тако исто не би ни савет министарски могао да квари и обара наредбе појединих радња и послова; не би могло бити ни речи по министарствима о одборима саветујућим, која је установа примљена од Енглеза, и која на континенту поништава у много и много прилика одговорност личну министрову, па на место ње уводи одговорност укупну, или више њих, што не даје никака јемства за тачно, добро, законско и савесно отправљање народних послова.

Узмимо напоследак и ово, да сваки поглавар одељења и одсека, надлежателства и канцеларија административних потпуно познаје своју дужност и своје одговорности. На овакав начин ниједан чиновник не би се,

на сву прилику, до краја придржавао наређења канцеларијских унутрашњих; јер би то било само његова ствар, да уреди своју канцеларију онако, како он држи да ће послови најтачније и најбрже свршавати се. Унутрашње уређење и распоред пословних часова и реда јест питање месно, и званичникова је дужност да ради својски и добро поверене му послове, и да се непрестано брине да с пута уклони све запреке које би сметале тачном и добром отправљању послова, све оно на име, што би се сударало са добрим радом народног посла. За то у администрацији треба поставити на челу одговорност личну, па ће одмах сви неспособни званичници напустити сами од себе своја места, и на место њих доћи способни; и само у способним државним чиновницима може имати народ поверења, и са свим им без бриге поверити своје послове и интересе.

10. Ми желимо имати наредбе органске и извршне, које не изигравају и не обилазе законе. Желимо имати унутрашње уређење, устројство локално, које ће уредити и расположити рад и часове канцеларијске; а ово су опет таке мере, које се сваки час мењају, по приликама и околностима, и које су остављене на увиђавност канцеларијском старешини, који не мора да се слепо и неразложно покорава канцеларијским наредбама, почем је он сам одговоран за сав посао који му се поверава и почем се од њега иште, да лађа, којом он сам управља, добро и безбедно броди. Ми желимо да званичници одговорни имају донекле сигурности, што се тиче њина одржања и њина напредовања. Не би никако желели, да се овај разред људи при свакој промени министарства, при сва-

ком и најмањем политичком ветрићу мења и пада; јер само тако можемо имати вредних и способних званичника, и можемо се надати на тачно отправљање народних послова, ако је чиновник законом сахрањен од отпуштања из државне службе при свакој политичкој промени. Ми желимо да се у клици затре по народе и државе опасна бирократија, и да се постављају на звања само спремни људи и људи од рада и памети, а не присталице странака и робови канцеларијски; јер само изучени, спремни, стручни, паметни и вредни чиновници кадри су да добро и савесно раде поверене им послове, и да њима рукују на велико благо и срећу народну. Желимо да државном машином управљају људи од науке и поштења; желимо да замене канцеларијске робове, опасне по друштво, паметни и радини чиновници.

V.

1. Министарства финансија посао је, поред осталога, и да прикупља приходе и дохотке од државних добара и имања; да измирује јавне дугове; да разрезује и наплаћује данке и порезе од капитала покретних и непокретних и од прихода и доходака. Ово министарство има да прикупља порезе и дажбине посредне од разних радња и послова грађанских; да наплаћује порезе на трговине, порезе ђумручке и трошарине. Министарства је овога посао на кратко, да прикупља све растурене воде финансијске у једно корито, у благајницу народну, па да их из ње на ново изведе кроз разне велике и мале водоводе нова корита и нове водоводе. „Министарство финансија тако да кажемо, треба да набавља хлеб и воду за поли-

тичку породицу; оно има да измирује трошкове и издатке око филантропије и славе, онако исто као што поглавар породички има да плаћа за милостиње његове домаћице и за накит његових кћери.“ [1] За ово све министарство финансија има своје гране по целој држави, које су подчињене нарочним управама и старешинама, и које можемо поделити на управе за имање активно, за имање пасивно или дуг, за данак лични и од радња и послова разних, за данак нелични од робе, за трошарине и регале, и на управу благајнице народне. Све ове управе морају имати једно средсређе, које ће их уједињавати, које ће над њима бдити, и давати им правац виши и хармонички. По самоме поретку разлагања и претресања морамо отпочети наш посао с овим средсређем, т. ј. с министарством финансија, које је уједно и седиште министра финансија и првог управитеља, или начелника финансија, и које представља, колико се то може видети из буџета државног, наређење повољно, случајно и непостојано; и које по видљивом изгледа као какав састав без сваког реда и природне свезе, остављено на вољу министру и првоме начелнику или управитељу да уреде одношења канцеларија, а међутим министарство има своју јерархију, своје унутрашње уређење.

2. Ми ћемо показати, како власт правна министрова долази од закона, који захтева да увек има у својим рукама надмоћност и највишу власт у свима приликама. Говорећи о начину, како овај закон заповеда финансијама, ми ћемо наћи да је то означено у бројевима, које уређује обично државни савет с народном скупштином.

[1] W. Bagehot the English Constitution. p. 171, London, 1867.

Бројевима је казано: толики приходи, и толики расходи; ни више ни мање. По томе ми можемо слободно рећи, да је финансијско рачуноводство прави положни законик министарства; јер акта наређујућа о примању прихода и дохотка; о уношењу новаца у државне касе из народних џепова за унапређење и опстанак народни; о измиривањима и плаћању расхода и трошкова народних; даље акта извршујућа, којима се остварују ови послови и ове радње; све ово стоји у тесној и нераскидној свези с бројевима буџета државног. Рачуноводство има своју канцеларију или одељење у министарству финансија, где се прикупљају гране велике финансијске машине, која сабира буџете поједине сваког надлежанства владиног, па пречишћује буџет општи државни, који рачуноводство, пошто га пропусти кроз своје сито и решето, на ново дели на чести, па га повраћа с појединим надлежанствима. Рачуноводство води бригу о дотацијама, и уређује их, оно означује све промене новчане, све резултате промена и покрета свакидашњих свију примања и издавања државних. На кратко, рачуноводство је срце и језик финансијског уређења у свакој држави. За то напредни народи особито се око тога старају, да им машина рачуноводства добро иде, и да су њени покрети јасни и светли, као што је сунце светло, као што вели Парије.

Рачуноводство, као глава целог финансијског склопа наређујућег и извршног, захтева пре свега таких унутрашњих уређења, која ће имати у свима приликама за основу одговорност. По томе, преко је нужно да су књиге рачунске тако добро уређене, да се по њима и из

њих у свако доба могу видети све радње званичника. Поред књига за сваки род издатка и прихода, треба имати и књигу за јавно имање активно државно, књигу за добра непокретна и покретна, књигу за имање пасивно — дуг, за дугове уређене и неуређене, за дугове приватне и јавне, књигу за имаовину индустријску, књигу за дажбине личне, али од земаља и зграда, за дажбине личне, но од радње, књигу за дажбине од радње и занимања, за дажбине од разних такса судских и административних, књигу за дажбине неличне пограничне или ђумручине на граници, за дажбине неличне, ђумручине унутрашње, за разне трошарине. Ваља имати књигу за баланс активни и баланс пасиван министарства финансија, и за свако министарство по једну књигу покрета активног и пасивног. Треба имати књигу за покрет рачунски општи; књигу за покрет целе народне благајнице. Све ове књиге треба да се налазе у одељењу рачунскоме у министарству финансија, па ваља да су добро практички и по једном систему уређене са књигама осталих државних надлежатељства, и да се у њи заводе све и најмање промене прихода и издатака државних; али тако да се свака позиција од почетка њеног па до свршетка на први поглед добро схватити и разумети може.

Овај центрум или одељење рачунско покрећу наредбе и претписи главног одељења министарства финансије, које је по самој природи радње тако скопчано са одељењем рачунским. Глав. или административно одељење министарства финансија има тај задатак, да прибира, заводи, експедира и чува сва акта наређујућа извршена, којима су бројеви душа и срце. По томе глав. оде-

љење није проста канцеларија, него под његовим надзором стоји писарница, протоколи и архива министарства, а врло често њему је придодата још једна нарочна канцеларија, у којој се уређују претписи, наредбе, укази, расписи, настављења, објашњења, уређења и устројства разна и предлози законски. У глав. одељењу, или канцеларији административној министр. финансија налази се и списак од свију званичника и служитеља финансијских, подељених на извесне разреде и струке, и сва документа која се односе на године њине службе, на њихову способност и поведење.

Него за смештање канцеларија и људи, који раде народни посао, нужне су зграде, покретности, прибори и материјали канцеларијски, а за све ово опет нужни су извесни годишњи издатци из народне благајнице. По многим великим државама постоји у министарству финансија нарочито одељење или канцеларија којој спада у дужност да набавља нужне материјале и ствари за сва надлежатељства и да о њима тачан рачун и бригу води. Ово одељење зове се економно одељење министарства финансија.

Најпосле, по великим државама, узимајући то у обзир, да поглавар министарства или министар финансија није у стању сам бити свуда, тако рећи, по свима канцеларијама финансијским, које су растурене по целој земљи, налази се у министарству финансија нарочито одељење за надзор или и инспекцију; и његови чиновници имају главни позив, да од времена на време обилазе поједине канцеларије финансијске, да се уверавају о тачном и савесном раду чиновника, о добром или рђавом

начину, на који се радње воде, и о добром израђивању народних послова; па да подносе извешћа о свему што су чули и видели, и што се тиче радњи и послова званичника; да се старају о прописивању и завођењу полезних и добрих мера по цело државно и народно газдовање, да старе и неумесне мере укидају, па на место њихово уводе нова практичка наређења.

Поред набројаних канцеларија, не би било излишно, да се налази у министарству финансија још једно тело, или савет, који би имао да води бригу о дисциплини и унапређивању чиновника финансијских. У овоме савету имали би учестовати, као старешина или председник његов, министар финансија, а као чланови: начелници, или глав. секретари, директори, управитељи и инспектори финансијски. Овај савет имао би да одређује казни дисциплинарне, да унапређује чиновнике, и на овај начин, пре би се бар у неколико долазило до праве оцене и заслужног унапређивања чиновника, а тим самим многе неприлике с пута уклониле, и посао народни боље и тачније свршавао.

Ово су надлежатељства или канцеларије централне, које ћемо назвати: четири главна одељења или одсека министарства финансија; и то рачунско, секретарско или административно, економско и одељење надзора или инспекције. Ова одељења даље деле се по природи рада и послова својих на разне канцеларије њима подчињене. Тако, одељење рачунско дели се обично на три канцеларије: прво, на канцеларију примања, која има под собом књиге и акта о имаовини активној (приходу) и имаовини пасивној (расходу), које смо већ напоменули,

а и о данцима и порезама; друго, има под собом буџете или покрете активне и пасивне, или књиге које воде рачун о осталим министарствима државним; трећа канцеларија рачунског или казначејског одељења води бригу о покрету новчаном општем, и о покрету благајнице јавне. Тако исто и секретаријат или администрв. одељење министарства финансија можемо да поделимо на четири канцеларије одвојене: прво, на канцеларију за преписку или коресподенцију; друго, на канцеларију за израђивање и приправљање финансијских закона, рефорама, уредаба, наређења, указа, расписа, претписа, и т. д; треће, на канцеларију за протоколисање акта и вођење архиве министарства; и четврто, на канцеларију за покрет чиновничке јерархије. И економско одељење можемо поделити: на канцеларију, која би имала да се стара и бригу води о радионицама државним, и о локалима канцеларија, о њином правном притежавању, и киријама и закупима; даље, на канцеларију, која би се старала за покретна добра државна, за приборе и материјале канцеларијске. Најпосле, одељење или одсек надзора или инспекције могли би поделити на толико исто канцеларија, колико има разних надлежатељстава: на инспекцију за порезе од земље и од непокретног имања, на инспекцију за трошарине, ђумручине, и т. д. и т. д.

Све напоменуте канцеларије раде заједно на то, да се у живот приведе или оствари закон, ова уређујућа сила; оне дају покрет, тако рећи живот системама, оне траже од свакога, који има посла с државним имањем, чисте рачуне, и старају се да изналазе и уводе поправке

по канцеларијама. Ова четири одељења, где су уређена на основима науке и искуства, и кад се на челу сваког од њих налазе људи способни и интелигентни, тако су природно и тесно између себе везана, да раде у сва времена и прилике заједнички и слошке. И ову слогу ваља непрестано одржавати на раду и пословима, иначе финансијска машина не ће моћи задовољити потребе и очекивања народна.

3. Рачунско одељење дели се на две чести, на име на одељење за приходе и одељење за расходе финансијске. Приходи састоје се из три разна акта, из наређења или располагања и ударања њиног на народ, из примања и уношења или сипања у државну масу; и из три подобна акта састоји се расход или издатак државни, на име, из наређења, из пуномоћија или овлашћења и плаћања. Приходима истинским или активним ваља придодати још различну одговорност, па поделити канцеларију или одељење за рачуноводство на три чести, које се узајамно помажу, него које су раздвојене и независне једна од друге.

Па тако исто и у одељењу административном наилазимо на послове од двојаке природе, на име, на акта наређујућа и на акта свршена. Прва акта стоје у тесној свези са законима и бројевима рачуноводства, она су узрок свакидашњих преписака, указа, органских устројстава, преко којих министар финансија надзирава не само надлежатељства, која непосредно под њиме стоје, него и надлежатељства осталих министарстава, која су новчано подчињена министарству финансија. Акта извршна односе се на експедирање писама и наредаба, на

архиву, која је од велика значења у министарству финансија, и у којој се чувају предмети од огромне важности, и по унутрашње и по спољашње интересе земље.

Што се пак тиче акта о службама и покретима виших и нижих чиновника и служитеља струке финансијске, треба начелник или директор административног оделења да се побрине, да се она уредно држе, и да се поделе на извесне разреде: или по способности и годинама службе, или по врстама послова и радња финансијских, на које се они употребљују, и за које имају иајвише способности и воље.

Економско одељење имало би ове три главне радње или бриге: да се стара о зградама, које су потребне за поједина надлежателства државна централна и окружна или среска; затим да води рачун, и да се стара о покретностима канцеларијским и у опште о покретним добрима; и напоследак, да води бригу о приборима и материјалима канцеларијским. Ово одељење помогло би да се многе набавке државне часније и јевтиније добављају, многе би се суме уштедиле на оправкама и киријама државних зграда, и многи материјал канцеларијски уштедео би се, па тако и многе јавне крађе уклониле на ползу народа.

Одељење инспекције или надзора које би у исто доба могло служити и као неки савет за министра, имао би да отправља различне дужности веома озбиљне, а пре свега њему би спадало у дужност то, да од времена на време обилази разна надлежатељства и канцеларије финансијске, да прегледа њине радње, да предлаже нове законе и наредбе у духу времена и у интересу народна

кућења и народних и државних финансија, и да буде министру на руку у времена тешка и озбиљна, и на пословима од велике вредности и значења.

Осим напоменута четири одељења или одсека по великим земљама налази се у министарству финансија и по један глав. начелник, директор (помоћник министров), који пази на ред, добру радњу, добро слагање међу чиновницима и уредно владање. Он има још да води бригу да се послови државни раде тачно и брзо, и да никако не застају; и његова би дужност била да уводи целисходне измене по радњама и пословима. Глв. директор, подчињен истина министру и начелнику политичком, имао би да ради на дотеривању и усавршавању целе финансијске зграде; он би имао да се стара да улије вољу и дух законодавчев и наредбе министрове у чиновнике, да заводи системе за које су јавно мишљење, законодавна тела и министар изрекли свој суд.

VI.

1, Под управом домена стајали су многи и разни приходи, док је имање државно било мало и незнатно: дажбине и порезе од разних радња и послова, таксе од печата, од ипотеке, и т. д. стајали су непосредно под управом домена. Али од кад је имаовина државна порасла, и управа доменска добила је други изглед.

Домени или државна добра деле се на две чести; у прву чест иду сва добра државна, којима се служе понајвише приватни грађани; а другом чести домена служи се поглавито држава. По овоме имамо састав, који можемо поделити на два одељења или одсека администра-

тивна. Код имаовине државне треба разликовати добра која видимо али којих створ и праву вредност не познајемо. Држава треба да води тачан списак и рачун о друмовима јавним, путовима, водоводима, тврдињама и опкопима, музејима, књижарама, споменицима, пристаништима, обалама, рекама, и подобним добрима. Она треба да има процене од свију ових добара јавних, и да води тачан рачун о свима променама њиним, о увеличавању и умањавању њине вредности.

2. Друга чест домена садржи добра грађанска, војена и индустријска.

Имања државна грађанска јесу: земље, поља, шуме, језера, куће, баште, паркови, зграде, рудници и друга непокретна добра; потом многа покретна добра, као што су добра и ствари канцеларијске, покретности и сва добра за потрошњу. За имаовину државну војничку узимају се такође добра непокретна: касарне, арсенали, ливнице, пушкарнице, лађе, и т. д. За тим добра покретна смештена по магазама, сместиштима и истовариштима, и добра за опрему војничку на суву и на води. Под имаовином индустријском разуму се добра непокретна или различне радионице и њихови прибори, на прилику сав прибор за израђивање барута, салитре, дувана, за варење соли, и т. д; и добра покретна, као што су сировине, прерађевине и добра урађена и готова.

Ова државна добра не налазе се на једном месту, него су растурена по целој земљи. Она сва по именице треба да се заводе у нарочне и добро уређене књиге; јер само овако може народ имати тачан преглед и тачан рачун водити о њима; и може одиста знати, која су од њих

производна, а која опет непроизводна, колико се од којих троши, и колико у коме надлежателству.

3. О администрацији државних добара толико је писато, да можемо слободно узети да је овај предмет скроз и скроз исцрпен и осветљен. Ма с које стране о овој ствари промислили, наићи ћемо одмах да је и наука и практика у основу противна томе, да држава има својих добара, а још противнија томе да она нова добра купује за свој рачун. Само онда кад се налазе нарочни узроци који могу оправдати да држава не продаје или још да купује нова добра за свој рачун, влада може њима руковати. Ово је случај нарочито онда, кад држави требају пространа поља за школе и примерке економске и облагорођавање стоке и коња.

Државе данас махом дају своја добра другима под закуп, и то или за време или на векове. Закупи на векове дају највише јемства за то, да ће се добро државно што је више могуће чувати и добро обрађивати. Али ма колико велики да су доходци од државних добара, они опет не износе толику суму, колика је нужна за издржавање државних чиновника који се морају држати за управљање и прибирање оваких прихода.

При продаји државних добара најбоље је комад по комад продавати; јер продајом државних добара на велике и на једаред обично побијају се цене имању, извлаче се капитали из земљорадништва, заната и трговине, и на тај начин државна каса долази до мањих сума од својих распродатих добара, а приватне радње махом застају и страдају.

Од разних врста продаја државних добара најбоља је продаја на отплату или амортизацију, јер овим путем купац не мора извлачити своје капитале из већ започетих радња, и тако рећи неосетно до имања долази.

4. Покретна државна добра можемо поделити на добра од трајања, и добра потрошна. Од непокретних добара, која трају и међу која спадају сви канцеларијски прибори, треба водити тачан рачун по нарочитим књигама, у које треба ова добра редом заводити и процењивати. Спискови или пописници (инвентари) од државних добара покретних: од књига, перива, столова, древенарије у опште, гвожђарије, итд. треба да садрже тачан рачун, и да показују која су и колико је од ових добара непотрошено на свршетку сваке рачунске године. Преписи тачни и верни треба да се чувају у државној благајници од свију ових спискова. Па у главној државној каси треба да се чува у изводу пописник од прибора и добара непокретних.

VII.

1. У овом одељку говорићемо о државној имаовини пасивној, т. ј. о државном дугу уређеном и неуређеном. За исплату ових дугова финансиста мора да се стара и да прибира са свију страна нужних средстава и прихода. Канцеларија, којој у дужност спада, да води бригу о дуговима државним, може да се уреди по природи самога предмета. Тако, пре свега можемо поделити државне дугове на две чести, на дугове сталне или уређене, и дугове привремене или неуређене. Од дугова сталних долазе на прво место ду гови уређени за дуго

време. Ове дугове можемо опет поделити по величини интереса, на дугове државне, који плаћају интерес 2, 3, 3½, 4, 5, 5½, 6, 7, 8, и т. д. од 100; и по природи хартија или папира или облигација, које гласе на име поверитеља државног, или на доносача. За тим долазе дугови, који доносе премије, интересе или се отплаћују. По том дотације владару. Од дугова привремених или неуређених на прво место долазе пензије чиновничке и њихових удовица и сирочади; затим дуг или гарантија, којом је обвезана држава спрам приватних лица или друштава, и дуг који народ плаћа као данак страној какој држави. Најпосле у дуг неуређен иде издавање бонова и папирног новца, што је у тесној свези са сложеним отплатама и другим тешким операцијама финансијским.

2. Економска наука у велике препоручује једнообразност код папира, који представљају државни дуг, на име она тражи да сви папири државни носе једнако велики интерес. Искуство је показало особито у новије време, колико је од штете по народно кућење и државне финансије по превасходству, код хартије државног дуга гласе на неједнаке интересе. Папири који гласе на неједнаке интересе, обично изазивају опасно утакмиштво, и на тај начин у много прилика њина вредност често неосновано скаче или пада, а ово даје обилату храну пропасним играма на берзи. Јер док свет папире државне, који носе велике интересе, охоло тражи и скупо плаћа, поводом којим они све више и више скачу у цени, дотле папире, који носе мале интересе, нико готово и не гледа, и услед чега они све више и више падају у цени. То је и био главни узрок што је фран-

цуски министар финансија, Фулд, саветовао влади, да обори папире, који су носили $4^1/_2$ на 100 интереса, јер су они шкодили папирима, који су носили интерес 3 на 100. Из тог истог узрока и Енглеска је претворила све своје ренте у папире од 3%.

3. И код најбоље воље, и код најбоље администрације финансијске, увек није могуће одржати равнотежу између прихода и издатака државних. Као што најпаметнији и најуреднији човек, тако и најбоље уређена држава може доћи у таке прилике да њени приходи премашују њене издатке предвиђене. Нарочити догађаји, глад, буна у земљи и ратови са стране имају велика уплива на расходе државне. И што су ове и подобне неприлике друштвене веће; то су и државни непредвиђени издаци већи. Најпосле, предузећа са свим мирне природе, смишљена и пожелана, али која дуго трају и скупо стају, могу премашати изворе државне обичне, и захтевати кроз краће или дуже време, много веће издатке.

У оваким приликама морају државе потражити помоћи од прошлости или од будућности. У прошла доба државе су знале само за прву помоћ, и оне су раније нагомилана блага у јавној благајници употребљавале на измиривање оваких изванредних потреба. Напротив, наше доба служи се другим средством, на име прави дугове.

Управа државних дугова позвана је да бди и ноћу и дању на опток и стање државних папира, и да изучава начине и следства њина умањавања, обарања и претварања, што стоји у тесној свези са покретима и обртима трговачким. Чим скоче цене и због нагомиланог нов-

ца попусте сконтирања и падну ниско интереси текући, држава може да обори интересе, или да умали ниске папире, и да олакша ренту дуга, и да се на тај начин накнади за хартије, које је издала у рђава времена, и по јевтину или ниску цену.

Предмети и послови одељења за државне дугове треба тачно да су подељени, али књиге његове ваља да су свуда једнаке, јер овако се процеси и радње подударају са самим дугом који је или сталан или привремен, личан или безличан, учињен за папирна издавања, за дотације, за пензије, за гарантије, за обрте новчане и трговачке. Државни папири треба да су равнообразни и тако уређени да се у овом обзиру никака превара и злоупотреба не може догодити.

VIII.

1, Фискус непрестано прибира своје снаге и своја права; он наплаћује од грађана порезе и таксе за владине службе, мери на весима правде имања грађанска, и на њих разрезује и удара данке и порезе. Он мери и процењује земље, радионице, капитале покретне, и најпосле приходе и заслуге грађанске. Философ и економист од свег срца радује се систему пореза и дажбина, који пази на правду и од ње тачан рачун води, и признаје да су само овако разрезане и прибране порезе и дажбине праведне и добре. Они захтевају пре свега да порезе и дажбине имају за основу само чист приход. Овако би ствар заиста и била са порезима само даје правда ствар видљива, и да се она допада свима странкама у друштву. Међутим, ми видимо онај исти призор и код плаћања

данка и пореза, који јасно опажамо и код других прилика друштвених: богат и силан излази у највише реди победоносно при плаћању порезе, а слаби и сиромах пропада мучан и жалостан под теретом разних и великих дажбина јавних. За то се не треба ни мало чудити томе, што су, у намери да се олакшају поделе данака и пореза, на име да их сваки носи по своме истинском чистом приходу, пробани разни начини, и завођене разне порезе непосредне; и што је машина данака и пореза превећ сложена. Главне саставне чести ове машине јесу: пописи добара и имања непокретних и покретних, пописи прихода од добара покретних и непокретних, поделе данака и пореза индустријских на разне разреде, ударање пореза на уживања и провођење, пореза на разне радње и послове. Ово су врло тешки послови које морамо да прегледамо и проучимо како би се најбоље могла уредити управа данака и пореза.

2, Ми можемо да оптеретимо добра непокретне земље данком на тај начин ако узмемо за основицу њину просторију, или да ударимо данак на поједина поља, или на поједине чести њине, и најпосле и најбоље на чист њени приход. Још стари народи земљу су мерили, а Египћани и Персијанци служили су се мерама геометријским. Римљани су се најпре служили мерама замишљеним, и мерили су своја поља и своје земље са спрегом воловском: што су два здрава и одрасла вола могла да поору за дан, то је било римско јутро; а величину прихода од земље дознавали су они по броју раденика робова, којих број сваки ималац робова обвезан је био изречним законом сам власти да покаже. Флорентинци су у нешто

дотерали овај начин мерења. Они су усвојили тачније мере, па од чистог прихода одбијали су трошкове господарове и све издатке, што је он учинио око обделавања своје земље. У најновије време увеле су се и друге поправке, увели су се пописници или катастри од непокретног пољског имања; и они су се поделили на две чести: чест описну, и чест од вредности. Прва чест, или прва врста катастра служи и на то, да се обележи и обезбеди сопственост, па у њу се заводи и положење добра, његове границе и његова величина. Него чест процењујућа какастера много је непоузданија и сложенија, јер у њу се заводе толике претпоставке колико има поља и добара у извесној земљи. Ма колико да су анализе тачне и подробне, опет оне не дају никакав поуздан и задовољавајући резултат. Најпре и најпре, процењивање добара зависи сасвим од уверења личног, и од врло великог искуства. Потом, разлике су код добара по вредности по разним крајевима једног и истог предела тако велике, да се не дају и код највештијег процењивања тачно и на длаку оценити. Треће, радња процењивања добара тако дуго траје, да док се сав извесан предео премери, дотле прво процењене земље и имања јако у ценама скачу или падају. Четврто, плодовитост обично се узима и процењује као нешто стално и трајуће, а она у самој ствари траје само за кратко време, и сваког се часа мења. У овоме се налазе главни недостатци овога процеса, јер се плодовитост земље одржава и понавља само непрекидним старањем и подношењем великих и скупих жртава од стране имаоца или закупаца од зе-

маља. И по овоме изалази да је то ствар очевидна, да је она пореза нејнеправеднија, па следователно и најтежа по држављане, најопаснија по добар поредак и опстанак државна склопа, и најнеплоднија по државу, која се стално и непрекидно подједнако удара на земљу, на име толико исто једне године, колико и друге, за време родне године, као и за време гладних година и поплаве. Имаоци и закупци од земаља по свима готово државама јако се жале не велике и тешке терете, који долазе на њих услед неоснованог и погрешног процењивања њине земље. Па и сами закупци и имаоци од земаља или поља по Француској јако се жале на ово; јер и сама Француска, која је једина држава што је свршила свој катастар процењујући, удара данак на области, и на тај начин приближује се перекваципи, и удара једнаку цифру данка на места од једнаке величине, и која једна на друга доста наличе по плодовитости и дохотку од земаља. Па тако исто раде и многе друге државе, и тако и катастар процењујући има другу основу; он лежи на основима, који се изводе из уговора о продаји или куповини добара, из аренада, закупа и кирија, које се наплаћују од добара непокретних, и из популација извесних крајева и места. Радионице и фабрике процењују се нарочито по вредности локалној. У Енглеској све процењивање добара и имања, као и прихода од покретних и непокретних имања и од заслуга и привреда, основано је на казивању, на име на закону, по коме је сваки грађанин обвезан да каже колико има прихода на годину, и ода шта.

3. На подобан начин прави се и катастар од добара и имања покретних и од њина прихода. Само што код операција или уређивања катастра од имања покретних на двоје ваља добро мотрити: на добро уређење спискова од данака, и друго да данци и порезе не падају и на оне грађане, који имају незнатан приход. Јер она би правда била најнемилосрднија, која не би имала призрења спрам слабијег и сиромашнијег дужника државног. За то су енглеске финансисте увеле discrimination, тако рећи они су поделили приход, на приход сталан, за живота и приход индустријски.

Него фискус изналази још у друга средства имајући то за сврху, да на све врсте имања и прихода удари порезу, и да на тај начин заведе што већу правду у ношењу државних дажбина и терета, и тако да напуни државну благајницу; а то ће рећи, он намеће порезе личне на куће, порезе индустријске на разне радње и порезе на уживања и провођење. Тако, Французи плаћају порезу на прозоре; даље ударају се порезе на покретности; на кирије и закупе; на слуге и кола; на псе, на грбове породичке, називе и почасти, ордене, а нарочито на разне радње и послове, које се деле на многе разреде, према месту и броју народа, у коме се оне раде.

4. За прибирање и прикупљање пореза од радња и послова на име, за порезе од ипотеке, регистра и печата налазе се канцеларије, поред канцеларија за друге порезе и данке.

Ако бацимо поглед на ипотеке, наићи ћемо на задатак врло тежак; јер ми желимо да су процеси код ипотеке прости и јасни, па да су уједно и почесни; и ове

наредбе врло су тешке онамо, где постоје заплети о сопствености и о стеченим правима. Сада се још и то тражи, да и писмено ипотекино може оптицати, онако исто, као што оптичу папирни новци и облигације или писмена која гласе на јавне дугове, које би представљало непокретно имање, његову вредност и његове дугове, и које би се могло другоме уступати у залогу, или продавати. Мисао врло лепа, нема сумња, али тешка да се оствари како треба, а да се отуда не изроде велики заплети а велики губитци и по поједине грађане и по цело друштво. Ми држимо да ова мисао не може никако испасти добро ни у једној земљи, где нема катастра од непокретног имања.

Регистар и печат јесу уређења која доводе своје порекло од времена Римљана, и заслужују да се потанко проуче; јер ми то врло добро знамо, како је лако у овој ствари издавати нове и нове законе, и како је тешко удесити их према пословима. Где год су таксе ове врсте досадне, тамо ћете видети да се измишљавају и увлаче млоге преваре при преносењу и мењању добара, и закључавању уговора. Ако не будете јако на опрезу, лако ћете створити извесну врсту криумчарења у овоме обзиру, којој не ћете моћи лако доскочити, и ако не уведете таксе мешовите, и таксе сталне.

5. За наплаћивање пореза и данака непосредних и личних нужан је нарочити систем и гомила лица, која је закон овластио да их разрезују, наплаћују и прибирају. Ови данци обично се наплаћују и разрезују на три начина: или их разрезују, наплаћују оп-

штине, или нарочни владини чиновници, или најпосле нарочни приватни закупци.

Најстарији начин или систем разрезивања и наплаћивања данака и пореза јесте онај, где их сама општина разрезује и наплаћује. Овога система држимо се ми донекле и Енглези.

Поменути систем разрезивања и наплаћивања данака и пореза има нарочито ове две добре стране: што наплаћивање и разрезивање данака и пореза по истом систему не стаје скупо народ, и што се они сигурно и доста праведно разрезују и наплаћују. Него овај систем разрезивања и наплаћивања у исто доба намеће на данак плаћајуће и многе дужности и трошкове, које их стају разрезивања и наплаћивања данка.

Напротив, разрезивања и наплаћивања данака и пореза од стране владиних чиновника млого скупље стаје народ, млого је несигурније, теже и лакше се велике неправде догађају у погледу неједнаког или несразмерног подносења државних терета. Осем ових недостатака, овај систем има још и ове велике незгоде: код њега се број чиновника и званичника државних нижих и подчињених, на штету и појединих и целог народног кућења, из дана у дан све више увећава, услед све већих заплета разрезивања и наплаћивања пореза и данака; многе се тужбе подижу од стране народа на државне чиновнике, и многи остатци ненаплаћених данака на свршетку финансијске рачунске године остају. И на овај начин и народ и државна благајница јако пате и штетују.

Него најгори је систем разрезивања и наплаћивања

пореза и данака путем закупа. Закупци или арендатори јавних дажбина нарочито сатиру и упропашћују светло земљама од слабе комуникације и маленог унапређења интелектуалног. Нарочито у кризама и неприликама економским и новчаним свет скупо стају порезе и данци онамо где их наплаћују арендатори или закупци за рачун државе.

Најпосле неки су тога мишљења, да оставе банци народној да она наплаћује разрезане порезе и данке за рачун државни. Такав пример имамо на Енглеској и Белгији, где банке државне наплаћују порезе у име државе. Него на сваки начин треба се бојати новчаних криза и неправилности, неуредности и нетачности рачуна у току кад се банка државна претвори у народну благајницу. Јер, то врло често бива да се маленим сумама које банке наплаћују за рачун државни не може ући у траг, или остају сакривене за државни приход.

IX.

1. Управи трошарина обично су подчињене три разне радње: на име, данци и порезе пограничне, порезе у земљи, и регали различни, на прилику, од соли, дувана, пушчаног праха, и т. д. Фискус не полази на овај посао с теразијама правде него с пушком у руци. На ову радњу фискусову народи слободни у опште мрзе и јако је нападају, јер она у много реди насрће на слободне радње грађанске и трговачке, и велике ни запреке на пут ставља поред тога што обично ова

врста доходака државних народ веома скупо стаје. [1]) Кад која влада потребује један, два или три милијарда, онда она мора ову суму од народа донекле с преваром да изнуди. Задатак следователно састоји се у томе, да узме грађанима половину, две трећине, три четврти њиног прихода кап по кап, и час по час, а да то они и не спазе. У томе лежи лепа страна ове дажбине. Ова пореза тако се тесно припоји уз цену добра да је апсолутно немогуће означити је. Ако се поступа предосторожно, по политици царевој, па уведе најпре врло мала овака пореза да се не би приметно цена променила, може се доћи до великих резултата у овоме обзиру. Приликом сваког поскупљивања фискус каже: шта то чини два или три сантима с главе на главу, или: Ко нам може добар стојати за то, да скупоћа не долази с друге стране? [2])

Него много реди ова пореза није одвећ велика и тешко не пада по ниже разреде друштвене, нарочито ако се не удара на преке потребе за живот, као што је то на прилику со, коју махом троши најсиротнији разред друштвени. Ова пореза располаже се сразмерно на вредност, и пада на све врсте стања и имања, и тако само је онај плаћа на кога она падне, на име трошачи, а нико други. Све скоро порезе од овѐ врсте, или тро-

---

[1]) Енглеску стаје прикупљање доходака од ђумрука 6 до 7% а прикупљање доходака од прихода између 2 и 3%. Француску стаје прикупљање прихода од ђумрука између 16 $^2/_3$ %, прикупљање прихода од посредних данака 11 до 12 %, а прикупљање прихода не посредних 3 %. (Revue des deux mondes 15 Maja, 1861, стр. 361 и 362.)

[2]) Les Finances etc. C. Perier.

шарине имају махом карактер финансијски, и оне су нарочито у своме царству онамо где су народи изостали, и где владе жељно нагињу на то да више троше него што народи управо привређују.

2. Управа трошарина има под собом три разне врсте радња; за њих постоје по великим државама три одвојене канцеларије које простиру своје гране на све стране државе до крајњих њених граница. Али пре но што се пустимо у разговор о овим спољним честима управе трошарина, ми ћемо у неколико да говоримо о њином средсрећу.

Централна управа трошарина дели се обично на толико одељења или канцеларија колико има разних радња; на име на одсек за послове ђумручке; на канцеларију за спорове и распре, које би се породиле око трошарине, на одсек за регале соли, дувана, и т. д; на одсек рачунски; на канцеларију за надзор или инспекције: трошарина и ђумручина; и на одсек, који води бриге о чиновницима и млађима који се употребљују на службе ђумручке и трошарине. Него оволике канцеларије биле би излишне и по мањим земљама, и не би могле стајати у тесној и природној свези између себе, што је неопходно нужно, па да послови државни ове врсте добро иду и никада не застају. Код оваког распореда и подељења, имали би тело склопљено од многих наредаба и закона, који само посао отежавају, замршују и поскупљују.

По овоме што смо напред казали изалази то јасно, да рачуноводство и у овој управи финансијских операција долази на првом месту, јер оно представља неку врсту законика положног, по коме се управљају све кан-

целарије финансијске. За то ми држимо, да рачуноводство треба да је главна канцеларија и по администрацијама нарочним и почесним. Међутим, одељење секретарско или административно треба да стоји на услузи рачуноводству у свако доба у издавању и извршивању наредаба и претписа, који се односе на послове и радње финансијске. Израђивање акта и писама, па и све остале радње канцеларијске, протоколирање, преслушавање и т. д. јесу саставне и природне чести одељења секретарског. Поред набројаних канцеларија управа трошарина треба да има и своје економно одељење или канцеларију, која има да набавља све потребе за канцеларије, да се стара о зградама, магазама, и т. д. у које се смештају разни еспапи и добра; даље да води бригу за прибор и канцеларијски материјал, и о свему што је нужно за смештање и располагање са монополским добрима. Најпосле управи трошарина нужно је и четврто одељење или канцеларија за инспекцију, која би имала поред осталог посла и ту дужност, да прикупља и уређује статистичке трговачке податке, да представља власт савета дисциплинарног и да разрешава спорове поведене о трошаринама.

Осим овога имамо још и подељења нарочита, на име ђумруко, одељење за дажбине унутрашње и за регале. Свако од ових одељења потребује своје органе за вршење и надзиравање послова, који иду у њину сферу.

3. Говорећи о ђумруку, ми ћемо пре свега напоменути, да размена добара на граници може бити сасвим слободна или ограничена на известан начин. Слободна размена лежи на оним истим основима на којима и соп-

ственост и слободна конкуренција, на име, на правди и ползи, две стихије које одржавају поредак друштвени и изазивају напредак. Сопственост и слобода произвођачева и трошачева сваки пут се нападају кад год први не може онако да размени своје производе како би он сам желео; кад није слободан да може потражити купца, који би зањ најбољи био, да добије што је могуће већу цену за своје добро, које му уступа; и кад трошач не може да добије у размену за своје добро оно што он треба, по услове што је могуће боље. Слобода размене, долази од саме природе размене којој је она душа. Без ње, размена је несавршена, уплив понуде и тражње противан, вредност и цена поремећени и неправедни; јер вредност је закона и цена природна и тачна само онда кад су они резултат слободне конкуренције између купаца и продаваца, концесија узајамних које они чине један другоме слободно, обзирући се само на прилике и околности произвођења и пијаце, и на њине потребе и узајамне дужности.

Са научне стране не може бити ни мало сумње о томе, да је слободна размена и праведна и полезна. Али с практичка гледишта, на име обзирући се на интересе појединих држава и народа, наредбе за размене и ограничења њина и данас у велике се поштују. Слобода размене, истина јучерањег порекла, није у многоме изостала иза осталих њених сестара, иза слобода политичких и грађанских онамо, где је свет унапредио у образовању. Ђумручке заштите и забране у много реди стају на пут слободном оптоку добара, тековини и нагомилавању имања, и намећу на произвођаче и трошаче

често врло несносне и скупе порезе и дажбине; па на тај начин сметају и спречавају слободно и непрекидно произвођење. Ово је непобитна истина, коју опажају на први поглед и највећи поборници за ограничења ђумручка. Него поред све увиђавности и истине има много и научењака и државника, који из принципа непрестано воде крвави бој на слободну радњу и слободне обрте. По многим друштвима ову истину многи одричу само за то, што они у томе налазе свога рачуна, што су на име изостали иза других друштава и народа у свести и разборитости, и непрекидним и неуморним радњама, преко нужни елементи па да слободна радња не буде од штете ни по један народ. То је ствар непобитна да начела забране нарочито проповедају грамжљиви произвођачи, фабриканти и мануфактурци, желећи да по скупе новце вуку добитке велике од својих добара, на штету целог осталог друштва. И где има повише њих, који желе забране и заштите ђумручке на своју корист, на име да се што више обогате, и где су они подељени на извесне редове од стања и власти, као што је то случај по многим земљама, где је непокретно имање у рукама њих неколицине, а по превасходству у Енглеској, у Русији и у многим крајевима Немачке, Италије, где је све богаство и сва власт у рукама богатих мануфактураца: тамо они састављају снажне силе, које воде рат на слободне размене, и које својом снагом настојавају око тога, да одрже на врху интерес лични на место интереса општег. У оваком случају они састављају државу у држави, и њима дају силе и снаге, и подижу

их над осталима порезе од трошарина. Оваквим духом задахнути су били сви народи до скора, и сама Енглеска ове се неприлике са свим ослободила само пре кратког времена, на шта има донекле да захвали серу Реберту Пилу, а нарочито манчестерском клубу, на челу којега је стајао до последњег часа много заслужни за цело човечанство Ричар Кобден.

Систем забране не лежи са свим на начелима науке, него и на тарифама, прописима и добрим наредбама. Систем забране могли би донекле да крстимо и системом криумчарења, системом великих данака и пореза, који се ударају на штедње и тековине, и то у много прилика у корист само неколицине. Народни рад, где год је овај систем са свим немилосрдан, на извесно пропада; и ако желимо да нам је радник слободан и да спрам радње и пристојну награду добије, и да нам се имање и стање у опште умножи; онда треба фискус у овом обзиру да се доведе на извесне границе, и права ђумручка да су паметна и умерена; што онда нарочито бива, кад се разрезују и ударају таке порезе и данци, који ни мало на пут не стају неуморном раду и произвођењу, ни потрошњи произведених добара, који не изазивају и не стварају криумчарења, која су од превелике штете по народни морал па и по финансије државне; који не сужују и не ограничавају размене, радње и послове; не притешњавају слободу, разборитост и памет, и који ширимице помажу изналаске и унапређења, напредак и народно благостање. За све ово што смо набрајали, нуждан је, колико

је год више могуће, систем слободне размене добара и имања у земљи и на страни.

Него, и наредбе ђумручке имају особену одлику код система слободне размене, по којој се разликују од осталих наредаба и прописа. Под слободном системом ђумручке размене, обележене су тачно границе у којима ђумручка власт има право да пази на трговачке покрете; под овом системом нема формалитета скупих и тешких по радње, а ђумручким операцијама стоје на помоћ средства кредитна, менице и уаранти. Напротив, тамо где влада систем забране, ђумручке границе из дана у дан све се више шире на све стране, нове линије и бедеми ђумручки подижу, и оставља се ђумруку право да сме завиривати и у саме куће трговачке; из дана у дан измишљају се нови заплети, и скупе форме огласа или пријаве и експедирања; о кредиту нико и не мисли, случајеви криумчарења у велике расту и гомилају се; и све нове и нове казни кују се и заводе за оваке неприлике; А све напоменуто захтева умножавање броја званичника ван канцеларијских или активних и канцеларијских, који се у највише прилика налазе у горем и чемернијем стању, него просјаци, и гомилају се из дана у дан све нове наредбе, прописи, закони и упутства, које ни сами званичници ђумручки не познају, а још мање свет за који се они издају.

4. Ове исте махне и недостатке налазимо и код дажбина и пореза на унутрашње потрошње, на које по многим земљама општина има искључиво право, па се она о њима и стара, и наплаћује их. Оваке су порезе на пића и јестива, калдрмина и друмарина.

5. За регале постоје различне системе. Неке државе задржавају себи право да производе и добијају, на име набављају извесна „регалска добра, на прилику: дуван, со, пушчани прах и т. д. Па оне ударају двогубе дажбине и на сирова и неурађена добра, и на урађене еспапе. Неке опет задржавају себи само право монополa за произвођење, добављање и продавање извесних добара. Тако стоји са дуваном по многим државама: оне га саме обдељавају и производе, саме израђују и свету продају. Држава у много прилика купује на страни неурађено дуванско лишће, а по некад и од својих грађана, па га израђује за свој сопствени рачун. На овакав начин многе државе добијају со, метале израђују, пушчани прах праве и т. д. за свој сопствени рачун.

Економисти су умесно противни сваком монополу и природном и художном. Друштво треба да истражује општа и проста правила, па следовательно да укида изузећа; оно треба да се својски постара да преовлада једнакост, и следовательно да војшти на привилегије; оно треба непрестано за тим да тежи да се развија на основу слободе. и за то треба да уклања с пута све сметње и запреке без којих никаква привилегија неби могла ни часа опстати. Ово су поглавити узроци за што економисти не ће ни да чују да су монополи ствар преко нужна по државу; а нарочито нападају на монополске продаје на мало. Држати нарочита места и сместишта, и нарочите чиновнике и надзираче за монополе државне, то је ствар са свим противна добром стању и напретку народних и државних финансија.

X.

Надлежатељства, која смо довде побројали, постоје у држави за то, да прибирају и прикупљају приходе и дохотке финансијске од имања и прихода приватних, и од имања и прихода државних и јавних. Сад је на реду да видимо и у неколике проучимо ону сливаоницу, у коју се сливају и придолазе све финансијске воде, а за тим, и то, на који се начин новац, ова крв државна и народна, разлива и тече кроз различна надлежатељства државна, која можемо назвати артеријама и венама финансијског тела. Ми имамо народну благајницу, у коју се прикупљају новци и приходи из малених каса, па се из ње ваде и с њима сви државни издаци и трошкови подмирују. Овако, ми би могли да узмемо народну благајницу за главу и срце великог и преважног финансијског тела. Благајница има посла с народним новцем, који народ уступа влади да с њиме располаже на благо и срећу његову, на основу постојећих закона. Благајница саставља суштаство са свим за себе и под њеном управом стоје сви они који имају у својим рукама јавних новаца, и који су овлашћени да их употребе на одређене сврхе. У царевини француској, за време Наполеона I, осем министарства финансија, постојало је и нарочито министарство благајнице народне. Него, данас благајница народна готово у свима државама налази се у министарству финансија, и саставља одељење за себе. Благајница представља организам или тело административно, које се дели на чест награђујућу и заповедајућу, и чест извршну, које чести стоје у тесној и природној свези између себе.

2. Да можемо тачно разликовати једну чест од друге, морамо пре свега повући јасне границе између њих. Него, то је са свим увиђавна ствар, да ово одељење новчано, које има посла с дужницима и повериоцима државним, свршује послове са свим означене и опредељене. Оно има своју канцеларију, која прима новац од дужника државних, и која даје новац повериоцима државним, и на тај начин бави се искључиво радњама новчаним. Благајница не меша се обично у операције и рачуне дужника државних, које долазе у круг домена, пореза и данака; она се не меша у рачуне поверилаца државних, за шта постоји друга канцеларија, која о њима бригу брине; она не мора имати много чиновника политичких и техничких. По томе природне и праве границе благајнице државне налазе се чисто и само у наплаћивању, или примању и издавању, или исплаћивању новчаном за рачун народни. Него, ми нисмо још с овим, што смо до сад казали о благајници народној, показали и тачне и крајње њене границе, па за то је преко нужно да додамо још и ово: благајница јавна истина није у стању да једнако прати све поједине радње, обвезе и уговоре новчане, и премда она сама непосредно не мора да стоји у свези с појединим надлежатељствима финансијским, опет за то онамо, где она хоће да одржи природне форме, мора да стоји у преписци са свима надлежатељствима владиним. Дужници благајнице јесу порезе и данци или другим речма зарада народна; а њени су повериоци министарства владина. Нити благајница може, по постојећим јасним законским наређењима, да прими новац од ког приватног лица, ако на то нема особену писмену препоруку од надлежатељства извесног; нити

пак она може да изда налог, да се извесна сума исплати и изда из њених каса без претходног вишег одобрења, а да тиме не злоупотреби своју власт.

Ова посматрања наводе нас на то, да обратимо своју пажњу на начела наређујућа народне благајнице, и у погледу одељења његова за плаћање за рачун државан и у погледу одељења за примања новчана; као и о актама и закључењима извршним, на име: о уређењима каса, о плаћањима новчаним или чистим или нечистим; о начину склапања рачуна и измиривању или ликвидацији, и о извршивању наплата по наредбама, по кредитима или писменима.

3. Начела наређујућа народне благајнице имају своје нарочите изворе. Јер, што се тиче одељења за примање и наплаћивање прихода и доходака државних, наредбе и расположења благајнице издају се на основу уведеног поредка административног и политичког за плаћања, на основу закона правилних државних, на основу постојећих уређења о данцима и балансима или буџетима прихода, које је одобрила законодавна или највиша власт у земљи. Јавна благајница не може ни у којој прилици више од кога да тражи, него што је законом одређено; нити опет она сме и једну само пару пропустити а не наплатити од онога, што је законом одобрено. Што се тиче одељења за плаћања, наредбе и наређења благајнице стоје у телесној свези са буџетом расхода државних, који опредељује и побраја у својим појединим тачкама и чланцима рачуне или бројеве кредита, који су на народној скупштини отворени појединим струкама поименце код народне благајнице.

Ако се ова два одељења благајнице, која издају наредбе за примање и издавање државних новаца покрећу у круго-

вима буџета активних и пасивних, онда је то само по себи јасно, пошто су они чисто буџети неличи, да ћемо имати један само покрет неличан, у коме ће благајница јавна радити са надлежатељствима такође неличним, која представљају надлежни државни министри и старешине канцеларијске. Него по неким државама, благајница воли да има посла са појединим дужницима и кредиторима државним, и на тај начин пораћа се друга система уређења благајнице, која се може назвати неправилна. Овако добијамо две системе за акта наређујућа благајнице, које ћемо између себе сравнити и пропратити. Један систем назваћемо систем покрета безличног, а други систем покрета личног.

По систему покрета благајничког безличног одељење за примање и наплаћивање траже се плаћања чиста; по њему се тражи да чиновник наплаћивач државних новаца од дужника државних представља канцеларију или надлежатељство, и да измирује народну благајницу или самим звечећим новцем, или документом, који је оно исплатило, и који документат по том добија вредност новца. Плаћања деле се, по томе, на вредности од докумената, и вредности металне. Напротив, по систему покрета личног чине се нечиста плаћања. По овом систему народна благајница хоће да влада сама има посла непосредно са појединим дужником државним, и пошто ови немају при себи никада сав новац наплаћен за државу, то је она приморана да чини своја плаћања од чести звечећим новцем а од чести по књигама неизмирених издатака и трошкова. Ове књиге или белешке састављају документат рачунски неновчани, оне прикривају права плаћања, и остављају у неизвесности велику чест доходака благајнице,

тако да финансије не могу никад да знају колика је права сума новчана, која се заиста налази по касама.

Односно плаћања, по првом систему покрета неличног надлежатељства шаљу од времена на време и то само и непосредно министарству финансија преглед или нацрт превентиван о њиним издацима и трошковима, са документима који се односе на расположења буџета, и на покрете послова. Овај предлог потписан од министра финансија, а ако је нужно, према постојећем закону финансијском, и од државног савета или глав. рачунске контроле, постаје акт наређујући благајнице, и ставља на расположење канцеларији дотичној новчана средства која су јој нужна за измирење трошкова и издатака: на име благајница државна отвора рачун или кредит министрима и поглаварима канцеларијским код појединих надлежних каса за суме опредељене, и извештава касира или казначеја о министрима и чиновницима, који имају овлашћења да издају наредбе за исплаћивања канцеларијских издатака. И тако на овај начин свршују се поједина исплаћивања док се са свим не изцрпе отворени кредит, а чиновници помесни измирују поједине рачуне са свим на своју одговорност, и по актама нарочним и почесним тражи се новац, о коме се даје најпосле на длаку тачан рачун глав. рачунској контроли.

По другом систему покрета личног, плаћања рачунска свршују се на други начин, па према томе и дејства су прилично другојача. Прво, надлежатељствима не дају се или не отварају унапред кредити, или им се отварају само привремено; а за ово се морају слати напред у благајницу јавну поједини рачуни на исплату. Благајница

подноси акта на потпис и одобрење претходно или на преглед глв. рачун. контроли, па по том тек измирује и исплаћује на своју сопствену одговорност акта или рачуне, који се њој поднесе на исплату. Каса јавна зна само за чиновника благајнице, и само акт или документат благајнице има важност истинску и рачунску за казначеје; на овај начин ланац административне одговорности на пола се прекида по свима надлежатељствима, а у оваком случају о одговорности министарској и званичничкој не може бити ни спомена. Него, од овога долазе још и други недостаци велики. Јер се усређују у једно средиште послови поједини и малени целе унутрашње радње владине. Ово опет продужује свршавање оних послова и радња који су били већ свршени на појединим местима или канцеларијама. По том настаје преко нужно да се у исто средиште уметну документа помесна привремена, која, као несвршена, не могу да представљају документа од вредности, те се за то покрети замућују и постаје неистинито стање касе, која, немогући да побројн и документа привремена напоменута, приморана је, као што смо горе већ напоменули, да покаже као касину готовину и ону суму новаца, која је већ изишла из касе.

4. Овај систем неправилног покрета личног, који је основан на начелу превентивном, и који се не стара ни мало за то, да покупи потрошено и расуто откање, које би он морао да балансира; овај систем изазвао је добоко изучавање код паметних људи и писаца финансијских. Научењаци у погледу овог предмета деле се на две странке, на странку, која све и сва полаже на књиговодство финансијско, и на странку, која уређења бла-

гајнице, подигнута на основу јасних и простих закона, претпоставља свему осталоме.

Да се добро уреди благајница јавна треба обе ове стране подједнако да се развијају. Јер ако би остали само код књиговодства онда би имали само једну страну развијену, која не би могла да изнесе на видик недостатке, ни да усаврши и поправи оне чести, које имају рђаво порекло. А ако би поклонили сву пажњу и сав труд, на уређења благајнице, онда би имали само једну њену страну развијену, и на тај начин не би имали огледало књиводства, које се зове двогубо, јер оно има две подобне стране, превентивне могућности или претпоставке и истинске трошкове и издатке благајничке.

5. Народна јавна благајница може се поделити на три система. По првоме систему налази се нарочита владина каса, која се зове благајница, и њене поткасе налазе се по окрузима или срезовима. Ове касе стоје под руковањем званичника, и сваки казначеј и рачуновођа или чиновник који новац прима, обвезан је, по положеном закону, да уноси у њих сав јаван или народан новац. Други систем зове се енглески или белгијски, и по њему јавна каса у рукама је приватне банке, у коју се уносе све врсте прихода и наплата, које су владини званичници покупили од народа. Овака банка обично држи многе подбанке по целој земљи, и на тај начин она је угодна по народ за примање и прикупљање јавног новца, а сама опет може лепе користи да има од новаца, који би иначе кроз дуже време лежали неупотребљени, и следователно неплодно и с којима она овако непрестано окреће послове и радње за свој рачун. Банка обично

извршује плаћања за рачун благајнице народне за бадава, или са малом наградом, а у многим приликама она плаћа народу известан интерес за оне суме, које би подуже лежале неупотребљене у њеним касама и које би она на своју корист употребљавала. Него и овај систем колико је добар, опет има својих недостататака, због којих он неби могао да опстане и добра плода донесе код народа, који немају оне исте врлине и морал, које имају Енглези и Белгијанци. Поред осталих незгода код овог система и та је велика неприлика, што се појединн ситни рачуни и исплаћивања не могу тачно на длаку да контролишу. Трећи је систем, којега се држе Французи, па за то и зову финансисте „француски систем.“ По њему, као што је он недавно уређен, служба новчана благајнице оставља се чиновницима наплаћивачима по окрузима и срезовима, а ови опет отварају своје касе другим чиновницима наплаћивачима доходака и прихода, па тако постају касе локалне, које састављају све заједно благајницу јавну. На овај начин налазе се наплаћивачи окружни, и по томе нека врста банкера локалних, који не воде спекулације трговачке, и овако се долази до сигурности и угодности, почем се добијају поткасе, поред наплаћивача општинских, и извесне суме уштеђују се код издатака, јер су код овог система радње много простије, сједињене, и треба имати само добро двогубо књиговодство, па да послови иду добро и тачно.

6. Плаћања се чине на два начина или су плаћања нечиста, или чиста. То већ знамо, да благајница захтева да њени чиновници — наплаћивачи доносе у касу

целу суму примања. Него како су с примањем спојени и издаци или трошкови канцеларије самога чиновника, који новац прима, тако не може никад да се унесе у касу цела примљена сума. Она чест новаца која се задржава за измирење канцеларијских трошкова и издатака, треба да је означена у каси, како би благајница знала тачно целу суму јавног дохотка; него ова иста сума понекад стоји у каси на начин неизмирен, а по некад на начин измирен и чист. По првом начину иште се плаћања или уношења новаца у благајници нечиста. Али по овом систему рачунополагач обвезан је да поднесе своја објашњења благајници народној о оним новцима и сумама, које је потрошио, и које није предао. Ова објашњења остају без икаке вредности донде, док благајница средсредна или главна не изда акт свој или разрешителницу рачунску, којим се признају учињени издаци; и овај акт надлежни рађуновођа за себе задржава. Овако кроз дуго време остаје у каси јавној привидност, јер у њој парадира сума новчана, која се управо не налази, и не фигурирају рачунска документа, који казују издатак. Па како су ове обмане велике и честе, то имамо у каси јавној непрестано нечисто уношење, уношење неправилно и непрорачунато, што опет производи одвећ велике забуне и залудне трошкове, дангубе и преписке по благајнице, које се држе овог система.

По методу наплаћивања или уношења чистих, државних новаца каси јавној предају се сва примања, и на тај начин дели се плаћање на два система: на плаћање у новцу, и на плаћање у документима, која се односе на трошкове учињене од стране наплаћивача надлежних. Него ова документа

не потписују и не издају надлежни рачунополагатељи, него поглавари канцеларија, који су овлашћени нарочним законом да чине извесне издатке. На овај начин имамо документа свршена, за која нису нужне никаке даље операције и радње, документа стална или трајућа, документа од вредности, овлашћење локално, по коме могу да се праве и закључују рачуни тако, да сума новчана изгледа чиста од почетка па до краја. Казначеју служи за доказ или јемство овај документат, или ово овлашћење локално, и може овако да покаже благајници главној примање прâво и свакидашње: у новцу, и у документима од вредности. Он може да подели ова документа од вредности: на издатке и трошкове око примања и обвезне, на издатке канцеларијске, издатке сталне, и издатке променљиве. Сав приход, по овом систему, у каси је, и јасан је; а његове чести чисте су и уређене од почетка па до краја, сваки пут и свуда. Али, по незгоди, овај систем предпоставља уређења, која смо напред напоменули, која удаљавају измиривања или ликвидације централне, и отварају кредите појединим надлежатељствима, овлашћујући их да измирују трошкове и издатке, и да издају пуномоћства или овлашћења, а за ово је опет нужан месечни рачун о издацима и трошковима. који мора бити одобрен нарочито од глв. рачун. контроле.

7. Ова посматрања тичу се измиривања или пребијања јавних рачуна и плаћања; а друге радње постоје за покрете финансијске. Ми имамо још две системе, на име измиривања или исплаћивања централна или средсредна, и измиривања децентрална или

помесно-локална. По првоме систему измиривања, сва надлежатељства шаљу сва документа и акта о својим радњама и покретима глав. или централној благајници. Ове операције захтевају поред осталога и привремена исплаћивања и документа или акта рачунска, која смо мало час именовали, и која немају законе вредности. Овај систем измиривања захтева превентиван преглед, и по томе отклања од министра сваку одговорност, али у исто доба и удаљује толике последице од узрока, да нема ни трага рачунима свршеним, који су преко нужни за то, да се могу јасно видети покрети и радње владине, новчане, које траже не само законодавна тела, него и сви који данке и порезе плаћају и државне терете носе.

По другом систему, рачунска измиривања свршују се по министарствима и канцеларијама локалним. Ова надлежатељства имају право и овлашћење законо да издају акта или писмена за исплаћивање. Благајници државној шаљу се у напред, и од времена на време, сва акта, сви рачуни и сва документа која се односе на ове издатке. Ове хартије рачунске испитују се на длаку, сравњују с позицијама буџета одобрених и подносе на преглед и одобрење глв. рачунској контроли. Највиша власт такође прегледа целу ствар, и спроводи је с актом или писменом, с којим отвара кредит, каси. И пошто се рачун сврши на месту, акт изврши, и сврши плаћање или изда из касе новац, онда надлежно надлежатељство подноси исплаћени рачун, заједно са свим актама, која се њаљ односе, министарству финансија, и глв. рачунској контроли.

Имамо да кажемо неколико речи о правом исплаћивању рачуна. Исплаћивање државних рачуна може да се свршује на два начина т. ј, само на овлашћење благајнице, или на разна овлашћења и акта министарства, и разних власти државних. Први начин исплаћивања нагиње на централизацију исплаћивања рачуна, и на претходни преглед радња̂ и послова, што смо горе напоменули. Где се могу и по овом систему измиривати издаци и трошкови канцеларијски од стране појединих надлежатељства тамо се отварају код каса блајничких толики управо кредити привремени, па издаци или партије уређују се тек пошто дођу од главне благајнице у иста надлежатељстава свршена акта о исплатама. Јер, касе благајничке нити могу нити хоћеју пре да признају акт или исплаћену суму од благајнице. Права аномалија, кад се проуче скроз заплети који постоје између чести налажуће и чести извршне.

По другом систему просто се отвара кредит код новчаних каса канцеларијама, или министарствима и поглаварима канцеларија. Да се овај кредит може употребити, појединa министарства подносе од времена на време, и то у напред, превентивне предлоге и акта министарству финансија о издацима и трошковима, који су им одређени и на основу којих глв. благајница отвара кредит код својих подчињених канцеларија сваком министарству за себе, и овлашћује их да могу на овај начин упућивати своје наредбе на касе, и чинити исплаћивања која се исплаћују за рачун државан, не као пређе по налогу саме касе, него по разним актама или налозима експедираним непосредно од

разних надлежатељстава. Ово не мења, нити поништава двогубу службу, коју обично врши благајница централна, коју треба поделити готово на две канцеларије или надлежатељства различна, на канцеларију, која управља рачунополагатељима — наплаћивачима; и на канцеларију која управља рачунополагатељима — исплаћивачима. У првој канцеларији води се рачун о наплатама и полагању новаца, а у другој свршују се само исплаћивања или наплате за рачун државан.

Горња измиривања намирује или исплаћује каса јавна са две врсте пуномоћстава или акта. Једна акта назваћемо привремена, јер она, као неизмирена, не могу да се показују у рачунима као са свим свршена, и по томе обвезана је каса јавна да показује у своме прегледу главноме, као готовину, и ону суму, која је већ изишла из ње. Од овога долазе све оне велике и честе незгоде и неприлике по јавну благајницу, које смо напоменули у течају говора. Друга акта назваћемо свршена и уређена. И ова акта имају два извора, из којих долазе. Она час долазе из појединих канцеларија и надлежатељстава, којима се отвара кредит код благајничке касе, и иду управо на исплаћивање, а час опет полазе из саме централне благајнице; или полазе из разних министарстава па морају да прођу путовима централне благајнице, и тако иду у касу споро.

XI.

1. Пошто смо у неколико пропратили и разгледали праве основе, по којима јавне финансије упражњавају своју власт, и по којима је оне распростиру не само

на имања стварна, него и на добра и робе оптичуће, и на њина израђивања; само од себе намеће нам се и то, да проговоримо коју реч и о одговорности ове огромне власти. За то ми ћемо сада прећи на говор о законодавном телу, као најприроднијем врховном старешини власти финансијске, и о глав. рачунској контроли.

Одмах ћемо приметити то, да свуда где год финансије јавне траже да располажу, као највиша власт, правима општинским, и да деле право по вољи, као што је то случај по многим државама, тамо и сам фискус треба да има јемства од злоупотреба појединих грађана. На ту сврху по канцеларијама финансијским обично постоји савет правни, или одељење, које пресуђује спорове административне и финансијске. Него онамо где је финансијска власт положена на извесним правилима о размени друштвеној, о којој смо говорили, тамо се ствар са свим мења и други систем усваја за јемство: на име пре имају грађани да се постарају против злоупотреба и погрешака у које би могле пасти и увалити се финансије и нехотице. За ово постоји државни савет, који поглавито и на то служи да даје паметне савете и упутства министарству.

Што државни савет понекад не упражњава потпуно своју власт у споровима и злоупотребама административним и финансијским, за то би по неки желели да се на место његово поставе нарочни савети по канцеларијама. На ово имали би применити то, да би нарочни савети имали да се састану и да постоје сваки пут кад год је реч о добром уређењу канцеларија и тачном отправљању

послова, као што смо то и напред напоменули. Али оваки савети не могу заменити никако тело које је постављено за опште саветовање, као што је то државни савет, који треба да је чист од сваких предрасуда при решавању ствари, који мора добро познавати и општа наређења законска, и који је једино кадар одржавати у слози и хармонији целу државну зграду.

Код истрага финансијских наилазимо на две врсте тегоба, прво на декрете, расписе и наредбе које се издају за то, да се остваре законска наређења, предлози нових закона, који су направљени у министарству; друго, на комбинације покрета и радња трговачких од великог значаја, и јако сложеног састава. Да се уклоне погрешке и недостаци, који би се поткрали, и да се измене или са свим укину извесни закони и наредбе, за то је нужно издавати декрете или наредбе извршне, којих се редакција оставља државном савету, како би се поштовала начела, одржала неповредима расположења и наређења законска, и сачувао и у самим простим предлозима леп изглед, и сугласност са законима раније издатим. Што се тиче послова и радња финансијских, код њих има да се пази на вредност уговарајућих страна, на сложеност уговора, на случајеве повољне и далеке изгледе и резултате, којих старање ваља поверити са свим скупу или телу научноме, паметноме и радиноме.

Из овога што смо напред казали о савету државном односно финансија народних, изилази то, да је он тако тело државно, које најмање трпи да се чланови његови често мењају, тело, које најмање трпи да су му чланови од слаба знања, способности и карактера. Тело држав-

ног савета мора бити састављено од поштених, изучених и вештих правника, и од научених и вештих економиста и финансиста поред научењака осталих струка, па да народ може рачунати на напредак и срећу и у финансијама државним.

2. Него, тако је исто нужно да пропратимо и начин, на који се окреће финансије, и како одговара министар за сваки акт, који је издао и наложио да се изврши у погледу народних финансија; а како опет одговара званичник рачунски, који измирује и рукује приходима и расходима државним. За ово постоји глв. рачун. контрола, независан, непристрастан и вешт судија финансијски. Глв. рач. контрола суди и изриче своје пресуде као и сваки други суд у свима питањима и споровима рачунско-финансијским. Овде се најјасније показује разлика између рачуноводства наређујућег и свршеног; прво, обележено и одређено указима и уредбама, има под собом дела за која сам министар финансија одговара лично; а у извршноме рачуноводству и у ликвидацији послова изложена је одговорност других министара, или још пре чиновника и поглавара канцеларија министарства државних.

Глв. рач. контрола дели се на два одељења: на одељење, које суди о актама наређујућим поглавара финансијског, и на одељење, које суди о актама извршеним финансијских чиновника рачунских. Глв. рач. контрола обвезана је онамо, где има потпуну силу и важност, и где је основана на начелима најтачније одговорности за све финансијске послове, да прегледа и испита сваки декрет, наређење, и распис финансијски пре него што га министар саопшти извршним канцеларијама. Уз обна-

родовање и слање акта наређујућих и отварање појединих повремених кредита, треба увек да иде акт одобрења од глв. рачун. контроле.

За пребијање рачуна државних постоје два система прегледања. Пребијање централно у министарству финансија захтева преглед претходан од стране глв. рач. контроле; а пребијање локално и децентрално по разним министарствима и канцеларијама, налази довољно прегледања прописаног и опредељеног по рачуну свршеном. Ако рачунска система наређује да се за сваку појединy радњу шиљу документа надлежна центруму, и да се на овај начин удаљује од канцеларија разрешење истих радња; и ако се тражи да само из центрума треба да изилазе измирења и налози за плаћање; онда глв. рачун. контрола треба унапред да прегледа сваки акт рачунски јер доцније не би могла никога наћи који би одговарао за рачунске неправности пошто се једаред одвоји радња од канцеларије којој припада. Ако се напротив пребијања рачуна свршују на месту, и ма да преглед превентиван глв. рач. контроле не престаје, он је спојен с актама наређујућим и отварањем кредита које смо навели: на име по овоме систему мора свако министарство да шиље од времена на време средсрећу финансија свој предрачун о приходима и издацима или трошковима државним, који имају да се подмире па глв. рачун. контрола даје своје одобрење уз одобрење министра финансија на оваке прегледе, и с овим она само гарантира за то, да потраживања министара и појединих канцеларија и отворени кредити не премашају бројеве и одредбе утврђене законом буџетским. По том оставља истим надлежатељствима и канцеларијама преби-

јања и свршавања њиних сопствених рачуна. Али она иште сваког месеца свршена акта, испитује их, и прегледа сваки појединн документ, па по коначном прегледу изриче свој суд о администрацији свакога министра, износећи пред народ путем јавне штампе преглед трошкова у подробности, цене набављених добара из чега се виде сви издаци финасијски. Повторићемо да два система о предходном и доцнијем прегледу државних рачуна не односе се толико на организам глв. рачун. контроле, колико на метод рачуноводства благајница. У оба случаја глв. рач. контрола суд је, који суди о раду и повластицама министара, рачунских чиновника, казначеја, о пословима и о правима кредитора и дужника државних. Овај суд састављен је обично од правника способних, и од вештих рачунских људи, који су кадри у свако доба наћи и на јавност изнети хотичне или нехотичне погрешке по рачунима о приходу и издатку или о расходу државном.

XII.

1. У свакој администрацији државној преко је нужно да се зна унапред и на длаку тачно рачун о изворима којима влада може да раснолаже, и потребама које она мора да измири. Ови су извори увек ограничени; по томе влада мора увек да сравњава разне државне потребе једне с другима; и паметна и добра администрација нарочито се тиме одликује, што уме да оцени њину вредност релативну, и да према томе подели и расположи изворе. Све државе уређене имају прегледе годишње или

буџете, где су приходи и расходи што је више могуће тачно и приближно означени.

Разлике између буџета различних држава зависе од различитих атрибуција, које има власт централна у свакој земљи. Што је сфера рада централне власти шира, и што се више и чешће од ње тражи помоћ и заштита; то и цифра буџета мора бити већа.

То је истина да друштва образована захтевају више од својих влада него друштва варварска; али што се више развија стање друштвено и свест политичка, то обично народи мање од својих влада ишчекују и траже. У Русији, на прилику, никоме ни на ум не пада да од владе тражи више школа; у Аустрији народ их тражи од владе; а у Енглеској сами грађани о свом трошку подижу их и издржавају.

При прављењу буџета не треба се само обазирати на потребе јавне, које има држава да измири, него још више треба држати рачун о изворима које грађани могу да одвајају и држави уступају, а да због тога ни мало не трпе у своме животу и својим радњама. Правна и уставна држава јесте један од најважнијих услова за добар и уредан буџет. То је до душе непобитна истина за сваког земљерадника да има добрих путова за преносе својих производа, али ако би биле дажбине, које су биле намењене на подизање путова, толике, да би тежака толико много стајале, да би због тога морао напустити обрађивање својих поља; онда би овако предузеће била пре несрећа по народ, него помоћ. Тако исто отварати и подизати школе јесте предузеће најполезније, које држава може учинити нарду за његов новац; али, ако би

држава, да набави храну за душу деце сиромаха, узимала од њиних родитеља, у виду дажбина, ону чест њине зараде, која би им била неопходно нужна за телесну исхрану, онда би прекорачила и своју дужност и своје право. За то треба добро размислити о овој законитости релативној, о издацима јавним, и њу добро схватити.

При прављењу буџета расхода ваља имати добро на уму и потребе народне и изворе његове. Ово је основица за буџет. Дажбине и порезе не треба да пресуше изворе држављана, ни издаци државни да премашају приходе. Ово је почетак и свршетак науке финансијске. Равнотежа буџета положена на економији расхода до које се долази кад се добро и паметно прорачунају потребе и извори, за многе је земље идеал до којег ретко која држава данас долази. Отуда долази несрећа видљива по народе, а то је дефицит; и несрећа тајна, а то је изнурење и пропаст народна. Пропаст и изнурење народно познаје се по претерано великим дажбинама и порезама, које обустављају предузећа и радње, и на тај начин заустављају умножавање народног произвођења.

2. Буџет је право огледало финансијских прихода и расхода који су означени бројевима, и то или само од ока и приближно, или са свим тачно, и на основу позитивних дата и рачуна. Буџет показује у бројевима приходе и расходе државне годишње; а његови бројеви представљају за законодавца и јавног администратора толико чланака закона, на име прави законик, као што смо већ напред напоменули, којега поједине тачке, по земљама од представничког система владе, народне скупштине сваке године, или сваке друге, треће, и т. д.

одређују. Буџет представља за финансисту вредности расхода и прихода, међу којима он треба да нађе и уведе равнотежу, и да набави државнику сва нужна средства, с којима ће моћи извршити садашње и будуће сврхе и намере које су полезне по народ.

3. Буџет се дели прво на буџет нечист и чист, и друго на буџет прихода и расхода, или на буџет активан и пасиван.

Буџет нечист, у опширном смислу, зове се такав буџет, у који улазе сви расходи и приходи, па и они који улазе у државне касе као извори државни. У ужем смислу зове се буџет нечисти онај, у који иду сви приходи и расходи који искључиво припадају држави; а буџет чисти представља истинске производе и доходке, с одбитком трошкова око прикупљања данака и пореза, управљања с монополима или државним добрима.

Свака сфера владина има својих прихода и расхода; зато и свако министарство има свој активан и пасиван буџет, који се опет дели на толико особених чести, колико има особених примања или издатака. Овако добијамо два буџета различна, активан и пасиван, који се деле на министарства, на послове, главе, и поједине чланке и бројеве, у којима ваља уредити чести, како у погледу издатака тако и у погледу примања. Ове чести различна су карактера, или су сталне, или променљиве, или случајне и изванредне; за то треба поделити буџете активне и пасивне сваког министарства на редовне и изванредне, и у први записати сва примања и све издатке утврђене, променљиве и случајне; а у други сва примања и све издатке изванредне.

У издатке и трошкове сталне стављају се обично дугови, на име, остаци од прошле рачунске године: затим трошкови и издаци на имаовине јавне које се другоме не уступају, или на имаовине доменске: и издаци и трошкови око дугова јавних уређених, нарочитих, личних, гаранције и дугова који се мењају; затим долазе плате чиновника, којих је број одређен. Што се тиче трошкова и издатака променљивих, најпре ћемо навести трошкове и издатке на издржавање канцеларије и одправљање послова; по том издатке на службе за радње ручне и локалне, или набавке и радове трговачке. Најпосле у овај одсек долазе издаци и трошкови случајни и изванредни, који се у извесним само приликама појављују; као што су на прилику трошкови и издаци на зидање, засађивање, на набавке разних материјала, на трошкове ратне, и овоме подобна.

Што се тиче прихода, у буџет обични и редовни долазе прво рачун кредита, потом приходи, који се добијају од имаовине јавне, која се не може усвојити или усопственити, и од имаовине доменске државне, од капитала сталних, покретних, индустријских, трговачких и од регала и монопола. Поред овога ваља додати и дохотке од јавних служаба; затим приходе много веће од пореза и данака непосредних личних, од радња и од данака и пореза унутрашњих и неличних. У буџет изванредни долазе обично доходци од отуђивања имања и права државних, од продаја, зајмова и обрта случајних.

3. Бројеви буџета, као што смо то мало пре рекли, састављају за јавног администратора положени законик. Лако је разумети на први поглед, да сваки број при-

хода или расхода мора проћи кроз истраге и претресе законодавне власти. Код буџета владиних или јавних, који набављају највећу чест свога прихода од данака и пореза, треба најпре показати јасно грађанима узроке, за што се извесне порезе од њих траже; па по том треба на прво место да дође буџет расхода и издатака. На овај начин имамо два покрета и два закона за себе или одвојена, један за буџет расхода а други за буџет прихода.

Законодавна власт уређује и поставља буџете по предлогу који показује само могуће приходе и издатке државне. Овај предлог могућих прихода прави се кад се имају на уму прошле године и њини приходи, кад се јавне порезе и дажбине уредно плаћају, кад нису наступила изванредна времена; или се праве по обрасцу других држава које у сваком обзиру наличе на нашу државу по приходима. Овако издан закон за јавне приходе, сам могући предрачун постаје закон и нико нема власти да га измени, ни за длаку. Али овако не стоји и са издадцима и расходима државним. Они се тако исто напреопредељују, али се они и мењају; и министри, и за њих министарство финансија, мора да придода глв. буџету расхода и друге буџете допуњујуће и исправљајуће. До оваких нових буџета обично долази се на три начина различна, који су усвојили закони о рачуноводству: издају се декрети, уводе се преноси и употребљују се капитали резерве. Где по уставу министарским или владиним декретима могу да се стварају буџети допуњујући, тамо министар и влада могу по вољи да увећавају издатке и трошкове јавне; и на овај начин махом долазе

у велико погибије народне финансије. Где је допуштено министру да може једну суму буџета употребити на друго што, а не на оно, за што је она на скупштини одобрена, тамо се замућују финансије, и финансијски систем стоји изнад домашаја законодавства; и министар може у свако доба да употреби суме одређене на преко нужне и часне службе грађанске, на излишне и бешчасне радње, на службе војничке и на тајне полицаје; и да обустави радње које је народ на својим скупштинама нашао за полезне, па да предузме послове, који никако не одговарају интересу народа него у највише реди прете општем напретку и моралу. Где се најпосле у буџетима налази резервни фонд, као што је то случај у Енглеској и Белгији, тамо влада има увек средстава да измири и потребе непредвиђене, а да не мора поремећавати равнотежу буџета, ни систем финансијски.

4. Напротив финансиста што има друге радње да сврши на буџету, он, позван да рукује и управља силама и вредностима прихода и расхода државних, има да се постара да уведе и постави равнотежу у буџету. Увести и одржати равнотежу у буџету то је врло лака ствар код народа богатих, али напротив, то је једна од најтежих ствари по државама сиротним т. ј. где је народ уваљен у сиротињу, где је радиност слаба, где је земљорадништво у повоју и напуштено, где је трговање ствар немогућа. Да се доведу у равнотежу приходи с издацима, нарочито у приликама кад су издаци и трошкови државни далеко већи од прихода и привреда јавних, постоје две системе, једна другој савршено противне. Ми ћемо обе ове системе да сравнимо, јер тако ћемо их моћи боље

прегледати. Прва је система стара, деспотска и чисто природе и карактера финансијског, јер она води рачун само о резултатима новчаним и благајнице јавне, на име она има у виду само то, да благајница има што више новаца, не бринући се ни мало за последице које отуда могу доћи по народ и његов опстанак. Тако по овоме систему ударају се на народ из дана у дан све веће порезе и дажбине, које су већ уведене, нове се порезе заводе на личност, радње и на све врсте богатства и вредности; продају се добра државна; задужују се будући приходи и доходци; измишљавају се монополи владини; заводе се и намећу личне службе грађанске; на силу се узимају зајми од народа; пуштају се у опток папирни новци; а стари који нису знали за папирни новац, одузимали су металном новцу једну чест скупоцена (драгоцена) метала и пуштали га у обрт по ону исту цену, по коју је оптицао пре него што му је одузета она чест чистог метала, па додата толика иста чест нечистог или неблагородног кова. Данашње владе изумеле су још једну нову превару, којом се често служе, а нарочито у кризама финансијским, на име, оне су измислиле јавну ренту и њено обарање.

Другојача је система финансијска памети великог Пита. Овај велики енглески министар финансија, трудећи се да уведе равнотежу у финансијама енглеским, укидао је и смањивао сваки дан данке и порезе, умањавао је све више број добара, на која се плаћала ђумручина, ширио је радње и обрте трговачке, помагао земљорадништво и занате, и уклањао све незгоде и неприлике, које би народноме кућењу и народној тековини сме-

тале. Пит је тражио и највише волео од свију пореза данак од благостања и имућности. Система финансијска овог великог државника највише је смерала на то, да оснажи силе производне, и да ослободи од свију запрека рад, размене и покрете. Подићи поверење и част народу, добро уредити и углавити машину економску или произвођење, дати полета променама природна и створена богатства, прикупљати ова богатства са свију страна где год их има, и увести равнотежу не само у финансијама државним, него и у свима силама, у добродетељи, у раду и дару народном, то је о чему се Пит и дан и ноћ старао.

5. Прави државник сматра буџет за огледало народне снаге и величине, и по њему суди о садашњости и будућности народа. Он види у буџету сурадњу духова, који између себе мењају службе друштвене; он прати руку, која сеје поље, на коме расте биљка образовања и среће народа. Садашњи плодови подмирују многе и велике издатке за добра која су намењена за векове: школе, јавне грађевине, па и сама војна, унутра и споља, која се предузима за то, да се народ ослободи од тираније и тирана унутрашњих и спољашњих, — јер, само ови узроци могу да оправдају крваве војне и ратове — предузимају се само на ту сврху да развију силе грађанске и политичке, од којих опет зависи развитак и напредовање заната, радње у опште, и капитала. За то није ни мало неправедно подизањем школа и заведења за народно унапређење, добрих јавних грађевина, друмова, водовода и т. д. задужити будуће нараштаје.

Него, добар финансиста државни пре свега стара се да умали непроизводне трошкове, да учини што простијим радње, да ограничи што више мешање и пачање државних власти у приватне радње и послове, и да изазове и обадри радиност и труд код грађана, и да унапреди и развије што више све силе од којих долази срећа и благостање народно. За то министар финансија пре свега ваља да се постара да обори све старе навике о заштити, и друге незгоде и неприлике које се не слажу са демократском једнакости коју је данашњи век махом заволео. Он треба што више да прикупи своје канцеларије, да настане својски око тога да званичници буду од ползе по послове народне, на име министар финансија треба да се постара и за тело и за дух народни.

XIII.

1. Буџет државан треба да се уреди и одобри у виду закона од стране законодавне власти много раније него што наступи буџетска година, или време за које је буџет намењен. За то се у главноме нацрт буџета склапа на неколико месеци пре буџетске године. И што се више крају примиче буџетска година, то све веће и нове измене подносе министарства по својим струкама, и на овај начин постаје буџет придодати или допунителни за исту буџетску годину. За тим проматрајући исти буџет, појављују се или недостаци прихода наспрам нужних расхода, или претичице од трошкова, и за ово је опет нужна исправка, на име трећи буџет исправке. Најпосле, кад се примакнемо крају буџетске године, онда имамо последњу фазу буџетске промене, или буџет

свршен. Код оваке системе буџета, глас законодавчев не може никад на извесно рачунати, јер он се може натерати напоследак да поквари све што је напред слободан и по убеђењу своме, имајући на уму чисто интересе народне, поставио, па да просто одобри и потпише свршене издатке.

Овака неједнакост између буџетског нацрта и самог буџета не може се никоме допасти; и за то је енглески систем прављења буџета по превасходству најбољи. Енглези праве свој буџет овако. Најпре се одобравају одвојени буџети или позиције појединих министарстава, и из њих се изостављају сви трошкови и издаци, приходи и дохоци стални, т. ј. сви издаци и приходи који су раније као неопходно нужни по напредак народни одобрени појединим министарствима не долазе пред законодавно тело, него се сматрају за са свим уређене и свршене. Пред парламенте енглеске долазе и износе се на претрес и одобрење само променљиве, сталне и изванредне чести буџета државног. Напоследак на крају седница законодавних, парламенат претреса и гласа за општи или главни буџет који садржи у себи све исправке и поправке и извесан резервни фонд или капитал за издатке и трошкове природе непредвиђене, и на овај начин законодавац нема нужде да руши оно што је једаред направио, него само дотерује и допуњује, према приликама и околностима, своју сопствену радњу.

Друге несугласности и промене постају поводом сударења и спајања уједно разних буџетских позиција у течају финансијске године. Јер, кад се дође до краја финансијске године, и кад и остану многе ствари

или многе позиције буџета активног и пасивног прихода недовршене, пораћа се комбинација врло тешка по текућу годину буџетску. Од онога што припада буџету претходноме, имамо чест редовну и чест изванредну (за приходе и издатке), и док ова чест изванредна представља или постоји као ствар за себе и одвојена, која се лако може пренети у текућу финансијску годину, напротив чест редовна буџета предходног, мора се повторити и у буџету текућем, и тако би ово преношење помешало две чести различне као да су оне једно и исто. За то су финансисте препоручивали да се продужи година финансијска, или буџет издатака и трошкова редовних, па да за буџет издатака и трошкова редовних траје финансијска година 21 месец. Него Енглеска и у овом обзиру другојаче поступа. Она свршује сав свој буџет управе са обичном (од 12 месеци) годином финасијском; и преноси све остатке са својим називима у текућу годину, под наслове: рачун поверилаца, и рачун дужника државних.

3. Најпосле нужно је да се зна и то, у каком се стању оставља буџет финансија државних. За сазнавање овог стања буџета морају се свршити ове радње. Мора се направити рачун буџета, или биланс потрошни; даље рачун или преглед, т. ј. стање благајнице; и најпосле свеколики преглед или нацрт стања финансија државних. Ако прегледи или нацрти потрошни нису тачни и готови, онда се можемо помоћи само тако ако се послужимо нацртима из прошлих финансијских година. Тако исто неопходно је нужно извести стање благајнице које показује количину прихода и расхода новчаних, и плаћања и из-

датке још неизмирене. И овде се нарочито у сјајним бојама показује недостатак или слабост централних измиривања, о чему смо већ говорили; јер је немогуће сазнати количину звечећег новца, која је помешана са актама рачунским неизмиреним и привременим.

НОВА ГРАЂА ЗА БУГАРСКУ ИСТОРИЈУ.

Написао архимандрит Леонид, дописни члан српског ученог друштва.

Како немају или су пропали и сами кратки летописи код Бугара, то и последње стране њихове историје како црквене тако и грађанске до сад још нису изишле из области нејасних народних предања. Са тим драгоценији бива сваки писмени споменик, који подаје кључ к допуњењу или објашњењу тих драгих за народни спомен предања. Такво је и ово од нас сад за печатање у Гласнику саопштено: „**Слово похвальное иже въ святыхъ, ѿцоу нашемоу Евѳимїю Патрїархоу Терновскомоу.**“ Оно је плод пера Григорија Цамблака, већ познатог читаоцима Гласника по напечатаном у овом његовом спису: **Житие краля Стефана дечанскаго**; (види Гласника књ. XI, стр. 35 до 95:), које је он написао још кад бејаше игуман дечанског манастира (око године 1400). Ово слово, што га ми саопштавамо налази се само у једном зборнику слова Григорија Цамблака, (ма да има неколико познатих таких сборника) који се чува у библиотеци графа Толстога, под бројем 205-тим, а сад се први пут издаје на јавност печатано. Обновљење тачног смисла овога слова које је написано скорописом из конца XVI-тог века, било је могуће тек кад су пажљиво додате значке раздељујуће ставове, јер тих значака у самом рукопису готово никако нема; а преко тога,

ради веће јасноће садржаја и скраћења под титлама разрешена су. Правопис подлиника задржан је, само су ове незнатне промене учињене: у место ѡ, које стоји свуда на почетку речи, које се почињу с овим словом, стављено је свуда просто о; у предлозима додато је ъ; у подлинику нема никако ї, а ми смо га на неким местима ставили, где се састају два и; на неким местима изостављена по смислу речи слова, као сумњива, ми смо додали у огради; најважнија и значајна места подвукли смо, да се штампају разређеним словима.

Ово слово за љубитеље словенске старине има двојаку занимљивост, историјску и књижевну. То је известно, да панегириста светог Патријарха Евтимија, Григорије Цамблак ономе бијаше близак, јер прво он се васпитавао у трновским школама, под његовим руководством, [1]) — а после тога био је код њега: „велики примикирије.“ (види Синодик цара Бориса II. у бугарским књижицама за годину 1858-му:) Ово слово, како има наслов: „Григорија архиепископа россійскаго“, писано је очевидно у почетку 15-тог века, између 1414 и 1418 године, кад је Григорије Цамблак, дошавши у Русију на позив свог стрица, митрополита московског Кипријана, али незатекавши овога у животу, по вољи литавског великог књаза Витовта, био избрат (год. 1414:) и посвећен

[1]) У похвалном слову, које је написао свом рођеном стрицу митрополиту московском и целе Русије Кипријану († 1406.) Григорије Цамблак сам спомиње о том периоду свога живота говорећи, да је у време, кад је митрополит Кипријан походио своје место рођења Трново, да би се видио са блаженим Евтимијем својим духовним другом, 1379-те године, он Григорије био још дечко, и да се учио у Трнову.

од сабора епископа литавске Русије, за митрополита кијевског (1416 год.); а скроз је проникнуто живим и срдачним осећањем синовље љубави и поштовања према доиста и достојном сваке похвале, а тада већ у богу преминувшем старцу светитељу; и нема сумње, да су проповеднику она дела, која он у свом слову спомиње, сасвим позната била као савременику, а поред тога таквом лицу, које је од свију савременика било најбоље у стању, да је могло сабрати верна знања о предмету тако блиском његовом срцу. Позната је изрека о самом Григорију у руским летописима: „книженъ зѣло, изученъ убо бѣ книжніи мудрости всяцей изъ дѣтства и многа писанія сотворивъ остави.“ (: види: Никонова лѣтопись V. 73:); а Којалович говори о њему: Gregoreus Cemivlacus vir singularis eruditionis in sacra scriptura commendatus.“ (: види: Miscell. rerum ad statum eccles. in magno Litvaniae ducatu. Vilnae. 1650. pag. 43.)

Име блаженог патријарха Евтимија, драго је не само јединим Бугарима — њега познаје и памти са поштовањем сва словенска породица, јер по изреци његовог похвалитеља: „**Которыи ꙗзыкъ сьгласенъ болгарскомоу въщанїю, тогожде списанїꙗ непрїꙗтъ, тогожде оучєнїꙗ, тогожды роуки троуды и поты**“? Овде се разумевају трудбе, које је блажени Евтимије полагао око исправљања древног словенског превода светога писма, и књига за службу божију нужних, и писаних од светих отаца, које су изопачене биле од преписалаца. Да би се као што треба могла оценити важност овог његовог труда, који је он срећно свршио са помоћу царском, доста ће бити да споменемо, — да је две стотине година доцније после

њега, подобно предузимање у руској цркви патријарха Никона, које бијаше учињено на основу оних истих разумних узрока, (то јест: због изопачености древнога текста погрешним преписивањем и додавањем ненаучених писаца и штампарских поправљача) произвело жалостне смутње и раскол, кога таласи ни до данас нису се још сасвим стишали. О овим трудима патријарха Евтимија осим овог спомена у похвалном слову Григорија Цамблака, нашло се сад недавно још једно много подробније сведочанство у спису Константина филозофа костенскога[1]) (из града Костенице, садашњег Кјустенџи у Бугарској, између Самокова и Татар-Пазарџика) под насловом: „сказаніе о писменахъ“ писаном у првој половини XV-тог века. У том спису Константин философ, говорећи о заслугама патријарха Евтимија у погледу опште словенске филологије, између осталог овако се изражава: **аще азъ и не постигохъ великаго онаго художника словѣнскыихъ писмень, ѿценаучелника глаголю Трънновскаго кѵръ Евѳимїи, иже и свѣтило страмь тѣхъ ꙗко въ истиноу ꙗви се, и даже и до нынꙗ сын до рѣкы глаголюмые Марице и въ скиѳскыихъ странахъ и Загорїи; нь образъ дамь топлыимь божьствьною любовїю, иже и оуланшеньнаа понспльнити сего бо дивнаго къ словѣ къ малѣ оученикь бывь Аньдроникъ нѣкто Романїискыие области и нань оучитель бывь въ писменехь“.** . . . . . Даље исти писац говори: „**и въ Трънновьскыихъ странахъ писмена тако погыбла была соуть, нь царь и патрїархь просвѣтише; и зри колико благо**

[1]) Види: Одломци изъ сочиненія Константина филозофа у раду југославенске Академије (Starine) за годину 1869. књ. I.

снмь сьтворише, како не тъкмо тогда или свою область, нь сажденіе нхъ и основаніе въсегда бысть, и даже и до нынѣ и окрьстнаа царствіа просвѣщаеть. Кѵръ Еѵѳимїе же въ тыхь странахь хоудожнѣншїи бысть; аще бо и многи множаншн въ словѣ о божьственѣмъ оѵченїи страхоѵ ѥвише се, нь не въ писменехь основанїа ѥко же онь... ибо владеи никоего же боѥ се, въса елика повелѣваетъ бывають; и онъ тьѵїю наоѵчивь или оѵченїю основаніе положивъ ѕлобоѵ искорѣни, и никто же соѵпротивъ емоѵ ста.“ Једном речи сагласна сведочанства Григорија Цамблака и Константина филозофа доказују, да је Евтимије био прави отац словенској филологији, дакле да је то неизоставна дужност љубитеља словенске старине, да подробно и брижљиво испитају његове заслуге у том погледу, па да саберу сва његова дела, која су се сачувала од све прождирућег времена.

Али вратимо се к слову Григорија Цамблака. Ово слово довољно попуњава оне кратке вести које смо до сад имали о високој особи светог патријарха трновског. Тако дознајемо од Григорија, да је кир Евтимије био родом из Трнова, син благочастивих родитеља, васпитан „од младыхъ ноктей“ у страху божијем, и да је од своје младости одан био изучавању божанственог писма и спољашње или мирске мудрости. Још као младић зажелио је христијанско савршенство, и желећи научити: „науку наука и искуство искуства“ живот калуђерски, он је постао ученик преподобног Теодосија Трновског. А овај Теодосије Трновски, као што се види из његовог живота (наштампаног у Чтенія Общества Исторіи при московскомъ университетѣ, год. 1860.

књ. I.) био је опет ученик преподобнога Григорија Синајита, атонског подвижника, познатога учитеља оне науке, коју су свети отци назвали „умним дјелањем". Преподобни Григорије Синајит цветао је у 1330-тој години; он је из свете горе Атонске, где је живео у скиту Малула званом, у пределу Филотејевског манастира, — у 1340- тој години, кад су настали варварски турски нападаји на атонску гору, отишао са својим ученицима у пределе Македонске, где је основао пустињску обитељ, названу Скритнаја; а место где је овај манастир био незна се извесно, али има знакова у животу светога Ромила, да је он био негде у оним горама, што леже у троугалнику између вароши Скопља, Софије и планине Рило,[1]) а тај манастир, по молби његових ученика из Бугара а поименце преподобног Теодосија Трновског, бејаше примљен под особито покровитељство монахољубивог бугарског цара Александра, (који владаше од год. 1344 до 1363) те га овај даде лепо оправити, са спољашње стране оградом опколити и утврдити, па га снабде са свим потребним за живљење у тишини или безмолвију. — У осталом Евтимије дошао је к старцу Теодосију у то време, кад се овај већ био удалио из оне сакривене пустиње, — (а то би после скончања преподобног Григорија Синајита око

[1]) У житију предобнога Ромила иста та пустиња назива се и Параријска; а показивање на њену близост ка граду Скопљу дозвољава предпостављати, да ли није тај манастир обновљен био, после разорења у концу XIV-тог века, у XV-том стољетију под именом Черногорски, по Црној гори-Карадагу,« у подкрилију Црној гори у пределу Жегливовском«, где је писао свој рукопис Владислав Граматик 1479-те године.

1350-те године) и кад живљаше у другом од њега самог основаном манастиру, у име рождества пресвете богородице, недалеко од Трнова, а названом Келифарски манастир, који још и сад постоји близу вароши Келифарова.[1]) Живећи ту блажени Евтимије, по вољи свог старца управљао је с тим богом сабраним братством, док је сам тај старац недалеко од манастира проводио ћутећи живот у испосничкој ћелији. Још за свог богоугодног живота старац Теодосије бејаше удостојен дара прозорљивости, или предвиђења будућих; између осталих њему би откривено у виђењу то, да ће снаћи тај предел нападај варварских Турака, и да ће то свето место остати пусто. Он је о том виђењу казао и блаженом Евтимију, утврдио га у вери, а у исто време предсказао му и његову судбину, да ће на њега пасти званије апостолско, па и затвор, гоњење и заточење.

Мало пре своје блажене смрти старац Теодосије отишао је у Цариград, да се види са Калистом својим духовним садругом, (сапостником јер су имали једног истог старца преподобног Григорија Синајита), који бејаше узвишен 1350-те године на патријаршки престол, а пре бејаше епископ једне од македонских епархија. Евтимије спроводио је старца на овом путу, а пошто се овај преставио (1362-ге године:) у Цариграду, отишао је у свету гору Атонску, где је проживео неко време у лаври светог Атанасија, а после и као ћутећи испос-

---

[1]) Види: Житије кратко преподобног Теодосија Трновског. Напечатано у Београду, године 1867. стр. 6. У том манастиру колифарском има предел назван по имену препод. Теодосија, и старо његово изображеније (икона).

ник у кули илити пиргу Селина (иначе Иваница), у пределу бугарског зографског манастира. У време његовог пребивања на Атону, дошао је тамо по казивању Григорија, тадашњи грчки император Јован Палеолог, или његов савладалац Јован Кантакузен (незна се за цело који); поводећи се за својом страшћу грабљивости, цар поверовао је злонамерној клевети тој, да тобож немајући никаквог имања Евтимије, под образином ћутећег испосничког живота сакрива нагомилана њиме блага. Испитивање блаженог Евтимија у присуству царевих пратилаца, само је за то послужило, да се открију пред свима његове тајне добродетели, и да се осрамоти клевета, а исто тако и грабљива нарав царева; али при свем том цар разљућен због тога, што није успео, послао је са свим невиног испосника у заточење у близу лежеће острово Лимнос; но скоро за тим, поплашен тајном божијом претњом био је приморан пустити га у слободу. Вративши се у Цариград блажени Евтимије није се склонио на молбе патријарха и велможа, (а патријархов престол заузимаше тада богољубиви Филотеј од год. 1362 до 1365, бивши игуман лавре светог Атанасија атонског) него је отишао у своје отачаство Бугарску: „носећи са собом богатства премудрости и разума.“ Кад је дошао у своје место рођења Трново, он по љубави својој к ћутећем усамљеном живљењу, није се настанио у самом граду, него изван овог у месту названом Пера, где је основао и манастир на име свете тројице, према северу од Трнова, који још и сад постоји. А после смрти тадашњега бугарског патријарха (а по синодику цара Бориса II трновски патријарх бејаше тада Јоаникије

II-ги) блажени Евтимије, једногласним сагласијем епископског збора цара и народа, буде избрат и посвећен за патријарха трновског. То се догодило по свима приликама око године 1368-ме; а за тим је блажени Евтимије управљао бугарском црквом часно кроз 26 година, то јест до саме пропасти бугарског царства у 1394-тој години.

Слово Григорија Цамблака саопштава нам занимљиве подробности о заслугама блаженог Евтимија, не само око своје сопствене паствe, по званију апостолском, — него и за остала суседна словенска племена, о чему смо већ нешто напред споменули. Сад да пређемо к ономе месту слова, које има особену важност историјску, а то је где се говори о пропасти бугарског царског града Трнова, под ударцима варвара Турака. Овај догађај, ако и јесте заведен у кратким цртама у летописима српским и руским, ипак до сада још једнако остао је необјашњен. Да не говоримо о подробностима, он до садније био известан поуздано ни што се тиче године, у коју пада овај жалосни догађај. Панегириста блаженог Евтимија, саопштава нам драгоцене за историју тих последњих времена бугарске државе подробности: о обсади града од ордија султана Бајазита, о његовој предаји, даље о том како су издајнички убијени били од управитеља града њих 110 одличних трновских грађана у цркви, куда су они били позвати тобож ради неког договора; о намери да се преда смрти том истом приликом и блажени патријарх, и о чудесном његовом избављењу. Ради сравњења са казивањем Григорија навешћемо овде и друго занимљиво сведочанство о том истом

догађају, које се налази у житију преподобне матере наше Филотеје, што је написао Бьдински (Видински) митрополит Јосиф; а ту је назначена и година самог тог догађаја (освојења Трнова) сагласно са руским летописима 1394-та, овако: „преемшоу же царство блъгарское великомоу царю калоиноу (прича се у споменутом житију) и поиатъ всю землю греческоую; дошедъ же до града Моливота, (а то је отачбина препод. Филотеје) пріиатъ его, и вземъ святыи тѣло принесе въ свои градъ Тръновъ. Времени же многоу мимошедшоу, въ лѣто: ҂ѕѡк: (6802 = 1394) индиктіонъ. Г. егда на мѣсто оно, ради безвѣстныхъ таинъ божїихъ гнѣвъ и нашествіе велико агарианское сьтвори сиа, оувы, и конечное разореніе града того (то јест: Тръ-нова) сьдѣи сиа съ окрестными, не вѣмъ како попоущеніемъ всесильнаго промысла, ... Тогда архиерейство изъ граждане изгонимо бываше оумиленнѣ, и о бѣды; и патріаршескомоу заточенію бывшоу ради благочестіиа, свѣтилоу ономоу свѣтиломъ и христоподобномоу образоу, егда отъ премногихъ слышаше сиа: оуне бѣ солнцоу оугасноути, нежели Евфимїевоу їазыкоу оумолкноути. (Из рукописа риласкога манастира, названог Панегирик).

Даље у овом слову Григорија Цамблака говори се још потанко: о пресељењу оних трновских грађана, који свој живот спасоше од вишеспоменутог боја; при чем и блажени патријарх Евтимије бејаше послат у заточење у Македонију, али куда поименце, то на жалост није назначено. Говорећи о том како узеше Турци Трново, Григорије некако је прећутао казати о судбини, која је

постигла том приликом последњег бугарског цара Јована Шишмана. Да ли се тим не потврђује народно предање, по ком је Шишман, кад је дознао да се приближују неизбројне ордије турске, а небудући готов успротивити им се, отишао са избраном војском у планину, али гоњен од Турака, буде опкољен од њих близу Самокова и ту почине јуначки бијући се на челу своје војске? — Да би потврдили ово казивање показују и гроб цара Шишмана на једној гори близу тога града. А друго предање казује да је тај цар био заробљен у Трнову, и да је после умрио негде у заточењу, затворен у тавници. Пошто је споменуо, како се троњавајући праштао и растајао патријарх, од своје паствe, кад су га одводили у заточење, Григорије Цамблак казује и о пребивању блаженог Евтимија, у месту куд бејаше послат, то јест о том како је и тамо продужио своју апостолску радњу; о његовој добровољној сиротињи и злопатњи, које се осниваху на том тврдом уздању, да ће задобити вечна блага на дан праведног суда и уздавања божијег, о чему јасно сведочи мудар и троњавајући његов одговор једном од тамошњих житеља, кад му је овај нудио из срдачног осећања новаца за његове домаће потребе; старац нехтедне их примити него му предложи, да их разда сиромасима; на које онај добротвор одговори: али ко је, владико, сиромашнији од тебе, који оптерећен још к томе и старошћу и немоћу, а утешњен са свију страна од неверника? А патријарх са својим свагдашњим кротким и ведрим смешећим се погледом одговори му: „моје богатство, чедо моје, овде је сакривено, — показујући му евангелије, — и имаће се појавити онда, кад онај што нам га је предао, седне

да истражује онај наш добитак, што нам је из оног богатства дошао, — али оно није само моје, (то богатство) него је и свију оних који љубе господа.“ Григорије споменуо је и о блаженој смрти старца светитеља, али није назначио њену годину; а по свима околностима тај догађај спада у првих десет година XV-тог века, јер по примедби истог Григорија, патријарх, кад се спремао у заточење (године 1394-те) бејаше већ оптерећен годинама, слабошћу здравља и злопатњама својевољнима и невољнима. Ако претпоставимо да се патријарх Евтимије преставио у 1402 години, имајући 72 године од рођења, то ће се онда године његовог живота и његове радње овако моћи распоредити: у заточењу он је провео 8 година, (од 1394 до 1402); престол патријарха трновског заузимао је око 26 година, (од 1368 до 1394) дошао је са својим старцем препод. Теодосијем у Цариград 1362 године; и пошто га је ту сахранио у истој години (а та се година зна известно из житија препод. Теодосија) отишао је у свету гору Атонску, и ту је проживио неколико година, па се вратио на кратко време опет у Цариград, одкуд је отишао у место свог рођења Трново, и до онда док бијаше избрат за патријарха, живио је у околини тога места у манастиру свете тројице, који је он и основао. На све ове догађаје дајемо ми око 6 година (од 1362 до 1368); к старцу Теодосију дошао је он у келифарску пустињу кад му бејаше 18 година, и ту је провео до одласка са старцем у Цариград 1362 године свега око 15 година, (од год. 1348 до 1362) Родио се дакле око 1330-те г.

Сад нам још остаје да кажемо неколико речи о са-

чуваним списањима блаженога патријарха Евтимија, којих у осталом нема много. Сви досад познати списи блаженог Евтимија, осим слова о светом Михаилу војнику, налазе се у зборнику названом Панегирик, ког једини примерак чува се у бугарском рилском манастиру. Овај преписао је Владислав граматик, у манастиру свете богородице: „иже въ подкрылїи черные горы, (данас Карадаг недалеко од Скопља) въ предѣлѣ жегликовецкомъ въ дни царѧ мехметъ-бега, въ лѣто 6987 = 1479-то Сборник тај назива се панегириком, а по свом саставу највише се приближује к нашим макаријевским четим Минејима; садржава у себи животописе светих православне источне цркве у обште а словенских светитеља по наособ, на целу годину, и похвална слова (панегиричка) на празнике господске, богородичне и неких великих светитеља. Граматик Владислав само је преписао овај панегирик; његово сопствено дело у овом зборнику јесте само један саставак, а тај је поименце: „повѣсть о возкраще́нїи мощеи преподобногѡ Їоанна Рыльскаго изъ Трънова и обновленїе его священнои обители иже въ Рылѣ.„

Из житија бугарских светитеља четири означена су као написана од блаженог Евтимија, и то.

1. Житие преподобнаго Ѡца нашего Їоанна Рыльскаго.
2. Житие преподобнои матери нашеи Параскевы глаголемои Пятницы.
3. Житие преподобнои матери нашеи великомоученици Недѣли (Јулија 7-ног).
4. Житие преподобнаго Иларїона епископа моглеискаго.

Из похвалних слова налазећих се у овом сборнику, само једно без сумње принадлежи патриарху Евтимију, а то је: „слово св. Константиноу и Єленѣ“; на концу овог слова светитељ обраћа се к лицу бугарскога цара, и говори му овако: „сїи ти отъ насъ благоуєстивѣншїи царю Іоанне Шишмане любимыи даръ, иже на сїє насъ поноуднвыи слово.“ и тако даље.

Григоровић не знам по чему приписује њему и три слова великомученици Недељи (Кириј̆акији).

Ту су уписана и његова три поучавајућа писма;

1. Посланнїє къ Никодиму свѧщено-иноку иже въ Тисменѣ, вопросывшоу о нѣкихъ главизнахъ церковныхъ моуждныхъ.
2. Посланнїє къ Кипрїаноу монахоу живоуштоу въ свѧтѣи горѣ Аѳонстѣи, и проснвшоу написати сѧ емоу о нѣкихъ церковныхъ винахъ моуждныхь и послати сѧ емоу тамо.
3. Посланїє къ свѧщеннѣишемоу митрополитоу оуигровлахїискомоу кѵръ Анѳимоу.

Ово је све што по натписима у овом зборнику припада као његово сопствено патријарху Евтимију. У Атонским манастирским књижницама имају исто тако нека од горе споменутих дела његових, а поименце: у Хиландарској манастирској библиотеци у једном од зборника нашло се горенаведено слово похвално светом цару Константину и матери његовој Јелени, рукописа XVII века; а у другом сборнику из XVIII века преписано је; „посланїє къ Кипрїаноу мнихоу.“ А у светогорском павловском атонском манастиру (који бејаше насељен Србима до половине прошлога века, и који има библио-

теку врло важну и драгоцену за писменост Срба и у обште Словена из XV. XVI. и XVII. стољетија) има један сборник, под насловом овим: „сїѧ свѧтаѧ и божьственнаѧ книга глаголемаѧ Отєчникъ монастира свѧтаго Павла подписахь азъ многогрѣшни и меньши Їовъ їеромонахъ Л. ҂ѕсгї (=7213=1705.) мѣсѧца сентѧбра и.“ А на страни једнога листа записана је година ҂ахнї=1618. У том сборнику налазе се два списа патријарха Евтимија: а.) гореспоменуто слово св. Константину и Јелени, и б.) похвално слово светому Михајилу војину; из кога између осталог дознаје се то, да је овај свети живео не у IX-том веку, као што су досад мислили по његовом скраћеном животопису, него у XIII-том веку, по том што се у овом слову казује овако „вѧѕѧша тогда римлѧне Констатиновъ градъ и владѣша имъ многїѧ лѣта.“ Оба два та слова напечатана су из споменутог зборника извађена, у трудима кијевске академије на годину 1870-ту месец Октобар. Овде примећавамо, да су житија преподобног Јоана Рилског, преподобне Параскеве-Петке, и преподобног Иларијона епископа Могленског, уписана и у нашим Макаријевским чети Минејима, што се чувају у московској синодалној библиотеци.

На ученим Бугарима лежи сад света дужност, да саберу у једно цело, и да издају на свет сва горе споменута дела свог патријарха родољупца, за незаборавни спомен о њему, и на његову славу; а ово похвално слово њему од Григорија Цамблака списано, а од нас сад овде ради општег знања на свет изнешено, и овај наш саставак, који има том слову да служи као предговор или

увод, имају ту цел, да им олакшају труд и посао тај, који ми срдачно желимо и ишчекујемо. Писао у Новом Јерусалиму у Фебруару 1871-ве године, архимандрит Леонид.

Посрвио
Др. Ј. Шафарик.

ГРИГОРИЈА АРХИЕПИСКОПА РОСНЇСКОГО

СЛОВО ПОХВАЛАНОЕ, ИЖЕ ВЪ СВЯТЫХЪ ѺТЦУ НАШЕМУ ЄВѲИМИЮ ПАТРИАРХУ ТЕРЪНОВСКОМУ.

Аще Аарон, древнїи ѻнъ ѕаконъныа сѣни свещеникъ, жертвами безсловесныхъ и кровию юнъчею и козлею и попеломъ юница кропа, ѻскверненыи освещаше к телесной чистотѣ, и ѻтсюду памяти сподобляеми слугам Божїим ключимои, яко всегда того в книзе фалмстен посредъ церкве помнити, Пророку глаголющу: Моисеи и Аарон во нереѻхъ его; и паки: посла Моисеи раба своего и Аарона егоже избра себе; и паки: извел еси яко ѻвца люди своя рукою Моисеевою и Аароневою, — [1]) не много ли и паче Євѳиміе Тръновскїи похвалам достоинъ, таинникъ недоумѣнныхъ таинствъ и ключимыи памяти Апостольскїи, великїи онои же жертвы свещеникъ и учитель и апостолъ, онои въ нюже желают ангели приникнути, юже убо чисто соблюде и непорочно предастъ, и пожде самъ себе светитель, ради многообразныхъ страданїи, све-

---

[1]) Довде је ради обрасца потпуно задржан правопис оригиналног рукописа.

щенну принесе жертву благоугодну Гви. Но которна хвалы словомъ представить, иже паче слова исправленїи, ветїа любословныа, молчанїемъ в место слова добродѣтель похваляти наказавшому, и самаго естества превозшедшему мери, и всего виденнемъ горнихъ всхищеннаго; не инако, иже въ телѣ верающа жизнь, разве богословнаго аѕыка ученїемъ; ему же и певецъ плета слово глаголаше: аѕыкъ мои тростъ книжника скорописца. Дерзнемъ ли убо къ похвалалъ? дерзнемъ всако, усердїю влекущу, нижe бо безвѣдно намъ молчати, такова отца нарекшиы са чадомъ, не ако да онъ нашиыми похвалами лучшїи будетъ, како бо иже съ апостолы вѣдворающїиса и техъ вѕращающїи умсло (сего требуеть), но да слышателя къ ревности подвигнемъ и къ подобному желанїю воспалимъ; и понеже многа тогова и нашего аѕыка вышша (исправленїа), малыми нѣкоими вспоминанїи устроимъ познати его, ако мужа, аковъ бысть. — А ако съ апостолы вдвараетса, акожъ предварно рѣхъ, отсюдѹ аблено, понеже и техъ житїе отъ самыа юности изволи: Петру поревновавъ апостольскому верху и зеведеовемъ сыновомъ, и не оставль вса просто, но и възненавидевъ, последова иже нищету возлюбльшему и научившему владыцѣ, и ради сего небесная она обещавшему, аже свидетелъствова Павелъ до третнаго всхищенъ бывъ небесе, гражданина себе написа вышнаго Іерусалима, иже отъ живыхъ каменїи съставленогъ, ему же хытрецъ и сдетелъ Богъ, отѣчъство вменая едино ран, древне естества человеческа селенїе, едину же рода похвалу, еже къ

Богу присноеміе, еже несть възможно инако разуміи, еже отъ усердна стяжати: елицы бо приаша, рече божественыи гласъ, дасть имъ власть чадомъ божиимъ быти; таковаго же благородіа, что убо чеснѣише будеть? И понеже въ младе телеси, егда не свершенъ сын отъ возраста помысалъ многимъ добраго разсуженна погрешаеть, показа абие отъ перваго каковъ на конъци возраста будетъ, и аковже благородныи садове, егда отъ прваго изращенна правымъ въстекуть вершнемь, предъ вувещаютъ земледелцемъ настоящимъ видомъ, аже напоследокъ доброту, таковымъ образомъ и онъ, егда инымъ отъ невеждъства погрешна есть душе, къ суетнымъ и неполезнымъ поползающеся многажды удобь юности, тогда ради правваго житна изволенна, показавъ о собе Давида истинствующа: ако праведникъ ако финикъ процвететь, едино бо сие древо съвершену девеластвомъ верху отъ земла израстаеть, и иже отъ долготы прибыванна возрасту ни единъ въ широту отъ времене прилогъ приемлеть, сице и онъ отъ перваго процвете возраста абие изволеннемъ житна съвершенъ изшедъ и высокорасленъ, высокое бо истинное любомудрие, иноческое глаголю житие избравъ, съ Наїею и Іоанномъ пустыню въжделе и къ тои бише весь вперенъ, и аже отъ нея приобретеан похваляше, тои бо Наїн первее краномъ питатися устроивши, таже и Бога видети въ тенъие хладе исходатаи, ако же естеству мощно и огнь съ небесе свести, пождая жертвы, и облакомъ обычное дожда словомъ простити служение; Іоанна же вершїемъ дубнымъ всяи-

такыи, болша въ рождении женъ свидѣтелствовати́ся ѹправи и крестителю покаанию показа и крещающаго дѹхомъ светымъ рѹкоположити сподоби. Сихъ не токмо пѹстынѣствѹ, но смиренїю ѹчителю имѣти, ниже бо Илїа чѹдотворца съвъсхитися преславными, ниже съвозвысися Іоаннъ, иже паче человѣка житїемъ, но пребыша паче смиренѣишаа мѹдрѣствѹюще, по еже великихъ исправленїи предъ собою ѹзрети мѹдѹ; ниже бо обыче гордыниаа тагота вѹносити, ако на небо Плїю, иже сию стажавшаго, ниже ангела сътворати, акоже Іоанна, но низверзати ѹмиленно и отъ ангелъ бѣсы ѹстроати. Симъ онъ ревнѹа свое мѹдрованїе пребысть прелагаа, въ сихъ же по вса дни исправлаше; кто бо тако послѹшанїе съхрани не обѹреванно, ниже паче небешестественнаго сего въ вещи житїа добродетели съдержатся, ако основаннемъ крепкымъ, понеже и мѹченики подвигъ и борение и побѣдѹ сие азъ исповедѹю истинно быти, и не инъ некто да свидѣтельствѹетъ ми словѹ, но тои самыи бывыи послѹшливъ до смерти, смерти же кресту; кто сице художества и коварства искѹси на своемъ телеси лѹкавагo и казни яко никии ковачь разожденное железо водою, акоже премѹдрыи онъ; ако быти томѹ вместо многихъ летъ обложенїю доволнѣ остроте ѹмнен и желанїю топломѹ, и отсюдѹ превосходити аже въ таковомъ любомѹдрстве доволно претрѹжденые ѹже; кто стоание всенощное, ако не плотанѹ естествѹ, но некоемѹ истѹканнѹ мнитися, кто пение всенощное и всегдашнее ако не седмь кратъ въ дне хвалити господа, акоже въ ѱалмѣ, но и то самое еже

дыхаты пенне тому бѣаше, изъ глубины души въз-
сылаемо; кто низулѣгание ако и еже въскланѧтиса
поне и на голе земли отрекса, тъкмо нужды ради на
стулѣ малѣ отпочиваше мало, или паче истиннѣише
рещи тъкмо отгонаше нуждю, многажды бо искуснии
бранемъ воини и въ доблести свидителствовании отъ
приумноженна воинскыа хитрости, хотаще светлу,
аже на супротивнаго побѣду имети, лицемератса
бегъствомъ, ако съвсхититиса могущему и мненнемъ
побѣды разслабитись въ побѣдныхъ желѧщенних, и
побѣждаютъ сего паче и подобно отрочату показуютъ
нанграждаему, — сице и искусныи нашъ воинъ мы-
сленныа брани лицемераса побеждаше, естествомъ
онъ паче свободныхъ душа побеждаше естество, и
бѣ лукавому не тъкмо въ тще борение, но и смѣхи
полно възвращение, блаженному же не тъкмо еже
отъ побѣди свобождение но и похвалу; кто толико и
тако чреву и того сластемъ противоста и безъпищно
показа, иже много просящее и любомудренно укроти
мучительски движаещеся, Данилову и трнехъ отрокъ
приемла пищу, но иже Цесаревая чата Евнухомъ
когда почестна бысть, по Павле бо и съ Павломъ
нестяжанию учитель баше и отъ нихже деаше и отъ
нихъ же глаголаше имуще и препитание и покривала,
сими доволни будемъ; кто отъ мїролюбныхъ душъ
градъское население и торжища и копла тако въз-
любив, акоже онъ пустыни неплатежное. Елиа Божїи
человѣкъ повиновашеся служа повелениїю
отчу и о братїи попечениїе прохождаше слу-
жбу, и да никто сию телесну возлинитъ елико о

пищи, одѣаніи тѣла, но о спасеніи душа и помысла храненіи; сію бо ако искусну, нуждею Евѳимию предасть разсудительнымъ онъ отецъ самъ же, не многимъ разстояниемъ отъ обители, краннее безмолвие любомудръствуаше. Ѳеодосие есть сіи, иже и глубокую ону пустыню первыи насели и жилище содѣла человѣкомъ добродетели ревнителемъ, аже прежде ради пустоты бесомъ паче, а не человѣкомъ проходную: и великаго сего и церковнаго столпа зело иже въсприимъ, благочестна млекомъ и наказаніи мысленыхъ боремѣи, къ мужа совершена приведе, и органъ духу иже таковыхъ требующему представи, сіи синанскаго онаго многаго въ боговидѣніи Григорія наследова умногъ житиа правило непрелестное, иже калифарскиа гори испытнымъ разума уставомъ, ни въ чесомъ же Синанскіа горы остаати управи; и онаго (Григорія) убо блаженныи Ѳеодосие, сего же чюдныи Евѳимие приемникъ житію и молитве бѣаше, а понеже, акоже рѣхъ, отцю не надалече отъ обители сущу, единою по обычаю въ чреченны вечеръ приходитъ Евѳимие и приходъ назнаменовавъ издалеча, неслышаше отца призывающа, да акоже и многажды ударн, а отецъ не отвещаваше, скоро предъ келиею бивлетъ старчею, не на добро мнѣвъ быти молчание необычное; елма и дверь толкнувъ и чаемны гласъ по первому молчаше, оконьцем некоимъ малымъ призрѣвъ, зритъ духоноснаго онаго отъ главы даже до ногу всего ако огнь, права же столща

акоже Самуила пишетъ слово, горѣ преподобныа вѣдевша руце и никакоже движение кое либо въ стоанїи имуща и они подобно рукамъ коушедша страхомъ абие и ужасомъ объатъ бывъ възвращашеса и клепаниемъ на утрене правило сзываше братию; въ пришедшую же нощь пакы пришедъ обретаетъ келнкого предъ дверьми келиа ждюща и рыдающа, да ако и онъ лицемъ на землю падъ при того ногу, подобно рыдаше и кину слезамъ вспрашаше, приатие еже отъ тиранъ страны онои, — таковымъ виновное быти отвещаваше и конеуное запустение желанныа пустыни оны; ты же, уадо, мужаиса и да крепитса сердце твое, юзамъ сподобишиса и гонениїю апостольскому. И сие, по своеи премудрости строящу Богу, ако да блаженыи онъ старецъ (Ѳеодосие) не тъкмо отъ добродѣтели въспринимъ мзды и утѣ достоинныа, но и пророуеского дара авитса не непрнуастенъ, но и священныи Евонимие, ако предуведевъ господню волю бываемую, земаїа не отбегнеть, понеже послежде, ако другїи Монсен къ предстателству людми посылатиса хоташе; мало приде время и пророуеннаа начало уже приемлаху, варварамъ аже окрестъ вса пленующимъ, ихъ же ради и любезную ону пустыню оставль, купно съ отцемъ въ великїи Константиновъ приходитъ градъ, идеже по малѣ времени, новаго онаго Авраама къ господу одшедша, многими поунтаеть слезами, новыи сынъ Исакъ и гробу предаетъ, или ако Маїю възмесящаса видевъ, сугубую благодать наследова, другїи сынъ Елисеи, в мѣсто милоти

тело наслѣдовавъ отчее, то еже отсуду мужа явлена повсюду твораше добродѣтель, и яко перстомъ того показуаше делание: еже отъ безмолвна, еже отъ смиренна, еже отъ устроенна, еже отъ самаго видѣнна, и бѣ чюдно нѣкое смотрити и промысла божна достойно творимое: призираху́са именитїи въ добродѣтели града всего оставлахусъ обычнии, и пришелец он убогыи и нищїи, неимовитыи и странныи искашеса, зл еже подати духовную пищу и душу алчущую исполнити благъ, сице въ туждѣ прослави вѣрнаго Авраама Богъ, повелевыи тому изыти отъ земли своеа и отъ дому отца, ради аже къ нему любве; сице возвыси Іосифа, ради целомудрїа и незлобїа и въ того руку зрети устроивъ всему Египту и Фараонову дому; но онѣхъ убо по средѣ варваръ и въ мирскихъ вещехъ, сего же (среди) любомудръныхъ мужей о небесныхъ упражнающихса исправленїихъ. Свидетельствуютъ тоговы поты и труды въ тѣлѣ обретающїиса сице студїискїа обители иноци; свидители известнїи преподобнаго Афанасїа лавры жителе и всеа Афонскна горы жители безмолвницы, тако бо изволи са божественному (промыслу), ако да и священная она гора чюднаго сего приметъ и довольно сего доброты насладитса и тоговыхъ похвалъ свидѣтель будетъ и проповѣдникъ велегласненшїи; аще бо въ скудости добраго мала нѣкая исправлен великъ въспроповѣдуемъ есть и похваляемъ, много паче иже по среди толика сонма богоносныхъ мужии тако просиявыи, ако плотїю едною чималенъ познавати са отъ ангелъ и великаа показавыи и научивыи; таже

ни единно твора къ показанїю, но къ еже тамти са паче, страдаше подобная оному иже лампаду горящую по среди стъкла затворити и тоа луча утаити покушающему са. Утожъ? столпъ онъ иже въ тои честнои горѣ егоже Селина нарицуютъ, аще и не гласомъ вещъми же вопиемъ светого аже отъ безмолвиа подвиги и аже на невидимыа борители ополученна, отъ негоже молитвеными стрѣлами и сихъ низлагаше и на бегство прелагаше, ако отъ высоты пущаа терпенна пламень и техъ безстудная попалаа лица, умомъ же премирная она достижа, и прежде еже отъ зде исхода сна разумни наслаждаласа. Похваляетса Гедеонъ Маднаниты победивыи, подобно и Давидъ похваляетса, но оружницы они плотстїи въ чювстве болезныхъ и кровеи излиянїи побеждаеме въ правду, Евфимие же онѣхъ ависа победивъ, ихъже брань въ мыслахъ стоитса, аже толико крепчанише есть и лютеніше плотскиа брани, елико крепчаниши и высочаниши отъ плоти мысль, тѣмъ же и къ таковыа брани величеству насъ вооружа Павелъ глаголаше: ако несть наша брань къ крови и плоти, но къ началомъ, къ властемъ, къ мїродержителемъ (тмы) века сего, къ духовомъ злобе въ поднебесныхъ. Елма бо убо тако побеждена себе зраше лукавыи онъ бѣсъ и вса козни истощивъ и всакъ камень подвигъ, ни единно ино обреташе имъ же възпобедитъ непобедимаго, непщева сицеваго ради искушенна тщаемое узрети, погрешаше же, ако стрѣлы младенецъ того аки баху и своего естества показаху немощь къ непрестрашномъ стоанїи мужа; — понеже цареку душу

ꙁлатолюбиꙋ ꙁраше и слухъ паче тамо прилагающꙋ сладцѣ, идеже что таково слышалъ бы, — некоторымъ лицемерающимса, и житїа и одеꙗнїа быша иноческаго, истиною же бѣсꙋ оному сосꙋдъ сꙋщꙋ, въꙁвещаеть томꙋ имѣнїа многа имѣти Економию и сокровища царска многꙋ таготꙋ имꙋща; и сего ради лицемеретиса безмолвїемъ паче, ꙁа еже не познаниꙋ быти отъ некоторыхъ когда таковымъ образомъ. Но, о безстꙋдна, пристанище лаври достижетъ и самъ собою таковымъ испытанїе творить мꙋжа съ честїю представль, и царь ꙋбо искаше отъ него еже не бѣ, онъ же показавашесе еже и баше; и съ властїю истаꙁа, облꙋчашеса ꙁлатолюбна недꙋгꙋа несытство, ако и на томъ самомъ искати таковаа, иже птиꙋа житїе проходящемъ, потаꙁаемыи же, аже в таинѣ имаше и богꙋ единомꙋ ведомъ, добродетель предъ многими аблаше и не иноки тъкмо, но и мїрскими толиками елико ключимо баше и по сꙋши и по морю съ царемъ прїити, и именемъ и венцемъ воспрославлашеса нестажаниа; исполнашесь тогда евангельское слово: да въꙁсиаетъ светъ вашъ предъ человѣки, ако видѣкшеваша добраа дела прославлꙋтъ отца вашего, иже на небесѣхъ. Сице и паки низложенъ бысть ратникъ, ими же ꙋповаше ꙁапати ꙁапатъ бысть, ими же мꙋжа обезчестити (сими обезчестиса), паче кїихъ же собра на светого борителнымъ разꙋмомъ отъ разлꙋчныхъ градовъ сихъ, тоговы добродѣтели проповедатели ꙋстрои, — сие и ни Іовъ бысть, егда ꙋже низложена сего имени испросивыи его, тогда того виде ради терпѣнїа и незлобна, не другомъ тъкмо по-

ношающимъ, но иже повсюду вселенныя родовомъ проповедуема и вѣнчаваема, и вопиеть Іаковъ по всехъ церквахъ, иже сихъ учитель: терпѣніе Іовле слышасте и комуниу господню видесте; но иже тако царь въ чювство прихождаше, но еже слышалъ баше сладцѣ любопрашетъ и очима узрети и осазати рукама, люта бо таковаа страсть и лютыхъ лютѣншаа, тѣмъ же и идолослуженіе ту въ правду нареуе премудри Павелъ; егда бо душа отъ сеа объата будетъ, або объюродевъ не стыдъ тоуію, но и самыи презираетъ животъ, денственому чювства желаніемъ поглащену бывшу; и божіи человѣкъ во островъ затакашеса Патмосъ нарицаемыи, отстоа отъ лаври шестъдесатъ поприщъ. Тажъ паки не по множе въ Византію всхождааше, царю авлъшуса некоему виденню божественну и тому гневомъ искуситиса запретившу, аще преподобному свободу на скоре подобную не дасть, и тако страхомъ паче, а не произволеннемъ мудныхъ, смирише царскую гордость, припадаше молаше, прощение прошаше, и иже прежде претан и гордыи и высокаа дыхаи, сіи раба худа образомъ милость призываше, а еже обидимыи и страждаи смиренныи разрешаше казавшаго, благословаше злословившаго, прощаше обидѣвшаго; милуаше навѣтовавшаго. Таково бо добродѣтель сопротивными паче объявлатиса обыче и о мнящимиса угашатиса сими множае растетъ; вещъ си приемла къ своего естества умножению, ако же угане горящее отъ некотораго плевели многыми покриемо еже угаситиса, оно же сихъ приложеннемъ покриваемо, паче великъ

пламень на высоту абне вспущаетъ; тако и зде: малымъ ведомъ баше отъ добродѣтели первѣе, ради же искушенїи многимъ и просто рещи всѣмъ възсна; и понеже доколь но въ чюжои время стране сотвори, многимъ сущимъ держащимъ его и съ ними пребывати молящимъ, отъ всѣхъ предпочестъне судивъ си отечество къ тому пакы возвращаетса, разлитое богатство премудрости же и разума носа, егоже, акоже некїи купецъ на дальнихъ странахъ искусенъ авлъса, купластвова; таже нже въ правду вещи судящему, нже сие всако мало въ благохвалениие вспомнитъса, еже града толика моление презрети и избранныхъ того всехъ за еже удержати его тщание, къ симъ и приходящихъ самыхъ велмужен, еже на сие самое, усердїе не прїати, — нмъ же всемъ тщание бѣ пребывати у нихъ великому оному, ако населителю добродѣтели и житию законоположителю бывающу; но бегаш, от всюду аже въ вношенїю вещи ведыи начальника, по премногому еже въ злобѣ житна, аже отъ гордости страсть бывающу, ако некоторое пристанище безъмолвное тщашеса въспринати въ чювстве житне, достоаше бо и отечеству его же произнесе, имѣти себе краснтела и въ время нужды крепителя, а ими же обогащенъ баше даровании духа, и его же възпита млекомъ стажати питателя духовна, не инымъ отъ инуду, но своерастъным удобреватиса плодомъ и наставлятиса къ большаго житна шествию. Тамо убо бывъ, не желающимъ того себе издасть, не на любочестие вдре, нже сими другъ друга превзыти тщащимиса, не сло-

весы преклонень бысть и слезы къ моленію нынѣшнымъ, но Перу некую, селеніе творитъ, отстоящую градскиа и всякиа иноа молвы, пресвятеи троицы, иже сеа поборникъ, къ симъ и ученикъ ликъ зрашеса, елико доволенъ, елико честенъ, елика такова отца нарицатися достоинъ, елико ищущїи лице Бога Іаковла; таже не другомъ, не знаемымъ, не обычнымъ, не сродникомъ, не инымъ коимъ любо аксльса требователенъ къ чесомъ, но свободь и таковыхъ вышше, иже бо хоташе любомудрие душевное къ нинесоже сущимъ міра вещемъ прекланати, нижъ малаа мешати высокимъ и плотскаа сравнити умнымъ, но и слово Апостолово чаше: еже руцѣ мои сиа послужиша мнѣ и сущимъ со мною и дѣломъ увѣраше глаголемое; и что бѣ рукодѣлие его: еда чинніїю отгнание, еда малыа цѣни прибытокъ, еда дневнои пищи податно? о сихъ ни едино, нко и унынїе предъотгналъ баше и мнящаяса прибытоуна вѣка сего, ако рубъ поверженъ тому вменахуса и о пищи нерадаше, но пользу братїи купуаше, еже бѣ царскихъ сокровищъ богатеншии и египетъскаго оногъ препитателя житиница превосходящее; словеса бо господна словеса чиста, сребро раздежено и искушено земли, очищено седмоpицею и сладка гортани моему, словеса твоа паче меда устомъ моимъ; которая сиа? преписание божественыхъ книгъ отъ Елладскаго языка на болгарскии, и да некто, сиа слышавъ глаголюща ма, возненцуетъ насъ отъ истинны вне исходити, за еже книгамъ болгарскимъ многими леты старешшимъ и отъ самыхъ началъ крещения

АЗЫКА ОНАГО СУЩИХЪ, НО И ВЕЛИКАГО ВО СВЕТЫХЪ СЕГО СВЕТЫЯ УЧИНЕША КНИГИ И ДАЖЕ ДО ДНЕН НАШИХЪ ДОСТИГШАЯ; ВЕМЪ И СИЕ АЗЪ И НЕСТЬ ИНАКО; НО ПЕРВИИ ПРЕВОДИТЕЛЕ ИЛИ ЗА ЕЖЕ ЕЛЛИНЬСКАГО АЗЫКА ЖЕ И УЧЕНИЯ НЕ ВЪ КОНЕЦЪ ВѢДѢТИ ИЛИ И СВОЕГО АЗЫКА ДЕБЕЛОСТИ СЛУЖИТИ, АЖЕ ИЗДАША КНИГИ, НЕ СЛОЖНЫ ВЪ РѢЧЕХЪ ДЕЛАШАСЯ И РАЗУМЕНІЮ ГРЕЧЕСКИХЪ ПИСАНІИ НЕ СОГЛАСНЫ, ДЕБЕЛСТВОМ ЖЕ СКАЗАНЫ И НЕГЛАДКИИ КЪ ТЕЧЕНІЮ ГЛАГОЛОНОМУ, И ТЪКМО ОТЪ ЕЖЕ ИМЕНОВАТИСЯ БЛАГОЧЕСТИВЫХЪ КНИГИ ВѢРНОЕ ИМАХУ; МНОГЪ ЖЕ ВРЕДЪ ВЪ НИХЪ КРЫЯШЕСЯ, ИСТИННЫМЪ ДОГМАТОНЪ СПРОТИВЛЕНІЕ; ТѢМЪ ЖЕ И МНОГИ ЕРЕСИ ОТЪ СИХЪ ПРОИЗЫДОША, АЖЕ ВСЯ ДРЕВНАЯ ВТОРЫИ СЪН ЗАКОНОДАВЕЦЪ УПРАЗНИКЪ, АКО ЖЕ НЕКИА БОГОПИСАННЫЯ СКРИЖАЛИ СЪ ВЫСОТЫ УЛНЫЯ ГОРЫ СШЕДЪ И РУКАМА НОСЯ ИМИ ЖЕ И ТРУДИСЯ, ЦЕРКВИ ПРЕДАЕТЪ СОКРОВИЩЕ ВЪ ИСТИНУ НЕБЕСНОЕ, ВСЯ НОВА, ВСЯ ЧЕСТНА, ЕВАНГЕЛІЮ СОГЛАСНА НЕПОКОЛЕБИМА ВЪ КРѢПОСТИ ДОГМАТОМЪ, АКО ЖИВА ВОДА БЛАГОЧЕСТИВЫМЪ ДУШАМЪ, АКО НОЖЪ ЕРЕТИЧЕСКЫМЪ АЗЫКОМЪ, АКО ОГНЬ ТЕХЪ ЛИЦОМЪ, И ВОПИЯШЕ СЪ ПАВЛОМЪ: ДРЕВНАЯ МИНОНДОША И СЕ БЫША ВСЯ НОВА. КОЛИКИМЪ ПОХВАЛАМЪ СЕ ДОСТОИНО, РЦЫ ИИ, КОЛИКИМЪ ЧЕСТЕМЪ, КОЛИКИМЪ ВЗДАНИОМЪ, НЕ КЪ БОГОНАЧЕРТАННЫМЪ ЛИ ОНЕМЪ СКРИЖАЛЕМЪ ПОДОБЕТСЯ СИЯ ВЕЛИЧЕСТВОМЪ БЛАГОДАТИ, ОНЕМЪ ГЛАГОЛЮ СКРИЖАЛЕМЪ НА НИХЪ ЖЕ БОЖЕСТВЕННЫЯ ВОЛИ ВЗОБРАЗИСЯ ЗАКОНОПОЛОЖЕНИЕ, АКО ЖЕ БЫ МОИСИИ ВНѢ ВИДИМАГО БЫВЪ И ВНУТРЪ НЕВИДИМЫХЪ И НЕВХОДИМЫХЪ ДУШЕЮ ВШЕДЪ, СИЕ БО МРАКЪ НАЗНАМЕНОВАЕТЬ, НАБЫЧЕ БОЖЕСТВЕННАЯ ТАИНСТВА И ОБОЮ БОГОРАЗУМИЮ, ВСѢХЪ ЛЮДИИ НАЧАЛСТВОВА; ТОЖДЕ ЕСТЬ СМОТРЕНИЕ И НА ВЕЛИКОМЪ СЕМЪ ВИДѢТИ,

емуже гора убо баше неуюкственъ нѣкии и земенъ холмъ, но высота истинныхъ догматъ поучение, мракъ же еже инымъ некместнымое видѣние, скрижали же и аже на нихъ письмена душа купно и умъ, обоа очищена и освящена Богови, нхъ же ради истинныхъ веленнии многимъ языкомъ открися таинства; въ лѣпоту велика некая и добродетелемъ главизна — божественная ревность: та бо и Моисеа и Илїю прославн и онаго убо законодавца устрои, онаго же преставленнемъ поучести, Іисуса Навина военачальника постави, Финееса Замбрнева священнуеством вдвыси и Самонла предная зрети съдела, Давида отъ доньлецъ поать, Иزраилю царя показа и многна и инн въ законѣ явлены сътвори и памати неоскуднен предасть; и не точию въ законѣ сущихъ, но и кроме закона явишася мужие ревнителе слову и премудрости, и ради таковыхъ блазъ нѣгде богоразумии доспѣвше и писанїи пребываемы, отъ нихъ же есть и царь египетскои Птоломеи, иже ветхаго закона богодохновенныи книги вса, разумомъ добролюбныя душа мудмъ, на елланискїи языкъ многоучестие превестися устрои; и зри еже о сихъ тщание его, яко за еже получити желаемое, множае неже двадесять темъ Іуден, работавшихъ многимы лѣты египтяномъ, отпустивъ въ своя, къ симъ и дари архиерею и возложенна храму многоцѣнная посла и писанна просящая книги и симъ толкователя, иже и посла отъ каждаго племене шесть скѣдающихъ въ конецъ и отеческїа законы и елланискїи языкъ. И тако въ малыхъ днехъ подспѣвавшу богу конецъ приаша, и понеже инже кроме божия

кола, царево тщаніе бысть, но ако да безстудным Іудеемъ послежде заграждаются уста и безумнымъ Елліномъ низлагаются мудрованиа, изволи духъ святый предъ многими лѣты спасительнаго смотреніа сиа уготоватися; кто бо видѣлъ, рцы ми, толико испытно приазыкствованъ и толкованъ еврейски написани заветъ и пророки, акоже нынѣ, мужемъ вѣдателемъ закона оскудѣвшимъ, око убо урокомъ житиа, око же и частыми плененьми и запленеными устремлшими азыкъ онъ и паче же по Христѣ, егда и конецъ приаша, аже и разореніа и опустѣніа и храму и жителству; „разорили бо ихъ“ рече Давыдъ „и не созиждеши ихъ“, акоже оплакуетъ тѣхъ бѣди по тонку списуа Іосифъ. Аще убо онъ тако чюднымъ и похваляемъ есть своего великомудриа вспоминаніе оставль, таже ни Елліни буда мужъ и вне закона и пророкъ, не множае ли паче нашъ отецъ съ протажащееся векомь стажить благохваленіе, иже толику ревность отъ преумноженіа (ересеи) авлеи и еретическаа сѣти своими словесы, ако паучиная писаніа расторгаеши, иже люди отъ невеждъства изменивъ, мнящихся честныхъ безчестящихъ создателя. . . . . Да акожъ всихъ бяше, оныи пастырь людии исхождаше блаженное оно и светымъ достойное исхожденіе, тѣло оставль земли, душею къ небеснымъ встекъ: тѣмъ и въ лепоту, не ино баше нѣкое епископомъ и народу всему разѣ еже о пастыри попечеіе, и ако отъ оглашенія нѣкоего купно вси единоустна бяху и единъ гласъ просаше Евфимиа, и понеже неподобно бѣ светильнику подъ спудомъ кры-

ему быти, но на свѣщиниѥ поставитися отъ епископъ, ихже духъ святыи на се сьвкупилъ, баше нудимъ и не хота на кормлениѥ насѣдаетъ церковнаа. Что убо? ако скоро изыде на учительскыи престолъ и абиежъ о своеплеменномъ имаше милование дѣлы явлено твораше и всемъ подобаса Моисею оному великому, паче же и превосходя того наставлениемъ: онъ бо убо къ земли обѣтованїа наставляше, Египта изводя люди, сии же отъ земли къ небесномъ премудростию великъ буда и божественною и человѣческою, ако и отъ видения токмо и обычаю устроенна доволну зрящимъ преподавая пользу, азыкомъ же уча и быстрине рѣчен подобно находя, душевная наполше разумѣнна; а что къ сего азыку рѣки течение наполющи Египетъ или камене онегъ Израиля къ пустыни наполившаго? и акоже садове, дъждю сихъ наполющу, свою показують красоту, весело оумма земледѣльца предлежаше, тако и того чяда, купно онъ сихъ словомъ, ако дъждь напаяше, купно и тїи растяху усерднемъ и плодъ приношяху; плодъ же его свидѣтельствова Павелъ нарекъ духовныи, и не бѣ погрѣшно отинудъ никогдажъ таковыхъ учителствъ знание, понеже слышящеи такова прежде оумма на учителеи зряху; образъ бѣ къ наказанїю и кромѣ словесе, о ихже добродѣтелехъ беседоваше, себе предлагаше всего дѣлы первообразно, кто бо толико смиренъ отъ иже совѣсть бездержновенну имущимъ, ако же онъ высокыи къ духовныхъ дарованїяхъ, владыку послушая глаголющаго: „научитесь отъ мене, ако кротъкъ есмь и смиренъ сердцемъ;

кто сице кротъкъ и премудростїю кротость растворивъ, ако не требовати оружиа арости отъинудъ, къ исправленїю таковыа паствы; многи (бо) отъ нарицающихса пастыреи арости́ю инаще снабдѣвати стадо, болше погублають то, и предавшему суды отдають достонныа, ибо ово кричанїемъ прерютивъ неискусныи пастырь, напрасно и скоро на брегъ низверже и отъ числа отпасти (сътвори); ово же жезлъ пустивъ предъустрашаа, разивь главу и мертво абие узре; другое, стремленшемъ объюродевъ, ногою пхну и хребетное составленне преломи или ребръныа кости ныи же внутръняа защищаютса: худо бо сие животно тѣло имать ако костою и волною тъкмо меутаемо, и сего ради къ человѣческому жительству клюуимо отъ самыхъ родонауальникъ, иже всеми промышлающему сице изволившу, ако да не и тъкмо намъ, иже отъ волны и млека подаеть потребу, но да и аже отъ насъ милости сподобляетса и попечению, и блюдению, ако не крѣпко сущее противитиса обретшему то зверю. Но кротько убо зра нашъ пастырь, тихо же устнѣ движа и соплемъ духа оглашаа стадо въ едино събиратиса сътвораше, и проуее нерасходно баше, и хромаа на раму носа съдѣловаше не остати, ибо ако въ обыуаи бывше овца сладкаго онаго пастырева гласа вслѣдъ теуаху, туждаго отбегающе; и тако предъ ними радостныма ступаа ногама на апостольскаа и пророческаа пола наставляше и часто, обращааса и зра сихъ благоуиние: въ еже шествовати, въ еже граждатиса, въ еже туунати, — веселашеса, ако не тъкмо хота мзду съвершену при-

ати отъ господина стаду, но и многи частн; таже и зною настакшу отъ сълнечнаго вара и хладу велику потребну сущу на евангельскихъ горъ высоту сие вз-воздаше и свободу всаку подаваше приимати, таже оттуду и на небеса посылаше; и бѣ и се художъство пастырево, ако и дивна овца укротевала приложение стаду сътвораше, и зри и друго пастырю достойно, ако и звѣріе, таже и многи суще, не стрѣлами, не пращею, не песьнымъ гонными лаяниемъ, но неусоп-ное того болшеса и гласа, ако грома трепещуще, да-леуе стада отбегаху. Повѣмъ же едино отъ многихъ, еже и многымъ тогда было тамошнихъ ведомо: нѣкто Пиронъ, Несторіевы ереси топлъ хранитель и Акинъдиновы и Варламовы, къ симъ и иконоборскиа словыи буда, отъ Константинова града изшедъ въ терновскыи приходитъ градъ, овуею лицемѣраса кожею вълкъ буда, и понеже не-каго обрѣтъ тамо лженика Ѳеодосіа прозва-нием фудулѣ, тому единомудрена и въ всемъ съгласна, и которая злобы невсѣа сѣмена злаа тыа двоица, растлѣваа церковное тѣло, развращеными учеными, раздѣлаа множество и встание сътвораа, и паче аже о цари велмужа и начальники властемъ въ-хвованіи мечтанием бесовскимъ объюродиеше, на велику бѣду, колебаху православное, понеже обычуе послушное равнѣ къ добрихъ и въ злыхъ ревновати начальствующимъ. Что убо небесныи онъ человѣкъ? ако сие увидѣ, трубамъ свещеникъ онехъ уподоби свои гъртань, ина же ерихонскиа стѣны падоша, и ста мужески къ низложению губительства онаго, днемъ

людн събираа въ церковь и сихъ потвержаа, мастаклаа, рѣша недоумѣнаа, облнуаа злыа плевелы, въ нощахъ же моласа съ слезами прошаше свыше помощь, и абие, ако Іанна и Замврна сихъ низложи, ако Амалика побѣди, ако свещеники студа, слова закла ножемъ, иже присно девыа всеучестную икону ножемъ сводшихъ и ако аравъскыа вѣлкы далеуе отъ предѣлъ церковныхъ отгна. Кто сице милостивъ, ако отъ самаго нищихъ виденна обливатися слезами, ако тому ракинѣ онѣхъ нищетѣ касающеся, и отсюду не здѣ или ондѣ, но весь свои градъ страннопрїимницю сътвори; что бо вѣмы, глаголаше, аще съ нищими сими и Христа сподобимся принати, самъ бо реуе: „аминь, глаголю вамъ, понеже отъ сихъ сътвористе братии моихъ и меньшихъ мнѣ сътвористе.“ Но и крауь бѣ, премудро душевныа краую огненица и проуаа страсти и грѣха коренна отъ самыа глубины художне изрезуа, явлено убо отъ многыхъ иныхъ, но и от сего: мѣсто прилежитъ терновскому граду рѣкою тъкмо единою разделяемо, обзорно купно и злака пълно, и стекающими водами напоемо обильно и прежде вкуса оуи наслаждающу любоуестию водному, древесы суащено, всауескихъ плодовъ и цвѣтовъ разлинуемъ пълно и горою надходимо частою и пространною. Въ томъ мѣстѣ храмъ баше присноделыа Христовы матери и богородици, въ немъ же на каждое лѣто сбирашесь всего града множество съ женами купно и съ дѣтьми (къ) празднику сходящеся, всакоа неуис-

тоты дѣиствуаху ѕлобу и винною молитвы приклауаху негодованїе божїе, мѣстоположенню и пустотѣ блудныхъ стремленню угождающу. Уто творитъ премудрыи? отсѣкаетъ корень и нѕеше плодъ грѣха, уимаетъ празникъ, не къ тому торжеству сбиратися запретивъ, и тако многимъ душамъ погибель преста. Сице благїи онъ враць о общеи пользе тщашеся: бездъждию иногда бывшу велику и такову жакову безъ мала при Нлїи, ако ниже росы, ниже благи слѣду на земли обрѣтатися, но расцѣплавшися тои сухотою и ако отъ горящаа пещи, дымъ испущати, и сие гладомъ преташе; никамъ путемъ градскимъ уподобльшися, и никто же надеждю имаше оучистити гуино и наострити серпъ, и проуее жителие града уаемо зло (зраще) пришедше къ отцю оплакуются; милость о сихъ приемлетъ уеловѣколюбивая душа, и прежде убо уповати на господа, а не отуаятися наказуеть, иже море въ сушу прелагати хотеннемъ обыуе и камень твердыи купно и землю безводную въ исходища водная; въ утрїи же (день) тому последовати повелѣваетъ купно и съ женами и съ уады, а всю убо нощь на молитвѣ истощивъ, всиявающу слонцю исходитъ на поле, съ иже олтарю служащими всѣма и доволно обшедъ мѣсто и утруждъся самовидецъ бывлетъ прещения онаго, и дїакону рекшу: главы наша господеви преклонимъ, абїе онъ колѣнѣ преклонь и священныя воздѣавъ руки и оуи помолися, и гласъ убо людие не слышаху, понеже не усты молашеся, прошения же сила въ уши Бога Саваоѳа вхождаше, и скоро протьрже милость и знамения дъж-

девнаа показаваахуса: вѣтръ бо възвѣавъ отъ сѣверныхъ ребръ и облаки нанесе, ако мѣхи пълны, и входящу всатому въ градъ, скоро излиаса не напрасенъ, ни кїи наглъ, но тихъ и растителенъ, и не преста на поля, дондеже и възрасти сиѣевыа плоды, и еже зрѣати предасть; тако авлаше Богъ, еже къ нему мужа дерзновенїе, и тако паки Евъфимие показуаше въ лепоту, еже отъ него реченное: „вѣруан вь ма, дѣла аже азъ творю и тои сътворитъ и больша сихъ сътворитъ.“ Отсюду дерзновенїе множае приемлаше благоуестие и по всюду тамо слишашеса бывшее и аже къ пастырю любовь расташе, и еже глаголаху къ Іовѣ рабы его: „кто дастъ намъ плотїи его насытитиса,“ сие бѣ видѣти на всемъ народѣ ономъ, ако не доблѣти тѣмъ къ желанна сытости отъ словесъ и видѣнна отца, аще не и въ домъ свои призоветъ, входомъ того всѣмъ, иже въ дому купльствуаше благословение, послушати тѣхъ преклонаеть, добродѣтели въ тѣхъ всаждаше души, и отъ тѣлесныхъ духовны и отъ земныхъ небесны сътворяше и Закхеа иже въ евангелии гласъ тѣмъ заниствуаше: „господи, се полъ имѣнна моего даю нищимъ и аще кого преобидѣхъ возвращю учетверицею;“ онъ же усердие похваляше и днесь спасение дому сему благословенїемъ утвержаше. Не тъкмо же болгарскихъ родовъ множества еже по апостольскому жребїю свои имаше, но и сѣверная вся и до Океана и западная до Анирика мужа добродѣтелїю приклауахуса издалеуе, и аще тоуїю того видатъ, велико прїобрѣтенїе вмѣнающе, а

еже и слокесемъ сподобитися аклено спасение судаше, нхже усердие увѣдѣвъ Христовъ подражатель и призываше къ собе и напаваше въ сытость благоуестна пивомъ, и тако онъ убо тѣмъ, они же своимъ отеуъствомъ учителе баху къ благоуестню. Котори бо азыкъ болгарскому согласенъ вещанию, тоговаа списанїа не приать, тогова учения, тоговы руки труды и поты, ако вмѣсто могу къ обхожденню, вмѣсто мрежен апостольскихъ трость и симъ изваваати отъ невидения глубины спасаемыи; и понеже апостольски и проповѣдати науки и къ Богу приведе всесовершенъ народъ, подобаше тѣхъ подъати и гонение и скорби, на кыждо день смерти, ако да иже въ всѣхъ подобенъ онемъ бысть и конеуною славою не останетъ, и понеже апостоломъ съгласни и пророци и тѣмъ здѣ причастенъ въ бѣдахъ бывает и паче же великому оному отъ чрева матерна освященному Іеремїи. Варварскїи царь побѣдами удержанием многихъ азыкъ възнесса, слышаше и о таковомъ градѣ величество довольно имуща и стѣнамъ утверение и отнюдъ къ приатїю жестоко, ако и кромѣ стѣнъ естественою твердостїю довлѣти, къ симъ и имѣнїа многа и народа множество велие, славу же велику, елико въ церковныхъ и елико въ царскихъ, изволи доброненавистныи того разорити. Тѣмже и подвигъ встоуную всю начен отъ перескихъ предѣлъ и Ликаонїю и Асию, преходитъ къ Еллиспонтѣ, и западнаа воинства акоже повелѣлъ баше совокуплена

обрѣте вся; ако не тъкмо Дарна Персомъ и Мидомъ царя превосходити таковыми, но иже отъ Македонна Александра, приде ненадежно и нападе на градъ не отъ единое или отъ двою страну но всего оградивъ окрестъ человѣческимъ родомъ; и бѣ протажение велико оныхъ лютыхъ, арящусь варвару, претящу огнемъ сожизати, на уды ссѣкати обѣщавающуся .: инымъ нужнымъ смертемъ предавати, аще пребудутъ тако не покинующесь, и конецъ своею силою пріемлетъ; обаче же судбамъ умолкнувшимъ и лѣтіе отъ церкви изгонятся Іереи, пріемлютъ же сіи дѣлателе и учителе студа, въ иноплеменныхъ руки кивотъ завѣта впадаетъ, свѧтаа святымъ Асъсиріомъ въ области бивають, истиннѣишее свѧтаа ѿомъ предлагаются. Что достойно баше, рцы ми, страдати блаженному (Евѳимию) тогда, своима очима зрящу, аже и слухомъ понести не возмоглъ бы? Аще бо Давыдъ царь сын и священнического предѣла внѣ, тако страдаше, ако жалость дому твоего снѣде ма, глаголющу. и поношеніе поносящихъ ти нападоша на ма, не много ли паче и Іереи, его же труды и поты попираеми зрахуся; что убо? еда низпаде печаліію паче подобающаго, еда умякнуся страхомъ, еда малодушъствова или разлѣнися, еда отбѣже стадо расхищаемо вида, еда провѣща малъ или великъ тогова любомудрия недостойнъ глаголъ? никакоже! но и цареви предстаеть и того убіиствомъ дыхающее стремленіе утолаетъ, и грозное оно варвара видѣ-

ине на благоприступно устроеніе прелагаетъ, ако же иногда пророкъ львы въ ровѣ и дѣти пламень пещный, обыче бо и варварское неистовство таковыхъ мужей стыдитися добродѣтели, ако бо узре того издалече градуща съ обычнымъ тому благоучиніемъ, любомудренымъ устроеніемъ, и ни къ единому зрѣ́ша отъ предстоящихъ мечтаніи, аже и слухи и очи малословныхъ къ собѣ обращаху, но ако на стѣнѣ сна написана мимоходяща, благоуправленнемъ лица, и не къ тому сѣда баше, но въстаетъ абие и воздаеть ему честь и сѣдалища сподобляеть ближша, и о людехъ молящась послушаеть, аще и не въ конецъ сохрани речениая; и якоже доблествемъ нѣкии воевода побѣжденъ отъ супротивныхъ не дасть плещи въ конецъ, но паки съвокупльса съставляеть побѣду, тако и онъ поне отъ церкве отгнанъ бысть, въ другую входитъ аже на нма верховнихъ оскащена бѣ, и сихъ поборники пріимъ множайшимъ подвигомъ одаетъ себе, и еже первѣе смотряя, како сохранилъ бы варварскаго губительства непріятны: наказуя, утѣшая инзпадающая, въздвиже потъкнувшихся, руку простираа лежащихъ вставляя, хотящихся пасти поддержа, борущихся похваляя и къ мужеству помазуя, нѣкая же отсѣкая, ако удъ гинлъ, да не и все тѣло съгниеть или прокажено овча отгона, да не и всему стаду преподаеть недугъ. И тако вторая велицаиша баху мужа храбърства и побѣди на лукавагo нежели первѣе, егда въ тишинѣ правяше жительство, оставляеть бо божественный промыслъ многажды ратника

БУРА ВЪЗЪДВИЗАТИ МА СКАТЫА, АКО ДА ОВИ УБО СТРАЖДУЩЕ, ТОГО ПОБѢЖДАЮТЬ И ВѢНУАЮТСА, ОВИ ЖЕ БОРЮЩЕ МУЧАЩЕ ПОБѢЖДАЮТСА ОТЪ НИХЪ И СІИ ХУДОЖНИИ БЫВАЮТЬ. СИЕ И НА ІОВѢ БЫСТЬ, ЕГДА БО РАДИ ТАКОВЫХЪ И ТОЛИКИХЪ ЗОЛЪ ИХЖЕ НИ ПОМЫСЛЪ СТЕРПѢТИ МОЖЕТЪ НЕПЩЕВА УЖЕ СТРАДАЛЬЦА ПОБѢЖДЕНА И УМЕРЩВЛЕНА, ТОГДА ОКАЯННЫИ УЗРЕ СЕБЕ ПОДЪ ТОГО НОГАМА ПОПИРАЕМА И НИЖЕ ДѢЛАТИ МОГУЩА; ТАКО И ПРИ АПОСТОЛАХЪ, ЕГДА ПРОПОВѢДЪ ЕВАНГЕЛИА УЖЕ МНАШЕСА ВЪЗБРАННЕЪ И ГОНЕНИЕ ПОДВИЖЕ И МУЧИТЕЛА НАОСТРИ И ЦАРА КЪ ОНѢХЪ УБІЙСТВУ УСТРЕМИ И АПОСТОЛЫ МУЖНЫМЪ СМЕРТЕМЪ ПРЕДАСТЬ, ТОГДА НИ ЗДѢ, НИ ОНДѢ, НО ВСЮ ВСЕЛЕННУЮ УЗРѢ, АКО ДРУГО НЕБО ОБЪЕМЛАШЕ ЕВАНГЕЛІЕ. ЄЛМА И СИЦЕ ЛУКАВЫИ СВОНМА ПЛѢНИЦАМИ СКАЗУЕМА СЕБЕ ЗРАШЕ И СВОНМИ СТРѢЛАМИ ЯЗВИМА, И НЕВОЗМОЖНО БѢ ТОМУ МОЛЧАНІЕМЪ ПРЕНЕСТИ СВОЕА СИЛЫ НИЗЛОЖЕНІЕ И ОРУЖІИ ОСКУДѢНІЕ ВЪ КОНЕЦЪ, ПОДВИЖЕ БУРА ПЕРВЫА ВЕЛИЧАНША И ЛЮТѢНША, КЪ ЕА ЖЕ СПОВѢСТИ И ЧЕЛОВѢЧЕСКІИ ЯЗЫКЪ УТЕРНАЕТЪ И СОДРАГАНИЕ ОБЪЕМЛЕТЪ КОСТИ; ВАРВАРЪ ОНЪ ИЖЕ ГРАДОМЪ ОБЛАДАТИ ПОСТАВЛЕНЪ БЫСТЬ ОТЪ ЦАРА ВАРВАРСКАГО, ПРИЗЫВАЕТЪ КЪ СОБѢ ЛЮДИ БОЖИА, И ИМЕНЕМЪ И ДОБРОДѢТЕЛЮ И БЛАГОРОДИЕМЪ ИНЫХЪ ПРЕВОСХОДАЩАА, АКО О ОБЩЕПОЛЕЗНЫХЪ НѢКОНХЪ СЪВѢТЪ (ДЕРЖАТИ), И ОНИ ИДАХУ ЗЛЫМЪ ПОСЛѢДУЮЩЕ ВѢСТНИКОМЪ ВЪ НЕВѢДЕНІИ, АКО ОВУАТА ВСЛѢДЪ ЗАКАЛАЮЩИХЪ ИДУЩЕ И СВОА КРОВИ КОНЖДО НОСА УБІЙСТВЕННЫМЪ ВВѢРИТИ ДЕСНИЦАМЪ СПѢШАЩЕ, ИХЖЕ ВЪ РУКУ ВИДѢВЪ КРОВОЖАДНЫИ ЗВѢРЬ, ПОСРЕДѢ ЦЕРКВЕ СИХЪ ЗАКАЛАЕТЪ, ИЛИ ПАУЕ РЕЩИ, СИХЪ СВЯЩЕНСТВУ-

еть, не устыдѣвса сѣдины, не пощадивъ юности, но игранїе мужу сихъ гортана сотворивъ, жертвы одушевленыя, всесожженїа словесная своею кровїю крещшихса, второе къ Захарїинѣ крови своя пролиявшихъ крове посредѣ церкве, ако да согласно Авелове вопиить отъ земля къ господу, мученїа испившихъ чашу, юже другомъ владычиимъ пити достоитъ, юже вса вражна полки, ако гордаго фараона тристаты своиыя кровьи удавиша, ополченїе святое, не овъ убо прежде, овъ же послѣжде, но купно мучителю представше того оплеваша, и абие Христу представше вѣнчашеса; положи сихъ трупїа мучитель, брашна птицамъ небеснымъ, причета сихъ духи владыка ангеломъ премирнымъ. О воини, иже вѣру соблюдше и число не умаливше, сто къ десятемъ баху, ихъже кровь церковь обагри, и толику сущу не претържеса исповѣданиа мрежа. Акова блаженнаго Евъфимиа чада, тако сохраниша того ученика, тако почести вздаша многымъ, иже о сихъ мужа трудовомъ, акоже не даже до лишенїа имѣнїи и домовъ и чадъ и сродникъ стати, но и до крове подвизатиса о благочестїи; еже отеческїи жребїи отъ него имаху; довлѣетъ сихъ честная ангеломъ похвалная смерть и похвалом верхъ вложити Евфимїю, ако не требовати множае словесе и о тоговыхъ исправленїихъ повѣсти. Понеже и онъ отъ воинъ всхищенъ, благодръзновенно предста мучителю непрестрашенъ душею, не боязнию изъмѣнивса, но тихостию лица благодать абиа, иже въ немъ живущаго духа, да акоже

и съвлекоша съ него одежду и надъ стѣну града провълекоша, ако позорьма будеть тогова смерть и къ закланїю въ въсемъ ключима чинмиша, еда ниспаде лицемъ, еда къстрепета, еда любоживотное къ чесомъ любо показа? никакоже, чеснъкъ бо бѣ Павловъ и акоже онъ спѣшаше отъ тѣла раздрѣшитися и съ Христомъ жити и (сїе) ѧвлено отъ глаголъ нхже варвару вѣщалъ баше: „почто безумно сице и смирено моего достоинства велнчъство, о неправеднѣ, чималнъ еси? скончеснимиу прежде пожретися лѣпо бѣ, таже жертвамъ послѣдовати, пастырю предъ овцами тещи достоаше, и отцю чадомъ, вся первая мнѣ осваящема быша, тѣмъ и предъзакланнѧ чаша мнѣ, мнѣ первѣе испити достоаше, труждающемуся бо са дѣлателю мнѣ первое подобаше отъ сего сладкаго вкусити плода.“ Сна глаголаше великомудренныи и усѣкателя призываше и главу преклонаше, простираа усердно шїю, онъ же и градаше и готовъ баше свершену рану наносити уже, но нже иногда царя беззаконующаго руку, простершуюся удержати пророка, недвиженнемъ абие поразивыи, убїиственную сию десницю тѣмъ же образомъ прелагаеть на недвиженїе и недѣнствїе, ѧвленно ако нѣкоторни мертваго рупѣ мнѣтися къ живу и движущомусе тѣлеси прилѣплѣнѣ, и истинствуаше и се о немъ же молашеся Давидъ: по дѣломъ руку нхъ даждь имъ; сие гордаго онаго на ужасъ преложи и весь исмаилтескїи снемъ, и не къ тому сидѣти, но и са-

маго отбѣгнути мѣста устрои, блаженному же одѣанна вложше, свободно шествовати аможе хощетъ, рекше. Видѣсте-ли еже и прежде глаголахъ, ако лукавыи онъ бѣсъ ими же мнится побѣждати великїа мужи сими побѣждается и низлагается, се бо и паки онаго мечтательную нашъ отецъ низложи силу и умирая того посрами, и понеже невозможно многажды человѣку умирати, произволеннемъ тои и сие исполни и закланъ бысть и мученикъ безъ крове въспрославляется и зри преумноженїе побѣде, ако и тѣхъ самыхъ, иже на блаженнаго Евфимиа подвиже, Христову непобѣдимую силу познати устрои, выдѣша бо великаго онаго мужства, презрѣнїе смертное, еже къ Богу вѣру, еже о чадѣхъ попечение, таже преславное спекулаторовы руки чюдо, и приемлаху извѣщенїе, ако истинна суть Христїанская, и авѣ отсюду понеже и отъ мѣста отбѣгоша, мнящe бо са нѣкоторымъ свыше болшимъ искуситись гнѣвомъ, Архиереа мучащи, того оставляху, сами бо бѣгъство свое спасеное собѣ судивша. А еже отъ здѣ какова? изволися варвару, по чюдеси семъ, преселенїе сътворити людемъ на Въстокъ, сице бо и повѣленна царева истязаху; Божїа же человѣка въ Македонїю затоучена отпустити. Исхождаше съ людьми вкупѣ, ако Їеремїа другїи и самому каменню онаго града сльзамъ подательно видѣнїе: чада бо отецъ раздѣляхуса и отъ братїи сродники, иже бо вси въ едино отходими бяху, ако поне отъ видѣнїа утѣшенїе имѣти печальнымъ, но они поемлахуса елици родомъ и богатствомъ и кра-

сотою лица разнѣствуаху, они же оставлахуса; плачу баху дние они что бо преселенна горше и сродныхъ разлученна бѣднѣише, възпоминаннемъ отечъства и своихъ, ако жаломъ присно прободаа сердце; прочее объемлаху другъ друга, цѣловаху, прощаху, рыданьми оглашаху мѣсто, и посреде сихъ великїи вѣшъ шествуаше, жезломъ подъпираемъ, сльзами обливаемь и тьмами стрѣлами язвлаа душу, не отъ ихже страда самъ, таже и недугомъ и старостїю удручень, но хаплемъ, людїи страданнемъ младенецъ безгоднымъ възрастомъ. И понеже до мѣста придоша, идѣже и нехота разлучатися хоташе отъ нихъ пастырь, о, кто безъ слезъ сїе помянетъ: припадаху къ ногамъ его очесными сїа смокающе тучами, устны прилагаху и лице, руку цѣлующе пастыра, нарицаху учителя, отца чадолюбива, и того разлученнемъ душа раздѣлаху, жены овыа убо своа предъ нимъ метаху отрочата, овыа же и близъ бывше рущѣ подоблахуса (лобызати) иныа одежди, и тои, ако нѣкоторои отъ рукъ святаго прилагахуса напааху сльзами, другиа о вѣрн траву въсторгаху на нем же стояше, другїа же угнѣтаеми отъ народа и не могуще приближити са воплемъ горкихъ слезъ послѣдне издалеча благословенїе призываху и прощенїе прошаху, извѣщенїе въ души имуще, ако не къ тому того въ тѣлѣ узратъ. Онъ же утѣшаше и учительства слово къ нимъ простираше, заповѣданїи Господнихъ держатися наказуа и вѣру сохранити непороучну, еа же ради не тъкмо аже къ Владыцѣ познавается любовь, но и слава

послѣдуеть, иже сию сохранишимъ и въ самомъ преселеніи мѣстѣ. Сие и на вѣрнаго Авраама внукахъ бысть, глаголаше, на Іосифѣ первѣе, иже ако рабъ отъ братіи неправедно проданъ, ако царь послѣжде прославленъ бысть, таже и великіи Боговидецъ отецъ (Моисеи) посреди дома работы въ Египтѣ рожденъ, мучившихъ казни мора водою, чудотвора и своеплеменныхъ изхода отъ Египта купно и работы дому, но и Зоровавель Салаѳаилевъ въ плѣненіи сладко сіаше ради благочестія, посреди царева дому и многая възможе къ освобожденію Израилеву и въздвиженню храма. Утоже и Даніилъ обуздатель львомъ и тріе отроци погасителе огню: не вѣрою ли сія вдмогоша и паче же Павелъ, Павелъ бо свидѣтельствуа рекъ: угасиша силу огненную, заградиша уста львомъ; утожъ Есѳирь великодушная и вѣрою великая; не постомъ ли и молитвами прежде Бога умоливши, воспалившіися гнѣвъ Мидскаго царя утоли и сродники изъятъ и елики въ единъ день умрети хотящихъ, песку морскому приуподобляющееся множество; и благодарити наказуаше ради усрѣтшихъ бѣдъ и чаати отсюду неизреченная обѣщаваше благая, и да съвокупимъ реку: легцѣ преносити устроаше лютая сладкимъ слова наказаниемъ. Таковая Богодухновенныи онъ аз҃ыкъ изрекъ преклонь колѣнѣ помолися съ ними, таже отъ молитвы въставъ конечное благословение даваше, да ако же нѣкоторыи отъ народа, възопи, възвращающихся: кому насъ предаеши пастырю добрыи? „Троици, рече, въдаю васъ нынѣ и въ вѣки!“ Что убо? понеже

на мѣстѣ баше, идѣже ведомъ бысть и пустынн видѣ пустынолюбная она душа, и съгласно того желанїи смотрнвъ мѣсто, просльзи согрѣвшуса того серцю прозрительнымъ дѣнствомъ духа и рече: се покои мои въ тѣлѣ малыа жизни, здѣ пребуду, благодаривъ наставльшаго ма Бога, дондеже и отъ тѣлесныхъ отрѣшитъ ма соузъ. Но како и въ заточенїи дѣло Евѳимїю бѣ ловитва, обычное апостоломъ дѣло, день и нощь и просто на вса часы, ибо исхождаше къ нему вса окрестная страна онаа горн, акоже иногда къ крестителю Їудеа и Самарна, и они убо различныхъ ересїи, ако отъ узы свобождахуса, они же саракинскаго неучестїа тмы отбѣгаху, они безсловесно житие, ако скверну отлагаху ризу, всакаа добродѣтели видъ насаждашеса, научахуса людие вѣдати Бога, невѣждѣнимъ учителе бываху, и не тъкмо на ономъ мѣстѣ народи схождахуса видѣти втораго онаго Наїю, но и по всѣхъ градахъ, по весехъ, на путехъ, на торжищахъ, въ домохъ, въ церквахъ Евѳимиево баше слышати нма, ако нѣкоторое освященїе обносима; въ лѣпоту, рече, пророкъ въ всю землю изыде вѣщание его и въ концы вселенная глаголы его, понеже бо въ отечьствн посредъ своего града тако просїа и по всеи безъ мала вселенеи хоташе любомудреныа онаа душа слухъ простиратись, и никимъ невѣрна аже о немъ мнитися, благоволи Богъ и въ чюждеи такову явитися, ако да отсюду истиннѣнша тогова похвала будеть, да тїи самїи жителе мѣста (того),

азыка онаго[1]) златоуенаго, страннаго, претружденнаго, проповѣдницѣ и благохвалителѣ будуть, иже многажды своа уада, разлануными держими недуги, на своихъ рукахъ приносаще, възвращахуса сихъ своима ногама здраци ходаци, ако отъ тажкихъ оковъ недуга премѣнены, и нужда бѣ всако исцѣлѣвшимъ ако трубы врауеры благодѣанна вопити. Тѣмъ же и многїа отъ славныхъ женъ науаляствующихъ приводимы баху къ благоуестию и тыа паки своа мужи того молитвами приобрѣтающе къ нему приводаху и онъ Христови; таже и злато приносаще не мало къ потребѣ покоа молаху прїати, онъ же отсюду къ небеси тѣмъ устроаше лѣствицю, своима рукама нищимъ сна раздати наууаа; единому же отъ таковыхъ рекшу къ нему: и кто владыко отъ тебе нищаншїи и къ милостыни прїатїю клюуимѣншїи, и толикою старостїю, толикимъ недугомъ, таковыми отъ беззаконныхъ муками удрууена сущаа? Онъ же кротко възрѣвъ, ниже бо даше когда свободнаа душа инако възрети, ако тихо, отвѣща склабленнемъ лица: мое богатство уадо, здѣ скровено есть — Євангелїе показавъ — и имать авлено быти, егда еже то намъ предавыи садетъ истазати еже отъ него прибытокъ; не мое же тъкмо есть, но и всѣхъ любящихъ господа!" О блаженнаго онаго апостольскаго гласа, о благородныа душа отвѣта, такова и въ уюжден отца нашего любомудрия! Тако и въ гоненїи и златоуенїи человѣческое спасенїе попеуенїе ему баше; и свершена мѣста,

[1]) У смислу: ипоземца, иностранца.

грады, весн, народы приводаше Христови, тѣмже и наша похвалы да ѵмолѵатъ, — владыка бо того похваляеть глагола: „пастырь добрын душѵ свою полагаеть ѯа овца;“ но и Павелъ тому сплете вѣнецъ внегда глаголати: таковъ намъ подобаше архиерен. Мнѣ же проѵее еже о немъ слово ѯдѣ конецъ да въспріиметъ, идѣже онъ житіа нмѣ конецъ, паѵе же страданіи конецъ и наѵало аже о Христѣ жизни, еа же буди всѣмъ намъ полѵѵити благодатію и ѵеловѣколюбіемъ господа нашего Іисуса Христа; съ нимъ же безначальному его отцѵ слава и держава, ѵестъ и поклонение и съ пресвятымъ благимъ и животворящимъ духомъ, нынѣ и присно и въ вѣки вѣкомъ. Аминъ. —

ПРИЛОЗИ К ИСТОРИЈИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.[1])

Од Стојана Новаковића.

VI.

Јеротија Рачанина пут у Јерусалим.
1704 год.

У старој књижевности православних Словена (Срба, Бугара и Руса) заузимају једно место и путовања. По опћој богословској карактеристици цијеле књижевности, није се надати другом путовању него путовању у света мјеста, у Јерусалим. И доиста, ми така путовања и налазимо. У богословским вијековима, што се данас махом зову именом средњега вијека, није људе интересовало никоје друго мјесто толико као мјесто везано за историју црквену, мјесто које је било лијегло и извор свему ономе што је тадашње умове забављало и покретало. У друга су мјеста ишли ријетки особењаци, људи забачени и чудновати, људи које је онамо каква невоља водила или их вјетар и случај односио, — а света су мјеста била срећна да им се поклањала нарочита пажња, у њих се ишло по дужности. Свака је благочастива душа сматрала као задаћу живота отићи и поклонити се бар један пут гробу Христову. „Обичај путовати у света мјеста, пише један руски литерарни историк, постао је из религијозних осјећања наших старих, који су путо-

---

[1]) Види Гласник XXIX.

вања сматрали као најважнији начин угађања Богу. Поставши у прва времена хришћанства, у Русији у XII. в. обичај је овај био тако силан и долазио је до таких крајности, да су се сами црквени учитељи подизали да да га ограниче.“ [1]) Нема никаква узрока помишљати да је у томе друкчије било у Србији старога времена. Ми смо били ближе Грцима, учитељима и нашим и руским, а били смо ближе и Палестини, извору црквених светиња, па је нама било лакше поћи за обичајем поклоништва. Зна се за светог Саву, како је и по други пут ишао да се поклони гробу Христову; у опису једнога ћириловског зборника у Гласнику XXV. наводи се међу осталим и вријеме које треба провести на путу до светих мјеста. Врх свега тога обичај се тај почео заборављати ту скоро, а старе приче, имена и презимена која се почињу са „хаџи,“ јасан су доказ, како је он у старија времена раширен био, и како се чувао и онда, кад саме материјалне прилике не бијаху више као у пређашња времена.

Путовање ово имало је некакве користи изван намирења побожних осјећања. У оном вијеку, у ком су људи живјели забачени и ограничени једино на своје родно мјесто, и кад су путовања била тако мучна и ограничена, ово је била прилика проћи земаља и видјети свијета. Изван тога, како помиње мало час помињати руски литерарни историк на истом мјесту, путовања су ова била од користи самој књижевности. Путници су често подуго остајали на страни, преписујући књиге, и о повратку доносили су кући мноштво рукописа и разних религијоз-

[1]) Порфирьевъ Ист. рус. словес. I. 306.

них казивања. Таким се путем међу осталим у стара времена раширило мноштво апокрифских прича, које су ушле у духовне стихове и легенде. И оне источне приче, којима су се напуниле народне приповијетке наше, и којима је у новије доба литерарно-историјским упоредним радом нађен извор у арапским и индијским причама, најприје су овуда могле наћи пута у нашу књижевност.

Али и ако о томе нема сумње, да смо ми у старо вријеме имали много хаџија — немамо о томе у самој књижевности така свједочанства као Руси. У њих су поједине хаџије описивале свој пут, оставивши у томе споменике овога обичаја, који су и иначе корисни по историју, нарочито литерарну. Тако се у њих из XII вијека спомиње Данило игуман, из XIV. Стефан Новгородац, који су своје путовање на света мјеста описали. Из потоњих вијекова имају таких дјела и више. У нас напротив тога нема; барем се до сада није нашло. У биоградским збиркама српскога ученог друштва и народне библијотеке не налази се никакав опис јерусалимскога путовања. Није ми ни за друге збирке до сад познато, да би се у њима налазио који такав рукопис.

Једини рукопис за који до сад знам, јесте из врло позна времена и налазио се у Карловцима. То је „Путашествіе къ граду Іерусалиму Іероѳеи іеромонаха рачанинскаго въ лѣто оть бытіа 7212, а оть рождь. Христова 1704 мѣсеца Іюліа 7.“ Ту га је нашао О. Бођански још год. 1840-те у некакоме зборнику, у коме је било записано „Путьшествіе сіе списа се въ лѣто Господне ѧѫка. въ подкрилію Фрушке Горе, ва монастыру Ремети храма светаго и славнаго великомученика Димитріа

Мироточиваго.“ Нашавши га наредио је те му се преписало и наштампао га је у „Чтеніяма при императорск. обществѣ исторіи и древностей россійскихъ.“ 1861., књ 4. Упознавши се с том стварју по томе издању О. Бочанскога, ради смо били упознати се са самим оригиналним рукописом, јер издање О. Бочанскога не носи знаке филолошке вјерности, чему је може бити крив и преписивач, на коме је он свој пријепис оставио. Али, на жалост, на наше питање у Карловцима, одговори нам пријатељ, да је рукопис о поплави Карловаца међу рукописима пок. проте Стаматовића, у кога се налазио, пропао. Тако смо остали на овоме московскоме издању, и лаћамо се посла да бар њега обзнанимо.

При издавању истог чланка О. Бочански говори о њему овако: „Путовање у Јерусалим Јеротија јеромонаха ман. Раче (окр. ужички у Србији) припада међу онај мален број споменика, у којима се огледа писање народним језиком. Наравно је, да у таким споменицима не треба тражити усавршенога језика; важно је већ и то, што пријетег пада на народну страну. С тога гледишта Путашаствије Јеротијево има своје значење за Србе. Оно има значење и у погледу путникову на ствари које привлачаху пажњу његову уз пут, и ако је казивање таких ствари кратко. Осим тога опис службе божије у Јерасулиму од прије сто педесет годипа није без занимљивости ради поређења са садашњом службом божијом у Јерусалиму и по осталим православним земљама.“

У том говору је О. Бочански казао доста узрока, са којих је вриједно не упустити из очију ни овај споменик,

кад радимо о литерарној историји и кад тражимо споменике који могу послужити грађом за историју наше мисли и образованости. Ми налазимо да је вриједно обзнанити споменик само за то што је опис путовања, да бисмо попунили сиромашну врсту литерарних облика која се у старо вријеме у нас налази. Осим тога Јеротијев је пут ишао преко наших земаља, па се у причању његову налази забавних цртица, јер је он, на прилику, пролазио стару Србију на скоро послије Чарнојевићеве сеобе Срба у Аустрију. Начин његова причања, осим што је писан народним језиком и простим неизвјештаченим стилом, опомиње нас свим коликим опсегом идеја својих на то, да му се писац од осталих људи нашега народа разликовао само црном расом и камилавком и вјештином чиновања црквеног, како је наше духовништво и остало дуго времена послије тога. Читајући причу, и нехотице се опомињемо причања уз ватру у дуге зимске вечери.

Главни план и садржина цијелога пута у овоме је „Путашаствије“ почиње од Биограда, па се завршује у Јерусалиму, и отуд преко Цариграда опет завршује у Биограду. Наш је писац по томе биљежио редом све што је држао за биљежење. Ту има доста гатака, прича, чудеса, која показују простодушност његову. Из Биограда су ишли на Раковицу, на Ниш, на Врању, Велес и Солун на море. Преко мора су отишли у Јегипат, те ту походили Синајску гору, одатле су се вратили натраг, те опет преко мора отишли у Јерусалим. Пошто су ту пробавили колико поклоништву треба, походили су још Витлејем, Јордан и остала сва знатна мјеста и вратили се у Цариград, па одатле у Биоград. Путовање и свеко-

лико бављење на страни трајало је цијелу годину дана. Опис износи 17 листа велике осмине познатога формата „Чтенија“ ситним словима.

У допуну овим врста додајемо сад три одломка, један с почетка, други из прве половине, а трећи с краја, да би се, ко хоће, по њима могао из ближе упознати с овим радом.

I. Пойдосмо из Бѣлиграда, и дойдосмо у монастыръ Раковицу на првій конакъ, и ту се частимо 3 дны. И из монастыра оттолѣ пойдоше Григоріє Іеромонахъ, и Висаріонъ Іеромонахъ, и Салаѣій из Бѣлиграда поѣе, и Станое, и из Ирига Іован Параносић и жена му Неда, и из Бѣлиграда Дунѣерина синъ Павао, седам нас купно пойдосмо. Вторій конакъ у Гроцкой, и ту данивасмо трій дный, и умало ту Турчинъ не удари Григоріа сѣкиромъ, защо ч'тіи часовѣ на чардаку. 3 конак Хасанпашина паланка. 4 конак Баточина. 5 конак на Морави. на ѣупріи Ягодинской, и пройдосмо Параѣинь рано, и доѣосмо на ужину у Ражань. 6 конак на Пандуре, код Алексинца, и дойдосмо на ужину на Нишаву, и ту слависмо светаго пророка Ілію под великом тополом. Славни Мия кираціа нас части лѣпо, и вина писмо доволно, Бог да прости, и пойдосмо мало уз Нишаву. 7 конак Нишава на зеленой трави, и вечерасмо и писмо, и оттолѣ дойдосмо у Ниш на ужину и паки 8 конак на Бугарску Мораву под Курвинъ градъ, и ту се побунисмо от полунощи, него, хвала Богу не би щете нища, него здраво и мирно устасмо, и дойдосмо под Лѣсковацъ на ужину код камените цркве, пак дойдосмо до 9-га конака

на Лѣсковачку клисуру, пак устасмо рано и уђосмо у клисуру, и падосмо па ужину у клисури, у страни, кано коза на малю, и ту помилише зміе, и жабе и гущери, и корняче, мало у воду не поскакасмо от страха, и паки падосмо на 10 конак под монастыръ Решитски, на измак Вранске клисуре. И ту наловисмо рака за вечеру, и ту обретосмо чловѣка, и кажу, да му е 120 лѣта, проседе браде, и три му се пут зуби мѣняли, пак нарасли како у дѣтета, и 2 пут брада опадала, пак нарасла, и има сына сѣђа от отца, и казиваше, да ніе тай старацъ Турчина виђѣо, ни харач дао, ни вина піо, него пасао овце па горахъ. И ту видисмо чловѣка и дѣвойку те се окаменили, те казива старацъ тай, да е кум с кумомъ сатворіо блудъ, тога ради се окаменили. И оттолѣ устасмо рано, и дойдосмо у Враню на 11 конак, и из Вранье дойдосмо на 12 конак у Кощуне, недомакъ 40 цркви; ту е прежде велика варош била за србског господства, и сад по турски зову кркъ клиса, и видох ту корита каменна око бунара много множаство велми голѣмо за дивленіе, и чудисмо се, и над той вароши видѣсмо три хлма велми висока, Богомъ саздана, а на врху равна, и от едне стране може чловѣкъ попѣти, а от ине не може, и то зову шаторища Марка Кралѣвића, и Милоша Обилића, и Релѣ Омуђевића, и Новака Дебелића; и ту се у ютру згоди принесеніе мощій святые Петки Трновскіе едне те црквѣ храмъ, и пазаръ се купій, и ту обретосмо обиліе хлѣба и вина, и славы Висаріонъ нашъ другъ. И дойдосмо на 13 конак у Горобинцѣ, на Овчее Полѣ, и туду видѣхъ красну землю, лѣпа поля и жита, и виногради, и овощія многоразлична, и лѣпе рѣке теку из

планина, и источници студени и чести, и градови се виђу и села, и ту на ужини съ єдного мѣста ща се види, наброисмо цркви 14 великій, бѣли се каменъ, Срби правили, а сад све пусто; и ту нам казиваше, кад су напре Србы из преко мора прѣшли от Србске, и потом се Србы и назвали по рѣци тоє иза Троя града, те су напре на Овче Полѣ палы, и ту кажу сковали от бакра гумно, а веле, не умѣли врћи на земли, и кажу и до данасъ стои засуто землею, и веле, да хоће велико крвопролитіє ту быти от Турака на после, и ту се велми чудисмо красоти земли и обилію плодовъ. И паки дойдосмо на 14 конак у Велез градъ Бугарскый, а Турци зову Тюприлія, и ту падосмо от полудне, и ту тече рѣка, зову е Вардаръ, врло голѣма, и ту біяху Турцы много, и ту на мосту ћюмрукціа, и господа многа, и кадія, и варошь голѣма, и Христіяна има много, и куће и авлія и све от камена, и плочомъ каменном све куће покривене от мала до велика, и цркве камене многе имаю пописане, али пусте. И ту у граду, на светаго Пантелеимона видѣх гроздіє носе у котарица на магарци много, Турци купую, а Христіяни не до преображенія, за то питасмо и чудисмо се доброму дѣлу ихъ. И око тога града по тіих землях видѣхъ ниве многе посѣяне памукомъ, и чудих се, прежде не видіо, и туд' люди мало жита сѣю, него све памукъ; и прейдосмо Вардаръ, и пойдосмо от града и изійдосмо на полѣ, гдѣ су Турци Нѣмце разбили и натраг погнали, кад су Нѣмци Бѣлградъ узели в лѣто от бытія 7196, мѣсеца Августа 19, пакъ тѣрали Турке до тога града Велеза, паки Нѣмци стали на том полю, а быле кише и зло врѣме, а Турци изійду

сухи из града, та и разбію, и мало по мало дотѣраю опѣт до Бѣлиграда, и до године 2 узели Бѣлиградъ. И оттолѣ дойдосмо на 15 конак у Тиквешъ, и паки сутра дойдосмо на 16 конак у Грчище, и ту видисмо, како врху жито с коли на волови; учинѣна даска колико врата, па оздо набієна пуна каменя (кременя), те онай каменъ тре сламу, пак сасне у куће те скотом дає у торбах; и ту на Вардару стѣне високе до облакъ, и ту є просѣченъ каменъ те начинѣнъ путъ, зове се Демиркапіа Марка Кралѣвића, и ту се подписао високо у камену, усѣчена слова већа него прсти; и ту срѣтосмо камиле чрвене, те се уплашише коньи подъ Іованомъ и под Недомъ, мало не поскакаше у Вардаръ. И въ той данъ дойдосмо на 17 конак у Псенску варошь и градъ, турски зову Абрет Исаръ; и сутра данъ дойдосмо на 18 конак, у градъ Селаникъ, и ту бисмо 7 дней, и ходисмо око града и по граду, и у куће и чаршіє, и улазисмо у цркву светаго Димитріа, красна и велика зѣло, и Турци у ньой кланяю, оловом покривена, олтарски сводъ бѣше пао, тако и стаяху стѣне неизнете, четвори дирецн єдни на други, и 4 ћемери и многе цркве горѣ по ћемери, 4 ката дирека мермерны, и у свакомъ кату по 17 дирека обли, како да су на стругъ стругати, и єданъ дирек близу двери, из нѣга мѵро тече, и мы се мазасмо. Каза нам Турчинъ, кой ту перетише, те вели, тако изійде кано проха на нѣке годове, и код тога дирека на патосу уписато: от сего дирека петый, и тамо гробница светаго Димитріа, и тако обретосмо гробницу и цѣловасмо, и ту єсть светый Димитріє и до данасъ; и по выше у духару повысоко от землѣ гробница подписана

єдна нѣкіє отроковицѣ, и у припрати на углу привѣзана, и ис цркве слова у камену ископана, єдна врста србскій, а другая грчкый; повѣдуе мощи ту лежеще, светый Савва, царыградскій патріархъ, и Павалъ исповедникъ, и казива Турчинъ, кадъ су Турцы ктѣли да улѣзу у та врата ко тимъ мощемъ, те изашао пламен те и пожегао, тада и зазидали та вратца, тако и данас стоє зазидана, и мы гледасмо. И по иній церквахъ идосмо и покланясмо се, и на врхъ града, зову га Чаушь монастыръ, и біаше калуђера много, и ту видѣхъ єще ідолску кумирницу, и из нутръ чудно зданіє, на нѣка окна све свођено, мнит ми се, има дебео духар за 10 аршина, а висине Богъ зна; ту онай Апостолъ отметну се Димась, що га Апостолъ Павалъ пише, и былъ іерей ідолскій, и то є све изнутаръ мусіомъ пописано, єще за ідола пописано, лозе, и цвѣтія, и древа, а чловѣчій образа нейма, него иза тога храма ідолъ стои на земли поврженъ сврха; има, мнит ми се, 10 аршина широкъ, и толико высокъ, єданъ битеви камень єще има кажу толико отбієнъ, и наоколо све образи истукани изсѣчени, и съ єдну страну лѣствице изсѣчене, и то су были наши унутаръ призидали олтаръ и учинили цркву. Паки Турцы у олтару призидали хоци мѣсто, и садъ є цаміа, то се види и познає. И ту посредъ града имаю сводови высоко от са дна куђа, види се и преко сокака, и видѣ се горе образи изсѣчени, мучитель судища и престоли градскій, и кажу, да є ту мучитель сѣдіо, кад є Несторъ Лія низложіо на нѣкои даскахъ. И долѣ къ мору видисмо цркву велми голѣму, що є нѣкій царъ правіо по подобію св. Софіє, чудни дирецы и сводови,

не може се чловѣкъ нагледати, ни на умъ узети; и ту намъ Турчинъ казива, кадъ су ту Турцы улѣзли, те су нашли єднога калуђера на єдномъ пиргу под врхомъ, те га ту посѣкли, и пао на прозорацъ, и ударила крвъ на полѣ низ духаръ, и види се, и мы гледасмо, крвъ низ духаръ, и каже Турчинъ, то су, вели, Турцы много пута стругали и замазивали кречем, и не могли нища.

II. Паки пойдосмо изъ Родоса мѣсяца Септ. 18, на велику пучину Адріанскую, 18 лађи, и 2 галуна; и вторый часъ нощь великій страхъ имасмо, и єгда дань бысть, наче се корабль погрузивати и преливати бурею морскою, и въ той дань не видисмо иного корабла от гредущихъ съ нами, ни видисмо слнца, ни мѣсеца, ни неба, ни землѣ, ни птице летуще, кромѣ буре и облака, и бурѣ различне, бѣли и зелени, и чрни, и плаветни, и єдиные яко варъ кипаху, иніи яко млнія. И въ той данъ исповѣдує се другъ другу, и сви се живота отчаясмо, и гласъ исхождаше великъ, єдиногласно вапіяху къ Богу, и поминаху чудеса светаго Николы, и призываху на помощъ; и єгда бысть пол дне, наче се кораблъ преваливати сѣмо и тамо, и погрузи се кораблъ, да сниде низу мора, Тогда гртанъ изнеможе, гласъ пресече се, а вздыханіє омалѣ и духъ въ насъ, єзикъ пресахну, бысть гласъ такмо, и умилѣнима очима вазираше другъ на друга, и нѣкои сплели главу съ ногами и скржещуще зубы своими, видѣще горкую сирть. И вздвигоше крамолу на ирениза, и обричемо, колико кои може дати, да изпразни корабъ у море, и въ той часъ начеше празнити, и турати достояніє свое у море, и єгда опраздни се до полъ кораба, тогда прилѣжа силнѣйшій

вѣтръ, и раздраше се вѣтрила от вышняго края до нижняго, и работна ужа попущаше, и катарка велика погрузи се у море и вазимаше то вышнѣ древо воду морскую. И ва време заходещу слнцу погрузи се корабъ и васташе влны силнѣйшіи, якоже горы высокіе, и облацы и млнія силніи и различніи. И вси падохомъ яко мртви, работати и направляти не вазмогохомъ ничтоже, такмо другъ на друга умилѣнима очима вазираше, нѣцы же поминаху Бога и Богородицу и светце, а иніи отца и матерь, и братію и сестре, и сроднике и знаеме свое, и жены и дѣти свое, и единіи трзающе ризы свое, а иніи сакрывающе очи свое, да не видѣт грозную смрть, а иніи и сполумртви быше, гртанъ изнеможе, и язик пресуши се, глас премлкну. За 2 дни и за 3 нощи от свихъ насъ ни единъ хлѣба не вкуси ни воде нити другъ другу проговори, нити може кои устати, ни коракъ корачити, яко мртви лежеще. И ту видѣхъ, како кораблъ брзо иде, како и стрѣла, одакле стрѣлу пусти, онде и паде стрѣла; и ту корабникъ еданъ каже: 40 лѣтъ, како ходим прѣко мора, и таке буре не видѣхъ. И въ третіи дань узрѣсмо птицу от полудне, и велми се вазрадовасмо, рекоше, биће нѣгдѣ край близу, и бура малко утоли; тогда васпоменусмо се о смрти, и благодареніе вздасмо Богу, а едни въ 4 дань язикомъ проговорише, и хлѣба и воде вкусише, а иніи въ 5 день водомъ язик сквасише. И въ той 5 дань узрѣсмо еданъ корабл от нашега друштва, и еданъ злій корабл видисмо, и утекосмо 6 дань, али вѣтръ натрагъ и въ 7 дань дойдосмо на богаз Решитскій, у Нілъ рѣку, подъ Решитъ градъ, зову га малый Мисиръ, прежде се звало Раитъ. И ту видисмо многу причу. Люди ту жи

вуще, нити кто носи гаћа, ни чакшира, ни клашана, ни калчина ни на едномъ, господа и боляри носе от платна и от свиле альине, али цѣви голе, нища, кромѣ папуча, а едни ходе нагіи яко от майке рођени. По чаршія и мужко и женско тачію у самой кошули, и пію тутунь и каву, и мужко и женско, великіи и маліи. И видисмо, како се нараста фиников цвѣтъ рода ради, да одржи родъ. И видѣсмо древо, на кому памукъ растѣ. И от 4 руке смоковницу, 1 смоква, па кою се Адам преласти, расте на три моуне, и сладостъ ее умъ чловѣчаскъ сказати не можетъ, на многіе сладости доводи, насъ 7 едну куписмо, и сви едосмо за 3 дни, паки отметнусмо, и не могосмо е изѣсти от сладости, а чини ми се нейма полъ оке у ньой; и друга, от коее листвіе набрао, има листвіе дуго 9 педи, а широко 4 педи; трећа смоква, що е проклета, и плодъ ее ясти се не може; четврта смоква, що има по всей земли. И ту видѣхъ птицу ноя, голѣмо, едва довати руком по хрпту, и милова га, ходе по чаршіи и поредъ лађи, по бунищу, купи щоща те се храни. И ту пребысмо 6 дни. И паки пойдосмо Ніломъ рѣкомъ, и та рѣка из рая иде, и видисмо око те рѣке много села и вароши съ обою страна рѣке, и чловѣцы сви наго, и жена и дѣте, и сви голіи, и да речетъ от сто люди, да има кошулицу, и имаю жене нѣка те нѣка спредъ запрегу, а ино нищо; а дѣце по 50, или по 100 око рѣке чуваю марву, и веће безпослено, када насъ види, виче, проси, а мы метнемо по еданъ пексиметъ, а нихъ заплива по 20, а кои ухвати, онай изеде, тако насъ све прате от села до села. И ту видѣсмо шећеръ, посѣю ниве велике, и онако е кано кукурузъ стаблика и листъ, и из оне стаблике ваде срчику

те пече шећеръ. И дойдосмо у Мисиръ великій 6 дань, т. е., Египатъ, Фараоново царство. Големину кто можетъ сказати, нити може преći, ни края видити, а от множаства люди не можъ на сокакъ да изидешъ. Ту єсу дворови прекраснаго Іосифа, мусіомъ пописати, посред' града на чудной высины, и ту му єстъ диванхана голѣма зѣло, 34 велика дирека, по два чловѣка єднога да обувате, толико су дебели, обли и глаткіи, како да су на стругъ стругати, а высокіи Богъ вѣстъ, и ты сви су дирецы от мермера, има ихъ 300, коє мало, коє голѣмо, а чини ми се, има высине 50 аршина, пакъ на нима горе сводови, а садъ стои пусто, и гдѣкои дуѣанић сиромашкій долѣ око дирека, и ту є бунаръ Іосифовъ, и сада ту воду ваде, и мы улазисмо до другій волова, пак се препадосмо, те се вратисмо. На 3 места што волови воду ваде, басамака има 444 дублине до воде, у самотвору камену све сѣчено, и ту 18 волова воду ваде. И у томъ Єгипту бѣше папа и патріархъ, именемъ Герасимъ, и идосмо къ нѣму. и исповѣдасмо се, и чита намъ молитву, и благословеніє пріесмо, и видисмо у єдну неделю літургіа, и метну на себе два петрахіля, и два омфора, и по літургіи сѣде, те чини придику за много тако подъ свимъ одеждами, и ту видѣсмо патріарха коптскога (Копти єсть великъ вилаєтъ и єзыкъ краю узъ Нілъ рѣку), и идосмо у старый Египтъ, али є весь пустъ, мало гдѣкои човекъ. Ту видисмо хамбаре Іосифове: кто да може из мѣрити и величаство казати! И ту у старом Мисиру црковь Іоанна Милостиваго, то є была Архіепіскупія, и садъ калуѣерице стоє ту, и ту имаю цркве големе и красне велми много множаство. Царска зданія, и у две

цркве 2 иконе чудотворне, Богородице и светаго Георгія, и то кажу, кѓдъ су Турцы узели, нѣсу се дале съ мѣста дигнути, и садъ на томъ мѣсту стое, а цркве пусте и пале око нихъ. Святаго Георгіа ніе голема, има 4 аршина дуга, а стои на мегдану высоко от землье, како не може чловѣкъ рукомъ доватити. И ту има црквица скровница Христова, кад е побѣгао от Ирода, и у земли 10 басамака глубока, от мермера сагражденa, и иза трапезе у духару кано пещь, те кажу, ту е Христа Богородица крыла, и ту преко те цркве была една греда от ковчега Ноева, а сада мало теке уатула (?): и ту се у старомъ Мисиру новцы и садъ кую. И виде се премо великому Мисиру Фараонова тепета, то е едно чудо на свѣту, двое изидано от камена кано камаре две, и толика е голѣмина и высина, от 3 дана хода може се видѣти. И ту есть близу великаго Мисира гора, що е зову дурдагь христіански, ради молитвъ пошла у Нілъ рѣку. И ту сѣдисмо у великомъ Егѵпту 22 дни, у хану Сінаяца калуђера, и ту сваща доста евтино, по 8 сомунића за едну пару, а една пара 8 мангура, и ту узимахъ за едну пару 74 лимуна, а віна и ракіе да дукать даешъ за едну оку не бы нашао.

III. И пойдосмо изъ светаго Іерасулима 17 Априлія съ радостію и страхомъ многіимъ, славеще и хвалеще Бога, сподобившаго нас толицѣй части и славы недостойніе, найпаче и богопомазанія от непреподобни Харапа, и до Яве за два дни доста бы и крвави глава. Пойдодосмо ва вторникъ велми заутра по светомъ Ѳомы, и пройдосмо село Добри Яковъ, тако се зове, и паки пройдосмо Емиаусъ, и еще многа села и гради пройдосмо,

и дойдосмо на конакъ у Ренье, и оттолѣ заутра пойдосмо у Яву у полъ дне, и пройдосмо Ѣесарію Филиппову и Кармилску гору, и Амру, и монастыръ светаго Иліе, и Тиръ, и Сидонъ, а близу е Яве, види се покрай мора. И видѣхъ единъ монастыръ пустъ и градище пусто, и многе планине пройдосмо, и ту видисмо планину Хоривъ, гдѣ се е светый Иліа постіо; 5 лаѣи насъ бѣше пошло заедно, и 5 Маіа заутра у петакъ видисмо острово Ѣипарско, и ва вторый сахатъ нощи араксаше у краю, и кадъ месецъ изійде, пойдосмо по краю. И заутра 2 сата дне видисмо 2 шайке курсана Вренски, и вратисмо се на море, побѣгосмо, и то бѣше подъ градомъ Ѣипромъ, и того ради не могосмо доѣи у Ѣипръ градъ, гдѣ е светый Лазаръ. И пройдосмо многе планине, и дойдосмо у градъ що садъ зову Павлъ, ту су Апостола Павла били, що пише у Апостолу, палицею біенъ бысть 40 кратъ, развѣ единою; и садъ стои дирекъ каменни, за кои су га били везали те били. И то е біо градъ голѣмъ, пакъ су га Венци разметнули, било 390 цркви, а садъ разорено, и помалу пусто, и има ту Турака и краю Грци. И кажу у томъ Ѣипромъ острову има 40 хиляда села, и ту бысмо на Богослова, и тогда пойдосмо на велико море и на пренесеніе мощей светаго отца Николи, и заутра насъ тѣра една шайтія, и даде Богъ утекосмо, и у полдне галунъ, и от того и окренусмо се на ину страну. И у петакъ еще дѣли дань и нощь 11 Маіа, узрѣсмо противну шайтію, и окренусмо на ину страну, и узрѣсмо предъ нами галунъ Малтезски, и оцѣпенѣсмо от страха, и вазописмо къ Богу вси, и не бѣ помогающаго, бѣху бо превазмогли грѣси наши, и по-

суше Турцы яко градъ, и бысмо се, изсѣкосмо, и все вазеше Малтези, и єданъ од Малтеза паде мртавъ, и два се ранише, и от наши 4 се ранише, и све-съ насъ скидоше и кошулѣ, него теке наге и босе изметнуше на край на пѣсакъ, и єднимъ дадоше своє раздрте кошуле и алине, що не валя, и біяху с нами 4 Чивутина, и нихъ разбише и отнеше и у свою землю и нашу лађу отнеше. И то бых подъ градом що зову Финиѣіа, и дойдосмо голи и боси по трнію и по остромъ каменію у Јацію подъ град Финикъ, и ту подъ градом закопасмо се у иверѣ, те тако преноћисмо, и ту нађосмо 3 лађе нашега друштва хаціа, и подѣлише намъ щоща, комъ кошулю, комъ гаће, комъ капу, комь мараму; біяше насъ оплѣнѣни хаціа 65, а онѣ друге хаціє веће не смеше ићи моремъ, него отидоше сухомъ, Анатоліомъ сухомъ Цариграду, а насъ оплѣнени 34 найдосмо каикъ да нась отнесе у Родостъ. И прву нощь пойдосмо подъ градъ Мѵръ, и кадъ се разсвану, видисмо галуна на богазу предъ нами, и ту чекасмо 3 нощи и 2 дны, докле се галунъ уклони. И еще много градова и села пройдосмо за 18 дни до Родоста града, и Родостъ єсть у ади, а тай градъ єсть чуданъ, тврдъ и красанъ, а градили га Малтези, и премо нѣму єсть другій градъ у Анатоліи, малтезски біо прежде, а садъ Турцы у нѣму. И оттолѣ дойдосмо у Станѣоє, и то єстъ градъ и варошъ, и воденице многе вѣтреннѣ, и дойдосмо у Саказъ градъ у той ади Саказкой, или рецы вилаєту; има, кажу 390 цркви, то є прежде звато Хія. И оттолѣ дойдосмо подъ Трой градъ велики, и велми се чудисмо толикомъ величаству, и єсть у Анадолиской страни покрай мора. Види се и садъ зи-

дови, нѣгдѣ те нѣгдѣ пусто и раскопато, види се покрай нѣга воденице многе. Турцы от нѣга и садъ носе и зидаю градове. И дойдосмо на Калиполъ, сій рече, добрый градъ, ту су Турцы напре море прешли, ніє шире мало выше за два Дунава, ту су прешли на србску землю, и ту имаю с а о б о ю с т р а н у градови и вароши, и поля красна равна с обою страну. И дойдосмо подъ варошъ Мармару, и то єсть у ады, и ту нощевасмо; и выше те аде єсть мѣсто на мору, кад су Латини носили свету трапезу изъ Софіє, те є ту пропала изъ лаѣе, и садъ от нѣ мѵро на мору излази, и кадъ є тихо море, могу люди купити, и види се по мору мѵро.

И дойдосмо у Цариградъ мѣсеца Іунія 12 данъ, ту видисмо великій градъ, прегледати се не може, мнит ми се, да и на земли таковаго голѣма нейма, и ту видѣхъ велику црковь Софію. И пойдохъ въ неделю съ Григоріємъ заутра къ патріарху, цариградскому, и бысмо на утрени и литургіи, и отидосмо на конакъ. И ту видѣхъ кодъ патріарха, найпре поминю цариградскогъ, пакъ іерусалимскаго. И пойдосмо изъ Цариграда мѣсеца Іюліа, 2, и 3 дни идосмо покрай мора на солунску страну све, и ту видѣхъ 1 мостъ, има миля хода преко нѣга от мора, и тудъ су лѣпа поля; и дойдосмо на 9 конакъ у Филибе, варошь велми голѣма, и градъ се зна, кудъ є было. и кажу. да є тай град изъ темеля зидао Филипъ Драгиловиѣь, и ту дановасмо: и ту пакъ десетый конакъ у Пазарцикъ, 6 сати хода от Филибе, и ту дановасмо: туд су планине и овце стоє много по планины, а зимѣ иду к мору. Оттолѣ послѣ великогъ пута дойдосмо у Софію, и то єсть варошъ голѣма, а градъ нейма, ніє

ни было, у равну полю голѣму, има Христіяна много, и ту у єдной цркви краль Милутинъ србскій цѣлокупанъ. И заутра пройдосмо велике планине, що се зову гора Ежевица, и дойдосмо на Мораву на мостъ, и ту се превозисмо на лађи, и заутра пройдосмо, що зову Нова Паланка, плотъ улеплѣнъ, Турцы зову: Деве багрданъ, сій рече, Камиля рѣка, буде зла, те не могу камиле пређи, него се разчеплюю. И по томъ дойдосмо у Батучину, паланка, плотъ улѣпленъ, и ханъ голѣмъ. Конакъ 19 у Асанпашиной паланки, варошъ и плотъ улѣпленъ, и пройдосмо Коларе, и ту паланка улѣплена, и идущіи видѣхъ с планине градъ Смедерево покрай Дунава от Бѣлиградске стране, ниже Гроцке. И конакъ 20 у Гроцкой, и ту варошъ и ханъ, и паланка улѣплена, и Турцы зову Исарцикъ. И конак 21 у Бѣлиградъ. От Ниша до Бѣлиграда 44 сата хода, а от Ниша до Ягодине 20 сата хода.

ПРАВИЛА СВ. ПЕТКЕ ПАРАСКЕВЕ СРПСКЕ.

Од Милоша С. Милојевића.

Од Орида право сјеверу идући за једно 3—4 часа, — а рачунају 6 — и пошто се пређе прилична планиница Ливоча, — огранак Шаре, — долази се у прекрасно и дивно међупланинско место тако звано Дољу Дебарцу Деборцу, Дабарцу а највише Дбрцу. Баш под самим окрајцима поменуте планине, а у дивној и прекрасној међупланинској равници, лежи село сада тако звано Лешани. Скоро ва средини, између њега и Белчисте, стоји монастарчић тако звани „Свих Светих“ чедо доба у којем нас већ гњечаху Турци. Недалеко од њега урвињају се зидине, урвине и развалине од својих 30 до 40 које бивших цркава, а које монастира, над којима се гордо уздижу развалине Цар-Владимировога града тако званог Белграда или Београда. Град се подиже на ивици планинице, или управо косе планинице, Кућане, која дели дивну и прекрасну равницу тако звану Дољна Дебрца, од сјеверније тако звани Горња Дебрца. Са јужне стране, или у Д. Дебрци скоро сво подножје те косе, на којој је град, покривено малим језерима, препуним свакојаке рибе, а нарочито јегуље; а сјеверно поље, или Г. Дебрца, или Дбрца, баш под самим подножјем зове се „Цар-Владимир“ поље. Са западне стране и једног и другог протиче река Сутјеска, а више ње-

баш у огромној планини, где је пре паланка — варош — Цар-Владимира била, стоји сада сво мухамеданско, а некад чисто српско православно, село Песочани. У њему су млоге развалине, међу којима су најзнатнија црква св. Јована Крститеља, покровитеља св. Владимира, Јована цара и краља српског из прве половине једанајестога века. Црква је та с тога знатна: што је мртво тело св. Владимира, кад га мучки и на превари 22. Маја 1015. год. у Преспи убише Бугари ту донешено и најпре погребено у тој његовој цркви; па тек после 5 година однешено у дан. монастир тако звани: „Шин ђон“ — св. Јован — код Елбасана. Пренела га је жена његова царица Косара, која је се доцније и покалуђерила, и у том монастиру веле умрла и погребена.

У развалинама града тако званог Албе, или Београда овог овде, св. Владимир је имао своју летњу столицу, а зими је веле седио, док Самуилу бугарски 1013. г. неоте Орид, у Ориду, после у Елебасану, а нарочито Србици — Сервији — и Деснику у Тесалији, као и у тамош. Београду — дан. Ар. Београд — и другим градовима и т. д. Нас се сада та ствар скоро ни најмање нетиче; али нас се тиче ово место, ради којег и наведосмо ово горе напоменуто, о којем ћемо у нашем Путопису говорити.

У истом месту сећаху, за времена његова, тако звани од поменутог Самуила, патриарси оридски, или већ познати под именом илиријски. Оридским прозваше се, од кад се настанише у Ориду, а то је тек од времена Самуилова и кад овај оте Орид од св. Владимира 1013 год. Али осим патриараха, пошто већ све то пропаде, од св. Саве

седели су ту епископи српске епископије „дьбрьцке“ тако зване основане још св. Савом. Одавде су се они премештали 7 часова западу у време Баошића спрам села Боровеца, где се и данас налазе развалине од Бискупије и развалине од града „Ђурђа Баошића.“ А пошто Турци сасвим завладаше нашом земљом и опустише сасвим ово место тада се епископија одсели у ново основану од Турака варош, сада такозвану Дибру, одавде 12 часова хода право северу. Кад је управо ово место запустело, т. ј. кад је се изселила основана св. Савом епископија, да л' у време Баошића, или чак доцније? управо се незна. Зна се само ово: да је оридски Екзар отео од пећског дебрцску, или деборску, дбрску, епископију, истерао епископа пећскога и то у време нашег патријарха Гаврила III. Грка из Цариграда, који је тамо и окончао свој живот. Али негледајући на духовно насиље, сва су ова места, до пре три године припадала нахији дибарској, а не оридској. Од три године па на амо, пошто је од оридске нахије одузет Ресин варошица са селима и ту створен кадилук, да не би остао Орид без села, одузели су обе Дабрце, или као што их овде зову Дбрце са селима западу све до Дрина, па и преко овога и направили кадилук, или како га зову мудирлук, оридски. У обе су Дабрце само чиста српска села, а има их 17 са оним једним — Песочанима — опет српским, али Срба потурица или мухамеданаца. Од горепоменутих толиких бив. цркава и моначстира, још се и дан данашњи виде урвине и развалине, до којех су најзнатније биле: 1. Свете Богородице Пречисте, или као што је зову Чиста Пречиста. Од ове је постао дан. кичевски монастир или Кичевска Пречиста, разуме се

св. Богородица. 2. Св. Јован Бигор. Од овог је постао монастир св. Јован тако звани дибарски више дан. паланке Дибре и т. д. као што ћемо у Путôпису напоменути. Сад ћемо тек за постанак и једног и другог монастира — кичевског и дибарског — казати ово: да су одавде живописи тих светаца, кад им храмове варвари разорише, одлетили и тамо се настанили. Св. Јован дибарски, веле, одлетио је у дан. дибарски монастир баш онда, кад су св. мошти Владимирове однете у Елбасан и т. д. Са пропашћу ових оволиких огромних св. храмова пропале су и све утвари црквене и то у толикој мери, у коликој су пропали св. храмови. Товарима старих књига горели су и Турци и Грци, док су довели све до овог стања, у коме се сада находи и земља и црква. Рушења су — ако су одиста по убиству св. Владимира отишли жив. у поменута места, — довршена још у првој половини седамнајестога века; па са овима заједно пропадале су и свете црквене ствари. Рушити су их одпочели још Бугари у 11. веку, а Грци ваљда довршили; те тако у време Немање можда овде није ни било ни једног целог св. храма божијег. Од Немање видимо да је се подигло, па колико је и докле напредовало незна се, а да је почело пропадати и да је пропало у време Баошића зна се извесно. Али као што се није све коначно утаманило, што се односи грађевинама св. храмова, тако се исто није све утаманило што се односи утварима св. храмова и нашој старој књижевности. Тако претурајући по ојађеној и своју поплесњивилој и скоро изтрулилој књижници манастирској наиђемо на диван и чудноват пролог велики, од својих још заоставших 34 свезчице. У свакој је било, ван прве

по осам листова, а у првој 12, што износи свега: 236 листова на великом колу. Претурајући скоро сву ноћ лист по лист, наиђемо да нема још шест свезчица, а било их је дакле свега 40 у 324 листа. На велику тугу и несрећу нашу, међу нарочито извађеним свескама, биле су и оне у које спадају они месеци, у којима су правила св. Сави и Симеуну. Ствар је очевидна: да је ово нарочито извађено, па шта још више и изсечено је било 38 листова, а 10 је онако изчупано и у неколико одадрто. Можда ће се чудновато учинити поштованој г.г. члановима срп. учен. друштва, што ћемо навести: да смо видели да су многим српским свецима изсечене главе само зато, да се натписи око ових непрочитају и да се сакрије оно што треба да се зна, т. ј. да су Срби и да су све те огромне и силне цркве и монастире свуда и на свима крајевима од Битоља па до нашег гранич. плота и од иза Елбасана па до иза Кумонова — куда прођосмо — подигли и наградили Срби и српски краљеви, као у својој сопственој земљи. Нарочито су то чинили неки тако звани Светогорци калуђери, а наша на зло звана права браћа Бугари. Они су изсекли главе свима свецима Србима и мрљали и брисали натписе око глава или оне, који казују, који су подигли те цркве. У Путопису о овоме биће више, а сада са чемерним срцем и са највећијим огорчењем тврдимо: да су правила, или тако зване службе српским свецима, из свију старих књига, које видесмо, нарочито изсецана, одадирана и утамањивана. Што је у другим књигама било, то је и овде учињено. Али, они, који су ово учинили, нису спазили две драгоцености, које би одиста утаманили да су видели; те су

ове тако остале и сачувале се до нашег долазка тамо. — Пошто је по обичају, заклет онај, који ове ствари чува. пречасним дверима и живописом — иконом — Спаса нашег и св. Богородице, показао је све оно што је имао. А све што је било, није било од такве и толике важности да би заслуживало не особите, но обичне пажње. Међу таквим незнатнијим стварима стајаше и поменути, на пергаменту из 13. века писани Пролог, који је већином упрљан, изододиран, изцепан и од влаге скоро распадајући се, а које опет сав изрешетан нечим, као чисто куршумима неким. Баш на крајњем његовом листу нешто мало ситнијим писменима, стајаше још добро сачуван од речи до речи и од писма до писма овај надпис:

„Въ лѣтѣ ҂ѕ҃. ѱ҃. и д҃. г҃. индик: д҃. сиѭ книга глаголема прологъ написа се въ храмѣ св: Богородица въ жоупѣ дьбрьцскои мѣстѣ Бѣльградѣ ск: Владимїра срьбьскаго цара, при епископїи дьбрьскои скеторождьнаго просветителѧ срьбьскаго Савки основанниѧ, въ дни благовѣрнаго кралѧ Стефана прьвовѣньчанаго и брата моу кралѧ Влькана немоуже и писаше се повелѣнїемь игоумена св. Богородици преучистиѧ въ дольне дьбрьцѣ кир Ѧндонїа.“

Ово је само једна знаменитост и неизплатима драгоценост, а друга је приложена служба св. Петки Параскеви српској, која има 107 правила. Што се језика и осталог тиче, ми о томе нећемо ништа говорити; јер ће се овај из самог текста видети. Да би се то још боље видело, ми смо, као обично што чинимо у свима старинама, колико је се могло верније преписали све онако како стоји у оригиналу. У овом нисмо изостављали ни од

појединих писмена, изузимајући само једно, о коме смо уверени да га нема у нашој печатњи те би га узалуд и писали. То је прастаро српско, доћириловских писмена, писме ѯ. Ми смо нашли у целој књизи, колико је се то могло у хитњи и ужасном умору, да је написано на својих 23 места, а у самом правилу св. Петци нашли смо га само на три места. За дивно је чудо, да смо га нашли на том истом месту, на којем је овде и у истој речи и у Прологу тако названом Вучитрнском, из ког су преписана правила св. Симеуна. Све оно, што је казано о Прологу Вучитрнском, потпуно се односи и на овај Пролог дабрцски, или лешански у оридској нахији, само што је овај на већем колу, а према овоме и мало крупнијим писменима писан. Ми имамо и Пролог тако звани Милешевски, којег смо пре 1½ године добили и који је из овог истог доба; па се и он у свему слаже са оба ова поменута. Исписана правила из Пролога дабрцског о св. Петци, ми смо сравњивали са Каменичким Прологом писаним на хартији у 15. веку, па се прилично један од другог разликују, и ако је овај последњи чисти препис ових оваквих првих наших Пролога. Али сачуваних неколико правила св. Петке у Прологу св. Саве потпуно се и у свему слажу са преписом дебрцског. Ми смо оставили признанице на три места, да нам пошљу рукописне Србљаке, у којима су правила нашим свецима, као и Прологе у којима су правила св. Петки нашој; али до данас недобисмо ништа, као и прибелешке из тих места. С тога не можемо ништа више говорити о правилама св. Петке. Но ма каква она да су, опет нису овака важна, као што су ова преписана; јер су ова најстарија од свију бар које

видесмо. Нама та правила, за сада бар, и нису потребна; али су нам потребна тако звана Чудеса св. Петке, међу којима се указује на поједине месности у животу њеном из којих се о њој може много више дознати но из ових самих и голих правила. Та чудеса, по обећању оног, чија су, требало је да смо их још одавна добили; јер је и реверс остављен и углављена цена за пошиљање ради преписа и т. д. Кад, и ако, она дођу онда ће се и она преписати. Да је којом срећом наше Срп. учено друштво у место пошиљања ради сбора песама и обичаја Мијака у дибарској нахији, одредило и коју сумицу на куповање наше старине, цео драгоцени Пролог Лешански, могао је се купити за 7 дук. цес. За овако малу цену он је остао да пропадне вечно, а тако исто и законик Душанов од својих 483. чланка остао је још у Ориду. Овај би се могао узети за 25—35 дук. цес. за колико је покупљен, а разнешена наша старина из монастира и цркава, који беху мало нешто знатнији или присутнији могло би се још и сада прикупити из приватних и појединих руку, које их узеше из св. храмова наших.

Оволико о правилама св. Петке Параскеве српске за сада наводећи, као мимогред: да ће и она красити скоро најдрагоценијим украсом друштвени „Гласник“ и да ће се нашој прошлости, печатањем и обелодањивањем ових, учинити знатнија услуга.

Опраштајући се са овима неможе нам се на ино, а да из истога лешанског пролога и из правила написаних другим свецима неставимо овде, ради угледа, како су наши волели своју земљу и своју државу, кад су се у свима молитвама и правилама, за не српске народности

свецима, молили: да укрепе краља, народ, краљевство српско. Нека сама та правила кажу о овоме боље и онолико, и колико су тамо забележена:

1., У крштењу христовом: „Крѣпость да є краю нашемоу Господь и Богь нашь Спась и дрьжави его.“

2., У правилама Семеуну Богопримцу: „Сына дѣвиуа ѡ свѣщь рождьство имь и роуще Сумеѡны благословы ꙗко подобаше . . . . . вь нинѣ спасль ни ѥси Христе Боже и оумири вь бранехь житые наше и оукрѣпи дрьжавоу крала нашего и вьсѣ сили его, ѥго же вьꙁлюби ѥдине чловѣколюбуе“ и т. д.

Нема у целој књизи и у правилама свима светим, написаних у истој, а да се неспомињу и наши краљеви, народ и држава. А тога неналазимо нигде и ни у једним Прологзима доцнијим, тим пре код светаца који не беху Срби. Види се јасно да су се за првих година Немањића владе мало више старали о себи и својој држави, молећи се Богу за Српство и српску државу и на оним местима, на којима се говори о каквим еврејским пророцима, или вавилонском Ананију, Азарију, Мисаилу, Данилу и осталима, који нестоје скоро ни у каквим одношајима са Српством, српском државом, српским краљем и т. д. Камо пуста срећа да је се и доцније тако чинило, па да се бар и сада чини.

СЛОУЖБА ПРЕПОДОБНІЄ МАТЕРЕ НАШЕ ПЕТКИ ПАРАСКЕВИ СРЬБЬСКОИ (називаемои) ЕПИДАВРЬСКОИ.

(У споменику из XIII. века РЕКОМИ ДОУБРОВАЧЬСКИЕ.)

Месеца Октоврия д҃г., творимь бдениє и поемь на малеи вечерни, на Господи вьзвахь стихиры глась в҃ самоглас:

1. Пощенїю поуть вьспрїемши, житенскїє любви избѣже Параскеви славна; ѡко бо сь моудрими дѣвами свѣтоносна вьныде вь дворь Господа своего; ѡко же Христоу оуневѣстивши се источаеши изцелениа благоверно притекающимь: нь и нась поющихь те ѿ доушевныих недоуть избави вь Богоу молитвами твоими.

2. Надеждею христово и вѣрою вьзмогьши, стѣжаниа родительска избегши, сь беспльтними ликовеши преподобна мати преславна Параскиеви. Тѣмь же изцеленїа точиши по сьмрьти и твое мощи показа сь всаком благооуханїемь и вонями испльненыхь, тебе дарова, иего вьзлюби и иегоже вьжделѣ, тои те ихы, тем же молимь се и мы, стадоу своемь испроси ѿ Христа Бога велїю милость.

3. Вьсплѣщанте ѳуБо ново праздноолюбци, веселїемь ликованїє, Петка преславна и богоневѣстьна и преподобна, красота земли срьпьскои и диво православниа срьпьскаго. Дьнь ихи се ихоже прѣжде ськрьвенна; ихоже древлає ѿ землає крьстъ живоносныи, вь земли потаимь, ѡблачи се; тѣм же по дългоу

ѵтѹще те вьзопиюмь: покри насъ, ѿ всакои бедн, спасаи стадо свое вь всегда и землю свое срьпьскїе.

4. Слав. гласъ д҃. Пріидѣте вѣрныихъ сьборы духовно вьзрадоуемь се пѣнїемь, троубнымь гласомь вьспрїемьше и благодарствьными пѣсньми пророцѣмь глаголюще Параскеви прѣподѡбна соущее вь напастехь разлиуны спасаи мълбами своими и вьсако оубо ѡбьстоканїе ѿрѣваи; благодать же и милость намь проси; яко да молитвами твоими спьешение радоующе се вьспоюемь вьси, ѵьстинїе подвигы твое преподобна.

5. И нинѣ б҃. Радоуи се стѣно и нѣѡборимаа; радоуи се покрове мирѹ; радоуи се црьквы господнаа; радоуи се свѣще срьпьскои земли; радоуи се прѣстоле божїи; радоуи се вьсѣхь радость и помощь, покрове ѿ вьсѣхь бѣдь и моуждь срьбьскои земли, на врагы невидимые и видимые сѹщїи ѵистаа, спасение и ѡроужїе непобѣдимое вьсѣхь православныхь.

6. На стиховны стихиры гласъ в҃. Подь доме ефрата Сїаеть мысльми светозарени, светонъсни дьнь свѣтлѣишими блистаньми вь иже и нинѣ милости ѡзарити се поющими те.

7. Стих: Ѵьстна прѣдь господомь. Ѿ сьгласїа пѣснь вьспеваемь ѵиста, и поѵитаїем немльѵно памети Параскевы преподобна, божьственою вь истинѹ и прѣсвѣтлѹю.

8. Стих: Ѵто вьздамь Господеви. Твоя рака яко же скровище ѵьстно иже ѡбьстоеще оусрьдно исцеленїе грѣхом проснмь.

9. Слава гласъ в҃. Се рака спасенїа, се истоѵьникь живи, светые показаше се мощи, тѣмь же пріидите

оусрдно поурьпѣмь инаѩ болещимь исцѣлениꙗ и радость иже вь скрьбехь молитвами ѥе Господи и црьковь сїю нерушимоу сьхрани.

И ини. Божьствени вьси ѡбедь раби своѥ Богородице. Тропарь: О тебѣ милости. . . .

На великои вечерни Стихологїа блажень моужь, на Господи вьзвахь ѻ ѕ поемь стихиры ѕ по вѣщ. глась ѕ подь вьсе упованиѥ.

1. Живоущи по сьмрьти Параскиеви блажена и прѣподобна посѣщающихь вьсѣхь вѣрою ѿ лютихь покриваеши; сь вѣрою притекающихь кь рацѣ твоеи вьсегда ѿ бѣдь и страстеи избавлающи; тишиною житиѩ же, мирно сьставлениѥ подаеши имь молитвами си, и ѿ бѣсовьскаго нахожденїа спасаеши чтоущее благовѣрно паметь твою светоую; ѿ Бога прощениѥ даещи сьгрѣшающимь.

2. Ангель небесныхь на земли ѩви се, житиѥ безплътноѥ вь земьнимь ѩвила еси вь телеси. Ѿ ѿца и матере далече изьбѣгьши причета се женихоу своемоу Христоу вь чрьтозѣ и внѣмь богоневѣсто; живоущи вь Каликратїи имаши селениѥ крѣпько и дѣже исцеленїа подаеши прѣбѣгающимь вѣрно, чюдесемь благодать вьсѣмь изтачающи.

3. Дрѣвле оубо истачаеши и сластѣномь маноу вь дни паче иже имать чистаѩ твоѥ иже и соугоубо бывши пшеници раздѣленїе числомь вьзимающимь и нинѩ; небеснаго хлѣба вь твою паметь прїемьлемь Петко прѣславна просещїи благодати, благодаренїе и чюдеса подь кровь ти чистаѩ и сладости души имами спасенїа оулоученїе.

4. Повтори слава а҃ таже и нинѧ в҃ на стихиры въ ѡх. и свѣти глась и҃ Богатьство изъѡбрѣтене нѫдившее царствоующи градъ и нинѧ свѣтїе мощи скровище многоблагодатно, мира кокуеть неизъурьпаеми, води исцѣленїа вьсѣмь истауаеши и уоудесемь благодать неѡскоудную; тако бо прослави Преподобноую Господь и тако земли тои благодаренїе подьстьвь ѡбрѣтенїе ее.

5. Гредете вьси богомоудри ѿ земле дальнїе къ земли срьпьскои и къ раци прикосноуеше се прѣподобнїе и прошенїа ѿ души своеи, ѡво бо здравїа, ѡво ѿ страсти разануных, дроуги же грѣхомь прощенїи; и, иже къ Богу приѡбрѣтенїи милости всакои вещи на пользоуишемь испльненїю.

6. Слава и нинѧ богор. тропарь глась и҃. тобою милости. Въ Богъ Господь троп. тѣхь же в҃ каѳ. Сдѣ сте прил. кан. гл. з҃ пѣс. Ерм. Ꙗко по соухꙋ ходивь кльь — тако — Параскева ти преподобна въ нинѧшнее врѣме дѣланїю научетьки и твореще добра възданїа ѡбрѣте блага и тебе прїемь свѣтлоую и боудоущоую.

7. Жива благодатїю прѣбысть Параскева разоумнаго порода ѡбрѣтше те уиста плода и приемлемь ѿ тебе и уоудесемь радость уистаѧ исьпльнии се.

8. Неѡскоудномь даромь благодатное кладикы премишленїе светїе уистїе скровище показа намь исцеленїю дарь вьсѣмь подаждь.

9. Испрьва землана прѣбави плода намь трьновна прозебова клетьвна, садь же Богородице преуистаѧ изь тебе прошьдь жизны цвѣта.

10. Пѣснь г҃ їрм. Мѣсть света ꙗко же ти Господи

Боже мои вьздвигноуви рогъ крьста своега оутврьди на камени исповѣданїа.

11. Оуказви доушоу любовїю вьнити вь вишие небесніе урьтоги; нензреуенїе радости насладити се ихъ оунеѣсти се всекрьсномоу Христоу.

12. Ѡуньсьуниши си душоу ѿ бренїе страсти, жилище ею сьтвори добрїе дѣтели Параскеви господни храмь и селище достойно душевно.

13. Ꙗкоже звѣзда ꙗви се на земли дѣтельным свѣтлимы просвѣти вьсѣхь души благовѣрьнымь зрещимь светоуарнимь твое благодѣти уоудеси.

14. Ись тебе вьсїахь Христось праведное сльнце преуистаꙗ дѣвице и свѣтомь просвѣщающи соуще вь тмѣ вѣрою и благодатїю.

15. Сдѣсь глась под. Непороуна агньца и уистаꙗ господевы сьуета се тайно вь уистотѣ жити добротою богомь даною ти себе оукрасивши тѣмь же прїетъ исцеленїю благодать, оуврауоующи страсти притѣкаемь вѣрою, силою духовною.

16. Тьщанїемь си звалїа сьтворы именованꙋ и тьзнонименитоу славоу твою вселенїе нареуе се Параскеви ти прѣподобна, тѣмь же тоуниши исцѣленїа, моли се за душе наше.

17. Пѣсм. д їрмѡс. Хрис. мнѣ сила и Госп. Жизнь вьжделѣвши прѣмирноую ѿ жизни ѿлоуви се пльтскїе, живоущи божїемь духомь не безьстрастїе рекь, ꙗко безплѣтна поживе.

18. Ѡбрѣте сїающоую божьственоу душоу духовноую благодать вькоусивь вь те всели се уистаꙗ и тобою уюдо сьтворить исцеленїа вьсѣмь истауаеть.

19. Низложи вьсе ѡпльченіе бѣсовьское преподобна и побѣдоу на нихь вьздвиже и Фараона оумнаго потопилъ еси вь водахь.

20. Красьнь прозебока ѿ дѣвице плодь, горки дрѣвле прѣдь дни вькоусь волны, вь сладость веселїа и вь жизнь претвараеть нхь.

21. Пѣсн ѥ ірм. Божїемь свѣтломь ти блаже оутрѣноующихь душелюбовїю просвѣти тебе видѣти единого Бога соуща; ѿ мрака грѣховнаго все ни низнимающи.

22. Искорѣновае прилежно плѣвеломь трьнїа душе тлѣемама прозебнїа, вьзрасти сѣме безьстрастїа чиста вь Каликрати клась вьзраставшїа блажена.

23. Крѣпость разори се вражїа посиным ти вьздрьжанїемь и твьрдомь доблестїемь, божїемь бо ѡбличенїемь вьѡроужи се и змїа стараго злодѣа оумрьтви.

24. Боуди ходатаица за ни и мирно нинашне житїе вь богоу дрьзновенїем си испроси света спасенїе душамь и ѡставленїе грехомь и избавленїе.

25. Рыторомь езыкь недооумѣеть похвалити те дѣвице госпожде царице, прѣстоль бо бысть божїю словоу чиста, единого ѿ тронце порождьши.

26. Пѣсн. ірмѡсь. Житѣнскаго мора вьздвизаема, Напои славна душе вѣрьныхь каплїами словесь ти и поочченїа глаголющимь спасенїа, желдоуща срьдца прохлади вѣрою приходещимь ти.

27. Невьзможе желанїемь тебѣ врѣменїе оудрьжати вь ѿчьство ти срьпьско чиста, нь любовь божїа те прїеть странити се сьтвори да постигнеши вь граде небесни.

28. Оудали се бѣгае и приде вь Сїѡнь и Виѳлеемь и вь Вьѳоопи и во водахь Нѡрьдьнскихь прѣ-

чистое тѣло освѣти мироположеніе сьдѣла и благодать истаче.

29. Тебѣ послѣдовали дѣвици, ѩ дѣвици и матери, божїю словоу прѣчиста Параскеви ти чистаѩ и божьственнимь чюдомь благодати цѣльби подаеть прѣтѣкающим.

30. Код. глас г. под. дѣка днесь. Светоую вси ѕастоупницоу соущоую вь бѣдахь благоучьстно вьспоемь Параскеви чистоую ти бо житїе ѡставльши и нетлѣніе вьспрїеть ова вь вѣкы, сего ради и славоу прїеть чоудесемь благодать божїемь велѣнїемь.

31. Чоудесемь источникь ѿврьѕе се придѣте почрьпѣмь води точещи исцѣленїа строуе, и бо света точить цѣльби; ѥдина бо ѥвише се тобою чюдеса, прѣславна вьсѣмь Богь божїю славѣ сподоби, ѩко присноу ѥмоу рабоу соущоую ѡбрѣте чоудесемь благодать божїемь велѣнїемь.

32. Пѣс 3 їрм. Хлаходавницоу. Аще ѿ ѕемле на небесна села прѣнде добра дѣвице, нь намь прѣчистое ти тѣло положи чиста многоцѣнено ськровище обогащае ни цѣльбами божимь.

33. Аще и далече избѣжа ѿтьчьства си и бѣгающи житенскїе красоти прнде вь поустиноу и нѡрьдьньскоую чиста, нь абїе те Господь дарока намь покровь и цѣльби твореща благословена.

34. Погаси сльѕами пещь богонеѣсто плѣтныхь страстен прохлажденїе и вь пищи рансцѣ и нинѣ прѣдьстоеща Христоу поющи: благословень еси Боже ѿтьцъ нашихь.

35. Оцѣщеніе те имами прѣсвѣта дѣво и прибѣ-

жище, помощь и твьрдое ѕастоуплениѥ вѣрьнимь просимь раздрѣшениѥ многимь грѣхомь и спасениѥ дѹшамь нашимь.

Пѣс: и҃. ірм: Ис пламене светим хладь.

36. Ѿпливає ѿтъчьство ти дѣвице боганевѣсто, вь Калникрати ꙗви се и ми те ѕабрало, вса же ѕемла исплъненіѥ велчуіемь твоихь чоудесь.

37. Христось тебе достонно прослави чиста и по сьмрьти абіе ꙗко живоу сьблюде вьсѣмь бо на ѕемли живоущимь; светое сьврьшаеши всѣхь молитви вѣрно пріемлоуши.

38. Всачьска смотреніемь прѣмоудрьнимь Господь сьставлає и сьврьшає и вьсѣмь плавающимь чиста дасть пристанище небесное, ѿ боуре и бѣдь избавлающи.

39. Сьблоудете чиста по рождьствѣ прѣбожьствено слово изь тебе роди се Господь си единь, нь вь двою естьствоу и дѣвствію Богь вьпльщень.

Пѣс: ѳ ірм: Бога чловѣкомь неоудобь видѣти.

40. Дави ѡбласть на ѕемли настоупати на ѕміа иногда ѕвиждоущаго и многіе оумрьщьвлающаго ѕминиомь грызеніемь, дає ти крѣпость богомоудра, горесть бо вьздроуѕы древо вь ѕнаменіе крьста ѿноудоу исхождаше.

41. Моисеи велики и Богоу повелѣвьшоу мѹ ѕмію иногда мѣдьноую вь поустини сьтворити оумрьщьвлає, иногда ѕміа хапающоую грызеніа сьмрьтоносна, тако ти пречиста древомь крьстьнимь ꙗдовитаго ѕміа оумрьтви.

42. Единою ногою кь тебѣ чловѣкь прибѣгь емоуже десна нога соуха ѿ рожденіа бысть, царствоующа града

быше, дрѣвесноу ногоу имѣе и неслишень бысть, нь исцѣлениꙗ полоучи ѿ ткое раки прехвалма. Дроугаго изъ ѿтьчьства ти оугрызенаго ѿ зміꙗ, ѡбласти драчьскіе, мрьтва оживе преучиста богоданомь ти цѣлбою.

43. Снаеть паметь твоꙗ, ꙗко же другое сльнце преподобна Параскеви и болѣзьни твоее душе ꙗко муро благовонѣише богови приносоше се, и вь всѣхь вѣрьнихь тайно сьзвала еси, ꙗкоже всечеру многоценьноую мощи свое прѣдложила еси; юже ѯалми и пѣсьми вьспевающе величаемь Спаса, иже вь светихь тебе оудивльшаго.

44. Паметь твоꙗ диьсь нам вьсїа сльнца издалече зарѣ невещьственіе, срьдца наша просвѣщающи вѣрою вьнїенте блажещихь и молебено вьсхвалꙗющихь те, и рацѣ твоеи божьственѣи нини прибѣгающе, исцѣленїемь благодать поурьпаемь вьси и верно вьзываемь: свѣтоѩь ти ѡзари наша помишленїꙗ, избави ти ѿ огня и моуки и вьсако искоушенїꙗ молбами благоучьстно те блажеще.

45. Строуе мощеи твоих рака тоуит чоудесь богодатно, приходещимь и бѣси прогонитъ божьственою благодатїю.

46. Слава глас ѕ. Весело диьсь цьрьквы божїꙗ ѡдѣваеть се, радоующи се и зовоущи оумсни се моꙗ доброта паче всака града и ѡбласти, себо прѣславна Параскева шьствїе кь небесы сьтвори. Придѣте бо праздноолюбци и православныхь сьбори вь лицѣ станѣмь купно ѡкрьсть божьственые раки ее исцѣленїемь токи прїемлоуще.

47. И нини ѥ. кто тебе небожить вьсесветла дѣво? Въ ходь прок. дневи и утенїꙗ.

48. Прѣмоудрости соломонѣ чьтьнїе.

Праведныхъ душе въ роуцѣ божїи и неприкоснеть се их моука не пьщевани быше въ оучїю безумныхъ оумрѣти. и вьмени се злоба исходь нхь; инеже ѿ нашьствїе ськрушенїе, ѿниже суть всамрени ико прѣдь лицемь чловѣчьскимь аще и моукоу прїемоуть; оупованїе нхь бесьмрьтїа исплньнь и въ мале показаны бывше велики въспримоуть, ꙗко Богь искоуси нхь и ѡбрѣте нхь достойни себѣ, ꙗко злато въ грьнилѣ искоуси нхь, ꙗкоже въсесьженїа жрьтвоу прїеть нхь и въ врѣме посещенїа их въсиꙗють; ꙗко искри по стльбїю потекуть и соудеть ѥзыкомь и ѡбладаеть людьми и въцарить се Господь въ нихь въ вѣка надеющи се на нь разоумѣють истиноу и вѣрьны въ любвы прѣбоудоуть ѡнїем, ꙗко благодать и милость на прѣподобьныхъ его посещенїе въ избраныхъ его.

49. Прѣмоудрость соломонѣ чьтьи.

Праведьныци въ вѣки живоуть и ѿ Господа мьзда нхь и попеченїе нхь ѿ вышьнаго, сего ради примоуть царствїе благолѣпїа и вѣньць доброти ѿ роуки господне; ꙗко десницею покрїеть нхь и мышьцею защитить нхь прнѣмте все ѡроужїе рьвенїе его и ѡроужїе сьтворить тварь вьмьсть врагомь; ѡблѣуетъ се вьбрьнїе правди; наложи шлїем соудь нелицемѣрнь; приметь щитъ непобѣдимь, преподобные, поѡстрить же напрасне гнѣвь въ ѡроужїи; поборить сьними на безоумнїе; пондоуть праволоучнїе стрели мьльныи, ꙗко добра кроуга лоучьна ѡблакь намеренїе пероуть, и ѿ камени пращеа роукою исьплньнь падоуть грады; възнегодоуеть на нихь вода морьска; рѣки же поте-

коуть напрасно; сьпротивь имь станеть дѹхь и ꙗко мльніе раждене́ть ихь, и ѿпоустить вьсоу ѕемлоу беѕаконіе и ѕлодѣаніе; прѣврати прѣстоли сылних. Слышите оубо царіе и разоумѣите; навыкнете соудіе коньцемь ѕемле; вьноушите дрьжеще и множьства и грьдещеи се ѿ народѣхь ѥзыкь, ꙗко дана бысть ѿ Господа дрьжава вамь и сила ѿ вышнаго.

50. Прѣмоуд. солѡм.

Праведьникь аще постигьнеть сконьчати се вь покои боудеть старость бо чьстна немноголѣтна, ни вь числѣ лѣть исчитаеть се; единиже соуть моудрость человекомь и вьзрасть старости житіе нескврьно; благооугодиь боговы бывь вьѕлюблень бысть и живи по средѣ грѣшныхь прѣлюблень бысть, вьсхищень бысть, да не ѕлоба измениить разоума его, или льсть прѣльстить дѹшоу его, раченіе бо ѕлобно гоубить добра и пареніе похоти прѣменаеть оумь; неѕлобывь скончавь се вь мале испльнить лѣта дльга, оугодна бо бѣ господеви дѹша его. Єего ради потьщаше се ѿ срѣди лоукавьствіа, людіе же видѣвьше и неразоумѣвьше ни положише вь помышленіи таковаго, ꙗко благодать и милость вь преподобныхь его и посѣщеніе вь избраныхь его.

51. На литиѝ стихиры гласъ а҃. Пришьствіемь светыхь мощеи твоихь вь ѕемлоу ѿтьчьства ти, срьбьска ѕемла обогати се и Христова цьрькви сыхь пріемьши мироподатливыхь ищоуще красить се, вьсе вѣрные сьзываеть светоносьноую и светоу паметь твою празднобати, тайно кь нимь глаголюще: Строуе исцеленіа миро поурьпаите, та бо красна житію ни вь что же вьменивши, постьническое житіе оусрьдно ѡблобиза и

прїети желаніе божьственаго духа; тѣмь жь сьгласно тои вьзопїемь: радоуи се сирнмь предстателиниіе и соущнмь вь тьмниіе оутѣшенїе; радоуи се иже ангелское житїе вь телѣси сьблюдьши; радоуи се христїаномъ топла поборниіе и скуптороу срьбьского кралевства пособница и извѣстна предстателиница; тѣмь же моли се Христоу Богоу избавити се намь ѿ всакое ноужде молитвами твоими.

52. Глась ѣ. Ако божьственое скровиіе ськрьвѣное вь земли Христось ѿтвриль есть намь диьсь светые мощи преподобные Параскеви вь сноу бо сьшьдше се вь техь ѡбрѣтенїе, пѣсньии. Ми богогласьными Спаса вьспоимь сь гласомь хвалениа вьзьмиіе вѣрныхь чловѣколюбуе грѣшныхь рабы твои; привьносеіе приносимь, еже молитвами да полоучимь вь дни соуда ѿ тебѣ ѡцешеніе грѣхомь и велїю милость.

53. Ако прѣсвѣтильникь прѣсвѣтли на земли показала се еси чоудесь сїаньии подьсльньчноую просвѣщлеши вьсегда Параскеви преподобна мьглы ѡмрачениа ѿгонеіи молитвами душам нашимь недоуги исцѣлеі, иже любовїю творещимь паметь твою.

54. Глась д. Испльнивши се рьвѣнїемь божїемь мирна ѡставльши вь мирѣ именемь подобнимь жизнь положи преподобна соущи на земли; тѣмь и вьдкори се женихоу вь чрьтогь небесныи вьшьдши и за вьсѣхь молеіи се ѡставленїемь грѣхомь подати и велїю милость

55. Вь раіѣ и дѣже лежить прѣчистое тѣло твое токь присноточить чоудесемь исцѣлаюіи и бѣ-

совскїе пльки прогонещи непрѣстано блажена; тѣмь же сьшьдше се Параскевїю поуштаемь.

Слав. гласъ є.

56. Вьстроубнмь троубою пѣснен вьзнграннмь празднькствїа, ликоунмь радоующе мольбномоу трьжьствоу, царїе и кнезн да стекоуть се и да вьспоють вь песнехь нже недоугом врауа и вь бѣдахь нзбавительницоу, грѣшнымь предстателницоу, нже вь скрьбехь оутешителницоу, срьбьскон земли помощницоу и вьсемь ѡкрьстиимь странамь предстателницоу, и сирнмь застоупницоу, и мы ликьствоунмь вьси духовно празднолюбци, вь оуспенїе и вь прѣнесенїе ѡбоих сьвькоупльше празднуемь. Небеса веселите се, горнже и хльми и дѣвнуьсци лици, постникь же свѣтлость сьшьдше се Спаса велнуающе сице рьцемь: Параскеви преподобнмь похвало, предварнши нзбави нась настоещее ноужде и спаси стадо свое молитвами си.

57. Ін. ѕ. Вьстроубнмь троубою пѣснѣн прѣклоньши бо се сьвнше вьсе царица милости дѣва, благословенїемь вѣнуаваеть вьспѣвающихь ею; царїе и кнезн да стекоуть се и царицы да вьсплещоуть вь снѣснѣхь цара рождьшан нже сьмрьтїю ѡдрьжнмїе прьвее ѿрѣшнти уловеколюбїе благонзволнвшла. Пастирїе и оучителїе добраго пастира, прѣдунстоую матерь сьшьдше се вьсхвалнмь; свѣщеникь свѣтозарныи, светоносныи ѡблакъ небесь ширшоую, ѡдушевлѣныже ковчегь ѡгню зраунн, владнуинь прѣстоль, манонрїемноую златоую роучкоу затвореноую слова двѣрь вьсѣмь Христїаномь прибѣжище пѣсньмн богоглаголнмн похваляюще сице рьцемь: палато слова, сподобн смѣреныхь нась не-

беснаго царствїа, нинтоже бо не немощно ходатаиствору твоемоу.

58. На стиховне стихиры глась д҃. под. ѕван. сьвыш. Якоже ангелскими ликомь сьвькоупльши се, егда те божьственое желанїе распали и прѣзрѣти повнноу видимихь вещестрастїемь и чистотою, тогда твои сьмысьль словеси и оуловивь богопокорними непостоянное ѿлагающе житїа мльвоу текоущоую; тѣмь же сь сими вѣчноую ѡбрѣтши жизнь и наслажденїе, молиши владикоу спасти и просвѣтити душе наше.

59. Сх. чьст. прѣд. господом. Якоже ангелское вьжделевши житїе, егда сладкоую пищоу плювала еси вьздрьжанїемь оупражнающи се и бдемїемь и низоу леганїемь и чистотою; тогда сьсоудь прѣчисть быль еси духоу божьственомоу даровани свѣтлими оукрашенаа, вь семоу вьсечьстна тѣмь же вь жизны сего божьственѣи приклече людїе и приведе владице Параскеви прѣподобна Исоусоу и Спасоу душамь нашимь.

60. Сх. Дивьнь Богь вь светихь своихь. Яже добротами добродѣтелїеи оукрашена, егда спасеное слово испльнила еси разточивши подасть многочисленое твое злато нищимь и оубогимь; тогда небесное богатьство вьспрїела еси правдою ѡбогащьши се вь вѣки и нетлѣнїемь и избавленїе и прилежно молимь ее: моли зиждителя просвѣтити душе наше.

61. Слава глась и҃. Богатьство ѡбрѣте не иждивоущее срьбьска земля нина светїе мощи скровище многоцѣное, мироу ковчегь нензьчрьпаеми, води исцѣленїа вьсѣмь истоучающи и чудесемь благодать неѡскоудноую; тако бо Христось прослави прѣподобноую и земли

благодать тобою дастъ; тѣмь же и Калникратїа вельми радоуеть се, вь ѡбрѣтенїе твое прѣподобна, моли се непрѣстано: спасти се дѹшамь нашнмь.

61. И нин. Егоже небо невьмещаеть дѣво Богородице вь ѵрѣко твое нетѣсно местно вьмещаеть се и прѣбила еси ѵистаа неизреченным словомь, нѵтоже дѣвствоу ѡскврьнила еси; ти бо єдина бысть вь женахь мати и дѣва, и ти єдина прѣѵиста питала млѣкомь єси жизнодавца, и на роукоу своєю носила еси недоѣманое око, иже неѡсоуде ѩдьрь ѿуьскїе, ꙗко же сы прѣжде вѣкь; нь вьсь Богь св. ангели и вьсь ись тебе сьуловѣкы, вь здѣже неисслѣдимо; того моли владиѵице вьсепѣти: спасти православныхь сьборы, иже исповѣдающихь те Богородицоу ѵистоую.

63. Троп. глась и҃. О тебе милости извѣст: Спасе вѣщ. и Богородице радоуи се аще: и оутр. на а҃ стихолѡг, сдѣ гас. и҃ пѡд. повелѣн. Иже вь искоушенихь и скрьбѣхь соущеи кь твоемоу храмоу притекающе, прїемлють ѵестна исцѣленїа; ѡ єже вь тебѣ живоуще божьственїе благодаты Параскеви преподобна, ты бо присно мирови истоѵаеши исцѣленїа.

64. Бѣщ. слав. и нин. Не прѣменаго Бога, ꙗко рождьши измененаго ме присно грѣхомь оутврьди срьдце мое благаа, молытвами матерними твоими, ꙗко да назовоу ти Богородице Марїе помилоуи стадо свое, иже стежавьсе непороуна.

65. На в҃ стихолѡг гл. д҃ оудивисе. Ходивши по стезе оусцѣи пространаго раꙗ широтоу достигла еси и дѣже радѡсть праздноующихь и дѣже дрѣво животное непрѣстано помнинающи ѵтоущихь твое оуспенїе.

66. Бо вѣщ. слав. нн. Оудивн се Іωсифь паче естьственое зрѣ, вьнимаше мислїю роуновнаго дьжда, вь безсѣменѣ зачетн твоемь Богородице, коупиноу ѿгнемь неопалимоую жьзль Ааронов прозебшїн и свидѣтельствоуеть ꙗко ѡброучникь твон и хранитель свещенникѡмь вьпїаше: дѣва рождаеть и по рождьстѣ паки дѣвою прѣбоудеть.

67. Пополїелѣи седсл. гл. и҃ под. прѣмоудрсть. Ꙗко маслина ѯаломскы вь домоу божи насаждена, оумащаеши тайно срьдца преподобна и лица маслом болѣзнен твонхь вѣрно вьсхалающнмь подвнги твое: ты бо сьмысломь цѣломоудрьнымь божьстьноую правдоую блистающи имела еси вьзносеще те на висотоу небесноу; тѣмь же те чьтемь ꙗко истиноую побѣдоносицоу и светое ти трьжьство радосно сьвершаемь; тѣмь же моли се Христоу Богоу грѣхѡмь ѡставленїе подати прадзноующимь сь любовїю паметь твою.

68. Вѣщ. Слав. и нин. Бо егда придеть соудити вьсеи земли иже вьсѣхь владика и творьцы ѡвцаме десними приути ѡсоужденаго и кромешнїе ѥ тьми и вьсакаго мьченїа, твоего непотрѣбнаго раба исхыти прѣчистаа, да благодарно величаю твое богатство благости Богородице вьсе непороучна и вьспою ти: радоуи се мати Христа Бога сьгрѣшенїемь ѡставленїемь подати ми тебѣ бо надеждоу имамь рабь твон.

69. Таж. ст. антїфон а҃. д҃. го гл. прок. гл. д҃. Дневь Богь вь светихь своих сх. что вьздамь господеви вьсако диханїе. Ѥванг. по и҃. ѯалмѣ стра глась г҃. Весело дьньсь црьква божїа ѿдѣваеть се радоующи се и зовоущи, оущсни се моя доброта паче вьсакаго града,

се бо прѣславна Параскеви шьствїе кь небесѣмь сьтвори; придѣте оубо празднолюбци и православыхь сьборы, вь лице станемь коупно ѿкрыть божьственїе рани ю е исцѣлѣнїемь токи прїемлюще молити бо се непрѣстано Христоу Богоу спасти се дѹшамь нашнмь.

70. Таж. канѡны г҃ Богородицы гл. и҃ на ѕ҃ и прѣподобнѣн к҃ канѡна на и҃. Канѡнь прѣпод. гл. ѕ҃. пѣс. а҃. їрм. Ꙗко по соухоу ходивь Параскеви славна вь нинѧшнее врѣме дѣланїю наѹьти творещи добра вьзданїа ѡбрѣте блага се бо те прїемь свѣтла набоудоуще.

71. Жика благодатїемь прѣбысть Петко, разоумнаго порода ѡбрѣтьше те ѹистаа плоди прїемлїемь ѿ тѣбе и ѹоудесемь радости свѣта испльнемь ми.

72. Нескоуднымь разоумомь богатнос владики промишленїе светїе и ѹьстнїе скровници показа намь исцѣленїа дарь вьеѣмь подающи.

73. Испрва земла прѣбы ы плода намь трьнавнаго прозебѣ клетьвена, садь же Богорице ѹистаѧ нсь тебе прошьдь жизни цвѣтоу приносить радость.

74. Дроуги канѡн прѣпод. Петки глас а҃. їрм. Твоѧ побѣдительнаѧ десни. Спасьти се спасеноую ти и ѹьстною паметь поѹнтающнмь ѿ всьаѹьскихь застоупан напастѣи, бѣдь и скрьби благодетелѧ Господа моли славна.

75. Ꙗко ѹьстное вьзложенїе небесномоу храмоу и ꙗко крини вь дворѣхь процьвлѧ еси божнхь, ꙗко шипьки сладко воны принесе се вьсѣхь цароу, воніѧ многоѹьстна, Петко вьсеблажена.

76. Дѹшевноую добротоу сьзлюдьци непороѹноую Петко присно помнимѧ, страснимь порокомь мирскаго

царствїа небесноє наследова, ꙗко Христова невѣста ꙗвлено.

77. Прими ѿ оусть скврьнихь ми хвалоу, дѣво преѵиста, богородительнице ѵиста; ти бо еси мироу ꙁастоупленїе и спасенїе прилежно, моли спасти се душамь нашимь.

78. Катє ѿ крьроу оуста пѣс. г҃. їрм. Нѣсть света ꙗко же ты. Оуꙗꙁви душоу любовїю вьнити вь вышнїе небесїе ѵрьтогы и ѵенꙁреѵенїе радости насладити се ꙗке, оунеѣстити се вьсе красномоу Христоу.

79. Ѡбльстила еси вь жизни лоуѵами добродѣтелнеи, преподобнаа, и беѵиными благолѣпїемь Христови прѣдстоещи свѣтло снꙗеши дарьми, сь безпльтинными вьпїющи емоу: свѣть еси.

80. Ꙁвѣздоу свѣтлоую показа Христос на висоте црьковнѣи преподобна Петко, вь истиноу пощенїемь твонмь и бдѣнїемь страдани твонхь сиными вьсѣ селїеноую просвѣщаеши преподобна.

81. Приклонила еси радоующи се, покорили свои слоухь вьсеблажена Петко владицѣ вьсѣхь; темьже дньсь оудивише се ѵинове безъпльтныхь ꙁрѣще те вь тѣлеси женьсцѣмь. подобещихь се техь житїю ѵьстномоу пребиванїю вьсеѵистаа.

82. Те кьси стежахомь прибежище, стеноу недвижимоу христїане вьси и те слокословимь кьси немльѵно безмеѣстна.

83. И нина сдѣс. гл. н҃. подь прѣмоудрость. Англьсци ѵинове на небесѣхь и ѵльовеѵьски родь вь црькви поѵитають светое трьжество твое и сьꙁивають вьсе ѡкрьстїе страни, трьжьствовати сь срьпьскои

ꙁемли вьсеѵьстии праꙁдникь; тѣмь мирови ꙗко свѣтилникь свѣтиши; соѵгоѵбо вьсиꙗюще ꙁаре духовные, Параскеки преподобнимь похвало, нась глаголомь єдиномрьвна; моли Христа Бога грѣхомь ѡставлѣнїе подати ѵьтоѵщимь сь любовїю наметь твою.

84. Слава и нни. Ѡ прѣсвета дѣво мати Христова, души моеи лютїе болѣꙁни исцѣли и прощенїе ми подаждь моимь безьѵисленнымь прѣгрѣшенїемь, ꙗже сьдѣахь безь оума ѡкаꙗнни, душоѵ мою ѡскврьнихь и тѣло си ѡкалꙗхь, Бога моего прогнѣвахь. Оуви мнѣ! ѵто сьтварю вь ѵась ѡнь, єгда ангели душоѵ мою раꙁлоѵѵеть ѿ оубогаго ми тѣла; тьгда помощница ми се ꙗви, тебе бо надеждоѵ имами раби твои.

85. Вьсїа дьнь светое ти трьжьство сльнца светлѣишее, соѵще душе вь тьмѣ ѡꙁари, мракь бесовски вьсегда ѿганещи достоѵоудна.

86. Вышнаго живота желающи сподобити се нижнюю пищѹ тьщно ѡставила еси и себѣ примѣстила еси поустинїе и тело свое постомь изменивши неоусьпнимы молитвами.

87. Светихь ѵиновѣ вьсеѵистнѣи и прѣподобнѣи души прѣдтекоуть на мѣстѹ славнѣ и вь светихь селехь идеже праведнихь лици ходеть; сь ними же нась помини.

88. Поемь велико и страшно твое таинство прѣмирнихь бо оутаивсе ѵинонаѵелникь на те сьниде ꙗко дьждь на роуно вьсепети на спасенїе наше и ѡбновленїе.

89. Боголѣпно бысть вь истиноу житїе твое, ангелѡмь ꙗви се любаꙁно, бесовьскимь воинствѡмь и слоугомь ихь скврѣпствоуеть неприкосновено показа се.

90. Сїи исплньюена даровь духовныхь недугы бо исцѣлеюїе дѣлиши, болѣзнемь бо оуставлѣеши ѡпаденїа, духы ѿганѣеши лоукавые и вьсемь иже вь печалехь помагаеши Петко прехвална.

91. Муро исцѣлеюїемь истьчаеть мощеи твоихь рака и оупраждьнѣеть вьсегда сьрьдещее чл҃вѣкомь недоуги.

92. Да двыжеть се вьсакь езыкь чл҃вчьскїи и мисль кь похвале чл҃вчьскаго вь истиноу оудобренїа дьвала прїинде ѣвьстьвно славещи вѣрою вьспѣвающихь сїе чоудеса.

93. Обыде нас безьдьни. Сїю светоносноую паметь твою почитающе Петко, прѣподобнимь похвало, просвѣщенїе вьсѣмь намь подаждь дѫшь нашихь тьмѫ ѿгонещи Христови молѣщи се вьсѣгда.

94. Богатьство неистьщимое исцѣленїемь тебѣ подаеть Христось, егоже нищетоу волею вьзлюбила еси, законоу божьственоу повиноующи се и ѡставила еси житїе мьтежь и мльви оубежала еси, пощенїемь и молбою и желанїемь кь Христоу оупражнѣющи се.

97. Ѿ вьстока ѩко многосвѣтлое оустрьми се сльнце, ѩкоже многосвѣтла звѣзда ѡзараеши вьстокь и западь твоими чарами просвѣтила еси.

95. Вьпльти се иже прѣжде си безплтьнь слово изь тебе чистаѩ, иже вьсачьска волею творе, иже безьтѣлесныхь воинства привѣди ѿ небытїа ѩко вьсесилнь.

96. Їры. Тебѣ мисльноую пещь. Изилада Бога вьзлюбльша чьстна дѣвицо и вьзискавши добротоу его неизреченоую и вѣньць нетлѣни прїеть соугоубь, радостїю вьспѣвающи емоу: благословень Богь ѡтьць нашихь.

97. Ѡ, колика тебѣ Христось дарованїа дасть; ѡ, коликимь чоудесемь сподоби се Петко богомоудра, слѣпїи тобою прозрѣнїа прїеше хроми хожденїа, прокажени ѡчищенїе и вьпїють Христоу: Благословень.

98. Радоуи се и весели се Каликратїе, красоуи се поустинїе вьспитавши бѣсѡмь прогонителѧ и слѣпимь прозренїе, хромимь хожденїе и вьсаческимь недоугомь врачи, Петкоу преподобноу.

99. Радоуи се истоуниче присно живїе водѧ, радоуи се раю пищи, радоуи се стѣмо вѣрьнимь, радоуи се ненскоусобрачна, радоуи се вьсемирна радости, радоуи се срьпьскаго скиптра поборнице, радоуи се срьпьскїе земли застоупнице; ѥеже ради намь вьсїа прѣпѣти ѡтьцемь Богь.

100. Катав. непослоуж. твари. Пѣс. и. їрм. Изь пламене светимь росу истоуи пивае те ѡтьчьство ти дѣвице боганевѣсто, Каликратїа вьсѣмь те забрало вьсаже землѧ испльни се величїемь твоимь и чюдеси. Христось тебѣ прослави достойно чьстна и по сьмрьти те абїе живоу прослави; вьсѣмь бо на земли живоущимь свето сьврьшаеши, вьсѣмь молитви вѣрою приемлѣши.

101. Вьсачьскаго сьмотренїемь прѣмоудримь господь сьставлѧе и сьдрьже, вьсѣмь плывающимь дасть чьстнаа те пристанище тихо и присно, ѿ бѹре и бѣдь избавлѧе поющихь те.

102. Сьблюдете по рождьствѣ прѣбожьственое слово, изь тебе роди се Господь сы ѥдини вь двою хотѣнїю и дѣиствїи, Богь вьплъщен се чистоую.

103. Ин. їр. Вь пещи дѣти. Божьствена память твоѧ, ꙗко лоуча ѡблистаеть, вьсе просвѣщаеть мироки

конце, ꙗко ѕвѣѕда многосвѣтла и красно благооуханеши ꙗко же дроуги ран и дꙋше веселиши и оуставлꙗеши недоуги; тѣмь вьсеблажена по дльгоу вьсеучьстноую твою паметь поемь.

104. Невѣста оукрашена добродѣтельнымн красотами, сьчета се вь истиноу краснаго добротою Господа, ѡставивьши врѣменаꙗ вьсе учьстна житїа красоти вьсе.

105. О, вь истиноу вьѕлюблениїе твоие паче оума вьсеучьстна, имже ѿ Христѣ поустины притче и тамо Христа ѡбрѣте сьвькоупьше се дꙋхомь и единою добротоу божьстьвноую вьѕьлюбивьши, и того раѕпалъши се невѣщьствьнымн красотами и доброти непощедела еси, славна тѣлесиие.

106. Вѣлики нхь прѣтрьпѣвши подвыѕанныи вражꙗ инѕложи оухищренїа, силою светаго дꙋха оукреплꙗема, горкїе прѣподобна избѣгла еси работи, нарьвь бо смѣрень дꙋшею стежала еси, единомоу владицѣ работающи.

107. Радоуи се прѣстолѣ славни божїи, радоуи се вѣрнии стѣно, еиеже ради светь соущимь вь тмѣ вьѕсїа Христось, иже тебе славещимь и вѣпїющимь: вьса дѣла господнꙗ Господа поите.

108. Глась раб твоихь вьпїющи ти мати божїа испльни и спаси ꙗко дльгосрьдни помагающи намь на ѡпльчениїе врагомь ѡбьороуженымь и гонещи и гоубещи сьпостати ѿ лица нашего.

109. Ин. їрм. Образь чистаго рожд. Сь любовїю и дрьѕновенїемь ѿлоучила еси вь истиноу кь своемоу хвальна раучителю, благодарьствено вьзивающи те величаемь.

110. Ꙗкоже финиксь богомоудра процьвла еси,

ꙗко кедрь при водахъ въздрьжаніꙗ плоды добродѣтелные съ радостїю и веселїемь пристоупила еси испльн даровани разлиꙋныхъ, ѿ землѥ небеснимь лікѡм славнаа наслѣдїе оулоꙋи безсьмр҃тное и въ храмъ Петко преподобна небесни и деже ликоꙋеши съ ангели и съ преподобнимн, незабоꙋди насъ творещихъ ти светоꙋю паметь.

111. Въ гласѣхъ радованїꙗ и въ ѱалмехъ въсклицанїꙗ Петкоꙋ преподобноꙋю похвалами кѣнꙋаемь небеснимн же и божьственнимь кѣньцемь оукрасивши се; моли се женихоꙋ Христоꙋ Богоꙋ даровати нам велїю милость.

112. Богородице. Ꙋнста прѣпрославлѥна мати Богоꙋ, поющихъ те любовїю спаси искоꙋшеки множьство раздрѣшающи милостивно, ꙗко Бога рождьше, въса ꙗлики хощеши съвръшаеши безъпрѣтиканїꙗ и можеши дѣво; тѣмь же вьси величаемь.

113. Каѳ. въсакъ землъно роди свѣт. под. жены оуслиши. Оставльши мира и родителїе свое богомоудра, небесное царство обрѣте, дѣвьствоꙋющи пощенїемь, Параскеви равна ангелѡмь и прѣподобнимь красоти же донде светихъ, молещи се даровати избавленїе грѣхѡмь рабомь твонмь.

114. Те прѣдьстателницоꙋ нимами грѣшни ѿ прѣсвета дѣво! ты благопрѣменьна сьтвари твоего сына, матерьнымь твонмь молитвамь.

115. На хвал. въсакое дых. ѡ. стих. д҃. и поемь стихире гл. а҃. подь небесн. ꙋнѡмь. Дьньсь красоꙋеть се градь срьпьски мощи твое преподобна въ божьствьнои цркви дрьжещи богомоудрьно; тѣмь и

ми бльгоуьстно праздноуемь Параскеви паметь твою уьстьноую и молимь се ѡ поющихь те Христоу уловѣколюбцоу имоущемоу велию и богатоую милость.

116. Параскева богомоудрьна въздрьжаніемь многимь молитвою и моленіемь богова сьединии се и непобѣждена пребысть коварствы борителя; тѣмь же и сь ангели ликьствоуеши на небесѣхь ѿнюдоуже поуитаемь те и божьственоу паметь твою радостьно сьшьдше се праздноуемь.

117. Ты повиноующи се маніемь вьсевидца Бога ѿ негоже и благодать пріела еси дѣвствовати уюдеса и прогонити духа лоукавствія; тѣмь же поуитаемь те и светоую паметь твою достодльжно вѣрою праздноуемь богоблажена.

118. Въздрьжаніемь моудрованіе плътское оумрьтвила еси, ѿнюдь явии се ꙗко жива по сьмрьти въ истиноу сьмрьть бо тебѣ ꙗко сѣнь вьмѣни се къ Богоу прѣшьдшеи и въ роуцѣ его дѹшоу прѣдавьши, его же моли спасти дѹше наше.

119. Слав. гл. и҃. Грѣдьте вьси богомоудріе краліе, кнези и вельмоужіе ѿ земліе срьпьскіе и ѿкрьстные земель далние къ раце прикосноувше се прѣподобии и прошеніа своꙗ ѿ дѹше свое носеще ѡво бо здравіа, ѡво бо ѿ страсти разлинынихь, ѡво бо грѣхѡмь прошеніе иже къ Богоу пріобрѣтеніа молитви вьсакои вещи на пользоу нашемоу исплъненію.

120. И мин. Плъть вьспріемь ѿ крьвѣи ти прѣвѣуии Богь те прѣдстателницоу показа уловѣкомь пречистаа; темь избави рабы свое вьсакое ноужде и напасти и ѿ сетеи лоукаваго врага и исіаніа прочестити

се, сподоби изъбраныхъ все вьсеславещеѥ и покланяюще се.

Света дѣвица Петка вь монахинихъ нарицаема Параскевїа бысть рождена вь градѣ Єпидаврѣ срьпьскомь ѿ христолюбивихъ и благоуьстивихъ родитель, Христїанъ, вь време краля срьпьскаго Хвалимира, потщенїемь молитвою и богооугодѣнїемь . . . оудостоила се . . . и свете мощи сїе вь Трьнѣ срьпьскомь . . .

На велику тугу и жалост и из овога Пролога, као и у свију у којима су српски свеци, одсечен је последњи лист, на коме је опис живота светичевог. Тако о светој нашој Петки Параскеви, опет незнамо извесно и онолико, колико би требало да знамо. Ову празнину у неколико моћи ће нам допунити укратко наведен живот свете Петке Параскеве из књиге: „Киріакодромион, сирѣчь недѣлних поучєнїе на всѣх недѣлїих вь православних црквах и т. д. Преписанија од словенскаго и од греческаго глубочајшаго језика на прости болгарски језик од смиренаго вратчанскаго епископа Софронија и т. д. Напечатасја и правоописасја од Димитрија Михаило Поповића и од Ђорђа син јего, вь типографији у Римнической епископији, при епископје Нектарији в љето ҂ѓа҃.ѡ҃.ѕ҃.“ Лист р҃.п.д. стр. 2.: . . . Но слушајте да примите ползу. В земљи србској близу Цариграда Каликрапија? било њакоје село що си нарица Епиват, у тосја село родила таја преподобна Параскева од благочестивих отца и матер що ходил по заповједеј божији неуклоно. С милостиња и добрија работи украшали живеније своје. И ка то родили таја голубица Христова, хранили и настојавали јеја на подобнија

нрави, и на закон божији добре научили јеја и прјеставили се они в небеснија обитјели. И оставили они у дом насљедницу Параскеву с братом јеја Евтимијем що би тај посље епископ Мадитинскија и много прјеславнаја чудеса учинил" и т. д. прича се како је се света удостоила жениха својега Христа. Ту се прича искушење од ђавола у пустињи, али којој неимењује се. Ови су се претварали у разне зверове и т. д. Казује се: како је оставила пустињу, отишла у Цариград, поклонила св. Софији — цркви — и богородици влахеринској, како је се вратила опет у Епиват —, а Єпидаврь је Дубровник — и немењајући свог пустињичког живота, умрьла; те погребена на хрђаво место; како је близу њеног гроба погребен некакав столар, а доцније и усмрђени, већ давна умрли морнар, којег тело смрђаше још непогребено и т. д.; како је ово нашло неколико људи; те га погребоше одкопав гроб свете; како су још тада приметили светињу, али је некренуше; како је неки христољубиви човек Ђурађ снио царицу небесну окружену млогим светлим војницима, од којих га је један одвео на гроб свете, заповедио да је вади и т. д., како је то исто видела и нека жена Еефимија, те сутра дан са Ђорђем причала; како су свету ископали, однели и положили у цркву св. Петра и Павла и т. д. Даље се прича: како је Јован краљ бугарски, и српски, послао митрополита преславског Марка са другим епископима и свештеницима, те свету пренеше у Трнов град бугарски; како јој је св. мошти цар агарјански — султан турски — Селим, после дугог времена од цара Јована, однео у Цариград, метнуо у своје палате; па пошто није могао од

њих да спава продао Христијанима цариградским, а ови те мошти метнули у патријарску цркву. Даље се прича: како их је војвода влашки и молдавски Јован Василије године ѕахма 14. Октобра по одобрењу цариградског патријарха г. Партенија и целог синода, однео у престолни свој град Јаш и положио у храм Три Светитеља. Са моштима дошла су у Молдаво-Влашку и три митрополита: Јаниђије Ираклиски, Партеније Једненски и Теофан Палеонпрански и т. д.

Сад се рађа питање: ко је то био Јован краљ бугарски и српски? Ако је Кало-Јован, који је владао од 1199. па до 1202. год.; онда је се то догодило у време нашег краља Стефана Правовенчаног и то при оним борбама између Срба и Бугара. А, ако је то наш краљ Јован Владимир — св. Владимир — ког су, мучки и подло на превари, убили Бугари 1015. год. 15. Маја; онда је се то догодило око 1012. год. кад је Самуило бугарски отео од св. Владимира Орид и друге земље. Ово ће последње бити — по нашем мишлењу — по свој прилици највероватније и мошти св. Петке нису пренете из Дубровника у Трново — престолницу бугарску — ако је одиста била из овога или Епидавра; но из Три паланке у нишкој нахији. Народ сав прича: да је св. Петка Параскева из Трна српског однета у Трнов бугарски под Балканом. Осим овога има и споменика писмених из којих се види, да су Срби св. Петку из Трнова бугарског опет били донели у Трн српски у нишкој нахији Праве Србије. Ево и самог тог места узетог из једне старе рукописне књижице на хартији, у којој покрај осталих догађаја вели се: „Пренесоше мощи свєтїє

Петки срьбьскои изъ царствующаго града бугарскогь Трьнова вь срьбьски Трнь, епископіе нишке вь лѣтѣ ҂ѕ҃. ѡ ѯ ѵ҃.“

Оволико, за сада, о светој Петки Параскеви српској, кад се више неможе.

БИБЛИОГРАФИЈА СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ [1])

за 1870. год.

С ДОДАТКОМ ОНОГА ШТО СУ СТРАНЦИ ОНАМА ПИСАЛИ.

Саставио

Стојан Новаковић.

---

1. АБЕРДАР. Други јек. У корист српским јунакињама што испраћају своје миле на бојиште за народну слободу. У Београду у државној штампарији 1870. На 16-ни XXXII, 165 и XVI стр.

— ABOUT EDMOND, гледај Vukotinović Ljud.

— АЛБЕРТ Р. К. Ц. види Шапчанин Милорад.

2. АНАСТАСИЈЕВИЋ А. М.; МИЛОВАНОВИЋ М. Угледи за малу децу. Од грофице Сегир. Део I. Са осам каменореза. Превели с француског на српски. —— —— У Београду. Државна књигопечатња 1870. На 8-ни IV и 114 стр.

Осим тога није више ништа изашло, и ако је друга свеска објављивана.

3. АНТИЋ ВЕЛИМИР. Тумачење природних појава или зашто-зато. Од др. Е. К. Бруера. Превео —— —— Ова књига награђена је из књижевног фонда Илије М. Коларца. У Београду. Штампарија Николе Стефановића 1870. На 8-ни 2 л. 175 стр.

Други дио изашао је 1871.

---

[1]) Због неуредних књижара и због неуредног јављања по листовима ни с највећим трудом није могуће доћи до потпуности. С тога писац моли сваког да му допуне и исправке пошље. Оне ће бити употребљене у допуни коју писац мисли издати као додатак својим досадашњим радњама ове струке.

4. АРЕН ШАРЛ. Француска граматика за српске гимназије. Просто и са свим практично написао —— —— професор француске књижевности у кн. београдској академији. Прегледала и одобрила школска комисија. Ново издање. Цена је 6 гр. чарш. У Београду у државној штампарији 1870. (Исти таки наслов, осим цене, и француски наспрам овога.) На 8-ни 4 л. 392 стр. и 1 л.

На првом издању од 1864. год. потписано је да је пријевод израдио М. Ђ. Милићевић.

5. BAKULA PETAR FR. Pravo mudroznanje za svakoga čovjeka. Pjesme otca Fr. Petra Bakule Hercegov. Franciskana. Drugo izdanje 1870. U Spljetu. Brzotiskom A. Zannonija. На 8-ни 352 стр.

Hrv. Sokol бр. 20.

6. BALENOVIĆ ŠIMUN. Povjestnica hrvatskoga naroda. Napisao —— —— a na sviet izdalo društvo s. Jeronima. U Zagrebu 1870. Štamparna Karla Albrechta. На 8-ни 1 л. VII стр. и 320 стр.

Чини четврту књигу „Pučke knjižnice društva svetojeronimskoga.“

7. БЕГОВИЋ НИКОЛА. Говор —— —— проте горњо-карловачког и посланика српскога народа у слуњској пуковнији, држан у јавној сједници српскога народнога сабора дана 18 јуна 1870 год. у Карловцима, у ствари Комоговине. У Новом Саду. Платонова штампарија 1870. На 8 ни 11 стр.

— БЕКЕТОВ А. гледај Радовановић А.

— БЕРНЕР А. Ф. гледај Радовановић П. Ђ.

— БОШКОВИЋ СТОЈАН, гледај Законотворна скупштина.

8. БЕСЕДА, којом је намесништво књажевског достојанства отворило редовну народну скупштину за 1870. годину. На фол. 1 л. (У Крагујевцу).

Поради скупштине премјештено је у Крагујевац једно одјељење државне штампарије.

9. БЕСЕДА, којом је намесништво књажевског достојанства закључило радњу редовне народне скупштине за 1870. годину. (У Крагујевцу у одељењу држ. штампарије) На 1 л. fol.

10. БИТКА КОСОВОПОЉСКА 1389 год. Чист приход одређен ја на сиромашне ђаке из Старе Србије. Цена јој је 8 гр. чарш. за Србију, а за Аустрију 1 фор. сребра. У Београду у држ. штампарији 1870. На 8-ни VI и 112 стр.

Предговор је пропраћен од Милоша С. Милојевића секретара трговачког суда. Издавалац је Данило Живковић.

— БОДЕНШТЕТ види Поповић Сима.

11. BOSANSKE NARODNE PRIPOVJEDKE. Svezak I. Skupio i na svietlo isdao zbor redovničke omladine bosanske u Djakovu. U vojn. Sisku 1870. Brzotiskom Ivana Vončine. На -ни 2 л. и 146 стр.

У књизи има 33 народне приповијетке.

12. BOSANSKI PRIJATELJ. Uredio — vić. Svezak IV. U v. Sisku. Brzotiskom Ivana Vončine. 1870. На 8-ни 192 стр. и 1 л.

13. BERČIĆ IVAN. Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda. Izdao Ivan Berčić. Troškom jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1870. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни XV. и 79 стр.

14. БУКВАР за основне српске школе. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији. Цена је 1 гр. чар. На 16-ни 86 стр.

15. ВАСИЉЕВИЋ А. Психологија као наука, удешена за школску потребу. Написао —— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији 1870. Цена је 8 гр. чар. На 8-ни 4 л. и 190 стр.

— ВАСИЉЕГИЋ А. види Срећковић П.

16. ВАСИЋ ИГЊАТ. Уставъ о степенима сродства изъ Кормчіе списанъ, са правилама уобште о закономъ браку. Израдіо Игнятъ Васићъ протоврей лозничкій. Съ благословомъ Высокопреосвештеногъ архіепископа Београдскогъ и митрополита Србскогъ Господина Михаила. У Београду, при државной штампаріи 870. На 8-ни 2 л. 88 стр.

17. ВЕСЕЛИЋ ЈОСИФ. Реч у своје време. Од —— —— професора. Београд. Штампарија Николе Стефановића 1870. На 12-ни 4 л. 111 стр.

18. ВЕЧИТИ ПРОРОК. Издао: Н. Васиљевић. Београд 1870. У штампарији Николе Стефановића на великој пијаци № 1. На 8-ни 92 стр.

Нема правог насловног листа, и ово пише на корицама. Унутра на првој страни пише „Најновији сановник по записима на гласу врачаре паризке госпођице Лепорман.“

19. ВИШЊИЋ ЂОРЂЕ. Србія и србскій народъ. Препечатано изъ 45 и 46 бр. „Световида“ Трошком више Београђана. Чистъ приходъ иде на споменикъ Князу Михаилу. Штампа А. Андрића 1870 на 4-ни 2 л. Политични памфлет против Милетића.

20. ВУЈИЋ ВЛАДИМИР. Србска граматика, за гимназије у кнежевини Србији. По источноме говору сложио —— —— професор србске словесности. Прегледала и одобрила школска комисија. Треће издање. Цена је 4 гроша чарш. У Београду, словима државне печатње. 1870. На 8-ни 2 л. и 100 стр.

21. ВУКОМАНОВИЋ М. АЛЕКСАНДАР. Краљевић Марко и Муса Кесеџија. Јуначко позорје у три радње. По народној песми написао —— —— У Београду у државној штампарији 1870. На 12-ни 71 стр.

22. VUKOTINOVIĆ LJUDEVIT. Edmond About. Abecedar radnika. Drugo izdanje. U Parizu u knjižari L.

Hachette-a i drugovah. Boulevard Šaint-Germain, br. 77. 1869. Preveo —— —— U Zagrebu 18. o. Tisak Lavoslava Hartmána i družbe. На 8 ни 127 стр.

23. ГАВРИЛО ВЛАДИКА. Црквенска историја Јевсевија Памфила. С руском превео г. владика Гаврило. А издао: Андрија Станковић пензион. писар полиције. Књига прва. У Београду штампарија Николе Стефановића 1870. На 16-ни 19 стр.

24. ГАВРИЛО ВЛАДИКА. Црквенска историја Јевсевија Памфила. С руског превео г. владика Гаврило. А путем предплате и рукопомоћу г. Јована Гавриловића, намесника књажевског достојанства издао Андрија Станковић пензион. писар београдске полиције. Књига друга. У Београду. Штампарија Николе Стефановића 1870. На 16-ни 55 стр.

25. GAJ VELIMIR. Lira. Različite pjesme. Spjevao —— —— Knjiga I. Zagreb. Tisak narodne tiskarnice 1870. На 8-ни XVI и 324 стр.

Оцјена у „Viencu“ бр. 38.

26. GAJ VELIMIR. Čarovi književne zabave za hrvatski i srbski narod. Spisao —— —— Svesak V i VI. Zagreb. Tisak narodne tiskarnice 1870. На 8-ни 122 стр. и 1 лист.

— ГАРИБАЛДИ гледај Поповић Сима.

— ГВЕРАЦИ Д. Ф.. Види Томановић А. Л.

27. ГЕОМЕТРИЈА. Д-ра Франца Мочника ц. кр. школ. советника геометрија за више школе књажества Србије. Преведена по препоруци школске комисије. Са 344 у тексту слика. У Београду у државној штампарији 1870. Цена 21 грош чарш. На 8-ни VII и 368 стр.

Ово је друго издање, прво је 1857 године. Пријевод је пок. дра Вука Марпнковића.

28. ГЛАСНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА. Књига X. Свеска XXVII. старога реда. С једном картом.

У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 2 л. 388 и LX стр.

—— Књига XI свеска XXVIII ст. реда. На 8-ни 2 л. 490 стр. и I—XXX стр. радње.

29. ГЛАСНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА. 2-ги одељак. Грађа за новију српску историју. Књига друга. Споменици о Шћепану малом. Исписао из млетачког архива проф. Симе Љубић прави члан југослов. академије, дописни српског уч. друштва итд. У Београду штампано у државној штампарији 1870. На 8-ни 2 л. 160 стр.

30. GODIŠNJE IZVJEŠTJE o kralj. učiteljištu, višjoj djevojačkoj i glavnih dječačkih učionah slobodnoga kralj. i glavnoga grada Zagreba koncem školske godine 1870. U Zagrebu. Štamparna Lavoslava Hartmána i družbe. Na 8-ни 54 стр.

— ГРОВЕ Р. У. Види Радовановић М. Милан

31. GUSJENICA i njekoji najškodljiviji kukci. Iz gospodarskoga naravoslovnog i redarstrenoga gledišta za vrtljare i ljubitelje voćaka spisao jedan stari diletant. U Zagrebu kod Svetozara Galca. 1869. На 8-ни 50 стр.

— DEŽELIĆ GJURO. Гледај. Filipović Ivan.

32. DEŽELIĆ STJ. GJ. Kaptolska glavna učiona ili nova bitka varošanah i kaptolacah u Zagrebu. Napisá ——

—— U Zagrebu 1870. Štampano slovi Dragutina Albrechta. На 16-ни 60 стр.

— DEMOSTEN гледај Kostić V. J.

33. ДЕСПОТОВИЋ ПЕТАР. Зао друг. Приповетка за српску младеж. Од —— —— (Оценила и наградила „Матица Српска") У Сомбору. Тискано код Фердинанда Битермана 1870 На 16-ни 59 стр.

— DEHARBÉ F. гледај Kratko razlaganje.

34. ДИМИТРИЈЕВИЋ МИЛАН. Папа и римокатоличка црква. Одговор „загребачком Католичком листу"

На 8-ни 39 стр. У Н. Саду. Прештампано из „Беседе."

„Мл. Србадија."

— ДИМОСТЕН. Гледај Туроман J.

35. ДИМШИЋ ДИМИТРИЈЕ. Поштанска књижица за годину 1871 изражавајућа свима високопочитајемима добротворима, најсрдачније жеље на ново лето. Од —— —— писмоноше. У Новом Саду штампарија Игњата Фукса. 1870. На 16-ни 15 стр.

36. Д. М. и Н. М. Ваздух, вода и земља, по Џонстону —— —— У Београду, штампарија Николе Стефановића 1870. На 16-ни 65 стр.

37. ДОМАЋИ ПРИЈАТЕЉ за поуку и забаву. У Београду, у државној штампарији 1870. На 16-ни 2 л. 144 стр.

Прештампан само насловни лист и садржај, а остало је 1865 као календар са забавником за 1866 годину наштампано. Ови егземплари раздани су књижницама основних школа у Србији.

38. ДРЖАВОПИСЪ СРБІЄ. Statistique de la Serbie. Свеска IV. Изъ статистичног одѣленя министарства финансіє. У Бѣограду, државна кньгопечатня 1870. На 4-ни 2 л. 160 и XXXXIX стр.

— DRŽIĆ GJORE, гледај Jagić Vatroslav.

39. DUBROVNIK. Zabavna knjiga narodne štionice dubrovačke.

Није нам овамо приспио. Разабрасмо за њ из „Народнога коледара далматинске матице за 1871" стр. 180.

40. ДУВАН с погледа на здравље. Ова је расправа награђена из књижевног фонда Илије М. Коларца. У Београду. Штампарија Николе Стефановића 1870. На 12-ни 81 стр.

Расправу је ову писао др. Ђ. Натошевић.

41. ДУСЛ ЈОСИФ. Зоологија за средње школе. Написао —— —— професор полугимназије шабачке. Са

69 слика у тексту. Прегледала и одобрила школска комисија У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни 4 л. 170 стр.

42. ДУЧИЋ Н. Примјетбе на „Коментар Горскога вијенца" Од архимандрита —— —— У Биограду у државној штампарији 1870. На 16-ни 38 стр.

43. ЂУРЂЕВИЋ ВАСА Одговор на чланак „Гимназија новосадска и њен нови патронат" у 16. бр. „Заставе" Написао —— —— професор. На 4-ни 8 стр. у 2 ступца (У Н. Саду у Платоновој штампарији).

44. ŽERJAVIĆ JURAJ Dr. Papina nepogrešljivost. Napisao dr —— —— Na 8-ni kod Albrechta u Zagrebu. Hrv. Sokol 23.

45. ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН Наш педагог Јосим Житек и ђимназија карловачка. Србска штампарија дра Јована Суботића у Новоме Саду 1870. На тон. 2 стр. у четири ступца.

— ЖУЈОВИЋ Ж. види Срећковић П.

46. ЗАКОН о печатњи (штампи). У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни 23 стр.

47. ЗАКОН о пословном реду у државном савету. У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни 20 страна.

48. ЗАКОНОТВОРНА СКУПШТИНА. Чланци о уставним реформама. (Прештампано из „Србије".) У Београду, у државној штампарији 1870. 2 л. и 100 стр.
На крају је потписано † *. Писао је Стојан Бошковић.

49. ЗБОРНИК закона и уредба издани у књажеству Србији за 1870 годину. XXIII. У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни 2 л. и 194 стр. (последњи лист нема обележених страна)

50. ЗДРАВКОВИЋ J. СВЕТОЗАР. Српски покрет у јужној Угарској. 1848. Превео —— —— Београд, штампарија Николе Стефановића 1870. На 8-ни 158 стр. и 1 л.

51. ЗЕЧЕВИЋ М. Грађански земљопис свега света за средње школе у кнежевини Србији. По најновијим изворима написао —— (Прегледала и одобрила школска комисија.) Цена је 8½ гр. чарш. У Београду државна штампарија 1870. На 8-ни 1 л. 368 стр.

У листу „Србији" од исте године била је велика критика оовој књизи, послије које је дошла полемика.

52. ИГЊАТОВИЋ ЈАША. Са ове стране Саве. Од —— —— у Новом Саду, штампарија Игњата Фукса. 1869. На 8-ни 1 л. 26 стр.

Прештампано из „Србског народа"

53. ИЗБОРНИ ЗАКОН скупштински. У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 20 стр.

54. ИЗВЕШТАЈ вршачког српског црквеног певачког друштва од постанка свога од нове године 1869 до нове године 1870. У Вршцу, брзотиском удове Ј. Е. Кирхнерове 1870. На 8-ни 42 стр.

55. ИЗВЕШТАЈ о великој гимназији српске православне обштине у Новоме Саду. За школску годину. 1869-70. У Новоме Саду. Платонова штампарија 1870. На вел. 8-ни 31 стр.

„Мл. Србадија" бр. 6.

56. ИЗВЕШТАЈ о листу омладинском што излази под именом „Млада Србадија." У Новоме Саду. Платонова штампарија 1870 год. На 1 листу

„Млада Србадија" 6 број.

57. ИЗВЕШТАЈ о радњи „друштва за пољску привреду" од 8. Маја до 14 Октобра 1869. (У Београду у државној штампарији 1870) На 8-ни 17 стр.

58. ИЗВЕШТАЈ о стању фонда уједињене омладине српске. Предлаже га петој скупштини уједињене омладине српске А. Хаџић, председник годишњег

одбора. У Новом Саду. Платонова штампарија 1870. На вел. 8-ни 1 л. 15 стр.

„Млада Србадија" бр. 6.

59. ИЗВЕШТАЈ управе београдске читаонице за 1869 годину. У штампарији Ник. Стефановића 187 . На 8-ни 16 стр.

60. IZVIEŠĆE o stanju zaklade za jugoslavensko sveučilište koncem godine 1869. Na fol. 6 л. U Zagrebu tiskom Lavoslava Hartmana i družbe.

61. ИЗВОД из записника позоришнтнога одбора 1869 године. У Београду, државна штампарија 1870. На 16-ни 198 стр.

62. JAGIĆ VATROSLAV. Pjesme Šiška Menčetića Vlahovića i Gjore Držića. Skupio —— —— Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti U Zagrebu 1870. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fidlera) na prodaju. (Други наслов: Stari pisci hrvatski. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija. Knjiga druga. U Zagrebu, itd.) На 8-ни 2 л. XVI и 521 стр.

— ЈАКШИЋ ВЛ. Гледај Државопис Србије.

63. ЈЕНКО ДАВ. Српске хрватске и словенске песме сложио —— —— бр. 5.

„Застава."

64. ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР Основи снаге и величине српске. (Прештампано из „Младе Србадије.") У Новоме Саду, Платонова штампарија 1870. На 16-ни 2 л. и 145 стр.

65. ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР. Политични речник. Написао —— —— На свет издала уједињена омладина српска. Свеска А. Први део. 1870. Платонова штампарија у Новом Саду. На 8-ни XI и 84 стр — Други део 85 — 162.

У те двије свеске изашло је цијело слово А.

66. ЈОВАНОВИЋ Ј. Толдијина старост, од Јована Арања. Превео —— издао: Ђорђе Рајковић. У Новом Саду, Платонова штампарија 1870. На 16-ни 1 л. 134 стр.

67. ЈОСИЋ ДИМИТРИЈЕ. Наука о чувању здравља за школе. Од Карла Реклама, проф. медицине и полицајног лечника у Липском. Превео на српски —— —— учитељ IV разр. гл. муш. школе. У Новом Саду. Печатано код Игњата Фукса 1870. На 8-ни 32 стр.

68. **КАЛЕНДАРИ**. —— ГОДИШЊАК. Велики календар за просту год. 1870. Година XXI. У Новоме Саду. Издаје Платанова књиго печатња. На 8-ни 41 стр.

69. —— ЛАСТА. Мали календар за просту 1870 годину XXI година. У Новом Саду. Платанова штампарија. На 12-ни 48 стр.

70. —— КАЛЕНДАР СА ШЕМАТИЗМОМ књажества Србије за просту годину 1870. У Београду у државној штампарији На 8-ни 106 стр. и 4 л.

71. —— СРБСКО-НАРОДНИ ВЕЛИКО-БЕЧКЕРЕЧКИ КАЛЕНДАР за просту годину 1870. Уредио Ђ. Станић, прот. помоћник. XIII. година. У Вел. Бечкереку. Штампао и издаје Франц Павле Плајц На 8-ни 62 стране.

72. —— МАЛИ БЕОГРАДСКИ КАЛЕНДАР за просту годину 1870. Издаје књижара Велимира Валожића. На 16-ни 1 таб.

Додаване уза њ разне непродате књиге.

73. —— ОРЛИЋ. Црногорски годишњак стари и нови за просту годину 1870. Уредио Ј. Сундечић. VI година. На Цетињу у државној печатњи. На 8-ни 80 стр.

74. —— СРПСКИ ОМЛАДИНСКИ КАЛЕНДАР за просту годину 1870. У Новоме Саду. Платонова штампарија 1870. На 8-ни 16 л. 166 стр.

75. —— ЗЛАТИБОР. Српско-народни календар за

просту годину 1870. Од Антонија Живановића. Година V. У Београду у штампарији Николе Стефановића На 8-ни

Са додатком непродатих књига.

76. —— ЉЕТО. Српски народни календар за просту годину 1870. Издаје књижара А. Добровојевића Београд. Штампарија Николе Стефановића. На 8-ни 1 таб. самога календара.

77. —— КАЛЕНДАР СА ЗАБАВНИКОМ за просту годину 1870. Издаје књижара Велимира Валожића. У Београду, штампарија Николе Стефановића На 8-ни 1 таб. календара.

С додатком непродатих књига.

78. —— СВЕТЦОСЛОВ. Србско-народни календар за љето од рождества Христовог 1870. Издао трошком И. К. А. Београд. Штампарија Ник. Стефановића На 8-ни.

С додатком непродатих књига.

79. —— ВОСТОК. Србско-народни домаћи календар за просту годину 1870. Уредио и издао Вјенцеслав Њемец. Са десет дрвореза. Година III. У Београду брзотиском Николе Стефановића. На 8-ни 128 стр.

80. —— САМОКАЗЪ, календар за просту годину 1870 (Своина J. Филиповића.) У Београду, државна штампарија III година. На 12-ни 1 таб.

81. —— ЦЕПНЬЙ КАЛЕНДАРЧИЋЪ. За 1870 годину. Уредіо и издао Милошъ Милисављевићъ, пензіон. казн. окр. подринскогъ. II година. 1 табак. и 16 стр. додатка. У штамп. Н. Стефановића.

82. —— БЕОГРАДСКИ ЗАБАВНИК. Збирка полезни и забавни предмета с календаром. Година I. Уредио и издао Никола Панић поштар. Београд.

83. ——ДРАГАЧЕВАЦ. Српско-народни календаръ за просту годину 1870. Издаје Милан Ђ. Станић. Година I. У Београду, штампарија Николе Стефано-

вића. На 16-ни 1 таб. 96 стр. додатака и 4 стр. уписника.

84. —— СРБИН. Народни календар за просту годину 1870. Година I. У Земуну. Издаје Милош Грабовачки. На 8-ни 95 стр.

85. ——ЮГОСЛАВЕНСКИ ЗАБАВНИКЪ ВЕНАЦЪ-НАГРАДЕ. Календаръ за просту годину 1870. Уредіо и издао Милошъ Милосавлѣвићъ пензіон. казн. окр. подринскогъ У Београду. Штампарія Ник. Стефановића. На 18-ни 1 таб. календара 6 стр. додатка и 80. стр. песама народних из преко Мораве. Са сликом кнегиње Јулије М. Обреновићке.

86. —— DRAGOLJUB. Hrvatski kalendar za godinu 1870. Tečaj VII. Uredio Gj. Stj. Deželić. U Zagrebu. Nakladom Lavosl. Hartmána. Na 8-ни 94 стр 8 л. и 36 страна.

Има додатак „Književni dar", и купцима се давала на поклон слика „Mlada krajišnica" по оригиналној слици Карасовој.

87. —— NOVI ZAGREBAČKI KOLEDAR za puk ili tako zvani Novi zagrebački šoštar, tečaj IV. Nakladom D. Hartmana.

88. —— NARODNI KOLEDAR novi i stari za prostu godinu 1870. Uredio Kažimir Ljubić tajnik Matice Dalmatinske. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska. Osma godina. Zadar. Tiskom Narodnoga lista. 1869. На 8-ни 76 стр.

89. BUNJEVAČKI I ŠOKAČKI KALENDAR Za pristupnu godinu 1870. U Subotici. U štampariji Karla Bittermana. На 8-ни 63 стр.

90. —— KOLEDAR i ljetopis društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1870. Na sviet izdalo društvo s. Jeronima. U Zagrebu 1869. Štamparija Karla Albrechta. На 8-ни с календарским листовима и 100 страна садржине.

Чини другу књигу „Pučke knjižnice društva svetojerorimskoga.“

91. —— JEFTINI PUČKI HRVATSKI KALENDAR, tečaj II. Nakladom Lav. Hartmana. U Zagrebu.

92. КАРАЏИЋ СТЕФ. ВУК. Српске народне приповијетке. Скупио их и на свијет издао —— —— Потпором народнијех прилога. Друго умножено издање. У Бечу у наклади Ане удовице В. С. Караџића. 1870. На 8-ни XIV. стр 1 л. 352 стр. Од 313 стр. до краја имена су претплатника.

93. KVATERNIK EVGENIJ. Rieč u sgodno vrieme. ... erunt primi novissimi, et novissimi primi. Matth. XIX 30. Napisao —— —— odvjetnik. Ciena 30 nov̌č. Zagreb 1870. На 8-ни 42 стр.

94. КЛАСИФИКАЦИЈЕ ученика варошке ниже реалке слободне краљевске вароши Новога Сада при крају школске године 1870. У Новоме Саду. Платонова штампарија 1870. На 4 листа.

Наслов је штампан и на њемачком и на мађарском језику.

„Млада Србадија“ бр. 6.

95. КОВАЧЕВИЋ СТЕВАН. Јагњешце. Приповедка за децу и дечије пријатеље од Криштова Шмида. Преведено Стеваном Ковачевићем парохом Еллемирским. Са једним каменорезом. У Вел.-Бечкереку. Штампао Франц Павле Плајц 1870. На 16-ни 2 л. 72 страна.

96. KORIČIĆ ARMIN. Tumač za sva – predavati se imajuća štiva; i to: jeziko-sastavoslovne, zatim zemljopisno-povjestne, kao i prirodopisno-prirodoslovne struke, na temelju pèrve slovničke čitanke u drugom razredu katoličkih glavnih i trorazrednih pučkih učionah za učitelje, prijatelje i sve podupiratelje narodnoga napredka u obće a za učeću se mladež napose, olakšice i jednoličnosti nauka radi, praktičkim načinom jedno-

stavno i metodički preradio —— —— učitelj glavne hèrvatske učione na Reci a sada na M. Bistrici. S jednim litografiranim prilogom i sbirkom mnogovèrstnih zagonetakah. Pèrvo izdanje. Zagreb 1869. Knijgotiskarna Dragutina Albrechta. На 8-ни XV и 208 стр.

97. KOSTIĆ V. J. Grčki klasici u hrvatskom prievodu. Uredjuje —— gimnazialni ravnatelj. Prvi svezčić. U Zagrebu 186[illegible]. Nakladom knigarne Lav. Hartmana. На 16-ни 2 л. 42 стране.

У првом су свеску: Demosthenovi spisi prevedeni i razjašnjeni po J. V. Kostić-u. Prvi svezčić Olynthski govori 1. 2. 3.

98. KOSTIĆ V. J. Latinski klasici u hrvatskom prievodu. Uredjuje —— gimnazijalni ravnatelj. Prvi svezčić. U Zagrebu 186[illegible]. Nakladom knjigarne Lavosl. Hartman На 16-ни 113 стр.

У првом свеску: Livijevi spisi prevedeni i razjašnjeni po J. V. Kostić-u. Prvi svezčić. Poviest, knjiga I.

99. KRALJEVIĆ ANGJ. Govorenja za svetkovine. Uredio Fra Angj. Kraljević biskup Metelopolitanski i namistnik apoštolski u Ercegovini. U Rimu, tiskom propagande rimske 1870. На 8-ни 307 стр.

— КРАЉЕВИЋ ЕФЕНДИЈА НИКОЛА види царски казнени законик.

100. KRATKO RAZLAGANJE KATEHIZMA. Spisao o. Josip Deharbé d. J., preveo jedan svećenik nadbiskupije zagrebačke. Svezak prvi. Odobreno od prečastne nadbiskupske stolice zagrebačke. U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta 1870. На 8-ни 2 л. 393 стр. и 1 л. садржаја.

101. КУЈУНЏИЋ МИЛАН. Иде ли свет на боље или на горе? Написао —— ——. Прештампано из „Младе Србадије". У Новоме Саду. Платонова штампарија 1870. На 16-ни 113 стр.

102. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI. Njeke gradine i gradovi

u kraljevini Hrvatskoj, od —— —— —— U Zagrebu. Štamparna Dragutina Albrechta.

II. На 4-ни л. 27 стр.

III. На 4-ни 8 + 11 + 4 + 17 стр.

Прва свеска у 1869-тој години.

103. KUKULJICA LOVRO. Tri govora na slavu svetoga Vlaha, popa —— —— Tiskom Drag. Pretnera u Dubrovniku.

104. КУМАНУДИ ЈОВАН АНДРИЈА· Речник историје и земљописа, садржавајући кратку историју, физичну и политичну географију, живот знаменитих лица свију народа од најстаријих па до наших времена. Написао —— —— ——. Част I. А — В. У Београду штампарија Николе Стефановића 1870. На 8-ни 1-ва свешчица 2 л. и 40 стр.

На томе је до сад и остало.

105. KURELAC FRAN. Silva, ili koja su imena dubu, grmu, i dubravi? Redom ih načitao i razlike im nabirao —— —— starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi. Uzeto iz dvanaeste knjige Rada jugoslovinske akademije. Zagreb 1870. Slovi Dragutina Albrechta. На 8-ни 1 л. и 56 стр,

106. ЛАЗАРЕВИЋ РАДОВАН. Рачуница интересних рачуна за приватно изучавање. Написао —— ——, практик. министарс. финансије. Београд. Штампарија Николе Стефановића 1870. На 12-ни 1 л. 91 страна.

— ЛИБЕР ДР. Гледај Шокорац Живко.

— LIVIJE гледај Kostić.

107. LISTOVI jednoga anti-unioniste. Preštampano iz „Zatočnika.“ U v. Sisku tiskom Iv. Vončine.

Hrv. Sokol 26.

108. LJUBIĆ SIME Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike. Skupio —— —— pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjet-

nosti itd. Knjiga II. Od godine 1336 do 1347. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1870. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. (Други наслов: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Edidit Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium. Volumen secundum.) На 8-ни 2 л. XXXVI и 464 стр.

— ЉУБИЋ СИМЕ види Гласник Српског ученог друштва.

109. МАКСИМОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Изучавање виолине помоћу народних песама за постепено учење. Написао —— —— капелник српског народног позоришта. Свеска I. (Придржавам право умножавања за се). Литографисано код Игњата Фукса у Новоме Саду 1870. На 4-ни 8 стр.

110. МАКСИМОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Кажипут учитељима основних школа при предавању Буквара и Читанке нотног певања прве свеске, популарно написао —— —— капелник српског народног позоришта. II. Сад На 16-ни 31 стр.

111. МАЛА српска граматика за основне српске школе. Прегледала и одобрила школска комисија. Цена 50 пр. чар. У Биограду, у државној књигопечатњи. 1870. На 16-ни 91 стр.

Само прештампано.

112. МАЛА ЦРКВЕНА ИСТОРИЈА старога и новога завјета. За основне србске школе. Цена је 40 пр. чарш. У Београду, у државној штампарији 1870. На 16-том 47 стр.

Само прештампано.

113. МАЛИ КАТИХИЗИС за основне српске школе. Цена 1 грош чар. У Београду, у државној књигопечатњи 1870. На 16-ни 48 стр.

Само прештампано.

114. МАЛИ ЗЕМЉОПИС за основне српске школе. Прегледала и одобрила школска комисија. Цена је 1 гр. чарш. У Београду у државној штампарији 1870. На 16-ни 55 стр.
Само прештампано.

— МАРИНКОВИЋ ВУК, гледај Геометрија.

— МАРЈАНОВИЋ А. види Срећковић П.

115. MARIK ZABOJ VJENCESLAV. Kratak sveobći zemljopis. Za mladež narodnih učionah sastavio —— —— ——. Drugo popravljeno i povećano izdanje. Ciena 30 novč. vezan 40 novč. U Zagrebu 1870. Troškom spisateljevim. Tisak Lav. Hartmána i družbe. Na 8-ni 79 str.

116. MARIK ZABOJ VJENCESLAV. Ljubice. Sbirka pripoviedakah za našu mladež. Sabrao i izdao o svom trošku —— —— —— Ciena im 30 novč. liepo vezane 50 novč. U Zagrebu 1870. Tiskom Lavoslava Hartmána i družbe. Na 16-ni 80 str.

117. MASNEC PL. JOSIP. Moje živovanje! Pod tim naslovom posvećujem svoje djelce čitajućemu obćinstvu. —— —— izp. učiteli. U Zagrebu 1870. Tiskom Lavoslava Hartmána i družbe. Na -ni 32 str.

118. МЕДИЋ ДАНИЛО. Слово о полку Игоревом или пјесма о Игеревој чети. Превео и објаснио —— —— Чисти приход одређен је за сироте и удовице јучака павших борећи се за србску слободу у рату противу Турака 1861 године у Црној-Гори и Херцеговини. У Светом Петрограду. У тискарници царске академије наука. В. О. 9 лин. № 12. 1870. На 8-ни 2. л 69 стр. и 2 л.

— MENČETIĆ VLAHOVIĆ ŠIŠKO, гледај Jagić Vatroslav.

119. М. Ђ. др. Употребљавање алкохолихних пића и њихов уплив на човечији организам. (Прештампано из „Младе Србадије“) У Новоме Саду, Платонова штампарија 1870. На 16-ни 45 стр.
„Млада Србадија“ 6 бр.

120. МИЈАТОВИЋ Ч. Јавна смештишта Написао —— У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 1 л. 28. стр.

121. M.KLOŠIĆ FR. Dr. Marija kći Angjelinina i Konstantin Arijanit. Napisao —— —— Preštampano iz XII knjige „Rada" jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1870. Štamparija Dragutina Albredhta. На 8-ни 1 л. 9 стр.

122. MIKULČIĆ MIRKO Dr. Encyklopaedija právo-i državoslovnih znanosti. Drugi dio. Encyklopaedija državoslovnih znanosti. Sastavio —— —— bilježnik slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba. Zagreb. Tisak Lav. Hartmána i družbe. 1870 На 8-ни 40 стр.

123. МИЛИНГЕН М. Робље у Турској. Султанов харем. Написао мајор —— —— Прештампано из „Србије." У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 36 стр.

124. МИЛИЋ РИСТО. Сербобранке, лиричне родољубне пјесме. Спјевао —— —— На Цетињу у државној печатњи. 1870. На 8-ни 4 л. и 72 стр.

125. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Педагогијске поуке за учитеље и родитеље и све пријатеље народнога образовања. Написао —— (Прештампано из „Школе" 1870). У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 3 л. и 127 стр.

126. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Разговори о науци. Угађани за децу а добри и за људе. Од - —— (Прештампани из „Школе" 1870.) У Београду у државној штампарији. На 32-ни 158 стр.

127. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Школска хигијена. Прештампано из „Школе". —— У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 26 стр.

— МИЛОВУК М. Гледај Физикална мапа.

128. МИЛОЈЕВИЋ С. М. Песме и обичаји укупног народа српског. II. к. сватовске. Скупио и издао —— У

Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 2 л. 230 стр. 4 л.

129. МИЉКОВИЋ ПАЈО. Виша математика. Први део. Диференцијални рачун. Израдио по Др. Е. Христофелу, професору на ципишкој политехници —— —— инжињер. У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни 2 л. 204 стр.

130. МИНИСТЕРСТВО ВОЈЕНО. Пешачка правила. Част I. Јединачно, врстачно и водно учење. У Београду, државна књигопечатња. 1870. На 16-ни 92 стр.

131. МИРКО војвода код врдничке куле и лепа Иконија. Издао трошком Илија К. Анђелковић. Београд штампарија Николе Стефановића 187·. На 8-ни 20 стр.

— МИХАИЛО митрополит. Види Поученѣ у вери, Притче Христове, Природа и разумъ.

— MODEC LJUDEVIT гледај Filipović Jovan.

— MONTÈPIN XAVIER. гледај Poviednik.

— МОРФ Х. Види Шапчанин Милорад.

— MOČNIK, гледај V. F. и Маринковић Вук.

— НАТОШЕВИЋ Ђ. ДР, види Дуван.

132 НАЦРТ закона за српске народне школе. По предлогу саборског школског одбора. У Новоме Саду. Платонова штампарија, 1870. На вел. 8-ни 1 л. и 3 стране

133. НЕДЕЉКОВИЋ НЕДЕЉКО. Лукавство и будалаштина, или један слуга, а два господара. Шаљива игра у једном чину. Написао —— ——. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1870. На 16-ни 97 стр и 2 л.

134. НЕДИЋ ЉУБОМИР. Кукова путовања око свијета. Превео са немачког —— ——. У Београду у државној печатњи. 1870. На 16-ни 80 стр.

Прештампано из „Јединства“ исте године.

135. НИКЕТИЋ СВЕТОЗАР. Историјски развитак српске цркве (Прештампано из „Гласника“ свеске XXVII.

У Београду у државној штампарији 1 70. На 8-ни 1 л. 3 стр. и 1 л.

136. НИКЕТИЋ Ј. С. Реч, коју је говорио на светог Саву 1870. године приликом светковине у полугимназији неготинској —— Трошком Стојана Х. Станковића и Пере Милосављевића трго. негот. У Београду штампарија Николе Стефановића 1870. На 8-ни 13 страна.

137. НИКОЛИЋ А. Буквица среће и блаженства. Прва свеска. Написао —— Ова књига награђена је из књижевног фонда Илије Милосављевића Коларца. У Београду, штампарија Николе Стефановића. 1 0. На 16-ни 93 стр и 1 л. садржаја.

—— Друга свеска. На 16-ни 109 стр. и 1 л.

—— Трећа свеска На 16-ни 195 стр.

138. НИКШИЋ М. НИКОЛА. Географијско-статистични речник кнежевине Србије. Саставио —— —— београдски поштар. У Новом Саду. Печатано код Игњата Фукса. 1870. На 8ни 2 л. 159 XXV стр., 1 л. и 1 таблица целокупнога прегледа.

139. NOVAK MIJAT. Blieskavci i praskavci. U Zagrebu u štampariji Albrechtovoj.

140. NOVAK MIJAT Kronika tamburaša. U Zagrebu u štampariji Albrechtovoj.

141. NOVAK MIJAT. Pčela. U štampariji Albrechtovoj u Zagrebu.

142. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Устанак у Боци Которској 1 6.. С четког превео —— —— С картом и пет дрворезних слика. На корист Србима Бокељима. У Биограду у државној штампарији. 1870. На вел 8-ни 51 страна.

Критика и поправка погрјешака од „једнога Бокеља“ у „Застави“ бр. 86.

143. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српска читанка за ниже гимназије и реалке. Књига прва. Саставио ——

———. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, штампа и издање државне штампарије 1870. Цена је 6 гроша чарш. На 8-ни VIII и 304 стр.

144. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српска синтакса за ниже гимназије и реалке кнежевине Србије. Саставио ——— ——— Друго прерађено и раширено издање. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1870 Цена 4 гр. чарш. На 8-ни 2 л. 93 стр. и 1 л.

145. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Законик Стефана Душана цара српског. 1349 и 1354. Издао и објаснио ——— У Биограду у државној штампарији 1870. На 8-ни XXVI и 120 стр.

146. **НОВИНЕ.** ——— СРПСКЕ НОВИНЕ. Год. XXXVII. Излале уторником, четвртком и суботом на читавом табаку, у државној штампарији у Београду Fol.

Оне су службени лист кнежевине Србије Уредник им је Јован Баланцки.

147. ——— СВЕТОВИДЪ. Година XIX. Излази вторникомъ, четвртномъ и недельомъ један пут на цијелом а два пут на по табака. Издає и уређує А. Андрићъ. Књигопечатња А. Андрића. Fol.

Престао излазити 21. Маја, јер се уредник одселио у Букурешт.

148. ——— ДАНИЦА. Лист за забаву и књижевност. Година XI. Издаје и уређује Ђорђе Поповић. Излази три пут на месец на табаку с додатком белетристичнога прилога у табацима, који се послије у књиге састављају, и с месечним додатком париске моде на бојадисаној слици. У Новом Саду код Игњата Фукса.

149. ——— ВИДОВ ДАН. Година X. Излази сваки дан осим дана иза недеље и празника на по табака in folio. Издаје и уређује Милош Поповић. У Београду у државној штампарији.

150. —— ЗМАЈ, лист за шалу и сатиру. Издаје и уређује Јован Јовановић.

Излази у нередовним бројевима

151. —— ВОЈИН. Издаје и уређује Драгашевић официр. Година седма. 1870. У Београду у државиној печатници. На 8-ни у мјесечним свескама од 3 табака.

152. —— РУЖА. Година VI. Издаје и уређує Миаило Ђ. Ђелешевићъ. Излази 4 пута на месец на 2 л. у 4-ни Штампария Николе Стефановића у Београду.

153. —— МАТИЦА. Лист за књижевност и забаву. Година V. Излази на табаку и по вел-8-не три пута на месец. Издаје Матица Српска, уређује А. Хаџић. У Новом Саду у Платоновој штампарији.

Престала излазити с крајем Јуна 1870 год.

154. —— ЗАСТАВА. Година V. Излази трипут у недељи, средом петком и недељом на табаку in folio. Уредник и издаватељ др. Свет. Милетић. Плетонова штампарија у Новом Саду.

155. —— БОСНА. Политичне службене новине. Година V. Излазе у Сарајеву један пут на таб. вел. форм. српски и турски.

156. —— СРБИЈА. Лист за политику, трговину и просвету. Година IV. Уређује и издаје Љубомир Каљевић. Излази недељом, средом и петком на цијелом табаку in folio у државној штампарији у Биограду.

157. —— ПАСТИР. Лист за науку и књижевност. Година III. Издаје и уређује ректор богословије прота Никола Поповић. Три пут на месец на табаку и по. У Београду у штамп. Ник. Стеф.

158. —— ШКОЛА. Лист за учитеље, родитеље и децу. Година III. Излази три пута на месец. Уређује и издаје Милан Ђ. Милићевић. У Београду у државној штампарији. На 8-ни, на цијелои табаку.

159. —— ЛИСТ ЗА НАРОДНЕ УЧИТЕЉЕ. Издаје мађарско министарство у Пешти. III. год.

Нијесам још видио тога листа, који је почео излазити латиницом и ћирилицом у Пешти, али сам чуо да још излази.

160. —— ВРШАЧКА КУЛА. III. година. Излази сваке недеље петком, у Вршцу у књигопечатњи удове J. E. Кирхнера. Одговорни уредник М. Поповић. Издаје друштво „Вршачке куле". На таб. у фол.

Први број изашао 11 Септембра.

161. —— ТЕЖАК. Илустровани лист за пољску привреду. Година II. Издаје друштво за пољску привреду у Београду, уређује др. Ђорђе Радић. У Београду у државној штампарији. Излази два пут на мјесец на 6 л. у 4-ни

162. —— ЈЕДИНСТВО. Лист за политику и књижевност. Година II. Излази сваки дан на по табака, само не понедељником. Издаје и уређује Вукашин J. Петровић. У Београду у државној штампарији 1870.

Од Јануара до Маја мјесеца уређивао је др. М. Јовановић, а одатле па даље В. J. Петровић. За В. J. Петровића излазио је лист од почетка до пруско-француског рата 4 пута на недјељу, а одатле сваки дан.

163. —— ПАНЧЕВАЦ. Лист за просветне и материјалне интересе. Година II. Излази двапут преко недеље у Панчеву. У штампарији А. Сибенхара. Уредник Јован Павловић.

164. —— ПРАВДА. Лист за све гране правних наука. Година II. Издали и уредили Д. Новаковић и У Кнежевић. Београд, штампарија Ник. Стефановића. Излазио три пут у месецу на 1 ½ табак сваки пут.

Излазио од 1. Јануара до конца Јуна.

165. —— СРБСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Година II. Излази недељом, средом и петком на цијелом табаку. Издаје дружина „Српског народа", уређује Милан Димитријевић. У Новом Саду, брзотиском Игњата Фукса.

166. —— САРАЈЕВСКИ ЦВЈЕТНИК. Излази свакога четвртка на табаку in folio на српском и турском језику у Сарајеву у „вилајетској штампарији". Садржај помијешан, политични и књижевни.

167. —— НАРОД. Година I. Излази трипут на недељу, сваког уторка, четвртка и суботе у јутру. Одговорни уредник и издаватељ др. Јован Суботић. Платонова штампарија у Н. Саду.

168. —— МЛАДА СРБАДИЈА Лист уједињене омладине српске за књижевност и науку. Издаје уједињена омладина српска. Уређује А. Хаџић. 1870. Платонова штампарија у Новоме Саду. На 4-ни 9 свезака I година.

169. —— СРПСКА НАРОДНА ШКОЛА. Лист за васпитање и наставу. Излази 15. и последњег сваког месеца на табаку и по. Власник; Стеван В. Поповић. Одговорни уредник Д. Јосић. На 8-ни. У Платоновој штампарији у Новом Саду,

Почела излазити Маја месеца ове године.

170. —— ГОВОРНИЦА. Лист за политику и право. Година I. Уредник и издавалац Стојан Живковић. Излази у Београду сваке суботе на читавом табаку у државној штампарији.

Изашло је 26. бројева, па је послије обустављена на неизвјесно вријеме.

171. —— НАРОДНИ ПРИЈАТЕЉ. Излази у Земуну од 1. Јула. Уредник Сима. Поповић. У штампарији И. К. Сопрона.

172. —— ЗЕМЉАК. Народан лист за варош и село. Издаје га и уређује Ђорђе Рајковић. Излази у Н. Саду 10. 20. и 30. свакога месеца, на табаку у 8-ни.

Почео излазити 10. Октобра 1870.

173. —— СРБСКА ПЧЕЛА. Лист за књижевност, забаву и сатиру. Година I. Издаје и уређује. М. Јов. Ђор-

ђевић. Излази три пут на месец на 4 л. на 4-ни. У Београду у штампарији Ник. Стефановића.

Почела излазити 1. Априла. Од 1 Јула почела је излазити на 2 л. два пут на недјељу, прозвавши то „другим течајем.“

174. —— СЛАВЯНИНЪ. The Slavonian. Новине на енглеском, руском и српском језику, од којих је неколико бројева на 4-ни на 2 л. изашло у јужној Калифорнији у Америци.

175. —— NARODNE NOVINE. God. XXXVI. Izlaze svaki dan osim nedjelje i praznika na čitavom tabaku. U Zagrebu. Vlastnik i nakladnik dr. Ljudevit Gaj. Brzotiskom narodne tiskarne dra Ljudevita Gaja. fol. Odgovorni urednik M. Zec.

176. —— ZAGREBAČKI KATOLIČKI LIST. Tečaj XXI. Urednik Šimun Balenović. Izlazi svake nedjelje jedan put u čitavom arku, u četvrtini. Štampa se u narodnoj tiskarnici dra. Lj. Gaja u Zagrebu.

177. —— GOSPODARSKI LIST. Izdaje hrvatko-slavensko gospodarsko društvo na 2 l. u 4-ни. svake nedjelje. Godina XVIII. Uredjuje u ime upravlj. odbora gospod. družtva Petar Zoričić. Tiska Dragutina Albrechta u Zagrebu.

178. —— NAPREDAK — Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. Tečaj XI. Vlasnik i urednik Škender Fabković. Izlazi 1. i 16 svakoga mjeseca na čitavom arku, u četvrtini. Štampa ga Dragutin Albrecht u Zagrebu

179. —— NARODNI LIST. U Zadru u tiskarni Narodnoga lista. Uredjuje K. Ljubić.

Излази српски и талијански упоредо.

180. —— ŠKOLSKI PRIJATELJ. Časopis za promicanje pučkoga školstva. Uredjuje dr. Klaić. Naklada knjižare Fr. Župana. Tisak dra Lj. Gaja. Tečaj III. izlazi 10. i 25. svakoga mjeseca na čitavom arku u maloj 8-mini.

181. —— PUČKI PRIJATELJ Poučan i zabavan tjednik za puk trojedne kraljevine. Godina IV-ta. Vlastnik i odgovorni urednik Bartol Francelj. Izlazi svaki tjedan jedan put na po arka u četvrtini. Brzotiskom Platzera u Varaždinu.

182. —— VIENAC zabavi i pouci. God. II. Izlazi svake subote sa 8 lista m. 4-ne. Izdaje Matica ilirska Urednik Ivan Perkovac. Stamparna Drag. Albrechta

183. —— ZATOČNIK. God. II. Izlazi svaki dan osim nedelje i praznika na cielom arku. U v. Sisku. Odgovorni urednik Josip Miškatović. Tiskarna Ivana Vončine. Na fol.

184. —— SLOGA. Godina I. (Politički list, unionističke vulgo magjaronske stranke). Izdavatelj i odgovorni urednik Stjepan Gavišič. Izlazi od 30. travnja 1870. svaki dan (osim nedjelje i svetaca) na 1 arku velika lista. Presta izlaziti 20 travnja 1871. Tiskom Dragutina Albrechta u Zagrebu.

1 5. —— SELJAK. Gospodarski list. U Karlovcu.

„Hrv. Sokol“ br. 16. јавља да излази овакі лист. Ја га видио нијесам.

186. —— OBJAVITELJ DALMATINSKI. Vladin list. Uredjuje Nikola Katnić vladinim tiskom u Zadru.

Nar. koledar Matice Dalmatinske za 1871. стр. 180.

187. —— HERVATSKA. Što je pravo i Bogu je drago-Herv. posl. Uredjuje V. Bach. IV. Zagreb 1870, Slovi Karla Albrechta. На 8-ни 393—400.

Прва три свеска изађоше прошле године.

188. —— ZLATNI ORASI. Časopis za našu malu, dobru mladež. Tečaj I. I daje i uredjuje Lj. Tomšić u Karlovcu. Bèrzotiskom dra Lj. Gaja u Zagrebu. Izlazi u brojevima u neodredjeno vrieme. На 4 л. мале осмине један број.

Ја сам видио само четири броја.

189. —— NAŠA SLOGA. Poučni, gospodarski i politični

list. Uredjuje i izdaje A. Karabaić tiskom austrijskoga Lloyda u Trstu. zlazi 1. i 16. sv. mjeseca.

Hrv. Sokol br. 22.

190. —— BUNJEVAČKE i ŠOKAČKE NOVINE. Godina I. Izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Antunović. U Kalači. На 4-ни на 2 л. један пут на недељу.

191. —— HRVATSKI SOKOL. Zabavan i poučan tjednik. Izlazi svake sriede (na tabaku). Tisak i naklada tiskarne Lavoslava Hartmana i družbe. Uredjivao prvih 13 brojeva Dimitrije Demetar, a posljednjih 13 Ivan Filipović.

Излазио само пола године.

192. ОБРАДОВИЋ ДОСИТИЈЕ. Целокупна дела Димитрија Обрадовића названог у калуђерству Доситија. њим истим списана и издана. IV. издање. I. књига. Живот и приключења. II. књига. Путничка писма. Препечатао и по новом правопису приредио и издао Аксентије Мијатовић. У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 5 л. и прва књига 121 стр. а друга 192 стр.

Оцена овог издања у „Мл. Србадији“ бр. 16.

193. ОКРУГИЋ ИЛИЈА СРЕМАЦ. Саћурица и шубара —— —— —— Друго издање. У Новом Саду. Платонова штампарија 1870. На 8-ни 80 стр.

Прво је издање изашло латиницом.

194. ОМЛАДИНСКА ЗАЈЕДНИЦА за годину 1869. На свет издала уједињена омладина српска. Свеска III. (Н. Сад 1870) На 8-ни 232 стр.

195. PAVLINOWIĆ. Besjeda svojim biračem Rekao —— Tiskom N. Lista u Zadru Na 8-ни.

Nar. koledar Matice Dalmatinske 1871. 180.

196. PAVLINOVIĆ M. Na mrtvih dan 1870. Poslanica K. Vojnoviću od —— Tiskom N. Lista u Zadru. На 8-ни.

Nar. koledar Matice Dalmatinske 1871. стр. 180.

197. ПАВЛОВИЋ ЂОР. Предлог за уређење тежачког

кредита у Србији. Од —— ——. У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 46 стр.

Први пут штампано у правничком листу „Правди“.

198. ПАВЛОВИЋ СТЕВАН др. Српски народни сабор у Сремским Карловцима године 1869. Описао и на свет издао —— —— У Новом Саду у Платоновој штампарији 1870. На 8-ни 1 л. 322 стр. и 9 стр. садржаја.

— ПАМФИЛО ЛЕВСЕВИЈЕ, гледај Гаврило владика.

199. ПАНЧИЋ Ј. др. Грађа за фауну кнежевине Србије. Написао др. —— —— У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 62—105 стр.

Оштампано из Гласника XXVI.

200. ПАНЧИЋ Ј. др. Нешто о нашим шумама. Приликом затварања првог излога земаљских производа 4. Октобра 1870. у Крагујевцу читао —— —— У Крагујевцу, у државној штампарији 1870. На 8-ни 2 л. 24 стр.

201. ПЕТРАНОВИЋ БОГОЉУБ. Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Јуначке пјесме старијех времена. Скупио и на свијет издао —— —— Књига трећа. У Биограду, у државној штампарији 1870. На 8-ни 1 л. XVI. и 653 и XIII. стр. пренумераната.

202. ПЕТРАНОВИЋ ГЕРАСИМ архимандрит Петар Ковачевић Мостарац, грађанин шибенички. Написао —— —— —— У Задру, Печатња народног листа 1870. На 8-ни 16 стр.

203. ПЕТРАНОВИЋ ГЕРАСИМ. Побожна размишлянія при слушаню св. литургіе архимандрита —— Четврто поправлѣно и умножено изданіе. У Новом Саду. Трошком и печатньомъ І. Фукса 1870. На 16-ти 2 л. 96 стр.

На крају долазе „Молитве при светом причашенію“ I.—CX. стр.

204. ПЕТРОВИЋ НИКОДИМ. Реч. Говорио на парастосу Димитрију Дучићу Херцеговцу 7 Марта 1870 ——— ——— свештеник. (У Београду у државној штампарији 1870). На 8-ни 2 л.

205. ПЕТРОВИЋ Ј. НИКОЛА. Из природних наука. I. део. О електрицитету и магнетизму. Написао ——— ——— У Београду, државна штампарија 1870. На 12-ни 2 л. и 94 стр.

Прештампано из подлиска „Јединства“ 1870. год.

206. PIERRE PAUL. Abrégé de grammaire française-croate et de dictionnaire français-croate, par ——— ——— Edition privée. Kod L. Hartmana 1870 u Zagrebu.

Hrv. Sokol 14. бр.

207. ПИСМЕНИ САСТАВИ за основне српске школе. Прегледала и одобрила школска комисија. Цена је 50 пр. чар. У Београду, у државној књигопечатњи. 1870. На 16-ни 61 стр.

Само прештампано

208. POVIEDNIK. Sbirka što isvornih, što iz evropejskih jezikah prevedenih romanah, novelah, pripoviestih itd. II. tečaj IV. svezak. X. Montepina vražje lutke. Drugi dio: Kuća tajnostih. Parižki noćolik iz druge polovine prošloga stoljeća. Nastavak romana Perine Angulvanke. U Zagrebu nakladom knjizare Lav. Hartmana. 1870. На 16-ни 152 стр.

Пређашње свеске изашле су у прошастој години.

209. ПОДГРАДСКИ ЈОСИФ. Зборник омилија и придика на сва недељна и празнична јеванђелија преко целе године. За цркву и кућу. Свеска I. Израдио ——— ——— професор. У Новом Саду, штампарија Игњата Фукса 1870. На 8-ни 5 л. 128 стр.

— ПОПОВ НИЛ. Види Срећковић II.

210. ПОПОВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Златотворно село. Једна пријатна и истинита повест за добре сеоске школе и разумне сељаке. С немачког од Хенрика Чока пре-

вео —— —— Друго поправљено издање. У Сомбору 1870. године. Штампано код Фердинанда Битермана. На 8-ни 113 стр. и 1. л.

Прво издање штампано у Сегедину 1843 год.

211. ПОПОВИЋ Д. СТЕВАН. Практично предавање из рачуна од —— —— Прегледала и одобрила школска комисија. III. У Београду у државној штампарији 1870. Цена 5 гр. чарш. На 8-ни 4 л. и 339. стр.

212. ПОПОВИЋ Д. СТЕВАН. Кратко упутство за читанчицу уз буквар. Од —— —— У Београду, у државној штампарији 1870. На 16-ни 1. л. и 28. стр.

213. ПОПОВИЋ СИМА. Боденштетов хиљаду и један дан на истоку. Превео —— —— Прва књига. У Београду у државној штампарији 1870. На 12-ни 3. л. и 250 стр.

314. ПОПОВИЋ СИМА. Калуђерска влада. Написао ђенерал Гарибалди. Превео —— —— I. У Београду у државној штампарији 1870. На 12-ни 2. л и 132. стр.

215. POSLANICA na svietlu krunu. Odgovor na poruku od 15 kolovoza iz sabora Dalmatiskoga u Zadru 3 rujna 1870· Tiskom Nar. lista u Zadru.

Nar. koledar Ma ice Daimatinska 1871. стр. 180.

216. ПОСЛОВНИ РЕД за скупштину уједињене омладине српске. У Новом Саду, Платонова штампарија. 1870 на 2 листа.

Млада Србадија бр. 6.

217. ПОУЧЕНЂ матери о васпитаню мале деце у вери. (Трошкомъ фонда архимандрита Самуила). У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 20 стр.

Израђено по чланку у „Христіянскомъ чтенію„ за 1869.

218. ПОШТАНСКА КЊИЖИЦА за годину 1870, изражаваюћа свима високопочитаемима добротворима найсрдечние желѣ, на ново лето, од Димитрия Димшића писмоноше. Штампария Игњата Фукса у Новом Саду На 16-ни 15 стр.

219. ПРАВИЛА БЕОГРАДСКОГ КРЕДИТНОГ ЗАВОДА. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1870. На 8-ни 29 стр. и 3 л.

220. ПРАВИЛА I. београдске заједнице. (У Београду у државној штампарији 1870). На 8-ни 16 стр.

Ово је друштво за месарску радњу у Београду.

221. ПРАКТИЧНО наставлење у немачком језику за српску младеж у првом гимназијалном разреду. Прегледала и одобрила школска комисија. Цена је 7 гр. чарш. У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни VII и 134 стр.

Прештампано. Посао је А. Шулца.

222. ПРВА ЗНАЊА. За основне српске школе. Прегледала и одобрила школска комисија. Цена је 70 пар. чарш. У Београду. У државној књигопечатњи. 1870. На 16-ни 72 стр.

Само прештампано.

223. ПРВА потрошачка дружина у Београду (Објашњење статута исте дружине. У Београду у државној штампарији 1870). На fol. 1 л.

224. ПРЕГЛЕД РАДЊЕ по струци министарства грађевине. Од 20 Јунија 1868. до 1. Септембра 1870. У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни 8 стр.

225. ПРЕГЛЕД РАДЊЕ по струци министарства правде од 20 Јунија 1868. до 1. Септембра 1870. У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 22 стр.

226. ПРЕГЛЕД РАДЊЕ по струци министарства просвете и црквених дела. Од измака школске 1868, до краја $18^{69}/_{70}$. У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни 28 стр.

227. ПРЕГЛЕД РАДЊЕ по струци министарства унутрашњих дела од 20. Јунија 1868. до 1. Септембра 1870. У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни 19 стр.

228. ПРЕГЛЕД РАДЊЕ по струци министарства финансије од 20. Јунија 1868. до 1. Септембра 1870. У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 124 стр.

229. ПРЕДЛОГ за омладинску скупштину о реорганизацији омладине српске. (Поднели су га петој скупштини омладинској ови чланови њезини: Светозар Марковић, Милан Ђорђевић, Данило Медић, Ђура Ђочић, Сима Поповић, Ак. Мијатовић, Др. Станојевић, В. М. Ђотић, Јован Јовановић (не „Змај"). Владан Арсенијевић, Н. Тешић, Раша Милошевић, Петар Ђорђевић, Марко Пајић, Љубомир Ненадовић). У Новоме Саду, платонова штампарија 1870. На 2 л.

„Млада Србадија" бр. 6.

230. ПРЕДЛОГ ЗА ПРЕУСТРОЈСТВО. Поднели су га петој скупштини уједињене омладине српске ови чланови њезини: Г. Гершић, Каменко Ј. Јовановић, Др. Јовановић, Влада Стратимировић, Ј. Илијић, М. Пантелић, П. Татић, Божидар Поповић, Л. Костић, Стеван Поповић, Ђорђе Ракић, Јов. Ђ. Панајотовић, К. А. Јовановић, Панта Поповић, Л. А. Јовановић, Љуба Стефановић. У Новом Саду, Платонова штампарија 1870. На 1 листу.

„Млада Србадија" бр. 6.

231. ПРИМЕДБЕ на извешће о јавним предавањима из статистике, држаним 14. и 16. Дец. 1869. год. у великој школи. I. Београд. Штампарија Николе Стефановића 1870. На 8-ни 15 стр.

232. ПРИРОДА и РАЗУМЪ у области морално-духовной. У Београду у државной штампаріи 1870. На 8-ни стр. 15.

С руског из „Христ. Чтенія".

233. ПРИТЧЕ ХРИСТОВЕ. Штампано изъ фонда епи-

скопа ужичкогъ Јоаникија. У Београду. у државној штампарији 1870. На 8-ни IV. и 100 стр.

Писао митрополита Михаила.

234. ПРОГРАМ за зидање народне дворане на земљишту Матичином у Новом Саду. Српска штампарија дра Јована Суботића у Новом Саду 1870. На Fol. 2 л.

235. ПРОТОКОЛИ велике народне скупштине државе 10. Јунија 1869. године у Крагујевцу. У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 1 л. 128 страна.

236. ПРОТОКОЛИ народне скупштине која је држана у Крагујевцу 1870 год. Београд у државној штампарији 1870. На 8-ни 1 л. 405 стр.

237. PUSTINJAČKA ŠPILJA. Za mladež pučkih školah. Izdao sbor duh. mladeži zagrebačke. U Ztgrebu.

Hrv. Sokol 26.

— PUČKA KNJIŽNICA izdavana društvom svetojeroniskim. U Zagrebu 1870.

Knjiga IV. гледај Balenović Šimun. Knjiga V. гледај Danica, koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga. међу календарима за 1871 годину.

238. РАД ЗАДРУГЕ СРБА ЗАНАТЛИЈА НА првој скупштини у Новом Саду о духови 1870. године. У Новом Саду, платонова штампарија 1870. Уредио секретар задругин: А. Сандић. Издала: задруга Срба занатлија. На вел. 8-ни X. 1 л. 49 стр.

239. RAD jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga X. U Zagrebu 1870. U knjižarnici Fr. Župana (Aldrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни 2 л. 263 стране.

Knjiga XI. 2 л. 274 стр.

Knjiga XII. 2 л. 233. стр.

Knjiga XIII. 2 л. 242 стр. и 2 снимка.

240. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Гајење пољски усева. Написао Др. —— —— Са 105 дрвореза. У Београду у

државној штампарији 1870. Други наслов: Дра Ђорђа Радића Пољско-привредни списи. Ново, поправљено издање. I. Гајење пољских усева. У Београду у др. штамп. 1870. на вел. 8-ни 4 л. 188 страна.

242. РАДОВАНОВИЋ М. АЛЕКСА. Земља и природни појави на њој. Написао А. Бекетов. Превео ——— ———. Ова је књига награђена из књижевнога фонда И. М. Коларца. У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни 1 л. и 132 стр.

243. РАДОВАНОВИЋ П. Ђ. Наука о казненом праву. Књига I. Написао Др. Ф. А. Бернер, професор берлинског универзитета. Српски од ———. У Београду, Штампарија Николе Стефановића 1870. На 8-ни 4 л. 166 стр.

244. РАДОВАНОВИЋ М. МИЛАН. Физика сила и узајамни одношај њихов. Написао У. Р. Грове. С руског превео ——— ———. У Београду, у државној штампарији 1870. На 8-ни XI. и 66 стр. и 2 л.

245. РАДОВИЋ Г. ДИМ. Теорија казненог поступка. С погледом на законик о поступку судском у крив. делима, за књажество Србију, од 10. Априла 1865. Од ——— ——— секретара касационог суда. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни XVI. 355 и XI. стр.

246. РАЗРЕДНИЦА приправника II. и I. разреда у српској учитељској школи у Сомбору с концем школске 1869|70. године. У Сомбору 1870. Штампано код Фердинанда Битермана. На Fol. 4 л.

247. РАЗРЕЂЕЊЕ свештенства. (Парохије и број душа српских у Угарској). Платонова штампарија на Fol. 6 л.

248. (RAČKI FRANJO.) Slovenski sviet. Historično-statističko-etnografičke razprave. I. Sloveni u obće. Po-

viestni nacrt iz naučnoga Slovnika českog. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmana knjižara 1870. На 8-ни 192 стр.

Пријевод је израђиван под надзором Фр. Рачкога.

294. RAČKI VATROSLAV. O sječenju i gojenju šuma. Nacrtao —— —— nadšumar djakovačkoga vlastelinstva. U v. Sisku 1870. Tiskom Ivana Vončine. 2 л. 40 страна.

250. РАЧУН о приходу и расходу за трошкове магистратске рештаурације год 1869. Платонова штампарија у Новоме Саду 1870. Стр. 12. На 8-ни.

251. РАЧУНИЦА за основне српске школе. Прегледала и одобрила школска комисија. Цена је 60 пара чар. У Београду у државној штампарији 1870. На 16-ни 88 страна.

Само прештампано.

252. РАШИЋ Д. М. Глас народа србског на дан рођења његове светлости насљедног књаза српског. Милана М. Обреновића IV. 10. Августа 1870 године од М. Д. Рашића. Печатано у државној печатњи у Београду. Трошком господ. Ђокице Хаџи-Живковића, трговца из Неготина На 8-ни 8 стр.

— РЕКЛАМ КАРЛО. Гледај Јосић Димитрије.

253. САВИЋ А. Мала јогуница или поновљено пријатељство. Весела игра у три радње с певањем. Написао —— члан народног позоришта. Издао трошком Х. А. О. П. Београд, штампарија Николе Стефановића 1870. На 12-ни 84 стр. и 2 л.

— SAKCINSKI, гледај Kukuljević.

— САНДИЋ АЛЕКС. Види: Рад задруге . . . и Две посестриме.

254. (СИМИЋ С. Ђ.) Источно питање и Србија. Од Ђ. С. С. Прештампано из „Србије". У Београду у државној штампарији 1870. На 8-ни 1 л. и 32 стр.

— SLOVENSKI SVIET. Гледај Рачки Фрањо.

255. СПИСАК свију књига и мапа, које су израђене о државном трошку у државној печатњи, и које се, по означеним ценама у чаршијском течају купити могу у главној српској књижари у Београду и у свима подкњижарама по унутрашњости Србије. На 8-ни 24 стр. и 2 л.

Разаслано уз „Шематизам кн. Србије“ за 1870 год.

256. СРЕЋКОВИЋ П. ЖУЈОВИЋ Ж. ВАСИЉЕВИЋ А. МАРЈАНОВИЋ А. Србији и Русија од Кочине крајине до св. Андријевске скупштиве. Написао Нил Попов. Свеска 1. Београд 1870. Државна штампарија. На 8-ни 2 л. 236 стр.

Свеска 2-га 237 — 450 страна

Свеска 3-ћа, као 1-ва 2-ога дијела 1 — 224 стр.

Свеска 4-та 2 л. 225 — 498 стр и 3 л.

257. СТАНИЋ Ђ. МИЛАН. Српске народне песме (јуначке). Скупио их и на свет издао —— —— Част I. У Београду. Штампарија Николе Стефановића 1870. На 16-ни 128 стр.

258. СТАНОЈЕВИЋ ДРАГИША. Ђацима четврте године правног факултета београдског. Од —— —— (Како да се у Србији слобода утемељи? — Како да се расходи државни за две трећине умале? — Где да се нађе новац за грађење железнице? — Где се да се нађе новац за решење социјалног питања? — Где да се нађе новац за решење источног питања и народног ослобођења?) Цена 30 новч. У Новом Саду, штампарија Игњата Фукса 1870. На 8-ни 58 стр.

„Матица“ 1870, 386. стр.

— STARI PISCI HRVATSKI, izdaje jugoslavenska akademija, гледај Jagić Vatroslav.

259. STARINE. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga II. U Zagrebu 1870. U

knižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни 2 л. и 312 стр.

260. STARČEVIĆ A. DR. Nekolike uspomene od —— „Pauvres aveugles que nous sommes! Ciel, demasque les imposteurs, et force leurs barbars coeurs à s' ouvrir aux regards des hommes.“ J. J. Rousseau. Zagreb. Tisak narodne tiskarne. 1870. На 8-ни 1 л. и 58 стр.

261. СТЕЈИЋ ЈОВАН. Домаћи лекар и правила за болеснике. Од —— —— бивш. докт. медицине. Треће издање. Спремио за штампу са још два прилога и издао Андрија Станковић писар полиције у пензији. Прилози садрже у себи: Опис скерлетине (шарлаха) и II. Прости начин лечења по искуству лекара. У Београду, штампарија Ник. Стефановића. На 12-ни 43 стр. и 3 стр. уписника.

262. STOJANOVIĆ MIJAT. Hrvatsko-njemački pučki listar za sva odnošenja gradjanskoga života. Sastavio i hrvatski izradio —— ——. Drugi dio. Kroatisch-deutscher Volksbriefsteller für alle Verhältnisse des bürgerlichen Lebens. Zusammengestellt und bearbeitet von —— —— Zweiter Theil. U Zagrebu. Naklada knjižare Lav. Hartmana. 1870. На 16-ни 339 — 519.

Први дио изашао је лане.

263. STRAŽIMIR DRAGUTIN Vinogradar. Sastavio —— ——, župnik Doljno-Zelinski. Preštampano iz „Puckoga prijatelja“. Ciena 60 novc. U Varaždinu 1870 Brzotiskom Platzera i sina. На 8-ни 4 л. и 188 стр и 4 л.

264. СУБОТИЋ ЈОВАН. Крст и круна. Образ из прошлости српске у IV. слике од дра Јована Субботића. У Н. Саду. Платонова штампарија 1870. На 16-ни 64 стр.

265. Т. В. М. Песме о пруско-француском рату у 1870 години. С погледом на славенски народ сложио М. Б. Т. (У Београду у Стефановића штампарији) На 8-ни 8 стр.

266. TKALČIĆ KRST. IVAN. Povjest Hrvatah. Napisao ju —— ——. Svezak prvi. O prasjediocih Hrvatske, pa do ugovora, koga uglaviše Hrvati s kraljem Kolomanom. U Zagrebu 1870. Troškom knjižare Albrechta i Fiedlera. На 8-ни 9 . стр.

267. ТОМАНОВИЋ Д. Л. Обсада Фиоренције. Написао Ф. Д. Гвераци. Превео —— ——. Прва свеска. Пешта. Брзотис Виктора Хорњанскога. 1870. На вел. 8-ни VIII и 8 стр.

Друга свеска 89 —— 176 са двије слике.

Трећа свеска 177 —— 264 стр.

268. TOMIĆ JANKO. Hrvati, to jest crtice iz hrvatske povjesti. Drugo popunjeno i popravljeno izdanje. U Karlovcu.

269. ТРНСКИ ИВАН. Mornarska. Spjevao I. F. Glasbu složio Ivan pl. Zaic. Op. 291. Nakladom Matice ilirske. Tiskom Drag. Albrechta. Zagreb 1870. На 4-ни 2. л.

270. ТУРОМАН ЈОВ. др. Димостенове филипике. Превео и разјаснио проф. др. Јов. Туроман. Прештампано из „Срб. Летописа". У Новоме Саду. Платонова штампарија 1870. На 8-ни 4 л. и 58 стр.

271. ТУРОМАН ЈОВ. Латинска граматика за гимназије. Написао проф. др. J —— ——. Издала „Матица српска". У Новом Саду. Платонова штампарија. 1870. На вел. 8-ни 2 л. 140 стр.

272. УБИЧИНИ А. Уговор о савезу и пријатељству, међу Карлом од Валоа и посланицима српског краља Уроша. Потписан 27 Марта 1308 год у абатији код Мелина. Препис из подлиника са својим објашњавајућим приметбама саопштио —— доп. члан. Срп. уч. друштва. Прештампано из Гласника Срп. уч. друштва књиге XXVII. У Београду у државној штампарији 1870.

273. УСТРОЈСТВО дружине „Подринске слоге". (У Београду у држ. штампарији 1 70.) На 8-ни . стр.

Устројство то израђено је и вриједи од 14. Јуна 1868. год.

— ФАДЈЕЈЕВ, гледај Шафарик Ј. Др.

274. ФИЗИКАЛНА МАПА наше земље за употребу у основним и средњим српским школама. У величини од 160 сантиметара дужине и 138 сантиментара ширине.

Штампа у четири боје, показује у великим круговима западни и источни полушар с разним изотермама; у мањим круговима северни и јужни полушар; за тим токове морске у Меркаторовој пројекцији и разне висине на површини наше земље. По Е Сидову редиговао М. Миловук.

275. FIAMIN IVAN. Radnja čovjeku dužnost i blagodat. Treća knjiga u izdanjima društva sv. Jeronima. U Zagrebu 1870.

„Vienac" 1870 стр. 143.

276. FIAMIN IVAN. Radnja čovjeku dužnost i blagodat. Napisao —— —— a na sviet izdalo društvo sv. Jeronima. U Zagrebu 1870. Štamparija Karla Albrechta. На 8-ни 2 л. и 72 стр.

Чини трећу књигу „Pučke knjižnice izdavane društvom svetojeronimskim."

277. FILIPOVIĆ IVAN. Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. Za porabu pravnika, činovnika, učitelja, trgovaca, obrtnika, itd. po najnovjih izvorih sastavio —— —— uz sudielovanje Gjure Deželiča i Ljudevita Modca I. Njemačko-hrvatski dio. Zagreb 1870. Naklada knjižare Lavoslava Hartmana. На 16-ни.

Изашле су ове године свешчице 7—10 стр. 481—796, којима је завршен први дио њемачко-хрватског дијела.

278. FILIPOVIĆ IVAN. Bečke pedagogijske slike. Napisao —— —— učitelj kapt. glav. škole u Zagrebu, dop. član srbskog učenog društva. U Zagrebu 1870. Tiskom Lav. Hartmána i družbe. На 16-ни 206 стр. и 1 л.

— ХРИСТОФЕЛ Е. Др. види Миљковић Пајо.

— ХУСЕИН ЕФЕНДИЈА КАРАБЕГОВИЋ види Царски казнени законик.

279. ЦАРСКИ КАЗНЕНИ ЗАКОНИК за босански вилајет. По налогу његове преузвишености валије ч. Сафет паше превели Хусеин ефендија Карабеговић и Никола ефендија Краљевић, прегледао и с оригиналом сравнио Шаћир ефендија уредник вилајетских новина. У Сарајеву у вилајетској штампарији 1870. На 8-ни 77 стр. и 1 л.

280. CIPIĆ JANKO. Izbunitelj pokoren i milost Cesara. U Splitu tiskom A. Giovannizio.

Nar. koledar Matice Dalm. za 1871 180.

281 ЦРНОГОРАЦ КОСТА. Природна историја. I. део: Зоологија. За гимназијске ученике. Друго поправљено издање. Написао —— —— професор. Београд, у државној штампарији 1870. Цена је 70 гр. чар. На 8-ни 1 л. 192 стр.

282 ČETVRTO GODIŠNJE izvješće o stanju i djelovanju učiteljske „Zadruge". U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta. На 8-ни 22 стр.

283. ЧИЖЕК КАРЛО. У част дана рођења Његове Светлости књаза србског Милана М. Обреновића IV. Сложени музикални комад под насловом: један дан из Београдског гарнизонског живота. Карактеристична скица од —— —— кнежеско-српског војеног капелмајстора. (У Београду код Н. Стефановића) 4 л.

Овде је само текст с објашњењима, а није музикалија.

284. ЧИТАНЧИЦА уз буквар за основне српске школе. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, у државној штампарији 1870. Цена је 1 гр. чарш. На 16-ни 1 л. и 78 стр.

Израдили су српски ђаци сомборске препарандије.

— ЧОКЕ ХЕНРИК гледај Поповић Димитрије.

285. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД Дар доброј деци у основним школама. Саставио ——— ———. Прегледала и одобрила школска комисија. Издало министарство просвете и црквених дела. У Београду у државној штампарији 1870. На 12-ни 122 стр.

286. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Хајнрих Песталоције и његова педагогијска радња. По Ц. К. Р. Алберту и К. Морфу. Израдио ——— ———. Прештампано из подлистка „Српских Новина“ У Београду, државна штампарија 1870. На 16-ни 56 стр.

287. ШАРЧЕВИЋ АМБРОЗИЈА. Magjarsko-jugoslavenski politični i pravosudni riečnik. Magjarsko-jugoslavenski dio. Uredio i na svit izdao Ambrozija Sarcsevics. Čist dohodak naminjen je rasprostiranju prosvite bunjevačko-šokačkog naroda. Szabadkán 1870. Nyomatatt Bitterman Károly özvegyétnél. На 8-ни VIII и 226 стр и 1 л. (Исти наслов и мађарски.)

88. (ШАФАРИК ЈАНКО Др.) Генерала Растислава Андријевића Фадејева расправа о питању источном и словенском. (У Београду у државној штампарији) 1870. На 8-ни 80 стр.

(Осим овога пријевода изашао је још један пријевод од К. Митриćевића у новинама „Србији“)

— ŠENKL K. Dr. гледај Petračić Franjo.

— ШМИД КРИСТОФ, гледај Ковачевић Стеван.

289. ШОКОРАЦ А. ЖИВКО. Др. Либер о грађанској слободи I. С немачког превео ——— ——— Чист приход од ове књижнице намењен је неколицини сиромашних ђака. Београд 187 . у штампарији Николе Стефановића на великој пијаци № 1. На 16-ни 15 страна.

290. ШТА СО ВРЕДИ У КУЋИ И У ГАЗДИНСТВУ. (Без импресума. Прештампано из „Видова дана“ у Београду у државној штампарији 1870.) На 8-ни 11 страна.

291. ШТАТУТИ дружине за потрошњу у Београду. 1870 (У држ. штамп. 1870. Потврђени министарством финансије 4. Септ. 1870 № 3036) На fol. 1 л.

292. ŠTUK MAT. Kita duhovnoga cvieća. Uredio ——— ——— Tiskom Nar. lista u Zadru.

Nar. koledar Matice Dalmatinske 1871 стр. 180.

— ЦОНСТОН види Д. М.

Додатак к библијографији.

БИЉЕШКЕ О ОНОМЕ ШТО СУ СТРАНЦИ О НАМА ПИСАЛИ, ИЛИ СЕ НАС ТИЧЕ.[1])

1. АРСЕНИЈЕ АРХИМАНДРИТ. Церковный и политическій бытъ православныхъ Сербовъ и Волоховъ въ австрійскихъ земляхъ съ IX. столѣтія до настоящаго времени. У „Журналу министерства народнаго просвѣщенія“ за 1870. за месец Октобар. стр. 197—251.
2. BAHNEN (Die) der europäischen Türkei und der Nachbarländer. Von Oberstlieut. Rz. Mittheilungen der geogr. Gesellschaft in Wien 1870. стр. 438—451,
3. BLAU OTTO Dr. Dritter Bericht über römische Alterthümer in Bosnien. Види Monatsbericht der königlich-preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1870. August.
4. БОГИШИЋ В. О научной разработкѣ исторіи славянскаго права. Вступительное чтеніе въ „Исторію славянскихъ законодательствъ“ В. Богишича орд. проф. новороссійскаго унив. въ Одессѣ. С. Петербургъ 1870. На 8-ни 29 стр.
5. BOLESZNY ANTAL. Kézikönyv az Al-Dunán szerb-olák-és Bolgárországban utazók számára vagy a ha-

---

[1]) Овај додатак уређен је по латинској азбуци

tarörvidék, Szerb-Oláh-es Bolgárország. Irta ——
—— Ara 1 frt. 40 kr. O-Orsova. Nyomatott Handl Joszef-nél. 1870. На 8-ни 176 стр. и 2 л.

6. BOUÉ A. Dr. Einige Berichtigungen zur Hahn'schen Karte der Flussgebiete des Drin und Vardar in Nord-Albanien und Macedonien 1869. Separat-Abdruck aus den Sitzungsberichten der k. Akademie der Wissenschaften. Wien. Gerold 1870.

7. BOUÉ A. Lettre sur la géographie physique et l' hydrographie de la Turquie d'Europe. Annales des Voyages Juin 1870. стр. 259—266.

Petermanns Mittheilungen 1870. XI. 432.

8. BOUÉ A. Dr. Mineralogisch-geognostisches Detail über einige meiner Reiserouten in der Europäischen Türkei. Wien, Gerold 1870. 8° 92 S. Mit 3 Karten. Aus den Sitzungsberichten der k. Akademie der Wissenschaften.

Petermanns Mittheilungen 1870. XI. 432.

9. BOUÉ Dr. A. Ueber türkische Eisenbahnen und die Geologie der Central-Türkei 8° 11 S. (Sonder-Abdruck aus den Sitzungsberichten der kais. Akademie der Wissenschaften zu Wien).

10. BRENEKE W. Die Länder an der untern Donau und Konstantinopel. Reise-Erinnerungen aus dem Herbst 1868. 8° Hannover, Hahn 1870.

11. BRUSINA S. Contribution à la malacologie de la Croatie, par S. Brusina. Français par F. Šuler. Zagreb 1870. U Albrechta i Fidlera.

12. ЦЕРКОВНОЕ судоустройство и судопроизводство въ Сербіи. Москва. Типографія, „Русскихъ Вѣдомостей" 1870. На 8-ни 56. стр.

13. CONRAD A. Bosnien mit Bezug auf seine Mineralschätze (Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien N. F. 3. № 5. S. 219—228).

Petermann's Mittheilungen 1870. 271.

14. CUSMICH E. GIOV. Cenni storici sui minori Osservanti di Ragusa, raccolti dat p. Giov. E. Cusmich. U Trstu.

Hrv. Sokol 26.

1 . DECHANT N. PROF. Die Münzen der Republick Ragusa. Види: Hubers Numismatische Zeitschrift. I.. Band. 1870. Wien. 87—211.

16. DESCOVICH Dr. J. Die Bocche di Cattaro. Mit 1 Karte. (Mittheilungen der geogr. Gesellschaft in Wien) Neue Folge 3. 1870. d. 1. S. 20—_7.

Писац је провео двије године као окружни и болнички лекар у Новоме, и тако је сам проучио ствар. Petermann's Mittheilungen 1870. 266.

17. DRAGANCICH A. v. Banjaluka und Bihač in Bosnien. Skizze. (Mittheilungen der k. k. Geograph. Gesellschaft in Wien N. F. 3. 1870. d. S. 265—270.

Petermann's Mittheilungen .870. 271.

18. ETHNOGRAPHISCHE KARTE der österreichisch-ungarischen Monarchie. Nach Freiherrn v. Czörnig's Karte in 4 Blatt reducirt in 1 Blatt. Mit erklärenden Text von Hofrath Ficker. Wien, Prandel 1870.

Petermann Mittheilungen 1870. 268.

19. ФИЛИПОВИЋ И. Т. Привѣтственое слово сербскому митрополиту Михаилу произнесенное Т. И. Филиповымъ въ засѣданіи Славянскаго комитета 26. Октобра 186.. года. Извлечено изъ Журнала Министерства народнаго просвѣщенія. На 8-ни 2 л. Спб. 1870.

20. FRANÇOIS RAYMOND. Les dernies jours d'un empire. Etudes sur les historiens byzantins. Paris. Librairie internationale 1870. На мал. 8-ни 284 стр.

21. GJORGJEVIĆ VLADAN Dr. Ueber Lymphorrhoe und Lymphangiome. Von Dr. —— —— Assistent an Professor Billroth's chirurgischer Klinik in Wien. Separat-Abdruck aus v. Langenbeck's Archiv für clini-

sche Chirurgie. Bd XII. Heft 2. Berlin. Gedruckt bei Julius Sittenfeld. 870. На 8-ни 72 стр.

22. GJORGJEVIĆ VLADAN Dr. Liebe ist Reflexthätigkeit. Eine Novelle und Krankengeschichte. Пријевод новеле „Како се заљубљује," која је изашла у „Младој Србадији." Штампан у подлиску Вандерера бр. 191, 192, 193, 194, од 1870. год.

23. ГЕТМАНЕЦЪ. Будованнье Скадра. Пријевод народне пјесме у „Правди" књ. IV. што је излазила у Лавову.

24. HADSCHEBLEAU de DEMETRIUS. Le prince Michel III. de Servie. Poéme dramatique en quatre chants par —— —— „La nature, sur la fin des nos jours nous dégoûte de la vie par la douleur, pour nous faire quitter ce monde avec moins de regrets." Le grand Fredéric. St. Peterbourg. 1870. Impr. de H. Transchèl, Newsky № 45. На 12-ни 1 л. и 210 стр.

25. HANKIEWICZ CLEMENS Dr. Grundzüge der slawischen Philosophie. Von Dr. —— —— I. Heft. Krakau in der Buchdruckerei der k. k. Universität 1869. На 8-ни 29 стр.

II. Heft. Lemberg 1869. 30—54.

26. HAUSLAB FR. v. Die politische Wichtigkeit der türkischen Eisenbahnen (Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien. N. F. 3. 1870. № 6. S. 24 —243.)

Petermann's Mittheilungen 1870. 272.

27. HOCHSTETTER v. F. Aus dem Inneren der europäischen Türkei, Reiseskizzen von Jahr 1869. Доносио је „Ausland" од ове године почињући од 36. броја.

28. HOCHSTETTER PROF. Dr. F. v. Die Vorarbeiten zum Bau der türkischen Eisenbahnen. (Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien. Neue Folge 3. 1870. № 1. S. 17—19.)

Petermann's Mittheilungen 1870. 272.

29. HOCHSTETTER Prof. Die geologischen Verhältnisse

des östlichen Theiles der europäischen Türkei I. Abth. Mit 1 Karte. Jahrbuch der k. k. geol. Reichs-Anstalt 1870. 20 Bd. 3 Heft. 365—461 стр.

30. HOCHSTETTER. PROF. Dr. F. v. Reise durch Rumelien in Sommer 1869. Mittheilungen der geogr. Gesellschaft in Wien.

31. DIE INSURRECTION IN DALMATIEN. Eine historisch-kritische Darstellung der österreichischen Kriegsoperationen in der Boccha von Cattaro. Wien 1870. Moritz Perles, Spiegelgasse 17. На 8-ни 1 л. 90 стр.

32. JAXA-DEMBICKI J. v. Der westliche Theil von Bosnien. Ethnographisch - handelspolitische Skizze (Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien. N. F. № 4. S. 162—176).

О травничком је округу ријеч. Petermann's Mittheilungen 1870. 272.

33. JOVANOVICH VLADIMIR. Les Serbes et la mission de la Serbie dans l'Europe d'Orient, par Vladimir Jovanovics. Paris. Librairie internationale 15. boulevard Montmarte, 15. A. Lacroix, Verboeckhoven et Cie. éditeurs. A Bruxelles, a Leipzig et a Livorne 1o70. Ма мал. 8-ни 325. стр.

34. КОЗЛОВСКИ ВЛАДИСЛАВ писао је у Mrówka часопис пољски који излази у Лавову литерарне дописе о Србији и путопис „Wycieczka w glonb Serbji, 1869 ч.“

35. KRAUSE HEINRICH JOHANN Dr. Professor. Die Eroberungen von Constantinopel im dreizehnten und fünfzehnten Jahrhundert durch die Kreuzfahrer, durch die nicäischen Griechen und durch die Türken, nach byzantinischen, fränkischen, türkischen Quellen und Berichten. Halle. Schwentschke'scher Verlag. 1870. XXIII. и 228 стр.

36. ЛАВРОВСКІЙ А. П. Старорусское тайнописаніе Москва. Въ Сѵнодальной Типографіи, на Никольской улицѣ. 1870. На 4-ни 1 л. 27 стр.

3 . ЛАВРОВСКИ П. Сербско-русскій словарь. Составилъ ——— Изданіе отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ. Санктпетербургъ. Типографія имп. ак. наукъ 1870. На 8-ни.

38. LEGER LOUIS. L'hérésie de Bogomiles en Bosnie et en Bulgarie au moyen âge. Чланак у Revue des questions historiques 1-er Avril. Paris 1870.

По чланку дра Фр. Рачкога.

39. LEGER L. Polybiblion. Revue bibliographique universelle. У свесци од Августа има Revue de publications slaves.

40. LEJEAN G. Reise in Europäischen Türkei, im Jahre 1869. Dr. A. Petermann's Mittheilungen 16. Band. 1870. VIII. Gotha: Justus Perthes. Стр. 288—293.

41. LENARTOVICZ T. Ze starych zbroic. We Lwowie 1870.

Има пјесму о Ћирилу и Методију и три пријевода из пјесама народних о Краљевићу Марку.

42. МАКУШЕВЪ В. Итальянскіе архивы и хранящіе ся въ нихъ матеріалы для славянской исторіи. Флорентинскій государственный архивъ. Приложеніе къ XVI-му тому записокъ имп. академіи наукъ. СПетербургъ 1870. На 8-ни 42 стр.

43. MAURER FRANZ. Eine Reise durch Bosnien, die Saveländer und Ungarn. Berlin, 187 . Carl Heymann's Verlag. Julius Imme. На 8-ни 2 л. и 431 стр.

44. MAŽURANIĆ IVAN. Smrt Smail-age Čengića. Po ——— ——— poslovenil Janez Bile. V Ljubljani Blaznik 1870. На 16-ни 54 str.

Letopis Matice Slovenske za 1870. стр. 369.

45. MEMOIREN des Grafen Adam Oršić de Slavetić vom Jahre 1725—1814. Aus dem Archiv Band X. der Gesellschaft für die südslavische Geschichte und Alterthümer abgedruckt. Agram 1869. Buchdruckerei des Carl Albrecht. На 8-ни 1 л. 74 стр.

46. MIKLOSCHICH v. FRANZ Dr. Beiträge zur slavischen

Volkspoesie. I. Die Volksepik der Kroaten. Von Dr. Franz Miklosich, wirklichem Mitgliede der kais. Akademie der Wissenschaften. Vorgelegt in der Sitzung am 30. Juli 1869. Wien aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. 1870. У 4-ни 1 л. 59 стр.

47. MIKLOSICH FRANZ Dr. Die slavischen Elemente im Neugriechischen. Von Dr. —— —— wirklichem Mitgliede der kais. Akademie der Wissenschaften. Wien. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Commission K. Gerold 1870. На 8-ни 1 л. и 38 стр.

48. MIKLOSICH FRANZ und DÜMMLER ERNST. Die Legende vom heiligen Cyrillus. Von —— —— Vorgelegt in der Sitzung am 14. Juli 1869. Wien 1870. K. Gerold. На 4-ни 48 стр.

49. MIKLOSICH FR. Vita sancti Methodii russico-slovenice et latine. Edidit Fr. Miklosich. Vindobonae. Guilelmus Braumüller. 1870. На 8-ни 29 стр.

50. MILITÄR-Administrations-Nationalitäts- und Eisenbahnenkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie. Entworfen von R. v. St. k. k. Hauptmann. Qu.-fol. Farbendruck. Teschen. Prochaska. 1870.

Petermann's Mittheilungen 1870. 268.

51. MILITÄR-GEOGR.-INSTISUT. Specialcarte vom Königreich Ungarn mit dem Grossfürstenthum Siebenbürgen, den Königreichen Kroatien und Slavonien und der k. k. Militärgrenze. 198 Bl.

Почело излазити 1869.

Petermann's Mittheilungen 1870. 263.

52. NOË HEINRICH. Dalmatien und seine Inselwelt nebst Wanderungen durch die schwarzen Berge. Wien. Pest. Leipzig. A. Hartlebens Verlag 1870. На 8-ни 4 л. 468 стр.

Комади од тога излазили су у часопису „Globus."

5 . PANČIĆ JOSEPHUS. Plantae serbicae rariores aut novae a prof. Roberto de Visiani et prof. Josepho Pan-

čić descriptae et iconibus ullustratae. Decas III. Venetiis, typis J. Antonelli edit. 1870. На fol. 21 стр. и 5 сл.

54. PERROT G. Souvenirs d'un voyage chez les Slaves du Sud 18 8. Dessins par M. Th. Valério. Le Tour du Monde XXI. 1-er semestre de 1870. p. p. 241—310.
Petermann's Mittheilungen 1870. 268.

55. POVSTANI V DALMACII. S pjeti drževorytivami a mapou bojištje povstáni. V Praze. Tiskem a nakladem Dra Edv. Grégra. 1870.

56. РОВИНСКІЙ А. П. Письма изъ Сербіи. Вѣстникъ Европы 1870. год. у два броја.

57. РОЗЕН М. др. „Историческій очеркъ елементарныхъ училищъ въ Сербіи“ у „Журналу мин. народн. просвѣщенія“ за Август 1870.

58. RÜFFER EDVARD. Celé jihoslovanské bojištje. Strategické pomjery Dalmátska, Bosny. Hercegoviny a Černé Hory. S dvjema drževorytinami a mapou bojištje povstání. V Praze. Tiskem a nákladem dra Edv. Gregra 1870.

59. RÜFFER ED. Eine strategische Studie über Dalmatien, Montenegro, Bosnien nnd Hercegovina. Prag.
То је чешки спис Célé jihoslovanske bojištje.

60. SANDWITH. Michael Obrenovich Prince of Servia. У Fortnightly review for April 1870.

61 JAX, CONSUL C. Reise von Serajevo nach dem Dormitor und durch die mittlere Hercegovina. Mit 1 Karte (Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien. N. F. 3. 1870. № 3. S. 97—115.)
Petermann's Mittheilungen 1870. 272.

62. SCHEDA. Generalkarte der europäischen Türkei. Wien. У 13 листа.

63. DIE SERBEN AN DER ADRIA. Ihre Typen und Trachten. 100 Tafeln in lithographischem Farbendruck, in 20 Lieferungen à 5 Tafeln, mit einem Texte von circa 60 Bogen kleinfolio in 12 Lieferungen.

64. SÜD-DALMATIEN und Montenegro im Jahre 1869. „Eine militär.-geographische Skizze.“ Mit 1 Karte Österr. Militärische Zeitschrift, Januar 1870. S. 1—61. Petermann's Mittheilungen 1870. 268.

65. TIETZE EMIL Dr. Geologische Notizen aus dem Nordöstlichen Serbien. Von Dr. —— —— Separat-Abdruck aus dem Jahrbuche der k. k. geologischen Reichsanstalt 1870. XX. Bd. 4 Heft. Wien 1870. Im Selbstverlage der k. k. geologischen Reichsanstalt. Druck der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. На 8-ни 567—600 стр.

66. TOZER FANSHAVE HENRY. Researches in the highlands of Turkey; including visits to mounts Ida, Athos, Olympus, and Pelion, to the mirdite Albanians, and other remote tribes. With notes on the ballads, tales, and classical superstitions of the modern Greeks. By the rev. —— —— —— M. A. F. R. G. S. tutor and late fellow of exeter college, Oxford. In two volumes. With map and ilustrations. London. John Murray, Albemarle street 1869. Vol. I. 397 стр. и 1 карта.

67. VICKERS JOHN. The future of Turkey. Vide Fraser's magazine 1870. Edited by J. A. Froude 4-th number.

68. VICTOR JEAN. Le pélein slave. Considérations générales sur l' histoire ancienne et moderne des Royaumes Unis de Croatie, Slavonie et Dalmatie et des Confins-militaires, sur la religion, l' éducation des ces pays. Par —— „Великій человѣкъ громада.“ Première livraison. Essek. Imprimerie de Ignac Mederschitzky MDCCCLXX. Droits de traduction et de reproduction réservés. На 4-ни 80 стр. Са двије слике и илустрацијама у тексту.

РАДЊА СРБСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Састанак одсека историчког и државничког.

25. Маја 1871.

Били су: г. председник г. Јев. Грујић, чланови: г. г. Ј. Мариновић, Вл. Јакшић, арх. Дучић, Ст. Бошковић, М. Милићевић, Љ. Каљевић, М Милојевић, М. Зечевић и из другог одсека Новаковић.

Бр. 1.

Изнесе се чланак г. Чед. Мијатовића „Теорија људства" и одсек одреди за референте тога чланка г.г. Вл. Јакшића и Ал. Н. Спасића.

Бр. 2.

Изнесе се „Препис хартија, списова и протокола као грађа за историју пресељеника српских у Угарској" од г. Гавр. Витковића. Одсек одреди г.г. Н. Крстића и Г. Гершића да тај препис прегледају с обзиром на пређашњу одлуку одсека, у којој је речено, да г. Витковић само важније предмете у целини препише а маловажније у изводу представи.

Бр. 3.

Прочита се писмо г. Гаврила Витковића, у коме моли одсек, да му дâ помоћи у 100 дук. како би могао наставити историјско испитивање живота српског по разним местима у Угарској, у којима прошле године није био. После дужег саветовања о тој ствари одсек одлучи да се дâ г. Витковићу ради речене цељи 25 дук. с тим, да он у своме путовању има на уму настављење, које му је лане дато, а нарочито другу и трећу тачку тога настављења. Г. Витковић је у свом писму још молио, да му се дâ неколико екземплара „Гласника" ради

поклона оним људма, који му у прошлој години бише на руци у његовом историјском истраживању. Ово се упути одбору.

Бр. 4.

Г. М. Милојевић поднесе наставак својега чланка „Путовање кроз стару Србију“ и одсек одреди за референте г. г. Шафарика и Срећковића.

(Наставиће се.)